

MONUMENTA LITERARIA NEERLANDICA IX, 3

Jacob Cats
Sinne- en minnebeelden

Deel 3 / Apparaat

Jacob Cats
Sinne- en minnebeelden

Dit is een uitgave van het Constantijn Huygens Instituut voor tekstedities en intellectuele geschiedenis (CHI) van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW)

Adres: Prins Willem-Alexanderhof 5, 2595 BE Den Haag

Postadres: Postbus 90754, 2509 LT Den Haag

Telefoon: 070-33 15 800

Telefax: 070-38 20 546

Copyright van deze uitgave © 1996 Constantijn Huygens Instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen

Vormgeving: Frederik Bos, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam

Druk: Catherine Press, Brugge

ISBN 90-802696-2-X

KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Jacob Cats

Sinne- en minnebeelden

Studie-uitgave met inleiding en commentaar,
verzorgd door Hans Luijten

Deel 3 / Apparaat

Constantijn Huygens Instituut, Den Haag 1996

Projectcommissie: E.K. Grootes, Amsterdam; A. Kets-Vree, Den Haag;
K. Porteman, Leuven; M.A. Schenkeveld-van der Dussen, Utrecht;
H.T.M. van Vliet, Den Haag

I Bibliografie

Edities van Cats' *Sinne- en minnebeelden*

Hieronder volgt een overzicht van de verschillende Nederlandstalige edities van Cats' *Sinne- en minnebeelden*, als afzonderlijke uitgaven en als onderdeel van de verzamelde werken.

De uitgaven uit 1618 en 1627 zijn het meest uitvoerig beschreven; beknopter de edities die tijdens Cats' leven zijn verschenen en summier de tussenliggende en overige stadia in de drukgeschiedenis. Opname van afzonderlijke emblemata in – diverse – bloemlezingen worden buiten beschouwing gelaten. De gegevens zijn ontleend aan het Nederlands openbaar bibliotheek- en archiefbezit, aan de in Nederland beschikbare bibliotheekcatalogi, evenals aan de volgende (embleem)bibliografieën (chronologisch geordend, voorafgegaan door de gebruikte afkorting):

[MC] W.C.M. de Jonge van Ellemeet, *Museum Catsianum 1837-1887*. Tweede, vermeerderde uitgave. 's-Gravenhage 1887.

[De Vries] A.G.C. de Vries, *De Nederlandse emblemata. Geschiedenis en bibliographie tot de 18e eeuw*. Amsterdam 1899.

[CGBNP] *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale*. Paris 1905, deel 24, 1206-1214.

[Landwehr 1970] J. Landwehr, *Emblem books in the Low Countries 1554-1949. A bibliography*. Utrecht 1970.

[NUC] *The National Union Catalog of pre-1956 imprints*. Library of Congress. London etc. 1970, deel 100, 157-164.

[Ten Berge 1979] D. ten Berge, *De hooggeleerde en zoetvloeiende dichter Jacob Cats*. 's-Gravenhage 1979, 226-262.

[BLGC] *The British Library General Catalogue of printed books to 1975*. London etc. 1980, deel 56, 314-318. Dit is een uitgebreide versie van de *British Museum General Catalogue of printed books*. Photolithographic edition to 1955. London 1965, deel 35, 539-547.

[Warncke 1982] C.-P. Warncke, 'Emblembücher in der Herzog August Bibliothek. Eine Bestandsverzeichnis.' In: *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten* 9-Heft 2 (1982), 346-370, i.h.b. 352.

[Heckscher en Sherman 1984] *Emblem books in the Princeton University Library. Short title catalogue*. Red. W.S. Heckscher en A.B. Sherman. M.m.v. S. Ferguson. Princeton 1984, 11, nrs. 193-194.

[Landwehr 1988] J. Landwehr, *Emblem and fable books printed in the Low Countries 1542-1813. A bibliography*. Third edition. Utrecht 1988, 70-90.

[Black en Weston 1988] *A short title catalogue of the emblem books and related works in the Stirling Maxwell Collection of Glasgow University Library (1499-1917)*. Ed. H.M. Black en D. Weston. Glasgow 1988.

[IDC] Inter Documentation Company. *Emblem books*. Ed. W. van Dongen. Leiden 1990, 3.

[Simoni 1990] A.E.C. Simoni, *Catalogue of books from the Low Countries 1601-1621 in the British Library*. London 1990, 109-110, nrs. C64-C65.

[STCN] Short-Title Catalogue Netherlands: Online database, raadpleegbaar via Pica. Retrospectieve nationale bibliografie van Nederland tot 1800. Thans zijn de collecties van de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag en de Universiteitsbibliotheken van Amsterdam en Leiden bewerkt; het project is nog niet afgerond.

In de bovenstaande bibliografieën worden drie uitgaven genoemd die elders niet zijn teruggevonden. Het zijn waarschijnlijk onvolledige of foutieve beschrijvingen:

- 1 NUC (nr. 0232155) vermeldt: *Sinne en Minne beelden*. Antwerpen 1712. Collectie: American Antiquarian Society, Worcester (Massachusetts).
- 2 CGBNP, 1212: *Sinne- en minnebeelden*. Amsterdam. J.J. Schipper. S.a. In 4°, 120 p. Sign. Y1 351 (1). Vgl. de nrs. B.25 en B.26 hieronder.
- 3 Volgens BLGC (12305 bb 39) is er een uitgave: *Zinne- en minnebeelden; Selfstryd; Tooneel der mannelijke agtbaarheid; Galathea, of hardersklagt; Klagende maegden; en andere mengelrymen...* Leiden 1736. 8°. De in Nederland vroegst bekende uitgave die gedrukt is te Leiden dateert uit 1745 (zie nr. B.33).

1 BESCHRIJVING VAN DE EDITIES VAN CATS' SINNE- EN MINNEBEELDEN

De volgorde van de (uitgebreide) beschrijvingen is telkens:

- 1 Titel.
 - a. Gehele titel (geen quasi facsimile)
 - b. Drukkersmerk/versiering
 - c. Plaats
 - d. Boekverkoper, drukker
 - e. Jaartal
 - f. Opmerkingen
- 2 Plaatsen waar de exemplaren berusten, met signaturen; de met een asterisk gemerkte exemplaren zijn bekeken. Van het cursief aangegeven exemplaar volgt een beschrijving. Opmerkelijke afwijkingen in verschillende exemplaren van één editie zijn onder punt 11 aangetekend.
- 3 Afmetingen van het boek, in centimeters (hoogte × breedte).
- 4 Delen van het boek en de titels van de verschillende delen.
- 5 Illustraties: aantal; plaats in het werk; afmetingen (hoogte × breedte); en eventuele bijzonderheden.
- 6 Formaat en collatieformule (indien mogelijk, volgens de beschrijving in de STCN). Bij een convoluut is alleen de formule van de *Sinne- en minnebeelden* opgenomen.
- 7 De opbouw van de bundel met aanduiding van het begin van nieuwe onderdelen.
- 8 Signering (volgens de methode Verkruijsse 1983).
- 9 Paginerings (volgens de methode Verkruijsse 1983).
- 10 Vingerafdruk (toegepast zoals in de STCN).¹
- 11 Aantekeningen.
- 12 Verwijzing naar enkele bibliografieën.

4 BIBLIOGRAFIE

Zie ook de lijst van afkortingen voorafgaand aan de Geraadpleegde literatuur.

ABD	Atheneum Bibliotheek Deventer
BAN	Bibliotheek Albertinum Nijmegen
BLL	British Library London
BNG	Bibliotheek Vakgroep Nederlands (afd. literatuur) Gent
BNP	Bibliothèque Nationale Paris
BPL	Boston Public Library
DLC	District of Columbia, Library of Congress
FSC	Folger Shakespeare Library Columbia U.S.A.
GAD	Gemeentearchief Dordrecht
GAH	Gemeentearchief Den Haag
GBR	Gemeentebibliotheek Rotterdam
GUB	Gentse Universiteitsbibliotheek
GUL	Glasgow University Library, Stirling Maxwell Collection
HAW	Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel
HHS	Henry E. Huntington Library San Marino
HUC	Harvard University Cambridge
KB	Koninklijke Bibliotheek Den Haag
KBB	Koninklijke Bibliotheek Brussel
KUB	Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg
LBU	Letterenbibliotheek Utrecht
LCP	Library Company of Philadelphia
NLC	Newberry Library Chicago
OKL	Ottema Kingma Bibliotheek Leeuwarden
PBL	Provinciale Bibliotheek Leeuwarden
PBZ	Provinciale Bibliotheek Zeeland, Middelburg
PKL	Prentenkabinet – Kunsthistorisch Instituut Leiden
PMA	Plantin Moretus Antwerpen
PRI	Princeton University Library, Princeton
TUD	Technische Universiteit Delft
PKA	Rijksprentenkabinet Amsterdam, Rijksmuseum
PKR	Rijksprentenkabinet Rotterdam, Museum Boymans van Beuningen
SBA	Stadsbibliotheek Antwerpen
SHG	Streekarchiefdienst Hollands Midden (Goudse Librije), Gouda
SBT	Stadtbibliothek Trier
UBA	Universiteitsbibliotheek Amsterdam
UBG	Universiteitsbibliotheek Groningen
UBL	Universiteitsbibliotheek Leiden
UBN	Universiteitsbibliotheek Nijmegen
UBU	Universiteitsbibliotheek Utrecht
UCC	University of Chicago, Chicago
UFA	Bibliotheek UFSIA (Universitaire Faculteit St. Ignatius Antwerpen)
UIU	University of Illinois, Urbana
UMM	University of Minnesota, Minneapolis
UNC	University of North Carolina, Chapel Hill
UPP	Union Library Catalogue of Pennsylvania, Philadelphia

UTA	University of Texas, Austin
VUA	Vrije Universiteit Amsterdam
YUN	Yale University New Haven

3

BEKNOPT CHRONOLOGISCH OVERZICHT VAN DE VERSCHILLENDE EDITIES

- 1 1618-1. *Ed. princ.* Middelburg, H. van der Hellen.
- 2 1618-2. Nieuwe uitgave, mét proza. Middelburg, H. van der Hellen.
- 3 1619-1 [1619, 1618]. Heruitgave. Amsterdam, W. Iansz [Blaeu].
- 4 1619-2 [1619, 1519 [=1619]]. Heruitgave. Amsterdam, W. Iansz [Blaeu].
- 5 1620 [1620, 1519 [=1619]]. Heruitgave. Amsterdam, W. Iansz [Blaeu].
- 6 1622. Amsterdam, W. Iansz Blaeu.
- 7 1624. S.l.
- 8 Tussen 1622 en begin 1625? Amsterdam, W. Iansz Blaeu.
- 9 1627. Rotterdam, P. van Waesberge.
- 10 1629. 's-Gravenhage, A. van de Venne en I. Ockerss.
- 11 In of na 1629. S.l. s.a.
- 12 Tussen 1624 en 1632? S.l. s.a.
- 13 Circa 1633-1634. S.l. s.a.
- 14 Circa 1635. S.l. s.a.
- 15 Circa 1635. S.l. s.a.
- 16 Circa 1635? S.l. s.a.
- 17 Circa 1635? S.l. s.a.
- 18 Circa 1640. S.l. s.a.
- 19 Circa 1640-1645. Gouda, P. Rammazeijn. S.a.
- 20 Circa 1645. Heruitgave. Dordrecht, M. de Bot. S.a.
- 21 Circa 1644-1645. S.l. s.a.
- 22 1655. *ADW.* Amsterdam, J.J. Schipper.
- 23 1658. *ADW.* Amsterdam, J.J. Schipper.
- 24 1659. *ADW.* Dordrecht, J. Savry.
[1660: Cats sterft]
- 25 1661. *ADW.* Heruitgave. Amsterdam, J.J. Schipper.
- 26 1665. *ADW.* Amsterdam, J.J. Schipper.
- 27 1700. *ADW.* Amsterdam en Utrecht, D. van Dalen, F. Halma, Wed. A. van Someren, J. en W. vande Water.
- 28 1712. *ADW.* Amsterdam en 's-Gravenhage, J. van Heekeren, A. Hasebroek, A. van Damme, Wed. van G. de Groot, J. Ratelband, P. van Thol.
- 29 1717. Amsterdam, A. Schoonenburg, E. en J. Visscher.
- 30 1720. Amsterdam, Wed. B. Visscher.
- 31 1726. *ADW.* Amsterdam en 's-Gravenhage, J. Ratelband, Wed. J. van Heekeren, H. Uytwerf, I. van der Putte, P. van Thol, P. Husson.
- 32 1729. Amsterdam, E. Visscher.
- 33 1745. Leiden, Wed. en zoon van J. van der Deyster.
- 34 1779. Leiden, H. van der Deyster.
- 35 1786-1787. *ADW.* Gent, C.J. Fernand.
- 36 1790-1799. *ADW.* Ed. R. Feith. Amsterdam, J. Allart.
- 37 1828. *ADW.* Amsterdam, Gebroeders Diederichs.
- 38 1834. *ADW.* Ed. R. Feith. Heruitgave. Amsterdam, C. Weddepohl.

6

BIBLIOGRAFIE

- 39 1843-1854. *ADW*. Deventer, A. ter Gunne.
 40 Circa 1861. *ADW*. Voorrede W.J. Hofdijk. Tiel, s.a. H.C.A. Campagne.
 41 1862. *ADW*. Ed. J. van Vloten. Zwolle, Erven J.J. Tijn.
 42 [1870]. *ADW*. Schiedam, s.a. H.A.M. Roelants.
 43 [1876]. *ADW*. Schiedam, H.A.M. Roelants.
 44 1880. *ADW*. Ed. W. Wolterink. Dordrecht, J.P. Revers.
 45 1905. Ed. E.v.O. Rotterdam, D.A. Daamen.
 46 1960. Ed. J. Bosch. Kampen, J.H. Kok N.V.

4 DE EDITIES

Nr. B.1

1618-1

- 1 a Silenus Alcibiadis, sive Proteus, vitae humanae ideam, emblemate trifariam variato, oculis subiiciens. Deus nobis haec otia fecit. Middelburgi, ex officina typographica Iohannis Hellenij. Anno M.DC. XVIII. Cum privilegio. (Afb. B.1.1).
 b Beer met twee ranken (afm. 3,5 × 5,3 cm.).
 c Middelburg
 d Hans van der Hellen
 e .1618
 f Aanhaling op titelpagina ontleend aan Vergilius, *Eclogae*, 1, 6: 'O Meliboece, deus nobis haec otia fecit' (O Melibeus, god heeft ons de rust daarvoor gegund).
- 2 *KB 144 D 2**; *UBL 1018 C 1**; *GUL 386, SM 1277**; *UBU 132 B 1**; *UBA 2003 E 6**; *UBL HOTZ 5268**; *BLL 831 i 17 [C64]*.
- 3 Afm. 22,1 × 17,1 cm.
- 4 Drie delen:
 Deel 1: titelpagina (zie hierboven); gegraveerde titel: Sinn'- en- minne-beelden. Emblemata, amores moresque spectantia. Emblemes, touchants les amours et les moeurs. (Zie afb. 1).
 Deel 2: gegraveerde titel: Sinne-beelden, eertyts minne-beelden, nu gebruijckt tot leere der seden. Emblemata, ante quidem amatoria, nunc vero in moralis doctrinae sensum magis serium translata. Emblemes, traduits des ieux d'amour, au reiglement des moeurs. (Zie afb. 3); titelpagina: Sileni Alcibiadis, sive Proteos, pars secunda. [Versiering: ruit in de vorm van ranken (afm. 5,3 × 5,5 cm.)] Middelburgi, ex officina Iohannis Hellenij. M.DC. XVIII. Cum privilegio. (Afb. B.1.2).
 Deel 3: gegraveerde titel: Sinne-beelden, eertyts minne-beelden, nu ghetoghen tot stichtelijcke bedinckingen. Emblemata, ante quidem amatoria, nunc vero in sacras meditationes transfusa. Emblemes, des vanites amoureuses, traduits aux meditations chretienes (zie afb. 4); titelpagina: Sileni Alcibiadis, sive Proteos, pars tertia. [Beer met ranken (afm. 4,2 × 8,4 cm.)] Middelburgi, ex officina Iohannis Hellenij, M.DC.XVIII. Cum privilegio. (Afb. B.1.3).
- 5 Drie titelprenten, voor elk deel, resp. 1: 19,4 × 14,8 cm.; 2: 19,1 × 14,5 cm.; 3: 19,2 × 14,7 cm.; 153 emblemprenten, alle op de rechterpagina;² 1 tussengevoegde kinderspel-prent (afm. 17,7 × 28,9 cm. De tekst meegerekend is de hoogte: 20,7 cm.), in deel 2 tussen pagina 106 en 107. De prent is aan de onderzijde afgesneden. Enkele details zijn ingekleurd in bruin. Op de achtergrond de abdij van Middelburg. (Afb. B.1.4).

7 BIBLIOGRAFIE

Bijzonderheden over de drie titelprenten (een beschrijving en toelichting is te vinden in deel 2, hoofdstuk 2.4.1):

Deel 1, tekst behalve de gegraveerde titel ook:

- links op de verhoging: 'AVenne Inventor. An^o 1618.'
- rechts op de verhoging: 'Fran. Schillemans sculp.'
- links onder de apothekerspot: 'Meliora, latent.'
- rechts onder de vizel: 'Tundatur, olebit.'
- middenonder, binnen het kader: 'Lusus Ingeny Juvenilis Lib. 1.'

Deel 2, tekst behalve de gegraveerde titel ook:

- op de briefrol die de bebrilde man (tweede van links) vasthoudt, staat: 'Imper[.] cesa // flavius [.] // imperatoriam // maiestatem // non solum // armis decor = // ratam sed et. // legibus opor = // tet esse arm = // atam. Ut // utrumq[ue] // tempu'.
- links onder de door de zon beschenen druiven, binnen het kader: 'Suum cuique'.
- rechts onder het waterpas, binnen het kader: 'Bonus cum Bonis'.

Deel 3, behalve de gegraveerde titel ook:

- links op de verhoging: 'AV. Venne inve [onderbroken door schoen] 1618.'
- rechts op de verhoging: 'F. Schillemans sculp.'
- links onder een knielende olifant, buiten het kader: 'O lumen! O Numen!'
- rechts onder een vuurijzer van een kuiper, buiten het kader: 'Ne procumbat humi.'

6	4 ^o * - 4 ^{*4} 5* - 6 ^{*2} A - P ⁴ 2A - O ⁴ 3A - O ⁴																												
7	<table border="0"> <tr> <td style="vertical-align: top;">[*1r]</td> <td>Titelpagina</td> </tr> <tr> <td style="vertical-align: top;">[*1v]</td> <td>Blanco</td> </tr> <tr> <td style="vertical-align: top;">[*2r]</td> <td>Titelprent deel 1</td> </tr> <tr> <td style="vertical-align: top;">[*2v]</td> <td>Blanco</td> </tr> <tr> <td style="vertical-align: top;">*3r</td> <td>Ad lectorum, de fine huius opusculi, praefatio.</td> </tr> <tr> <td style="vertical-align: top;">2*2r</td> <td>Voor-reden ende verclaringhe over het oogh-merck des schrijvers, in dit werck.</td> </tr> <tr> <td style="vertical-align: top;">4*1r</td> <td>Aen de Zeeusche ionck-vrouwen.</td> </tr> <tr> <td style="vertical-align: top;">[4*4r]</td> <td>Danielis Heynsii in emblemata clariss. consultissimique viri D.J. Catzii J.C.". Epigrammation.</td> </tr> <tr> <td style="vertical-align: top;">[4*4v]</td> <td>Ad ampliss. ornatisimumque virum D. Jacobum Catsium J.C. Hominem triplici emblemate graphice exprimentem. [+] Ad eundem. [Ondertek.] I. Lyraeus.</td> </tr> <tr> <td style="vertical-align: top;">5*1r</td> <td>Ghedicht ter eeren den hoogh-gheleerden D.I. Cats op sijne constrijcke sinne-beelden. [Ondertek.] L. Peutemans.</td> </tr> <tr> <td style="vertical-align: top;">5*1v</td> <td>Op de drie boucken der Sinne-dichten ende beelden van den hooghgeleerden heere D. Jacob Cats. [Ondertek.] I. Hobius.</td> </tr> <tr> <td style="vertical-align: top;">[5*2v]</td> <td>Tot den leser. [Ondertek.] J.F. [+] Errata [zie voor de tekst en de vertaling, hieronder sub. 11].</td> </tr> <tr> <td style="vertical-align: top;">6*1r</td> <td>Au tres-digne d'honneurs & bon-heurs, le tres-docte signeur Jaques Cats, I.C. Sonnet encomiastique; sur ses emblemes tripliques. [Ondertek.] Iosuah Sylvester.</td> </tr> <tr> <td style="vertical-align: top;">6*1v</td> <td>Aenden hoogh-gheleerden D. Iacob Cats, op het boeck van sijn constrijcke sinne-beelden, (van de welcke sijn gunst mijn een vereert heeft.) [Ondertek.] Anna Roemers.</td> </tr> </table>	[*1r]	Titelpagina	[*1v]	Blanco	[*2r]	Titelprent deel 1	[*2v]	Blanco	*3r	Ad lectorum, de fine huius opusculi, praefatio.	2*2r	Voor-reden ende verclaringhe over het oogh-merck des schrijvers, in dit werck.	4*1r	Aen de Zeeusche ionck-vrouwen.	[4*4r]	Danielis Heynsii in emblemata clariss. consultissimique viri D.J. Catzii J.C.". Epigrammation.	[4*4v]	Ad ampliss. ornatisimumque virum D. Jacobum Catsium J.C. Hominem triplici emblemate graphice exprimentem. [+] Ad eundem. [Ondertek.] I. Lyraeus.	5*1r	Ghedicht ter eeren den hoogh-gheleerden D.I. Cats op sijne constrijcke sinne-beelden. [Ondertek.] L. Peutemans.	5*1v	Op de drie boucken der Sinne-dichten ende beelden van den hooghgeleerden heere D. Jacob Cats. [Ondertek.] I. Hobius.	[5*2v]	Tot den leser. [Ondertek.] J.F. [+] Errata [zie voor de tekst en de vertaling, hieronder sub. 11].	6*1r	Au tres-digne d'honneurs & bon-heurs, le tres-docte signeur Jaques Cats, I.C. Sonnet encomiastique; sur ses emblemes tripliques. [Ondertek.] Iosuah Sylvester.	6*1v	Aenden hoogh-gheleerden D. Iacob Cats, op het boeck van sijn constrijcke sinne-beelden, (van de welcke sijn gunst mijn een vereert heeft.) [Ondertek.] Anna Roemers.
[*1r]	Titelpagina																												
[*1v]	Blanco																												
[*2r]	Titelprent deel 1																												
[*2v]	Blanco																												
*3r	Ad lectorum, de fine huius opusculi, praefatio.																												
2*2r	Voor-reden ende verclaringhe over het oogh-merck des schrijvers, in dit werck.																												
4*1r	Aen de Zeeusche ionck-vrouwen.																												
[4*4r]	Danielis Heynsii in emblemata clariss. consultissimique viri D.J. Catzii J.C.". Epigrammation.																												
[4*4v]	Ad ampliss. ornatisimumque virum D. Jacobum Catsium J.C. Hominem triplici emblemate graphice exprimentem. [+] Ad eundem. [Ondertek.] I. Lyraeus.																												
5*1r	Ghedicht ter eeren den hoogh-gheleerden D.I. Cats op sijne constrijcke sinne-beelden. [Ondertek.] L. Peutemans.																												
5*1v	Op de drie boucken der Sinne-dichten ende beelden van den hooghgeleerden heere D. Jacob Cats. [Ondertek.] I. Hobius.																												
[5*2v]	Tot den leser. [Ondertek.] J.F. [+] Errata [zie voor de tekst en de vertaling, hieronder sub. 11].																												
6*1r	Au tres-digne d'honneurs & bon-heurs, le tres-docte signeur Jaques Cats, I.C. Sonnet encomiastique; sur ses emblemes tripliques. [Ondertek.] Iosuah Sylvester.																												
6*1v	Aenden hoogh-gheleerden D. Iacob Cats, op het boeck van sijn constrijcke sinne-beelden, (van de welcke sijn gunst mijn een vereert heeft.) [Ondertek.] Anna Roemers.																												

- 6*2r Gedicht ter eeren van den hoogh-gheleerden heer Iacob Cats I.C. Op sijne const-rijcke sinne-beelden.
[+] Ter eeren van den selven. [Ondertek.] Iac. Luyt. I.C.
- 6*2v Clinck-dicht op de drie-sinnighe sinne-beelden van den hoogh-gheleerden ende achtbaren heere D. Iacob Cats. [Ondertek.] S. de Swaef.
- [A 1r] Blanco
- [A 1v]-N4v 51 emblemen (=p. 2-104).
- O 1r Orbis Atlas Amor est. Liefde weerelt-dragher. Dient tot uyt-legginghe van het beelt des opschrifts staende hier vooren op het eerste blat (=p. 105).
- O 1v Cupido wech-ghelooopen, ende verloren. Meest uyt Moschi Grieksche ghedichten (=p. 106).
- O 3r Harders-liet (=p. 109).
- [P 4r] Inleydinghe totte leere der seden. Aen alle roock-eters, taback-blasers, lief-hebbers der ydelheyt (=p. 119).
- [P 4v] Desinit in lachrimas.
[+] Au iouvenceau mange-fumée, c'est a dire, amateur de vanitez (=p. 120).
- [²A 1r] Titelprent deel 2
- [²A 1v] Blanco
- [²A 2r] Titelpagina
- [²A 2v]-²O 1r 51 emblemen (=p. 4-105).
- ²O 1v Kinder-spel (=p. 106; prent tussen 106 en 107).
- [²O 4v] Blanco
- [³A 1r] Titelprent deel 3
- [³A 1v] Blanco
- [³A 2r] Titelpagina
- [³A 2v]-³O 2r 51 emblemen (=p. 4-107).
- ³O 2v Volghen tot vullinghe vande ledighe plaetse, sommige stichtelijcke bedenkingen.
- [³O 4v] Blanco
- 8 [\$ 4 (- *1,2, - 4*4, - 5*2, - A1, - P4, - ²A1,2, - ²O4, - ³A,1,2, - ³O4 (³A3 gesigineerd als A5, ³B4 als A4, ³M2 als M3)].
- 9 192 bladen [40] [1] 2-120 (28 gepagineerd als 25, 77 als 47, 86 als 63, 115 als 113; [3] 4-111 [1] (94 gepagineerd als 64); [3] 4 5 6-107 [4] [1]).
- 10 1 # 161804 a1 *3 **M** : *a2 4*3 **rt\$noch\$a** - *b1 A4 **pus\$** : *b2 O2 **ach**
2 # 161804 b1 A3 **a\$in\$** *b2 O t\$
3 # 161804 *b1 B **el** b2 O3 **on**
- 11 Het betreft hier de *ed. princ.*, de enige uitgave met drie keer eenenvijftig embleemprenten. In deel twee is embleem x1 genummerd als 11; de prent hoort bovendien bij embleem x111, terwijl die van x111 bij x1 hoort. Het Leidse exemplaar (*UBL 1018 C 1*) heeft eveneens de verkeerde nummering, maar de prenten staan hier wel goed, dat wil zeggen: de muis bij x1 en de papagaai bij x111; dit is ook bij het exemplaar in Amsterdam (*UBA 2003 E 6*) en Glasgow (*GUL 386, SM 1277*) het geval; een aanwijzing dat er gecorrigeerd is op de plaatpers. In deel drie zijn de emblemen 1 en 11 niet genummerd. Versieringen op: 83, 2*1v, 2*2, 4*, 4*4, 6*, 6*2v, 119; [niet in dl. 2]; 107, en [108].

Cats zegt dat de tekst door correctoren werd nagekeken. Zelf heeft hij hem kennelijk (maar achteraf) nog eens kritisch gelezen, zoals blijkt uit de volgende *Errata*, afgedrukt op [5*2v]:

Pag. 2. lin. 1. Pro pars sudis igne caret, lege, calet. Graeca omnia vitiosa sunt, cum caret Typographus Graecis typis, remitto igitur Lectorem ad ipsos Autores. Pag. 20. pro Pryum, lege, Pyrum. Pag. 23. Pro eo quod ibi est, lege, Nisi Cupidum hominem postulat, se in plagas conicere eos postulat, eos confectatur, subdole blanditur, & c. Pag. 36. lin. 5. pro terret, lege, torret. Pag. 104. lin. 6. pro quem, lege, quam. Pag. 88 lin. 6 voor spruyten. leest spruytjen. Pag. 110. lin. 22. voor spruyt, leest spuyt. Ibid. lin. pen. voor ziltich-zout, leest bitter-zout. Reliqua per te facile corriges.

Secundae partis Errata. Pag. 21. col. 1. lin. 4. Pro Lib. 6. lege, Lib. 5. Ibid. col. 2. lin. 1. pro Magis quam gladii consternunt, leg. Magis quam gladius, consternant. Pag. 32, lin. 1. pro leeu, lege, luy. Pag. 104. lin. derniere, pour, & grand honneur, lisez, en grand honneur.

Litteras Maiusculas quae incuria Correctorum ubique fere remanserunt & alia leviscula Errata aequus Lector facile corriget.

In vertaling: 'Lijst van verbeteringen. Pagina 2, regel 1. Lees voor 'pars sudis igne caret', 'calet'. Alle Griekse citaten zitten vol fouten, omdat de drukker geen [lees: niet alle] Griekse lettertekens heeft, ik verwijs daarom de lezer naar de schrijvers zelf. Pagina 20 voor 'Pryum' lees 'Pyrum'. Pagina 23, lees in plaats van wat daar staat: 'Nisi Cupidum hominem postulat, se in plagas conicere eos postulat, eos confectatur, subdole blanditur,' enz. Pagina 36, regel 5 'terret' moet zijn 'torret'. Pagina 104, regel 6 voor 'quem' lees 'quam'. Pagina 88, regel 6 voor 'spruyten' lees 'spruytjen'. Pag. 110, regel 22 voor 'spruyt' lees 'spuyt'. Op dezelfde bladzijde, de één na laatste regel, voor 'ziltich-zout' lees 'bitter-zout'. De rest zult u gemakkelijk zelf kunnen verbeteren.

Errata van de tweede afdeling. Pagina 21, kolom 1, regel 4, voor 'Lib. 6' lees 'Lib. 5'. Op dezelfde bladzijde, kolom 2, regel 1, lees voor 'Magis quam gladii consternunt': 'Magis quam gladius, consternant'. Pagina 32, regel 1 [= motto] voor 'leeu' lees 'luy'. Pagina 104, laatste regel, voor '& grand honneur' lees 'en grand honneur'.

De hoofdletters die door onachtzaamheid van de correctoren bijna overal zijn nagelaten en andere minder belangrijke fouten zal de welwillende lezer gemakkelijk kunnen verbeteren.'

De correcties die Cats hier voorstelde zijn in latere uitgaven op één na doorgevoerd: *conicere eos postulat* (in het Plautus-citaat op p. 23) bleef in de editie 1627 (X11.A.4.b) *conicere eos cupit*; zo staat het overigens ook bij Plautus. Exemplaar GUL 386, SM 1277 heeft een afwijking in de signering ten opzichte van KB 144 D 2 dat hierboven beschreven is: daarin is namelijk niet ³A₃ gesigneerd als A₅, en ³B₄ als A₄, wat wijst op een perscorrectie. Verder heeft exemplaar UBL HOTZ 5268 in deel 1 geen titelpagina.

12 MC, 27 (geen correcte beschrijving); De Vries, 78; Landwehr 1970, 80; Ten Berge 1979, 227-228, nr. 1A; Landwehr 1988, 104-105.

Nr. B.2

1618-2

1 Als nr. B.1 (1618-1).

2 KB 477 C 37*; GUL 387, SM 293*; GUL 387, SM 293A*; PBZ 1110 B 12*; NUC 0232148: YUN; NUC 0232148: FSC; NUC 0232148: PRI N 7710.C31; NUC 0232148: NLC; NUC

10 BIBLIOGRAFIE

0232148: HHS; BNP Y1 375-378 [misschien nr. B.1, ed. 1618-1]; IDC LO-193*; VUA XH 00091*; GUB ACC 38445*; GAH C d 89 I.

3 KB 477 C 37: 22,4 × 17,6 cm.; GUL 387, SM 293: 21,1 × 17 cm.; GUL 387, SM 293-A: 21,4 × 16,4 cm.; PBZ IIIIO B 12: 21,1 × 16,3 cm.; VUA XH 00091: 22,0 × 17,2 cm.

4 Als nr. B.1 (1618-1).

5 De titelprent van deel 1 vooraan, de titelprenten van 2 en 3 vóór de titelpagina's; de 51 emblemprenten: alle op de rechterpagina (vgl. voor de afm. van de emblemprenten: noot 2 bij nr. B.1); de prent van de spelende kinderen (afm. 18,1 × 29,4 cm., inclusief bovenschrift: 20,8 cm. hoog) in deel 2 tussen de pagina's 106 en 107.

De drie titelprenten: de prent vóór deel 1 is dezelfde als die in nr. B.1 (1618-1). In deel 2, behalve de gegraveerde titel *extra* tekst ten opzichte van de editie 1618-1, namelijk onder het zwartkader, binnen de plaatafdruk: 'Seneca Desine eadem velle senex, que voluisti puer'.⁴ In deel 3 *extra* tekst onder het zwartkader, binnen de plaatafdruk: '1 Corinth. 13.11 Cum puer essem, loquebar, sapiebam cogitabam ut puer; At, vir cum factus sim, puerile omne deposui'.⁵

6 $4^0 *4 A - P^4 {}^2A - {}^2O^4 {}^3A - {}^3O^4$

7 [*1r] Titelprent
[*1v] Blanco
*2r Aen de Zeeusche Ionck-vrouwen.
*4v Danielis Heijnsii. In Emblemata clariss. consultissimique viri D.J. Catsii J.C^{ti}. Epigrammation.
[A1r] Blanco
[A1v]-N4v 51 emblemen (=p. 2-104).
O1r Orbis Atlas Amor est. Liefde weerelt-dragher. Dient tot uyt-legginghe van het beelt des opschrifts staende hier vooren op het eerste blat (=p. 105).
O1v Cupido wech-ghelooopen, ende verloren. Meest uyt Moschi Grieksche ghedichten (=p. 106).
O3r Harders-liet (=p. 109).
[P4v] Blanco
[²A1r] Titelprent deel 2
[²A1v] Ad lectorem. [Zie voor de tekst en vertaling, hieronder sub 11].
[²A2r] Titelpagina
[²A2v]-²O1r Emblemen, nu zonder prenten (=p. 4-105).
²O1v Kinder-spel gheduyt tot sinne-beelden ende leere der zeden (=p. 106; prent tussen 106 en 107).
[²O4v] Blanco
[³A1r] Titelprent deel 3
[³A1v] Blanco
[³A2r] Titelpagina
[³A2v]-³O2r Emblemen, nu zonder prenten (=p. 4-107).
³O2v Volghen tot vullinghe vande ledighe plaetse, sommige stichtelijcke bedenkingen.
[³O4v] Monendus es, Benevole Lector. [Zie voor de tekst, hieronder sub 11].

8 [\$ 4 (-*1, -A1, -P4, -²A1,2, -²O4, -³A1,2, -³O4 (³B4 gesigneerd als ³A4 en ³M2 als ³M3)].

9 176 bladen [8] [1] 2-119 [1] (28 is gepagineerd als 25, 77 als 47, 86 als 63, 115 als 113);
[3] 4-14 15 16-111 [1] (94 is gepagineerd als 64); [3] 4-107 [4] [1].

10 1 # 161804 a1 *3 e\$fe : a2 *4 s\$sd - *b1 A4 pus\$: *b2 O2 ach
2 # 161804 b1 A3 a\$in\$: *b2 O ts
3 # 161804 *b1 B el : b2 O3 on

11 In deze editie is bovendien een (vooral boekhistorisch) belangwekkend ‘Ad lectorem’
opgenomen [²A 1V]:

AD LECTOREM. Cum statim post editionem huius opusculi, Benevole Lector, bibliopola
lae apud me conquererentur expensas librorum, ob icones in triplici opere ter repetitas,
plus aequo augeri, sumptuque superfluo emptorem gravari: adeoque imagines toties
visas vix gratas, imo taediosas videri: ideoque operis formam paulisper mutandam, ad
5 sublevandum emptorem, contenderent; Alii vero, aliis rationum momentis, contrarium
censerent. Ego, ut utrisque satis fieret, nec minus de aliorum iudicio constaret, exem-
plaria aliquot, quibus imagines impressae nondum forent, paulatim immutare, ac in
aliam faciem redigere operae pretium putavi. Eamque ob rem, in secunda & tertia
operis parte, eo ipso loco, qui iconibus vacabat, brevia Monita, tum meis tum aliorum
10 verbis & sentiis, pro re nata, substitui; contentus Typos Emblematis in prima
parte semel lectori exhibuisse; eas tamen si aliquis, ad meliorem Emblematis captum,
in lectione secundae ac tertiae partis fortasse desideret, ad primam partem recurrere,
ibique sub eodem numero Emblematis iconem consulere ne gravetur; vel si cui id
molestum videbitur, poterit prioris editionis Exemplaria triplici imagine illustrata pre-
15 tio aliquanto maiori, si commodum videbitur, sibi comparare. Vale, mi Lector, & labo-
rem tui sublevandi gratia susceptum, boni consule.

In vertaling: ‘TOT DE LEZER. Meteen na de uitgave van dit werkje, welwillende lezer,
kwamen de boekhandelaren bij mij klagen dat de kosten van de boeken door het drie-
maal afdrukken van de afbeeldingen in de drie afdelingen, buiten proportie stegen en
dat de kopers de onnodig hoge prijs bezwaarlijk vonden; ze verzekerden dat de afbeel-
dingen nadat ze zo vaak gezien waren nauwelijks aangenaam, ja zelfs vervelend leken
en dat daarom de opzet van het werk enigszins veranderd moest worden om de koper
te ontlasten. Maar anderen, die andere redenen meer gewicht gaven, oordeelden tegen-
overgesteld. Daarom heb ik het, om beide partijen tevreden te stellen en niet minder
om bij andermans oordeel aan te sluiten, de moeite waard geacht enkele exemplaren
waarbij de afbeeldingen nog niet gedrukt waren, lichtelijk te veranderen en een ander
aanzien te geven. Daarom heb ik in de tweede en derde afdeling van het werk juist op
de lege plek die open was gelaten voor de afbeeldingen naar behoefte korte raadgevin-
gen met woorden en uitspraken van mezelf en van anderen toegevoegd en er genoeg
mee genomen de platen van de emblemen in het eerste gedeelte eenmaal aan de lezer
te tonen; maar als iemand die, tot een beter begrip van een embleem, bij het lezen van
de tweede en derde afdeling misschien erbij zou willen hebben, laat hij het dan niet
bezwaarlijk vinden naar het eerste deel terug te gaan en daar onder hetzelfde nummer
de emblemprent te raadplegen; of als hem dit lastig lijkt, kan hij exemplaren van de
eerste uitgave die met de drievoudige afbeeldingen geïllustreerd zijn, voor een iets
hogere prijs aanschaffen, als hem dat goed dunkt. Vaarwel, beste lezer en neem de
inspanning die u moet doen om u financieel te ontzien, voor lief.’

Na te hebben geconstateerd dat er twee prozacommentaren werden verwisseld, voegde
Cats op [³O4v] bovendien de volgende correctie toe:

Monendus es, Benevole Lector, Typographum, in dispositione Monitorum 43. & 45., nescio quo errore, lapsum esse & praepostero ordine alterum in locum alterius collocasse: Tu, nisi grave sit id ipsum loco, quo dixi, margini ascribe. Et Vale.

5 Ick hebbe U.E. gunstighe Leser, te waerschouwen dat in het drucken van dese hier-by-ghevoughde Bedenckingen, den Drucker (ick en weet niet door wat mis-slagh) in het Tweede deel der selver, de XLIII. Bedenckinge verkeerdelijck heeft gevougt by het XLV. Sinne-beelt, ende in teghen-deel, de XLV. Bedenckinge by het XLIII. Sinne-beelt. Weest sulcx int lesen ghedachtich, ofte soo u goet dunckt teyckent de voorz [=voorzeide] plaetse op de kant. Ende Vaert wel.

Op de titelpagina van exemplaar *VUANH 00091* staat een afwijkend (drukkers?)merk: hier niet de beer met ranken zoals op de overige exemplaren, maar opkrullende ranken met boven in het midden een pot met bloemen (3,5 × 4,2 cm.; afb. B.2). De exemplaren *KB 477 C 37* en *GUL 387, SM 293-A* missen de titelpagina van deel 1; de juiste titel (overigens gelijk aan nr. B.1, 1618-1) is gebaseerd op die in de exemplaren *GUL 387, SM 293* en *PBZ 1110 B 12*. Exemplaar *PBZ 1110 B 12* mist de eerste titelprint (*2r-v ontbreekt); dit exemplaar heeft, evenals *VUANH 00091*, verder hetzelfde voorwerk (tot [A1r]) als de editie 1618-1. Exemplaar *GUB ACC 38445* is een onvolwaardig boek: het is incompleet en zeer beschadigd (het opent met embleem IV).

12 *MC*, niet; De Vries, 79; Landwehr 1970, 81; Landwehr 1988, 106.

Nr. B.3

1619-1 [1619, 1618]

- 1 a Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis sive Proteus, humanae vitae ideam, emblemate trifariam variato, oculis subjiciens. Iconibus artificiose in aes incisus, ac trium linguarum explicatione eleganter elustratus. Editio altera ac auctior. Deus nobis haec otia fecit. Amsterodami, ex officina typographica Guiljelmi Ianssonij. Anno 1619. Cum privilegio. (Afb. B.3).
- b Drukkersmerk: een hand uit de lucht met een weegschaal waarop twee globes liggen (afm. 3,3 × 2,8 cm.). Eronder in de banderol van de cartouche: 'Praestat' (Deze [hij] weegt het zwaarst). In de onderhoeken festoenen, bovenin twee vogels.
- c Amsterdam
- d Willem Jansz [Blauw]
- e 1619

2 *UBL 1019 C 23**; *BLL 1485 r 19 (2)* [C65].

3 Afm. 20,9 × 16,5 cm.

4-5 Als nr. B.2.

6 4° f² *4, A - P⁴; ²A - ²O⁴; ³A - ³O⁴

7 [f1r] Gegraveerde titel
[f1v] Blanco
[*1r] Titelpagina
[*1v] Extract uyt de privilegie.

Vanaf *2r 'Aen de Zeeusche ionck-vrouwen' tot en met [³O4v] 'Monendus es' gelijk aan nr. B.2 (1618-2).

13

BIBLIOGRAFIE

- 8 Gelijk aan nr. B.2, met uitzondering van 3B4 dat nu gecorrigeerd is.
- 9 177 bladen [10] [1] 2-119 [1] (28 is gepagineerd als 25, 77 als 47, 86 als 63, 115 als 113);
[3] 4-111 [1] (94 is gepagineerd als 64); [3] 4-107 [4] [1].
- 10 Gelijk aan nr. B.2.
- 11 De enige afwijking van deze uitgave ten opzichte van 1618-2 betreft de titelpagina van
deel 1: zij vermeldt de drukkerij van de Amsterdamse drukker Willem Jansz [Blaeu];
de andere twee delen zijn nog steeds die van Van der Hellen in Middelburg. Er is hier
dus sprake van een nieuwe titeluitgave. Blijkbaar heeft Jansz de magazijnvoorraden
van Van der Hellen overgenomen. (Zie § 2 van het hoofdstuk 'De preliminaria' voor
het privilege waarin Van der Hellen het copyright overdoet aan Jansz). Bijgebonden
is *Maechden-plicht*. Middelburg 1618. In het Leidse exemplaar ontbreekt de prent van
het kinderspel; misschien zit de prent wel in het Londense exemplaar (*BLL 1485 r 19*
(2)), dat overigens een incompleet voorwerk heeft (Simoni 1990, 110, nr. C65).
- 12 MC, 28; De Vries, 80; Landwehr 1970, 82; Landwehr 1988, 107.

Nr. B.4

1619-2 [1619, 1519 [= 1619]]

- 1 Als nr. B.3, 1619 (zie afb. B.3).
- 2 KB 477 C 39*; KB 477 C 38*; GUL 388, SM 1279 (1)*; GAD 394*; NUC 0232149: PRI N
7710.C32; NUC 0232152: UIU; NUC 0232152: UPP; NUC 0232152: LCP; NUC 0232152:
NLC; BNP Z Payen 850 [de laatste zes exemplaren zijn mogelijk deel 2 en 3 van nr. B.5
uit 1620].
- 3 Afm. deel 1: 22,7 × 17,4 cm.; de delen 2 en 3: 21,1 × 17,4 cm.
- 4 Drie delen:
– Deel 1: titelpagina zie hierboven; de gegraveerde titel als 1618-1;
– Deel 2: gegraveerde titel: als 1618-1; titelpagina: Iacobi Catzii I.C. Sileni Alcibiadis,
sive Proteos, pars secunda. [Drukkersmerk als op deel 1 met nu, boven in de car-
touche, vrouwenbustes met vleugels; afm. 6,2 × 5,1 cm.]. Amsterodami, ex officina
typographica Guilielmi Ianssonij. Anno 1519 [sic]. (Afb. B.4.1).
– Deel 3: gegraveerde titel: als 1618-1; titelpagina: Iacobi Catzii I.C. Sileni Alcibiadis,
sive Proteos, pars tertia. [Drukkersmerk als op deel 2]. Amsterodami, ex officina typo-
graphica Guiljelmi Ianssonij. Anno 1519 [sic]. (Afb. B.4.2).
- 5 Als nr. B.2. Ten opzichte van de vorige uitgaven verschillen de doorsneden van de
prenten soms millimeters; dit kan veroorzaakt zijn door de papiersoort, het inkten of
de wijze waarop de pers werd gehanteerd.
- 6 4° £1 *4 A – 2v4
- 7 [£1r] Titelpagina
[£1v] Extract uyt de privilege.
[*1r] Titelprent deel 1 – [p4v] Blanco is gelijk aan nr. B.2.
[Q1r] Titelprent deel 2
[Q1v] Ad lectorem.
[Q2r] Titelpagina deel 2

[Q2v]-2F1r	Tekst (=p. 4-105).
2F1v	Kinder-spel gheduyt tot sinne-beelden, ende leere der zeden (=p. 106).
[2F4v]	Blanco
[2G1r]	Titelprent deel 3
[2G1v]	Blanco
[2G2r]	Titelpagina deel 3
[2G2v]-2V2r	Tekst (=p. 4-107).
2V2v	Volghen tot vullinghe vande ledighe plaetse, sommige stichtelijcke bedenkingen.
[2V4v]	Blanco

8 Zie hieronder.

9 177 bladen [10] [1] 2-119 [1] (28 gepagineerd als 25, 77 als 47, 86 als 63, 115 als 113); [3] 4-111 [1]; [3] 4-107 [4] [1] (36 gepagineerd als 39, 43 als 41).

10 161904 *a1 *3 **e\$fe** : a2 *4 **s\$d** – *b1 A4 **pus\$** b2 2v3 **ons\$**
[* Wil zeggen: gebaseerd op de 1620-uitgave].

11 [1v] bevat het 'Extract uyt de Privilegie', gedateerd 21 augustus 1619, waarin Van der Hellen het recht overdraagt aan Jansz. Ervoor een afschrift van het octrooi, toegekend op 17 april 1618 aan Van der Hellen, ondertekend door C. Aerssens.

Het exemplaar *KB 477 C 38* (afm. 21,4 × 17,4 cm.) heeft een afwijkende opbouw in het voorwerk (en mist de gegraveerde titel van deel 1). Het ziet ernaar uit dat het voorwerk van dit exemplaar, gecombineerd met dat van *KB 477 C 39* het oorspronkelijke, volledige, voorwerk omvat, overeenkomstig ook de nieuwe titeluitgave uit 1620 (=nr. B.5). Hier:

8 [**\$** 3 (- Q1,2, - 2G1,2 (2P3 gesigneerd als 2P2) [A - O4: **\$** 4 (- P4)].

9 185 bladen [26] [1] etc. Voor het overige gelijk.

10 161904 1a1 [niet] : 1a2 2†3 **soo\$** – *2a1 *3 **e\$fe** : 2a2 2*3 **H** – *b1 A4 **pus\$** b2 2v3 **ons\$** [* Wil zeggen: gebaseerd op de 1620-uitgave].

11 De STCN heeft hierbij als aantekening dat het een heruitgave betreft van de 1618-druk bij H. van der Hellen, Middelburg. Dit geldt echter niet voor de uitgave 1618-1 (vgl. *KB 144 D 2*) dat op het blad 'P4r-v de tekst 'Roock-eters ...' en 'Desinit in lachrimas ...' heeft. De aantekening heeft dus betrekking op de uitgave 1618-2. Bovendien dragen de delen 2 en 3 een andere signering (dezelfde als in nr. B.5).

Het werk onder het signatuur *2374 E 20* in de UBA bevat alleen deel 2 en deel 3 van *Silennus*, met beide titelpagina's en titelprenten. Dit betekent dat de emblemprenten er niet in voorkomen. De titelpagina's dragen het jaartal 1519. In het exemplaar *GUL 388, SM 1279 (1)* vermelden de drie titelpagina's resp. het jaartal 1619, 1618 en 1519. Verder hier van p. [*1r] (titelpagina) – [A1r] (Blanco) gelijk aan 1618-1. Aantekening op het schutblad: 'When Sir Josuah Reynolds was a boy he studied the prints in this book with great care. See his Life by Malone.' Op de titelpagina: 'Mr. Samuel Shipton. Dec. 4 MDCCV'.

12 *MC*, niet; De Vries, niet; Landwehr 1970, niet; Landwehr 1988, 108-109*. [* De twee *KB*-exemplaren zijn identiek aan de beschrijving bij nr. 109, maar Landwehr zet ze onder nr. 108].

15 BIBLIOGRAFIE

- 1 a Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis sive Proteus, humanae vitae ideam, emblemate trifariam variato, oculis subjiciens. Iconibus artificiose in aes incisus, ac trium linguarum explicatione eleganter elustratus. Editio altera ac auctior. Deus nobis haec otia fecit. Amsterodami, ex officina typographica Guiljelmi Ianssonij. Anno 1620. Cum privilegio. (Afb. B.5).
- b Drukkersmerk: een hand uit de lucht met een weegschaal waarop twee globes liggen (afm. 3,3 × 2,8 cm.). Eronder in de banderol van de cartouche: Praestat. In de onderhoeken festoenen, bovenin twee vogels.
- c Amsterdam
- d Willem Jansz [Blaeu].
- e 1620
- 2 KB 758 B 2*; UBG EE e 205*; UBL 1018 E 25*; UBA 696 E 37*; UBA 073-109*; UBU 132 B 2*; VUA XH 00093*.
- 3 Afm. 21,7 × 16,6 cm.
- 4 Drie delen: deel 1: titelpagina (zie hierboven); gegraveerde titels van deel 1-3: als 1618-2; de titelpagina's van deel 2-3 gelijk aan nr. B.4 (zie afb. B.4.1 en B.4.2).
- 5 Als nr. B.4.
- 6 $4^{\circ} \text{L}2 \text{2L}1 \dagger - 2\dagger4 *4 (-*1) - 2^{*4} A - 2V^4$
- 7 [L1r] Titelpagina
 [L1v] Blanco
 [L2r] Titelprent
 [L2v] Blanco
 [2L1r] Extract uyt de privilegie.
 [2L1v] Blanco
 †1r Ad lectorem de fine huius opusculi praefatio.
 †4r Voor-reden ende verclaringhe over het oogh-merck des schryvers in dit werck.
 *2r Aen de Zeeusche ionck-vrouwen.
 *4v Danielis Heijnsii. In emblemata clariss. consultissimique viri D.J. Catsii J.C^o. Epigrammation.
 2*1r Ad ampliss. ornatissimumque virum D. Iacobum Catsium I.C. Hominem triplici emblemate graphice exprimentem.
 [+] Ad eundem. [Ondertek.] I. Liraeus.
 2*1v Ghedicht ter eeren den hoogh-gheleerden D.I. Cats op sijne constrijcke sinne-beelden. [Ondertek.] L. Peutemans.
 2*2r Op de drie boucken der sinne-dichten ende beelden van den hooghgeleerden heere D. Jacob Cats. [Ondertek.] I. Hobius.
 2*2v Tot den leser. [Ondertek.] J.F.
 2*3r Au tres-digne d'honneurs & bon-heurs le tres-docte seigneur Iaqes Cats, I.C. Sonnet encomiastique; sur ses emblemes tripliques. [Ondertek.] Iosuah Sylvester.
 2*3v Aenden hoogh-gheleerden D. Iacob Cats, op het boeck van zijn constrijcke sinne-beelden, (van de welke zijn gunst mijn een vereert heeft.) [Ondertek.] Anna Roemers.

- [2*4r] Ghedicht ter eeren van den hoogh-gheleerden heer Iacob Cats I.C. Op syne const-rijcke sinne-beelden.
[+] Ter eeren van den selven. [Ondertek.] Iac. Luyt. I.C.
- [2*4v] Clinck-dicht op de drie-sinnighe sinne-beelden van den hoogh-gheleerden ende achtbaren heere D. Iacob Cats. [Ondertek.] S. de Swaef.
- Van [A1r] Blanco tot en met [2v4v] Blanco gelijk aan nr. B.4.
- 8 [\$ 3 (- Q1,2, - 2G1,2 (2P3 gesigneerd als 2P2) [A - O4: \$ 4 (-P4)].
[*1 is niet aanwezig, maar is ook niet noodzakelijk. Op [2G1r] hoort eigenlijk de titel-prent van deel 3].
- 9 190 bladen [36] [1] 2-119 [1] (28 gepagineerd als 25, 77 als 47, 86 als 63, 115 als 113);
[3] 4-111 [1]; [3] 4-107 [4] [1] (36 gepagineerd als 39, 43 als 41).
- 10 162004 1a1 [niet]: 1a2 2†3 **soo\$** - 2a1 *3 **e\$fe** : 2a2 2*3 **H** - b1 A4 **pus\$** b2 2v3 **ons\$**
- 11 Het gaat in deze editie uit 1620 om een heruitgave van nr. B.4 (1619). [L3r] bevat het 'Extract uyt de privilegie'. De drie drukfouten ten opzichte van 1619 zijn nu verbeterd. Van deel 1 ontbreken de katernen E en F. Zij zijn abusievelijk gebonden in het exemplaar van *Maechden-plicht* (Middelburg 1618), tussen katern D en E, dat in dezelfde band zit. De vraag is of er exemplaren zijn die wél op het frontispice van deel 2 en deel 3 1619 hebben (cf. Landwehr 1970, 83). Het 'Ad lectorem' op [Q1v] is gelijk aan dat van nr. B.4, dat teruggaat op dat in nr. B.2 (1618-2). Er zijn enkele kleine spellingsverschillen. Bijgebonden naast *Maeghden-plicht* zijn *Self-stryt*. Dordrecht 1634 en *Tboonneel vande mannelicke achtbaerheyt*. 's-Gravenhage 1632.
- Het voorwerk van exemplaar *UBL 1018 E 25* (afm. 21,5 × 16,5 cm.) heeft een iets andere volgorde, maar is wel compleet. Ook de exemplaren *1'UA NH 00093*, *UBA 696 E 37*, *UBU 132 B 2* (met de Zeeusche Ionck-vrouwen en Heinsius conform de signaturen in B.6) en *UBA 073-109* hebben een (iets) afwijkende volgorde in het voorwerk. Het exemplaar *UBG EE e 205* heeft geen kinderspel-prent.
- 12 *MC*, 29; De Vries, 81; Landwehr 1970, 83; Landwehr 1988, 110.

Nr. B.6

1622

- 1 a Iacobi Catzii J.C. Silenus Alcibiadis sive Proteus, humanae vitae ideam, emblemate trifariam variato, oculis subjiciens. Iconibus artificiose in aes incisus, ac trium linguarum explicatione eleganter elustratus. Deus nobis haec otia fecit. 'tAmsterdam, by Willem Iansz. Blaeuw, inde vergulde Sonnewyser. Anno MDCXXII. (Afb. B.6).
- b Drukkersmerk (afm. 5,4 × 7,5 cm.): een open hemelglobe, links daarvan de Tijd (Chronos) met vleugels, zandloper en zeis, en rechts Hercules met een leeuwchuid en knots. Eronder, in een banderol, 'Indefessus agendo' (Onvermoeid in het handelen).
- c Amsterdam
- d Willem Jansz Blaeu. Vanaf 1621 voegde hij de bijnaam van zijn grootvader toe aan zijn naam.
- e 1622
- 2 *KB 477 C 41**; *UBU Z qu 260**; *UBU 132 B 3**; *GBR 1438 F 2**; *UBA 2580 G 10**; *UBA 1026 C 21**; *UBL 1018 D 13**; *PBL D 2005 1**; *PBL 2443 TL**; *NUC 0232153*; *FSC PN 6349 C2 S5 1622 Cage*; *BLL 11556 g 32 (1)*; *SBA C 1710 1**.

17 BIBLIOGRAFIE

- 3 Afm. 22,8 × 17,3 cm.
- 4 Drie delen: Deel 1: faux-titre: Iacobi Catzii I.C. Sileni Alcibiadis sive Proteos. Pars prima; gegraveerde titel: als 1618-2; Deel 2: faux-titre: Iacobi Catzii J.C. Sileni Alcibiadis, sive Proteos, pars secunda; gegraveerde titel: als 1618-2; Deel 3: faux-titre: Iacobi Catzii J.C. Sileni Alcibiadis, sive Proteos, pars tertia; gegraveerde titel: als 1618-2.
- 5 Als Nr. B.5 (ed. 1620). De meeste prenten zijn circa 1 mm. groter ten opzichte van de vorige editie (nr. B.5); dertien zijn circa 2 mm. groter. Deze kleine verschillen kunnen zijn veroorzaakt door de papiersoort, het inkten of de manier waarop men de pers hanteerde. De afmetingen van de prenten van nr. B.8 komen nagenoeg overeen met deze.
- 6 $4^{\circ} * - 4^{*4} A - 2T^4$
- 7
[*1r]	Titelpagina
[*1v]	Extract uyt de privilegie.
[*2r]	Titelprent
[*2v]	Blanco
[*3r]	Ad lectorem, de fine huius opusculi, praefatio.
2*1v	Voor-reden ende verklaringe over het oogmerck des schryvers, in dit werck.
3*2r	Aen de Zeeusche ionckvrouwen.
[3*4v]	Danielis Heinsii in emblemata clariss. consultissimique viri Iacobi Catzii J.C. Epigrammation.
4*1r	Ad ampliss. ornatissimumque virum D. Iacobum Catzium J.C. Hominem triplici emblemate graphice exprimentem.
[+] Ad eundem. [Ondertek.] I. Lyraeus.
4*1v	Au tres-digne d'honneurs & bon-heurs, le tresdocte signeur Jaques Cats, I.C. Sonnet encomiastique; sur ses emblemes tripliques. [Ondertek.] Iosuah Sylvester.
4*2r	Aen den hoochgheleerden D. Iacob Cats, op het boeck van sijn konstrijcke sinne-beelden (van de welcke sijn gunst mijn een vereert heeft). [Ondertek.] Anna Roemers.
4*2v	Ghedicht ter eeren van den hoochgheleerden D. Iacob Cats, op sijne konstrijcke sinne-beelden.
[+] Ter eeren van den selven. [Ondertek.] Iac. Luyt. I.C.
4*3r	Klinck-dicht, op de drie-sinnighe sinne-beelden van den hooghgheleerden ende achtbaren heere D. Iacob Cats. [Ondertek.] S. de Swaef.
4*3v	Ghedicht ter eeren den hoochgheleerden D. Iacob Cats, op sijn konstrijcke sinne-beelden. [Ondertek.] L. Peutemans.
[4*4r]	Op de drie boecken der sinne-dichten ende beelden van den hooghgheleerden heere Iacob Cats, I.C. [Ondertek.] I. Hobius.
[4*4v]	Tot den leser. [Ondertek.] I.F.
[A1r]	Faux-titre deel 1
[A1v]-N4v	Tekst (=p. 2-104).
O1r	Orbis Atlas Amor est. Liefde weerelt-dragher. Dient tot uyt-legginghe van het beelt des opschrifts staende hier vooren op het eerste blat (=p. 105).

- 01v Cupido wech-gheloopt, ende verloren. Meest uyt Moschi Grieksche ghedichten (=p. 106).
- 02r Harders-liet (=p. 107).
- [04r] Inleydinghe tot de leere der seden. Aen alle roock-eters, tabackblasers, liefhebbers der ydelheyt.
[+] Desinit in lachrimas.
[+] Au iouvenceau mange-fumée, c'est a dire, amateur de vanitez (=p. 111).
- [04v] Blanco
- [P1r] Faux-titre deel 2
- [P1v] Blanco
- [P2r] Titelprent deel 2
- [P2v]-2E1r Tekst (=p. 4-105).
- 2E1v Kinder-spel gheduyt tot sinne-beelden, ende leere der zeden (=p. 106).
- [2E4v] Blanco
- [2F1r] Faux-titre deel 3
- [2F1v] Blanco
- [2F2r] Titelprent deel 3
- [2F2v]-2T2r Tekst (=p. 4-107).
- 2T2v Volghen tot vullinghe vande ledighe plaetse, sommige stichtelijcke bedenkingen.
- [2T4v] Drukkersmerk als op afb. B.4.1 (afm. 6,3 × 5,2 cm.).
- 8 [\$ 3 (- *1,2, - P1,2, - 2F1,2)].
- 9 193 bladen [32] [1] 2-4 5 6 (*) 7-111 [1] (67 gepagineerd als 97, 71 als 78, 77 als 47); [3] 4-111 [1] (69 gepagineerd als 96); [3] 4-107 [5].
[*] Wil zeggen: p. 5 en 6 ontbreken, en daardoor ontbreekt emblemprent 11 (Echo)].
- 10 162204 a1 *3 ni a2 4* .M [4*2 op\$op\$] - b1 A2 iosa b2 2T3 hee
[STCN vervolgt: 2b1 2A3 oore : 2b2 2Q2 et\$stee].
- 11 [*1v] bevat het 'Extract uyt de privilegie', gedateerd 21 augustus 1619, waarin Van der Hellen het recht overdraagt aan Blaeu. Erboven een afschrift van het octrooi, toegekend op 17 april 1618 aan Van der Hellen, ondertekend door C. Aerssens (zie § 2 van het hoofdstuk 'De preliminaria'). Deze tekst met enkele veranderingen in de spelling, zoals r. 6 *seecker* [was: seker] en r. 14 *Provincien* [was: Provintien]; verder enkele enclises.
In dit exemplaar: deel 1, 101 een handgeschreven aantekening: 'Epitaphium: vixit, mortuus e[st] et vivet'. Het 'Ad lectorem' op de verso-zijde van de titelprent in deel 2, opgenomen in de editie 1620, ontbreekt hier. Het zetsel van nr. B.6 (1622) is geheel nieuw ten opzichte van nr. B.5 (1620). In sommige exemplaren, waaronder *UBU 132 B 3* is *Maechden-plicht* (Amsterdam 1622) bijgebonden. In de exemplaren *GBR 1438 F 2* en *UBL 1018 D 13* ontbreekt de kinderspel-prent (zij is er uitgesneden); in het laatstgenoemde zit ook geen eerste titelprent. In *S.B.A.C. 1710 1* is in het voorwerk één pagina omgewisseld; bijgebonden zijn *Maechden-plicht* (Amsterdam 1622), *Self-stryt* (Middelburg 1620), *Tooneel ...* (Middelburg 1623), en Huygens' *Costelick mal* en *Voor-bout* (beide Middelburg 1622).
- 12 *MC*, 30; De Vries, 82; Landwehr 1970, 84; Landwehr 1988, 111.

- 1 a Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis, sive Proteus, humanae vitae ideam, emblemate trifariam variato, oculis subjiciens. Iconibus artificiose in aes incisus, ac trium linguarum explicatione eleganter elustratus. Deus nobis haec otia fecit. Anno M.DC.XXIV. (Afb. B.7.1).
- b Geen drukkersmerk
- c Geen plaats van uitgave
- d Geen uitgevers- of drukkersnaam
- e 1624
- 2 *UBL 1018 H 13**; *UBA 1999 E 1**; *GUL 398, SM 301**; *GUB BL 6972 1**; *PKA 325 G 20**; *BLL 1160 a 1.*
- 3 Afm. 7,1 × 9,5 cm.
- 4 Eén deel; titel: zie hierboven; gegraveerde titel: Emblemata ofte minnellycke, zedelycke, ende stichtelycke sinnebeelden. Door D.I. Catz. Op de titelprent Cupido die een aardbol met de inscriptie 'Europa, America' vasthoudt; om hem heen boeren en burgers (afb. B.7.2).
- 5 Eén titelprent (6,6 × 8,1 cm.; onderaan zijn enkele mm. afgesneden); 51 ongenummerde, rechthoekige embleemprenten met het Latijnse motto erboven, wel buiten de afdruk (afm. variërend tussen 5,3/5,5 en 7,2/7,3 cm.). De kinderspel-prent (afm. 9,3 × 14,7 cm.) zit tussen de opdracht aan de Zeeuwse jonkvrouwen (A2v-A3r) en niet achteraan bij de eigenlijke tekst. De tekst erboven 'kinder-spel tot sinne-beelden ende leere der zeden', valt binnen de afdruk.
- 6 Oblong 24° [of: 16°[?]] * - 2*⁸ A - 0⁸
- 7 [*1r] Titelpagina
[*1v] Blanco
[*2r] Titelprent
[*2v] Blanco
*3r Orbis Atlas Amor est. Liefde werelt-dragher. Dient tot uytlegginge van het beeldt des opschrifts, staende hier vooren op het eerste blad.
*4r Voor-reden ende verklaringe over het oogh-merck des schrijvers, in dit werck.
[2*6v] Aen de Zeeusche ionckvrouwen.
A3r Aen den hooch-gheleerden D. Iacob Cats, op het boeck van zijn konstrijcke sinne-beelden. (Van de welcke sijn gunst mijn een vereert heeft.) [Ondertek.] Anna Roemers.
[A4r] Faux-titre: I. Catz minnelijcke, zedelijcke, stichtelijcke sinne-beelden en ghedichten.
[A4v]-O2v Tekst
O3r Kinder-spel gheduydt tot sinne-beelden, ende leere der zeden.
- 8 [\$ 5 (- *1,2, - A4, - C4 (B5 als C5, [C6] als D4, D4 als 4, G4 als C4, M4 als N4, M5 als N3)]
- 9 128 bladen [38] [1] (4 × 51) 52-64 (p. 39 twee maal gepagineerd als 36) < 39 + 204 + 13 = 256 >.
- 10 1624[24/16] a1 *3 ysg : a2 2*5 16.\$L - b1 A \$: b2 05 s\$t
- 20 BIBLIOGRAFIE

11 Voor het eerst sterk verkleinde embleemprenten en een verkleinde kinderspel-prent. Het opschrift op de ene titelprent moet nu de hele lading van de bundel dekken. Het voorwerk is ingekort. Afwezig zijn alle prozastukken en alle citaten: de faux-titre, met de nadruk op zinnebeelden en gedichten, geeft dit al aan. Elk embleem is verdeeld over vier pagina's met dezelfde dubbele nummering ('paginering'). De opbouw, per pagina, is als volgt: Motto en Nederlands gedicht (in romein), eronder het Franse motto en gedicht (in een kleiner lettercorps en cursief); idem voor het tweede en derde gedicht; vervolgens de embleemprent over de gehele pagina, met erboven (buiten het kader) het Latijnse motto. Deze opzet herhaalt zich 51 keer. Aan het eind de tekst 'Kinder-spel', gedrukt over 12 doorgenummerde pagina's (53-64), in romein met de Latijnse glossen in een gotische letter.

Uitgave nr. B.12 heeft dezelfde titelprent en embleemprenten, maar doorgaans zwarter afgedrukt. Er is daar wel sprake van een geheel nieuw zetsel, dus van een nieuwe editie (vgl. ook nr. B.15). Het exemplaar *UBA 1999 F 1* (afm. 7,2 × 9,4 cm.) heeft de prent van het kinderspel op de goede plaats, namelijk tussen 52 en 53; het mist, evenals het exemplaar *GUL 398, SM 301* (7,6 × 9,7 cm.), de titelpagina. Het exemplaar *PKA 325 G 20* heeft geen kinderspel-prent. In dit Amsterdamse exemplaar zijn *Cats' Maeghden-plicht* (S.l. s.a.); *Tooneel ...* (S.l. 1631), en *Self-stryt* (S.l. s.a.) bijgebonden. In het Leidse is niets bijgebonden; *GUB BL. 6972 1* heeft wel een kinderspel-prent en hierin is eveneens *Maeghden-plicht* (S.l. s.a.) bijgebonden.

12 *MC*, 31; De Vries, 83; Landwehr 1970, 85; Landwehr 1988, 112.

Nr. B.8

Amsterdam, zonder jaar

(*MC*: 'omstreeks 1630'; mogelijk tussen 1622 en begin 1625)

-
- 1 a Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis, sive Proteus: humanae vitae ideam, emblemate trifariam variato, oculis subjiciens. Iconibus artificiose in aes incisis, ac trium linguarum explicatione eleganter elustratus. Deus nobis haec otia fecit. t'Amsterdam, by Willem Blaeu, op 't water in de sonnewyser. S.a. (Afb. B.8).
- b Drukkersmerk: zie de beschrijving bij B.6.
- c Amsterdam
- d Willem Jansz Blaeu. De locatie 'Op 't water' is het huidige Damrak. In 1613 was Blaeu eigenaar geworden van het pand op Damrak 46, waar de drukkerij en de woning achter de winkel lagen.
- e Zonder jaar
- 2 *KB 477 C 40**; *UBA 2470 A 19**; *LBU rar LMY Cats 6**; *ABD 12 C 4**; *UBL 1018 D 17**; *GAD 446**; *BNP Z 3538*; *BLL 11408 g 21 (1)*.
- 3 Afm. 23,1 × 17,0 cm.
- 4 Eén deel: titelpagina (zie hierboven); gegraveerde titel: Sinn'- en- minne-beelden. Emblemata, amores moresque spectantia. Emblemes, touchants les amours et les moeurs.
- 5 Eén titelprent (19,5 × 14,8 cm.) voor het gehele werk, achter de titelpagina en gelijk aan die van nr. B.2 (1618-2); 51 embleemprenten (niet genummerd), alle op de linkerpagina.⁶ De kinderspel-prent is hier, in tegenstelling tot de exemplaren in Amsterdam en Leiden, afwezig.

21

BIBLIOGRAFIE

6	$4^o *4 B - 2G^4 2H^2$	
7	[*1r]	Titelpagina
	[*1v]	Orbis atlas amor est. Liefde weerelt-dragher. Dient tot uyt-legginghe van het beelt des opschrifts hier tegen over.
	[*2r]	Titelprent
	[*2v]	Blanco
	*3r	Ad lectorem, de fine hujus opusculi, praefatio (=p. 5).
	[*4v]	Voor-reden ende verklaringe over het oogmerck des schryvers, in dit werck (=p. 8).
	[B4v]	Aen de Zeeusche ionckvrouwen (=p. 16).
	c2r	Danielis Heinsii in emblemata clariss. consultissimique viri Iacobi Catzii, I.C. Epigrammation (=p. 19).
	c2v	Ad ampliss. ornatissimumque virum D. Iacobum Catzium I.C. Hominem triplici emblemate graphice exprimentem. [+] Ad eundem. [Ondertek.] I. Lyraeus (=p. 20).
	c2v	Au tres-digne d'honneurs & bon-heurs, le tresdocte s ^r . Iaqués Cats, I.C. Sonnet encomiastique; sur ses emblemes tripliques. [Ondertek.] Iosuah Sylvester (=p. 20).
	c3r	Aen den hoochgheleerden D. Iacob Cats, op het boeck van sijne konstrijcke sinne-beelden (van de welcke sijn gunst mijn een vereert heeft). [Ondertek.] Anna Roemers (=p. 21).
	c3v	Ter eeren van den selven. [+] Een ander. [Ondertek.] Iac. Luyt. I.C. (=p. 22).
	c3v	Klinck-dicht, od [sic] de drie-sinnighe sinne-beelden van den hooghgheleerden ende achtbaren heere D. Iacob Cats. [Ondertek.] S. de Swaef (=p. 22).
	[C4r]	Ter eeren van den selven. [Ondertek.] L. Peutemans (=p. 23).
	[C4r]	Op de sinne-dichten ende beelden vanden hooghgheleerden heere Iacob Cats, I.C. [Ondertek.] I. Hobius (=p. 23).
	[C4v]	Tot den leser. [Ondertek.] I.F. (=p. 24).
	[D1r]	Faux-titre: Iacobi Catzii I.C. Emblemata, amores moresque spectantia; eademque in moralis doctrinae sensum magis serium translata; et in sacras meditationes transfusa.
	[D1v]-2F3v	Tekst (=p. 26-230).
	[2F4r]	Cupido wech-gelooopen, ende verloren. Meest uyt Moschi Grieksche ghedichten (=p. 231).
	[2F4v]	Harders-liet (=p. 232).
	2G2v	Inleydinghe tot de leere der seden. Aen alle roock-eters, tabackblasers, liefhebbers der ydelheyt. [+] Desinit in lachrimas. [+] Au iouvenceau mange-fumée, c'est à dire, amateur de vanitez (=p. 236).
	2G3r	Kinder-spel gheduyt tot sinne-beelden, ende leere der zeden (=p. 237).
	2H1v-2H2v	Sommighe stichtelijcke bedenckinghen (=p. 242-244).
8	[\$ 3 (- *1,2, - D1)].	Het exemplaar heeft geen A-katern; de paginering/signering loopt gewoon over op B.

9 122 bladen [4] 5-24 [25] 26-244 (85 gepagineerd als 58, 160 als 180).
10 000004 a1 = a2 *3 cta - b1 B \$: b2 2H² ckt\$de. [De STCN neemt kennelijk niet voor
a1 c3 p\$Go omdat de tekst gewoon doornummert].

11 Elk embleem is in deze uitgave verdeeld over vier pagina's; alle citaten uit de tweede en derde afdeling staan op de linkerpagina, onder de prent (onder de kopjes 'morale' en 'sacrum') en alle amoureuze onder de subscriptio van de eerste uitleg op de rechterpagina. Op de volgende twee pagina's staat links, onder de koptitel 'Morale', eerst het Nederlandse gedicht over de gehele pagina, dan staan in twee kolommen naast elkaar het Latijnse en Franse gedicht, daaronder in twee kolommen naast elkaar het Latijnse en Nederlandse proza. Dezelfde typografische oplossing geldt voor de rechterpagina onder de kopregel 'Sacrum'. Er zijn verschillende lettercorpsen en lettertypen gebruikt. Het Nederlandse proza is breder gezet dat het Latijnse. Bijgebonden zijn:

1. Iacobi Catzii I.C. *Monita amoris virginei sive Officium puellarum* [...] Amstelredam, by Willem Iansz. Blaeu [...] s.a.
2. J. Cats *Self-stryd* [...] Tot Middelburgh, gedrukt by Hans van der Hellen voor Ian Pietersz. vande Venne [...] 1621.
3. Sinne-beeld, de heymenisse ende eygenschap des christelijcken self-stryts [...] Tot Middelburgh. Ghedrukt by Hans vander Hellen, voor Jan Pietersz. van de Venne [...] 1624.
4. Tooneel van de mannelicke achtbaerheyt [...] Tot Middelburgh, ghedrukt by Hans van der Hellen, voor Jan Pieterss vande Venne [...] 1622.

Zie voor de veronderstelde datering van deze editie: hoofdstuk 2.3. Exemplaar *UBA 2470 A 19* (afm. 22,1 × 16,0 cm.), met de kinderspel-prent (afm. 28,9 × 18,1 cm.), heeft bijgebonden: *Iacobi Catzii I.C. Monita amoris virginei sive Officium puellarum* [...] Amstelredam, by Willem Iansz. Blaeu [...] s.a. Dit exemplaar is erg slecht en scheef afgesneden. Daardoor mist het de onderste regel 'op ... sonnewyser'. Ook zijn enkele kopregels vervallen. In het exemplaar *UBL 1018 D 17* (afm. 24,5 × 17,0 cm.) zijn geen andere werken bijgebonden. De kinderspel-prent (afm. 29,5 × 18,3 cm.) is in het midden op een strookje ingeplakt en valt tussen ²G2v-²G3r open (over de pagina's 236-237).

Van het exemplaar *LBU LMY Cats 6* wijkt de titelpagina af: onderaan is een apart strookje vastgeplakt (16,2 × 3,6 cm.). Het onderste gedeelte van de titelpagina van *Maeghden-plicht* (in dit exemplaar is de uitgave Amsterdam 1622 bijgebonden), met als afwijkende omschrijving van de plaatsnaam: 't*Amstelredam*, komt precies overeen met de tekst op dit strookje, namelijk 't Amstelredam, By Willem Iansz Blaeuw, inde vergulde Sonnewyser. Anno MDCXXII. Cum Privilegio. Nr. B.6 (1622) heeft 't*Amsterdam*. Wanneer of door wie het is aangeplakt, blijft onduidelijk. Bijgebonden zijn hier verder: *Self-stryt* (1634) en *Tooneel van de mannelicke achtbaerheyt* (1622). In het exemplaar *GAD 446*, waarvan de onderkant kort is afgesneden, zijn door de hele bundel bij bepaalde passages aandachtsvingertjes met pen bijgetekend.

12 *MC*, 32; De Vries, 84; Landwehr 1970, 86; Landwehr 1988, 113.

Nr. B.9

1627

1 a Proteus ofte minne-beelden verandert in sinne-beelden. Tot Rotterdam. Bij Pieter van Waesberge boekvercooper An.^o 1627. Met privilegie voor 15. Iaren.

23 BIBLIOGRAFIE

- b Geen
c Rotterdam
d Pieter van Waesberge
e 1627
- 2 *KB 144 D 4* (boekbanden 1757 C 12)*; *KB 758 B 1**; *KB 758 B 16**; *GUL 389, SM 1280**; *GUL 389, SM 1281**; *ABD 12 C 5**; *PBL D 2005 II**; *PBL 2446 TL**; *GBR 23 C 1**; *PKR* (zonder inventarisnummer)*; *PKA 327 J 14**; *UBA OG 66-3**; *UBA 1026 C 20**; *UBA 2003 E 9* (boekband)*; *UBG EE e 16**; *UBL 1018 E 26**; *UBL 1018 C 2**; *UBL 1018 B 5**; *KBB III 7063 B**; *KBB VI 70004 A**; *KBB VH 24397* (VAN HULTHEM LP)*; *HAW 2.I Eth*; *UBU 132 B 5**; *LBU rar LMY Cats 1**; *PBZ 1062 D 4**; *PBZ 1108 G 3**; *PBZ 1110 B 11**; *PKL RB II D 19**; *BNG NL HC 215**; *NUC 0232129: DLC*; *NUC 0232129: HUC*; *NUC 0232129: YUN*; *NUC 0232129: NLC*; *NUC 0232129: FSC*; *NUC 0232129: UNC*; *BNP Y1 340-343*; *BNP Y1 364-366*; *BLL C 120 C 17*; *IDC LO-194**; *UFA P 1380**; *VUA XH 00025**; *VUA XH 00092**; *SBA C 1710 2**; *PMA B 2103**; *SHG 1392 2A**; *GAH C d 89 3**.
- 3 Afm. 22,8 × 17,7 cm.
- 4 Eén deel. Faux-titre: Proteus ofte minne-beelden verandert in sinne-beelden door J. Catz; gegraveerde titel (zie hierboven).
- 5 Eén titelprent (19,9 × 15,1 cm.), voor het gehele werk (afb. B.9); de 52 embleemprenten staan alle op de linkerpagina. De nummers 1 en 11 zijn geheel nieuw; de andere prenten zijn opnieuw gesneden naar een vroegere versie (waarschijnlijk een van de edities uit 1618) en komen dus à rebours. Het merendeel draagt de aanduiding van de graveur Jan Swelinck, meestal alleen met de initialen JS.⁷ Zie hoofdstuk 2.4.1.2 voor een beschrijving van de titelprent.
- 6 $4^0 \S^4 ? - 2?^4 \ 3?/3; /3:4 \ 4:4 \ 5:2 \ A - 2Q^4 \ 2R^2 \ 2A-C^4 \ 2D^2$
- 7
[§1r]	Faux-titre
[§1v]	Blanco
[§2r]	Titelprent
[§2v]	Blanco
§3r	Aen den verstandighen leser op de titel-prent.
§3v	Inhout van de privilegie.
[§4r]	Aende edele moghende heeren, mijne heeren de staeten 's landts van Rotterdam. [Ondertek.] Jan Swelinck.
?1r	Aenspraecke tot den leser, op de ghelegentheyte van de veranderinghe in desen nieuwen druck (=p. 1 voorwerk, hierna afgekort als vw).
?2v	Voor-reden ende verklaringhe over het oogmerck des schrijvers in dit werck. (=p. 4 vw). [Ondertek.] I. Cats.
2?3r	Ad lectorem, de fine hujus opusculi. Praefatio. (=p. 15 vw).
3?/;1r	Aende Zeeusche ionck-vrouwen: gheschreven gheduerende den voorleden stil-stant van wapenen. (=p. 17 vw).
[3:4r]	Danielis Heinsii in emblemata clariss. consultissimique viri D. Jacobi Catzii JC ^{ti} . Epigrammation. (=p. 23 vw).
[3:4v]	Ad amplissimum consultissimumque virum D. Iacobum Catzium J. ^{ctum} . Cognatum suum, & popularem super emblematis ab ipso editis. (=p. 24 vw). [Ondertek.] Adrianus Hofferus.

- 4:2r Ad clarissimum virum D. Iacobum Catsium poetam in signem.
[+] Anagramma visu catos cibas. Epigramm. (=p. 27 vw). [Ondertek.] Ioannes Arcerius.
- 4:2v Ad amplissimum ornatissimumque virum Jacobum Catzium I.Ctm.
Hominem triplici Emblemate graphice exprimentem.
[+] Ad eundem. (=p. 28 vw). [Ondertek.] J. Lyraeus.
- 4:3r Au tres-digne d'honneurs & bon-heurs le tresdocte signeur Iaques
Cats, I.C. Sonnet encomiastique sur ses emblemes tripliques. (=p. 29
vw). [Ondertek.] Iosuah Sylvester.
- 4:3v Aen den hoochgeleerden D. Iacob Cats, op het boeck van sijn konst-
rijcke sinne-beelden. Van de welcke sijn gunst mijn een vereert heeft.
(=p. 30 vw). [Ondertek.] Anna Roemers.
- [4:4r] Ghedicht ter eeren van den hoochgeleerden D. Iacob Cats, op sijne
konst-rijcke sinne-beelden.
[+] Ter eeren van den selven. (=p. 31 vw). [Ondertek.] Iac. Luyt.
I.C.
- [4:4v] Klinck-dicht op de drie-sinnighe sinne-beelden vanden hooghgeleer-
den ende achtbaren heere D. Iacob Cats. (=p. 32 vw). [Ondertek.] S.
de Swaef.
- 5:1r Ghedicht ter eeren den hoochgeleerden D. Iacob Cats. Op sijn konst-
rijcke sinne-beelden. (=p. 33 vw). [Ondertek.] L. Peutemans.
- 5:1v Op de drie boucken der Sinne-dichten ende beelden van den hoogh-
geleerden heere D. Jacob Cats. (=p. 34 vw). [Ondertek.] I. Hobius.
- [5:2r] Tot den leser. (=p. 35 vw). [Ondertek.] I.F.
- [5:2v] Blanco
- [A1r] Faux titre: Sinne ende minne-beelden. Van J. Catz.
- [A1v]-[2R2r] Tekst (=p. 2-315).
- [2R2v] Blanco
- [²A1r] Emblemata D. Iacobi Catsii, in linguam Anglicam transfusa.
- [²A1v] J. [=I] Primum emblema in linguam Anglicam non est translatum.
- ²A2r-²D2v Tekst (=p. 3-28).
- 8 [\$ 3 (- §1,2, - 5:2, - A1, - 2R2, - ²A1)].⁸
- 9 194 bladen [8] 1-35 [1] (12 gepagineerd als 14, 13 als 15); [1] 2-315 [1] (60 gepagineerd
als 55 (de eerste 5 staat op zijn kop), 106 als 102, 107 als 103, 127 als 172, 135 als 145,
144 als 414, 267 als 257, 285 als 287, 299 als 293); [2] 3-28 (6 gepagineerd als 4, 7 als
5, 20 als 16, 21 als 17, 24 als 20).
- [Resp. voorwerk; tekst; Engelse vertaling].
- 10 162704 a1 §3 **er\$** : a2 5: **en\$kleyne\$** - 1b1 A2 **st\$** : 1b2 2R **s\$e** - 2b1 ²A2 **askt** - 2b2
²D2 **l\$ne** [In enkele exemplaren is een miniem verschil: a1 §3 **der\$** en 1b1 A2 **est\$**].
- 11 De emblemata VI en XXI (p. 35, 172 [=127]) hebben niet twee keer proza, maar extra
gedichten. Het hier beschreven exemplaar zal, gezien het groter aantal drukfouten in
de paginering ten opzichte van andere exemplaren, het oudste zijn. In de meeste ove-
rige exemplaren is de pagina-aanduiding 60 verbeterd; in sommige ook de fouten in
de paginering van de Engelse vertalingen.
Aan *KB 144 D 4* gaat een opdracht aan de heren van 'de staeten 's landts van Rotter-
dam' vooraf. Varianten komen voor in de volgende exemplaren: *UBL 1018 E 26*:

‘Eerentfeste achtbare wijze voorsienige seer discrete heeren, mijne heeren schoutet burgemeesteren schepenen raden ende regeerders der wijt vermaerde coop-stadt tot Deventer’ (vgl. De Vries 1899, I.VI, nr. 89); *KB 758 B 1*: ‘Aende edele moghende heeren, mijne heeren de staeten ’s landts van Wtrecht’; *KB 758 B 16*: ‘Aende Eerentfeste Achtbare wijze Voorsienige seer discrete Heeren, Mijne Heeren Schoutet Burgermeesteren Schepenen Raden ende Regeerders der wijt vermaerde Coop-Stadt tot Rotterdam’ (tenzij anders vermeld dragen alle overige bekeken exemplaren dit opschrift als opdracht); *SHG 1392 2A*: ‘Aende Eerentfeste Achtbare wijze Voorsienige seer discrete Heeren, Mijne Heeren Schoutet Burgermeesteren Schepenen Raden ende Regeerders der wijt vermaerde Coop-Stadt tot Dordrecht’; *PBL 2446 TL*: ‘Aende wijze Voorsienige Heeren, de Heeren Bewint-hebbereren van de Oost-Indische Compagnie Residerende tot Middelburch’; *KBB III 7063 B*: ‘Aende Edele Mogende Hoogh wijze Hoogh geleerde, ende Voorsienighe Heeren, Mijne Heeren de President ende Raeden vanden Hoogen Raet van Hollant Zeelant ende West-Vrieslandt’; *PBZ 1062 D 4*: ‘Aende Dooluchtige [sic] Hooghmogende Heeren, Mijne Heeren de Staten Generael vande Vereenichde Nederlantse Provintien’; *IDC LO-194 én SB.1C 1710 2*: ‘Edele wijze Voorsienige Heeren, Mijne Heeren van de Reecken-kamer des Generaliteyts der Vereenichde Nederlantse Provintien’; *VUA NH 00025*: ‘Aende achtbare wijze voorsienige heeren, de heeren bewint-hebbereren vande West-Indische compagnie residerende tot Amsterdam’; *BNG NL HC 215*: ‘Aende Eerentfeste Achtbare wijze Voorsienige seer discrete Heeren, Mijne Heeren Schoutet Burgermeesteren Schepenen Raeden ende Regeerders der Stadt Briel (Zie over deze wisselende opdrachten ook hoofdstuk 2.3 en § 3 van ‘De preliminaria’).

Op p. 73 is de κ-custode weggehaald; later is dit met pen gecorrigeerd. Bijgebonden (zonder nieuw impressum) zijn: *Argumentum Phyllis & Anna*. Met illustratie (portret van Phyllis), [³A-³F⁴; 46 pagina’s]; *Galathee ofte harder minne-klachte van J. Catz*, [⁴A-⁴G⁴; met vijf illustraties (waaronder een portret van Galathee); 55 pagina’s]; *Emblemata moralia et aconomica. Vergilius⁹ omnia vertuntur, certe vertuntur amores*. Met 44 emblemprenten. [¹A-¹L⁴ ³M²; 91 pagina’s].

In de meeste gevallen zijn deze werken (soms in een andere volgorde) bijgebonden. Naast deze drie zo nu en dan: *Selfstryd ... Middelburg 1621* of *1625*, en: *Tooneel ... Middelburg 1622* of *1623* (het exemplaar *KB 758 B 16* heeft niets bijgebonden). In sommige exemplaren zijn op pagina 8 van de ‘Voor-reden’ de onderste twee regels later ingeplakt omdat ze niet gedrukt waren (een voorbeeld van een zogeheten ‘cancel’, vgl. Gaskell 1979, 134-136). De onderhavige editie wordt ook vermeld in de boekhandels-catalogus van Hendrick Laurensz uit 1628 (Van Selm 1987, 361, noot 28).

Variaties op bovenstaande beschrijving zijn: *KB 758 B 1* (afm. 22,6 × 18,2 cm.): pagina 60 is goed; evenals 20, 21 en 14 in de Engelse tekst; in exemplaar *KB 758 B 16* (afm. 23,6 × 18,3 cm.): afwijkende signering G 3 als G; *UBA 106 C 20* (afm. 21,9 × 17,2 cm.); *UBA 2003 E 9* (afm. 21,7 × 17,2 cm.); *UBG EE e 16*: van emblemprent xli zijn de vrouw (rood en blauw) en de zon (rood) ingekleurd; *GAHC d 89 3* (22,5 × 17,8 cm.); *UBL 1018 C 2* (afm. 23,4 × 17,5 cm.); *LBU rar LMY Cats I* is zeer kort afgesneden (19,7 × 16,1 cm) en, afgezien van §3r-[§4v], zonder voorwerk; *GUL 389, SM 1280* (afm. 24,1 × 17,5 cm.); *GUL 389, SM 1281* (afm. 23,5 × 17,0 cm.); *ABD 12 C 5* (afm. 23,2 × 16,5 cm.). De titelprent (afm. 19,9 × 14,9 cm.) gehavend; titelpagina afwezig, evenals de opdracht. De paginering is goed, met uitzondering die van pagina 25 (in het Engelse deel). In *SHG 1392 2A* (afm. 23,4 × 17,5 cm.) enkele aanzetten tot inkleuring met waterverf in roze, rood, bruin, blauw, geel en paars (de nrs. ix, xi, XXI, XXIV (het mooist) en XXXVIII). *KBB III 7063 B* (afm. 23,3 × 17,5 cm.), *KBB VI 70004*

A (afm. 22,1 × 17,4 cm.), *KBB 17H 24397* (afm. 23,0 × 16,9 cm.), *PBZ 1062 D 4* (afm. 21,9 × 17,5 cm.) en *PBZ 1108 G 3* (afm. 22,8 × 17,8 cm.).

Opvallend is in het hoofdwerk van *UBL 1018 E 26* (22,6 × 17,4 cm.) en *VUA XH 00025* (22,8 × 17,0 cm.): p. 60 niet als 55 maar als 06, terwijl enkele andere fouten in de paginering juist zijn verbeterd. In *PMA B 2103* (23,6 × 18,0 cm.) is p. 6 in het voorwerk als 14; en ontbreekt p. 25 van de Engelse vertaling (bovendien is prent XXIII slecht afgedrukt). In *PBZ 1110 B 11* (afm. 22,3 × 17,2 cm.) staat de 2 van pagina 208 op zijn kop (dit o.m. ook in *GBR 23 C 1*); tevens ontbreken de Engelse vertalingen. De Provinciale Bibliotheek Zeeland bezit hiervan nog wel een apart ingebonden set onder het signatuur 1078 B 13, die mogelijk afkomstig is uit deze band.

VUA XH 00025 heeft enkele gebruikerssporen, de laatste op p. 179: in één hand zijn, met bruine inkt, op sommige plaatsen (vaak terechte) correcties aangebracht. Hoofdletters zijn geschreven bij eigennamen, bepaalde zetfouten zijn aangegeven en de spelling van enkele Latijnse woorden (met name de uitgangen) is gecorrigeerd. In exemplaar *VUA XH 00092* (22,1 × 17,5 cm.) bevatten enkele prenten aanzetten tot inkleuring (goudgeel en rood-roze; het meest uitgebreid is nr. XI).

In *PKL RB II D 19* is het voorwerk incompleet: een opdracht ontbreekt en aanwezig zijn alleen: [§2r-v], §3r-v; ?1r Aenspraecke tot den leser ... en ?2v ev. Voor-reden ... Ook zitten de Engelse vertalingen niet in dit exemplaar. *SBA C 1710 2* (21,6 × 16,3 cm.) heeft naast de *Emblemata moralia* en *Galathee*, tevens *Gedachten op slapeloose nachten* (Leiden 1732) bijgebonden. *UFA P 1380* (21,8 × 16,2 cm.) is flink aangetast en ingrijpend gerestaureerd: het papier is gebleekt met kalium en aangevezeld. Het gaat hier om een exemplaar waarin emblemprent XXIII (Alpheus) voor de tweede keer abusievelijk is gedrukt bij embleem XXV (de meeuw), een fout die nergens anders is aangetroffen.

In *BNG HC 215* komen drie opvallende afwijkingen voor: emblemprent XXVI is een kwartslag naar rechts gedraaid, signatuuraanduiding 01 komt niet voor, en wat het meest in het oog springt is dat het gehele A-katern een afwijkend zetsel heeft ten opzichte van alle overige bekeken exemplaren uit 1627. In bijna alle gevallen gaat het om zetfouten, waarmee het katern ongetwijfeld een eerder stadium van het drukproces laat zien.¹⁰

Een andere verrassing biedt het exemplaar *UBL 1018 B 5* (afm. 22,6 × 18,2 cm.). Het boek is vervat in een band met twee sloten; bloemmotieven zijn in goud op snee aangebracht. Onder de faux-titre, tegen een blauwe achtergrond, staat in gekalligrafeerd handschrift: 'Affgeset Door M.F.H. vander Ley. A° 1641'. Alle titelprenten, faux-titres, prenten, grote kapitalen en versieringen zijn ingekleurd. De faux-titres tegen een blauwe achtergrond, de letters met goud-verf overschilderd. Hoewel de inkleurder een beperkt palet heeft gebruikt, zijn met name de kleuren in de diverse kledingcombinaties interessant. In het exemplaar zitten geen gebruikerssporen. Een aantekening op het achterste schutblad vermeldt: 'De Jonge van Ellemeet 1804. Van Mart. Nijhoff boekh. 's Hage'.¹¹

Bijgebonden zijn, behalve de drie gebruikelijke werken (*Emblemata moralia*; *Galathee* en de Engelse vertaling): *Self-strydt* ... Middelburg 1625. Met op de titelpagina: 'Afgeset door M.F.H. Van-Der-Ley, A° 1641'; en op de titelprent 'Afgeset D^r.F.H.V.L.' Ook op *Sinne-beeld [...]* des [...]/*Self-stryts* (=p. 107), staat 'M.F.H.V.L.'; en verder *Thoonel vande mannelicke achtbaerheyt* ... 's-Gravenhage 1632, met op de titelpagina: 'A.D.M.F.H.V.D.L. A° 1641'.

12 *MC*, 41-42; De Vries, 89; Landwehr 1970, 92; Ten Berge 1979, 228, nr. 1B; Landwehr 1988, 118.

- 1 a Proteus ofte minne-beelden verandert in sinne-beelden. Door I. Cats. In 's Gravenhage, gedrukt ende te koop by Adriaen vander Venne, ende Ioost Ockerss. woonende op den fluweele burch-wal. 1629. Met privilegie voor 15. iaren. (Afb. B.10.1).
- b Drukkersmerk: bovenin houdt de gevleugelde Fama, blazend op een bochtige trompet, drie schilden vast die door middel van koorden met elkaar verbonden zijn: op het linkerbord een lauwerkrans waardoorheen een veer (symbool voor de dichtkunst), op het rechter bord drie lege schildjes (het wapen van het St. Lucasgilde, symbool voor de schilderkunst);¹² in het onderste schild twee tampons (inktballen), een warmterooster voor koperplaten en een strooidoos (symbolen voor de drukkunst). Twee mannen flankeren het geheel. De eerste draagt een zethaak en heeft naast zich een zetraam, de tweede waarschijnlijk een koperplaat met daarop een voorstelling; voor hem ligt een rol papier. Beide mannen hebben de koorden waaraan de schilden zitten om hun schouder. Onder, met aan beide uiteinden een gevleugelde buste, staat de spreuk: 'Konst baert roem' (afm. 5,6 × 5,2 cm.). De figuren zijn mogelijk portretten van de broers Jan Pietersz en Adriaen van de Venne.¹³
- c Den Haag
- d Adriaen van de Venne en Joost Ockerss.
- e 1629
- 2 KB 2105 A 75*; KB 477 C 36*; OKL 612.6 Cats*; UBL 1019 E 29*; UBA 760 H 5*; VUA XH 05727*; VUA XH 05728*; GAD 96*; GAD 115*; BLL 11555 C 38 (1).
- 3 Afm. 17,4 × 11,5 cm.
- 4 Eén deel; titelpagina (zie hierboven); gegraveerde titel: Proteus, ofte minne-beelden verandert in sinne-beelden door J. Catz. 1628. Met previlegie voor vijftien jaren.
- 5 Eén titelprent (11,9 × 7,8 cm.), na de titelpagina en voor het gehele werk; de 52 verkleinde, rechthoekige emblemprenten (afm. variërend tussen 5,1/4,2 en 7,0/5,5 cm.), alle op de rechterpagina, zijn opnieuw ontworpen en gestoken maar dragen geen aanduiding van de ontwerper of de graveur. Eén jaar voor deze uitgave van *Proteus* verscheen bij Van de Venne en Ockerss. Cats' *Self-stryt* (GUL SMA dd 258; vgl. MC, 85). Onder de prenten in deze bundel komt o.a. 'J. v Vliet schulp.' voor; zijn de anonieme prenten in *Proteus* daarom toegeschreven aan deze Johannes van Vliet (zie Hollstein xLI, 216-217)? Vergeleken met de composities in 1627 wijken de voorstellingen op een aantal punten sterk af (zie bijv. afb. 8.1 en afb. 50.1).
- Op de titelprent draagt Cupido, met wijduitstaande vleugels gezeten op een piëdestal, een aardbol. Links van hem staat Fides die de bol helpt ondersteunen. Onder haar rechteroksel steekt het uiteinde van een kruis en in haar rechterhand houdt ze een bit (toom) vast. Zij vertreedt de Dood. Rechts van Cupido staat Justitia, met opgeheven zwaard; zij draagt een weegschaal. Fides en Justitia staan op een kleine verhoging. Op de grond en op het piëdestal liggen bloemen en om de wereldbol, waarachter lichtstralen schijnen, vliegen twee engelen, een met een krans in de hand, en een met een kroon. De aanduiding van het privilege staat onder in een banderol (afb. B.10.2). De belangrijkste onderdelen van de vroegere titelprenten zijn hier met elkaar versmolten.
- 6 8° . - 3.⁸ A - 02² // mét *Emblemata moralia et aeconomica* - T⁸ // 1 - 6⁸ 7⁴
- 7 [.1r] Titelpagina
[.1v] Blanco

- [.2r] Titelprent
- [.2v] Blanco
- .3r Inhoudt van de tweede nieuwe privilegie. [Vgl. hieronder, sub 11].
- .4r Noodighe waerschouwinghe aen alle bailliuwen, schoutten, ende andere officieren der vereenighde Nederlanden; mitsgaders de kunst-lievende koopende lesers. [Zie voor de tekst hieronder, sub 11].
- .5r Aen-spraecke tot den leser, op de ghelegentheyte van de veranderinghe in desen nieuwen druck.
- [.7r] Voor-reden ende verklaringhe over het oogmerck des schrijvers in dit werck. [Ondertek.] I. Cats.
- 3.2v Blanco
- 3.3r Aen de Zeeuwsche jonck-vrouwen: geschreven geduerende den voor-leden stil-stant van wapenen.
- [3.7r] Danielis Heinsii in emblemata clariss. consultissimique viri D. Iacobi Catsii ICⁿ. Epigrammation.
- [3.7v] Aen den hooch-geleerden D. Iacob Cats. Op het bouck van sijn konst-rijcke sinne-beelden. Van de welcke sijn gunst mijn een ver-eert heeft. [Ondertek.] Anna Roemers.
- [3.8r] Tot den leser. [Ondertek.] I.P.
- [3.8v] Siet!
- [A 1r] Faux-titre: Sinne ende minne-beelden. Van I. Cats.
- [A 2v] Blanco
- A 2r-[O 2r] Tekst (=p. 3-311).
- [O 2v] Blanco
- [O 3r] Emblemata moralia et aeconomica. [Hieronder afgekort als *EMA*].
- [O 3v]-[T 7v] Tekst (=p. 314-402).
- [T 8r-v] Blanco
- [iirecto] Faux-titre: Sinne-rijcke ende stichtelijcke, leersame redenen: tot verklaringe van de voor-gaende sinne-beelden; behelsende yder in 't bysonder. Door I. Cats. [Hieronder afgekort als *V'erklaringe*].
- [iiverso] Vernuftige leser. [Zie voor de tekst hieronder, sub. 11].
- [iirecto] –
- [7iiirecto] Tekst (=p. [2]-103).
- [7iiijverso] Blanco
- 8 [\$ 5 (- .1,2, - 3.5, - A1, - H4, - O2 (F4 als E4); - O3 (Q4 als P4); - 1i, - 5ij, - 6ij, - 7iiij)].
- 9 180 bladen [48] [2] 3-165 266-311 [1] (104 gepagineerd als 140, 293 als 295) // [1] 314-402 (378 gepagineerd als 387) // [2] 3-103 [1].
[De volgorde is: *Proteus* // *EMA* // *V'erklaringe*. Bij het totaal aantal bladen is de bundel *EMA* niet meegerekend].
- 10 162908 a1 (.)3 **et\$**r : a2 3(.)4 **eleyt\$geë\$nie** - 1b1 A2 **\$pec** - 1b2 T5 **\$&**
- 2b1 (1)2 **uit\$aime\$** : *2b2 (7)2 **ouwin**
- 11 De *Sinne- en minnebeelden* en de *Emblemata moralia et aeconomica* zijn doorlopend gepagineerd tot pagina 402 (=302, omdat er een verspringing is van 165 naar 266). Na *EMA* volgen de prozateksten, met een eigen faux-titre en een eigen paginering (=p. 1-103).

Zie § 2 van ‘De preliminaria’ voor de ‘Nieuwe privilege’. De ‘Noodighe waerschouwinghe’ is hieronder afgedrukt. De embleemprenten staan telkens op de rechterpagina, eronder de citaten. Op de linkerkant van de volgende pagina de drie gedichten van de eerste afdeling (Nederlands, Latijn en Frans), op volgende pagina die van de tweede, en op de daaropvolgende die van de derde, telkens vergezeld van de drie motto’s. Pas een heel eind verderop, onder de aanduiding de *Verklaringe*, staan telkens op één pagina met erboven ‘Figur I’, ‘Figur II’ enzovoort, de Nederlandse prozateksten met nogmaals, zo nu en dan, citaten (dit alles zonder motto’s). Er lijkt perscorrectie te hebben plaatsgevonden (zo is pagina 162 (in het eerste deel) in het exemplaar *KB 477 C 36* nog verkeerd genummerd als 160). Het Leidse exemplaar *UBL 1019 E 29* (afm. 17,3 × 11,2 cm.) is gelijk aan *KB 2105 A 75*.

Het is deze uitgave die van invloed is geweest op de latere drukken waarin de tekst werd gescheiden van de ‘Verklaringe’ (vgl. bijvoorbeeld de nrs. B.13 en B.14). De volgende opmerking gaat aan de verklaring vooraf ([1iverso]):

‘Vernuftige leser. Hier hebben wy noodig geacht achter aen te voegen alle dese navolgende Reden-rijcke scherpsinnighe leer-stucken, beschreven by den Autheur; dienende tot nut en vermaeck voor de ghene, die het met aendacht aenmercken en overwegen. Indien datter sommige mochten wesen die de gedichten om de kortheyt niet kunnen vatten, sullen hier in ten vollen onderricht werden. Ingevalle men op yder sinne-beelt de verklaringe hebben wilt moetmen letten op het getal datter boven der konst-plaet is ghestelt; dienvolghende kanmen sonder groote moeyte alles op-soecken, ende vinden.

5
10
Suygh als een Bie den besten sin,
Maer niet gelijk de Coppe spin.’

De citaten, paarsgewijs gedrukt, zijn in de tweede en derde afdeling niet compleet; soms, zo lijkt het, is de lengte daarbij bepalend geweest; een enkele keer moest de zetter aan het eind van een stukje overspringen op een kleiner lettercorps. De tekst sluit aan bij die vanaf 1627. Embleemprent 11 heeft toch weer een wolkenhand en gaat daarmee terug op de prent in de editie 1618.¹⁴ Op [3.8v] staat nog een gedichtje:

Siet!

Hier wert, ghy, Leser, onder-richt
Door drie-der-ley vernieude Dicht:
Dus, laet u ooge verder gaen,
En wilt de blaetjens omme-slaen:
5
Soo werdje met vermaeck geleert
Hoe datmen God, en Menschen eert.

De volledige tekst van de *Noodighe waerschouwinghe aen alle Bailliuwen [...]* (.4r) luidt:

‘Lofflijcke, verstandige, hooge ende laege Lesers, by desen wert U.E. gewaerschout, hoe datter int licht zijn gekomen eenige ongeoorlofde na-gemaecte Wercken vande Heer *Iacob Cats*, Ridder, &c. niet teghenstaende datter by de Ed. Doorluchtighe, Hog. Mog. Heeren Staten Generael is gegeven verscheyde Octroyen, ende nu lestmael op den xxij. Maert 1625. wederom een nieuw Octroy van 15. Iaren op alle de voorss. Heer *I. Cats* wercken (te weten: *Houwelycke*, *Emblemata*, *Self-strijt*, *Tooneel*, ende op alle de gene die noch sullen gemaect werden by de Heer *I. Cats*. Niet tegenstaende soo isser

by eenighe baetsoeckende menschen (die poogen te mayen dat andere gesaeyt hebben) stoutelijck bestaen (boven onse Hooghe Overheyts verbot) weder valschelijck de Inge-
 10 setene Konst-liefdighe-koopers te bedriegen met slordige ende onaerdighe boecken, onder andere zijn uyt gekomen het Houwelijck in quarto, dat by het Origineel Houwe-
 lijck niet int minste gelijkct: van gelijcken zijn de Self-strijt, en het Tooneel van de
 Mannelijcke Achtbaerheyt int groot ende int kleyn broddich nae-gedruckt; mede de
 15 Emblemata ende Sinnebeelden zijn verscheyden mael slecht en kladdich uyt-gekomen, ende alle de loffelijcke Poëtische wercken met valschen ende leugenachtige Titels op-
 gepronckt, al oft de selve by de ware eygenaren ghedruckt waren, alsoo datmen vry
 mach seggen datse van hare glans ontroofd werden, ende voor haer schoone rocken
 vuyle sletten aen-ghetoghen zijn tot miscontentement en oneer vanden Autheur ende
 20 schade van de geoctroyeerde uyt gevers. Alsoo dat de E. Heeren Officieren werden eerbiedich
 gebeden te willen vlijtich letten op de valscheyt der over-treders van den
 Octroy, ende uyt krachte van dien de hant leggen op alle de valsche, verbasterde, nae-
 geflanste boecken vande heer *I. Cats*, die in eenighe Boeckverkoopers winckels sullen
 bevonden werden, int groot ofte kleyn, hoedanigh die zijn: want het vonnis is by de
 25 Ed. Doorl. Hog. Mog. Heeren Staten Generael daer over uyt-gesproken, soo wel op
 de verkoopers als op de Druckers: ende over sulcx salder geen uytstel oft Proces daer
 over zijn te maken. De weerde konst beminnede Lesers ghelieve mede op het stuck te
 letten datse niet meer bedrogen worden, ende haer eenighe vodden laten inde handt
 steken, in plaets van goede ende nutte Iuweelen: 'twelck doende, sullen de uyt-ghevers
 30 yets te voorschijn te brenghen tot stichtelijck vermaeck. Alle Boeckverkoopers sullen
 mede gewaerschout blijven datse geen verboden boecken op-kopen, ende wachten sich
 voor schade.'

Van exemplaar *VUA XH 05727* ontbreken enkele emblemprentjes; exemplaar *KB 477 C 36*, is op een later tijdstip op blauwe vellen ingeplakt, zodanig dat beide zijden gelezen kunnen worden (afm. 38,6 × 23,8 cm). Doordat het boek later geheel is uitgesneden en weer opnieuw is ingeplakt, wisselt de grootte van de pagina's tussen 17,7/16,7 × 11,5/10,0 cm. Pagina .7 ontbreekt en .8 is verkeerd geplakt; in *GAD 96* staat voorin, in pen: 'Jacobus Visserus den 15 december anno 1632'; *GAD 115* heeft geen titelprent en is kort afgesneden. Exemplaar *GUL 391, SM 1279* bleek (in de zomer van 1990) zoek.

12 *MC*, 43; De Vries, 90; Landwehr 1970, 93; Landwehr 1988, 119.

Nr. B.11

Mogelijk in of na 1629

-
- 1 Sinn' en minnebeelden Emblemata amores moresque spectantia Emblemes touchants les amours et les moeurs.
- 2 *GUL 383, SM 300**.
- 3 Afm. 6,5 × 10,0 cm.
- 4 Eén deel, titelpagina ontbreekt; titelprent (6,0 × 8,0 cm.), met linksonder: 'Joh Schelf [ff[?]] [ffi[?]] [ffe[?]] ex.[cudebat[?]]' en rechts van de sokkel: 'Bol duc [dui[?]]'.¹¹
- 5 Eén titelprent en 51 emblemprenten, alle rechthoekig en afzonderlijk op de rechterpagina; afm. variëren tussen de 4,3/4,8 en 5,9/6,8 cm. De man en de vrouw op de

titelprent houden elk een blanco ruitvormige cartouche vast. Dit kan erop wijzen dat deze uitgave was bedoeld als geschenkboekje (afb. B.11.1).¹⁶

- 6 Oblong 24° [of: 16°[?]] (·)I – (·)⁴ A – F⁸ G⁴
- 7 [(·)1r] Titelprent
[(·)1v] Cupidon a la ieunesse.
A1r Blanco
A1v-[G4r] Tekst
[G4v] Blanco
- 8 [\$ 2 (– (·)1, – G 2].* [* (·)3 is ook gesigineerd].
- 9 56 bladen [8] [1] 51* [2].
[* De emblemen zijn alleen genummerd op de verso-pagina's (bij het vaststellen van het totaal aantal bladen dient men 51 dus met twee te vermenigvuldigen). Verder is paginanummer 1 gebroken en is van nummer 10 de nul naar beneden gezakt].
- 10 oooo[24/16] a 1 (·)2 **\$le\$ge** a 2 (·)3 **vable**.*
[* De andere signaturen staan alle onder de prenten].
- 11 Er zijn geen aanduidingen van plaats of jaar van uitgave. Naast de Nederlandse en Franse verzen bevat het bundeltje ook Engelse vertalingen van de amoureuze gedichten. Zie voor de toeschrijving van deze vertalingen aan Josuah Sylvester: § 8.5 van 'De preliminaria', en voor de Engelse gedichten Bijlage 3). De Nederlandse teksten zijn ontleend aan de editie uit 1618 (het totaal komt dan ook op 51). Met uitzondering van emblemprent xviii (de gilde-os) zijn de prenten gelijk zijn aan die in de 1629-uitgave die bij Van de Venne en Ockerss. was verschenen (nr. B.10). Deze inmiddels zeer zeldzame uitgave zou daarom in of na 1629 kunnen worden gedateerd (vgl. voor een dubbelpagina afb. 27.5). De rand van het boekje is verguld en gestempeld 'SINN . EN . MINNE BEELDEN'.

Nr. B.12

Zonder plaats, zonder jaar (Tussen 1624 en 1632?)

- 1 Gegraveerde titel: Emblemata ofte minnelijcke, zedelijcke, ende stichtelijcke sinnebeelden. Door D.I. Catz.
- 2 UBL 1018 H 25*.
- 3 Afm. 7,6 × 9,9 cm.
- 4 Eén deel; titelpagina ontbreekt; één gegraveerde titelprent (zie hierboven)
- 5 Eén titelprent (6,8 × 8,1 cm.), geheel vooraan; 50 emblemprenten (nr. xxviii, de weerhaan ontbreekt) staan telkens rechts (afm. variërend tussen 5,3/5,5 en 7,2/7,3 cm.); geen prent voor kinder-spel. Op de titelprent is Cupido voorgesteld. Hij houdt een aardbol vast, waarop de inscriptie 'Europa, America'; om hem heen staan boeren en burgers (vgl. afb. B.7.2).
- 6 Oblong 24° [of: 16°[?]] A2 – P⁸
- 7 [A2r] Gegraveerde titelprent
[A2v] Blanco

- A3r Voor-reden op het werck Iacobi Catz, vermaerde rechts-gheleerde.
[Zie voor de tekst, nr. B.15].
- [B2r] Faux-titre: I. Catz. Minnelijcke, zedelijcke, en stichtelijcke zinne-beelden en ghedichten.
- [B2v]-[O8v] Tekst
- P1r Kinder-spel ghedydt tot zinne-beelden, ende leere der zeden.
- [P7r]-[P8v] Blanco
- 8 [\$ 5 (- B2; A1, A8 en 12 ontbreken)].*
[* Hoewel de katernen N en O (waarop de emblemen 44-51 staan) verkeerd zijn gedrukt of gebonden, zijn ze wel compleet; dit in tegenstelling tot wat Landwehr 1988, 122 opmerkt].
- 9 117 bladen [14] [1] (4 × 51) 52-64 [4] (ontbreekt 1 maal p. 28, en verso: 1 maal p. 29).
< 15 + 202 + 17 = 234 > .
- 10 0000[24/16] a1 A3 **dit** : a2 B [niets] – b1 B3 **po** : b2 P5 **and**
- 11 Elk embleem is verdeeld over vier pagina's met dezelfde dubbele nummering ('paginerings'). De opbouw, per pagina, is als volgt: Nederlands motto (cursief) en gedicht (in gotische letter); eronder het Franse motto (cursief) en gedicht (in romein); idem voor het tweede en derde gedicht; vervolgens de embleemprint over de gehele pagina, met erboven, het Latijnse motto (buiten het kader). Deze uitgave heeft dezelfde titelprint en embleemprinten als van nr. B.7, doorgaans zwarter afgedrukt, echter niet overal. Bij de embleemprint van de visser (nr. X1X) bijvoorbeeld, is het schip op de achtergrond nagenoeg verdwenen, terwijl dit detail in uitgave nr. B.7 nog vaag te zien is. De editie is ook identiek qua opzet; er is hier evenwel sprake van een geheel nieuw zetsel en een ander voorwerk. Misschien moet deze uitgave, gelet op de herschreven voorrede, (iets) later gedateerd worden dan nr. B.7.
Bijgebonden zijn (waarschijnlijk in dezelfde lettersoort): *Self-stryt* [...] door J. Cadts [sic]; en *I. Cats. Tooneel van de mannelicke achtbaerheyt* [...] Ghedruckt int iaer 1632.
- 12 MC, 46; De Vries, 93; Landwehr 1970, niet; Landwehr 1988, 122.

Nr. B.13 Zonder plaats, zonder jaar (MC: 'omstreeks 1633'; vóór 28 juli 1634)

- 1 Titelprent: Iac. Catz minnelijcke, zedelijcke, ende stichtelijcke sinne-beelden met der selve ghedichten.
- 2 UBL 1019 E 30*; PBL A 2447*; HAW 84.2 Poet; HAW LP 4'3; BLL 11555 aaa 61 (1) [mogelijk is dit exemplaar nr. B.15].
- 3 Afm. 16,2 × 9,6 cm.
- 4 Twee delen; titelpagina geen (de titelpagina wel in het exemplaar PBL .1 2447; deze luidt: 'Poëtische Wercken van den Heer Iacob Catz, namentlijk Emblemata, Maegden-plicht, Self-striit ende Mannelicke achtbaerheyt' [A 1r]); gegraveerde titel (zie hierboven).
- 5 Gegraveerde titelprent (11,8 × 7,5 cm.), vooraan; 51 ongenummerde embleemprinten bovenaan elke pagina (afm. variërend tussen 4,5/4,6 × 7,3/7,4 cm. In rood krijt zijn er de nummers bijgeschreven); kinderspel-prent (afm. 8,1 × 14,4 cm.; dwars op de

pagina), na het 51e embleem. De ontwerpen van de drie titelprenten gaan terug op die in *Silenus*; de eerste draagt, afgezien van de titel op het piëdestal, geen teksten (afb. B.13.1). De tweede [op ²A1r] bevat nu het opschrift *Magden-plicht ofte ampt der iongvrouwen* (afb. B.13.2) en de derde, [³A1r], *Iac. Catzii. Silenus Alcibiadis sive Proteus. Dit zijn sedelijcke verclaeringen over sijne sinne beelden* (afb. B.13.3). Met deze laatste beschrijving vervalt de als afzonderlijke editie opgegeven tekst in *MC*, nr. 33: ‘zonder emblemata’.

- 6 $8^0 A - D^8 E^4 // {}^2 A - F^8 // {}^3 A - C^4$
 [* De volgorde is: *Sinne- en minnebeelden // Magden-plicht // Verclaeringen*].
- 7 A2r Titelprent
 A2v-A4v Voor-reden op het werckG [sic] van de vermaerde schrijver, Iacob Catz recht-geleerde.
 A5r Aen de Zeeusche ionck-vrouwen.
 [A6v] Hedicht [sic] ter eeren den hooch-gheleerden D.I. Cats. Op zijne const-rijcke sinne-beelden. [Ondertek.] L. Peutemans.
 [A7r] Op de drie boucken der sinne-dichten ende beelden vanden hooch-gheleerden heere D. Iacob Cats. [Ondertek.] I. Hobius.
 [A7v] Tot den leser. [Ondertek.] I.F.
 [A8r] Cupido wech-ghelooopen ende verlooren. Meest uyt Moschi Grieksche gedichten.
 B1r-E2r Tekst
 E2v Kinderspel-prent
 [E3r] Kinder-spel gheduydt tot sinne-beelden, ende leere der zeden.
 [...]
 [³A1r] Titelprent: Iac. Catzii. Silenus Alcibiadis sive Proteus. Dit zijn sedelijcke verclaeringen over sijne sinne beelden.
 [³A1v] Blanco
³A2r Opschrift: Jacobi Catzii. Silenus Alcibiadis sive Proteus. Dat zijn sedelijcke verclaeringhen over zijn sinne-beelden, ende der selver ghedichten.
³A2r-³C1v Proza-uitleggingen uit het tweede deel.
³C2r Aenspraecke tot L. Scipio. Over het wedergeven van sekere E. over schoone maget aen haren bruydegom. [Ondertek.] I.C.
³C3r Principiis obsta. [Ondertek.] J. Cats.
³C3v Nieuwe iaer ghedicht. [Ondertek.] J.C.
 [³C4v] Quod petis, intus habes.

8 [\$ 5 (- A1,2) // MP [\$ 5 (- A1) // Verkl [\$ 5 (- A1)].

9 56 bladen [72 (*S&M*) + 40 (*Verkl*) = 112 ongenummerde pagina's].

10 000008 a1 A3 **ghe** : a2 A5 **er\$1** – b1 B **1\$** : b2 E2 **am**
 [*Verkl*: 2b1 A2 **lich1** : 2b2 C **e** [of: C3 **p,\$d**].

11 Deze uitgave gaat voor wat betreft de structuur, namelijk de uit elkaar gehaalde gedichten en prozafragmenten, terug op nr. B.10 en zij staat bovendien in één lijn met nr. B.14. Bijgebonden zijn o.m.: de reeds vermelde *Magden-plicht*; *Self-striidt* [...]; *Sinnebeeld* [...] *des christelicken self-strys* [...]. Gedrukt in 't iaer ons heeren, 1633; evenals *Tooneel van de mannelijcke achtbaerheyt* [...]. Ghedruckt in't jaer ons heeren 1633.

Het jaar van uitgave van deze goedkoop ogende editie baseerde De Jonge van Ellemeet op de bijgebonden werken waarvan er twee het jaartal 1633 dragen. Het drukkersmerk/uitgeversvignet, afgebeeld op de titelpagina van *Tooneel*, is gelijk aan dat op de titelpagina van de bijgebonden editie van de *Zeeusche nachtegael*. Deze uitgave van de *Zeeusche nachtegael* werd, naast de bijgebonden werken in dit Leidse exemplaar, ook opgenomen in het exemplaar te Leeuwarden; zij werd gedrukt bij de Amsterdammer 'Anthoni Jacobsz. boeckdrucker op de Achter-Burghwal'. Het vignet, het zogeheten 'drie-deugdenmerk', bevat (v.l.n.r.) Fides met een kruis, Charitas met twee kinderen, en Hoop met een anker. Geloof en Hoop leiden een naakte figuur bij de hand, terwijl Liefde een hand op diens schouder legt. Erboven de spreuk: 'Sic itur ad astra' (Vergilius, *Aeneis*, IX, 641) en een stralenkrans met het tetragrammaton.¹⁷ Of hiermee ook deze editie van de *Sinne- en minnebeelden* afkomstig is van Anthoni Jacobsz (Lootsman) kan verder onderzoek mogelijk uitwijzen.

In de uitgave zijn de drie oude titelprenten op een typische manier gebruikt: ze staan nu respectievelijk voor het eerste deel (de gedichten), voor *Magden-plicht* en voor de 'Verklaringen'. Het voorwerk is ten opzichte van eerdere edities bekort en er is een 'Voor-reden' op het werk van Cats opgenomen; dit is een bewerking van Cats' vroegere voorrede (zie voor deze tekst nr. B.15).

Elk embleem staat op één pagina: drie keer het Nederlandse motto, gevolgd door de Nederlandse gedichten (in gotische letter); de teksten zijn die van 1618. Pas ná *Magden-plicht* komen de *Sedelijcke verclaeringen*: dit zijn de teksten in proza uit het tweede deel (in gotische letter), wederom alleen de Nederlandse teksten. De embleemprint wordt hier, evenals door Van de Venne in 1629 (nr. B.10) 'Figuyr' genoemd. De terugverwijzing geschiedt telkens door middel van een korte, interpretatieve, omschrijving, zoals bij de man en vrouw met de streng uien, en bij de piramide respectievelijk 'Verclaeringhe van Trijn en Goossen, die met Ajuyn spelen, duydende op de 27. Figuyr' en: 'Verclaringhe van een geyle Vrou ende haer gestichten Peramyde duydende op die 49. Figuyr'.

De prenten in PBL A 2447 zijn ingekleurd; bovendien zijn de *Sinne- en minnebeelden* doorschoten met handschriftelijke aantekeningen. Behalve enkele citaten die in deze uitgave ontbraken, zijn in bruine en roze inkt o.a. godsdienstige gedichtjes toegevoegd, soms opvallend persoonlijke (vgl. afb. B.13.4). Tot op heden ben ik geen andere exemplaren van de bundel tegengekomen met dergelijke uitgebreide gebruikerssporen. In totaal zijn 42 doorschoten pagina's beschreven.

Zoals gezegd bevat dit exemplaar de titelpagina. Verder heeft de eigenaar, de schoolmeester Julius Jurriens Tijdloos,¹⁸ op de pagina tegenover [A5r] de datum 28 juli 1634 genoteerd en tegenover [E2v], de prent met het kinderspel, staat de ondertekening A. Bartiens (zie afb. B.13.5); aan het eind van de bundel komen verder de initialen J.v.E. voor. Ook HAW 84.2 *Poet* heeft bijgebonden: *Maeghden-plicht* (S.l. s.a.), *Self-stryt*, *Manneliicke acht-baerheyt* en *Zeeusche nachtegael*, alle drie 1633 gedateerd.¹⁹

12 MC, 44; De Vries, 91; Landwehr 1970, 94; Landwehr 1988, 120.

1 Poëtische wercken van den heer Iacob Catz, namentlijck Emblemata. Maeghden-plicht. Self-stryt, ende Mannelycke Acht-baerheyt.

- 2 UBL 1018 G 5*; GUL 396, SM 299*; BLL 11555 aaa 61 (2).
- 3 Afm. 16,6 × 9,9 cm.
- 4 Twee delen; titelpagina (zie hierboven); twee gegraveerde titelprenten.
- 5 De *Sinne- en minnebeelden* bevatten twee titelprenten, de eerste (afm. 13,2 × 8,7 cm.) zit na de titelpagina, de tweede vóór de 'Verclaeringen' (13,7 × 8,2 cm.); 51 rechthoekige, genummerde emblemprenten (variërend van 4,8/5,4 × 6,4/7,4 cm.) staan bovenaan elke pagina; de 51 emblemen bestaan elk uit drie Nederlandse motto's en drie gedichten. Er is ook een kinderspel-prent (8,2 × 14,2 cm.).
- Op de eerste titelprent houdt Cupido, staande op een hoge sokkel, een aardbol vast; om hem heen boeren en burgers (zie afb. B.14.1). De prent gaat, hoewel vereenvoudigd, terug op de eerste in de *ed. princ.* (vgl. afb. 1). Op de tweede prent, die gebaseerd is op de derde van de *ed. princ.*, houdt de personificatie van Geloof, die staat op een sokkel, een aardbol vast, terwijl zij de Dood vertrappt. Om haar heen Noach en Lot met hun aanhang (afb. B.14.2; vgl. afb. 4).
- 6 8° A – D⁸ E⁴; ²A – B⁸ C⁴
- 7 [A1r] Titelpagina
 [A1v] Blanco
 [A2r] Titelprent: Iac. Catz minnelijcke, zedelycke, en stichtelijcke sinnebeelden met der selve ghedichtln [sic].
 [A2v] Voor-reden op het werck van de vermaerde schrijver, Iacob Catz, recht-geleerde.
 A5r Aende Zeeusche jonck-vrouwen.
 [A6v] Gedicht ter eeren den hoogh-geleerden D.I. Cats. Op zijne const-rijcke sinne-beelden. [Ondertek.] L. Peutemans.
 [A7r] Op de drie boucken der sinne-dichten ende beelden, vanden hoogh-geleerden heere D. Iacob Cats. [Ondertek.] J. Hobius.
 [A7v] Tot den leser. [Ondertek.] I.F.
 [A8r] Cupido wech-gelooopen ende verlooren. Meest uyt Moschi Grieksche gedichten.
 B1r-E2r Tekst
 E2v Kinderspel-prent
 [E3r]-[E4v] Kinder-spel geduydt tot Sinne-beelden, ende leere der zeden.
 [²A1r] Gegraveerde titel: Iac. Catzii. Silenus Alcibiadis sive Proteus dit zijn zedelijcke verclaeringen over sijne sinne beelden.
 [²A1v] Blanco
²A2r-C4v Nederlandse prozadelen met telkens erboven 'Verclaringe van ..., duy-dende op de ... Figuyr.' Opschrift: 'Iacobi Catzii Silenus Alcibiadis sive Proteus. Dat zijn sedelijcke verclaringen over zijn sinne-beelden, ende der selver gedichten'.
²A2v-C1v Proza-uitleggingen uit het tweede deel.
²C2r Aenspraecke tot L. Scipio. Over het wedergeven van sekere E. over schoone maghet aen haren bruydegom. [Ondertek.] I.C.
²C3r Principiis obsta. [Ondertek.] J. Cats.
²C3v Nieuwe iaer gedicht. [Ondertek.] J.C.
 [²C4v] Quod petis, intus habes.
- 8 [\$ 5 (- A1,2 (B5 als B3); - ²A1, - ²C4 (B5 als B6)].

- 9 56 bladen, ongepagineerd.
- 10 000008 a1 A3 **ghe** : a2 A5 **ese** – b1 B **da** : b2 E2 **gant** – 2b1 ²A2 **ter** : 2b2 ²C3 **ert\$**
- 11 Afgezien van *Maeghdenplicht* dragen de bijgebonden werken *Self-stryt* en *Tooneel vande mannelicke achtbaerhey* het jaar 1635. Gelet op de structuur: de uit elkaar gehaalde gedichten en prozafragmenten, is er een relatie met nr. B.10 (1629) en, nog directer, met nr. B.13; dit geldt ook voor een aantal prenten. Nr. B.13 zal voor deze uitgave als ‘legger’ hebben gediend. De prent die aanvankelijk voor het tweede deel zat, is nu, evenals dat bij B.13 het geval was, gebruikt voor *Maeghdenplicht* (afb. B.14.3).
- 12 MC, 47; De Vries, 94; Landwehr 1970, 96; Landwehr 1988, 123.

Nr. B.15 Zonder plaats, zonder jaar
(MC: ‘omstreeks 1640’. Waarschijnlijk: omstreeks 1635)

- 1 Gegraveerde titelpagina: Emblemata ofte minnelijcke, zedelijcke, ende stichtelijcke sinnebeelden. Door D.I. Catz.
- 2 UBL 1018 H 23*; PBZ 1107 B 23*; NUC 0232060: HUC; NUC 0232060: NLC; NUC 0232095: NLC Case Y 972 C 2858 [mogelijk hetzelfde exemplaar als het voorafgaande]; NUC 0232096: DLC; NUC 0232096: UCC; BNP Yi 1649. [De exemplaren uit de Amerikaanse bibliotheken kunnen ook nr. B.16 zijn].
- 3 Afm. 7,1 × 9,5 cm.
- 4 Eén deel; titelpagina: geen; titelprent (zie hierboven). Faux-titre: I. Catz minnelijcke, zedelijcke en stichtelijcke sinne-beelden en ghedichten.
- 5 Eén titelprent, geheel vooraan (afm. 6,1 × 8,1 cm.); 51 rechthoekige emblemprenten (afm. variërend tussen 5,0/5,2 × 7,1/7,4 cm.) met het Latijnse motto erboven, telkens op de rechterpagina; de prent komt ná de tekst. Er is in dit exemplaar geen kinderspel-prent.
Op de titelprent: twee paren rond Cupido die, staande op een sokkel, een aardbol vasthoudt met de inscriptie ‘Europa’; in de achtergrond een boeren- of visserspaar (afb. B.15).
- 6 Oblong 24° [of: 16°[?]] A2 – O⁸ P⁶
- 7 [A2r] Titelprent
[A2v] Blanco
A3r Voor-reden op het werck van de vermaerde schryver Iacob Catz, rechts-geleerde.
[B2r] Faux-titre
[B2v]-[O8v] Tekst
P1r Kinder-spel, geduydt tot sinne-beelden, ende leere der zeden.
[P7r-P8v] Blanco
- 8 [\$ 5 (– A1,2, – B2 (H5 als G5)).
- 9 119 bladen [16] [1] (4 × 51) 52-64 4 (1 maal 10 gepagineerd als 12 (D5r), 1 maal 12 als 11 [D8v]). <17 + 204 + 17 = 238>. Op pagina 52 staat de extra uitleg van de 51e prent; op 53 begint kinderspel.
- 10 0000[24/16] a1 A3 **\$ha** : *a2 A5 **elc** – *b1 B3 **out\$a** : B2 P5 **er\$b**

11 De teksten gaan terug op die van 1618, zonder de Latijnse gedichten en zonder het proza. Elk embleem is verdeeld over vier gelijk gepagineerde bladzijden: drie maal het Nederlandse motto en gedicht; driemaal het Franse motto en gedicht, en op de laatste pagina het Latijnse motto (buiten het kader) samen met de embleemprint over de gehele pagina. Dus overeenkomstig de nrs. B.7 en B.12.

Evenals nr. B.12 en B.13 (met enkele spellingsverschillen) bevat deze uitgave een aangepast voorwoord door de uitgever: 'Voor-reden op het werck van de vermaerde schryver Iacob Catz, rechts-geleerde'. Het is een bewerking van Cats' vroegere voorwoord en beslaat in deze uitgave de eerste 14 pagina's.²⁰ De edities nr. B.7, B.12 en B.15 liggen in één lijn. De onderhavige editie is in opzet, formaat en uiterlijk overeenkomstig nr. B.7 (hoewel op het eerste oog al wel drukverschillen opvallen). Er zijn andere platen gebruikt dan voor de nrs. B.7 en B.12, en de prenten zijn bovendien goed zwart afgedrukt. De titelprint is, vergeleken met de embleemprenten, veel verfijnder. Deze prenten duiken wederom op in de uitgave *Alle de wercken* uit 1665, zie nr. B.26.

Het exemplaar *PBZ 1107 B 23* (afm. 7,5 × 9,8 cm.; de titelprint 6,1 × 8,1 cm.) heeft wel een kinderspel-print (afm. 14,5 × 9,9 cm.) die tussen [08v] en p11 zit. Bovendien is voorin, met bruine inkt geschreven: 'Dirck van Heuvel 1635'. Wellicht een reden om de datering die De Jonge van Ellemeet veronderstelde, met vijf jaar te vervroegen. Bijgebonden zijn: *Maegbden-plicht*; 'Liedt: Ons gespeel wil enckel trouwen'; 'Tegenliedt: Wat moch ons gespeel bewegen'; en 'Hardersklachte aen ... Katharina van Muylwijck' (met prentje).

12 *MC*, 45; De Vries, 92; Landwehr 1970, 95; Landwehr 1988, 121.

Nr. B.16 Zonder plaats, zonder jaar (Waarschijnlijk: omstreeks 1635)

1 Gegraveerde titelpagina: Emblemata ofte minnelycke, zedelycke, ende stichtelycke sinnebeelden. Door D.I. Catz.

2 *KB 174 G 54* (incomplete). [Vgl. ook de exemplaren uit de Amerikaanse bibliotheken genoemd onder B.15; deze kunnen ook nr. B.16 zijn].

3 Afm. 7,6 × 9,5 cm.

4 Geen titelpagina en titelprint; slechts 50 embleemprenten (nr. IV, de aap met haar jong, mist).

5 De embleemprenten als B.15.

6 Oblong 12° B2 – 0° 8 P6

8 [\$ 5 (– B2; A1-8, B1, B7 en B8 ontbreken, H5 als G5)]

9 108 bladen [1] (4 × 49 + 2 × 3 (namelijk p. 3 en 4) 52-64
< 1 + 202 + 13 = 216 > (1 maal 10 gepagineerd als 12, 1 maal 12 als 11; 4 maal pagina 1-aanduiding weggevallen, 2 maal pagina 6-aanduiding, 2 maal pagina 36-aanduiding; 1 maal mist pagina 3, 1 maal pagina 4).

10 000012 *b1 B3 **ut\$as** : b2 P5 **r\$be**

11 Dit Haagse exemplaar lijkt, met zijn overeenkomstige prenten, identiek aan B.15 en B.17, maar het zetsel is anders.

12 *MC*, niet; De Vries, niet; Landwehr 1970, niet; Landwehr 1988, niet.

38 BIBLIOGRAFIE

- 1 Gegraveerde titelpagina: Emblemata ofte minnelycke, zedelycke, ende stichtelycke sinnebeelden. Door D.I. Catz.
- 2 *GUB BL 6970**.
- 3 Afm. 7,6 × 9,8 cm.
- 4 Eén deel; titelpagina: 'I. Catz. Minnelijcke, zedelijcke en stichtelijcke zinne-beelden en ghedichten'; titelprent (zie hierboven).
- 5 Eén titelprent, geheel vooraan (afm. 6,0 × 7,8 cm.); 51 rechthoekige embleemprenten (afmetingen variërend tussen 4,1/4,9 × 6,9/7,4 cm.) met het Latijnse motto erboven, telkens op de rechterpagina; de prenten komen na de tekst. De kinderspel-prent (13,6 × 17,2 cm.) zit tussen p. 52 en 53 ([08v]-P1r).
Op de titelprent: twee paren rond Cupido die, staande op een sokkel, een aardbol vasthoudt; in de achtergrond een boeren- of visserspaar. Onder de prent, binnen de plaatafdruk 'IOSUA * O' (afb. B.17). Als kunstenaar zou Josua Offermans in aanmerking kunnen komen, maar van zijn hand heb ik slechts één portret – van de dichter Johannes Michaelius – teruggevonden (Rijksprentenkabinet Amsterdam); nadere gegevens over hem ontbreken.²¹
- 6 Oblong 24° [of: 16°[?] A2 – O⁸ P⁶
- 7 [A1r] Titelpagina
[A1v] Blanco
[A2r] Titelprent
[A2v] Blanco
A3r Voor-reden op het werck Iacobi Catz, vermaerde rechts-gheleerde.
[B2r] Faux-titre
[B2v]-[08v] Tekst
P1r Kinder-spel, gheduydt tot zinne-beelden, ende leere der zeden.
[P7r-P8v] Blanco
- 8 [\$ 5 (- A1,2, - B2)].
- 9 120 bladen [18] [1] (4 × 51) 52-64 4 (op de vierde p. 7 ontbreekt de nummering; idem tweede p. 15 en tweede p. 18; vierde p. 25 als 23; vierde p. 36 als 39; tweede p. 39 als 36, tevens de 3 op zijn kop; vierde p. 44 als 4; vierde p. 45 als 4; vierde p. 49 als 46). <19 + 204 + 17 = 240>. Op p. 52 staat de extra uitleg van de 51e prent; op p. 53 begint kinderspel.
- 10 0000[24/16] a1 A3 **ghe** : *a2 D e – *b1 B3 **e\$à\$**t : b2 P5 **en\$**
- 11 De teksten als nr. B.15, wel een geheel ander zetsel. De titelprent is een – minder verfijnde – navolging van nr. B.15; de embleemprenten komen ook voor in nr. B.20. Prent nr. 1v (Pan) staat op zijn kop; die van de doorgehakte aal (het betreft hier een uitgave met 51 emblemen, dus deze hoort hier eigenlijk helemaal niet thuis) staat bij nr. xxxv (die van het gloeiende staal in de waterbak ontbreekt dus). Er zijn geen werken bijgebonden.
- 12 *MC*, niet; *De Vries*, niet; *Landwehr 1970*, niet; *Landwehr 1988*, niet.

- 1 Gegraveerde titel: Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis sive Proteus, voorghestelt in minn'- en zinne-beelden, met de sedelijcke en stichtelijcke verklaringe, tegen-over yder beelt ghestelt.
- 2 *UBL 1019 F 23**; *UBN 178 d 106**.
- 3 Afm. 14,2 × 8,8 cm.
- 4 Eén deel; titelpagina: geen; één gegraveerde titelprent (zie hierboven).
- 5 Eén titelprent (13,1 × 7,7 cm.), geheel vooraan; de 51 embleemprenten (genummerd, binnen de plaat, en afm. variërend tussen 4,4/4,6 × 7,1/7,3 cm.), staan afwisselend links en rechts bovenaan. De prent kinderspel (afm. 13,6 × 17,1 cm.) zit vooraan, achter de titelprent. De titelprenten van B.19 en B.20 zijn in opzet gelijk aan deze. Het piëdestal draagt echter andere teksten (afb. B.18.1).
- 6 8° A – M⁸ N²
- 7 [A1r] Gegraveerde titel
 [A1v] Tot den leser. [Door de drukker].
 A2r Voor-reden ende verklaringe over het oogmerck des schryvers, in dit werck.
 [A8v] Aende Zeeusche ionckvrouwen.
 B2v Apollo-feest: ofte goden-cunst-offer. Toe geeeyghent aen de hooghgeleerden heer Iacob Cats, pensionaris ende raet der stadt Middelburgh: ende nu der stadt Dordrecht. [Ondertek.] Iohanna Coomans.
 B5v Aen den hooghgeleerden D. Iacob Cats, op het boeck van sijn konstrijcke sinne-beelden. (Van de welcke zijn gunst mijn een vereert heeft). [Ondertek.] Anna Roemers.
 [B6r] Ghedicht ter eeren van den hooghgeleerden D. Iacob Cats, op zyne konstrijcke sinne-beelden.
 [+] Ter eeren vanden selven. [Ondertek.] Iac. Luyt. I.C.
 [B6v] Klinck-dicht, op de driesinnighe sinne-beelden. vanden hooghgeleerden ende achtbaren heere D. Iacob Cats. [Ondertek.] S. de Swaef.
 [B6v] Ghedicht ter eeren den hooghgeleerden D. Iacob Cats. Op sijn konstrijcke sinne-beelden. [Ondertek.] L. Peutemans.
 [B7r] Op de drie boecken der sinne-dichten ende beelden van den hooghgeleerden [sic] heere D. Iacob Cats, I.C. [Ondertek.] I. Hobius.
 [B7v] Gedicht of uit-legginge van het beelt des titels. [Ondertek.] I. Cats.
 [B8r] Tot den leser. [Ondertek.] I. Cats.
 [+] Hier volght de emblemata ofte sinne-beelden, met de zedelijcke en stichtelijcke bedenckingen.
 [B8v]-M4v Tekst
 M5r Kinder-spel gheduyt tot sinne-beelden, ende leere der zeden.
 [M7r] Volghen tot vullinghe van de ledighe plaetse, sommige stichtelijcke bedenckingen.
 [M8v] Nieu iaers-ghedicht. [Ondertek.] I.C.
 [N1r] Aenwijsinghe van 't oude iaer, en 't nieuwe, wat wy daer uyt tot onse leere, en troost aen te mercken hebben. [Ondertek.] Iohanna Coomans.

8 [\$ 5 (- A1, - K3)].

9 98 bladen [31] [153] [12] (de pagina's zijn niet genummerd).

10 000008 a1 A2 lge : a2 B4 t\$va - b1 C er : b2 M5 oten - c1 N , \$: c2 N2 iet\$

11 In deze uitgave bericht een 'Tot den leser' niet alleen dat de maker van deze editie het werk van Cats al enige jaren heeft uitgegeven, maar ook dat de tekst nu in een grotere letter is gedrukt: 'Gunstighe leser, alsoo ick dit Werck over eenige Iaren met kleyne Letter hadde Gedruct, soo is my van verscheyden Oude Liedden geseyt dat zyt wat grover van Letter wenschten te zyn, daerom hebbe ickt, tot yders dienst, met grover Letter Ghedruckt. De *Voor-reden* spreeckt van *Drie Deelen*, soo weet Leser, dat het *Minne-dicht* met de *Figuer* het eerste deel was. Het tweede *Dicht* met de *Reden* tot *Leere* der *Zeden* was het tweede Deel. Het *Gheestelyck-Dicht* met de *Stichtelycke Bedenckinghe* was het derde deel. De *Titels* van yder deel staen voor by malcanderen. Hier mede by de *Maeghden-Plicht* ende *Herder-klacht*.'

In totaal zijn slechts twintig prozastukken in een groter corps gedrukt (vgl. afb. B.18.2 met B.20.2). De nrs. B.18, B.19 en B.20 staan in direct verband met elkaar (B.19 en B.20 zijn van hetzelfde zetsel). In nr. B.18 loopt alles parallel met de twee volgende, per katern, maar wel in een geheel ander zetsel. De illustraties in nr. B.20 zijn nagenoeg identiek: kleine afwijkingen zijn bijvoorbeeld te zien op prent VII (de man met een gebroken zwaard) waar een plant minder voorkomt. Bijgebonden zijn, zowel in het Leidse als Nijmeegse exemplaar: *Maeghden-plicht* [...]. Ter Goude, by Pieter Rammazeyn boeck-vercooper in de Cortegroenedal, in 't vergult A,B,C. [s.a.]; *Self-stryt* [...] Gedruckt in 't iaer onses heeren, 1640; en: *Tooneel vande mannelicke acht-baerhey* [...]. Ghedruckt int iaer ons heeren, 1640. In *UBN 178 d 106* zit geen kinderspel-prent. Vanwege deze beide jaartallen 1640 kan het zijn dat deze uitgave, met de wat grotere titel-prent, iets eerder is gemaakt dan B.19.

12 MC, 36; De Vries, 87; Landwehr 1970, 90; Landwehr 1988, 116.

Nr. B.19

Gouda, zonder jaar

(MC: 'omstreeks 1640'; mogelijk tussen 1640 en 1645)

- 1 a Titelprent: Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis sive Proteus, voorghestelt in minn'- en zinne-beelden, als mede zijn Maeghden-plicht, en andere wercken. Ter Goude, by Pieter Rammazeyn boeck vercooper in 't ABC.
- b Geen drukkersmerk.
- c Gouda
- d Pieter Jansz Rammaseyn (Petrus Rammazenus)
- e Zonder jaar.

2 *UBL 1019 F 25**; *SHG 1392 A**.

3 Afm. 14,5 × 8,7 cm.

4 Eén deel; geen titelpagina; titelprent (zie hierboven).

5 Eén titelprent (13,1 × 7,7 cm.), helemaal vooraan; 51 genummerde emblemprenten (afm. variërend tussen 4,1/4,9 × 6,9/7,4 cm.) die wisselend links en rechts bovenaan de pagina staan. Verder een vereenvoudigde kinderspel-prent (afm. 13,5 × 16,9 cm.). De

41 BIBLIOGRAFIE

titelprent (afb. B.19) valt uiteen in drie delen, die alle teruggaan op die uit de *editio princeps*. Die van nr. B.20 gaat op deze terug.

- 6 8° A – M¹⁰ (gelijk aan nr. B.20)
- 7 [A1r] Gegraveerde titel
[A1v] Blanco
A2r Voor-reden ende verklaringhe over het oogh-merck des schryvers, in dit werck.
[A8v] Aende Zeeusche ionckvrouwen.
B2v Apollo-feest: ofte goden-cunst-offer. Toe geeyghent aen de hoogheleerden heer Iacob Cats, pensionaris ende raet der stadt Middellburgh: ende nu der stadt Dordrecht. [Ondertek.] Iohanna Coomans.
B5v Aen den hoogheleerden D. Iacob Cats, op het boeck van zijn konst-rycke sinne-beelden. (Van de welcke syn gust [sic] myn een vereert heeft). [Ondertek.] Anna Roemers.
[B6r] Ghedicht ter eeren van den hoogheleerden D. Iacob Cats. Op zijn konst-rycke sinne-beelden.
[+] Ter eeren vanden selven. [Ondertek.] Iac. Luyt. I.C.
[B6v] Klinck-dicht op de driesinnighe sinne-beelden. Vande hoogheleerden ende achtbaren heere D. Iacob Cats. [Ondertek.] S. de Swaef.
[B6v] Ghedicht ter eeren den hoogheleerden D. Iacob Cats. Op zijn konst-rycke sinne-beelden. [Ondertek.] L. Peutemans.
[B7r] Op de drie boecken der sinne-dichten ende beelden vanden hoogheleerden heere D. Iacob Cats. I.C. [Ondertek.] I. Hobius.
[B7v] Gedicht of uit-legginghe van het beelt [sic] des titels. [Ondertek.] I. Cats.²²
[B8r] Tot den leser. [Ondertek.] I.F.
[+] Hier volgt de emblemata ofte sinne-beeldden [sic], met de zedelijke en stichtelijke bedenckingen.
[B8v]-M4v Tekst
M5r Kinder-spel gheduyt tot sinne-beelden. Ende leere der zeden.
[M7r] Volghen tot vullinghe van de ledighe plaetse, sommige stichtelycke bedenckingen.
[M8v] Nieu iaers-ghedicht. [Ondertek.] I.C.
[M9r] Aenwysinghe van 't oude iaer en 't nieuwe, wat wy daer uyt tot onse leere, en troost aen te mercken hebben. [Ondertek.] Iohanna Coomans.

8 [\$ 5 (- A1, - C5, - K3)].

9 98 bladen [31] [153] [12] (de pagina's zijn niet genummerd).

10 000008 b1 A2 ghe[\$] : b2 M5 oote

11 In het exemplaar is bijgebonden: *Iacobi Catzii I.C. Maechden-plicht* [...] Ter Goude, by Pieter Rammazeyn boeck-vercooper in de Cortegroenedal, int vergult A, B, C. [s.a.]. In SHG 1392 H (14,5 × 8,9 cm.) bovendien *Self-stryt* [...]. Gedrukt in 't iaer onses heeren, 1645; en: *Tooneel vande mannelicke acht-baerheyt* [...]. Ghedrukt int iaer ons heeren, 1645. Nr. B.19, met een uitgebreid voorwerk, staat samen met de nrs. B.18 en B.20 in één lijn. Nr. B.20 is een heruitgave van nr. B.19, en stemt overeen in opbouw met nr. B.18.

Het embleem is telkens verdeeld over drie pagina's, met alleen de Nederlandse gedeelten. De teksten zijn die van vóór 1627. In vergelijking met nr. B.20 zijn de prenten (de afm. zijn hetzelfde) lichter afgedrukt. Terwijl in uitgave nr. B.18 de drukker er expliciet op wijst dat hij in een grotere letter heeft gedrukt, zijn in deze goedkoop ogende editie sommige stukken in een nog groter lettercorps gezet.

12 MC, 34; De Vries, 85; Landwehr 1970, 88; Landwehr 1988, 114.

Nr. B.20

Dordrecht, zonder jaar

(MC: 'omstreeks 1645'; Landwehr '1644-1645')

- 1 a Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis sive Proteus, voorghestelt in minn'- en zinne-beelden, als mede zyn Maeghden-plicht, en andere wercken. Tot Dordrecht by Maerten de Bot.
- b Geen drukkersmerk.
- c Dordrecht
- d Maerten de Bot(h)
- e Zonder jaar.
- 2 KB 536 K 47*; UBL 1019 F 26*; UBA 2381 G 3*.
- 3 Afm. 15,2 × 8,6 cm.
- 4 Eén deel; titelpagina: geen; gegraveerde titelpagina (zie hierboven).
- 5 Eén titelprent (13,0 × 7,7 cm.), geheel vooraan; 51 rechthoekige embleemprenten (alle correct genummerd en afm. variërend van 4,1/4,9 tot 6,9/7,4 cm.), bovenaan de pagina, wisselend links en rechts. De titelprent valt uiteen in drie delen (afb. B.20.1). Alle drie gaan ze – sterk vereenvoudigd – terug op de oorspronkelijke titelprenten; deze drie-in-één-oplossing is gebaseerd op nr. B.19. De bovenste meet 6,7 × 7,7 cm. Het piëdestal, met de titel, is verhoudingsgewijs breder geworden. Linksonder een prentje met Iustitia (afm. 6,2 × 3,8 cm.) en in het piëdestal: 'Ile Titel'; rechtsonder dat met Fides (afm. 6,2 × 3,8 cm.), en in het piëdestal: 'IIIe Titel'.
- 6-10 Als nr. B.19.
- 11 Het gaat hier om een heruitgave van nr. B.19. De opbouw, signering en paginering zijn gelijk. De prenten komen ook voor in de uitgave nr. B.17.
De vermoedelijke datering is gebaseerd op het jaartal 1645 dat voorkomt op de titelpagina's van *Self-stryt* en *Tooneel vande mannelicke acht-baerheyt* (zie hieronder). Motto's en proza-commentaren zijn in een gotische letter gedrukt, met wisselend lettercorps (afb. B.20.2, vgl. afb. B.18.2). Zowel de tekst als de afbeeldingen gaan terug op een editie van vóór 1627. Bijgebonden zijn: *Maechden-plicht* [...] Ter Goude, by Pieter Rammazeyn, boeck-vercooper in de Cortegroenendal, int vergult A,B,C. [s.a.]; *Self-stryt* [...] Gedruckt in 't iaer onses heeren, 1645; en: *Tooneel vande mannelicke acht-baerheyt* [...] door I. Cats. Ghedruckt int iaer onses heeren, 1645. In het KB-exemplaar zit geen prent van het kinderspel; in het Amsterdamse en Leidse wel; in het laatste is alleen bovenstaande uitgave van *Maechden-plicht* opgenomen. Mocht hier dezelfde titelprent zijn gebruikt als die voor B.19 (de afm. stemmen overeen), dan is deze later. Vergelijking tussen de verschillende hoofdletters T wijzen ook in die richting (vgl. de T van *PLICHT*

met die van *Ter Goude* en *TOT Dordrecht*). De plaat kan evenwel ook zijn gekopieerd, eventueel evenals B.19, naar het voorbeeld van B.18.

12 MC, 35; De Vries, 86; Landwehr 1970, 89; Landwehr 1988, 115.

Nr. B.21

Zonder plaats, zonder jaar

(MC: 'omstreeks 1680'; mogelijk Amsterdam omstreeks 1644/1645)

- 1 Titelprent: Iac. Catzii. Silenus Alcibiadis sive Proteus dit zijn zedelijke verclaeringen over sijne sinne beelden.
- 2 UBL 1019 F 21*; GUL 399, SM 298 (1)*; NUC 0232154; UCC PT 5625 s 6 1630 [hier – abusievelijk? – als titel: ‘Iac. Catzii. Silenus Alcibiadis sive Proteus dit zijn zedelijke verclaeringen over syne beelden’].
- 3 Afm. 14,9 × 9,5 cm.
- 4 Eén deel; geen titelpagina; één gegraveerde titelprent (zie hierboven).
- 5 Eén titelprent (13,4 × 7,6 cm.), geheel vooraan; 51 embleemprenten (afm. variërend tussen 4,8/5,4 × 6,4/7,4 cm.), die wisselend op de pagina’s staan en ongenummerd zijn; een kinderspel-prent. Als titelprent voor de gehele bundel dient nu alleen nog maar de personificatie van ‘Geloof’, die in de *ed. princ.* voor het derde deel was opgenomen (afb. B.21; vgl. afb. 4).
- 6 8° A – L⁸
- 7 [A 1r] Gegraveerde titel
[A 1v] Tot den leser. [Afkomstig van de drukker].
A 2r Voor-reden ende verklaringe over het oogherck des schrijvers [sic], in dit werck.
[A 8v] Aen de Zeeusche ionckvrouwen.
B 2v Apollo-feest: ofte goden-cunst-offer. Toe geeygent aen de hoogh geleerden heer Iacob Cats, pensionaris ende raet der stadt Middelburg: ende nu der stadt Dordrecht. [Ondertek.] Iohanna Coomans.
B 5r Aen den hooghgeleerden D. Iacob Cats, op het boeck van syn konstrijcke sinne-beelden. (Van de welke zyn gunst myn een vereert heeft). [Ondertek.] Anna Roemers.
[B 5v] Gedicht ter eeren van den hooghgeleerden D. Iacob Cats, op zyne konstrijcke sinne-beelden.
[+] Ter eeren van den selven. [Ondertek.] Iac. Luyt. I.C.
[B 6r] Klinck-dicht op de driesinnige sinne-beelden vanden hooghgeleerden ende achtbaren heere D. Iacob Cats. [Ondertek.] S. de Swaef.
[B 6v] Ghedicht ter eeren den hooghgeleerden D. Iacob Cats. Op syn konstrijcke sinne-beelden. [Ondertek.] L. Peutemans.
[B 6v] Op de drie boecken der sinne-dichten ende beelden van den hooghgeleerden heere D. Iacob Cats, I.C. [Ondertek.] I. Hobius.
[B 7v] Gedicht of uit-legginge van het beelt des titels. [Ondertek.] I. Cats.²⁵
[B 8r] Tot den leser. [Ondertek.] I.F.
[+] Opschrift: Hier volcht de emblemata ofte sinne-beelden, met de zedelicke en stichtelicke bedenckingen.

[B8r]-L3v Tekst
 L3v Kinder-spel gheduydet tot sinne-beelden, ende leere der zeden.
 L5v Volghen tot vullinge van de ledighe plaetse, sommige stichtelicke
 bedenckingen.
 [L7r] Nieu iaers-ghedicht. [Ondertek.] I.C.
 [L7v] Aenwisinge [sic] vant oude iaer, en t'nieuwe, wat wy daer uyt tot onse
 leere, en troost aen te mercken hebben. [Ondertek.] Iohanna Coomans.

8 [\$ 5 (- B3,4; C7 ontbreekt)].

9 87 bladen (ongepagineerd: 174 pagina's). Twee pagina's ontbreken na het embleem
 van de specht.

10 ooooo8 b1 A2 nsc : b2 L5 at\$g

11 Voor deze uitgave lijken de prenten (opgewerkt of beter geïnt?) van nr. B.14 te zijn
 gebruikt, met uitzondering van embleem xxvi, de ene kaars die een andere ontsteekt
 (E4r) en embleem xxiv waar een krab gevangen wordt door een oester ([F7r]). Boven-
 dien is de nar die aan een strootje staat vastgebonden (embleem xxiii) per abuis twee
 maal afgedrukt (namelijk ook bij xxvi; in plaats van de jongetjes die schrikken van een
 masker (Giv). Te oordelen naar de ingekorte randen, is ook de iets kleinere titelprint
 een navolging van die in nr. B.14.

Alleen de Nederlandse teksten zijn opgenomen. Nr. B.19 vermeldt dat er in een
 grotere letter is gedrukt; hetzelfde staat ook in B.21, hoewel dit nergens blijkt. De
 voorrede, in gotische letter, is die van Cats zelf; de ingeplakte print 'Kinderspel' is
 beschadigd.

De titelprint in het exemplaar *GUL 399, SM 298 (1)* is groter: zij meet 15,3 × 9,2 cm;
 de katernaanduidingen B3, B4 en C7 zijn hier aanwezig. Bijgebonden zijn: *Maechden-
 plicht*. Amsterdam. Theunis Jacobsz. boeck-verkooper op 't Water. 1644; *Tooneel vande
 mannelicke acht-baerheyt ...* Idem; *Self-stryt ...* Idem. [vgl. *MC*, nr. 66, 91 en 110 evenals
 Van Eeghen 1978, v, 216]; *Sinne-beeld des christelijcken self-stryts ...* Idem. Geheel achter-
 aan staat: Gedrukt tot Harderwyck, by Egbert Arentsen. 1644.²⁴

12 *MC*, 37; De Vries, 88; Landwehr 1970, 91; Landwehr 1988, 117.

Nr. B.22

ADW 1655

1 Alle de wercken, so ouden als nieuwe, van de Heer Iacob Cats, ridder, oudt raedt-
 pensionaris van Hollandt, & c. t'Amsterdam, by Ian Iacobsz Schipper 1655. Met
 privilegie.

2 O.a.: *KB 163 A 6** [afd. boekbanden 1789 D 10]; *KB 145 A 27 1**; *UBL 1018 A 1**; *UBL*
*1018 A 4**; *UBA 1998 A 10*; *UBA 370 A 1*.

3 Afm. 40,8 × 24,5 cm.

Titelprint: 'Al de werken van I. Cats. t'Amsterdam, by Ian Iacobz Schipper Anno
 1655. Met prevelegie voor zestien iaren. C. Monicks invent. M. Mosyn sculp.' In het
 midden een portret van Cats; eronder: 'Out 57 iaren 1635', evenals het wapen van
 Cats; in de rand van de cartouche: 'Dat ick was en is niet meer. Dat ick ben is wonder
 teer. Dat ick naemaels wesen sal. Lieve Godt dat is et al' (vgl. B.30, sub 5). Om het

portret heen de Muzen en een sater die elk op een banderol de naam van een werk van Cats vasthouden; bovenin, naast Apollo met zijn lier (god en leider van de muzische kunsten), Pallas Athene met helm en lans (beschermster van kunstvaardigheid) en, met de attributen van Mercurius (de gevleugelde caduceus – de herautstaf – en een toom om de arm) een personificatie (mogelijk de Welsprekendheid of de Goede kunsten)²⁵ samen voor de Parnassus. Linksboven het paard Pegasus. (Afb. B.22.1).

De ‘Sinne- en minne-beelden, van J. Catz’ (faux-titre) beslaan in deze folio-editie de pagina’s 2-106. Alleen de Nederlandse voorrede is gehandhaafd. De 52 embleemprenten zijn die welke waren gebruikt voor de editie uit 1627 (nr. B.9); de scheurtjes in de nrs. XIII, XVIII, XXXI en LII zijn identiek. Door slijtage van de platen zijn de afdrukken van mindere kwaliteit (de plaat van nr. VII bijvoorbeeld, heeft in de loop der tijd een lichte beschadiging opgelopen). Elk embleem is thans verdeeld over twee pagina’s (afb. B.22.2). Deze opmaak is bepalend geweest voor de latere folio-uitgaven. Het werk wordt voorafgegaan door een ‘Voorbericht en inleydingen over ’t geheele werk van den Drukker en uytgever’, ondertekend 12 mei 1655. Zie voor enkele met zilveren sloten en muiers versierde exemplaren van deze uitgave: hoofdstuk 2.3.

MC, I en bijvoegsel p. 33; Ten Berge 1979, 251, nr. 24.1.

- 1 Alle de wercken, so ouden als nieuwen, van de heer Jacob Cats, ridder, oudt raedtpensionaris van Hollandt, & c. Doorgaens vermeerderd, en achter met des autheurs Tachtigh-jarigh leven, Huyshoudinge en Bedenkingen op Zorgh-vliet. t’Amsterdam, by Jan Jacobsz Schipper, 1658. Met privilegie.
- 2 O.a.: UBL 1018 A 3*; UBL 1019 A 2*; KBB VI 8097 C*; UBA 710 A 3; UBA 2451 A 3; BLL 11555 h 1.
- 3 Afm. 40,3 × 35 cm.

Afgezien van de aanpassing van het jaartal 1658, dezelfde titelprent als nr. B.22. Voorafgaand aan de *Sinne- en minnebeelden* zit, buiten de signering, een aparte titelpagina [f. 1r] met daarop een titelprent (afm. 20,1 × 15,2 cm.) gebaseerd op de editie 1627 (vgl. nr. B.9). ‘J. Cats Proteus, ofte Minnebeelden verandert in sinnebeelden. t’Amsterdam, by Jan Jacobsz Schipper, 1658 (het is de pagina vóór (**)) en ná een dankdicht door I.I. Groenenbergh). In de cartouche staat nu de tekst: ‘Lucret. Omne adeo genus in terris, hominumque ferarumque, et genus aequoreum, pecudes, pictaeque volucres, in furias ignemque ruunt’ (afb. B.23). Deze tekst is echter niet van Lucretius, maar komt uit Vergilius, *Georgica*, 111, 242-244a.²⁶

Op de verso-zijde [f. 1v] ‘Aen den verstandighen leser op de titel-prent’; ‘Voorreden’ (2*1); ‘Aen de Zeeusche jonck-vrouwen’ (2*3r); Lofdichten (2*3v-[2*4v]); Faux-titre: ‘Sinne- en minnebeelden van J. Catz’ [A 1r] en vervolgens op pagina 2-106 de tekst, zoals in 1655 (nr. B.22). Het ‘Voorbericht’ van Schipper is thans uitgebreid.

De exemplaren UBL 1019 A 2 en BLL 11555 h 1 hebben in de titel niet ‘doorgaens vermeerderd’, maar: ‘op nieuw vermeerderd’. Bovendien staat voorin het eerste exemplaar, in handschrift van Cats: ‘Geschenk aan Paulus Geleynssen Decker, 3 mei 1659’.

MC, 2 en 3; Ten Berge 1979, 251, nr. 24.1.

1 Alle de wercken, van de heer Jacob Cats, ridder, stadthouder van leenen, groot-zegelbewaerder der ed: heeren Staten van Hollandt en West-Vrieslandt, oudt raedtpensionaris van Hollandt, &c. Tot Dordrecht, by Jacobus Savry, wonende in 't Kasteel van Gent. 1659.

2 O.a.: KB 477 C 29*; UBL 1018 C 25*; KBB VH 23929; BLL 11555 eee 1.

3 Afm. 23,1 × 19,3 cm.

De titelprent (zonder aanduiding van de maker) is een versimpelde remake van 1655 en 1658 (afb. B.24.1); de emblemen, in twee kolommen gezet, worden in deze kwartuitgave veel minder overzichtelijk gepresenteerd dan in de vorige edities. Er is geen aparte titelprent voor de *Sinne- en minnebeelden*. De rechthoekige prenten (ca. 5,0 × 6,4 cm.) zijn vereenvoudigd en de composities komen gedeeltelijk overeen met de illustraties die dertig jaar eerder in de editie van Van de Venne (nr. B.10) waren opgenomen (vgl. afb. B.24.2). De *Sinne- en minnebeelden*, met een eigen faux-titre, staan op pagina 1-96. Vooraan zijn behalve de Nederlandstalige voorrede ook de oorspronkelijke drempeldichten opgenomen. Tegen deze onrechtmatige uitgave van het verzameld werk is de uitgever Jan Jacobsz Schipper in het verweer gekomen (vgl. hoofdstuk 2.3). Het KB-exemplaar mist een deel van het voorwerk.

MC, 4; Ten Berge 1979, 252, nr. 25.1.

Alle de wercken, van de heer Jacob Cats, ridder, stadthouder van leenen, groot-zegelbewaerder der ed: heeren Staten van Hollant en West-Vrieslandt, oudt raedtpensionaris van Hollandt, &c. t'Amsterdam, by I.I. Schipper, op de Keizers-gracht, 1661. Met privilegie voor 16 jaren (afb. B.25; op de titelprent staat '15 Iaren').

Drukkersmerk: 'Konst baert roem', het vroegere firmateken van de gebroeders Van de Venne (vgl. afb. B.10.1 en B.26.1). O.a.: GAH R b 110*; UBU Z qu 109*; UBA 2006 B 8; UBL 1018 D 25*. Afm. 23,8 × 19,0 cm.

Eén deel. De *Sinne- en minnebeelden*, met een eigen faux-titre, beslaan de pagina's 1-96. Schipper heeft blijkbaar de restpartijen van Savry uit Dordrecht in zijn bezit gekregen, want het zijn vellen van dezelfde editie (vgl. B.24).

De uitgave bevat op p. [*1v] een extract uit het door Cats zelf uitgegeven privilege voor de nieuwe werken, gedateerd 23 maart 1655, evenals een extract waarin de 'Staten des Lants den Graeflijckheit van Zeelant' op 7 juli 1658 toestemming gaven aan Schipper voor tien jaar al het werk van Cats te drukken en uit te geven. Ondertekend door Adriaen Vett.

MC, niet; Ten Berge 1979, niet.

Alle de wercken, zoo oude als nieuwe, van de heer Jacob Cats, ridder, oudt raedtpensionaris van Hollandt, &c. Vermeerdert met des autheurs tachtigjarigh leven, en Bedenckingen op Zorgvliet. t'Amsterdam, by I.I. Schipper, op de Keyzers-gracht, 1665. Met privilegie voor 16 iaren (afb. B.26.1).

Drukkersmerk: 'Konst baert roem', eerder gebruikt als merk door de gebroeders Van de Venne (vgl. afb. B.10.1 en B.25). O.a.: KB 477 C 30*; UBL 1018 B 1-2; UBA 292 I D 17; Facs. ed. met alleen de *Sinne- en minnebeelden* en *Spiegel van den oude ende nieuwen tijdt*. Van Goor en zonen. Den Haag 1977: KB 25 A 15*. Afm. 23,8 × 18,9 cm.

De *Sinne- en minnebeelden* staan op pagina 2-96 (de koptitel loopt door boven de *Emblemata moralia*) verdeeld over twee kolommen, vergelijkbaar met nr. B.25. De kleine emblemprenten (ca. 5,0/5,2 × 7,1/7,4 cm.) zijn hoogstwaarschijnlijk afdrukken van dezelfde platen die voor nr. B.15 of B.16 werden gebruikt. De titelprent is een aanpassing van nr. B.24. Het zetsel is nieuw ten opzichte van nr. B.25 (vgl. afb. B.26.2).

MC, 5; Ten Berge 1979, 252, nr. 25.2.

Nr. B.27

ADW 1700

Alle de wercken, soo oude als nieuwe, van den heer Jacob Cats, ridder, oudt raadtpensionaris van Hollandt, &c. Op nieuw vermeerdert met des autheurs Tachtig-jarig leven, Huyshoudinge en Bedenckingen op Zorg-vliet. De laatste druk. Hier komen noch by des dichters Gedachten op slapeloose nachten, nevens zijn gansche Twee en tachtig-jarig leven. Door hemzelf in dichtmaat beschreven, en nooit voor deezē gedrukt. T'Amsterdam by Daniel van den Dalen. François Halma. De wed. van A. van Someren. T'Utrecht by J. en Wilhem vande Water. Boekverkopers 1700 (afb. B.27).

Drukkersmerk: Pallas Athene, met lans, schild, uil en boeken aan haar voeten, kijkt naar een voorstelling van een oogst die wordt vastgehouden door een vrouw (Ceres?) en een putto. Eronder: 'Cultior his vita est'. O.a.: KB 2104 A 13*; UBL 1018 A 2*; UBA OF 80-125*; UBA OF 69-17*. Afm. 38,3 × 24,4 cm. De opzet van deze foliant is gelijk aan ADW 1655, namelijk één embleem over twee pagina's (vgl. nr. B.22). Ook de emblemprenten en de titelprent komen daarmee overeen. De *Sinne- en minnebeelden* worden op p. 106 afgesloten met een prent waarop het Laatste Oordeel is te zien; de gravure is ontworpen en gestoken door I. van Vianen.

MC, 6; Ten Berge 1979, 251, nr. 24.3.

Nr. B.28

ADW 1712

Alle de wercken van den heere Jacob Cats; ridder, oudt raadtpensionaris van Hollandt. &c. De laatste druk; waar in het Twee-en-tachtig jaarig leeven des dichters; beneffens desselfs Slaapeloose nachten, met printverbeeldingen sijn verrijkt: nooit voor deesen soo gedrukt. T'Amsterdam, by Jan van Heekeren, Anthony Hasebroek, Andries van Damme, Weduwe van Gysbert de Groot, Johannes Ratelband, en Pieter van Thol, in s'Gravenhage. Boekverkoopers MDCCXII (afb. B.28; onderstreept wil zeggen: in rood gedrukt).

Drukkersmerk: ronde middenvoorstelling van een gevleugelde figuur (de Deugd) die een jongetje aan de hand leidt. Aan de zijkanten twee putti, met pijlkoker en fakkel; zij houden een krans vast. Erboven: 'Vertu pour guide'; maker is J. Goeree. O.a.: KB 382 B 7*; UBL 1018 A 4-5*; UBL 1018 A 8-9*; UBA 481 A 15-16; UBU 226 A 11-12; Facs. ed. Utrecht, De Banier s.a. [1976]. Afm. 39,3 × 24,1 cm.

Tekst en afbeeldingen overeenkomstig nr. B.27. Het werk is in twee delen; de *Sinne- en minnebeelden* zitten in deel 1, p. 1-106. De titelprent is, afgezien van een nieuwe,

aangepaste tekst, gelijk aan de vorige. De vellen van exemplaar *UBL 1018 A 8-9* zijn niet door de plaatpers gegaan.

MC, 7 en 8; Ten Berge 1979, 251, nr. 24.4.

Nr. B.29

• Amsterdam 1717

- 1 a Zinne- en minne-beelden: Selfstryd: Tooneel der mannelijke agtbaarheid: Galathea of herdersklagt: Klagende maegden, en andere mengelrymen van den heere J. CATS: Dese laetste druk van veele drukfouten gesuyverd, en met nieuwe printverbeeldingen voorzien. t'Amsterdam, by Antoni Schoonenburg, en Evert en Jan Visser. Boekverkoopers. 1717.
b Ornament van fruit (afm. 2,0 × 2,7 cm.).
c Amsterdam
d Antoni Schoonenburg en Evert en Jan Visser
e 1717
f Wat is onderstreept, is in rood gedrukt.
- 2 *UBA 2491 H 10**; *UBL 1019 E 2**; *UBL 1019 E 4**; *UBG 1 A 8969**; *SBA C 150411**; *GBR 1353 E 5**; *KUB TRE 28 A 9*.
- 3 Afm. 15,7 × 10,1 cm.
- 4 Eén deel: titelpagina (zie hierboven) en titelprent.
- 5 Eén titelprent (12,9 × 8,1 cm., inclusief de plaatafdruk (met tekst): 13,8 × 8,4 cm.), geheel vooraan; 52 genummerde embleemprenten, langwerpig vierkant (afm. gemiddeld 5,1 × 6,7 cm.), wisselend over de pagina's. Op het piëdestal in de titelprent staat: 'J. Cats. Zinnebeelde en andere mengelstoffs'. Eronder: I. Lamsvelt In. et fecit', en: 'In Amsterdam, by A. Schoonenburg, en E. en I. Visser. 1717'.
Op de voorgrond van de titelprent staat een gelauwerde figuur, leunend over een sokkel waarop een opengeslagen boek ligt, met – mogelijk – een spiegel in de hand.²⁷ Links hiervan, met zijn lier, de god Apollo die een weids gebaar maakt, en rechts een jongetje dat een bordje vasthoudt met daarop ABCDE in spiegelschrift; verder, iets achter het eerste plan, de herdersgod Pan en een bok. Op de achtergrond een pastorale scène waar bij een fontein een herder neerknielt voor een herderin; zij worden omringd door een kudde schapen. Het geheel oogt als een klassiek-arcadische omgeving (afb. B.29).
- 6 $8^0 *^8 - 2^{*4} A - 1^8 K^6$
- 7 [*1r] Gegraveerde titelprent
[*1v] Blanco
[*2r] Titelpagina (in rood en zwart)
[*2v] Blanco
*3r Voor-reden over de Proteus, of minne-beelden. Verandert in sinne-beelden.
2*1r Aen de Zeeusche jonk-vrouwen: geschreven gedurende de voorleden stilstant van wapenen.
2*2v Gedicht ter eeren van den hoog-geleerden D. Jacob Cats, op sijne konst-ryke sinne-beelden. [Ondertek.] L. Peutemans.

- 2*3r Op de drie boeken der sinne-beelden van den ed: heer, D. Jacob Cats.
[Ondertek.] I. Hobius.
- 2*3v Gedicht ter eeren van den hoog-geleerden heer D. Jacob Cats, op sijne
konstrijke sinne-beelden.
[+] Ter eeren van den selven. [Ondertek.] Jac. Luyt. I.C.
- [2*4r] Aen den hoog-geleerden D. Jacob Cats, op het boek van sijn konst-
rijke sinnebeelden. Van dewelke sijn gunst my een vereert heeft.
[Ondertek.] Anna Roemers.
- [2*4v] Klink-dicht, op de driesinnige sinne-beelden van den hooggeleerden
en achtbaren heere D. Jacob Cats. [Ondertek.] S. de Swaef.
- [A1r] Faux-titre Sinne- en minne-beelden, van J. Cats.
- [A1v]-[K6v] Tekst
- 8 [\$ 5 (- *1,2, - 2*4, - A1,3)].
- 9 90 bladen [24] [1] 2-156.
- 10 171708 a1 *3 n\$ d : a2 2*3 f\$ wil - b1 A2 ijnt *b2 K4 met
- 11 Landwehr 1988, 126 noemt een exemplaar in de KB zonder de custode 3*2. Dit exem-
plaar was in de winter van 1993 niet (meer) aanwezig. In het exemplaar *GBR 1353 E 5*
ontbreekt het D-katern (=p. 49-64).
- 12 MC, 48; De Vries, 95; Landwehr 1970, 97; Landwehr 1988, 124-126.

Nr. B.30

Amsterdam 1720

- 1 a Zinne- en minne-beelden: Selfstryd: Tooneel der mannelijke agtbaarheid: Galathea of
herdersklagt: Klagende maegden, en andere mengelrymen van den heere J. Cats: Dese
laetste druk van veele drukfouten gesuyverd, en met nieuwe printverbeeldingen voor-
zien. T'Amsterdam, by de wed: Barend Visscher, boekverkoopster, in de Dirk van
Hasselt-steeg. 1720.
- b Fleuron-ornament (afm. 1,6 × 3,4 cm.).
- c Amsterdam
- d Weduwe Barend Visscher
- e 1720
- f Wat is onderstreept, is in rood gedrukt.
- 2 O.a. *KB 840 A 17*; *LBU rar LMY Cats 2**; *UBA 978 D 9**; *GUL 411, SM 321**; *UBL 1018
G 2**; *VUA 217**.
- 3 Afm. 15,9 × 10,0 cm.
- 4 Eén deel: titelpagina (zie hierboven); een gegraveerde titelprint.
- 5 Eén titelprint (13,9 × 8,6 cm.) geheel vooraan; 52 genummerde embleemprenten, lang-
werpig vierkant (afm. variërend tussen 4,8/5,2 × 6,1/6,7 cm.) en op een wisselende
plaats (afkomstig van de uitgave 1717); een portret van Cats (10,4 × 8,4 cm.) in een
ovaal met daarin de tekst: Jacob Cats out LVIII iaren anno 1636. Linksonder, buiten
het ovaal, maar binnen het kader: 'M. Miereveld pinx.' Rechtsonder, buiten het ovaal,
maar binnen het kader: 'W. Delff sculps.' Onder de gravure:

Als ick dit beelt aensie, en van mijn eerste jaren;
Soo leer ick dat de tijt verloopt gelijck de baren:
De jeught is maer een blom; de mensche, nietigh gras:
'Ken was niet dat ick ben, 'ken ben niet dat ick was.

Dat ick was, en is niet meer;
Dat ick ben is wonder teer;
Dat ick naemaels wesen sal,
Lieve Godt! dat isset al.²⁸

Het piëdestal op de titelprent draagt het opschrift: 'J. Cats, zinnebeelde en mengel-
stoffe'. Middenonder: 'J. Wandelaar inv. et fecit'.²⁹ Hierop is een beeld van een jon-
gen met een gevederde helm en een fakkel (mogelijk Cupido) te zien. Een lier staat
voor het voetstuk, waartegen een vrouw die haar hand – in verwondering – ophoudt,
zittend leunt. Tegenover haar een man, met 'antiek' schoeisel, die een kubus vasthoudt
met het symbool van het teken kwik (het zou Mercurius kunnen zijn). In dit verband
wijzen de bloemen in of boven zijn hand misschien op de welsprekendheid. Bevindt
de zittende figuur zich tussen libido (Cupido) en ratio (Mercurius)? Achter het jongetje
op de sokkel een figuur met een hamer (een beeldhouwer of een personificatie) en in
de achtergrond een herderlijke ontmoeting op een rots (afb. B.30).

- 6-9 Gelijk aan de ed. 1717; door toevoeging van het portret is er een blad meer.
- 10 172008 a1 *3 n\$ d : a2 2*3 f\$ wil – b1 A2 ijnt *b2 K4 \$met
- 11 De Nederlandse gedeelten zijn opgenomen; zij worden voorafgegaan door het Latijnse
motto. De titelprent zal eveneens voor de uitgaven uit 1729, 1745 en 1779 worden
gebruikt. Landwehr 1988, 128 geeft bovendien: 'Heruitgave (?) Amsterdam 1721'
onder verwijzing naar 'Glasgow 412', maar deze uitgave bestaat niet.
- 12 MC, 49; De Vries, 96; Landwehr 1970, 98; Landwehr 1988, 127.

Alle de wercken van den heere Jacob Cats; ridder, oudt raadtpensionaris van Hollandt.
&c. De laatste druck; waar in het Twee-en-tachtig jaarig leeven des dichters; beneffens
desselfs Slaapeloose nachten, met printverbeeldingen sijn verrijkt. Eerste deel. T'Am-
sterdam, by Johannes Ratelband, de weduwe Jan van Heekeren, Hermanus Uytwerf,
Isaak van der Putte, 's Gravenhage, Pieter van Thol en Pieter Husson. MDCCLXXVI (afb.
B.31; onderstreept wil zeggen: in rood gedrukt).

Drukkersmerk: gelijk aan dat op de titelpagina van nr. B.28. O.a.: KB 1004 A 1-2*;
KB 250 E 2*; UBL 1018 A 5-6; KBB VB 6768 I; KBB II 97.354 C LP; UBA OF 69-1; UBA
OF 74-9-10; UBA band 4 B 10-11. Afm. 39,5 × 24,5 cm.

Na de faux-titre de 52 emblemen. De uitgevers berichten dat er voor deze editie
nieuwe platen zijn gemaakt, omdat de vorige door slijtage niet meer bruikbaar waren.
Enkele prenten – de meeste zijn minder verfijnd en wijken met name af in de arcering
– zijn nu à rebours. Nr. XXIX, de toren met de weerhaan, is sterk veranderd. Uit deze
editie citeert het *Woordenboek der Nederlandsche taal*. Exemplaar KB 250 E 2 heeft zeer
brede marges (45,4 × 30,0 cm.).

MC, 9; Ten Berge 1979, 251, nr. 24.5.

- 1 a Zinne- en minne-beelden: Selfstryd: Tooneel der mannelijke agtbaarheid: Galathea of herdersklagt: Klagende maegden, en andere mengelrymen van den heere J. Cats. Dese laetste druk van veele drukfouten gesuyverd, en met nieuwe printverbeeldingen voorzien. t'Amsterdam, By Evert Visscher, boekverkoper in de Dirk van Hasselt-steeg. 1729.
- b Drukkersmerk: twee hoornen des overvloeds rond een hoofd op een sokkel (afm. 3,2 × 4,4 cm.).
- c Amsterdam
- d Evert Visscher
- e 1729
- f Wat is onderstreept, is in rood gedrukt.
- 2 O.a. *KB 477 J 33**; *KB 32 J 4**; *UBA 705 G 17**; *UBL 1018 F 10**; *UBN 63 C 130**; *GUL 412, SMA dd 278**; *SBA C 202896**; *GUB 157 V 20*; *NUC 0232191: HUC*; *NUC 0232191: FSC*; *NUC 0232191: YUN*.
- 3 Afm. 15,6 × 9,7 cm.
- 4 Eén deel: titelpagina (zie hierboven); titelprent: hergebruik van de prent uit de uitgave 1720.
- 5 Eén titelprent (13,9 × 8,7 cm.) en 52 genummerde embleemprenten, langwerpig vierkant (afm. variërend tussen 4,8/5,2 × 6,1/6,7 cm.).
- 6-9 Gelijk aan de ed. uit 1717 en 1720.
- 10 172908 a1 *3 \$de : a2 2*3 t,\$ – b1 A2 ,,\$t *b2 K4 met\$
- 11 Deze uitgave is, op kleine verschillen na, gelijk aan de ed. uit 1717 en 1720. Er is wel sprake van een nieuw zetsel.
- 12 *MC*, 50; *De Vries*, 97; *Landwehr 1970*, 99; *Landwehr 1988*, 129.

- 1 a Zinne- en minne-beelden: Selfstryd: Tooneel der mannelijke agtbaarheid: Galathea of herdersklagt: Klagende maegden, en andere mengelrymen van den heere J. Cats. Dese laetste druk van veele drukfouten gesuyvert, en met printverbeeldingen voorzien. Te Leiden, By de weduwe en zoon van Jan van der Deyster 1745. Met privilegie.
- b Drukkersmerk: een hoofdje op een sokkel omrankt door krullen en twee bazuinblazende mannetjes (afm. 3,2 × 5,1 cm.).
- c Leiden
- d Weduwe en zoon van Jan van der Deyster
- e 1745
- f Wat is onderstreept, is in rood gedrukt.
- 2 *KB 31 F 26**; *LBU rar LMY Cats 4**; *UBA 1056 G 7**; *GUL 414, SM 322**; *PBZ 1110 D 7**; *UBG EE e 160**; *UBL 1018 F 9**; *KUB TRE 28 A 5*; *OKL 912.6 Cats**; *UBU AB-THO TAC 704*; *UBN 733 C 29**; *VUA XN 05838**; *NUC 0232192: UMM*; *NUC 0232192: BPL*; *NUC 0232192: UTA*.
- 52 BIBLIOGRAFIE

- 3 Afm. 15,2 × 9,9 cm.
- 4 Eén deel: titelpagina (zie hierboven) en titelprent.
- 5 De titelprent (13,7 × 8,4 cm.) gaat terug op de prent uit de editie 1720; de koperplaat lijkt opgewerkt. De 52 genummerde embleemprenten, langwerpige vierkant (afm. variërend tussen 4,8/5,2 × 6,1/6,7 cm.), staan wisselend zowel recto als verso.
- 6 $8^0 *^8 2^{*4} 3^{*1} A - 1^8 K^6$
- 7 [*1r] Gegraveerde titelprent
 [*1v] Blanco
 [*2r] Titelpagina (in rood en zwart)
 [*2v] Blanco
 *3r Privilegie. (Voor 15 jaar in alle formaten, behalve in folio). [Ondertek.] J.H.V. Wassenauer en Willem Buys, 1 mei 1744.
 *4r Voor-reden over de Proteus, of minne-beelden. Verandert in sinne-beelden.
 2*2r Aen de Zeeusche jonk-vrouwen: geschreven gedurende de voorleden stilstant van wapenen.
 [2*4r] Gedicht ter eeren van den hoog-geleerden heer D. Jacob Cats, op sijne konst-rycke sinne-beelden. [Ondertek.] L. Peutemans.
 [2*4r] Op de drie boeken der sinnebeelden van den ed. heer D. Jacob Cats. [Ondertek.] I. Hobius.
 [2*4v] Gedicht ter eeren den hoog-geleerden D. Jacob Cats, op sijne konst-rycke sinne-beelden.
 [+] Ter eeren van den selven. [Ondertek.] Jac. Luyt. I.C.
 3*1r Aen den hoog-geleerden D. Jacob Cats, op het boek van sijn konst-rycke sinnebeelden, van dewelke sijn gunst my een vereert heeft. [Ondertek.] Anna Roemers.
 3*2v Klink-dicht, op de driesinnige sinnebeelden van den hooggeleerden en achtbaren heere D. Jacob Cats. [Ondertek.] S. de Swaef
 [A1r] Faux-titre: Sinne- en minne-beelden, van J. Cats.
 [A1v]-[K6v] Tekst
- 8 [\$ 5 (- *1,2, - 2*4, - A1)].
- 9 91 bladen [26] [1] 2-156.
- 10 174508 a1 *3 e\$e : a2 3*1 Dan - b1 A2 t,\$: *b2 K4 o\$m
- 11 Een nieuw zetsel. Het exemplaar *UBN 733 C 29* heeft vóór de titelpagina (buiten de signering) de koepeltitel: 'J. Cats werken. Zynde de zinne en minne beelden. 1. Deel.' De verso-zijde is blanco.
- 12 *MC*, 51; *De Vries*, 98; *Landwehr* 1970, 100; *Landwehr* 1988, 130.

Nr. B.34

Leiden 1779

- 1 a Sinne- en minne-beelden: Selfstryt: Tooneel der mannelyke agtbaarheydt: Galathea of herdersklagt: Klaegende maegden; en andere mengelrymen van den heere J. Cats.

- Dese laetste druk van veele drukfouten gesuyvert, en met vernieuwde printverbeel-
dinge voorsien. Te Leyden, by Hendrik van der Deyster, 1779. Met privilegie.
- b Drukkersmerk: een mannetje (of aap) met tak en palmtak in de hand, gezeten in een
ornament (afm. 3,6 × 6,0 cm.).
- c Leiden
- d Hendrik van der Deyster
- e 1779
- f Wat is onderstreept, is in rood gedrukt.
- 2 *KB 31 C 16**; *UBA 1071 J 12**; *PBZ 1086 A 20**; *UBL 1018 G 4**; *VUA XN 05725**; *BAN*
379 H 14.
- 3 Afm. 16,5 × 10,6 cm.
- 4 Eén deel: titelpagina (zie hierboven); de titelprent (14,0 × 8,6 cm.) is een sterk opge-
werkte versie van die in de vorige uitgave. Zij gaat terug op die in de uitgave van 1720.
- 8 Als de vorige, de ed. 1745, met uitzondering van:
- *3r Privilegie. [Ondertek.] P. Styn en A.V.D. Mieden, gedateerd 30
januari 1766. Overdracht van moeder op zoon.
- 9 91 bladen [26] [1] 2-156 (bij 29 staat de 2 op zijn kop, 58 als 85)
- 10 177908 a1 *3 **nde** : a2 3*1 **Dan** – b1 A2 **Ste** : b2 K4 **\$met**
- 11 Een ander zetsel dan de vorige uitgave, maar wel geheel gelijk aan opzet.
- 12 *MC*, 52 en 11; *De Vries*, 99; *Landwehr* 1970, 101; *Ten Berge* 1979, 252, nr. 26.2; *Land-*
wehr 1988, 131.

Nr. B.35

ADW 1786-1787

Alle de werken van den Heer Jacob Cats, in zyn leven, ridder, pensionaris van Holland
en West-Vriesland, enz. Gend, by C.J. Fernand, boek-drukker en boek-verkooper, op
den Reep in S. Augustinus. MDCCLXXXVI, XXXVII.

O.a.: *UBL 1019 D 22-29**. Afm. 18,6 × 10,5 cm. Een uitgave in acht delen. De *Sinne-
en minnebeelden* – alleen de Nederlandse gedichten evenals de eerste Latijnse motto's –
zijn opgenomen in het eerste deel, p. 1-120. De prenten zijn vervangen door verkla-
rende prentbeschrijvingen, zoals 'Op eene Rat die geern spek zoude eten, maer in de
val niet durft gaen daer het hangt, uyt vreesse van gevangen te zyn' (p. 39, nr. XVIII).
De voorrede beslaat p. [111]-X; de opdracht aan de Zeeuwse jonkvrouwen: p. X-XIV
en de drempeldichten p. XIV-XVIII.

MC, 10; *Ten Berge* 1979, 252, nr. 26.1.

Nr. B.36

ADW 1790-1799

Alle de wercken van Jacob Cats, uitgegeven door mr. R. Feith. Amsterdam, Johannes
Allart. 1790-1795. 19 delen.

O.a.: *UBL 1019 H 3-21**; *KB 3010 H 9-27*; *KB 2106 A 276-294**. Afm. 13,2 × 7,9 cm.
De *Sinne- en minnebeelden* zitten in deel 11, p. [5]-312 (tot en met XXXIV, de krokodil)
en deel 12, p. 7-154, beide met het jaartal 1795 (*UBL 1019 H 13-14*). Er is geen aparte

titelpagina of titelprent. Opgenomen zijn het complete voorwerk (p. [5]-36) en de gehele tekst (39 ev.), telkens verdeeld over circa acht pagina's. De fijne embleemprentjes (ca. 4,1 × 6,1 cm.) in deze uitgave lijken soms wel gewassen (afb. B.36.2). In deel 9, uit 1794, is de voormalige *Proteus*-titelprent nu gebruikt voor de *Mannelicke achtbaerbeyt* (ondertekend 'A. Zurcher sculp' en 'J. Allart excud' (afb. B.36.1).

Voorin zit een portret gemaakt door Reinier Vinkeles naar het schilderij van A. van Ravesteijn uit 1660 (thans in het Catshuis te Den Haag); hierbij een onderschrift door Jan de Kruijff. Onder de kinderspel-prent in deel 1 staat: 'J. Buys delin.' en 'M. de Sallieth sculp.'³⁰

MC, 12; Ten Berge 1979, 252, nr. 26.3.

Nr. B.37

Dichterlijke werken 1828

Dichterlijke werken van Jacob Cats, ridder, raadpensionaris van Holland. Amsterdam, bij Gebroeders Diederichs. 1828.

O.a.: KB 3003 E 18-19*; UBL 1018 B 6-7*; I.BU L XVII Cat b2*. Afm. 24,5 × 15,5 cm. In deze octavo-uitgave in twee delen beslaan de *Sinne- en minnebeelden* p. 31-120 van deel 1, inclusief de Nederlandse voorrede (31-35) en 'Aen de Zeeuwsche jonckvrouwen' (35-36). Met de ver uitgevulde tweekoloms-druk is er een erg volle bladspiegel; de drie afdelingen werden achter elkaar afgedrukt. Er zijn geen embleemprenten, maar omschrijvingen in de trant van 'Een gebonden zinnelooze' (nr. xxiv) en 'Ajuin' (nr. xxviii). Bij de tekst zijn negen aantekeningen opgenomen (p. 608).³¹ De titelpagina bevat een staalgravure van Cats' portret door W[illem] van Senus; het is een vrije navolging van het schilderij van A. van Ravesteijn. Verder is er een 'voorberigt' van P.G. Witsen Geysbeek, gedateerd april 1828, en een beknopte levensschets van Cats.³²

MC, 14; Ten Berge 1979, 252, nr. 26.4.

Nr. B.38

Werken 1834

Cats werken, uitgegeven door mr. R. Feith. Met platen. Amsterdam, C. Weddepohl. 1834. 16 delen.

O.a.: UBL 1019 H 22-37*. Afm. 13,9 × 8,3 cm. Dit verzameld werk is een heruitgave van de editie uit 1790 (nr. B.36). Weddepohl heeft blijkbaar de restanten opgekocht, met uitzondering van drie delen; die waren kennelijk inmiddels uitverkocht. Oorspronkelijk bevatten die Cats' *Houwelyck* (aldus De Jonge van Ellemeet in MC, 13).³³ De *Sinne- en minnebeelden* zitten in deze editie in het eerste en tweede deel (UBL 1019 H 22 en 23).

Nr. B.39

Dichtwerken 1843-1854

Dichtwerken van Jacob Cats, naar de behoeften van den tegenwoordigen tijd ingerigt. Met plaatjes. Te Deventer, bij A. ter Gunne. 1843-1854.

O.a.: KB BZ [= Bronnenzaal] Mod T 52 b Cat*; UBU Moltzer 3 E 17-24; UBL 1018 B 17-20*. Afm. 22,7 × 12,5 cm. (exemplaar UBL: 23,3 × 13,5 cm.). In deze uitgave in acht delen zitten de *Sinne- en minnebeelden* in deel 2 uit 1845, p. 1-67. De 52 rechthoekige embleemprenten (afm. 4,0 × 6,0 cm.) zijn al eerder gebruikt (vgl. die uit nr. B.36 of de

heruitgave nr. B.38). Van de tekst zijn alleen de Nederlandstalige verzen (ook die tussen het proza in staan) opgenomen, verdeeld over de hele bladspiegel. Als voorwerk is 'Aan de Zeeuwsche jonkvrouwen' opgenomen (p. 1-4). Onderaan de pagina staan telkens enkele aantekeningen.

Op p. [x1]-x11 van deel 1 bekent de bewerker dat hij zich 'hier en daar, ofschoon uiterst zelden, de vrijheid meende te moeten veroorloven, om enkele verzen, wier inhoud tegen de thans heerschende begrippen van welvoegelijkheid streed, achterwege te laten, waar zulks namelijk zonder eenige hindernis voor den samenhang geschieden kon.' De hoogleraar M. Siegenbeek schreef het 'Voorbericht' (p. [v11]-x). *UBL 1018 B17-20* draagt als rugstempel 'door M. de Vries en A. de Jager' (zijn het de bezorgers?); op de voorzijde een bandstempel van een arm uit een kroontje en de letters dJvE (=De Jonge van Ellemeet). In het exemplaar *UBL 1018 B 18* zit bovendien een lijst van intekenaren (ca. 265 namen; sommige boekhandelaren bestelden meer dan 15 exemplaren).

MC, 16; Ten Berge 1979, 252, nr. 26.6.

Nr. B.40

Vader Cats (waarschijnlijk 1861)

Vader Cats uitgegeven voor het Nederlandsche volk. Met eene voorrede van W.J. Hofdijk. Tiel, H.C.A. Campagne. S.a.

O.a.: *SHG 1392 6 A**; *KB ZAA 325*; *GBR 721 B 1*; *UBL 1019 B 5**. Afm. 31,3 × 21,4 cm. Het voorwoord van Hofdijk is gedateerd augustus 1861. De *Sinne- en minnebeelden*, zonder emblemprenten en met alleen de Nederlandse gedichten, staan in twee kolommen gedrukt, verdeeld over p. 88-102. Ook 'Aen de Zeeuwsche jonkvrouwen' is opgenomen. Op de titelprint een portret van Cats, zittend op een bankje (een staalgravure door D.J. Sluyter).

MC, 18; Ten Berge 1979, 253, nr. 26.8.

Nr. B.41

ADW 1862

Alle de wercken van Jacob Cats. Bezorgd door Dr. J. van Vloten, hoogleeraar te Deventer. Met ruim 400 platen, op staal gebracht door J.W. Kaiser. Zwolle, de erven J.J. Tijl. 1862.

Het vignet is een remake van het drukkersmerk van de Van de Vennes (vgl. nr. B.10). O.a.: *KB 9154 B 3-4**; *UBL 1019 A 5-6**; *KBB 11 10853*. Afm. 37,2 × 27,7 cm.

In deze tweedelige folio-uitgave zitten de 'Minne-beelden verandert in sinne-beelden' in deel 1, pagina [1-xvi] en 1-116. Van het voorwerk zijn de Nederlandse voorrede, de opdracht aan de Zeeuwse jonkvrouwen en de meeste drempeldichten opgenomen. De emblemprenten, gegraveerd door Johan Wilhelm Kaiser, staan telkens op de rechterpagina in een versierd kader (ca. 13,0 × 17,5 cm.; vgl. o.a. afb. 13.5 en 46.5).

Achterin heeft Van Vloten zeven pagina's aantekeningen, voornamelijk woordannotaties, opgenomen. Hij ging kort in op Cats' nieuwe voorwoord in de editie uit 1627 en gaf enkele citaten uit het woord vooraf in de *ed. princ.* De hoogleraar vond de teksten uit 1618 'inniger', 'ruwer en ongelikter, maar zeker krachtiger' en 'meer op de man af'. Het opgenomen portret van Cats is een navolging van het schilderij door

M. van Miereveld. Deze uitgave bevat een lijst van intekenaren (vgl. hoofdstuk 2.3, noot 32 en 33).

MC, 19; Ten Berge 1979, 251, nr. 24.6.

Nr. B.42

.ADW [1870]

Al de werken van Jacob Cats. Met eene levensbeschrijving van den dichter. Volksuitgaaf. Schiedam, H.A.M. Roelants. S.a.

O.a.: UBL 1019 D 4*; UBL 1019 D 3*; KBB VI 73.444 A. Afm. 18,4 × 13,5 cm. Van deze editie zijn exemplaren op zwaar papier gedrukt (zoals UBL 1019 D 4). Met een portret en facsimile van Cats' handtekening in houtsnede. De *Sinne- en minnebeelden* staan zonder afbeeldingen verdeeld over twee kolommen en zijn teruggebracht tot alleen de Nederlandse gedichten met het motto en de gedichtjes uit het proza (p. 2-16); de Zeeuwse jonkvrouwen op p. [1]-2. Het omslag van UBL 1019 D 3 is in paars, dat van UBL 1019 D 4 in rood met in het midden van het voorplat een reliëf-medailon van het portret van Cats *en profil*. Het boek werd vanaf maart 1870 in tien maandelijks afleveringen (à f 0,15) verkocht, zoals blijkt uit het omslag van de eerste aflevering dat voorin is ingeplakt.³⁴ Beide Leidse exemplaren hebben op de rug een verguld portret van Cats: het is gebaseerd op de prent die naar het standbeeld in Brouwershaven werd gemaakt.

MC, 20 en 21; Ten Berge 1979, 253, nr. 26.9.

Nr. B.43

.ADW [1876]

Al de werken van Jacob Cats. Met eene levensbeschrijving van den dichter. Oorspronkelijke spelling. Schiedam, H.A.M. Roelants. S.a.

O.a.: KB 89 D 32*; GBR 737 A 1; GAH D 19*. Afm. 27,0 × 18,7 cm. De *Sinne- en minnebeelden* zijn bekort: op een zeer volle bladspiegel staan over twee kolommen alleen de Nederlandstalige verzen (ook die tussen het proza) en er zijn geen emblemprenten. De bundel beslaat de pagina's 2-17; 'Aen de Zeeusche jonck-vrouwen' staat afgedrukt op pagina 1-2.³⁵ Om exemplaar GAH D 19 zit het originele kartonnen omslag. Behalve de tekst 'Kompleet met 55 à 60 vellen druks / 900 à 1000 bladzijden druks voor f 3.90', een portret van Cats én de opmerking 'Goedkope uitgaaf', staat hier bovendien het jaartal 1876.

MC, 17; Ten Berge 1979, 252, nr. 26.7.

Nr. B.44

.ADW 1880

Alle de werken van Jacob Cats. Versierd met minstens 200 gravures. Bezorgd, en met ophelderingen voorzien door W.N. Wolterink. Dordrecht, J.P. Revers. 1880.

O.a.: UBL 1019 B 6-7*. Afm. 30,6 × 22,5 cm. In deze tweedelige uitgave zitten de *Sinne- en minnebeelden* in deel 1: het voorwerk p. [vii]-[xv], de tekst – alleen het Nederlands – op p. 1-47. Op p. [48]-[54] zijn enkele gedichten uit de *ed. princ.* opgenomen, zoals 'Cupido wegh-geloopt' en 'Kinder-spel'. Er zijn tevens enkele annotaties. Het portret van Cats is afkomstig uit nr. B.42, de emblemprenten zijn zinkografieën naar

de ontwerpen van Kaiser uit diezelfde editie. Alleen de prenten I, VII, XIII, XIX, XXI, XXVII, XXIX, XXXV, XXXVIII, XLI, XLVII en L werden opgenomen.³⁶

MC, 22; Ten Berge 1979, 252, nr. 24.7.

Nr. B.45

Rotterdam 1905

Zinne- en minnebeelden door Jacob Cats. Verkort en in de hedendaagsche spelling overgebracht door E.v.O. Uitgegeven bij D.A. Daamen te Rotterdam. 1905 (afm. 17,7 × 11,3 cm.). 182 pagina's; inleiding p. 1-6.

De uitgave bevat geen afbeeldingen, maar 'omschrijft' de prenten; de teksten zijn slechts gedeeltelijk opgenomen (gebaseerd op de uitgave uit 1627). Zij staan in één kolom onder elkaar, waarbij de versregels doorgaans in tweeën zijn verdeeld. De hoeveelheid aantekeningen, soms als noot en soms als woordannotatie of omschrijving tussen haakjes, is te verwaarlozen. Enkele Latijnse citaten zijn vertaald.

In de inleiding schrijft de bezorger E.v.O. dat hij Cats' 'breedsprakerigheid' heeft ingekort, geen Latijn of Frans heeft opgenomen en alleen voorbeelden heeft gegeven uit de natuurlijke geschiedenis waaruit voor de moderne tijd belangrijke (dat wil hier zeggen: nuttige) lering kan worden getrokken (p. 2). Hij geeft verder een discutabele verantwoording van zijn tekstuitgave (p. 5). Het proza is duidelijk sterker bewerkt dan de poëzie.

Nr. B.46

Kampen 1960

Jacob Cats, *Sinne- en minnebeelden*. Met inleiding en aantekeningen van J. Bosch. Rector van het Johannes Calvijn-Lyceum te Kampen. Geïllustreerd met 52 reproducties van de platen van Adriaan van de Venne. J.H. Kok N.v. Kampen 1960 (afm. 17,4 × 10,6 cm.). 214 pagina's; inleiding, p. 5-9. De prenten naar de 1627-versie zijn iets verkleind (gemiddeld 8,5 × 8,5 cm.).

Deze, meest recente, uitgave bevat alleen de Nederlandse gedeelten (inclusief het proza) en geeft behalve woordannotaties, summiere verwijzingen bij de door Cats genoemde auteurs. Op het omslag, ontworpen door Han Prins, is de embleemprint met het motto 'Om de minne van de smeer, leckt de kat den kandeeler' afgebeeld. De gravure is afkomstig uit *Spiegel van den ouden ende nieuwen tijdt* ('s-Gravenhage 1632, 98, nr. XXXII, afdeling 'Eerlijcke vryagie').

II Illustraties

1 ILLUSTRATIES IN HET TEKSTDEEL

Alle afbeeldingen in het tekstdeel zijn afkomstig uit het exemplaar in het Rijksmuseum te Amsterdam, signatuur 327 J 14 (inv. nr. 1890-2445).

2 ILLUSTRATIES BIJ DE INLEIDING EN DE PRELIMINARIA

- FRONTIS-
SPICE
- Adriaen van de Venne, *Portret van Jacob Cats*, 1618. Pen in bruin, penseel in grijs zwart, met wat witte dekverf (Rijksprentenkabinet Amsterdam, inv. nr. RP-T-1898-A-4069).
- 1 Eerste titelprent van Jacob Cats, *Silenus Alcibiadis*. Middelburg 1618, [*2r] (UBL 1018 C 1).
- 2 Titelprent van Daniel Heinsius, *Emblemata amatoria*. Amsterdam s.a. [waarschijnlijk 1615] (UBA OK 82-29).
- 3 Tweede titelprent van Jacob Cats, *Silenus Alcibiadis*. Middelburg 1618, [A1r]² (UBL 1018 C 1).
- 4 Derde titelprent van Jacob Cats, *Silenus Alcibiadis*. Middelburg 1618, [A1r]³ (UBL 1018 C 1).
- 5 Theodore Beza, *Icones ...* Genève 1580, [ppij-verso], nr. XXXIX (KB 1707 C 9).
- 6 Omtrektekening *Proteus*. Rotterdam 1627 (UBL, MC, achtste afdeling A 02).
- 7 Titelprent van Otto Vaenius, *Amorum emblemata*. Antwerpen 1608, 1(:)verso (KB 228 N 4).
- 8 Adriaen van de Venne, Voortekening voor de eerste titelprent van *Silenus*, gedateerd 1616 (RKD 's-Gravenhage, inv. nr. Map 1, 1589/78).
- 9 Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam 1614, nr. 1, 1 (KB 341 C 4).
- 10 Titelprent van Jacob Cats, *Honwelyck*. Middelburg 1625 (KB 759 B 15).
- 11 Minuut van 22 maart 1625 met marginale aantekeningen van Jacob Cats ('s-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief, SG 4946, 1).
- 12 Sebastián de Covarrubias Orozco, *Emblemas morales*. Madrid 1610, III, 251r (UBU LB RAR LMY Covarrubias 1).
- 13 Andrea Alciato, *Emblematum liber*. Lyon 1551, 196 (KB 133 M 142).

3 ILLUSTRATIES BIJ DE EMBLEMEN

- 1.1 Adriaen van de Venne, voortekening van emblemprent 1 bestemd voor de editie 1629 (UBL, MC, map 8 A, 1-11).
- 1.2 'Dum spiro spero'. Daniel Meisner, *Thesaurus philo-politicus*. Pars tertia. Frankfurt 1625, nr. 90 [lees: 40] (KB 959 E 35).
- 2.1 'Nec prope, nec longius'. Sebastián de Covarrubias Orozco, *Emblemas morales*. Madrid 1610, III, 229, nr. 29 (GUL 460, SM 609).

61 ILLUSTRATIES

- 2.2 'Quo plus adiicio'. Juan Francesco de Villava, *Empresas espirituales y morales*. Baeza 1613, II, 23, nr. 12 (GUL 1717, SM 1079).
- 2.3 'Qua non nocet'. Jacob Cats, *Silenus Alcibiadis*. Middelburg 1618, I, nr. 1 (UBL 1018 C 1).
- 2.4 'Met arbeydt krijgtmen vyer uyt den steen'. Jacob Cats, *Spiegel van den ouden ende nieuwen tijdt*. 's-Gravenhage 1632, I, 43, nr. XV (KB 758 B 20).
- 2.5 'Denck, voor de nood, steeds aen de dood'. Johan de Brune, *Emblemata*. Amsterdam 1624, 339, nr. XLVIII (KB 758 B 29).
- 3.1 'Oft daer mé niet en gaet; wat doen ick voorts daer naer? // Tpropost van monde slaet: oft anders, gaet van daer'. Johannes David, *Christeliicken waerseggber*. Antwerpen 1603, 178-181, cap. LIIII (KB 2104 B 17).
- 3.2 'Clamaverunt iusti, et Dominus exaudivit eos'. *Amoris divini et humani antipathia*. Antwerpen 1629, II, 118, nr. XVI (GUL 128, SM 286).
- 3.3 'Tis een stemm', en anders niet'. Antoon van Bourgoingne, *Ghebreken der tonghe*. Antwerpen 1631, 24, nr. v (GUL 285, SM 249).
- 3.4 'Hy spreeckt gantsch uyt eenen mondt'. Antoon van Bourgoingne, *Ghebreken der tonghe*. Antwerpen 1631, 92, nr. XIX (GUL 285, SM 249).
- 3.5 'Vox clamantis'. Henricus Engelgrave, *Lux evangelica*. Antwerpen 1657, II, 16, nr. III (KB 522 B 8).
- 3.6 Athanasius Kircher, *Musurgia universalis*. Roma 1650, II, tegenover kk4v; Iconismus xv, fol. 264 (KB 34 B 10).
- 4.1 'Del amador de si proprio'. Juan Francesco de Villava, *Empresas espirituales y morales*. Baeza 1613, II, 45, nr. 23 (GUL 1717, SM 1079).
- 4.2 'Ghy zult u gheensins spoeden, // Om Kinderen leckerlick voeden'. Eduard de Dene, *De warachtighe fabulen der dieren*. Brugge 1567, 172 (KB 1702 C 23).
- 4.3 'Suum cuique pulchrum'. Florentius Schoonhovius, *Emblemata partim moralia etiam civilia*. Gouda 1618, 181, nr. LXI (KB 489 C 21).
- 4.4 'Amari nocet'. Albert Flamen, *Devises et emblesmes d'amour, moralisez*. Paris 1672, 126, nr. XXXII (PKA 325 G 26).
- 5.1 'Het Houw'licks bed zy onbesmet'. Johan de Brune, *Emblemata*. Amsterdam 1624, 9, nr. II (KB 758 B 29).
- 5.2 'Mulierem tangere, malum'. Barthélemy Aneau, *Picta poesis*. Lyon 1552, 27 (GUL 136, SM 96).
- 5.3 Juan de Horozco y Covarrubias, *Emblemas morales*. Segovia 1589, III, 167, nr. XXXIII (GUL 853, SM Add 208).
- 5.4 'Donde tu vives yo muero'. Sebastián de Covarrubias Orozco, *Emblemas morales*. Madrid 1610, I, nr. 63 (GUL 460, SM 609).
- 5.5 'Sur le Satyre'. Petrus Costalius, *Pegma*. Lyon 1555, 140 (UBU LB LMY Coustau 2).
- 6.1 Anoniem, ingekleurde tekening (UBL, MC, map 8, A 6-11).

- 6.2 'Dese wonde groeyt en blijft'. Antoon van Bourgoingne, *Ghebreken der tonghe*. Antwerpen 1631, 172, nr. XXXVIII (GUL 285, SM 249).
- 7.1 Adriaen van de Venne, voortekening (UBI, MC, map 8, A 7-11).
- 7.2 'Dese Tongh' is bot, en scherp'. Antoon van Bourgoingne, *Ghebreken der tonghe*. Antwerpen 1631, 130, nr. XXVIII (GUL 285, SM 249).
- 8.1 'Sine vulnere laedor'. Jacob Cats, *Proteus*. 's-Gravenhage 1629, 31, nr. VIII (KB 2105 A 75).
- 8.2 'Den Blixem kan een sweert soo slaen, // Dat 'tsweert smilt, en de scheid' blijft staen'. Johannes à Castro, *Zedighe Sinne-belden [sic] gbetrocken uit den ongheschreven boeck van den aerdt der schepselen*. Antwerpen 1694, 11, 275, nr. 90 (UBU LB LMY Castro 2).
- 9.1 'Dum colo foeminam, hoc fio'. Daniel Heinsius, *Nederduytsche poemata*. Amsterdam 1616, 'Emblemata amatoria. Het ambacht van Cupido', 70, nr. 3 (KB 767 C 19).
- 9.2 'Ex vulnere pulchrior'. *Amoris divini et humani antipathia*. Antwerpen 1629, 11, 114, nr. XIV (GUL 128, SM Add 286).
- 9.3 'Dum pungor, pingor'. Henricus Engelgrave, *Caelum empyreum in festa et gesta sanctorum ...* Köln 1668-1670, 11, 697 (SBT LVII 37 2").
- 10.1 'Omnia vincit amor'. Daniel Heinsius, *Quaeris quid sit amor?* S.l. s.a. [1601], nr. 1 (KB 1121 F 61).
- 10.2 Juan de Horozco y Covarrubias, *Emblemas morales*. Segovia 1589, 111, 181, nr. XL (GUL 853, SM Add 208).
- 10.3 'Iram prudentia vincit'. Joachim Camerarius, *Symbolorum & emblematum ex animalibus quadrupedibus*. Nürnberg 1595, 18, nr. X (KB 488 D 36).
- 10.4 'Dimidium victoriae hostem noscere'. Dionysius Lebeus-Batillius, *Emblemata*. Frankfurt am Main 1596, nr. XXXIII (KB 488 D 34).
- 10.5 Samuel Halvor Søn (Fanden), *Esdoornbouten drinkkan*, 1663 (Nationalmuseum Kopenhagen, inv. nr. D 101).
- 11.1 'Homo pomo similis, aut maturus cadit, aut si cito acerbus ruit'. Dionysius Lebeus-Batillius, *Emblemata*. Frankfurt am Main 1596, nr. V (KB 488 D 34).
- 11.2 'Felices iuvenes, quibus haec est arbor in hortis'. Theodor de Bry, *Emblemata secularia*. S.l. [Oppenheim] 1611, nr. 44 (KB 71 J 62).
- 11.3 'Cotonea'. Andrea Alciato, *Emblematum liber*. Padua 1618, 364, nr. CCIII (UBU LB LMY Alciatus 6).
- 11.4 Goossen van Vreeswijk, *De roode leeuw, of het sout der filosofhen*. Amsterdam 1672, 91 (UBU R OCT 2402).
- 12.1 'Captivus ob gulam'. Andrea Alciato, *Emblematum liber*. Augsburg 1531, E3V (Fotodienst UBU).
- 12.2 'Por buscar de comer'. Scipione Bargagli, *Dell' imprese*. Venezia 1594, 262 (GUL 189, SM 144).
- 12.3 'Il mal mi preme, et mi spaventa il peggio'. Daniel Heinsius, *Quaeris quid sit amor?* S.l. s.a. [1601], nr. 20 (KB 1121 F 61).

- 12.4 'Mes pleurs mon feu decelent'. Daniel Heinsius, *Emblemata amatoria*. Amsterdam 1612, nr. 3 (KB 197 K 33).
- 12.5 'Steeckt u in gheen gat of sieter deur'. Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam 1614, II, nr. XXXI (UBU LB LMY Visscher 1).
- 12.6 'Coeur mal-heureux'. *Openhartighe herten*. S.l. s.a., nr. 38 (GUL 1206, SM 805).
- 13.1 'Veeltijds wat nieuws, selden wat goets'. Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam 1614, III, nr. X (KB 341 C 4).
- 13.2 Anoniem Hollands (ca. 1700), 'Cupido ontsteekt een pijp'. Opgenomen in: E. Fuchs, *Geschichte der erotischen Kunst*. München s.a., 48 (Fotodienst UBU).
- 13.3 Dirck Pietersz Pers, *Bacchus wonder-werken*. Amsterdam 1628, 69-70 (UBA 1082 J 35).
- 13.4 'Fumos vendit Amor'. *Amoris divini et humani antipathia*. Antwerpen 1629, I, 20, nr. X (GUL 128, SM Add 286).
- 13.5 Jacob Cats, *Alle de wercken*. Zwolle 1862, nr. XIII (Fotodienst UBU).
- 13.6 Cupido met rookwaar op een laat-zeventiende-eeuws blauw tegeltje. (Niemeyer Tabaks Museum Groningen, inv. nr. v-103).
- 13.7 'Fumo pascuntur amantes'. Daniel Meisner, *Politica politica ... oder Statistisches Städtebuch ...* Nürnberg 1700, vijfde serie, nr. E 72 (SBT I 61 4°).
- 14.1 'Willighe vanckenis'. Pieter Cornelisz Hooft, *Emblemata amatoria*. Amsterdam 1611, nr. XXVII (KB 839 E 25).
- 14.2 'Perch'io stesso mi strinsi'. Daniel Heinsius, *Quaeris quid sit amor?* S.l. s.a. [1601], nr. 21 (KB 1121 F 61).
- 14.3 'Alienae vocis aemula'. Scipione Bargagli, *Dell' imprese*. Venezia 1594, 140 (GUL 189, SM 144).
- 14.4 'Refert dictata'. Sebastián de Covarrubias Orozco, *Emblemas morales*. Madrid 1610, I, nr. 78 (GUL 460, SM 609).
- 15.1 Jan Pietersz van de Venne, *Het panorama van Vlissingen*, detail. (Rijksarchief Zeeland Middelburg, *Zelandia illustrata*. Cat. nr. 11, 1142 C).
- 15.2 'Omnia mea mecum porto'. Gabriel Rollenhagen, *Nucleus emblematum selectissimorum*. Arnhem 1615, nr. 74 (KB 488 D 23).
- 15.3 'Domus optima'. Joachim Camerarius, *Symbolorum & emblematum ex animalibus quadrupedibus*. Nürnberg 1595, 99, nr. XCI (KB 488 D 36).
- 15.4 'T'huys best'. Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam 1614, II, nr. XXXVII (KB 341 C 4).
- 15.5 'Amor odit inertes'. Otto Vaenius, *Amorum emblemata*. Antwerpen 1608, 91 (KB 228 N 4).
- 15.6 'Mecum omnia'. Sebastián de Covarrubias Orozco, *Emblemas morales*. Madrid 1610, II, 178, nr. 78 (GUL 460, SM 609).
- 16.1 'Vigilate & orate'. Zacharias Heyns, *Emblemata, emblemes chretiens et morales*. Rotterdam 1625, [Hiii]-recto (KB 766 D 40).

- 16.2 'Dom is driest'. Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam 1614, 11, nr. 11 (KB 341 C 4).
- 17.1 'Agitata revivo'. Otto Vaenius, *Amorum emblemata*. Antwerpen 1608, 137 (KB 288 N 4).
- 17.2 'Surge, illucescet tibi Christus'. Georgette de Montenay, *Monumenta emblematum christianorum*. Frankfurt am Main 1619, 258, nr. LVII (KB 488 G 3).
- 17.3 'Dum spiro, spero'. Gulielmus Hesius, *Emblemata sacra*. Antwerpen 1636, 11, 158, nr. 11 (SBT G 256 8°).
- 17.4 't Isser niet in, en 'tkomter uyt'. Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam 1614, 111, nr. LVIII (KB 341 C 4).
- 17.5 'Amore mutuo'. Gabriel Rollenhagen, *Selectorum emblematum, centuria secunda*. Arnhem 1613, DIV, nr. 44 (UBU LB LMY Rollenhagen 1/2).
- 18.1 'Om 't zobere kosje'. Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam s.a., 111, 132, nr. VIII (KB 909 G 11).
- 18.2 'Coeur trompeur'. *Openhartighe herten*. S.l. s.a., nr. 52 (GUL 1206, SM 805).
- 19.1 Rondleiding van een os. Glasraam in de Saint-Etiennekerk te Bar-sur-Seine (Aube), 1511 of 1521 (Foto R. Norbart).
- 19.2 Anoniem, *Prijssos*, 1564 (Amsterdams Historisch Museum Amsterdam, inv. nr. A 3016).
- 19.3 Blazoen van het vleeshouwersgilde, in goud en zilver, 1679 (Stedelijk Museum De Lakenhal Leiden).
- 19.4 Jan Victors, *De optocht met de prijsos* (Laatst bekende verblijfplaats: kunsthandel Xaver Scheidwimmer te München. Fotodienst UBU).
- 19.5 Jan Boeckhorst, *Prijstier* (Huidige verblijfplaats onbekend. Foto University of London, Courtauld Institute of art).
- 19.6 Samuel Halvor Søn (Fanden), *Esdoornbouten drinkkan*, 1663 (Nationalmuseum Kopenhagen, inv. nr. D 101).
- 19.7 'Geslachtrekening'. Stamboomoverzicht in Johannes Le Francq van Berkhey, *Natuurlyke historie van Holland*. Leiden 1805, IV, 88-89, plaat 11 (KB 312 F 9).
- 19.8 'Extrema gaudii luctus occupat'. Henricus Engelgrave, *Lux evangelica*. Antwerpen 1657, I, 126, nr. XXI (KB 522 B 8).
- 20.1 Adriaen van de Venne, voortekening van emblemprent XX (UBL, MC, map 8 A, 20-11).
- 20.2 'Dum trahimus trahimur'. *Album amicorum Jacob Heybloq*. S.l. s.a., 72 (KB 131 H 26).
- 21.1 Willem van Mieris, *De ontsnappende vogel*, 1687 (Kunsthalle Hamburg, inv. nr. 524).
- 21.2 Godfried Schalcken, *De nutteloze les* (Mauritshuis 's-Gravenhage, inv. nr. 160).
- 21.3 'Silentium'. Andrea Alciato, *Emblemata*. Antwerpen 1581, 63, nr. XI (KB 1702 C 80).
- 21.4 'Averte oculos tuos a me, quia ipsi me avolare fecerunt'. *Amoris divini et humani antipathia*. Antwerpen 1629, 11, 146 [= 156], nr. XXXV (GUL 128, SM Add 286).
- 21.5 'Beati qui non viderunt, & crediderunt'. Gulielmus Hesius, *Emblemata sacra*. Antwerpen 1636, 74, nr. XXI (SBT G 256 8°).

- 21.6 Herman Hugo, *Pia desideria*. Antwerpen 1624, III, 350, nr. XXXX (KB 871 F 61).
- 21.7 ‘Leeft zo, dat ge niet vreest voor sterven’. [Anthonie Janssen], *De leermeester der zeden, vertoont in Horatius zinnebeelden*. Amsterdam s.a., 47, nr. 93 (KB 841 E 39).
- 22.1 ‘Qui nuyt à aultruy, il nuyt à soymesmes’. Gilles Corrozet, *Hecatographie*. Paris 1543, [Fvi-verso] (KB 488 K 1).
- 22.2 Chrispijn de Passe de Oude, *Aqua* (PKA, Koninklijk Oudheidkundig Genootschap Amsterdam, nr. 1096)
- 23.1 ‘Purior inde fluit’. Philotheus [= Karl Ludwig von der Pfalz], *Symbola christiana*. Frankfurt 1677, 155, nr. LXXVIII (KB 488 B 3).
- 23.2 ‘Eunt anni more fluentis aquae’. Dionysius Lebeus-Batillius, *Emblemata*. Frankfurt am Main 1596, nr. 11 (KB 488 D 34).
- 24.1 ‘Dulces amorum insidiae’. Otto Vaenius, *Amorum emblemata*. Antwerpen 1608, 86 (KB 228 N 4).
- 24.2 ‘Stultorum est cum stercore pugnare’. Jacob Cats, *Spiegel van den ouden ende nieuwen tijdt*. 's-Gravenhage 1632, III, 51, nr. XVIII (KB 758 B 20).
- 24.3 ‘Stultitia ligaris non compedibus’. *Amoris divini et humani antipathia*. Antwerpen 1629, II, 72, nr. XXXVI (GUL 128, SM Add 286).
- 24.4 Monogram in de Saint-Nizierkerk te Troyes. Afgebeeld in: L. Gruel, *Recherches sur les origines des marques anciennes qui se rencontrent dans l'art et dans l'industrie du XIe au XIXe siècle par rapport au chiffre quatre*. Paris etc. 1926, 51 (Fotodienst KB).
- 25.1 ‘Captivus ob gulam’. Andrea Alciato, *Emblemata*. Lyon 1551, nr. CII (KB 133 M 142).
- 25.2 ‘Om t'leckerlick leven, // Comt menich in sneven’. Eduard de Dene, *De warachtighe fabulen der dieren*. Brugge 1567, 138 (KB 1702 C 23).
- 25.3 ‘Amator cum dat, rapit’. Jacob Cats, *Maechden-plicht*. Middelburg 1618, 63, nr. XXXI (UBL 1018 C 1).
- 25.4 ‘Die greep, is in de neep’. Jacob Cats, *Sinne- en minnebeelden*. S.l. s.a., [F7r] (UBL 1019 F 21).
- 26.1 Anonieme spotprent (naar David Vinckboons), uitgegeven door Claes Jansz Visscher (PKA, inv. nr. 19138).
- 26.2 Jacob Cats, *Alle de werken*. Zwolle 1862, nr. XXVI (Fotodienst UBU).
- 26.3 Johannes à Castro, *De on-ghemaskerde liefde des bemels*. Antwerpen 1686, 114, nr. 8 (KB 233 O 2).
- 27.1 Antiek reliëf van drie putti met een masker (Musée d'art et d'histoire Genève. Opgenomen in: *Photographische Einzelaufnahmen antiker Sculpturen ...* Ed. P. Arndt en W. Amelung. München 1913, Serie VII, 19-20, nr. 1896 (Fotodienst UBU).
- 27.2 *Amorini*, afkomstig uit het Herculaneum (Nationaal Museum Napels, inv. nr. 9177. Foto L. Jansen).
- 27.3 Pieter Bailliu (naar Pieter Breughel), *Allemode school*, detail (PKA 7932).

- 27.4 'Le masque'. Jacques Stella, *Les jeux et plaisirs de l'enfance*. Paris 1657, nr. 5 (Fotodienst KB).
- 27.5 'Van voor verdriet, van achter niet'. Jacob Cats, *Sinne- en minnebeelden*. S.l. s.a., 26, [D3r] (GUL 383, SM 300).
- 27.6 Pieter van der Borch, *Allegorie met spelende apen* (PKA 25850, inv. nr. A 16316).
- 27.7 'Larvata religio'. Dionysius Lebeus-Batillius, *Emblemata*. Frankfurt am Main 1596, nr. LXI (KB 488 D 34).
- 28.1 *Broker Vrouw*, toegeschreven aan J. [van] Horst (Rijksmuseum Amsterdam, inv. nr. C 1496).
- 28.2 Pieter Aertsen, *Keukenstilven met Christus en de overspelige vrouw* (Nationalmuseum Stockholm, inv. nr. NM 2106).
- 28.3 Jacob Matham naar Pieter Aertsen, *Keukenstilven met pastoraal landschap*, 1603 (PKA 2839, inv. nr. B 167).
- 28.4 Gerard Dou, *Meisje dat uien bakt*, 1646. Londen, Buckingham Palace (Fotodienst UBU).
- 29.1 Adriaen van de Venne, voortekening van emblemprent XXIX in pen, bruin gewassen en ingekleurd met groene waterverf (UBL, MC, map 8 A, 29-1).
- 29.2 *Ijssvermaak op de stadsvest nabij de Noordpoort te Middelburg*. Kopie naar een verloren gegaan schilderij van Adriaen van de Venne, eerste kwart van de zeventiende eeuw (Rijksarchief Zeeland Middelburg, *Zelandia illustrata*, 11, 26, cat. nr. 220).
- 29.3 'Onghestadigh, maer nut'. Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam 1614, 1, 35, nr. XXXV (KB 341 C 4).
- 29.4 'Mundanza sobre firmeza'. Sebastián de Covarrubias Orozco, *Emblemas morales*. Madrid 1610, 11, 105, nr. 5 (UBU LB LMY Covarrubias 1).
- 29.5 Claes Jansz Visscher, *T'Arminiaens kapproen*, 1620 (PKA 25965, inv. nr. OB 2500).
- 29.6 Goossen van Vreeswijk, *De groene leeuw, of het licht der filosofhen*. Amsterdam 1674, 92 (UBU R oct 2402).
- 30.1 'Undique insidiae'. Joachim Camerarius, *Symbolorum & emblematum ex animalibus quadrupedibus*. Nürnberg 1595, 90, nr. LXXXII (KB 488 D 36).
- 30.2 'Paupertatem alius fugit, ast hic advocat ipsam'. Theodor de Bry, *Emblemata secularia*. S.l. [Oppenheim] 1611, nr. 53 (KB 71 J 62).
- 30.3 'Coniunction'. Steffan Michelspracher, *Cabala, Spiegel der Kunst und Natur : in Alchymia*. Leipzig 1704, nr. 3 (KB 367 D 11).
- 30.4 Miniatuur in het Roi-Modushandschrift van een man en zijn fretten tijdens de konijnjacht; eerste helft 15e eeuw (Kupferstichkabinett, Staatliche Museen Berlin, fol. 58r, inv. nr. 78 C 6. Foto J.P. Anders).
- 30.5 Jean Puget de la Serre, *Le miroir qui ne flate point*. Brussel 1632, tegenover 79 (SBT A0 574 8°).
- 31.1 'Het aenzicht wijst, wat de ziele prijst'. Johan de Brune, *Emblemata*. Amsterdam 1624, 294, nr. XL (KB 758 B 29).

- 33.1 'Virginitatis honos virginitate perit'. Jacob Cats, *Maechden-plicht*. Middelburg 1618, 23, nr. XI (KB 477 C 37).
- 33.2 'Virgo ludendo laeditur'. Jacob Cats, *Maechden-plicht*. Middelburg 1618, 65, nr. XXXII (KB 477 C 37).
- 33.3 'Maeghde-wapen'. Jacob Cats, *Houwelyck*. Middelburg 1625, voorwerk [I(***)iiij] (KB 759 B 15).
- 33.4 'Den schilt der maeghden, // teghen Cupido, den eer-dief'. C. P[asschier] van Wesbusch, *Haerlemsche duyn-vreucht*. Haarlem 1636, 86 (KB 1 C 17).
- 33.5 'Roseo rosa vivit odore'. Nicolaus Taurellus, *Emblemata physico-ethica*. Nürnberg 1595, [E7I] (KB 71 J 58).
- 33.6 Guillaume de la Perrière, *La morosophie*. Lyon 1553, nr. 87 (Foto van IDC-fiche o-663).
- 33.7 'Ogni fiore al fin perde l'odore'. Jacob Cats, *Spiegel van den ouden ende nieuwen tijdt*. 's-Gravenhage 1632, 158, nr. LII (KB 758 B 20).
- 34.1 'Ingratos natura abhorret'. Juan de Boria, *Empresas morales*. Praga 1581, nr. 83 (GUL 264, SM 204).
- 34.2 'Gratis servire iucundum'. Joachim Camerarius, *Symbolorum & emblematum ex animalibus quadrupedibus*. Nürnberg 1595, 106, nr. XCVIII (KB 488 D 36).
- 34.3 'Compositis legibus'. Giulio Cesare Capaccio, *Delle imprese trattato*. Napoli 1592, II, 59v (KB 1705 B 6).
- 34.4 'Als die ketelt, dese doodt'. Antoon van Bourgoingne, *Ghebreken der tonghe*. Antwerpen 1631, 284, nr. XXI (GUL 285, SM 249).
- 35.1 'Laet legghen dat hachjen'. Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam 1614, II, nr. XXV (KB 341 C 4).
- 35.2 'Contre les divers assaults denvie'. Gilles Corrozet, *Hecatographie*. Paris 1543, [Cviii-verso] (KB 488 K 1).
- 36.1 Jacob Cats, 'Invallende gedachten'. Opgenomen in *Alle de wercken*. Amsterdam 1655, 17, nr. XXV (KB 145 H 27).
- 36.2 'Zulck hem slapende stercken, // Als andere wercken'. Eduard de Dene, *Warachtighe fabulen der dieren*. Brugge 1567, 34-35 (KB 1702 C 23).
- 36.3 'Ut ardentius'. Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam 1614, III, nr. XIV (KB 341 C 4).
- 36.4 'Daerder veel smeden moetmen slach houden'. Jacob Cats, *Spiegel van den ouden ende nieuwen tijdt*. 's-Gravenhage 1632, III, 14, nr. VI (KB 758 B 20).
- 37.1 Mateo Alemán, *Primera parte de Guzmán de Alfarache*. Madrid 1599 (British Library London, sign. 1074 d 4).
- 37.2 Johann Michael Dillherr, *Himmel und Erden*. Nürnberg 1674, 121, nr. XXI (SBT 1 10 8°).
- 37.3 Samuel Halvor Søn (Fanden), *Esdoornhouten drinkkan*, 1663 (Nationalmuseum Kopenhagen, inv. nr. D 101).

- 37.4 'Plagae illius non est sanitas'. Paolo Aresi, *Liber de SS. papis, episcopis, religionum fundatoribus ...* Frankfurt am Main 1702, 11, 277, nr. XXIV (SBT LXVII 95 2°).
- 38.1 Miniatuur in een Spaans getijdenboek, 15e eeuw (British Library London. Foto M.G.A. Schipper-Van Lottum).
- 39.1 'Insuffisance'. Gilles Corrozet, *Hecatographie*. Paris 1543, [Bii-verso] (KB 488 K 1).
- 39.2 'Si deus voluerit'. Gabriel Rollenhagen, *Selectorum emblematum, centuria secunda*. Arnhem 1613, DIV, nr. 97 (UBU LB LMY Rollenhagen 1/2).
- 40.1 Guillaume de la Perrière, *Tpalays der gheleeder ingienen*. Antwerpen 1556, nr. XLIX (KB 1703 G 39).
- 40.2 Guillaume Gueroult, *Le premier livre des emblemes*. Lyon 1550, 27, nr. 9 (GUL 731, SM 535).
- 40.3 'In corruptos iudices'. Petrus Costalius, *Pegma*. Lyon 1555, 43 (UBU LB LMY Cousteau 2).
- 40.4 'Violentior exit'. Joachim Camerarius, *Symbolorum et emblematum volatilibus et insectis*. Frankfurt 1654, 101, nr. XCIX (KB 488 D 36).
- 40.5 'Musca retenta perit crabro violentior exit'. Theodor de Bry, *Emblemata nobilitati et vulgo scitu digna*. Frankfurt am Main 1593, 30, nr. XIX (GUL 312, SM 237).
- 40.6 'Weltliche Gesetz. Leges politicae'. Christoph Maurer, *XI. emblemata miscella nova ...* Zürich 1622, nr. XXXX (GUL 1107, SM 924).
- 40.7 'Op het gesichte van een spinnekop'. Jacob Cats, 'Invallende gedachten', opgenomen in *Alle de wercken*. Amsterdam 1655, 25, nr. XXXVI (KB 145 H 27).
- 41.1 'A gatto che lecca spiedo, non gli fidate arrosti'. Jacob Cats, *Spiegel van den ouden ende nieuwen tijdt*. 's-Gravenhage 1632, 118 (KB 758 B 20).
- 42.1 'Natuerlicke daedt, // Voor leeringhe gaet'. Eduard de Dene, *Warachtighe fabulen der dieren*. Brugge 1567, 62 (KB 1702 C 23).
- 42.2 'Viro indecora saltatio'. Barthélemy Aneau, *Picta poesis*. Lyon 1552, 102 (GUL 136, SM 96).
- 42.3 Anoniem, *Esdoornbouten drinkkan* (Nationalmuseum Kopenhagen, inv. nr. onbekend, neg. nr. 23 d 22).
- 43.1 'Amor docet musicam'. Gabriel Rollenhagen, *Nucleus emblematum selectissimorum*. Arnhem 1615, nr. 70 (KB 488 D 23).
- 43.2 'Dorica musa'. Petrus Costalius, *Pegma*. Lyon 1555, 112 (UBU LB LMY Cousteau 2).
- 43.3 'Aliis pulsus resonabunt'. Camillo Camilli, *Imprese illustri di diversi*. Venezia 1586, 1, 1 (KB 488 D 4).
- 43.4 'Niet hoe veel, maer hoe eel'. Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam 1614, 1, nr. XXI (KB 341 C 4).
- 44.1 'Ad fontem Dodonae'. Petrus Costalius, *Pegma*. Lyon 1555, 75 (UBU LB LMY Cousteau 2).
- 44.2 'Maulvaise nourriture'. Gilles Corrozet, *Hecatographie*. Paris 1543, [Ivii-verso] (KB 488 K 1).

- 45.1 'Afbeeldinghe des huwelyx onder de gedaente van een fuyck', detail. Jacob Cats, *Alle de wercken*. Amsterdam, 1655. Ingebonden ná *Aspasia* en vóór *Invallende gedachten* (KB 163 A 6).
- 45.2 'Les deux sont un'. Daniel Heinsius, *Quaeris quid sit amor?* S.l. s.a. [1601], GIR, nr. 19 (KB 1121 F 61).
- 45.3 Otto Vaenius, *Amorum emblemata*. Antwerpen 1608, 5 (KB 228 N 4).
- 45.4 Guillaume de la Perrière, *Le theatre des bons engins*. Paris 1539, [Lvi-verso-Lvii-recto], nr. LXXXI (KB 229 H 1).
- 45.5 Claes Jansz Visscher, Titelgravure van *Bruylofts-dichten, ter eeren den seer vromen en godsaligen iongman Rombout Jacobsen de Jonghe. Ende de eerbaere deuchden-rijcke iongbe-dochter Hillegonda van Baesdorp*. Amsterdam 1616 (KB 852 F 298).
- 45.6 'Ex ramo enascitur arbor'. Nicolaus Taurellus, *Emblemata physico-ethica*. Nürnberg 1617, N3 (UBG ET 1 169).
- 46.1 'Cum tempore crescit'. Joachim Camerarius, *Symbolorum et emblematum ex aquatilibus et reptilibus*. Frankfurt 1654, 67, nr. LXVI (KB 488 D 36).
- 46.2 'Magnitudinis eius non est finis'. Paolo Aresi, *Liber de SS. papis, episcopis, religionum fundatoribus*. Frankfurt am Main 1702, 11, 169, nr. XV (SBT LXVII 95 2°).
- 46.3 Detail van een eind-vijftiende-eeuwse houtsnede uit Pierre Michault, *La danse des aveugles*, uitgegeven te Parijs. Opgenomen in: *Bilder des Todes*. Ed. D. Briesemeister. Unterscheiden 1970, 170 (Fotodienst UBU).
- 46.4 Detail van een laat-achttiende-eeuwse volksprent (Rijksmuseum voor Volkenkunde 'Het Nederlands Openluchtmuseum' Apeldoorn, inv. nr. 1712).
- 46.5 Jacob Cats, *Alle de werken*. Zwolle 1862, nr. XLVI (Fotodienst UBU).
- 47.1 'Indoctus ipse alios iuvo'. Florentius Schoonhovius, *Emblemata partim moralia etiam civilia*. Gouda 1618, 194, nr. LXV (KB 489 C 21).
- 47.2 Jan Steen, *Meisje biedt een oude man botten aan*; te dateren (waarschijnlijk) na 1674. (Poesjkin Museum Moskou, inv. nr. 2632).
- 47.3 'Post funera bellat' (Il combat apres sa mort). Albert Flamen, *Devises et emblesmes d'amour, moralisez*. Paris 1672, 90, nr. XXIII (PKA 325 G 26).
- 47.4 Goossen van Vreeswyk, *Vervolg van 't cabinet der mineralen, of de goude son der filosofphen*. Amsterdam 1675, titelpagina (UBU R oct 2042).
- 48.1 Johan van Beverwijck, *Van de uitnemendbeydt des vrouwelijcken geslachts*. Dordrecht 1643, 11, 206 (KB 184 O 14).
- 48.2 'Uxoriae virtutes'. Hadrianus Iunius, *Emblemata*. Antwerpen 1565, 56, nr. L (KB 1704 B 3).
- 48.3 Houtsnede in: Zacharias Heyns, *Voorbeelsels der oude wyse*. Amsterdam 1623, fol. 80r (KB 31 B 3).
- 49.1 'Mens immota manet'. Joannes Sambucus, *Emblemata*. Antwerpen 1564, 84 (KB 1705 E 2).
- 49.2 Herman Hugo, *Pia desideria*. Antwerpen 1624, 296, III, nr. XXXIV (KB 871 F 61).

- 49.3 'Immobilis ad immobile numen'. Diego de Saavedra Fajardo, *Idea principis christiano-politici, centum symbolis expressa*. Brussel 1649, 160, nr. XXIV (KB 483 B 2).
- 49.4 'Sans autre guide'. Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam 1614, 1, nr. VI (KB 341 C 4).
- 49.5 'Aspicit unam'. Paolo Giovio, *Dialogo dell' imprese militari et amoroze*. Lyon 1574, 90 (KB 488 H 16).
- 50.1 'In recessu nihil'. Jacob Cats, *Proteus*. 's-Gravenhage 1629, nr. L (KB 2105 A 75).
- 50.2 'De coemiteriis, sive Adytis Aegyptiorum veterum'. Athanasius Kircher, *Sphinx mystagoga, sive diatribe hieroglyphica ...* Amsterdam 1676 (UBU Fol. 241).
- 50.3 'Mihī heri, & tibi hodie'. Henricus Engelgrave, *Caelum empyreum in festa et gesta sanctorum ...* Köln 1668-1670, II, 316 (SBT L VII 37 2°).
- 51.1 Zestiende-eeuws Frans *Memento mori*-paneel (Musée du Louvre Paris, inv. nr. RF 1950-1. Foto Réunion des Musées Nationaux).
- 51.2 Pieter Nolpe, *De overleden monnik Jacobus Tiras* (PKA, inv. nr. 20696).
- 51.3 Guillaume de la Perrière, *La morosophie*. Lyon 1553, nr. 95 (Foto van IDC-fiche 0-663).
- 51.4 Guillaume de la Perrière, *Tpalays der gheleerder ingienen*. Antwerpen 1556, nr. xciiij (KB 1703 G 39).
- 51.5 'Ultio crudelitatis a posteris'. Barthélemy Aneau, *Picta poesis*. Lyon 1552, 74, nr. 98 (GUL 136, SM 96).
- 51.6 'Noctua ut in tumulis, super utque cadavera bubo – Talis erit: Virgo nubere parce seni'. Daniel Heinsius, *Quaeris quid sit amor?* S.l. s.a. [1601], nr. 24 (KB 1121 F 61).
- 52.1 'Purus ut crumpam'. Joachim Camerarius, *Symbolorum & emblematum ex volatilibus et insectis*. Frankfurt 1654, 97, nr. XCV (KB 488 D 36).
- 52.2 Henricus Engelgrave, *Lux evangelica*. Antwerpen 1657, II, 156, nr. XXI (KB 522 B 8).
- 52.3 'De erucis'. Thomas Mouffet, *Insectorum sive minimorum animalium theatrum*. London 1634, 180-181 (UBL 666 A 28).
- 52.4 'Vernieuwinghe vanden gheest'. Adriaen Poirters, *Afbeeldinghe van d'eerste eeuwe der Societeyt Iesu*. Antwerpen 1640, 136 (UBU LB LMY Afbeeldinghe 1 B).
- 52.5 'Die wetenschap vermeerderd, vermeerderd moeyte'. Johan de Brune, *Emblemata*. Amsterdam 1624, 185, nr. XXVI (KB 758 B 29).

4 ILLUSTRATIES BIJ DE BIBLIOGRAFIE

- B.1.1 Titelpagina van het eerste deel van *Silenus Alcibiadis, sive Proteus*. Middelburg 1618 (KB 144 D 2).
- B.1.2 Titelpagina van het tweede deel van *Silenus Alcibiadis, sive Proteus*. Middelburg 1618 (KB 144 D 2).

- B.1.3 Titelpagina van het derde deel van *Silenus Alcibiadis, sive Proteus*. Middelburg 1618 (KB 144 D 2).
- B.1.4 Prent 'Kinder spel gheduijdet tot Sinne-beelden ende Leere der Seden. Ex nugis seria'. *Silenus Alcibiadis, sive Proteus*. Middelburg 1618, vóór [02r], tegenover p. 106 (UBL1018 C 1).
- B.2 Eerste titelpagina van *Silenus Alcibiadis, sive Proteus*. Middelburg 1618 (VUA XH 00091).
- B.3 Titelpagina van *Silenus Alcibiadis sive Proteus*. Amsterdam 1619 (UBL 1019 C 23).
- B.4.1 Titelpagina van *Iacobi Catzii I.C. Sileni Alcibiadis, sive Proteos, pars secunda*. Amsterdam 1519 [sic] (KB 758 B 2).
- B.4.2 Titelpagina van *Iacobi Catzii I.C. Sileni Alcibiadis, sive Proteos, pars tertia*. Amsterdam 1519 [sic] (KB 758 B 2).
- B.5 Titelpagina van *Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis sive Proteus*. Amsterdam 1620 (KB 758 B 2).
- B.6 Titelpagina van *Iacobi Catzii J.C. Silenus Alcibiadis sive Proteus*. Amsterdam 1622 (KB 477 C 41).
- B.7.1 Titelpagina van *Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis, sive Proteus*. S.l. 1624, [*2r] (UBL 1018 H 13).
- B.7.2 Titelprent van *Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis, sive Proteus*. S.l. 1624, [*3r] (UBL 1018 H 13).
- B.8 Titelpagina van *Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis, sive Proteus*. Amsterdam s.a. (KB 477 C 40).
- B.9 Titelprent van *Proteus ofte minne-beelden verandert in sinne-beelden*. Rotterdam 1627 (KB 758 B 1).
- B.10.1 Titelpagina van *Proteus ofte minne-beelden verandert in sinne-beelden*. 's-Gravenhage 1629 (KB 2105 A 75).
- B.10.2 Titelprent van *Proteus ofte minne-beelden verandert in sinne-beelden*. 's-Gravenhage 1629 (KB 2105 A 75).
- B.11 Titelprent van *Sinn' en minnebeelden Emblemata amores moresque spectantia Emblemes touchants les amours et les moeurs*. S.l. s.a. (GUL 383; SM 300).
- B.13.1 Eerste titelprent: *Iac. Catz minnelijcke, zedelijcke, ende stichtelijcke sinne-beelden met der selve ghedichten*. S.l. s.a. (PBL A 2447).
- B.13.2 Tweede titelprent met het opschrift *Magden-plicht [sic] ofte ampt der iongvrouwen*. S.l. s.a., [²A1r] (PBL A 2447).
- B.13.3 Derde titelprent *Iac. Catzii. Silenus Alcibiadis sive Proteus. Dit zijn sedelijcke verclaeringen over sijne sinne beelden*. S.l. s.a., [³A1r] (PBL A 2447).
- B.13.4 *Iac. Catz minnelijcke, zedelijcke, ende stichtelijcke sinne-beelden met der selve ghedichten*. S.l. s.a., CIV, embleem 18 (PBL A 2447).
- B.13.5 Prent kinderspel in *Iac. Catz minnelijcke, zedelijcke, ende stichtelijcke sinne-beelden met der selve ghedichten*. S.l. s.a., E2V (PBL A 2447).

- B.14.1 Eerste titelprent in *Poëtische wercken van den heer Iacob Catz, namentlyck Emblemata. Maeghden-plicht. Self-stryt, ende Mannelycke Acht-baerheyd*. S.l. s.a. (UBL 1018 G 5).
- B.14.2 Tweede titelprent in *Poëtische wercken van den heer Iacob Catz, namentlyck Emblemata. Maeghden-plicht. Self-stryt, ende Mannelycke Acht-baerheyd*. S.l. s.a. (UBL 1018 G 5).
- B.14.3 Prent, aanvankelijk voor het tweede deel van *Proteus*, nu gebruikt voor *Maeghdenplicht*. In: *Poëtische wercken van den heer Iacob Catz, namentlyck Emblemata. Maeghden-plicht. Self-stryt, ende Mannelycke Acht-baerheyd*. S.l. s.a. (UBL 1018 G 5).
- B.15 Titelprent uit *Emblemata ofte minnelycke, zedelycke, ende stichtelycke sinnebeelden. Door D.I. Catz*. S.l. s.a. (UBL 1018 H 23).
- B.17 Titelprent uit *Emblemata ofte minnelycke, zedelycke, ende stichtelycke sinnebeelden. Door D.I. Catz*. S.l. s.a. (GUB BL 6970).
- B.18.1 Titelprent uit *Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis sive Proteus*. S.l. s.a. (UBL 1019 F 23).
- B.18.2 Dubbelpagina uit *Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis sive Proteus*. S.l. s.a., liv-verso-LV-recto, embleem 47 (UBL 1019 F 23).
- B.19 Titelprent uit *Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis sive Proteus*. Gouda s.a. (UBL 1019 F 25).
- B.20.1 Titelprent uit *Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis sive Proteus*. Dordrecht s.a. (KB 536 K 47).
- B.20.2 Dubbelpagina uit *Iacobi Catzii I.C. Silenus Alcibiadis sive Proteus*. Dordrecht s.a., liv-verso-LV-recto, embleem 47 (KB 536 K 47).
- B.21 Titelprent uit *Iac. Catzii. Silenus Alcibiadis sive Proteus dit zyn zedelycke verclaeringen over sijne sinne beelden*. S.l. s.a. (UBL 1019 F 21).
- B.22.1 Portret van Cats uit *Alle de wercken, so ouden als nieuwe, van de Heer Iacob Cats*. Amsterdam 1655, [aa1] (KB 163 A 6).
- B.22.2 Embleem IV uit *Alle de wercken, so ouden als nieuwe, van de Heer Iacob Cats*. Amsterdam 1655, 8-9 [A5V-A6r] (KB 163 A 6).
- B.23 Afzonderlijke titelpagina voor *Proteus*, uit *Alle de wercken, so ouden als neuen, van de heer Jacob Cats*. Amsterdam 1658, [*6]¹ (UBL 1018 A 3).
- B.24.1 Portret van Cats uit *Alle de wercken, van de heer Jacob Cats*. Dordrecht 1659, [*1r] (UBL 1018 C 25).
- B.24.2 Pagina uit *Alle de wercken, van de heer Jacob Cats*. Dordrecht 1659, 7, [A4r] (UBL 1018 C 25).
- B.25 Titelpagina uit *Alle de wercken, van de heer Jacob Cats*. Amsterdam 1661 (UBU Z qu 109).
- B.26.1 Titelpagina uit *Alle de wercken, zoo oude als nieuwe, van de heer Jacob Cats*. Amsterdam 1665 (KB 477 C 30).
- B.26.2 Pagina uit *Alle de wercken, zoo oude als nieuwe, van de heer Jacob Cats*. Amsterdam 1665, 7, [A4r] (KB 477 C 30).
- B.27 Titelpagina uit *Alle de wercken, soo oude als nieuwe, van den heer Jacob Cats*. Amsterdam etc. 1700 (KB 2104 A 13).
- B.28 Titelpagina uit *Alle de wercken van den heere Jacob Cats*. Amsterdam etc. 1712 (KB 382 B 7).
- B.29 Titelprent uit *Zinne- en minne-beelden ...* Amsterdam 1717 (UBA 2491 H 10).

- B.30 Titelprent uit *Zinne- en minne-beelden ...* Amsterdam 1720 (KB 840 A 17).
- B.31 Titelpagina uit *Alle de wercken van den heere Jacob Cats*. Amsterdam etc. 1726 (KB 250 E 2).
- B.36.1 Afzonderlijke titelprent, gebruikt voor de *Mannelicke achtbaerbeyt*, opgenomen in *Alle de wercken van Jacob Cats, uitgegeven door mr. R. Feith*. Amsterdam 1794, deel 9 (Fotodienst KB).
- B.36.2 Emblemprent IV in *Alle de wercken van Jacob Cats, uitgegeven door mr. R. Feith*. Amsterdam 1795, deel 11 (Fotodienst KB).

5 HERKOMST VAN DE FOTO'S

Amsterdam

Amsterdams Historisch Museum: 19.2.

Rijksmuseum-Stichting: alle afbeeldingen in deel 1; frontispice deel 2; 4.4; 22.2; 26.1; 27.3; 27.6; 28.1; 28.3; 29.5; 47.3; 51.2; B.26.1.

Universiteitsbibliotheek, Universiteit van Amsterdam: 2; 13.3; B.29.

Universiteitsbibliotheek, Vrije Universiteit: B.2.

Apeldoorn

Rijksmuseum voor Volkenkunde 'Het Nederlands Openluchtmuseum': 46.4.

Bar-sur-Seine (Aube)

Saint-Etiennekerk: 19.1.

Berlijn

Kupferstichkabinett Staatliche Museen Berlin: 30.4.

Gent

Universiteitsbibliotheek: B.17.

Glasgow

University Library (Sir William Maxwell Collection): 2.1; 2.2; 3.2; 3.3; 3.4; 4.1; 5.2; 5.3; 5.4; 6.2; 7.2; 9.2; 10.2; 12.1; 12.2; 12.6; 13.4; 14.3; 14.4; 15.6; 18.2; 21.4; 24.3; 27.5; 34.1; 34.4; 40.2; 40.5; 40.6; 42.2; 51.5; B.11.1.

's-Gravenhage

Algemeen Rijksarchief: 10.

Koninklijke Bibliotheek: 5; 7; 8; 9; 12; 1.2; 2.4; 2.5; 3.1; 3.5; 3.6; 4.2; 4.3; 5.1; 8.1; 9.1; 10.1; 10.3; 10.4; 11.1; 11.2; 12.3; 12.4; 13.1; 14.1; 14.2; 15.2; 15.3; 15.4; 15.5; 16.1; 16.2; 17.1; 17.2; 17.4; 18.1; 19.7; 19.8; 20.2; 21.3; 21.6; 21.7; 22.1; 23.1; 23.2; 24.1; 24.2; 24.4; 25.1; 25.2; 26.3; 27.4; 27.7; 29.3; 30.1; 30.2; 30.3; 31.1; 33.1; 33.2; 33.3; 33.4; 33.5; 33.7; 34.2; 34.3; 35.1; 35.2; 36.1; 36.2; 36.3; 36.4; 39.1; 40.1; 40.4; 40.7; 41.1; 42.1; 43.1; 43.3; 43.4; 44.2; 45.1; 45.2; 45.3; 45.4; 45.5; 46.1; 47.1; 48.1; 48.2; 48.3; 49.1; 49.2; 49.3; 49.4; 49.5; 50.1; 51.4; 51.6; 52.1; 52.2; 52.5; B.1.1; B.1.2; B.1.3; B.4.1; B.4.2; B.5; B.6; B.8; B.9; B.10.1; B.10.2; B.20.1; B.20.2; B.22.1; B.22.2; B.26.2; B.27; B.28; B.30; B.31; B.36.1; B.36.2.

Mauritshuis: 21.2.

Groningen

Niemeyer Tabaks Museum: 13.6.

Universiteitsbibliotheek: 45.6.

Hamburg

Kunsthalle: 21.1.

Kopenhagen

Nationalmuseum: 10.5; 19.6; 37.3; 42.3.

Leeuwarden

Provinciale Bibliotheek: B.13.1; B.13.2; B.13.3; B13.4; B13.5.

Leiden

IDC (Inter Documentation Company), vanaf fiche: 33.6; 51.3.

Stedelijk Museum De Lakenhal: 19.3.

Universiteitsbibliotheek: 1; 3; 4; 6; 1.1; 2.3; 6.1; 7.1; 20.1; 25.3; 25.4; 29.1; 52.3;
B.1.4; B.3; B.7.1; B.7.2; B.14.1; B.14.2; B.14.3; B.15; B.18.1; B.18.2; B.19; B.21; B.23;
B.24.1; B.24.2.

Londen

British Library: 37.1; 38.1.

University of London, Courtauld Institute of art: 19.5.

Middelburg

Rijksarchief Zeeland: 15.1; 29.2.

Moskou

Poesjkin Museum: 47.2.

Napels

Nationaal Museum: 27.2.

Parijs

Musée du Louvre (Réunion des Musées Nationaux): 51.1.

Stockholm

Nationalmuseum: 28.2.

Trier

Stadtbibliothek: 9.3; 13.7; 17.3; 21.5; 30.5; 37.2; 37.4; 46.2; 50.3.

Utrecht

Universiteitsbibliotheek (en Letterenbibliotheek): 11; 5.5; 8.2; 11.3; 11.4; 12.5; 17.5;
27.1; 29.4; 29.6; 39.2; 40.3; 43.2; 44.1; 47.4; 50.2; 52.4; B.25.

Fotodienst: 12.1; 13.2; 13.5; 19.4; 26.2; 46.3; 46.5.

1

2

4

5

7

8

Iovis omnia plena .

10

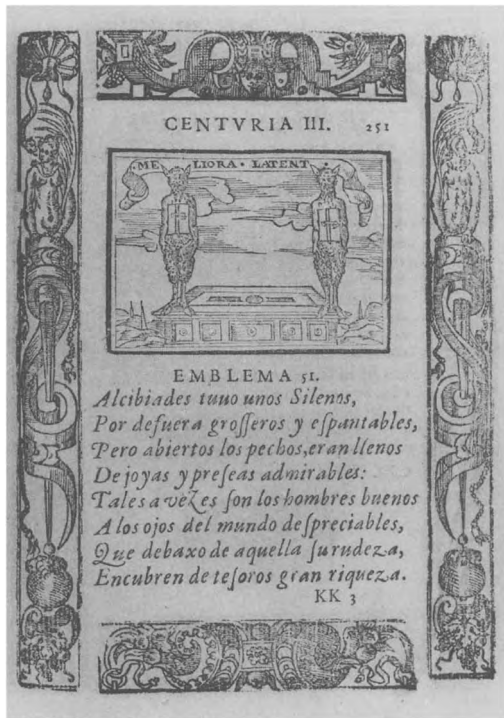
Reg. fo. 90.

22 maart 1625

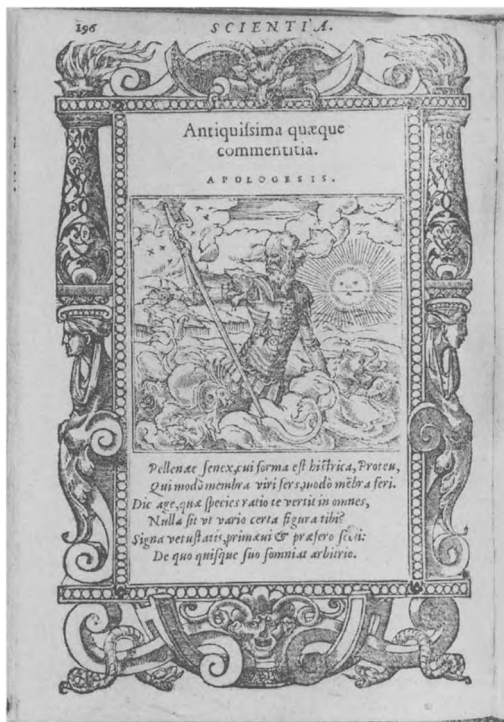
In Statu Generael der veroenighde Nederlanden
 gheschiede op den 22sten dach van Maert
 1625. In den namme van den Heeren Staten
 Generael der veroenighde Nederlanden. Dat
 sy voordacht van vyftien dach naestkommende
 alle den in de veroenighde Nederlanden
 van dienich dinstgheing, het groot in die Noord
 worch genaemt het Hommelick, was jaer
 Jacob Van der Burgh in het verkeerde
 sonder te wetten ^{Handel} ^{Gronne} ^{Moeder} ^{Wijde}
 gaderen des verkeerde ^{Handel} ^{Gronne} ^{Moeder} ^{Wijde}
 verordenen allen, dat op gelyck tijt sijn
 des Lande ^{Handel} ^{Gronne} ^{Moeder} ^{Wijde} voor
 vast te staen dat gelyc directelc of indirectelc
 mit gesoel of te deel mit groot of mit elck
 in eenig dinstgheing, te doen naest dienich dinstgheing
 of te elck in eenig dinstgheing in de veroenighde
 Provincien, te brengen, en dat of te elck in eenig
 te elck in eenig dinstgheing, sonder consent van boord, jaer
 Doriaen, Witstaal van Wonne by verkeerde vande
 selve naegemaecht of ontlaert Conbony van
 sonne van het Handel Gronne Moeder Wijde applicoer
 de dinstgheing daerby tot bevoest van officier die
 de salang die sal, het twoud de dinstgheing tot
 bevoest van armen, en het restende de dinstgheing
 te bevoest van Witstaal Witstaal Witstaal Witstaal
Witstaal Witstaal Witstaal Witstaal Witstaal
Witstaal Witstaal Witstaal Witstaal Witstaal
 voorgemell jaer staty Witstaal Witstaal Witstaal
 van jaer of Witstaal Witstaal Witstaal Witstaal
Witstaal Witstaal Witstaal Witstaal Witstaal

F. Albrecht...
 F. (so elck...)
 met in de...
 vady gelyc...

so...
 de dinstgheing...
 de dinstgheing...

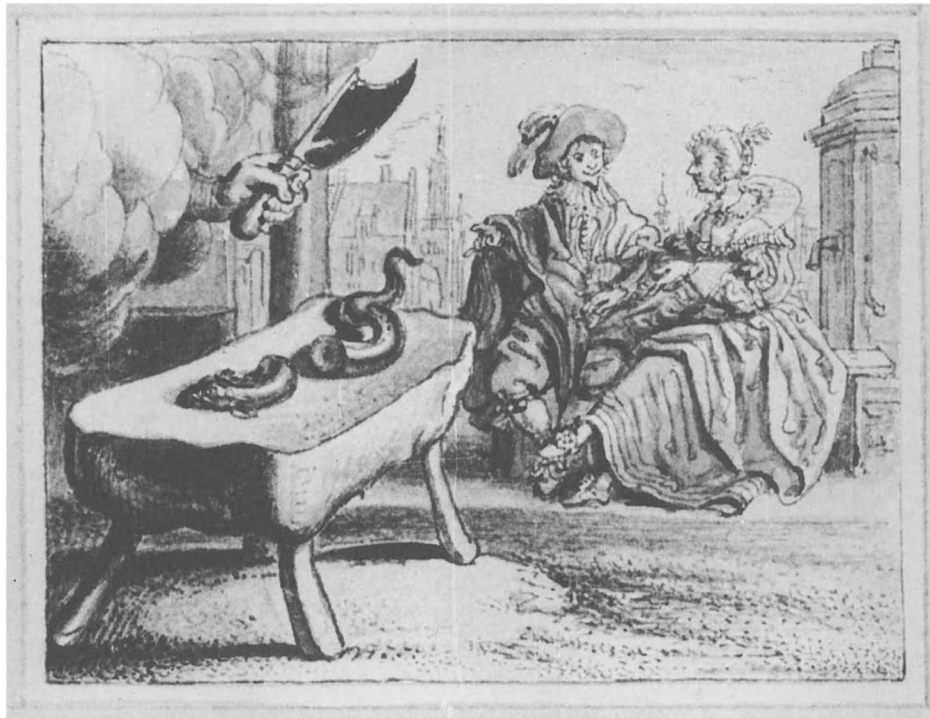
12

13

86

ILLUSTRATIES

1.1

1.2

2.1

2.2

2.3

2.4

2.5

3.1

3.2

24

CLAPPEYENS

3.3

92

VLEYENDE

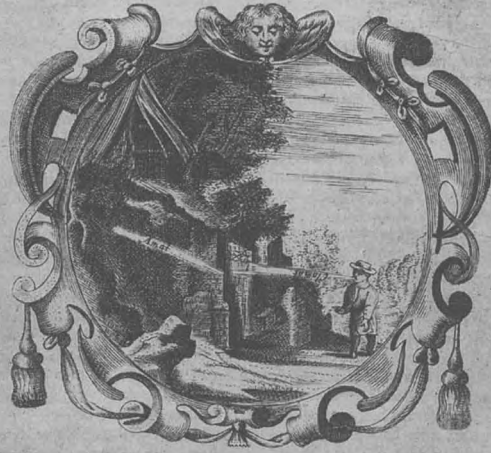

3.4

91

ILLUSTRATIES

EMBLEMA III.

Vox clamantis. Ioan. 1.

RESPONDENT ULTIMA PRIMIS.

DOMINICA TERTIA

A D V E N T V S.

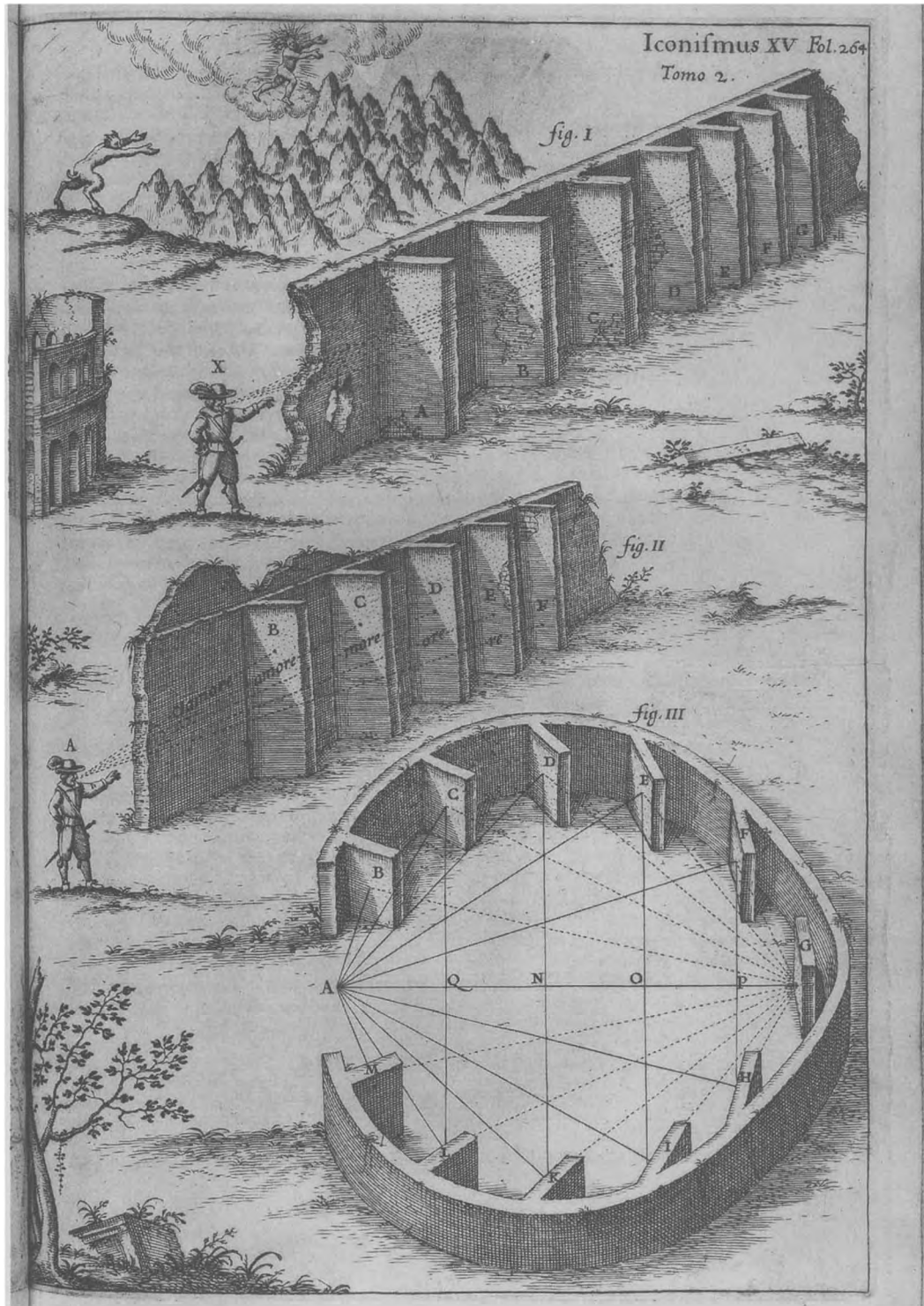
Mortem pingere, mortem fingere, *Pictoribus atque Poëtis, Horat.* semper facile & familiare fuit; ad quid verè mors sit, ad vivum exprimere, summis etiam Philosophis perdifficile visum est. In re quæ ante oculos versatur, & omnes concernit, halucinamur: his vsuræ lucis huius privationem: alter navigantium portum: alius ferreum ac perpetuum somnum dictitarunt: alij in alias abière sententias; rem acu præ ceteris tetigisse censendus est qui ita pronuntiavit: Mors argutè satis, & acutè, Echo vitæ appellatur, juxta tritum illud:

§. I. *Qualis vita, finis ita.*

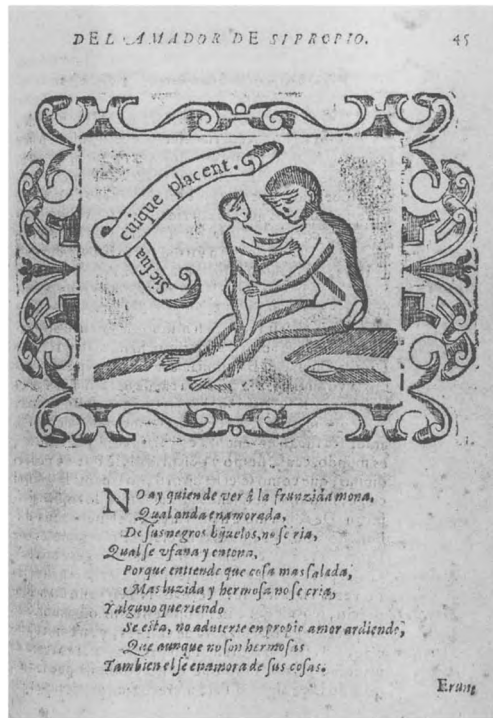
§. II. *Quibus in vita insuevimus, ea in morte placent & observantur, quemadmodum quæ diurnis agitamur curis, recusant nocturnis.*

§. III. *Proborum somnia eorumq; exciis felices.*

DOMI-

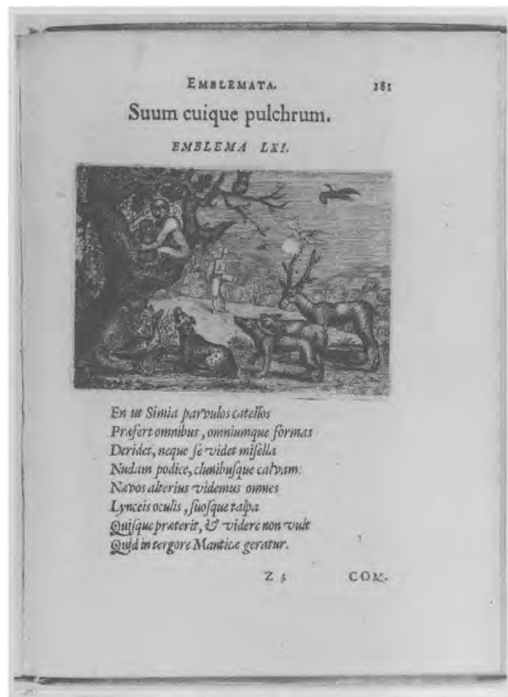
3.6

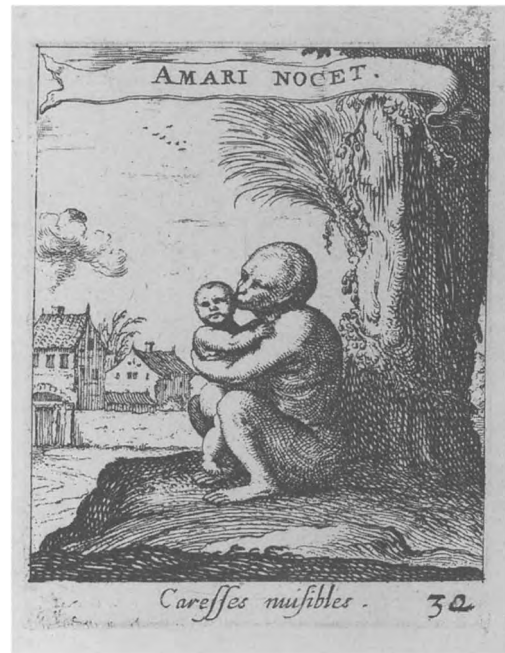
4.1

4.2

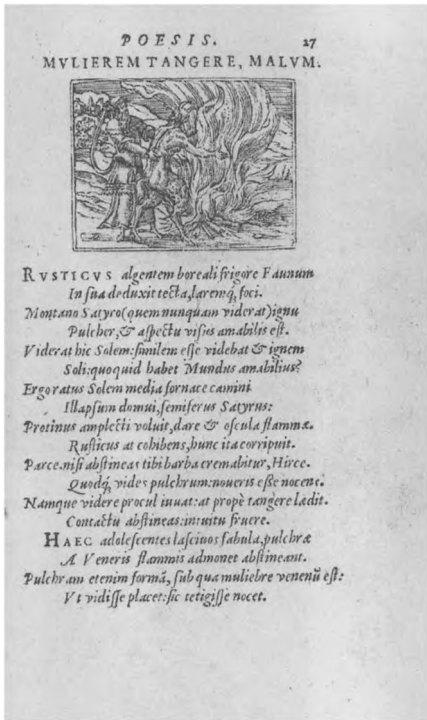
4.3

4.4

5.1

5.2

5.3

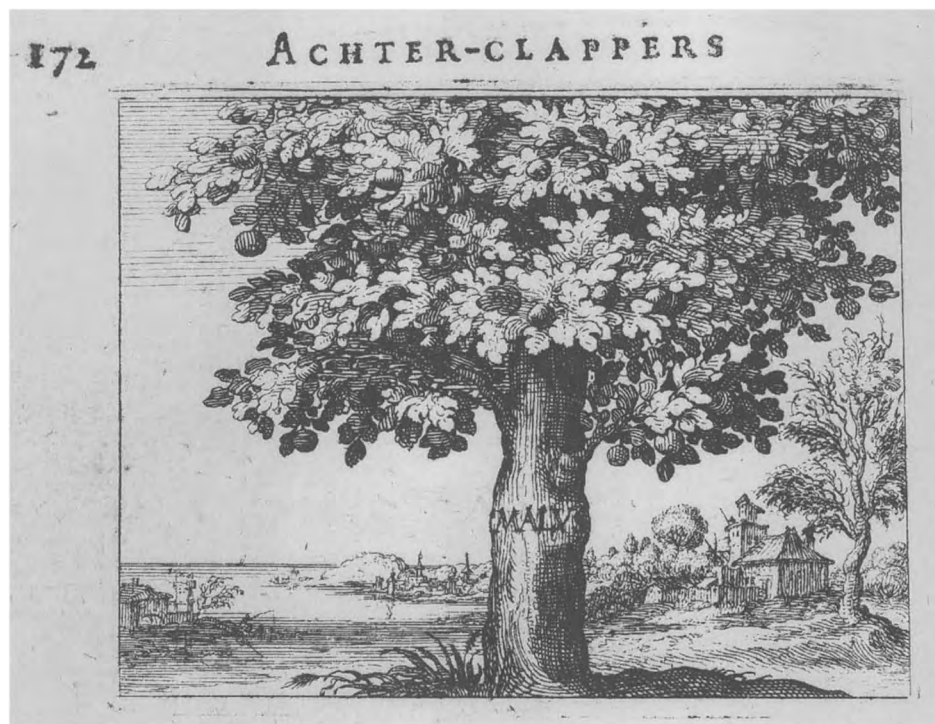
5.4

5.5

6.1

6.2

7.1

7.2

SINE VVLNERE LÆDOR.

VIII.

8.1

uyt den Aerdt der Schepselen.

275.

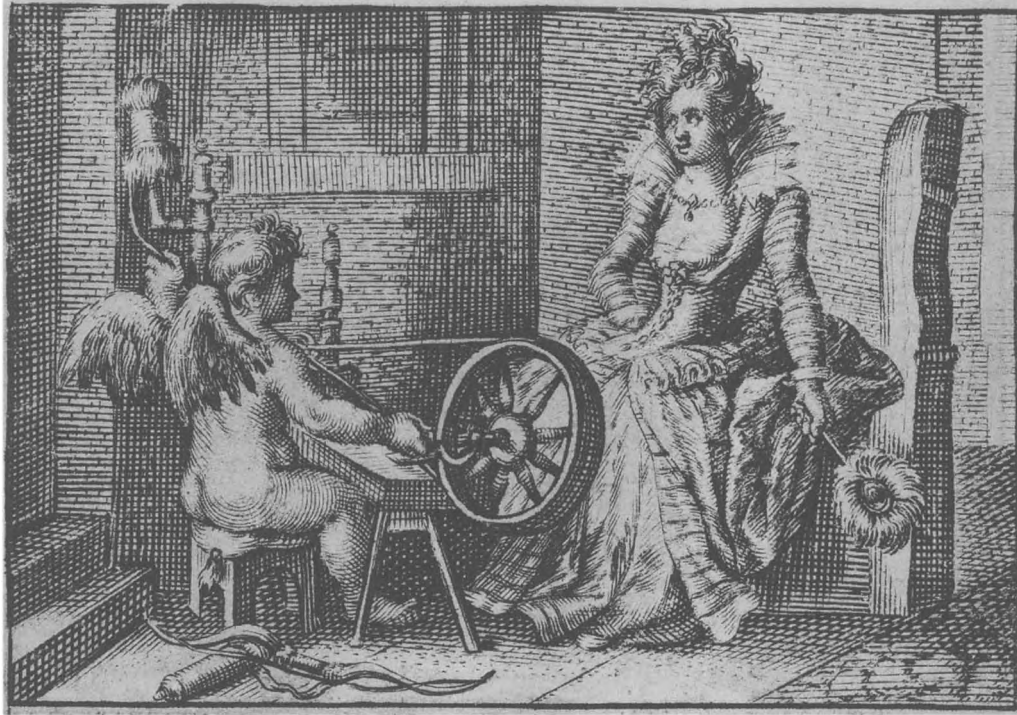
90. SINNE-BELDT.

Den Blixem kan een sweert soo slaen,
Dat 't sweert smilt, en de scheid' blijfstaē.

DE vinnichbeyt van 't vier met al haer krachtich werckē
Is in den Blixem 't meest' met wonder aen te merckē.
Wie sou gelooven, dat dit schietend'-slinger-vier,
Met een verbólen kracht, can vatten een rappier

8.2

9.1

*Ex vulnere pulcherrimo.
Tels sont les points de ce brodeur,
Qu'en poignant, il façonne un coeur.*

9.2

DE COMMUNI SS. MARTYRUM.

*Sicut abundant PASSIONES Christi in nobis, ita & per Christum
abundat CONSOLATIO nostra. 2. Cor. 1.*

Dum pungor, pingor.

ARGUMENTUM.

Magnam Deus curam in preservando, & exornando tabernaculo adhiberi voluit, cuius inter cetera, operimentum fieri praecepit de pellibus rubricatis, quibus Martyrum pelles, secundum Bedam, denotantur; quas Abbas Cellesis, cum eleganter pingi assent, cum punxi contigerit: quod corror, inquit, acrius pingit, eo decentius pingit: punctura pictura est; ita Martyres, quod acris puncti, decentius picti sunt. Unde non immerito quis Deum, non pictoris, sed phrygionis partes agere, dixit: hic enim quo pellem, aliamve materiam crebrius pingit, hoc splendidius serico & auro illam pingit; imò ea parte maxime resplendere solet, qua frequentius variis puncturis terabrata fuerit, quod ipsum Martyribus proprium, qui ut D. Thomas, & S. Augustinus docent, in ea corporis parte, in qua martyrium perculerunt, singulari splendore ac decore fulgebunt.

Alterum est, quod Martyr non solum pingitur, dum pungitur, sed & ungitur, dum pingitur, quod D. Bernardus in dedicatione templi observavit, cruce ab Aeneas inungi solitas, quod illud ad suos suave & salubre monitum adducit: Vos, qui experti estis, & scitis, qui: vero crux nostra INUNCTA EST, & amaritudo nostra, dulcissima; idque ex eo, quia ut Paulus ait: Deus totius consolationis, consolatur nos in omni tribulatione nostra; quod si in omni, ergo, quod & vos spectat, in infirmitate, in paupertate, in omni adversitate; nam ut inquit Propheta: secundum multitudinem dolorum meorum, in corde meo; CONSOLATIONES tuae laetificaverunt animam meam.

- §. I. Sicut abundant PASSIONES Christi in nobis, ita & per Christum, abundat CONSOLATIO nostra. 2. Cor. 1.
- §. II. Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, CONSOLATIONES tuae laetificaverunt animam meam. Psal. 93. v. 19.

ant: cer-
pecunie
on iis iph,
negotio,
bonis pu-

. Covar-
um com-
utores fa-
qui negli-
neri ad ea
dex, pater
omni-

DE

Celi Empyrei Pars II.

Tccc

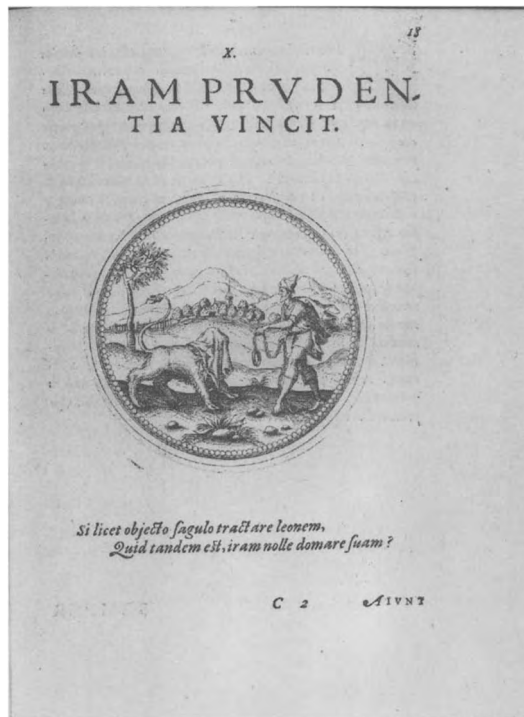
DE

10.1

10.2

10.3

10.4

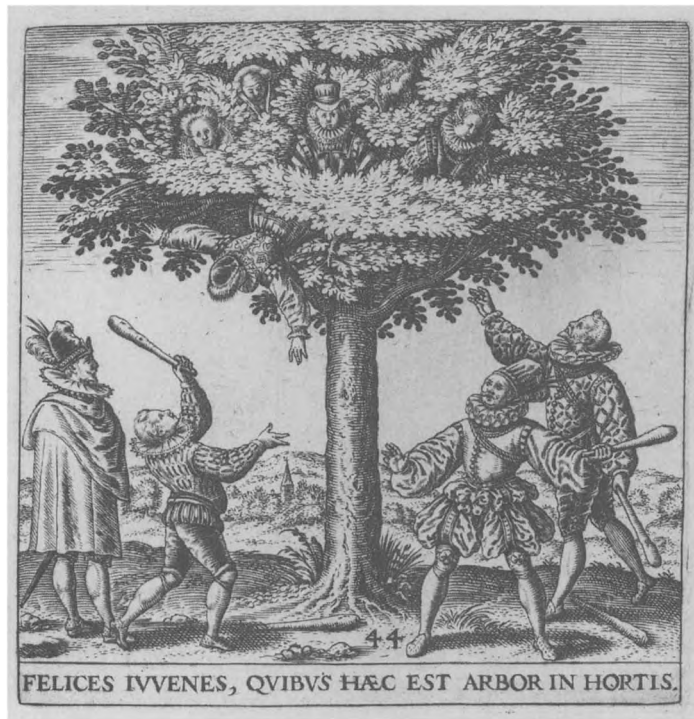
10.5

104

ILLUSTRATIES

11.1

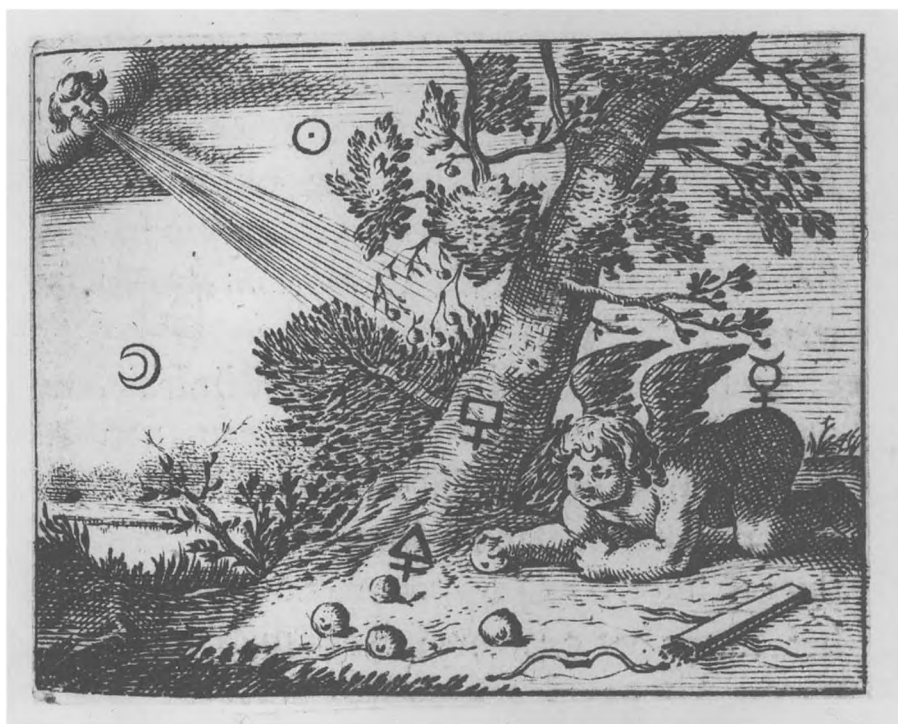

FELICES IUVENES, QVIBVS HÆC EST ARBOR IN HORTIS.

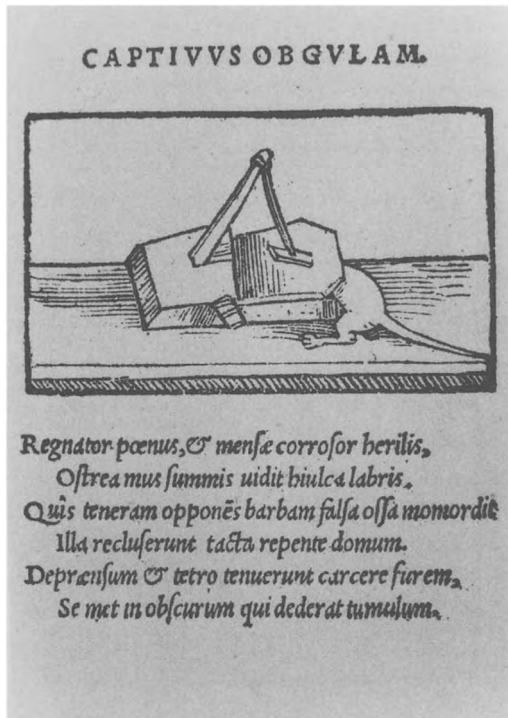
11.2

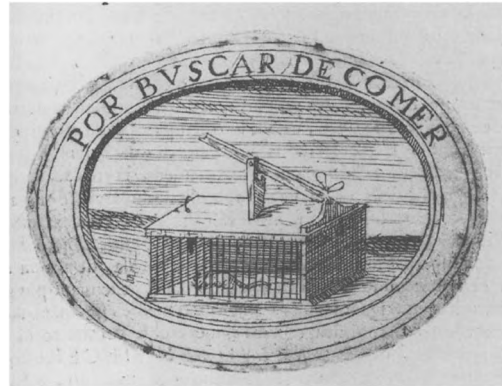
11.3

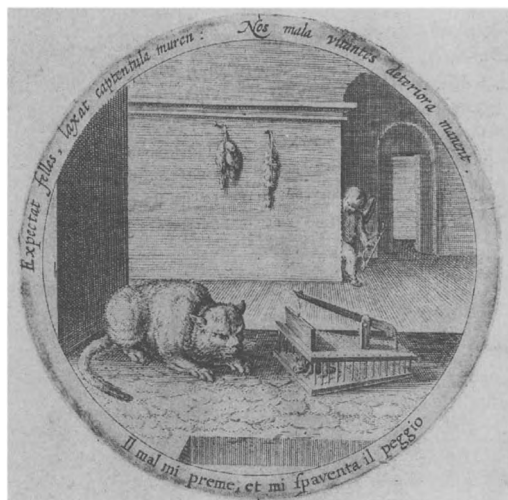
11.4

12.1

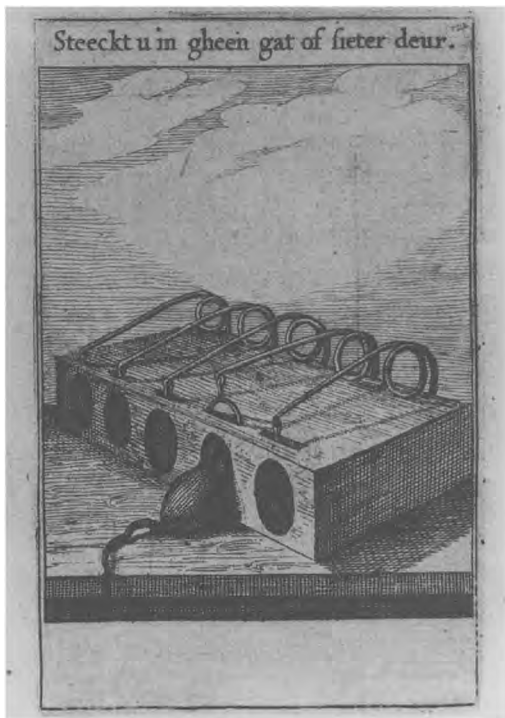
12.2

12.3

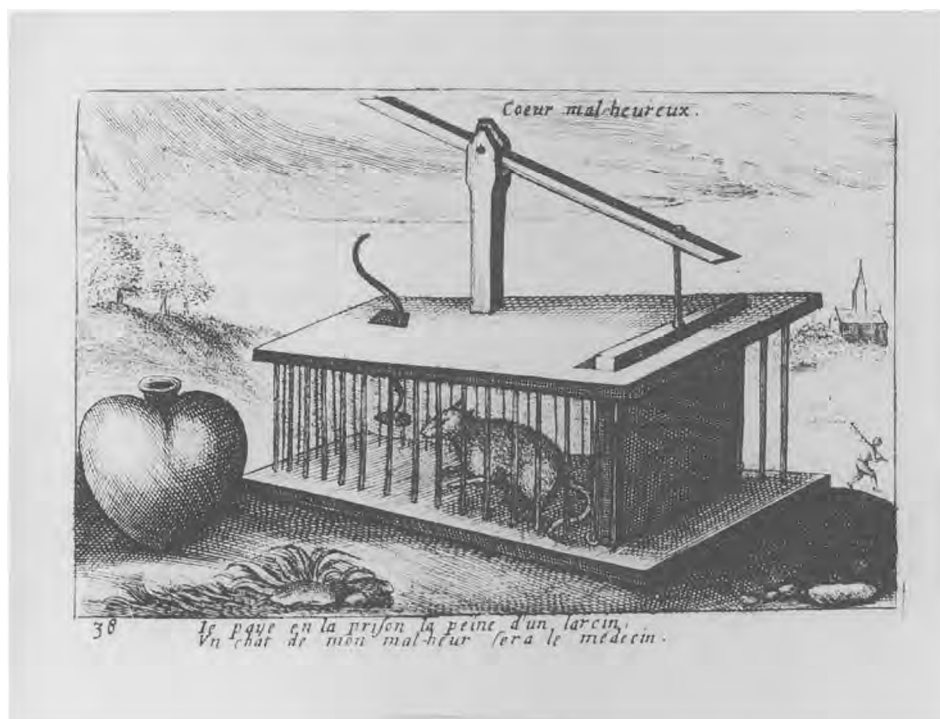
12.4

12.5

13.1

12.6

13.2

13.3

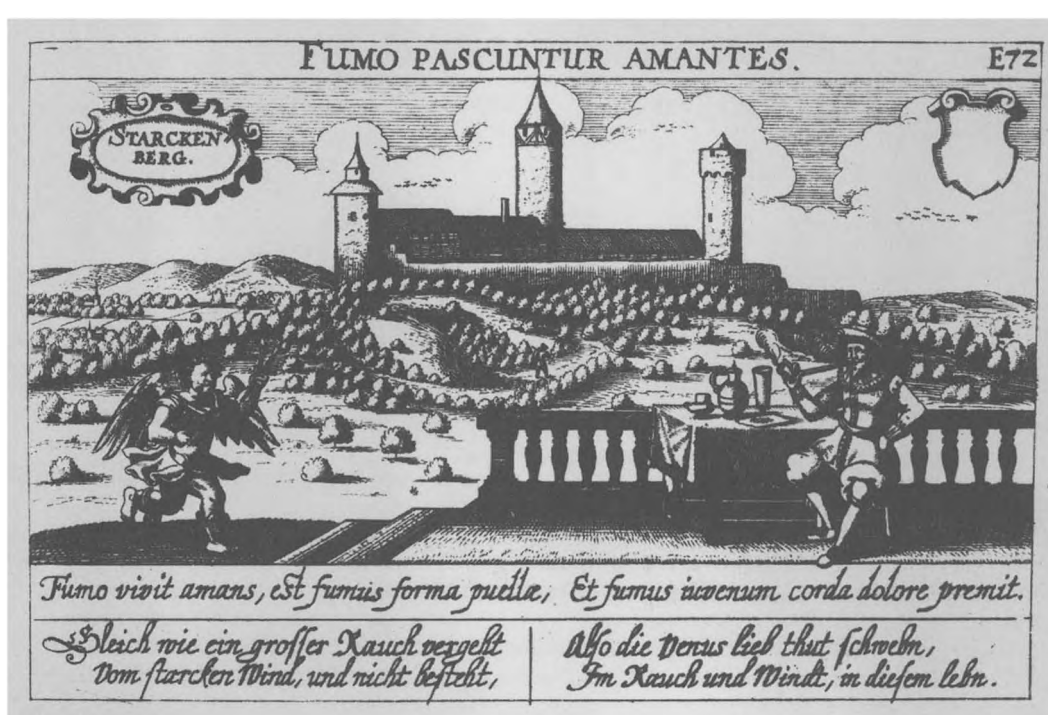
13.4

13.6

13.5

13.7

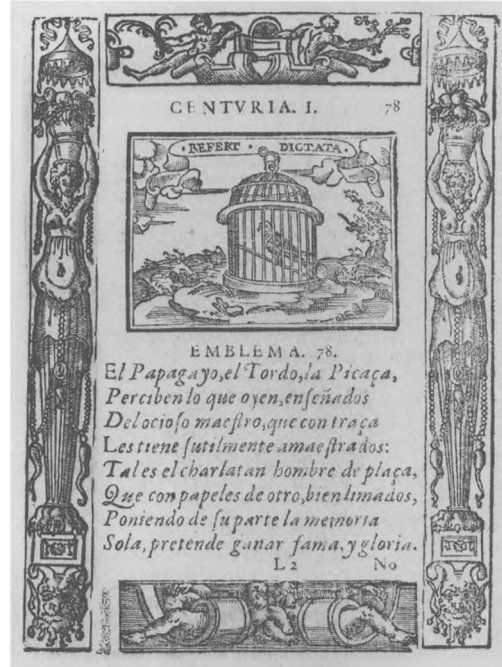
14.1

14.2

14.3

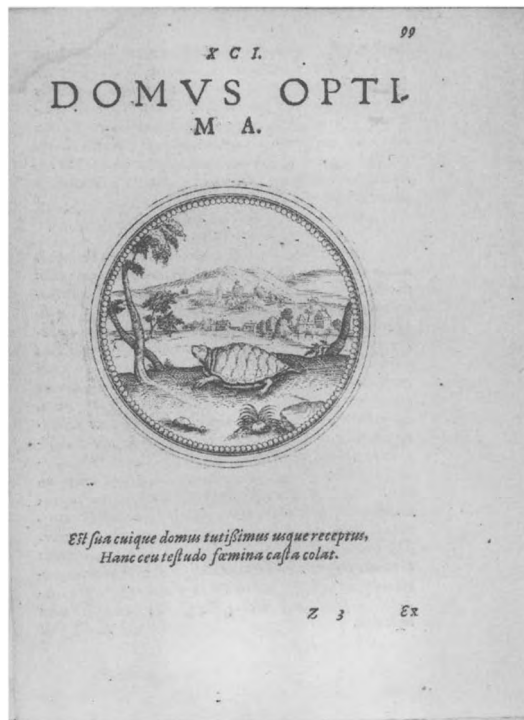
14.4

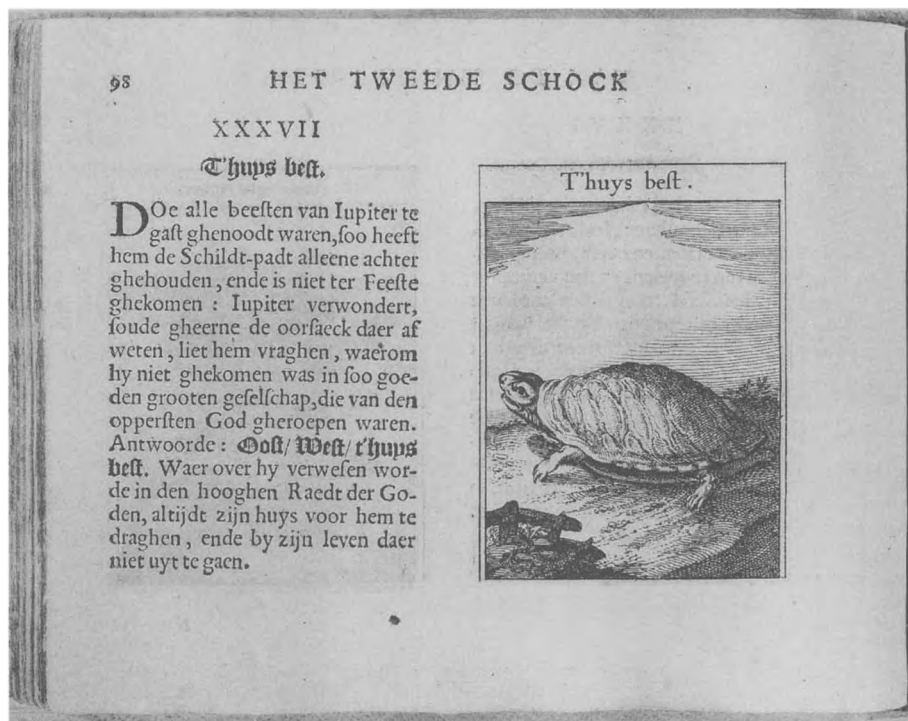
15.1

15.2

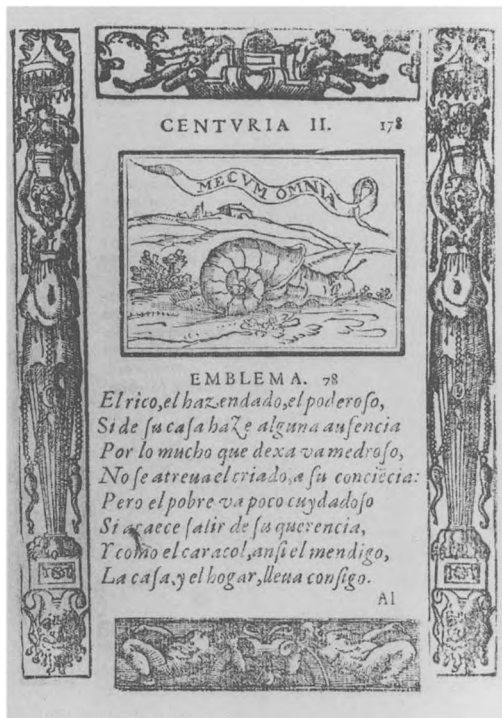
15.3

15.4

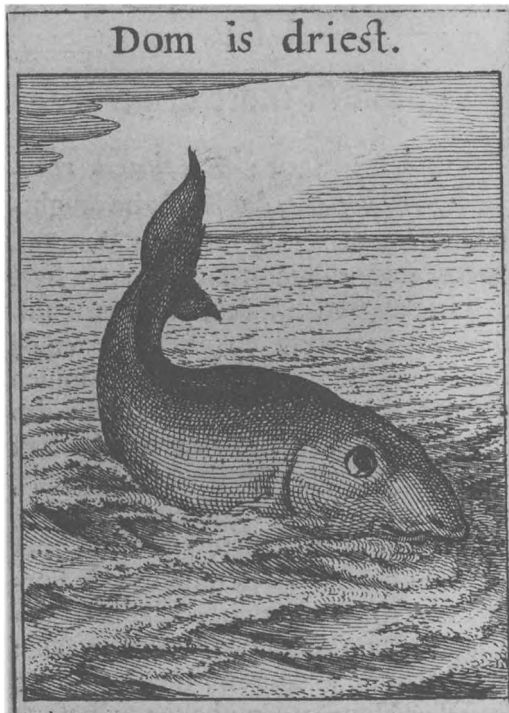
15.5

15.6

16.1

16.2

17.2

17.1

17.3

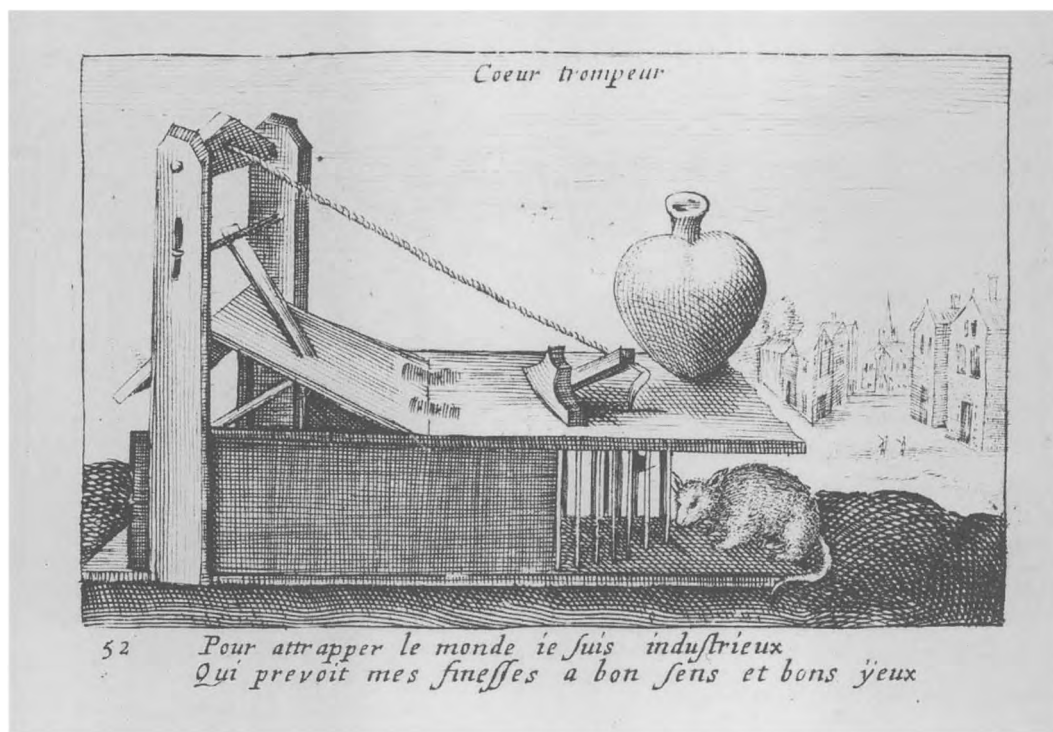
17.4

17.5

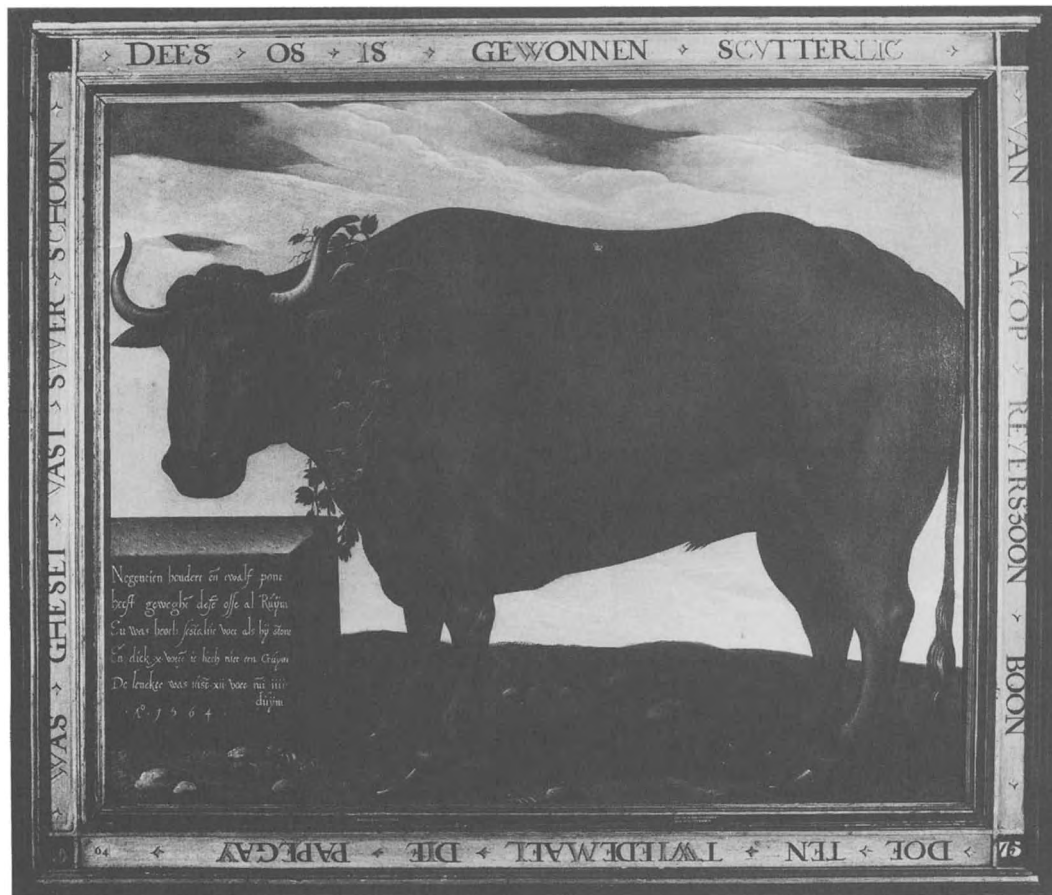
18.1

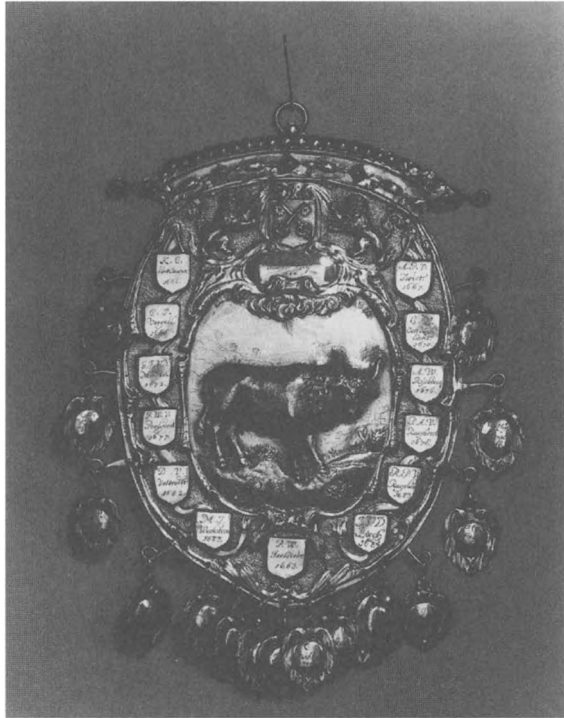
18.2

19.1

19.2

19-3

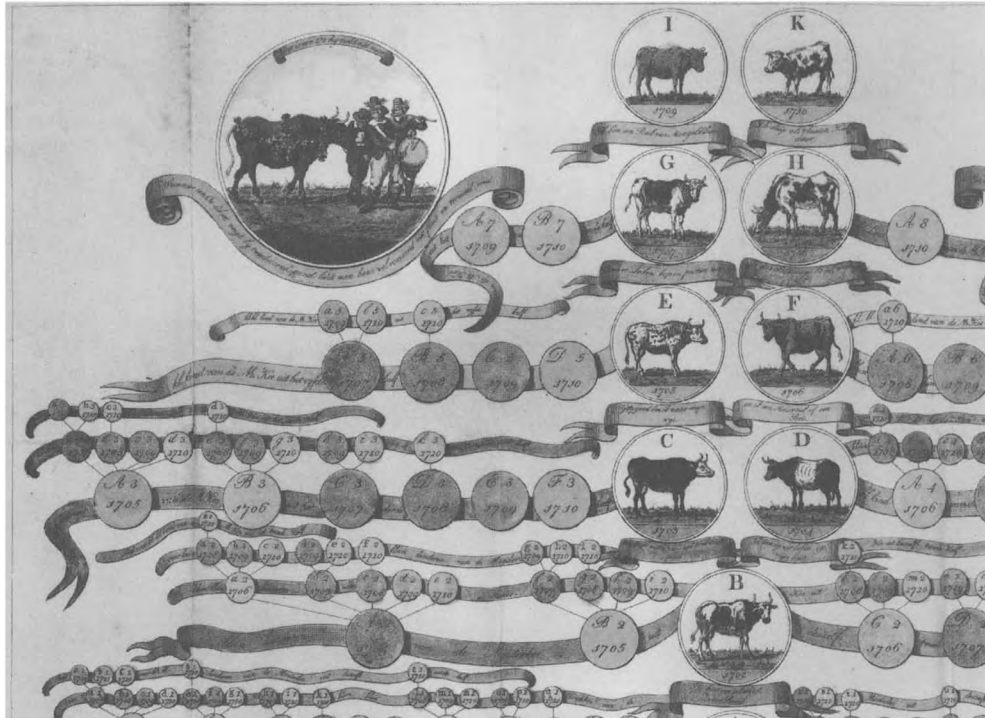
19-4

19.5

19.6

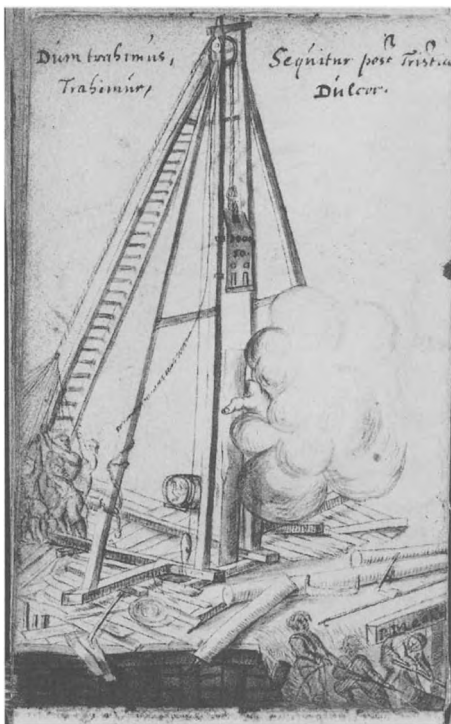
19.7

19.8

20.1

20.2

21.1

21.2

21.3

21.4

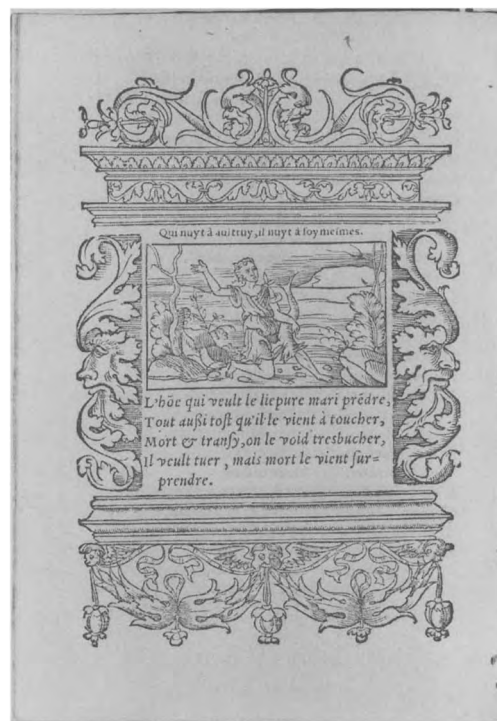
21.5

21.6

21.7

22.1

22.2

23.1

23.2

24.1

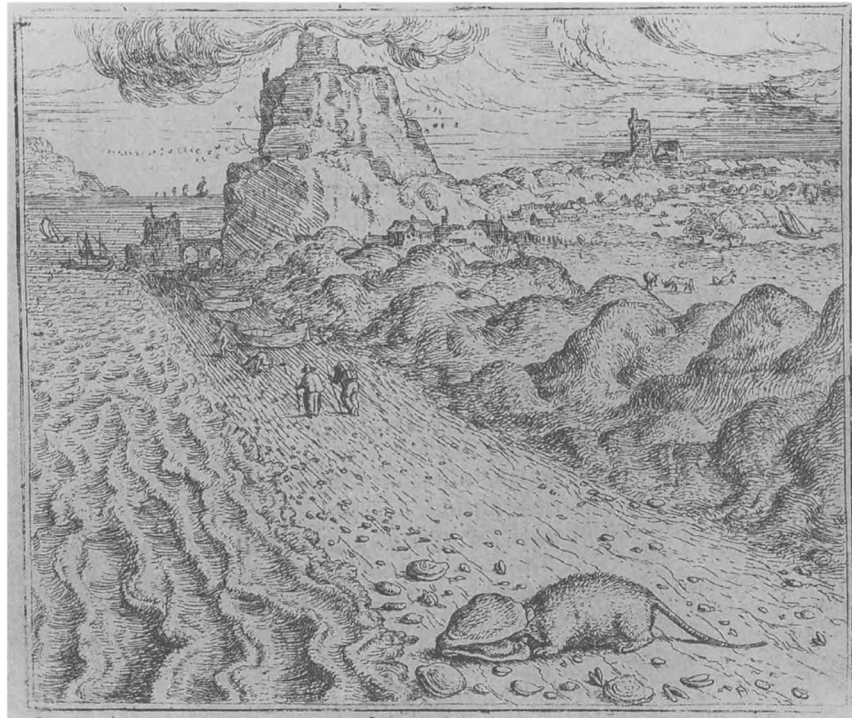
24.4

24.2

24.3

25.2

25.1

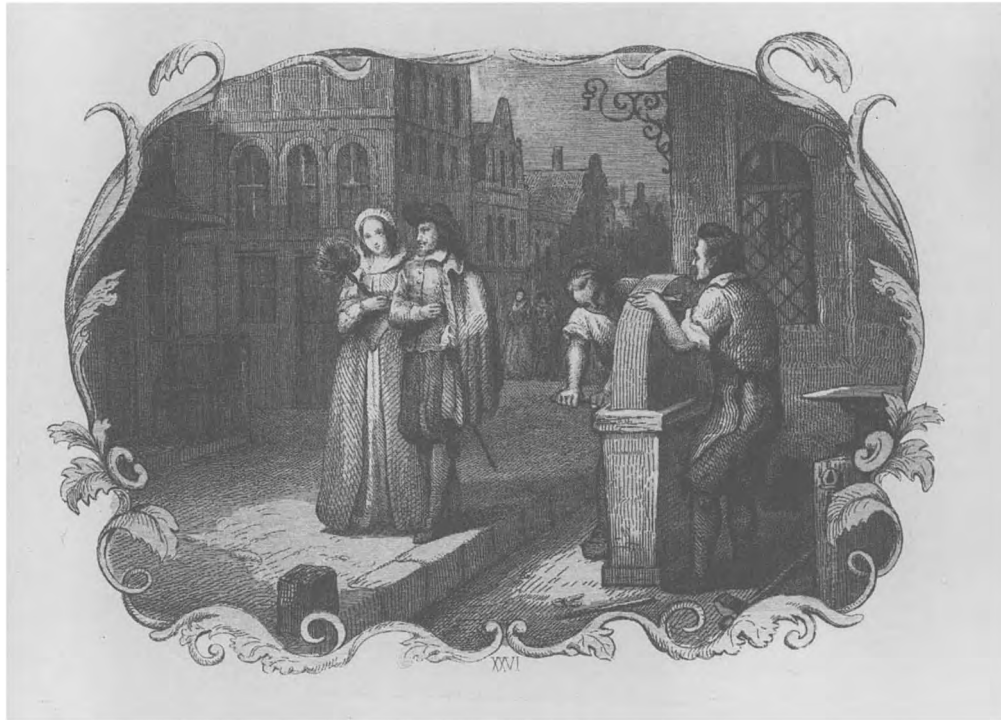
25.3

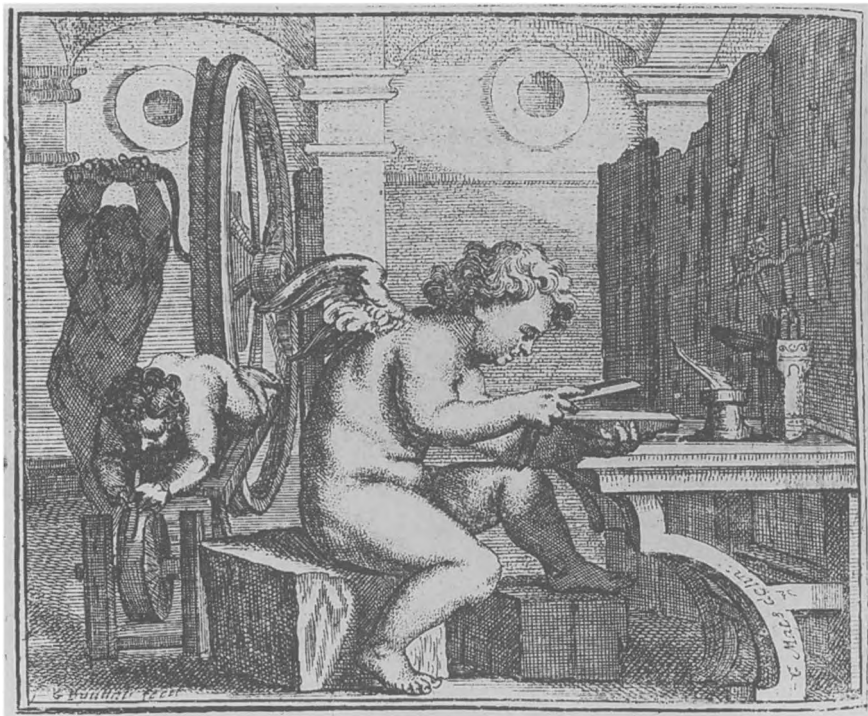
25.4

26.1

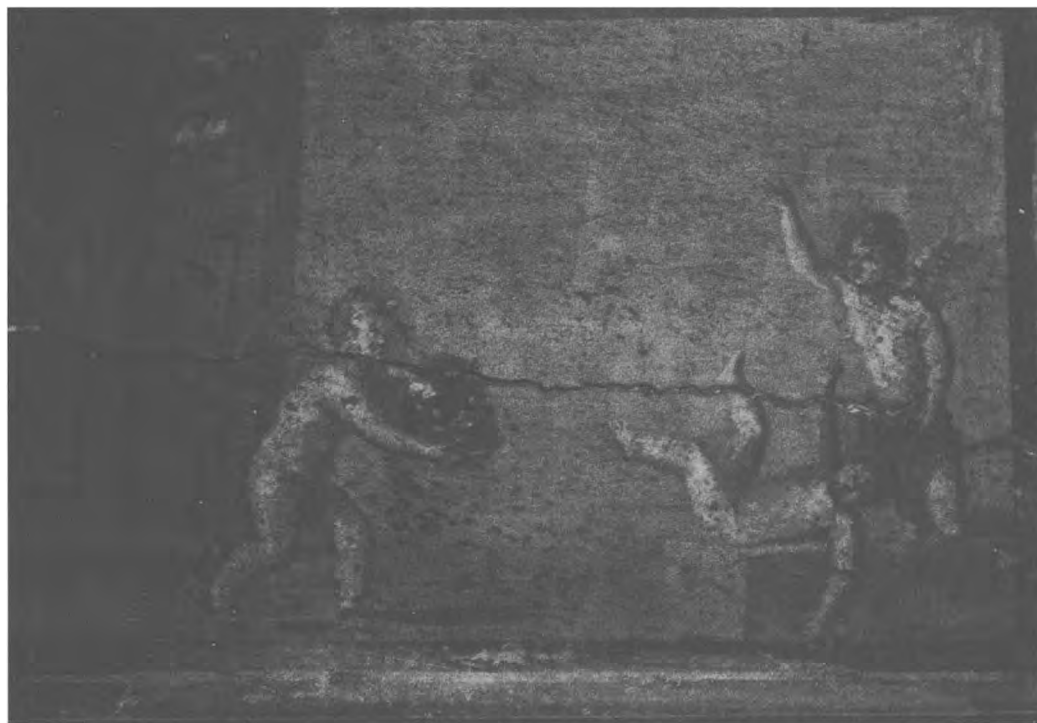
26.2

26.3

27.1

27.2

27.3

27.4

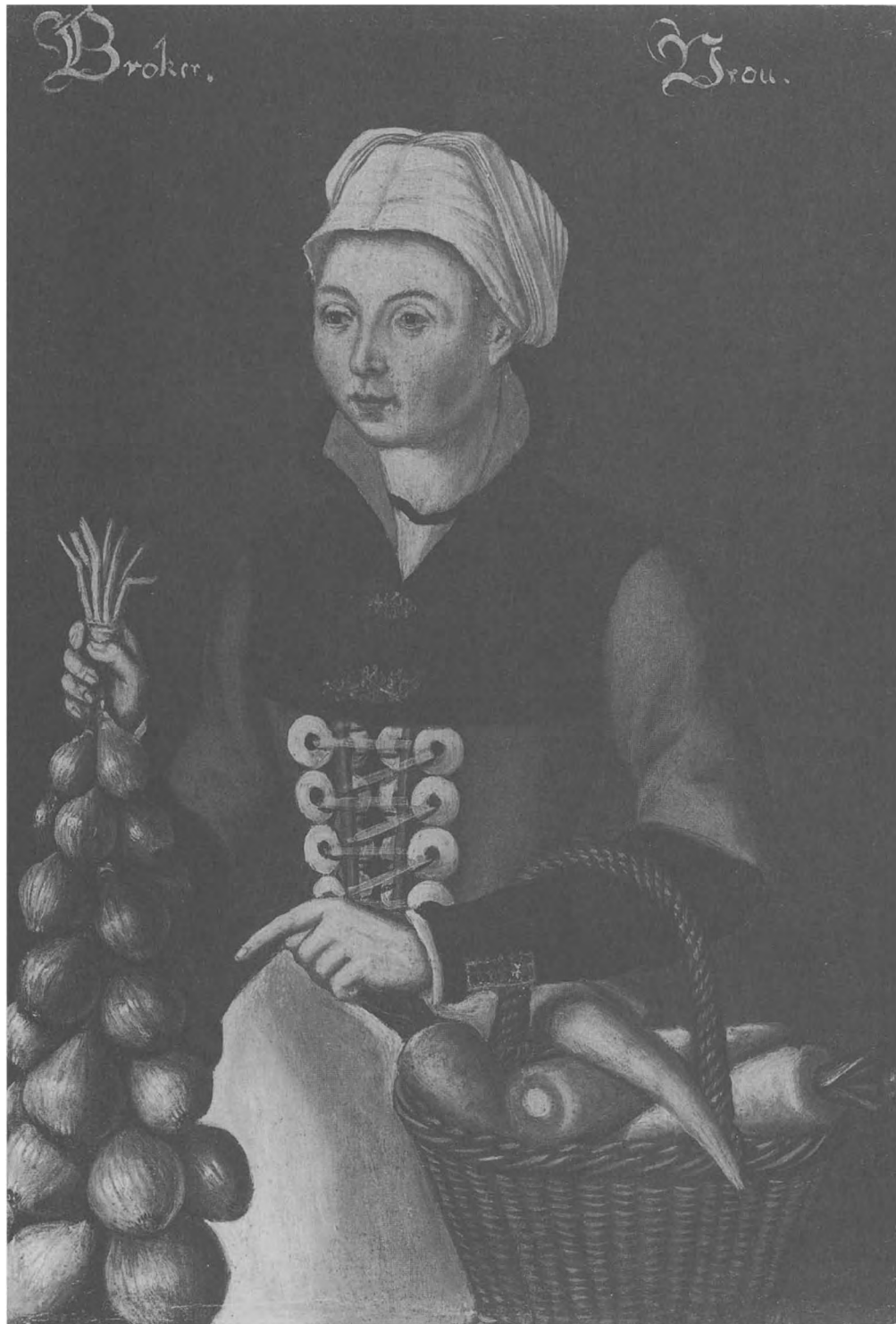
27.5

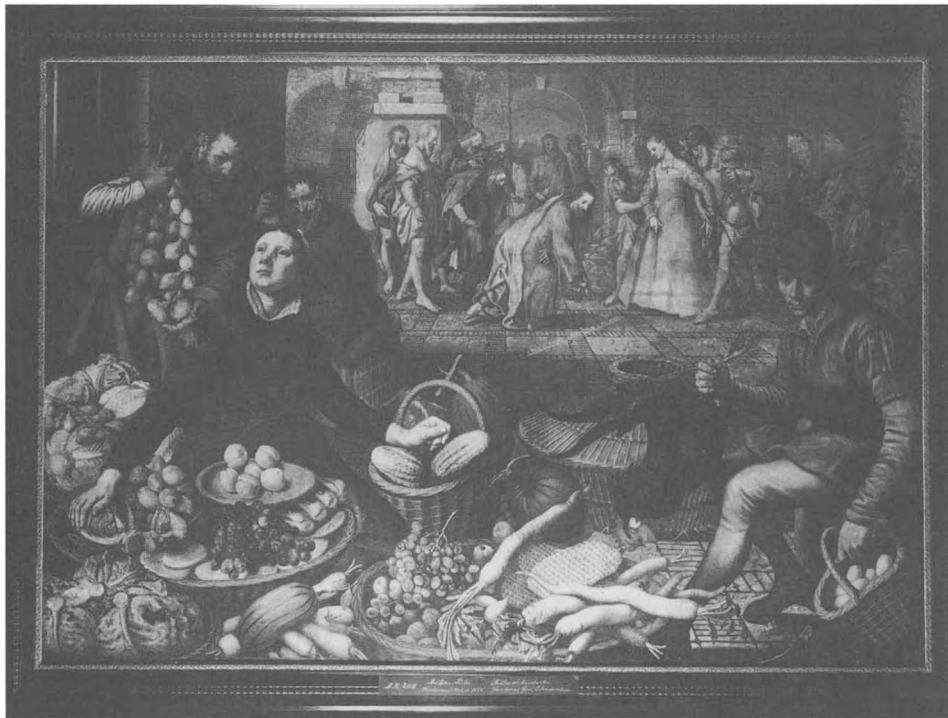
27.7

27.6

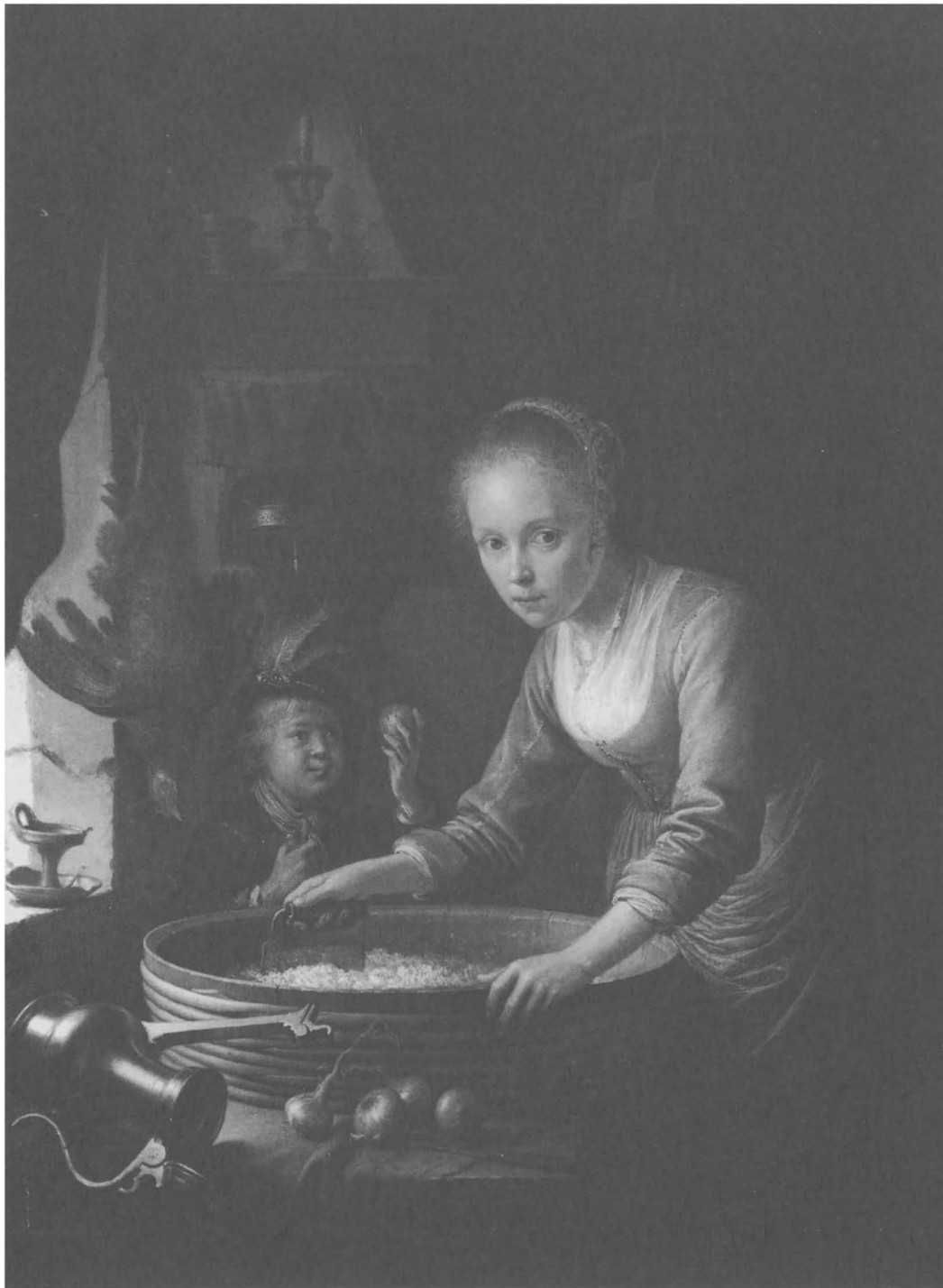
28.1

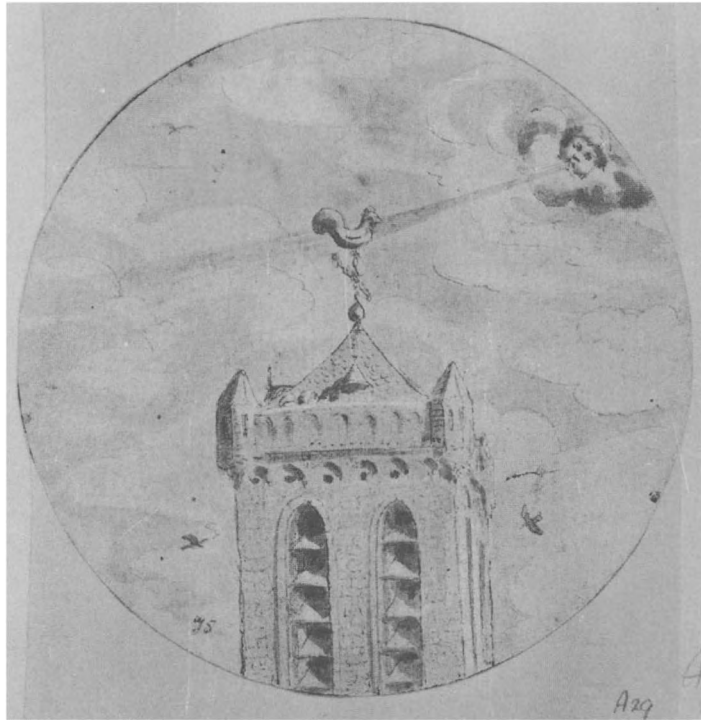
28.2

28.3

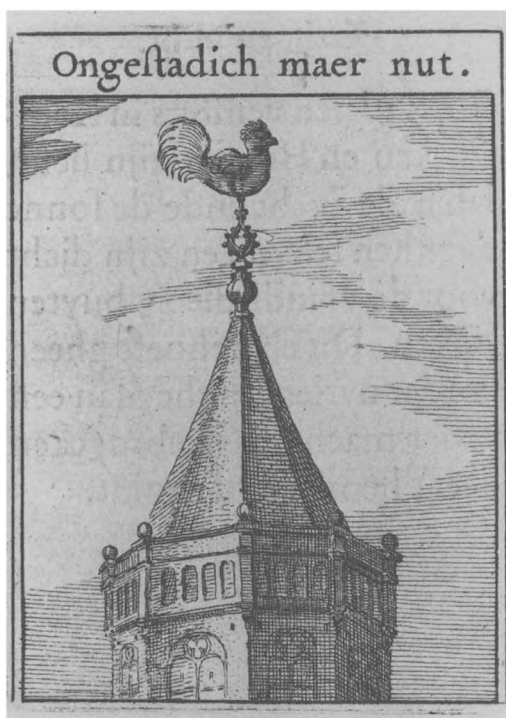
28.4

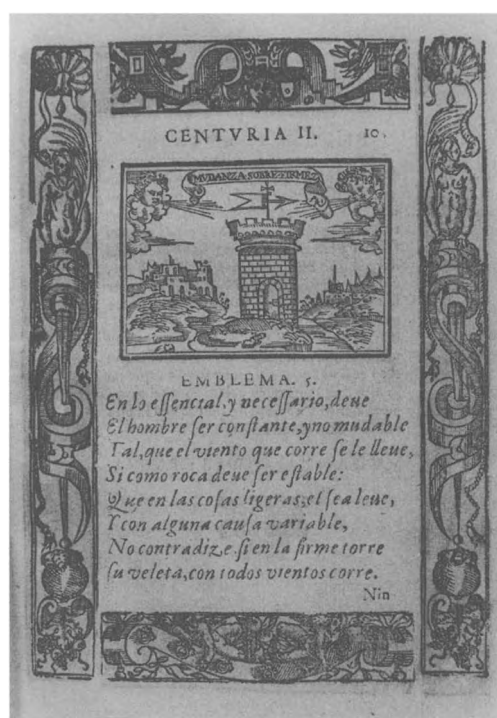
29.1

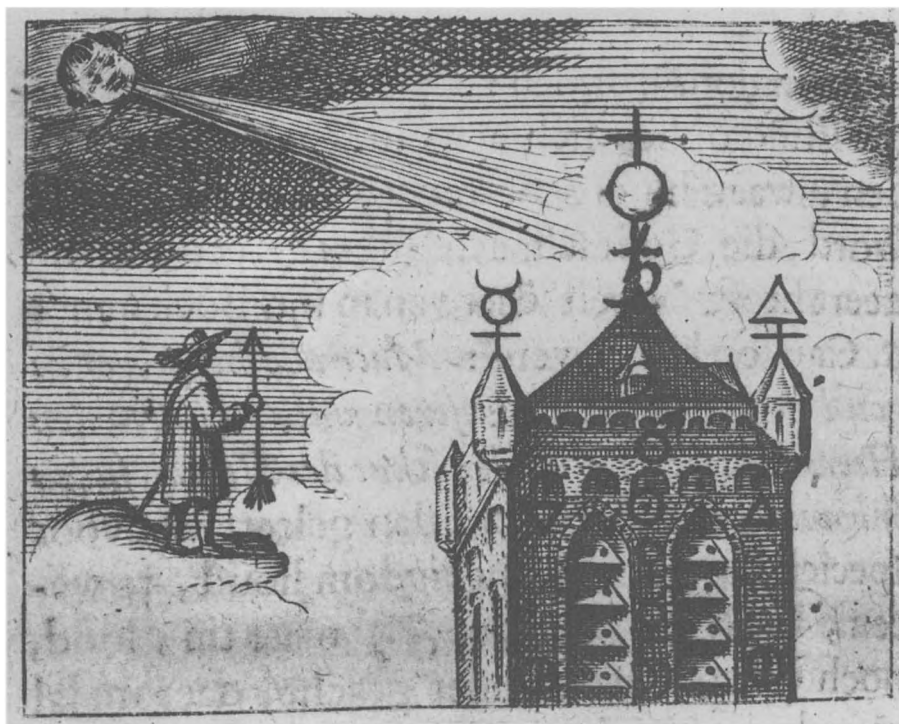
29.2

29.3

29.4

29.6

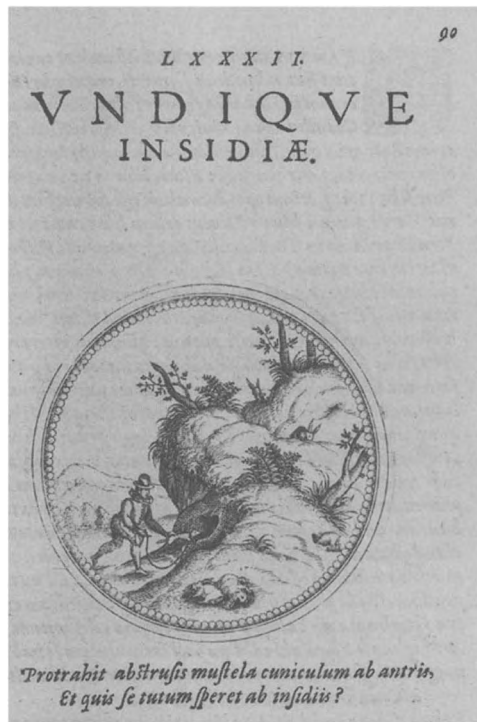
Samen-lijck tuffchen de Koomen, loof en Kees, oer den Afschalligen Petrus Bertius, Aetheit des Doer genaemt Den Afval der Heyligen. Afs-gadets een kort Verhaal der aankleevende daghepreke Oeftheden.

A wonder wat niet / wat wonder wat niet.
 Wat wonder wat niet / wat wonder wat niet.
 Wat wonder wat niet / wat wonder wat niet.
 Wat wonder wat niet / wat wonder wat niet.

Tar dat verhalet niet / hoe seide Bertius?
 Of lieke dat wonder wat niet / hoe seide Bertius?
 Of lieke dat wonder wat niet / hoe seide Bertius?

Want die heere die / die heere die heere die.
 Want die heere die / die heere die heere die.
 Want die heere die / die heere die heere die.

Anno 1620.

30.1

30.2

30.3

30.4

30.5

31.1

33.1

33.2

33.3

33.4

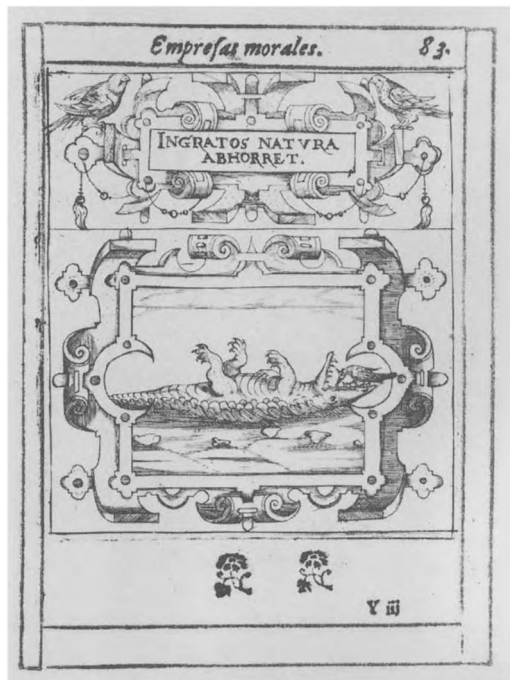
33.5

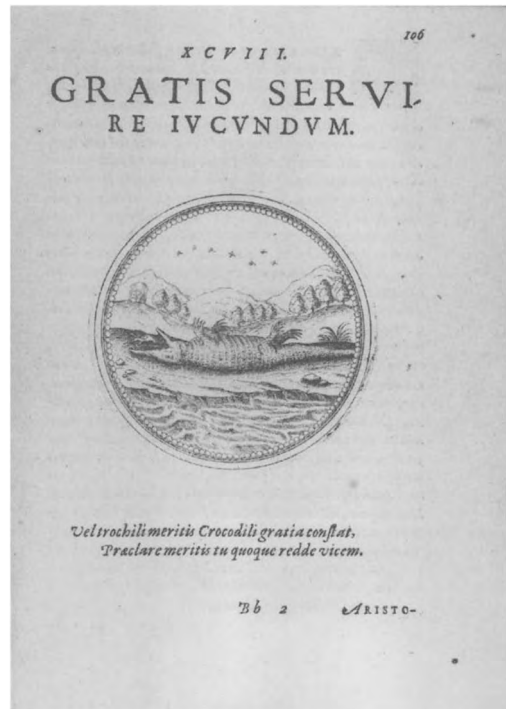
33.6

33.7

34.1

34.2

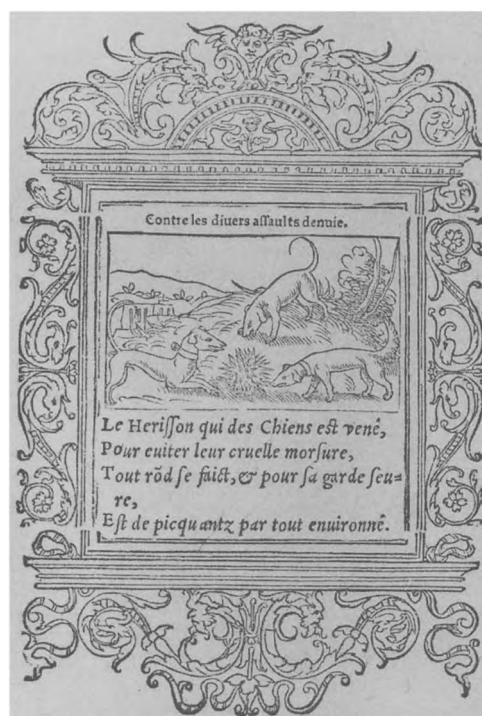

34.4

34.3

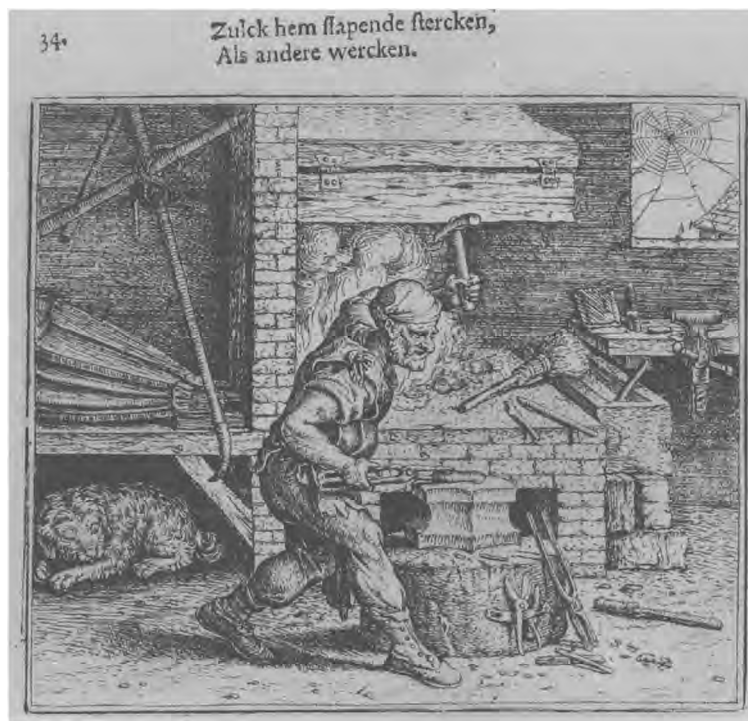
35.1

35.2

36.1

36.2

XIV

Vt ardentius.

DEse Sinnepop is wel ghenoech uytgheleyt, voor de ghene die der Minnen acker oyt met onspoet gheploeght hebben; dien wel bekend is, wat Maledictien ende Vervloekinghen de deuren moeten hooren, die twee goe lieven van den anderen scheidt, 'twelck verstreft de Amoreuse Hartekens niet dan een meerder lust ende gheneghentheydt, tot haer selfs jammer, verdriet ende ellendigheydt. Hoc wel het oock mach ghetrocken worden tot liefde van God en Goods dienste, en tot liefde van wetenschap en Vrye konsten.

Vt ardentius.

36.3

14 VI.
Daerder veel smeden moetmē slach houdē.

36.4

37.1

37.2

37.3

liber-
bas
m. 29.

CHAMÆLEON.

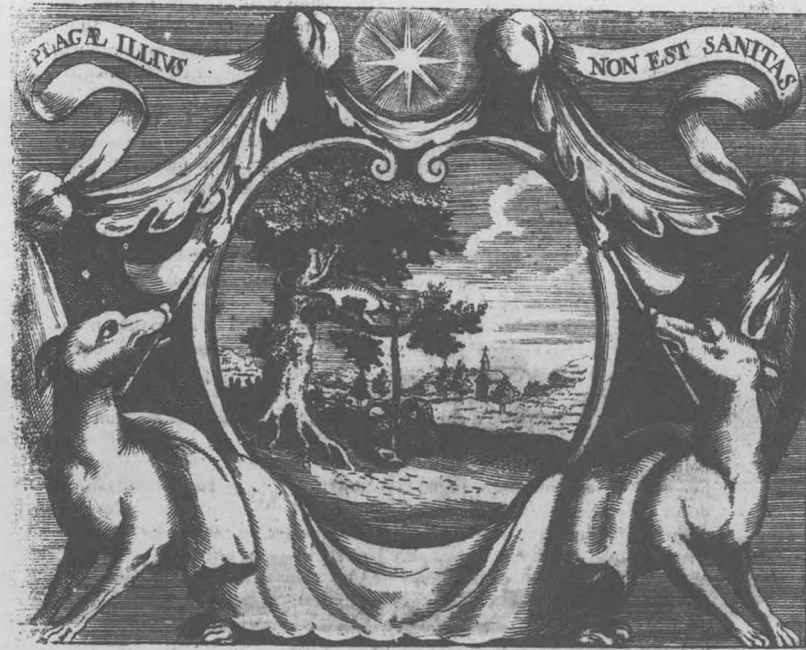
Phrenoschema XXIV.

DE S. DOMINICO, ORDINIS
PATRUM PRÆDICATORUM
INSTITUTORE.

ut.

. There
2.

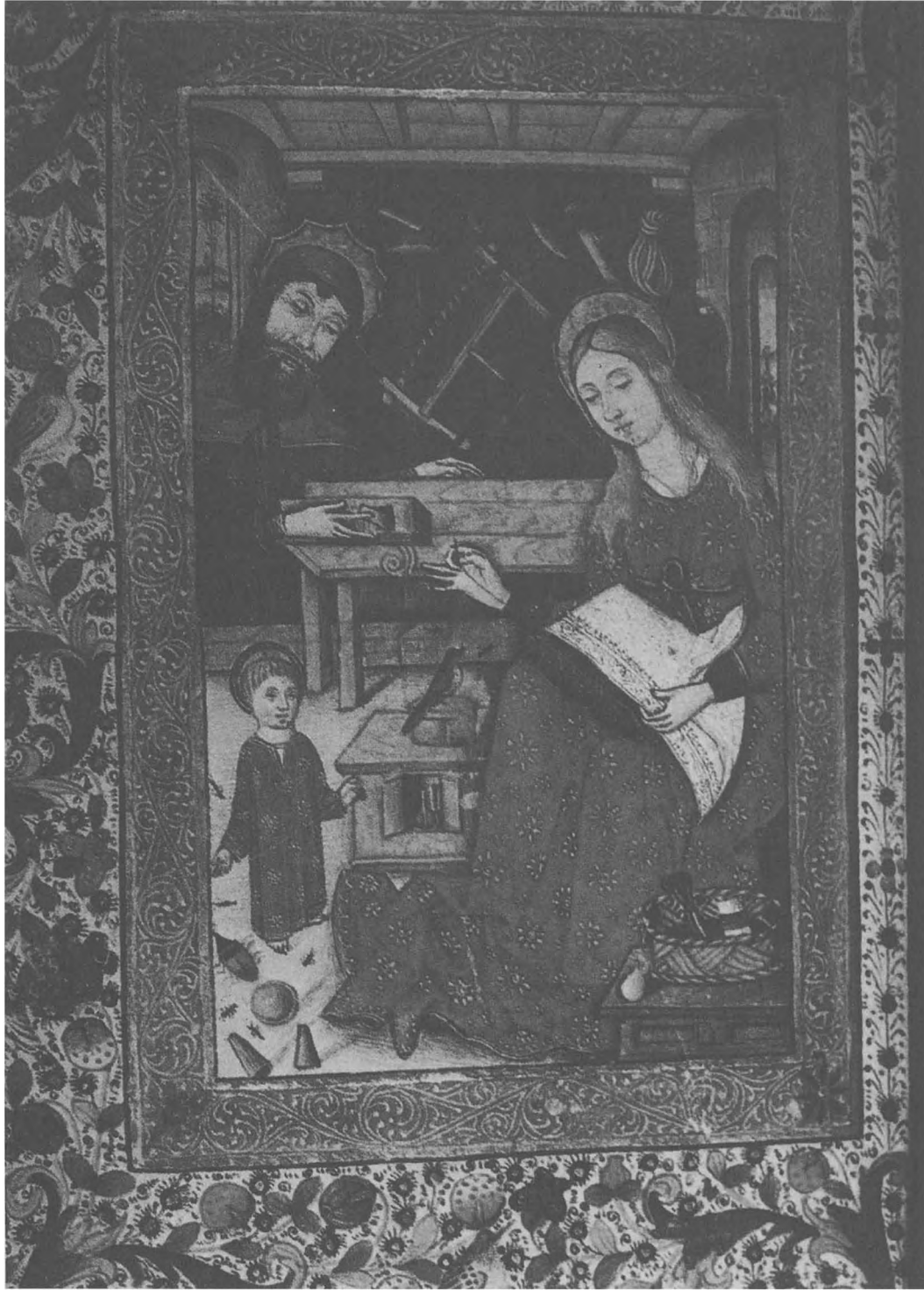
Joan. Mo-
anus.

Arboris in ramo captans Chamaleon auras,
In caput anguinum dira venena vomit.
Sic monstrum serpens aliis lethale trucidat,
Talis in authorem talio jure cadit.
Haud secus athereus Chamaleon, ore dolosa
Dissipat heresum tempora DOMINICUS.

M m 3

DIS-

38.1

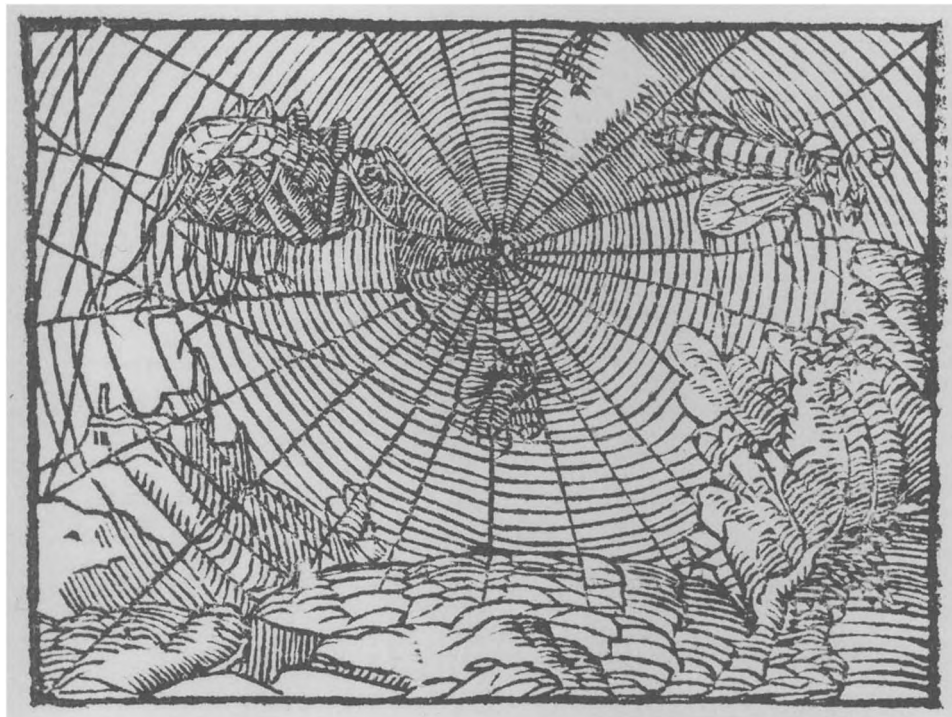
39.1

39.2

40.1

40.2

40.3

40.4

40.5

40.6

40.7

41.1

42.1

42.2

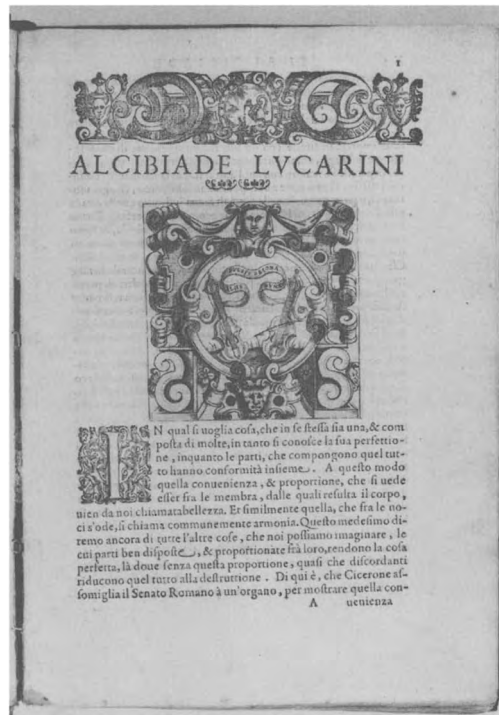
42.3

43.1

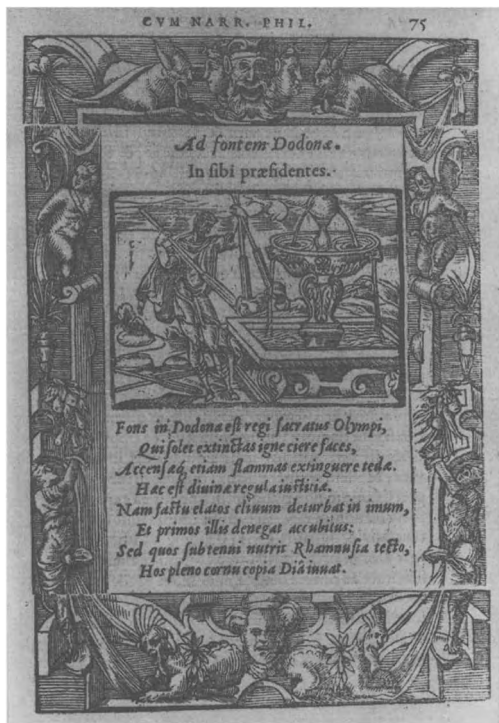
43.2

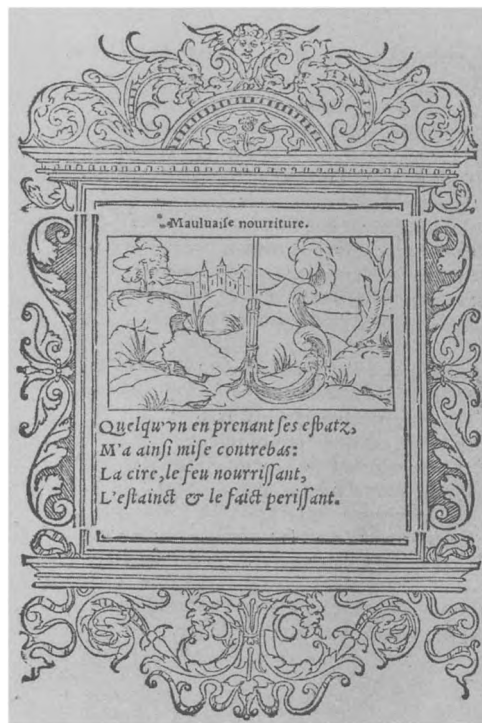
43.3

43.4

44.1

44.2

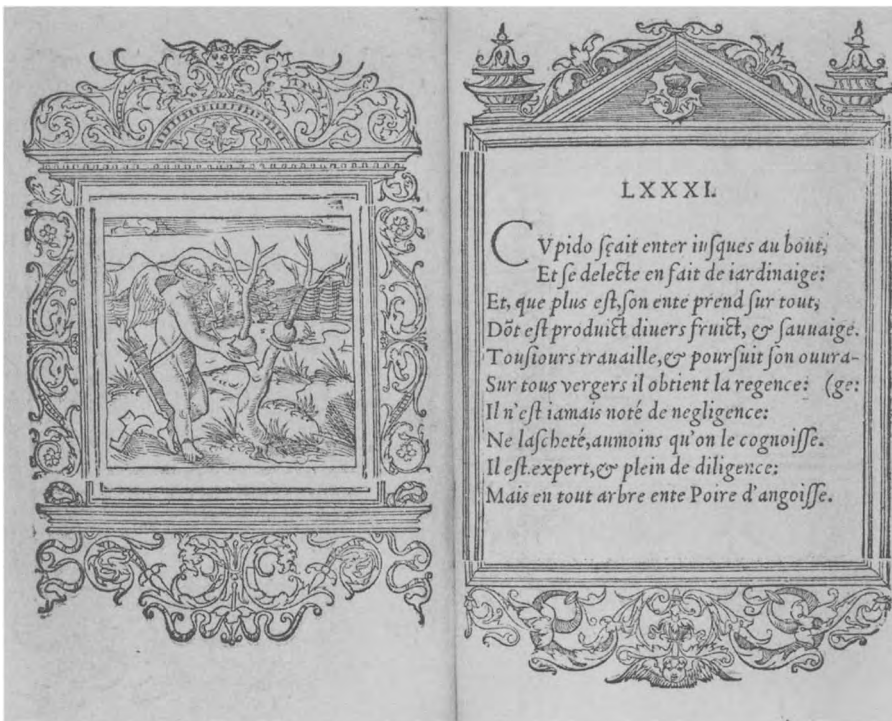
45.1

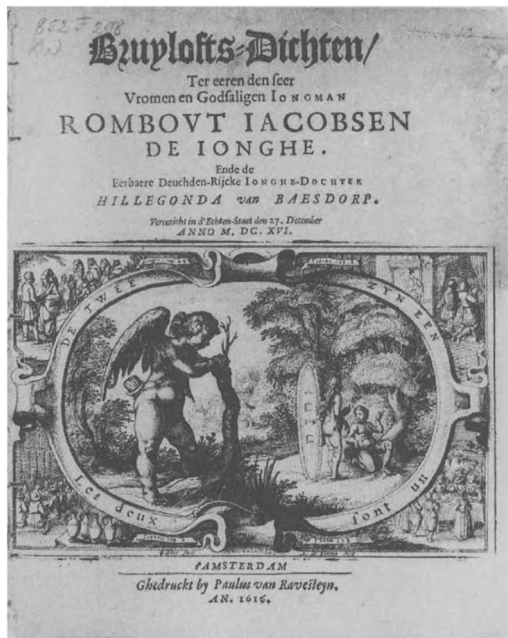
45.2

45-3

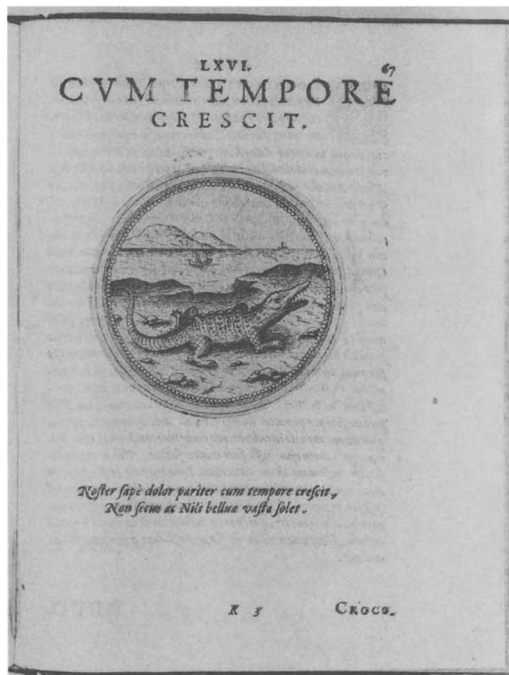
45-4

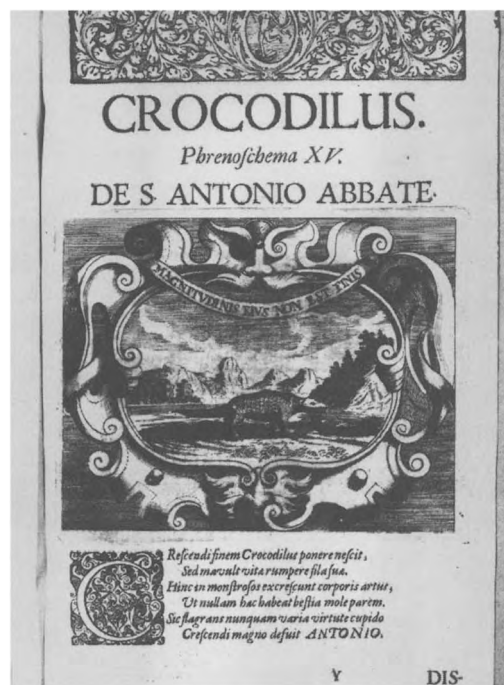
45.5

45.6

46.1

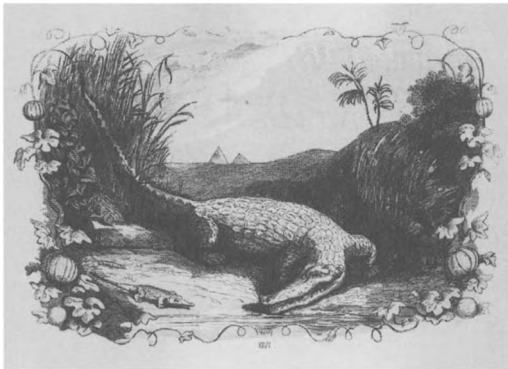
46.2

46.3

46.4

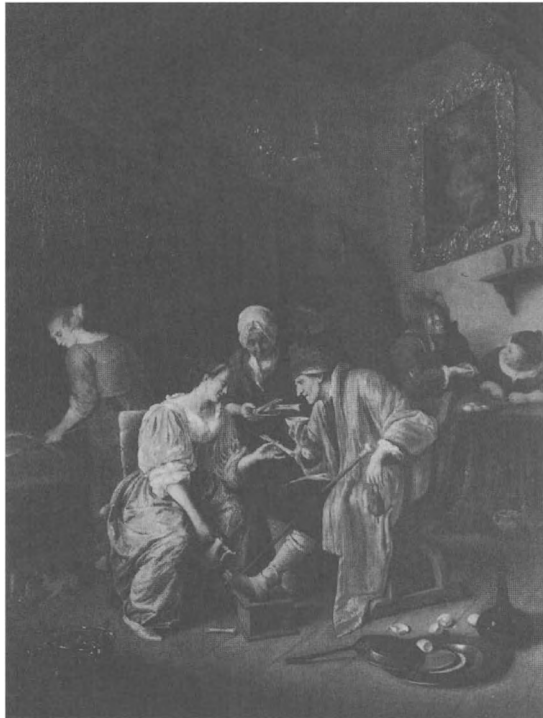
46.5

194 FLORENTII SCHOONHOVII
 Indoctus ipse alios juvo.
 EMBLEMA LIV.

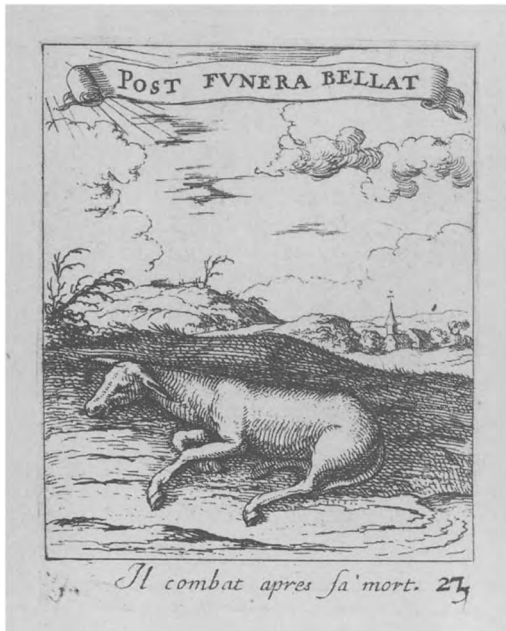
*Sunt Afini can. are rudes, tamen ossa ministrant
 Que fistulis aperissima;
 Sic quibus est res ampla domi, tenues studiosos
 Opibus juvare condecet.*

COMMENTARIUS.
 Nil magis commendat divites, quam si divitias suas in
 laudabilis usus expendant, egenos scilicet ijs susten-
 dendo, aut pauperulos studiosos, qui ad artes illas,
 quibus humanitas, & eruditio paratur, non imbuti, sed
 à natura facti videntur, ijs fovendo, & adjuvando. Afini, rude
 illud & stupidum animal, ossa nobis ministrant, ex quibus fistule
 conti-

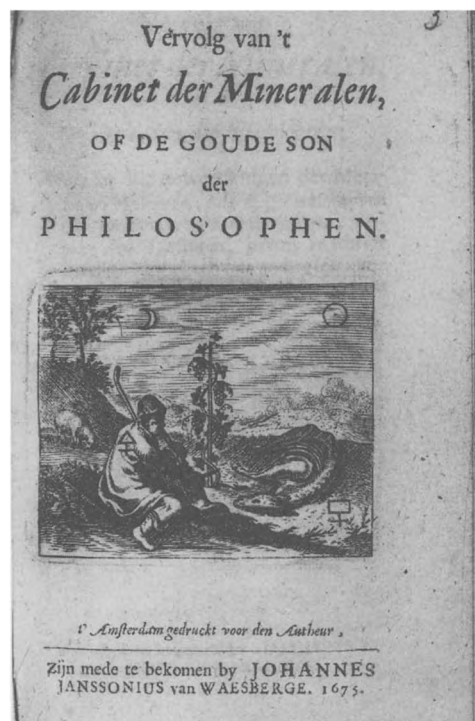
47.1

47.2

47.3

47.4

48.1

48.2

48.3

49.1

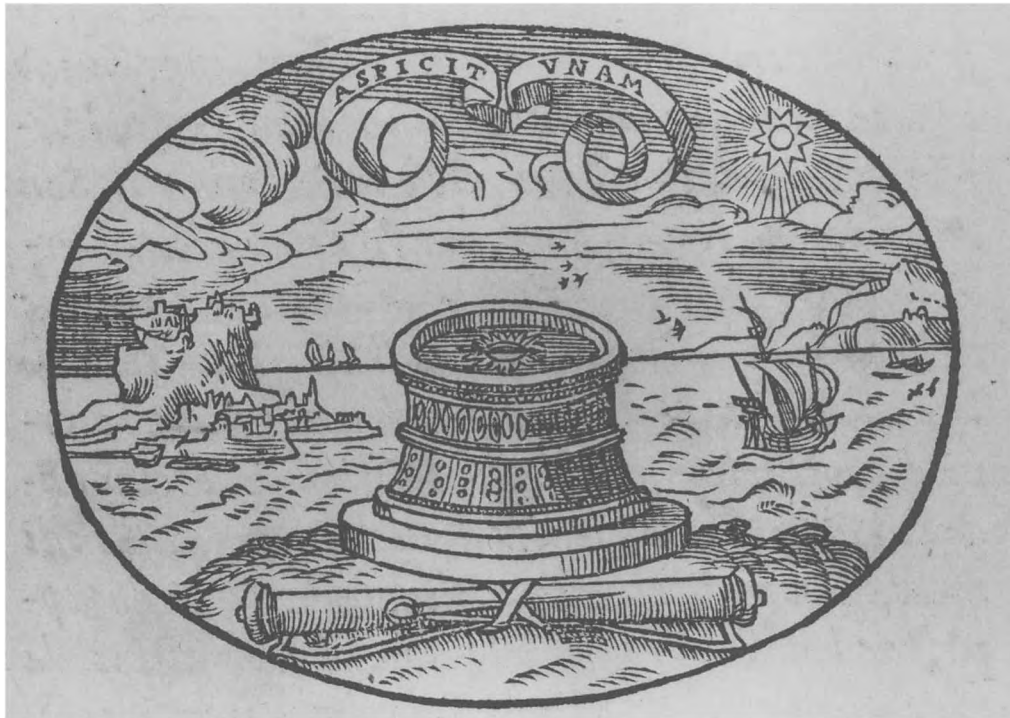
49.2

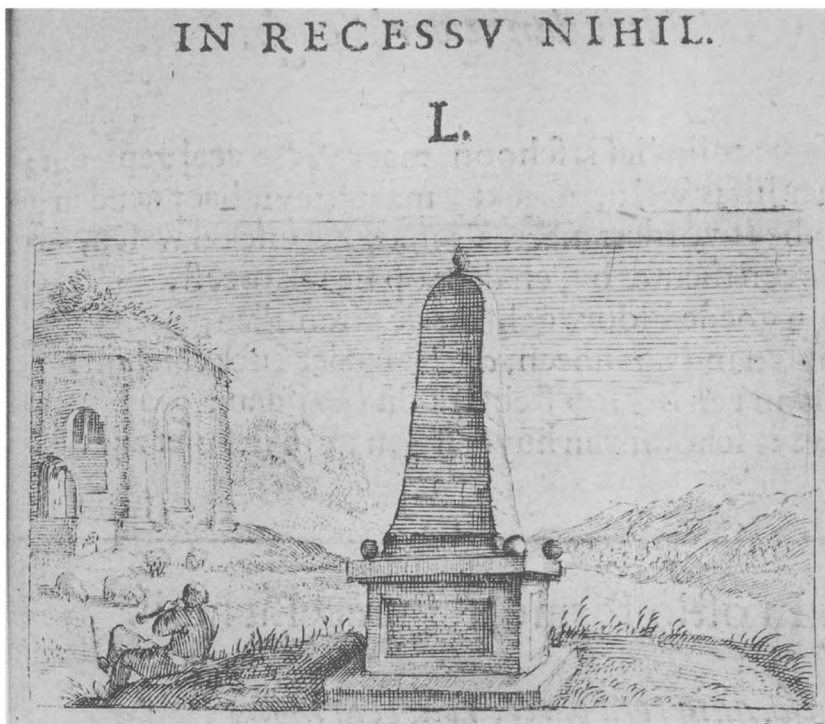
49.3

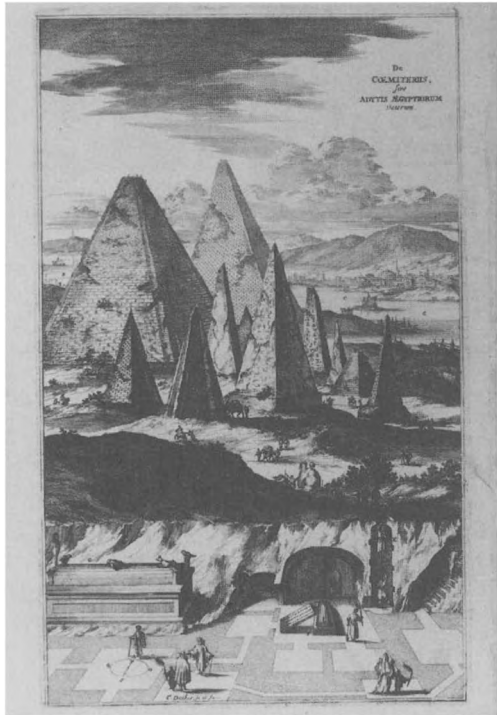
49.4

49.5

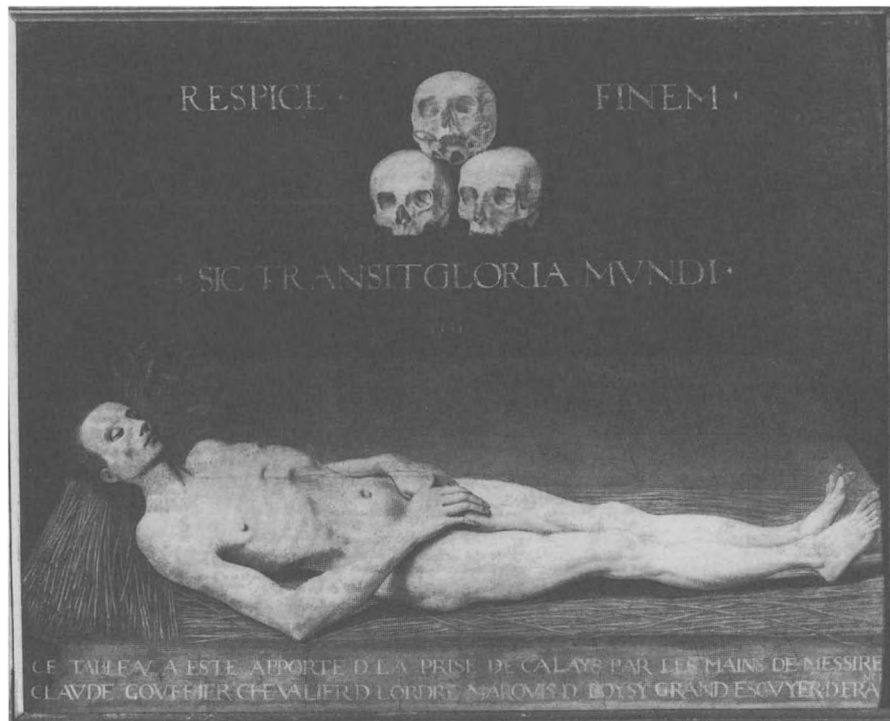

50.1

50.3

50.2

51.1

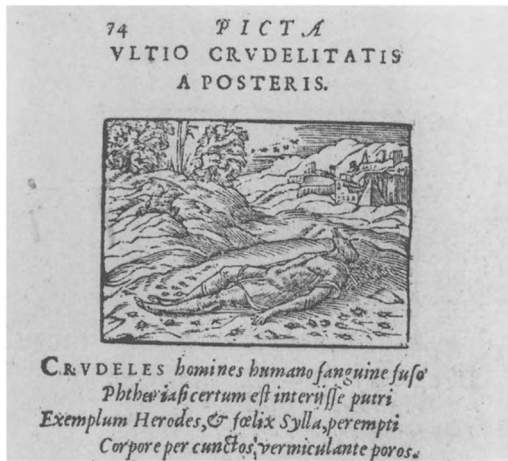
51.2

51.3

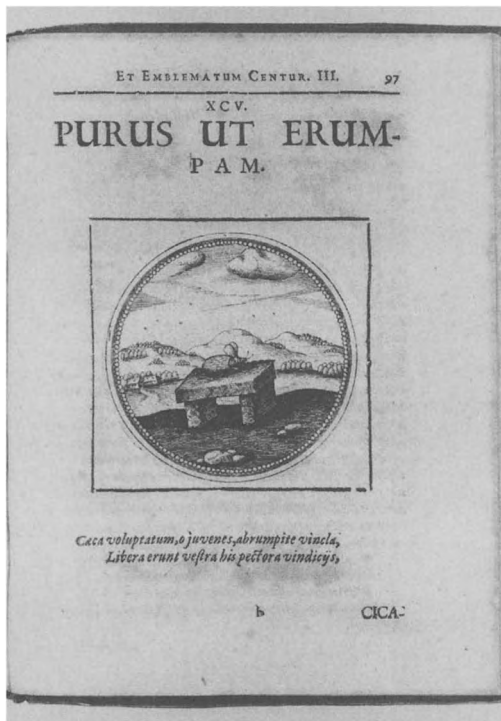
51.4

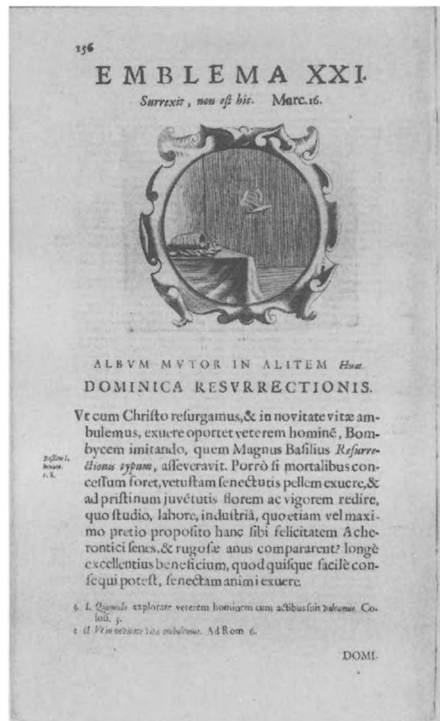
51.5

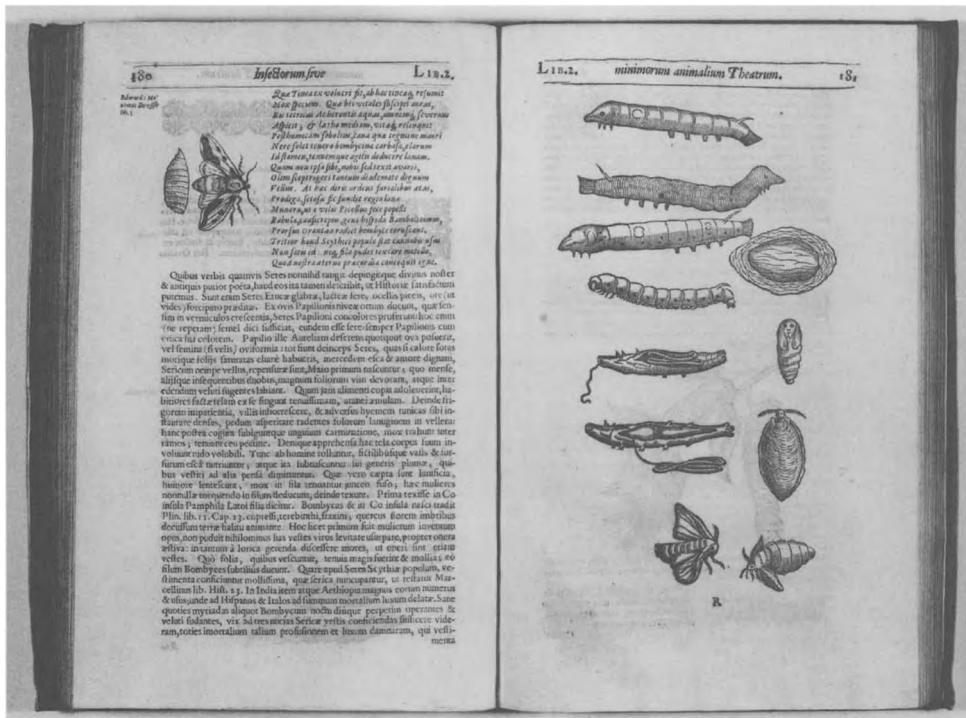
51.6

52.1

52.2

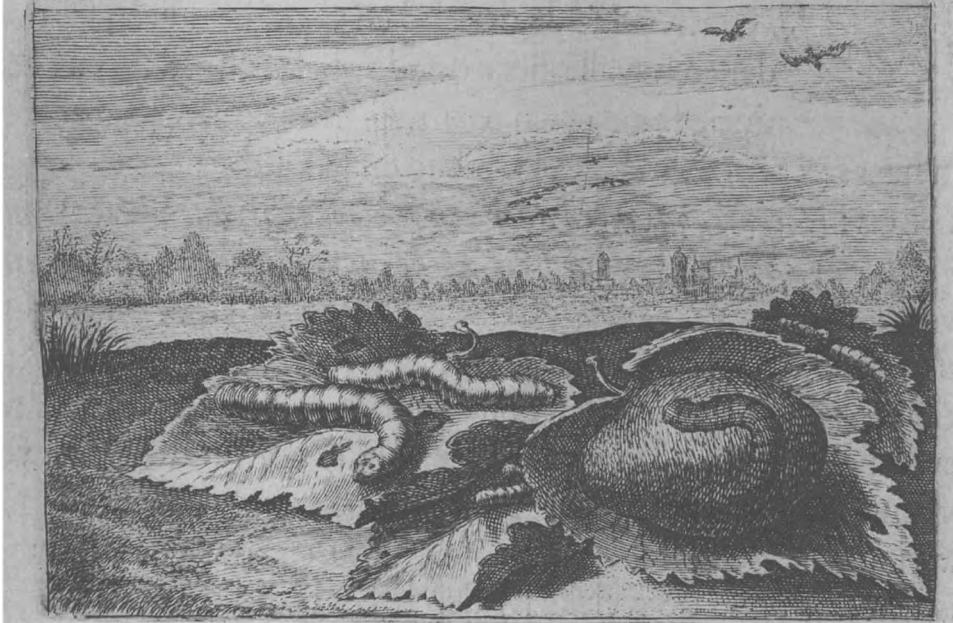

52.3

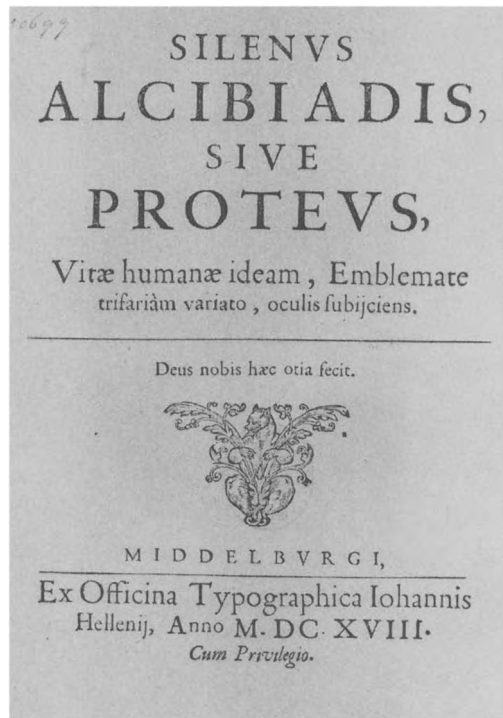

52.4

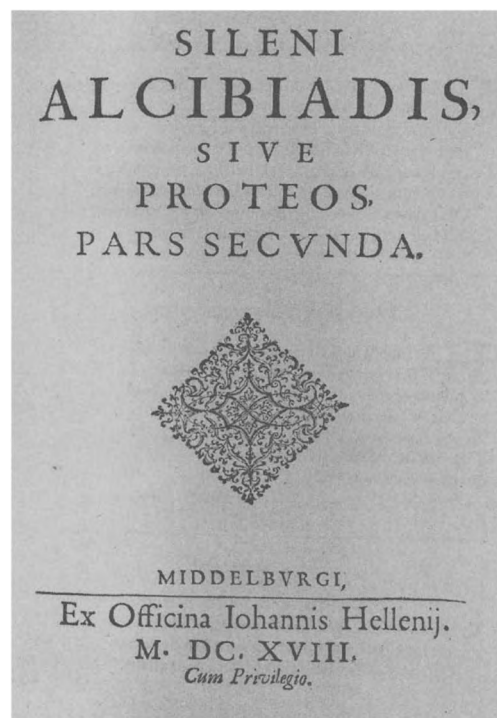
Die wetenschap vermeerdert, vermeerdert moeyte. *Salom.*

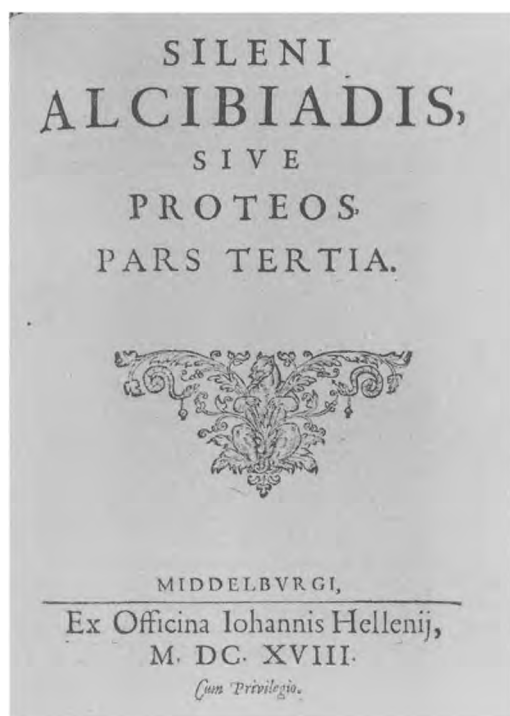
52.5

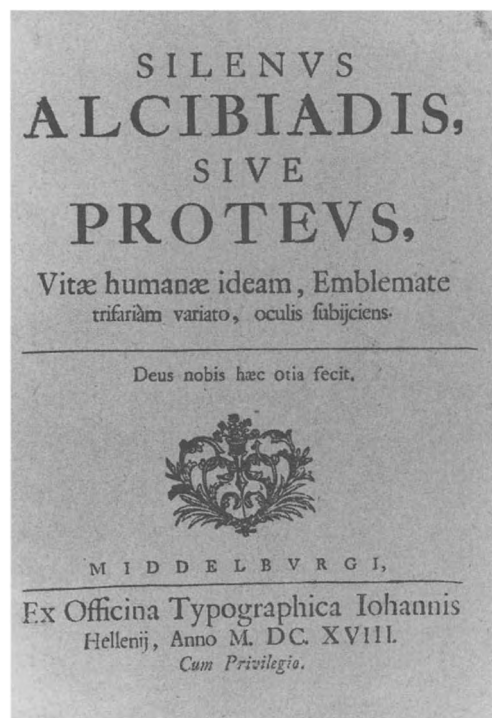
B.1.1

B.1.2

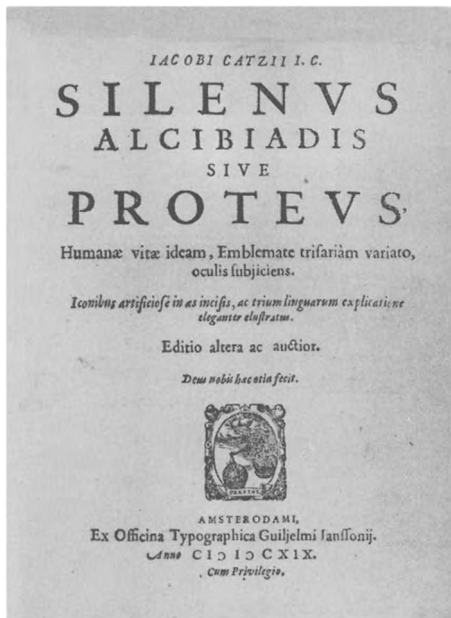
B.1.3

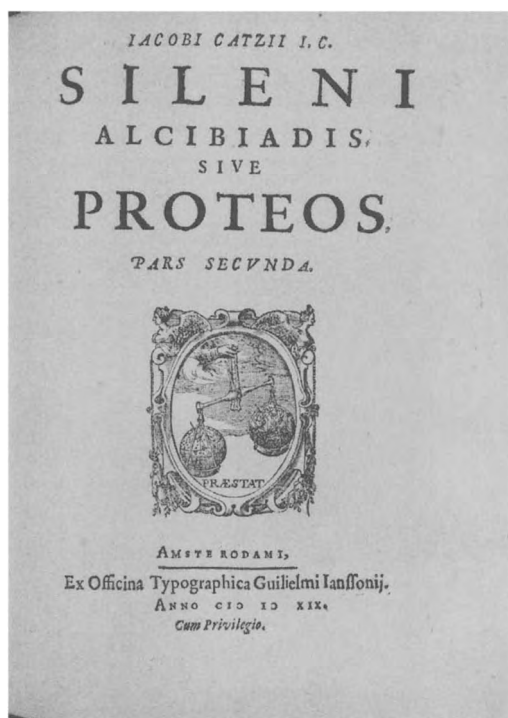
B.2

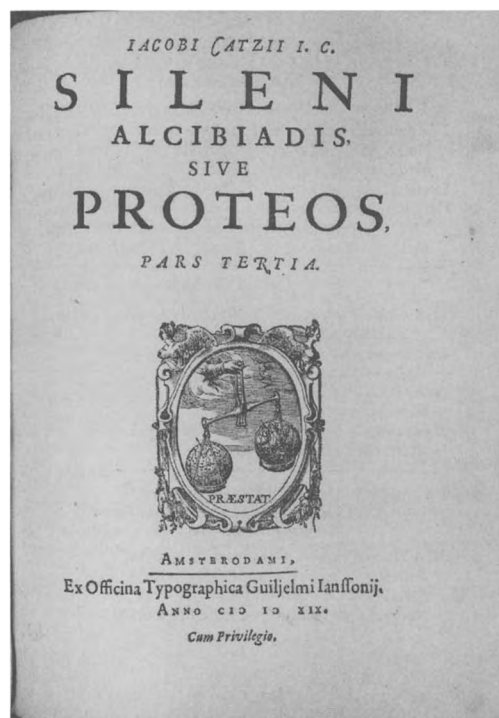
B.1.4

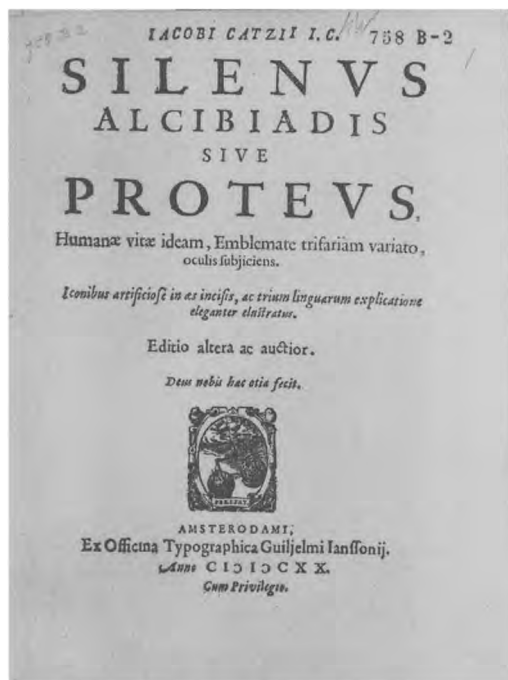
B.3

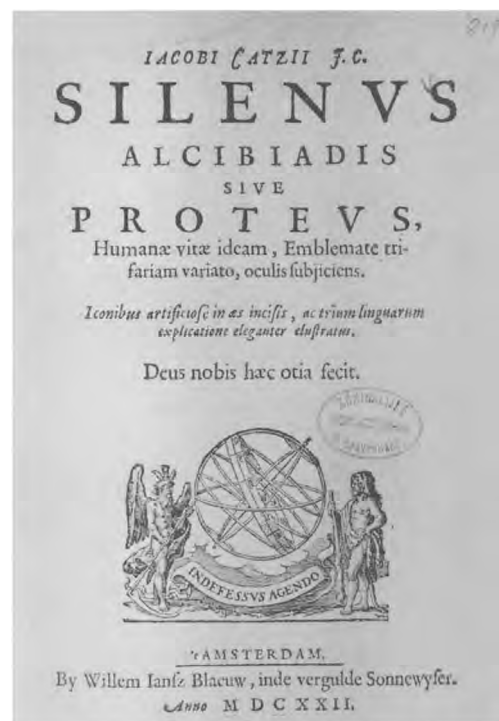
B.4.1

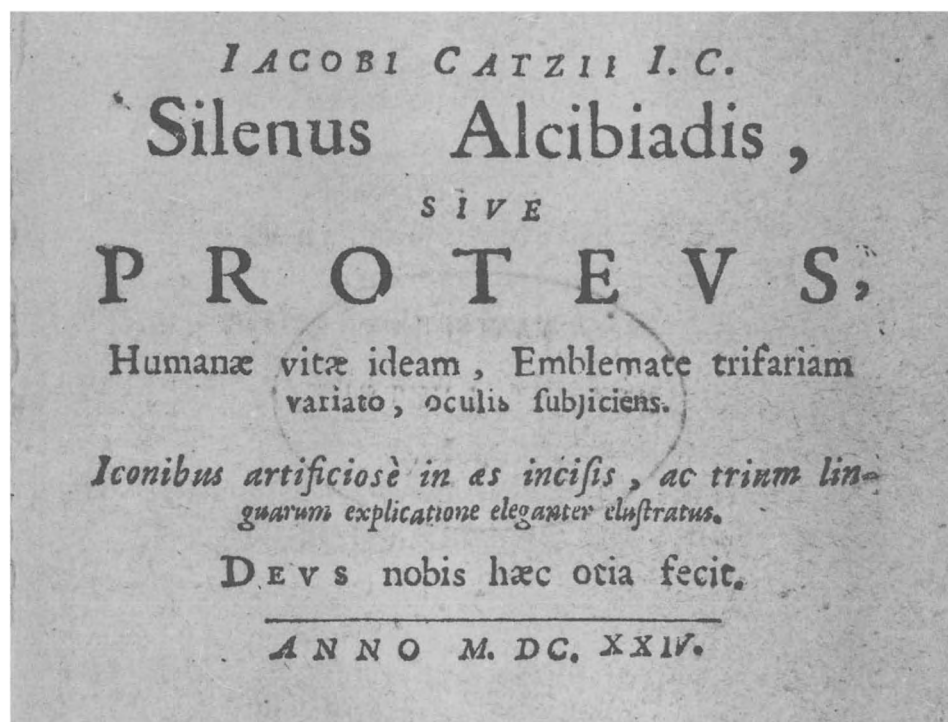
B.4.2

B.5

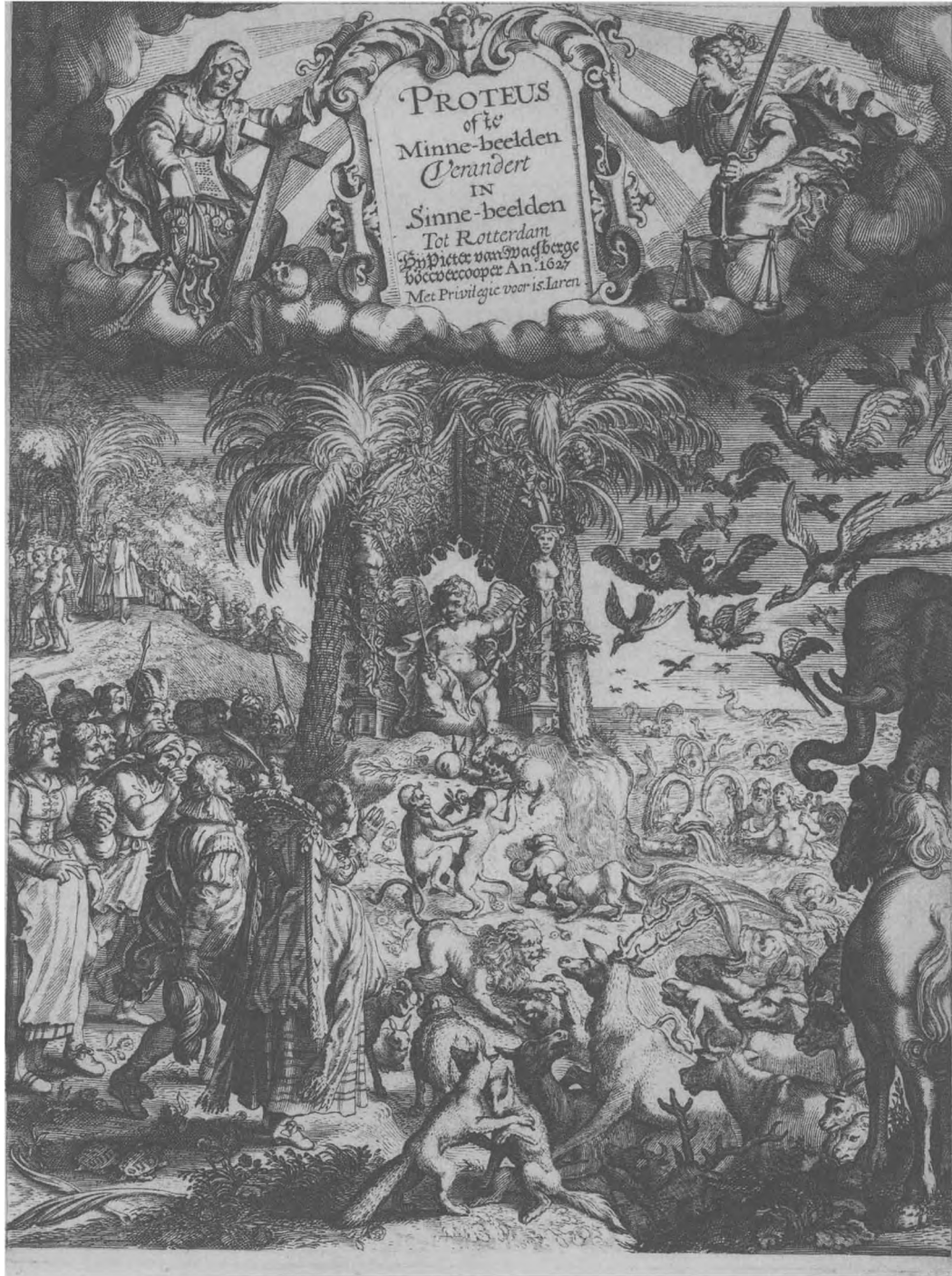
B.6

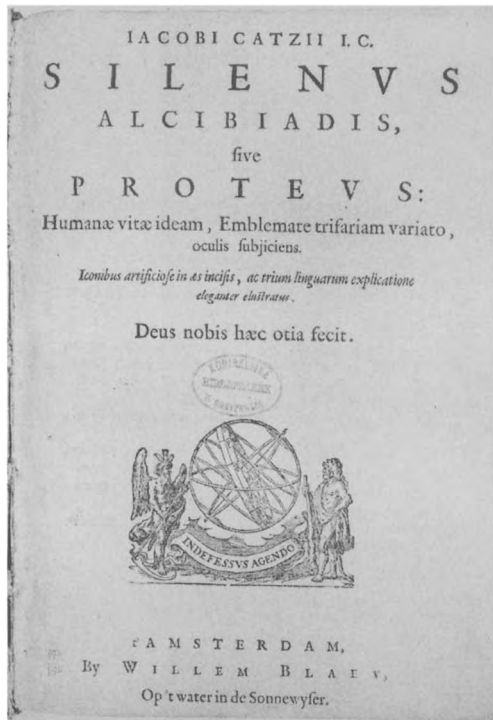
B.7.1.

B.7.2

B.9

B.8

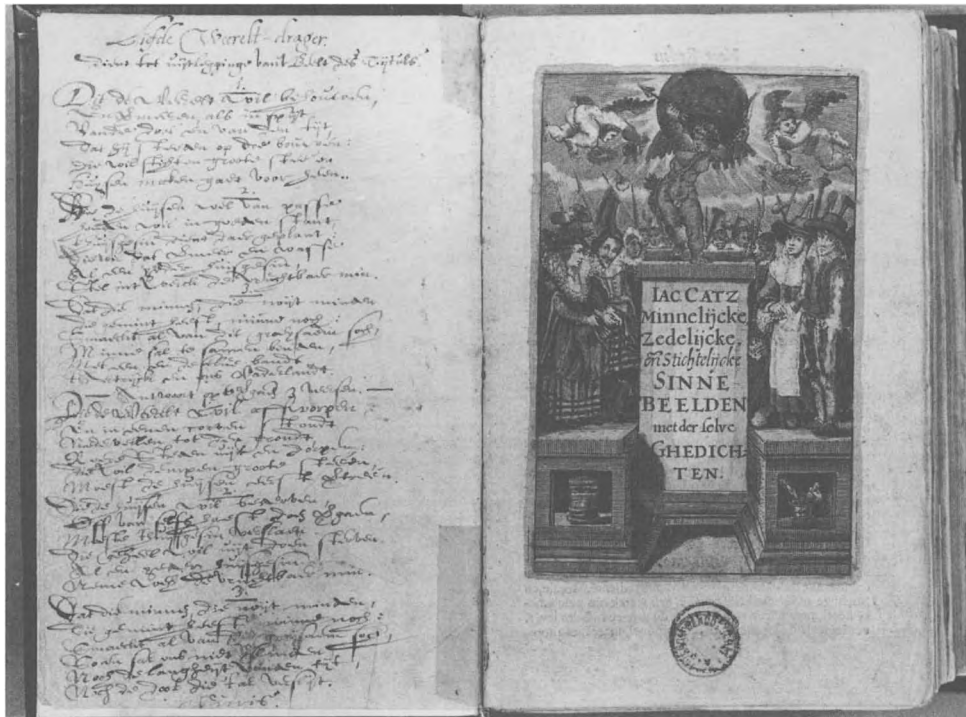
B.10.1

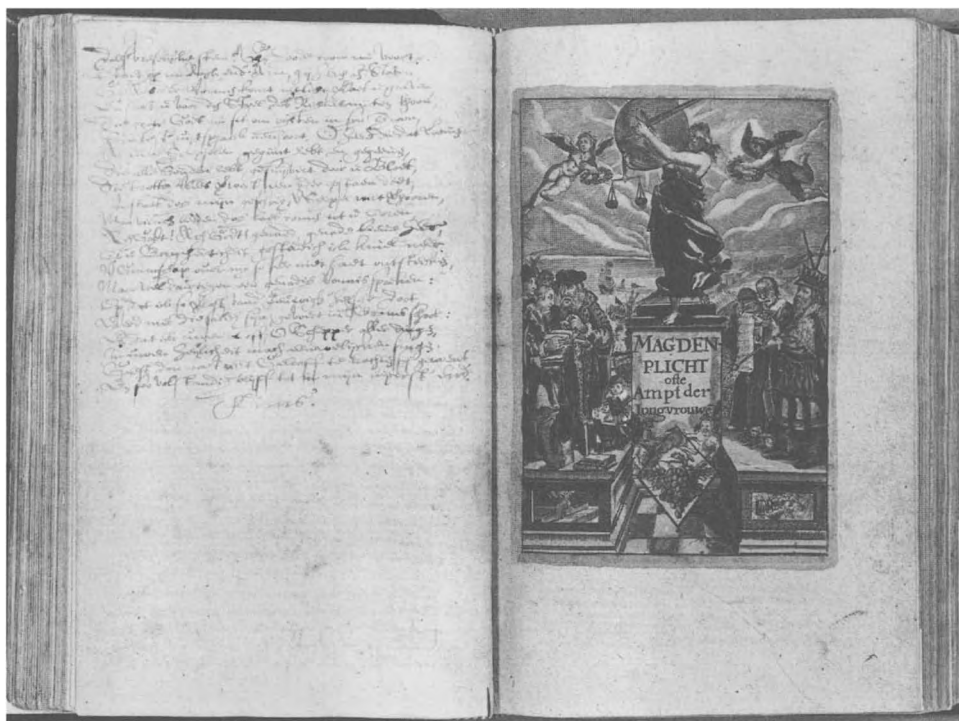
B.10.2

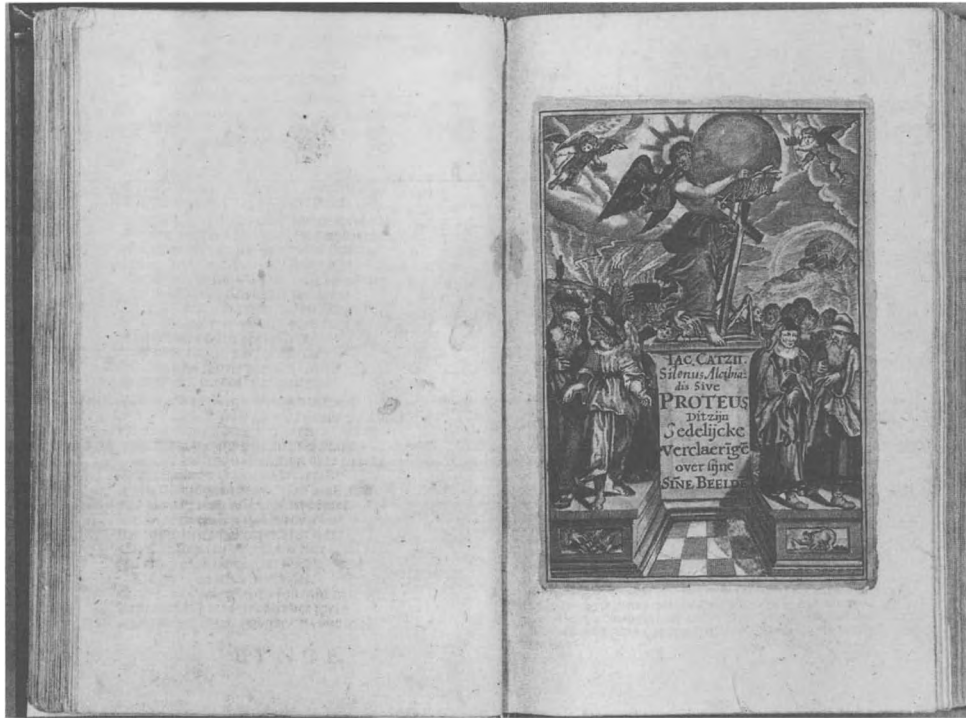
B.11

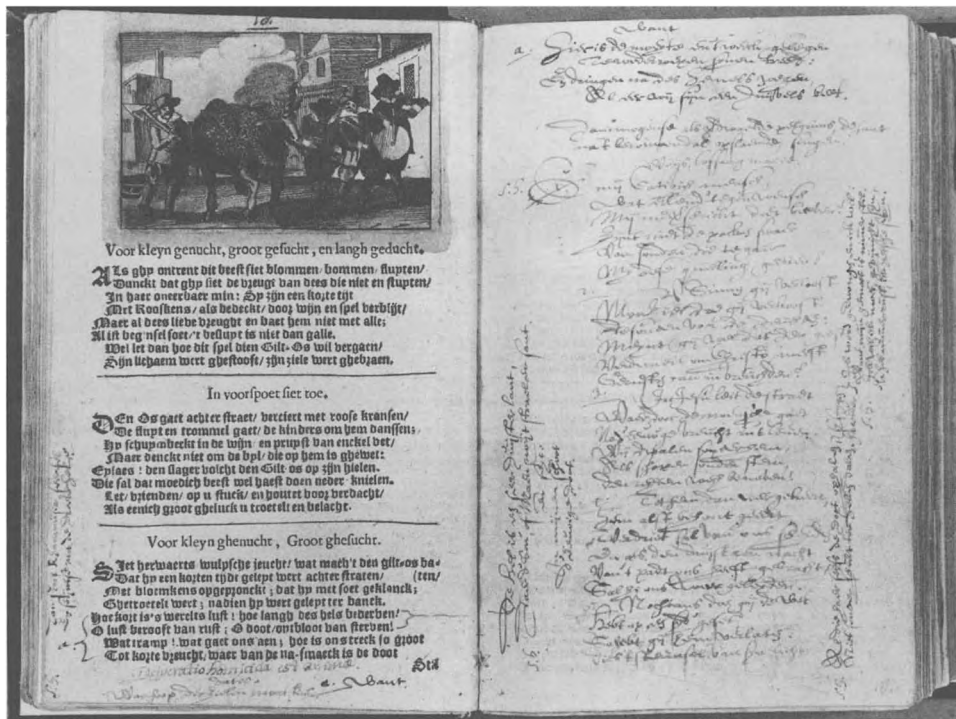
B.13.1

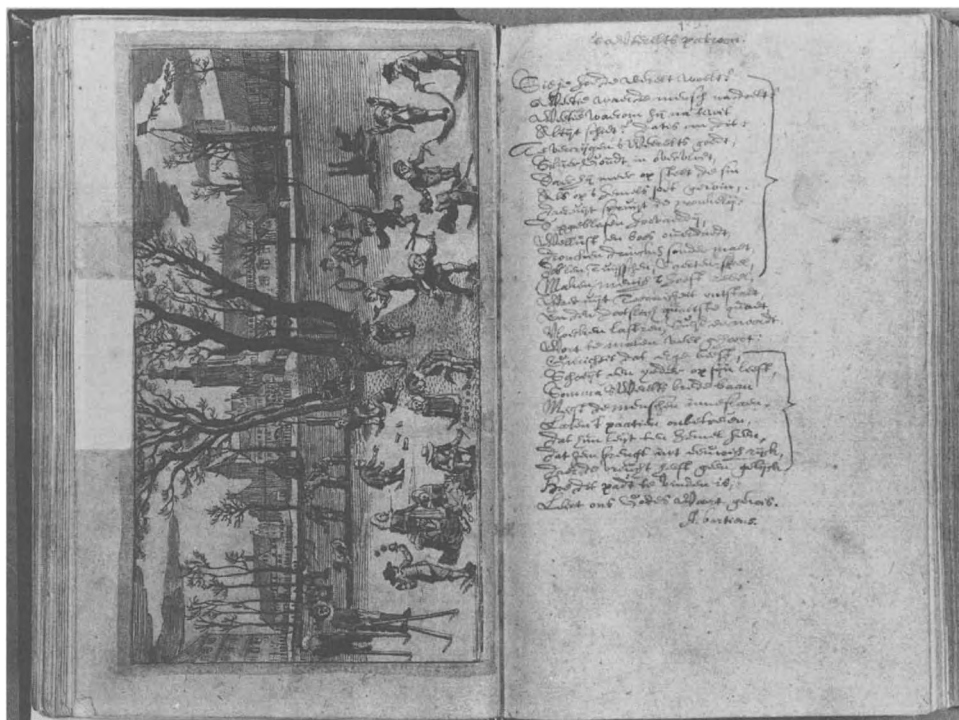
B.13.2

B.13.3

B.13.4

B.13.5

B.14.1

B.14.2

B.14.3

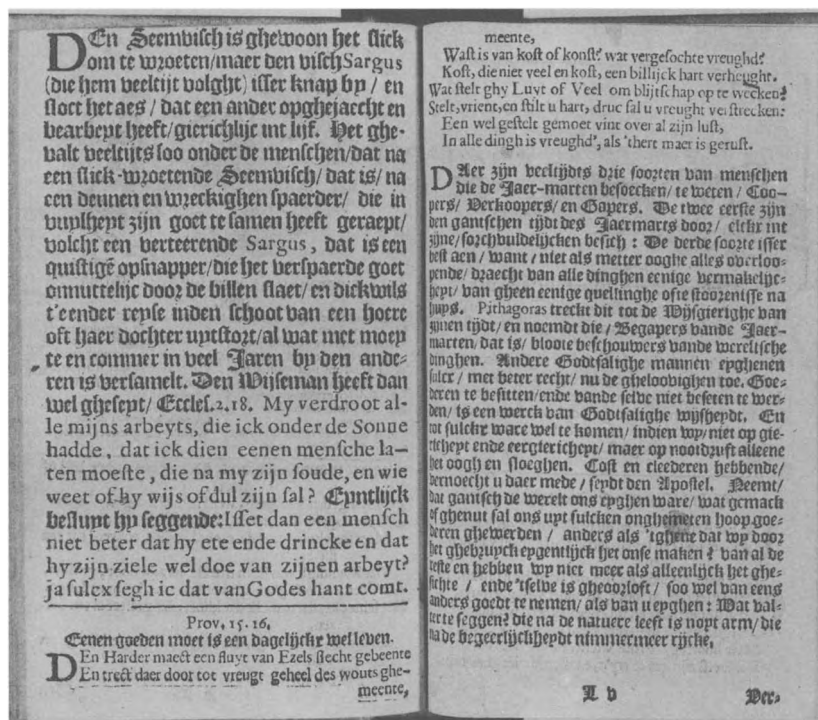
B.15

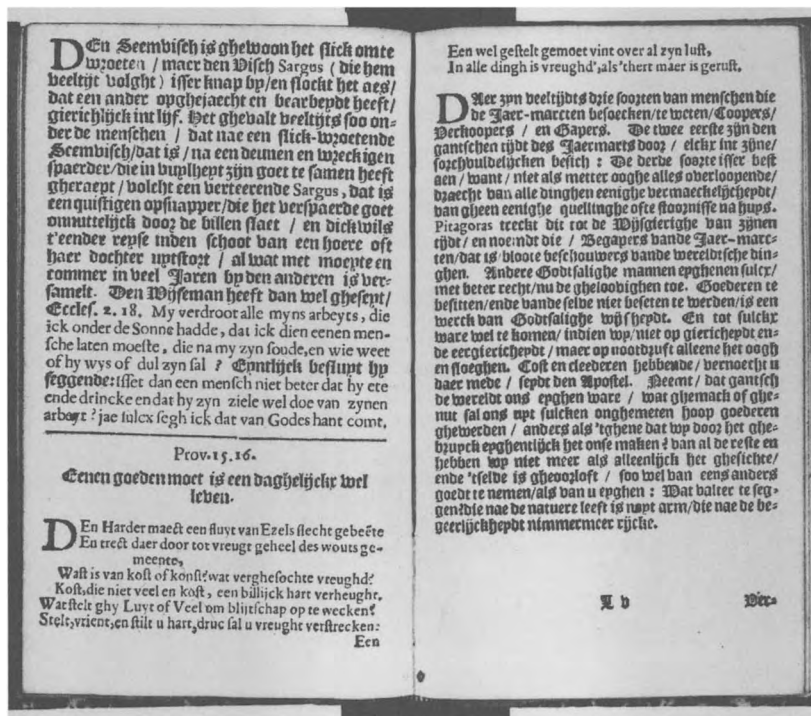
B.17

B.18.1

B.18.2

B.20.2

B.19

B.20.1

B.21

B.22.1

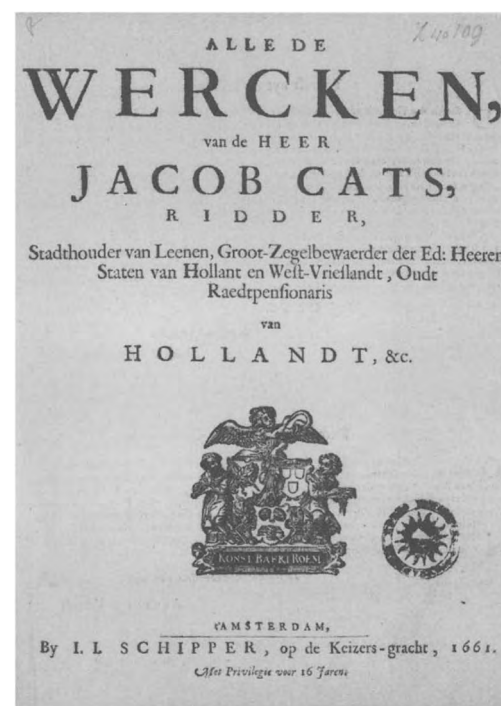
B. 23

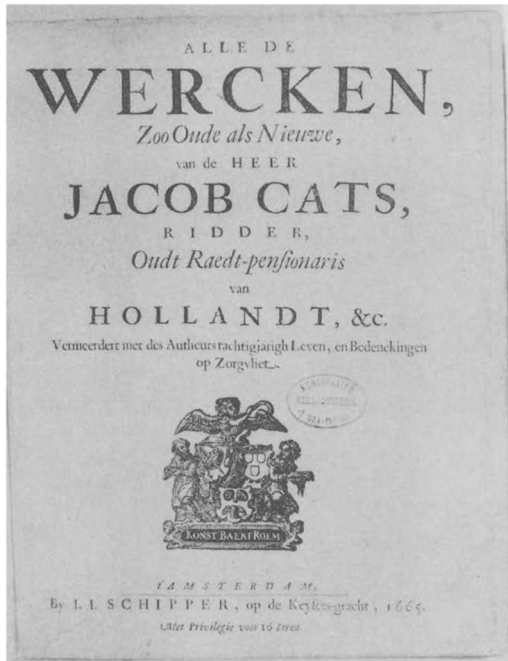
B. 24. I

B. 24. 2

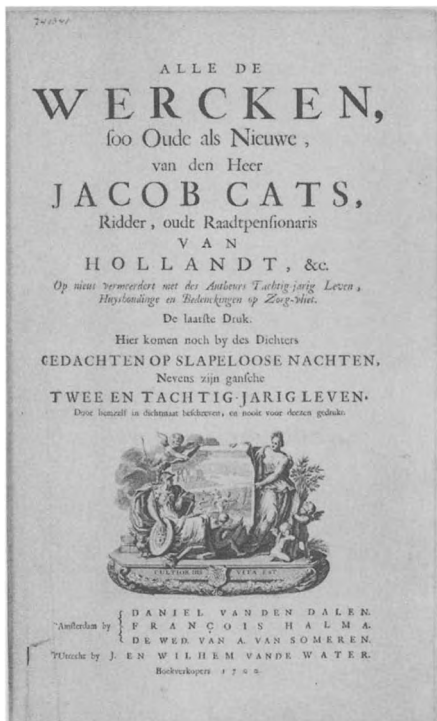
B. 25

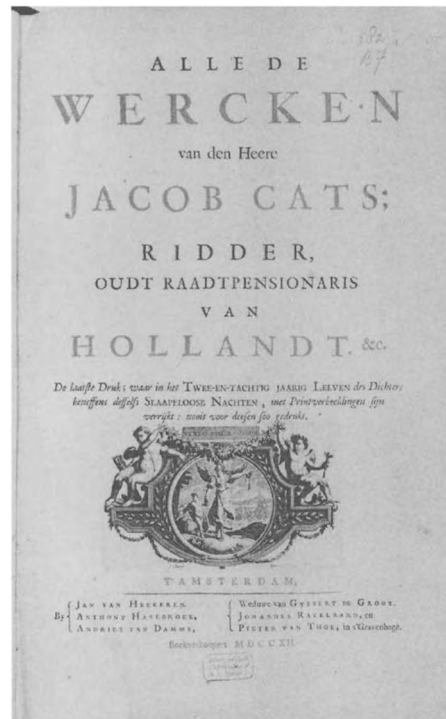
B.26.1

B.26.2

B.27

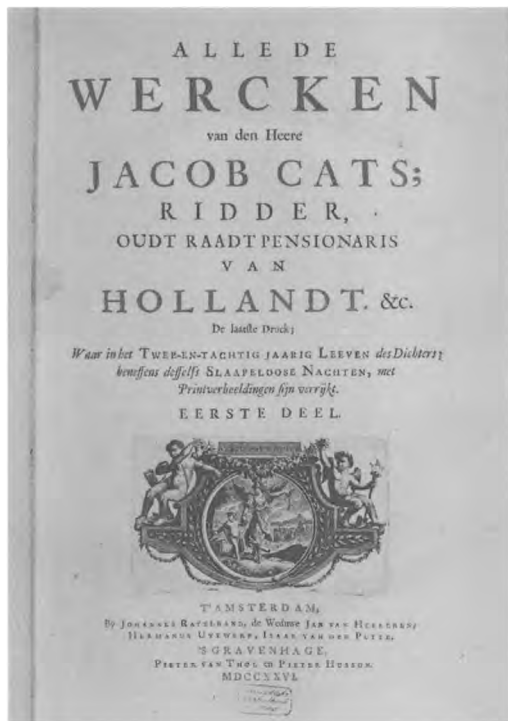
B.28

B.29

B.30

B.31

B.36.1

B.36.2

III Bijlagen

1 Lijst van tekstcorrecties, toegepast op *Proteus* uit 1627

Achter de correctie staat tussen rechte haken of deze ook in *Alle de wercken* uit 1655 werd doorgevoerd (gemarkt met een +) of, indien dit het geval is, welke afwijkende tekstvariant daar voorkomt. Aan het eind zijn de plaatsen aangegeven waarbij een afbrekingsteken in deze nieuwe editie samenvalt met een koppelteken in *Proteus*.

I.1 VOORWERK

- ‘Inhoud vande privilegie’ [niet in *ADW* 1655]
r. 19 Pietersz] Pietersz
- ‘Voor-reden ...’
r. 107 beelden)] beelden;
r. 209 (om redenen] om redenen [*ADW* 1655 +]
r. 238 viervoetige,] viervoetige
r. 269 in dewelcke] inde welcke [*ADW* 1655 +]
- ‘Ad lectorem ...’ [niet in *ADW* 1655]
r. 18 consilio hac] consilio huc
r. 92-93 propius intuenti, quam summo habitu in oculos incurrat]
propius intuenti, quam summo habitu in oculos intuenti,
quam summo habitu in oculos incurrat
r. 123 ardore] ardore
r. 135 alacri] alacri
- ‘Aende Zeeuwsche Ionck-vrouwen ...’
r. 29 Zeeuwen] Zeeuwen [*ADW* 1655 +]
r. 70 het] hot [*ADW* 1655 +]
r. 73 strecken] strecken. [*ADW* 1655: ;]
- Gedicht Hofferus
r. 18 Theocritus] Theocritus
r. 28 sensus.] sensus
r. 29 oras] ovas
- Tweede gedicht Arcerius
r. 6 Phoebus] Phaebus [*ADW* 1655 +]
r. 8 Emblemata] Emblemata [*ADW* 1655 +]
- Gedicht Roemers Visscher
r. 10 sien.] sien [*ADW* 1655 +]
r. 20 begeerich,] begeerich [*ADW* 1655 +]
r. 22 stell’] stell, [*ADW* 1655 n.v.t.]

Eerste gedicht Luyt	
r. 7	kracht] kacht [ADW 1655 +]
r. 8	sinn,] sinn [ADW 1655 +]
r. 14	end'] end [ADW 1655 n.v.t.]
Tweede gedicht Luyt	
r. 4	<i>Gbeestelijcke</i>] <i>Gbeestelijck</i> [ADW 1655 +]
Gedicht De Swaef	
r. 9	(wonder] wonder [ADW 1655 n.v.t.]
Gedicht Hobius	
r. 20	Burgher-recht] Burghes-recht [ADW 1655 +]
r. 38	driedobbel] driebobbel [ADW 1655 +]

I.2 DE EMBLEMEN

I	I	Een verklaring voor het gering aantal zetfouten in embleem I, wordt gegeven in de Bibliografie onder nr. B.9.
	I.C.3, r. 2	regimber] regrimber
II	II.A.3, r. 3	de] des
	II.B.5, r. 14	expeditius] expeditus [ADW 1655 +]
	II.C.3, r. 2	là] lá [ADW 1655 +]
III	III.B.2, r. 4	praetereunti] praetereunte
	III.C.2, r. 8	habet] habent
IV	IV.A.3, r. 2	bocage.] bocage
	IV.B.1, r. 2	onbelompe] ombelompe [ADW 1655 +]
	IV.B.4.C, r. 1	accipias] accipias,
	IV.C.3, motto	amitié] amitiè [ADW 1655 +]
	IV.C.5, r. 9	maledicendi] maledicenti
V	V.A.1, r. 2	gapen] gapen. [ADW 1655: ;]
	V.A.2, r. 5	blando] blande
	V.A.2, r. 6	quanta] quanto
	V.A.2, r. 7	Dum] Dum,
	V.A.4.b, r. 1	ñ] ñ [ADW 1655 +]
	V.C.5, r. 7	libidine] libidina [ADW 1655 +]
	VI.B.2.a, r. 1	describit] describat
VI	VI.C.1, r. 7	begin] begint [ADW 1655 +]
VII	VII.B.1, r. 2	loeren] loeren. [ADW 1655 +]
	VII.B.1, r. 3	man,] man [ADW 1655 +]
	VII.C.3, r. 4	qu'il a] qu'il á [ADW 1655 +]
	VII.C.6, r. 7-8	werden,] werden. [ADW 1655: ;]
VIII	VIII.A.3, r. 1	façon] facon [ADW 1655 +]
	VIII.A.4.b, r. 5	clara] chara [ADW 1655 +]
	VIII.B.2, r. 2	fulgure] fulgere

	VIII.B.3, r. 3	juge-on si heureux] juge-on heureux
	VIII.C.2, r. 4	trifulca] triscula [ADW 1655 +]
	VIII.C.3, motto	orgueilleux] osgueilleux [ADW 1655 +]
IX	IX.B.6, r. 5	de taerte] te taerte [ADW 1655 +]
	IX.C.3, r. 2	cela] celá [ADW 1655 +]
	IX.C.5, r. 14	divitiis] devitiis
	IX.C.5, r. 14-15	paupertatis] paupertatas [ADW 1655 +]
X	X.A.3, r. 3	sera] será [ADW 1655 +]
	X.B.1, r. 1	Leeuwe] Leuwe
	X.B.4.C, r. 1	faciat] faciant [ADW 1655 +]
	X.C.5, r. 4	obstandum] abstandum [ADW 1655 +]
	X.C.5, r. 6	ita via] in via
	X.C.6, r. 19	crijgsman] chrijgsman [ADW 1655 +]
XI	XI.A.2, r. 1	abhorret] ahhorret [ADW 1655 +]
	XI.A.3, r. 3	verger] vergers
	XI.B.5, r. 2	traicté] traictè [ADW 1655 +]
	XI.B.5, r. 11	fiunt] sunt
XII	XII.B.3, r. 4	liberté] libertè [ADW 1655 +]
	XII.B.4.b, r. 1	reprehensionibus] represensionibus [ADW 1655 +]
	XII.B.5, r. 11	incumbit] incubit
	XII.C.3, motto	l'ignominie] l'igominie [ADW 1655 +]
	XII.C.3, r. 2	voilà] voilà [ADW 1655 +]
	XII.C.6, r. 4	te rechten] de rechten [ADW 1655 +]
XIII	XIII.A.3, r. 3	fumée] fumeé [ADW 1655 +]
	XIII.B.1, r. 2	aes] als [ADW 1655 +]
	XIII.B.2, r. 4	linter] linte
	XIII.B.2, r. 7	nemorumque] memorumque [ADW 1655 +]
	XIII.B.4.a, r. 1	volet,] volet. [ADW 1655: geen interpunctie]
	XIII.B.6, r. 11	vinnichste] winnichste [ADW 1655 +]
	XIII.C.2, r. 6	pavit] pavet
	XIII.C.6, r. 16-17	opgetogen] obgetogen [ADW 1655 +]
XIV	XIV.A.3, r. 4	gaillard] galliard [ADW 1655 +]
	XIV.A.4.a, r. 1	Rachel] Rachael
	XIV.B.4.b, r. 3	vultum] vulgum [ADW 1655 +]
	XIV.B.2.a, r. 3	nulla] nullo
	XIV.C.5, r. 1	voluptatibus] voluntatibus [ADW 1655 +]
	XIV.C.5, r. 8	est (inquit] est) inquit [ADW 1655 +]
XV	XV.A.3, r. 4	païs, gardant] pais, gardent
	XV.B.3, r. 3	felicité] foelicité [ADW 1655 +]
	XV.B.4.b, r. 1-2	plagiarios] plagiores
	XV.C.2, r. 4	sibi] sibe [ADW 1655 +]
	XV.C.3, r. 1	tu voudras] tu, voudras [ADW 1655 +]
		cesse] cesse. [ADW 1655 +]
	XV.C.5, r. 7	interea] intereat

XVI	XVI.A.1, r. 3 XVI.A.3, r. 1 XVI.B.3, motto XVI.B.5, r. 6 XVI.C.3, motto XVI.C.5, r. 1 XVI.C.5, r. 7 XVI.C.5, r. 11 XVI.C.6, r. 13	zee-lamprey ¹] zee-lamprey [ADW ¹⁶⁵⁵ : *] amant] ámant [ADW ¹⁶⁵⁵ +] oisif] oisif [ADW ¹⁶⁵⁵ +] ita] itu [ADW ¹⁶⁵⁵ +] lumière] lumière [ADW ¹⁶⁵⁵ : geen accent] filiis] filius [ADW ¹⁶⁵⁵ +] Meandros] Menandros operibusque] operisque niet als] niet, als [ADW ¹⁶⁵⁵ +]
XVII	XVII.B.3, r. 2 XVII.B.3, r. 3 XVII.B.3, r. 4 XVII.B.5, r. 2 XVII.B.6, r. 9 XVII.C.3, r. 3	vieille] vielle [ADW ¹⁶⁵⁵ +] d'estre] t'estre nouveau.] nouveau, [ADW ¹⁶⁵⁵ +] memoriae] memorie [ADW ¹⁶⁵⁵ +] eenighe] eenighc [ADW ¹⁶⁵⁵ +] jà] já [ADW ¹⁶⁵⁵ +]
XVIII	XVIII.A.3, r. 2 XVIII.A.4.b, r. 2-3 XVIII.A.4.b, r. 3 XVIII.B.5, r. 2 XVIII.B.5, r. 10 XVIII.B.5, r. 11-12 XVIII.B.6, r. 16 XVIII.C.3, motto XVIII.C.5, r. 4	sera] serà [ADW ¹⁶⁵⁵ : serà] d'un'] d'un φειδου] φειδου [ADW ¹⁶⁵⁵ +] νομιμω γάμω] νομιμω γάμω [ADW ¹⁶⁵⁵ +. Bovendien is, verrassend genoeg, de ontkenning μηδε (niet) komen te vervallen; het is niet waarschijnlijk dat Cats deze zin ontken- nend heeft bedoeld.] bonarum] bonorum victoriam] victouiam [ADW ¹⁶⁵⁵ +] r'onderwerpen] r'onderwerpen [ADW ¹⁶⁵⁵ +] hulpe,] hulpe. [ADW ¹⁶⁵⁵ +] qu'il] qui'l [ADW ¹⁶⁵⁵ +] magnis] magnus [ADW ¹⁶⁵⁵ +]
XIX	XIX.A.3, r. 4 XIX.A.4.a, r. 2 XIX.A.4.a, r. 2 XIX.A.4.b, r. 4 XIX.B.3, motto XIX.B.5, r. 8 XIX.C.5, r. 13 XIX.C.6, r. 9	longs] long ad vincula] vincula [ADW ¹⁶⁵⁵ +] sagitta] sagitta gitta [ADW ¹⁶⁵⁵ +] floribus] floribas [ADW ¹⁶⁵⁵ +] prosperité] prosperitè [ADW ¹⁶⁵⁵ +] seurté] seurtè [ADW ¹⁶⁵⁵ +] futurus] futuras [ADW ¹⁶⁵⁵ +] infoelicus] foelicus op,] op; [ADW ¹⁶⁵⁵ +]
XX	XX.B.3, motto XX.B.5, r. 10 XX.B.6, r. 2 XX.C.1, motto	bouclier] boucher sententias] sentias de heer] de de heer [ADW ¹⁶⁵⁵ +] rotssteen] rotsteen [ADW ¹⁶⁵⁵ +]
XXI	XXI.A.4.b, bron XXI.B.1, r. 6 XXI.B.2, r. 4 XXI.B.2, r. 6	SALVIAN.] SAL.VIAN. [ADW ¹⁶⁵⁵ +] gingh, doen] gingh doen parva volavit avis] volavit avis [ADW ¹⁶⁵⁵ : laeta] puerum] te puerum [ADW ¹⁶⁵⁵ +]

	XXI.B.4.C, r. 4	Et] E
	XXI.B.5, r. 11	Stobaeus] Stobae [ADW 1655 +]
	XXI.C.1.a, r. 4	Tot dat ghy 't al te mael] Tot ghy al te mael [ADW 1655 +]
	XXI.C.4.a, r. 1	quae] quem [ADW 1655: quod]
XXII	XXII.A.2, r. 4	Ille] Illa
	XXII.A.2, r. 5	Qui] Quem
	XXII.B.2, r. 3	torqueat] troqueat [ADW 1655 +]
	XXII.B.5, r. 1	nisi] nisit [ADW 1655 +]
	XXII.B.5, r. 4	foelicitatis] foelicitas
	XXII.B.5, r. 5	ferae] feroe [ADW 1655 +]
	XXII.B.5, r. 6	laesis] laesi
	XXII.B.5, r. 12	Ulysses] Ulysser [ADW 1655 +]
XXIII	XXIII.A.3, r. 2	cela] celá [ADW 1655: celà]
	XXIII.B.4.b, r. 1	citè] cite [ADW 1655 +]
	XXIII.C.5, motto	MEDIIS] MEDIUS [ADW 1655 +]
	XXIII.C.5, r. 15	salsis] falsis
XXIV	XXIV.A.4.c, r. 1	Dii] Dy [ADW 1655: Di]
	XXIV.A.4.d, r. 1	angusto] angustum
	XXIV.B.1, r. 4	moet.] moet [ADW 1655 +]
	XXIV.B.5, r. 12-13	esse, non] esse. non [ADW 1655 +]
XXV	XXV.A.3, r. 2	D'aller] Daller [ADW 1655 +]
	XXV.C.5, r. 5	panem] pacem
	XXV.C.5, r. 13	aliorum.] aliorum [ADW 1655 +]
XXVI	XXVI.A.3, r. 4	cela] celá [ADW 1655: celà]
	XXVI.B.1, r. 5	een yeder] en yeder [ADW 1655 +]
	XXVI.B.4.c, r. 1	mala] malè
	XXVI.C.2, r. 4	frivole] frevole [ADW 1655 +]
	XXVI.C.2, r. 5	denique] deneque [ADW 1655 +]
	XXVI.C.4.b, r. 2	ille] illi [ADW 1655 +]
	XXVI.C.5, r. 4	vitae] visae [ADW 1655 +]
	XXVI.C.5, r. 5	quidem] quidam
	XXVI.C.5, r. 12	quidem] quidam [ADW 1655 +]
	XXVI.C.5, r. 17	iudico] iudicio [ADW 1655 +]
XXVII	XXVII.A.2, r. 1	repulsum] repulsam
	XXVII.A.4.a, r. 3	apparent] apparet
	XXVII.B.4.a, r. 1	rationem] rationum [ADW 1655 +]
	XXVII.B.6, r. 10	dadelijck] dadelijck [ADW 1655 +]
XXVIII	XXVIII.B.2, r. 4	amor:] amor.: [ADW 1655 +]
	XXVIII.B.4.b, r. 1	vir &] vir && [ADW 1655 +]
	XXVIII.B.4.c, r. 3	concupiscunt] coneupiscunt [ADW 1655 +]
	XXVIII.B.5, r. 3	abhorreo] adhorreo [ADW 1655 +]
	XXVIII.B.5, r. 11	amatoriis] amatoris
	XXVIII.C.3, motto	partager] partage
	XXVIII.C.3, r. 4	pres,] pres [ADW 1655 +]

XXIX	XXIX.B.2, r. 4 XXIX.B.4.a, r. 1 XXIX.B.4.c, r. 1 XXIX.C.1, r. 5 XXIX.C.6, r. 21	pectore] pectora [<i>ADW</i> 1655 +] sit] fit [<i>ADW</i> 1655 +] Leotychidas] Leotychilas Gaet,] Gaet [<i>ADW</i> 1655: geen interpunctie] Wie] Wy [<i>ADW</i> 1655 +]
XXX	XXX.A.2, r. 1 XXX.A.4, r. 1 XXX.B.5, r. 12	cava] cavae [<i>ADW</i> 1655 +] Fauno] Faune [<i>ADW</i> 1655 +] absumpsisse] assumpsisse
XXXI	XXXI.B.5, r. 8	hominum] homiuum [<i>ADW</i> 1655 +]
XXXII	XXXII.B.2, r. 3 XXXII.B.6, r. 22 XXXII.C.2, r. 7 XXXII.C.3, r. 1	Guttera] Gutter à hoop] ho'op [<i>ADW</i> 1655 +] callis] calles jà] já [<i>ADW</i> 1655 +]
XXXIII	XXXIII.A.1, r. 3 XXXIII.A.3, r. 2 XXXIII.B.4.b, bron XXXIII.B.5, r. 17 XXXIII.C.1, r. 7 XXXIII.C.2, motto XXXIII.C.2, r. 4 XXXIII.C.2, r. 5 XXXIII.C.5, motto	aen, ¹] aen, [<i>ADW</i> 1655: * achter 'bietje'] son miel] sont miel [<i>ADW</i> 1655 +] LIPS] LISP [<i>ADW</i> 1655 +] continent,] continet. [<i>ADW</i> 1655 +] bloemtje] bloemje [vgl. A.1, r. 4; <i>ADW</i> 1655 +] Auferimur] Auferrimur [<i>ADW</i> 1655 +] Hac] Haec [<i>ADW</i> 1655: Hàc] crebro] crabro AUFERIMUR] AUFERRIMUR [<i>ADW</i> 1655 +]
XXXIV	XXXIV.B.4.a, bron XXXIV.B.5, r. 13 XXXIV.C.3, r. 3 XXXIV.C.3, r. 4 XXXIV.C.4, r. 2 XXXIV.C.5, r. 8	LIPS] LISP [<i>ADW</i> 1655 +] strategemata] stratagemata corps] cotps [<i>ADW</i> 1655 +] qu'il est] qu'il est est [<i>ADW</i> 1655 +] Nabuzardam] NabuZaidam homini] homine
XXXV	XXXV.A.3, r. 4 XXXV.B.5, r. 3 XXXV.B.6, r. 15 XXXV.C.1, r. 2 XXXV.C.1, r. 4 XXXV.C.3, r. 4 XXXV.C.4, r. 4 XXXV.C.4, r. 5 XXXV.C.4, r. 8 XXXV.C.5, r. 3 XXXV.C.5, r. 9 XXXV.C.6, r. 20 XXXV.C.6, r. 20	Au jeu] Au jeus di non] de non aenghesien] aeeghesien [<i>ADW</i> 1655 +] vangen;] vangen [<i>ADW</i> 1655: ,] kuyt.] kuyt [<i>ADW</i> 1655 +] là] lá [<i>ADW</i> 1655 +] capiat] capeat proponit.] proponit [<i>ADW</i> 1655 +] conspicit,] conspicit nosti] nostri uniuscuisque] unicuiusque sinnen] sinnnen [<i>ADW</i> 1655 +] bloet,] bloet. [<i>ADW</i> 1655 +]
XXXVI	XXXVI.B.6, r. 1 XXXVI.C.1, r. 8 XXXVI.C.3, motto	matich] machtich [<i>ADW</i> 1655 +] Ey] En Ia] Iá [<i>ADW</i> 1655: là]

	XXXVI.C.3, motto XXXVI.C.4, r. 4	crucifié] crucifie eos] os
XXXVII	XXXVII.A.1, r. 7 XXXVII.A.2, r. 4 XXXVII.B.4.a, r. 1 XXXVII.C.4.c, r. 2	spin:] spin: [ADW 1655 +] gramine] gramina armis] armu [ADW 1655 +] le malin] ls malin [ADW 1655 +]
XXXVIII	XXXVIII.C.5, r. 9 XXXVIII.C.6, r. 6-7	quia] qui : Soo en moetet] . Soo en en moetet [ADW 1655: ; s]
XXXIX	XXXIX.B.3, r. 3 XXXIX.C.2, r. 2 XXXIX.C.2, r. 8 XXXIX.C.3, motto	affamé] affamè [ADW 1655 +] nova] nova, vera] vero [ADW 1655 +] aussi] ausi [ADW 1655 +]
XL	XL.B.2, r. 2 XL.B.2, r. 7 XL.B.4.b, r. 1 XL.B.5, r. 11 XL.B.6, r. 15 XL.C.1, r. 4 XL.C.4, r. 2 XL.C.5, r. 6 XL.C.5, r. 13 XL.C.6, r. 1-2	late] lotè [ADW 1655 +] Armamenta] Arnamenta [ADW 1655 +] artum] arctum animique] animisque ampten] amptem [ADW 1655 +] vat en heeft] vatten heeft [ADW 1655 +] dominandi] dominando nunquam] umquam [ADW 1655 +] numquid] nonquid [ADW 1655 +] mensehe selfs] mensehe selfs [ADW 1655 +]
XLI	XLI.A.2, r. 4 XLI.A.4, r. 1 XLI.C.2, r. 4 XLI.C.5, r. 5	Phyllis] Phylli magistratus,] magistratus. [ADW 1655 +] Ah!] Ab! [ADW 1655 +] corporis animi puritatem,] corporis, animi puritatem.
XLII	XLII.B.2, r. 4 XLII.B.3, r. 3 XLII.C.6, r. 11	medio] medios [ADW 1655 +] cocquin,] cocquin. [ADW 1655 +] hebben] hebbben [ADW 1655 +]
XLIII	XLIII.A.3, r. 3 XLIII.B.1, r. 2 XLIII.B.3, r. 4 XLIII.B.5, r. 10 XLIII.B.6, r. 8 XLIII.C.3, motto XLIII.C.5, r. 6 XLIII.C.5, r. 12 XLIII.C.6, r. 4	là] lá [ADW 1655 +] een ander] en ander [ADW 1655 +] commodité] commoditè [ADW 1655 +] intelligunt] intelgunt [ADW 1655 +] ontset,] ontset. [ADW 1655: ;] gloire] glorie [ADW 1655 +] numine] nomine beatitudinis] beatitudinis [ADW 1655 +] vervrolijckt] vervrolijck [ADW 1655 +]
XLIV	XLIV.B.4.a, r. 11 XLIV.B.4.c, r. 1 XLIV.B.6, r. 11 XLIV.B.6, r. 16 XLIV.C.4, r. 2 XLIV.C.4, r. 2	Qualibet] Qaelibet païs] pais raedtsheer] raedtsheer [ADW 1655 +] om te gaen] om gaen [ADW 1655 +] neglegit] negligit quiete] quieto

XLV	XLV.A.2, r. 5 XLV.C.3, r. 3 XLV.C.5, r. 6 XLV.C.5, r. 16	poterit] peterit marié,] marié. [ADW 1655 +] bovum] boum populi] popul [ADW 1655 +]
XLVI	XLVI.A.3, r. 3 XLVI.B.3, r. 2 XLVI.B.5, r. 15 XLVI.B.6, r. 12 XLVI.C.5, r. 1 XLVI.C.5, r. 2	touché] touchè [ADW 1655 +] de jour en] de jour, en [ADW 1655 +] honorum] bonorum eerstelijck,] eerstelijck; [ADW 1655 +] oscitatio] oscitania [ADW 1655: oscitania] hominem] hominum
XLVII	XLVII.A.2, r. 6	exsanguis] exanguis
XLVIII	XLVIII.A.4, r. 6 XLVIII.B.5, r. 4 XLVIII.C.2, motto XLVIII.C.3, r. 3 XLVIII.C.4.C, r. 1 XLVIII.C.5, r. 10 XLVIII.C.5, r. 10 XLVIII.C.6, r. 11	inclinat] inclinat [ADW 1655 +] canere] cavere vera] veros Craignant] Craingant [ADW 1655 +] fosse] fossé tonitrum] tonitru metuendum] metuendam [ADW 1655 +] wil] wilt
XLIX	XLIX.A.3, r. 2 XLIX.A.3, r. 3 XLIX.B.5, r. 9 XLIX.C.2, r. 1 XLIX.C.3, motto XLIX.C.3, r. 2 XLIX.C.5, r. 1 XLIX.C.6, r. 10	amorce] amorçe s'est] c'est aras] aeras [ADW 1655 +] impertit] imperit separera] separerà [ADW 1655: separerà] là] lá [ADW 1655 +] inclusa,] inclusa [ADW 1655 +] daer van] van [ADW 1655: dan]
L	L.B.3, r. 4 L.C.1, noot L.C.4.b, r. 2 L.C.5, r. 7 L.C.5, r. 14 L.C.6, r. 16	vanité] vanité [ADW 1655 +] onderen] ouderen quo] qua istac] istuc divinas] divinus [ADW 1655 +] verscheydentheyt] verscheydentheys [ADW 1655 +]
LI	LI.A.1, r. 6 LI.A.2, r. 1	de banghe] de de banghe [ADW 1655 +] petit] perit
LII	LII.A.2, r. 4 LII.A.2, r. 7 LII.B.5, r. 3 LII.C.2.a, r. 5 LII.C.4.I.b, r. 1 LII.C.3.b, r. 3	coeli] coele [ADW 1655: coelo] pectus] pestus [ADW 1655 +] phaleris] phalaris Vestis] Vectis [ADW 1655 +] vieil] viel [ADW 1655 +] m'eslevera] m'esleverá [ADW 1655 +]

I.3 PLAATSEN WAARBIJ EEN AFBREKINGSTEKEN IN DEZE EDITIE SAMEN-
VALT MET EEN KOPPELTEKEN IN *PROTEUS*

Opdracht, opschrift	<i>Coop-</i>	
Voorrede, r. 61	<i>Sinne-</i>	
Voorrede, r. 99	<i>sinne-</i>	
xx.B.6, r. 22	<i>veldt-</i>	
xxi.C.6, r. 4	<i>na-</i>	[= Bijlage, opgenomen in deel 2]
xxiii.B.6, r. 9	<i>wel-</i>	

2 De teksten in *Silenus* uit 1618 die niet in *Proteus*
uit 1627 terugkomen

Cats herschreef alle Nederlandse gedichten uit 1618. Die oorspronkelijke verzen staan in deze bijlage. Daaropvolgend zijn de verschillen in de motto's en de citaten van de editie 1627 ten opzichte van 1618, evenals in de gedichten die zijn opgenomen in het proza, afgedrukt. Hieraan vooraf gaat de oorspronkelijke opdracht aan de 'Zeeusche Ionck-vrouwen'. Alle teksten zijn geciteerd naar de editie Middelburg 1618 (exemplaar KB 477 C 37); in het opdrachtgedicht zijn cursief en romein verwisseld.

A AEN DE ZEEUSCHE IONCK-VROUWEN (p. *2r-*4v)

Ghy *Zeeus*, en soet gheslacht; ghy Venus lants-genooten,
(Want Venus is wel eer oock uytter zee ghesprooten)
Ghy die met Venus hebt het selve Vader-lant,
Het selve soet ghelaet, het selve sacht verstant;
5 *Ionck-vrouwen*, aerdich volck, die door verborghe crachten,
Een liefelijcken brant ontsteect in ons ghedachten;
Die door uw' soet ghelaet, en lodderlijck ghesicht,
Een droeve ziel gheneest, een treurich hart verlicht,
Aen u coomt dit Gheschenck, het groote Rond der Eerden,
10 Dat Venus Soon beschut, en Venus hout in weerden,
Aen u coomt dit gheschenck, een wonderbaren Cloot,
Die, al wat hy verliest, weer vint in uwen schoot;
Aen u coomt dit gheschenck: in u leyt noch verborghen,
Een ander Vaderlant, dat eerstmael schier off morghen
15 Sal coomen aen den dach, en steken op het hooft,
Als ons de bleecke Doot sal hebben wech gherooft.
Dit Weerelt-dragend' Kint coomt naer u toe-ghestreken,
En heeft u, soo het schijnt, wat sonderlinck te spreken,
Het coomt u segghen aen, in ronde Zeeusche tael,
20 Wat datter omme gaet in Venus gulden sael.
Het heeft, niet lanck gheleen, my desen Bouck ontdraghen,
't Is slim, vol arge-list, en alderhande lagen,
Het steelt, al waer het gaet, en lacht om onse smart,
Ach! die nu steelt mijn Bouck, ontstal wel eer mijn hart.
25 Ten was noch nacht, noch dach, de Son was rechts gedooken
In Thetys souden schoot; als hy my quam bestooken,
Ick sach wel, aenden damp die wasemd' uyt sijn mont,
Dat hem dat grillich hooft niet al te wel en stont.
Waer (sprack hy) sydy nu, waer sydy nu ghy *Zeeuwen*?
30 Hoe heb-dijt nu soo slecht? hier voormaels waerdy leeuwen,

Doen ghy voor 't Vader-lant op-settet lijff en goet,
 En doen uw' zee was root, u visch was vet van bloet.
 Ghy waert voor rappe maets vermaert, en dapper gasten,
 Doen ghy de vlagghen mocht gaen rucken vande masten,
 35 Doen ghy als woond' in zee, en, meer als sy verstoort,
 Al wat u teghen-quam ginckt werpen over boort.
 Doen, nevens u Maet-roos en onversaechde Helden,
 Was hier noch ander volck, dat deser loff vertelden,
 In deuntjens nieu-ghedicht; die song' men breet en wijt,
 40 't Ginck soo wat rau, 't is waer, maer soo ginck doen de tijt.
 Als d'oorlooch was in swanck, doen waren hier Poëten;
 En, nu m'er sit in rust, is al't ghedicht vergheten.
 De weerelt is verkeert: daer Mars verweckt een liet,
 Vermach de soete min, vermach daer Venus niet?
 45 Hoe? is der gheesten lust uyt *Zeelant* dan vertoghen?
 Off sal den bloet-hont Mars meer in dit lant vermoghen,
 Als 't soete Venus Kint? al heeft den krijch u lant
 Beschermt, en vry ghestelt; 't was eerst door my ghemant.
 Waer Venus stille staet, wat can daer Mars bedryven?
 50 Wat is der mannen cracht, soo ghy verstoot de wijven,
 Ons lieve burghery? Bellona valt ter neer,
 Indien dat Venus Soon sick niet en stelt ter weer.
 Siet! Mars leyt nu in slaep, maer soo hy coomt 't ontwaken,
 Wat salt dan zijn? wat sal den ermen bloet gaen maken,
 55 Ontspan' ick oock mijn booch? voorwaer 't is al maer wint,
 Soo Mars, door mijn beleyt, gheen nieuwe stoff' en vint.
 In oorlooch wert de jeucht verwackert door trompetten,
 Een soet ghedicht behoort in tijt van pays te wetten,
 De schicht van Venus Kint, om 't uyt-gheputte lant,
 60 Van nieu, met jonck ghewas, rontsom te sien beplant.
 Let op 't na-buerich volck, dat heeft al beter grepen,
 Als wel u *Zeeuwen* doen, siet, *Hollant* is gheslepen,
 Om groot getal van volck te queecken over al,
 En van haer burgery te meerderen 't getal.
 65 De vonden al te mael, waer door sy dit uyt-voeren,
 Verswijg' ick nu ter tijt; van een wil ick maer roeren,
 Om dat die mij voor al, en mijn Vrou-Moeder raeckt,
 En ons van dagh tot dagh meer ondersaten maeckt.
 Daer is een gheestich volck, dat, door een aerdich jocken,
 70 Door sanck, en soet ghedicht, de Joncheyt weet te locken
 Tot aengenaem vergiff van onbekende min,
 Dat leyt en maelt int hoeft, en woelt door hart en sin.
 Daer singt dien grooten *HEYN*s al wat de soete Griecken,
 Gedreven door de cracht van mijn gheswinde wiecken,
 75 Oyt brachten aen den dagh, en doet mijn aert verstaen,
 Soo wel, als oyt de pracht van Roomen heeft gedaen.
 Siet *HOOF*T, een hoeft vol gheest! die beelt daer af mijn banden,
 In soeten Herders-sanck: en wie en sou niet branden,

Als *BREDERO* brengt voort (ick laet nu staen Moy-ael)
 80 Een werck niet boers voorwaer, hoe-wel in boersche tael?
 Een dinck spijt my alleen, dat, daer der mannen gheesten
 Staen veerdich my ten dienst, en vieren onse feesten,
 Dat daer een teere Maeght veracht mijn soete vlam,
 (O wonderbaer verstant! O eer van Amsterdam!)
 85 U meyn' ick, *Roemers* Spruyt, u *Anna*, bloem der Maeghden,
 Die oyt door gheest en konst aen Phoebi Rey behaeghden;
 U meyn' ick, wat ick doe, hoe gunstich ick u ben,
 Noch can ick, my ten dienst, niet trecken uwe pen.
 Ghy maect een aerdich veers, doch niet van onse saken;
 90 Maer kiest een hoogher stoff, O! mocht ick eens ghenaken
 U hart met dese toorts, ghy songt een ander liet,
 Nu, onder *Pallas* schilt, ontwijckt ghy wat ick schiet.
 Maer seght, ghy *Zeeuwen*, seght, wat is hier oyt gheschreven
 Dat yemant eenich spoor, tot mijnen dienst mocht gheven?
 95 Ick weet nochtans seer wel dat hier gheen cunst ontbreeckt,
 Maer 't is verborghen vier, dat als in d'assen steeckt.
 Ick weet dat *Zeelant* is vol gheesten, vol verstanden,
 Maer watter yemant schrijft, dat sluyt men als in banden,
 Den nacht bedeckt u werck, en niemant macht eens sien,
 100 Maer hiet ick *Venus Kint*, ten sal niet meer gheschien.
 Ick weet dat onder u verscheyden dinghen rusten,
 Al overlangh ghemaect; ké laet de *Zeeusche* custen,
 Tot onses jeughts vermaeck, yet brenghen aen den dagh,
 Maer waerom bidd' ick doch, daer ick ghebieden magh?
 105 Flux, langt my wat ghy hebt bequaem tot ons Scholieren.
 Dit seyde' hy, en terstont greep alle mijn pampieren,
 En bontse met de pees van sijnen boogh, te hoop,
 En seyde, nu Vaert wel: en steldet op de loop.
 Wat wasser voor te doen? eylaes! ick moest wel swichten,
 110 Ick vreesde voor sijn toorts, ick vreesde voor sijn schichten,
 Ick vreesde dat het my eens weer mocht tasten aen,
 Ghelijck dit dertel wicht wel eertijts heeft ghedaen.
 Cupido vlooch daer heen, en droech met hem mijn stucken,
 En op den staenden voet ginck hyse laten drucken,
 115 Ontbont al-daer sijn pack, en leydet al daer heen,
 Gaff drinck-gelt aen de knechts; en strax daer na verdween.
 Wel, alst dan wesen moet, gaet heen, mijn Bouck, gaet dwalen
 Eerst door ons *Zeeusche* cust, en dan in vreemde palen;
 Sweeft door dit groote Ront, tot aen des weerelts ent,
 120 Al waer den soeten naem van *Minnen* is bekend.
 Gheen huys, geen dorp, geen stadt can voor u zijn gesloten,
 Als daer vrou *Venus Kint* noyt pijl en heeft gheschoten:
 Gheen lant is u ontseyt, als daermen niet en mint;
 En ick en weet niet waer men sulcke landen vint.
 125 Hoe menich aerdich Dier, in plaetse van te naeyen,
 Sal haer begeerich ooggh tot uwe Beelden draeyen,

En alsser dan ontrent haer yemant coomt off gaet,
U steken in haer schoot, en naeyen haren naet :
Hoe menich knap Ghesel, als hy u sal ghenaken,
130 Sal segghen, siet doch, hier! siet hier mijn eyghen saken!
Siet hier mijn eyghen stuck! siet hier mijn eyghen beelt!
Siet hier de selve streeck waer door mijn herte queelt!
Maer in gheval misschien een Moeder, vol van sorgen,
U in haer dochters cleet eens vont te zijn verborgen,
135 Of elders door het huys versteken in een houck,
Behendelijck bedeckt met brey-naet off met douck,
En dat de teere Maeght daer op bestont te beven,
Off wiert ghelijck een roos, van vrees te zijn bekeven,
Ghy doet het woort voor haer, en met een heusche spraeck,
140 Verdedicht, sonder angst, aldus haer goede saeck :
Ké Moeder weest gerust, het Bouxken hier gevonden,
Spreeckt niet, soo als ghy meynt, van Venus dertel wonden :
Daer is meer, alsser schijnt: want sooment wel door-leest,
Men vinter heylsaem leer, die Venus brant gheneest.
145 Doch, soo u dit Ghespreck niet wel en sou ghelucken,
Soo spreeckt den Drucker aen, en haelt uw' and're stucken,
En segt dan aen de Maeght, om dit ghevaer t'ontgaen,
Dat sy 't op eenen Bouck niet meer laet comen aen.

1.A.1 *Grijptjet wel, soo ist maer spel.*

Den stock, die leyt aen 't vier, en 't seldsaem jock der minnen,
 Te hand'len sonder pijn, hangt maer aen 't wel beginnen:
 Twee-eyndigh is de stock, hier coel en daer ghegloeyt,
 Die 'teene grijpt, is wel: die 'tander sick verschroeyt.
 5 Twee-sinnigh is het jock, een en de selve sake
 Is droefheyd, en ghenucht; is soet, en suer van smake;
 En al, naer datmen't neemt, is last of spel dit jock:
 Den desen onder-stut, den dien slaet Venus stock.

1.B.1 *Slaet de hant, Daer't niet en brant.*

Soo, als een brant-hout doet, heeft al ons doen twee enden,
 Grijpt hier, ten schaet u niet, grijpt daer, het sal u schenden.
 Die sijn vermeynt misval wel vat, en recht door-siet,
 Vint vreught en herten-lust, oock midden int verdriet;
 5 Een grijspens, die de cop staegh heeft vol muyse-nesten,
 Vint dan oock claghens stof, alst gaet ten alderbesten:
 Die't al swaer overweeght is noyt bevrijt van rou,
 'tIs best datm' alle dinck slaet in de beste vou.

1.C.1 IEREM. 21. 8.

Siet ick legghē u voor een wegh ten leven, ende een wech ten dooden.

Als t'Brant-hout leyt aen t'vier, het cen eynd' sietmen gloeyen,
 En die daer slaet sijn hant, ghewis moet sick verschroeyen:
 Het ander Eynd', waer aen gheen vlam en heeft ghecnaecht,
 Men sonder pijn al-om, ghelijck men wil, verdraecht.
 5 Siet daer! ghy Menschen kint, God heeft u voor-geschreven
 Het Goet, en oock het Quaet, de Doodt, en oock het Leven;
 Wel aen, ter wijl ghy meucht, het goede neemt ter hant,
 Met Loth naer Zoar vlucht, ter wijl dat Sodom brant.

11.A.1 *Niet, sonder vraghen.*

Ghy wenstet wel een lief, en seght, ghy wout wel trouwen;
 Maer latet voorts daer by, en gaet soo henen douwen,
 Hoe? meyndy, Ian-treet-sacht, dat sonder slach off stoot
 U eenich aerdich Dier, sal vallen inden schoot?
 5 'Tis raes: maer soo ghy wilt vrou Echo hooren quelen,
 En staet niet slecht en siet; maer roept met luyder kelen,
 Soo sals' u doen bescheet. Siet, Floor, een zeeusche maeght
 En comt niet onghenoot, en gheeft niet onghenvraeght.

- 11.B.1 *Vraghende moeder, clapachtich kint.*
- De tegen-spraeck des wouts, die door de lucht coomt sweven,
 Is niet ghewoon van selfs een woort van haer te gheven;
 Maer coomter, dees of gheen, die dit ghedrocht wat vraeght,
 Stracx maectet een gheral, daer bergh en dal af waeght.
 5 Soo wie tot spreken verght of clappers, of clappeyen,
 Die opent haer den mont, en leertse breet gaen weyen:
 Quay tonghen gaen alleen, daer haer ghesnar is lief:
 'tAenhooren broet gheclap, 'taenhouden voet den dief.
- 11.C.1 LUC. 11. 9.
Bidt en u sal ghegeven werden, soeckt en ghy sult vinden, clopt en u sal op-ghedaen worden.
- Wilt ghy des Bosch-Goddins vrou Echoos stem verwecken?
 En van haer zijn gehoord, en Antwoort van haer trecken?
 En veeselt niet daer heen, maer maect een hel geclanck,
 Soo suldy, door het Wout, vernemen haren sanck.
 5 Die wenst te zijn verhoort, moet hart en stem verheffen:
 Gheen flau Ghebedt en can tot aen den Hemel treffen,
 Niet climter op tot God, dat maer wast inden mont:
 Soo wie dan bidden wil, die bidd' uyt s'hartsen gront.
- 111.A.1 *Noyt leelick lief, noch schoonen coolsack.*
- O soete rasery! hoe can't de liefd' al voeghen!
 Den Aep schept in sijn jong een wonderlijk vernoegen:
 Waer Venus aerdich kint sijn gulde pijlen schiet,
 Daer ist van stonden aen volmaectt al watmen siet.
 5 Schuylt erghens soo wat goets, men salder hoogh van roemen:
 En ister slecht ghenoegh, men wetet te verbloemen;
 Den stouten, noemtmen vry: die droncken is, verheught.
 'Tvernuft des minnaers past tot elcke feyl een deucht.
- 111.B.1 *Ulen, broen ulen.*
- Van apen coomt een aep, den uyl broet niet dan ulen;
 Wat brengt een ezel voort, als onbelompen guylen?
 Gheen aenghenaem ghewas coomt van een wilden tronck,
 Maer, naer het oude singht, soo pijpt meest al het jonck.
 5 Vrient, soo ghy weten wilt, wat u wel mocht ervaren
 Van 't meysken dat ghy mint; vraecht wat haer ouders waren.
 Siet! dit's des werelts loop (al slaetet somtijts mis)
 Het dochtertjen sal zijn, soo nu haer moertjen is.

- III.C.1 I PETR. 4. 8.
Liefde bedeckt veel sonden.
- De Sim ghevoelt in t'hart een lieffelijk ontstellen,
Als sy besiet haer Ionck off een van haer Ghesellen;
Gheen inghebooghen neus, gheen lichaem sonder steert
Vertraecht haer soete min: T'is haer al lief en weert.
5 Dit prijs ick inde Sim, t'is van haer beste streken.
Wech met dat schamper Volck! dat ander Luy ghebreken
Gaet kauwen inden mont, en braken achter straet:
Die God met ernst bemindt, zijn naesten niet en haet.
- IV.A.1 *Kent, eer ghy mint.*
- Als Pan eerst sagh het vier, dat hy doen niet en kende,
Ey, wat een lieflijk dingh! (sprack hy) en ras hem wende
Omhelende de vlam, als tot sijns vrientschaps pand;
Maer, mits hy quam te nae, verschroeyd' hy mond en hand.
5 Vriend, als ghy hier of daer een lieflijk Vier siet branden,
En tastet soo niet aen, met onghewasschen handen:
Bedaert u wat, en eer ghy timmert kent den grond,
Want siet! die haestigh suypt verbrand wel licht sijn mond.
- IV.B.1 *Neeringhe sonder verstant, verlies voor de hant.*
- Pan sagh een vlam op-gaen, doen 't vier eerst was geschapen,
Hy dacht, wat fraeyer dinck! en sonder lang te gapen
Liep haestich totten brant, en greep 't vier in den arm;
Maer als hy't hadd' ghevat, doen wast, ay my! och-arm!
5 Coomt u wat nieus te voor, al schijnent schoone dinghen,
Soo ghy die niet en kent, soo wilt u hant bedwinghen
Van die te grijpen aen: te grijpen metter hant
't Gunt datmen niet en kent, heeft menich man verbrant.
- IV.C.1 I CORINT. 7. 5.
Dat u de Satan niet en versoecke, om uwe onmaticheyts wille.
- Het moest u zijn ghenoech, Pan, by het vier te wermen;
Waerom quaemt ghy te na? en perstet in u ermen;
Al is de liefde goet, te veel baert ongherief;
Men can oock Wijf, en Kindt, wel hebben al te lief.
5 De maet van Echte Min sy, niet de lust, maer reden,
T'is vuyl, het reyne bed in wellust te besteden:
Die sich onmatich draecht int houwelijckx bedrijff,
Vervalt in hoerery, oock met sijn echte wijff.

- V.A.1 *'Tneemt toe, men weet niet hoe.*
- Een Minnaer woelt altijd. 'k schreef laetst-mael op een linde,
 Ick sneed' in een pompoen den naem van mijn Beminde;
 Dien zoute-loosen romp, als droef door mijn verdriet,
 Veel tranen uyt zijn schors daer henen vallen liet.
 5 Als ick onlangs daer naer, ontrent dees plaets quam dwalen,
 Doen stont mijn teer gheschrift niet in sijn eerste palen,
 Maer wijt en breet ontset. Ach! van een cleyn begin,
 Allenckens, eerment't meent, door-cruypt ons hart de min.
- V.B.1 *'tWort 'tsamen groot.*
- De teyckens vers ghesneen, 't zy dan in jonghe linden,
 Off ander teere schors, en zijn eerst nau te vinden;
 Allenckens, eerment meent, set haer de letter uyt:
 De schors wast gulsich heen, en 't schrift wast mettet cruyt.
 5 Als 't kint siet, hier en daer, eens anders quade streken,
 't Onfanckt (al weetment niet) 't beginsel van ghebreken,
 Het quade zeer eet in, en neemt allenckens toe.
 Wiens kintsheyt nam een kalf, diens manheyt steelt een koe.
- V.C.1 GAL. 4. 19.
Allenckens, Tot dat Christus een gbedaente in ons crijghe.
- Het geen ghy in de Schors der Boomen plaeght te snijden,
 Can u ghedien tot leer, ten valt niet al besijden:
 Dit schrift is teer int eerst, maer toeft een cleyne tijt,
 De Schors, en met de schors de Letter, open splijt.
 5 Als God eerst, met sijn Woort, ons harten comt beschrijven,
 Men voelt daer in terstont gheen vast gheloof beclijven:
 Maer, siet! een swack begin wert onghevoelijck sterck,
 Allenckens, en met tijt, voltreckt den Geest sijn werck.
- VI.A.1 *Gheen Boom en valt ten eersten slaghe.*
Gheen stadt en boutm' op eenen daghe.
- Soo haest den hals my was in Venus jock gedrongen,
 Clampt' ic mijn lief aen boort: waer toe veel cromme sprongen?
 My dacht, van stonden aen, sy stont nu als ghereet:
 Maer, eer ick schiet van daer, soo creegh ick dit bescheet:
 5 Den Specht pickt in den boom, men sietse niet beroeren,
 Hy, op den staenden voet, gact even-wel noch loeren,
 En siet off't gat is deur. Neen dwaes, bey, niet soo prat:
 Men maeckt in eyken hout, met eene pick gheen gat.

VI.B.1 *Hy meynt 't is deur, en 't is gheen scheur.*

Laet duncken steect in ons, maer meest wel als wy minnen,
Men roupt 't is al ghedaen, en 't staet noch op 't beginnen.
Den specht en heeft den boom nau met sijn beck geraeckt,
En meynt, daer is een gat dwers door den boom gemaect.
5 Wy bouwen in de lucht, wy steunen op ons droomen,
Wy roupen vis int net, schier eer wy sien de stroomen:
Wy stoffen op ons doen, maer 't is al ydel pracht.
Hoe dickwils ketelt hem den dwasen dat hy laght?

VI.C.1 PROVERB. 3. 7.

Laet u niet wijs duncken.

Den Specht wil met sijn beck den Eycken boom doorbooren,
Dies loopt hy gins en weer, nu achter en dan vooren,
En siet, naer elcken pick, of t'gat mocht wesen deur,
En, alst al omme comt, dan vint hy reet noch scheur.
5 Kè Specht! u doen is slecht, en weerdich om begecken.
Die t'werck hout voor ghedaen, can t'selve noyt vol-trecken:
Groot-achting van sich selfs verdwijnt meest al met rou,
Die meynt dat hy't al is, en wert noyt dat hy sou.

VII.A.1 *Buyten ghesont, binnen ghewont.*

Des Blixems selsaem vier can t'mes off sweert verbreken,
En laten heel de Scheé, daer t'mes in heeft ghesteken.¹
Dees cracht is Venus Soon met s'blixems vier gemeyn,
Hy quetst, men siet geen wond?; hy brant, men vint geen bleyn.
5 Och! off ick een Meesters tot sulcken smert mocht vinden,
Die niet met al en weet van wonden te verbinden;
Och! off sy niet met al op mijne smert en bont,
Als salff van maeghde-was en plaesters van haer mont!

¹ *Late haec talia Card. de subtilit. Lib. 2.*

VII.B.1 *Niet al gout datter blinckt.*

Wy sien een gult gevest, oock een fluweele scheede;
Maer is de lemmer goet? dat swoert ghy wel met eede,
En 't gaet nochtans niet vast. denct op des blixems aert,
Die laet de schee wel heel, en breeckt in sticx het swaert.
5 Ghy siet der Princen sleep, haer pracht, en haer trauwanten,
En meynt, dat het gheluck hem dient van alle canten;
Maer daer 't hoeft blinckt, en klinckt; daer dwinckt en wringt den gheest,
Vrient, dat van buyten dreycht, is innerlijck bevreest.

VII.C.1 Buycht, oft Breeckt. PET. 1. 5.
Weest met ootmoedicbeyt verciert want God wederstaet den Hooveerdighen.

O Blixems selsaem cracht! Het Sweert springt, als in duygen,
De Scheë blijft heel en gaeff, om datse weet te buygen:
Het harde been, dat breect, het vleys is niet ontstelt,
De Beurs is onghequetst, in brysels springt het ghelt.
5 Den Blixem is Gods Schicht, des Hemels wonder wapen:
God werckt, soo als dit Vier, in ons zijn aertsche knapen,
Op een verhart ghemoet sijn gramschap hart ontsteect;
Wat onder Godes hant niet buyghen wil, dat breect.

VIII.A.1 *Die wont, maect ghesont.*

De naeld' is u pinceel, u verwen zijn de sijden;
Het velt dat voor u leyt, can met een bloem-hof strijden.
Ghy opent, en sluyt toe: ghy heelt, dat ghy door-steect:
Ghy geeft, meer als ghy neemt: ghy maect, meer dan ghy breect.
5 U naelde boort een gat, u draet vervult de steke:
Lief, handelt soo met my, hout al de selve streke;
Ghy weet, ick ben ghequetst door uwen soeten mont;
Wel aen, gheneest de smert daer me ghy gaeft de wont.

VIII.B.1 *Rijkende cruyden, stinckende luyden.*

Ghy neemt ghepleckt satijn (wy sien u loose kueren)
En, daer de vlekken zijn, bedeckt ghy't met bordueren;
Siet dus bedrieghtmen 't oogh: men siet niet een ghebreck,
En even-wel, daer 'tgout meest blinckt, daer schuylt de vleck.
5 Veel worter schoon gheacht, diet niet en zijn; men vinter
Die blosen als een krieck, oock midden inde winter:
Maer wie daer even schoon tot alle stonden blinckt,
Is leelijck; meesten-deel die steeds wel rijckt die stinckt.

VIII.C.1 IACOB. 1. 12.
*Salich is den man die versoekinghe verdraecht, want als hy beproeft
sal zijn, sal hy de croone der heerlijkheyt ontfanghen.*

Al gaet ghy t'wit Satijn door-steken en doorkerven,
Schoon Maghet, even-wel en wilt ghy't niet bederven,
Want, siet! soo haest u hant van steken haer onthout,
De wond' is gaeff en heel, de Steke blinckt vant gout.
5 O mensche, wie ghy zijt, en toont u niet t'onvreden,
Als God doorwont u hart met druck en swaricheden,
T'is niet tot u verderff: Siet Godes wonder hant
Gheneest, oock alsse quetst; vercoelt, oock alsse brant.

IX.A.1 *Verwonnen oog, begonnen min.*

Ghy sult den fellen leeu wegh leyden als ghevanghen,
Vermeestert maer sijn oog. Soo eens de soete wanghen
Van eenich aerdich Dier ontstellen u ghesicht,
Siet! van een dapper man, vervaldy tot een wicht,
5 Al treets' u op den neck, ghy sult haer trots verdraghen;
Al crijghtse vremde buyen, ghy noemtet soete vlaghen:
Int corte, ghy die waert een leeu, zijt mack en tam;
Sy leyt u metter hant, niet anders als een lam.

IX.B.1 *Is 't oogb verrast, 't beest is in last.*

Soo ghy den fellen leeu en sijne cracht wilt dwinghen,
'Tis dienstich, voor het eerst, sijn ooghen te bespringhen:
Want soo ghy maer een cleet hem werpen cont om 't hoofd,
Ghy sult den leeu van cracht en wreetheyt sien berooft.
5 Wanneer men slaet int velt, men siet de helden pooghen
Om eerst ghewelt te doen aen hun vyanden ooghen:
Want die in sulck gheval het oog verwinnen can,
Door eenich oorloochs-treck, verwint wel licht den man.

IX.C.1 MATH. 6. 23.

Indien u oogbe boos is, soo sal u gheheel lichaem duyster wesen.

T'is met de Leeu ghedaen, soo ghy maer cont ghewinnen
Het ooghe vande Beest. Den Duyvel dwingt ons sinnen,
Wint hy maer ons ghesicht: de stadt is vol van moort,
Indien des vyandts heyr wort meester vande poort.
5 T'ooch is der sonden deur; door t'ooch comt inghestreken,
Nijt, Eer-sucht, Vuyle lust, en duysent quae gebreken:
Dus yder die met ernst zijn gheest opstijcht om hooch,
Van ydelheydt te sien bewaer zijn dertel ooch.

X.A.1 *Volwassen appel en rijpe Peer, sijcht licht ter neer.*

Soo ghy voltrecken wilt u min, met corte swieren,
Set nimmermeer u sin op half-volwassen dieren:
Te licht, eylaes! te licht naer men'ghen crommen spronck,
Wert yemant daer gheseyt: *Mijn dochter is te jonck.*
5 Een rijper dient u best, daer vrijtmen veel gheruster;
Bysonder soo u Lief nu crijght een vlugghe suster,
Groen fruyt is steech en tay, ten wil niet van den tack;
Grijpt na de rijpe Peer, die plucktmen met ghemack.

- X.B.I *Rijp ooft, baest gherooft.*
- Soo yemant van een boom wil groene vruchten plucken,
 Die moetse met ghewelt als vande tacken rucken,
 Soo tay is ionck ghewas. Maer siet! de rijpe peer
 Sijcht van een cleyne wint, nau aengheroert, ter neer.
 5 Dus gaetet in zijn werck, wanneer wy menschen sterven,
 Een longhelinck die stelt sich teghens het bederven,
 Voert oorlooch mette coorts, en worstelt mette doot:
 Maer laes! den ouden mensch valt vande minste stoot.
- X.C.I PHILIP. I. 23.
*Ick begheere te verscheyden vanden lichame, ende met Christo te zijn;
 want dat is verre het beste.*
- Wanneer den Hovenier slaet aen de Peer sijn handen,
 En voelt, dats' aen den Boom hangt als gehecht met banden,
 Maeckt stracx een vast besluyt uyt dees soo stegen jeucht,
 Dat hare smaeck is wrang, en tot gheen spijs en deucht.
 5 Die, als de doot sijn Ooft, het menschen vleesch, comt plucken,
 Niet volghen wil; maer laet sick als met cracht af-rucken,
 Roept, door sijn bangheyt, uyt de wrangheyt van sijn hart.
 Een wel-bereyde Ziel verhuyst als sonder smart.
- XI.A.I *Die steelt, die queelt.*
- Ick vont onlanx mijn Lief int groene sitten slapen,
 Ick sagh haer rooden mont, ick bleefter op staen gapen:
 Dies creegh ick stelens lust, o selsaem dievery!
 Ick stal van haer een kus, sy stal een hart van my.
 5 Als t'muysken raeckt aen t'speck, het eet met groot verlangen,
 Het vat, en t'wert ghevat; het vangt en t'wert gevanghen:
 Wat vreemder streeck is dit! wat rancken can mijn Lief!
 Sy sit gherust en slaept, en noch besteelts' een dief.
- XI.B.I *Naer langhe loopen, moetment becoopen.*
- Wel eer, och-arm! wel eer ginck ick al waert my luste,
 Ick rees, ick daeld', ic clam, int woelen was mijn ruste;
 Mijn 't huys was over al: want holen had' ick veel,
 Ick pluckte rijp, en groen, ick mochte graen en meel.
 5 Ten laetsten, als ick hier dit lieflijk aes sach hanghen,
 Quam icker lecken aen, en strax was ick ghevanghen;
 Hier sitt' ick nu en kijck, en spou van spijt mijn gal:
 De muys die langhe loopt, raeckt eyntlijck inde val.

- XI.C.1 *Op eene stont, Comt straff, en sond'.*
- Soo haest als maer de Rat het Speck heeft aen-ghegrepen,
 Soo haest sluyt oock de Val, daer staet de Rat benepen:
 Al heeftet snoode beest den roof al in den beck,
 Het sluyten van de Val beneemt de smaeck vant speck.
 5 T'is niet ghenoech gheseyt, dat straf volght na de sonde,
 Want wie wat quaets begaet, strax en ten selven stonde,
 Dien eyghen ooghenblick, dat hy de boosheyt doet,
 Crijght, een gheduerich Grief, een knaghende ghemoet.
- XII.A.1 *Van Roock werd' ick ghevoet.*
- Men hout dat Venus kint coop-handel gaet aengrijpen,
 Sijn waren zijn taback, dan t'gaet meest om met pijpen,
 Sijn cramery is roock, roock is sijn beste vont,
 Hy blaest roock uyt sijn neus, hy spout roock uyt sijn mont:
 5 Roock is sijn rijck, vol roocx is gans het hof der minnen,
 Met enckel roock en damp vertwijfelt hy ons sinnen:
 Hy schenct ons roock voor dranck, roock hy ons t'eten geeft,
 Heel Venus burghery niet dan van roock en leeft.
- XII.B.1 *Fy! die roock eet, en beter weet.*
- Den salamander suyght spijs' uyt de lucht en winden,
 Den crekel weet sijn aes, int nat des daus, te vinden;
 Damp van taback maet-roos en vreught, en voetsel gheeft,
 Den hovelinck, voor al, niet dan van roock en leeft:
 5 Roock is der Princen gunst, als roock coomt op-gheresen,
 En wasemt door de lucht, het schijnt wat vreemts te wesen:
 Maer alsment wel door-tast, dan ist niet dat het schijnt,
 Roock, en der Princen gunst, rijst haest, en haest verdwijnt.
- XII.C.1 1 TIMOTH. 6. 8.
Cost en cleederen hebbende, wy sullen ons daer mede laten ghenoughen.
- Wanneer Maetroos maer heeft een pijp Taback gedroncken,
 Hy suysebolt, en swiert, al waer hy wel beschoncken;
 Den Salamander leeft alleenlijck vanden wint,
 Den Krekel inden dau zijn voetsel soeckt en vint.
 5 Een weynich spijs, en dranck, can ziel en lijf vermaken:
 Elck heeft ghenoech, die maer zijn gierich hart can staken;
 Die meest begeert, heeft minst: des wildy zijn gherust,
 Vermeedert niet u goet, maer mindert quade lust.

- XIII.A.1 *Bly, door slaverny.*
 Soo lang ic was mijns selfs, en mocht rontsom gaen sweven,
 Soo lang heb ick gheleyt een stil en droevich leven:
 Maer sedert dat ick ben gheraecht in liefdes dwanck,
 Ontbont haer eerst mijn tong, en maeckte bly ghesanck.
 5 Nu ben ick bly van gheest; en schoon ick stae ghesloten,
 Ten heeft my noyt verveelt, gheen tijt heeft my verdrotten.
 O soete slaverny! o aenghenaem ghewelt!
 Het doet den Minnaer goet, dat ander luyden quelt.
- XIII.B.1 *Dwanck leert sanck.*
 De papegay en sou van menschen tael niet weten,
 Noch, uyt eens princen hant, de lekker beetjens eten,
 Oock niet het vorst'lijck hof en hoogh-verwelfde sael
 Verheugen door haer sanck, doen clincken door haer tael,
 5 Indien sy waer altijt int woeste wout ghebleven,
 En hadd' aldaer gheleyt, een vry, maer beestich, leven.
 Die met een hoogh ghemoet souckt eer, en tracht na staet,
 Begeve sick in dwanck, en wulpsche vryheyt lact.
- XIII.C.1 RÔM. 6. 20. 22.
Dienst-knecht der gherechticheyt is vry van sonde.
 Als ick int woeste wout hier voormaels sat verborghen,
 Het drillen van een blat bracht my in duysent sorghen;
 En schoon mijn wilden loop was vry en onbepaelt,
 Noch schroomd' ick hier of daer te werden achter-haelt.
 5 Nu ben ick, soo het schijnt, en soo ghy meynt, ghevanghen;
 Maer neen, het gaet my wel; 'ken heb niet eens verlanghen
 Te worden dat ick was, mijn gheest is nu recht bly,
 Die sich ghevanghen gheeft aen God, is dan eerst vry.
- XIV.A.1 *Mijn last is aen my vast.*
 Begeerdy los te zijn van Venus wreede banden,
 Verlaet u vader-lant, besoect de vremde landen,
 Seyt Naso, Venus tolck, dat meepse Venus kint
 Magh teghens 't reysen niet: maer, lieve, 'tis al wint;
 5 Ick heb gherotst, ghereen, gheloopen, en ghevaren,
 Noch voel ick 't oude pack mijn bangen rug' beswaren,
 Het cleeft my vast aen 't lijf, daer ick me werd' gheplaeght,
 Ach! niemant can ontgaen 't geen dat hy met hem draeght.

XIV.B.I *Als ick spring, soo waecht al.*

Die in zijn boesem heeft, al wat hy heeft, begrepen;
 Geen storm bestormt zijn hart, geen zee maect hem benepen:
 Al reyst hy buytens slants, met onweer en ghedruys,
 Hy draeyt niet eens sijn oog na sijn verlaten huys:
 5 Hoe wel den nacht-dieff poocht sijn huys-muer te doorgraven,
 En of den moorder schoon int bosch hem na coomt draven,
 Hy blijft, hoet hem oock gaet, goets moets en onbevreesst:
 Geen dief berooft den mensch wiens schat leyt in den geest.

XIV.C.I IOHAN. 8. 34.
Die sonde doet, is der sonden dienaer.

Waer heen belast ghemoet? ghy meucht u loop wel staken,
 Denckt niet dat ghy u selfs met vluchten los sult maken;
 Waer ghy u henen keert, waer ghy u leyt, off set;
 U last is aen u vast, ghy voert u kercker met.
 5 Wiens hart is overstolpt, met ongheschicte lusten,
 Draecht een gheduerich pack, hoe soud' hy connen rusten?
 Al wort hy schoon ghedient, al is hy Prins of Graef,
 Al maeckt hy and're vry, soo blijft hy doch een slaef.

XV.A.I Merckt dat dit Sinne-beelt vast is aen 't voor-gaende.
Oock brant in zee.

Dan neemt dat oude min met reysen wert verbroken,
 Can ons niet op den wegh een nieuwen brant bestoken?
 De groote Zee-Lamprey¹ en hout gheen vaste ree,
 En wert nochtans verbrant int midden van de zee.
 5 Ghedenckt dat Venus selfs ontstaen is uyt de baren,
 Sien wy 't beschubde vee niet daer soo lieflijck paren?
 En crielt daer niet te hoop de vrucht van haren brant?
 O! 't water heeft sijn vier, 'tis Venus vader-lant.

¹ *Desen visch wort int Latijn Murena ghenaemt, ende wort gevonden ontrent Sicilien, de welcke, te lange boven het water met den rugge swemmende, wert door de hitte der Sonne soo ghedrooght, datse niet weder onder het water en can neder sincken.*

XV.B.I *Liefde is luy.*

Wats dit, weet-gierich hart? u eertijts lieve boecken
 Staen nu, verrot, vermot, bestoven inde hoecken,
 U leer-sucht heeft ghedaen, ghy drinckt niet meer den stroom
 Van Castalis de beeck, maer legt als in een droom:
 5 Ick sie nu watter schort, Murena ginck door-gronden
 De diepten vande zee; nu leyt hy als ghebonden,
 Ghetroffen vande son. Die liefdes strael verbrant
 Wijst boecken, les, en school, zijn ouden lust, van cant.

- XV.C.1 IOHAN. 8. 12.
Ick ben bet licht der weerelt, wie my naevolcht, die en sal inde duysternisse niet wandelen.
- Ick was eens glibber-glat, ick ginck ghemeenlijck schuylen,
 Int grontsop vander zee, off diepe Modder-cuylen:
 Maer doe des hemels glans my crachtelijck bescheen,
 Dien ouden vuylen slijm terstont in my verdween.
 5 Nu drijv' ick op den stroom, nu staeck ick al de tochten,
 Die ick eens plach te doen met d'ander zee-ghedochten:
 Die van Gods heylich vier ter degghen is ghetreft,
 Sijn hert uyt t'aertsche slijm en leeghe slijck verheft.
- XVI.A.1 *Vlam eerst gheweken, haest weer ontsteken.*
- Ick was eens vry van 't Vier, dat door my plagh te woelen,
 Ick voeld' ontrent mijn hart een lieffelijck vercoelen:
 Een cleyne vonck alleen wat roockend' over bleef,
 Dies ick, als heel verlost, gheen cleyne vreught bedreef.
 5 't Gheviel, niet lang daer naer, dat ick dit Vier ghenaecte;
 My dacht, ten was gheen noot, als ick maer niet en raecte:
 Dus nam ick maer 'tghesicht, en noch eer ick vertrack,
 Een vlam uyt hare vlam viel, en my weer ontstack.
- XVI.B.1 *Eens ghebrant, haest gherlamt.*
- Hoe licht ontsteect een licht dat lichter lay' eens brande!
 Die eens was licht van aert, hoe licht raect die in schande!
 Een doove cool ontfonckt, soo haest sy 't vier maer rijckt,
 Den tintel wert tot vier, door 't geen nau vier ghelijckt.
 5 Die eenich sijn ghebreck eerst onlangs is ontweken,
 Hoe haest vervalt dien mensch weer tot sijn oude streken!
 De sonde dient vermijjt; en al wat daer op treckt,
 Of, van een cleyne vonck, wert weer een vlam verweckt.
- XVI.C.1 ESAI. 42. 3.
De glimmende wiecke en sal hy niet uyt-blussen.
- Door swackicheyt des vleeschs leyt dickwils in ons leden
 Gansch yverloos t'ghemoet, gansch lau zijn ons ghebeden;
 Een droeven roock bewalmt gheheel des hemels vier,
 En gheen beweging meer des Gheests en voelt-men schier:
 5 Maer als wy t'helder licht van t'Godd'lijck woort ghenaken,
 Den roock verkeert in vlam, den Gheest begint t'ontwaken.
 Hoe goedich bistu God! al zijn wy meepe en sieck,
 Dijn hant en blust niet uyt d'half-uyt-ghebluste wieck.

XVII.A.1 *Vast, of weest vast.*

Hoe nu gheslepen gast? wat coomdy by my loeren,
Om met een slimme streeck mijn eer ten roof t'ontvoeren?
Ghy lieft my, 't is wel waer, maer met verkeerde min,
En soeckt (maer te vergeefs) het eynd' in het begin.
5 De Rat en eet gheen speck, al heeftser naer verlanghen,
Of moet haer, dat ist slot, al vooren laten vanghen:
Die and're wegghen soeckt, en heeftet niet wel veur:
Soo ghy my mint, en meent, clopt voor de rechte deur.

Hebj' in de sin,
Oprechte min,
Soo coomt hier in,
Men sal u hooren:
5 Maer steeckj' u pin
Uit, als een Spin
Tot quaet begin,
Soect ander slooren.
U wulpschen treck
10 Sou zijn mijn vleck,
En maecken leck
Eerbaerhejts schuyte:
Die speelt de geck,
En crijght sijn beck
15 Niet aen mijn speck,
Dus blijfter buyte.

XVII.B.1 *Die noten wil smaeken, die moetse kraken.*

Het aes licht u wel toe, 't speck eten waer u leven,
Maer ghy wilt in de val u selven niet begeven,
Ghy hout u buyten schoots, en geeft u nergens bloot:
Maer sonder groot gevaer en werter niemant groot.
5 Gheen coren sonder hayr, gheen note sonder schellen,
Soo yemant pluckt een roos, de prickels gaen hem quellen.
Al die wat sonderlings, wat groots wel geerne wou,
Wat staet hy slecht en siet? de hant moest uyt de mou.

XVII.C.1 2 TIMO. 2. 5.

Gheen verblijden, als naer lijden en strijden.

De Rat waer geern aen t'Speck, sy heeft naer t'aes verlanghen,
Maer wil niet inde val, van vrees te zijn ghevanghen,
Soeckt een verkeerden wegh, schout arbeyt en ghevaer,
Maer eyndelijck, och-arm, gaet hongherich van daer.
5 Wy wenschen wel, t'is waer, met God hier naer te leven,
Maer wie wil in den dwanck van Godes wet sich gheven?
Wat ketlen wy ons selfs? al die begeeren heeft
Te leven als hy sterft, moet sterven als hy leeft.

- XVIII.A.1 *Voor cleyn ghenucht, groot ghesucht, en lang gheducht.*
- Als ghy ontrent dit beest siet blommen, bommen, fleuyten,
Dunct dat ghy siet de vreught van dees die niet en steuyten,
In haer oneerbaer min: Sy zijn een corte tijt
Met rooskens, als bedeckt, door wijn en spel verblijt,
5 Maer al dees lieve vreught en baet hem niet met alle;
Al ist beginsel soet, 't besluyt is niet dan galle.
Wel let dan hoe dit spel dien Gilt-Os wil vergaen,
Sijn lichaem wert ghestooft, sijn ziele¹ wert ghebraen.
- ¹ *Hier dient aen-ghemerckt dat op een Zeeusch een van de beste stucken
wert genaemt de ziele van den os, 't welck-men naer dat den Os
geslachtet is, vers braet.*
- XVIII.B.1 *In voorspoet siet toe.*
- Den Os gaet achter straet, verciert met roose cranssen,
De fleuyt en trommel gaet, de kinders om hem danssen;
Hy schuym-beckt inde wijn, en pruyst van enckel vet,
Maer denckt niet om de byl, die op hem is gewet:
5 Eylaeys! den slagher volcht den gilt-os op sijn hielen,
Die sal dat moedich beest wel haest doen neder-knielen.
Let, vrienden, op u stuck, en houttet voor verdacht,
Als eenich groot gheluck u troutelt en belacht.
- XVIII.C.1 *Voor cleyn ghenucht, groot ghesucht.*
- Siet herwaerts, wulpsche Ieucht, wat macht den gilt-os baten,
Dat hy een corten tijt gheleyt wert achter straten,
Met bloemkens opghepronckt? dat hy met soet gheclanck
Ghetrougelt wert? nadien hy wert gheleyt ter banck.
5 Hoe cort is s'weelts lust! hoe langh des hels bederven!
O lust berooft van rust! o doot, ontbloot van sterven!
Wat ramp! wat gaet ons aen? hoe is ons treck soo groot
Tot corte vreucht, waer van de nae-smaeck is de doot?
- XIX.A.1 *Stil-staen beweeght.*
- Lief, ghy en trect my niet, nochtans werd' ick getogen;
Ick treck u, wat ick magh, maer ghy wert niet bewoghen:
Al treck ick, ghy staet stil; u stil-staen my beroert,
Mijn cracht niet u tot my, maer my tot uwaerts voert.
5 Siet! wat een seldsaem dinck! hoe dat ick u meer trecke,
En hoe ghy vaster staet; hoe ick my meer verwecke,
Om heen tot u te gaen: Ach! hoe sy stilder sit,
En coelder haer ghelaet, hoe 't hart my meer verhit.

XIX.B.1 *Den trecker wort gheooghen.*

Den rotz-steen, die ghy siet, is 't richtsnoer van ons leven,
Den noot-dwanck van ons doen, van God ons voorgheschreven:
Matroos, die met ghewelt, en nae sijn eyghen wensch,
Den rotz-steen trecken wil, dat is den dommen mensch.
5 Gods schickinghe staet vast, gheen mensch can die bewegen,
Wat spertelt ghy, o dwaes, wat worstelt ghy hier teghen?
Wort wijser, al die u hier in wel eer vergreept,
Die gaen wil, wert gheleyt: die niet en wil, ghesleept.

XIX.C.1 PSALM 18. 3. ACT. 17. 25.
God den onbeweechden Rotssteen, beweecht het al.

O! Welck een sware last ist, van Gods aert te schrijven,
Voor ons, die als een damp hier opter aerden drijven?
Doch, t'wijl ons kintschen mont hier soo wat stamert off,
Het sy, o grooten God, het sy, met dijn verloff.
5 Du bist de Rots die dit groot Al daer heen cont voeren,
Besocht ons, sonder sorch, beroert ons, sonder roeren,
Raecht alle dinck, en reekt alleenlijck uyt dijn wil,
O wonderbare cracht! diet Al beweecht is stil.

XX.A.1 *T'vlucht, krijghet lucht.*

Waer dat den Maeghdom leyt ginc Els haer voester vragen,
De min dacht, seg ick't niet, sy mocht daer van gewagen
Aen Ritsaert, dat's een boef, die sout haer doen bescheyt.
Dies sprack sy, neemt dees doos, hier in de Maeghdom leyt,
5 (Int doosken sat een vinck.) De min was nau vertoghen,
De doos was op-ghedaen, de voghel was ontvloghen.
Ach Maeghdoms, meepe gewas! dat ons soo licht ontglijt,
Met soecken jaeght-ment wegh, met vinden wert-ment quiijt.

XX.B.1 *Een open mont thoont 's harten gront.*

Men heeft ghemynt, soo lang dit doosken bleef gesloten,
Dat fraeyheyt, sonder ent, hier binnen lagh ghegoten,
Soo schoon wast int gesicht; maer, als het open ginck,
Doen was den heelen schat niet anders als een vinck.
5 Pier scheen een dapper man, eer dat hy hadd' ghesproken,
Sijn zoutcloos gheral heeft al sijn lof verbroken.
Die niet te wijs en is, en niet wil schijnen geck,
Die spreke niet te veel, soo heelt hy sijn ghebreck.

- XX.C.I ACTOR. I. 7.
*Het en behoort u lieden niet toe, te weten de tijden ofte stonden,
die de Vader in sijn eyghen macht gestelt heeft.*
- Dat Heylichdom, o Maeght, hier binnen lagh verholen
Was u gheseyt, maer, siet! nieus-gierheyt ded' u dolen:
Ghy woudeet voor u sien, en tasten metter hant
T'gheen u niet en betaemt, en soo quaemt ghy in schand.
5 Laet daer des Heeren Arck: des hemels hooghe saecken
En staen ons niet te sien, en staen ons niet te raecken:
Niet soecken is hier best, t'niet weten hier verkiest;
Die soeckt, hier niet en vint: en die hier vint, verliest.
- XXI.A.I *'T is quaet, voor die't mis-vaet:*
'T is goet, voor die't wel doet.
- Den Pieter-man is spijs, voor een die kent sijn streken,
En soo behendich grijpt dat hy niet wert ghesteken,
Dit dinck dient wel ghevat: de handeling ist al,
Want door een quade greep wert yemant dul of mal:
5 Ghy sult dien visch hierom den eenen hooren prijsen,
Ghy sult van dit ghedrocht een ander hooren grijsen:
Van een, en 'tselve dinck lacht d'een, en d'ander schreyt;
De liefd' is Pieter-man: daer med'ist al gheseyt.
- XXI.B.I *'t Is kunst te leven.*
- Den desen vangt een visch, en schenter aen sijn handen;
Den genen lachter om, en wetter op sijn tanden:
Dit sietmen alle daegh. Den pieterman heeft dat,
Hy is, of goet, of quaet, al nae hy wert ghevat.
5 't Wel leven is een kunst, en dat niet van de minste,
Dat quaet beleyt verbrot, brengt goeden raet tot winste:
Een dinck heeft dien verrijckt, en genen uyt-gheput;
Dat elck is even nae, is elck niet even nut.
- XXI.C.I 2 CORINTH. 2. 16.
*Den desen een reuck des doots, ter doot: Ende den genen een reuck
des levens ten leven.*
- Den Pieter-man verweckt in desen mensch verblijden,
Een ander man gheraeckt door hem in bitter lijden;
Niet door des vischs ghebreck, den visch is wel en goet,
T'is s'Visschers eyghen feyl dat hem de pijn aen-doet.
5 U wet, Heer, is oprecht, en al dees vreemde streken
En zijn, niet van u woort, maer s'menschen quae ghebreken:
Waer t'Bieken honich soeckt, op bloemkens off op cruyt,
Daer suyght de vuyle Spin, vergiftich voetsel uyt.

- XXII.A.I *Alle aen-sprekers, gheen harte-brekers.*
- Ghy sit, als eerste Raet, in Venus gulden sale,
 En wert aldaer begroet, met d'aldersoetste tale,
 Die minnaer heeft gheleert: Men knielt daer voor u stoel,
 Men biet u lijf en ziel; maer ghy blijft even coel.
 5 Nu isset immers waer (wel eer hiel ick't voor droomen)
 Dat door de zoute zee wel vloeyen soete stroomen,
 Die even-wel in als hun houden onvermengt.
 Lief, ghy cont gaen door 't vier en blijven onversengt.
- XXII.B.I *Elck zijn goetje.*
- De Outheyt maect ghewach van wonderbaer rivieren,
 Die met een soeten stroom door't zoute diep gaen swieren;
 Maer, of de zee al schoon speelt met het soete nat,
 Het een en deelt nochtans niet van des anders schat.
 5 Dus *houtmen* huylensdaechs (men macht wel houwen noemen
 Want yder *hout* zijn goet) wie can van liefde roemen
 Daer yemant, eermen trout, bespreeckt zijn goet alleen?
 Fy! van bysonder goet daer't lichaem is ghemeen.
- XXII.C.I 1 CORINTH. 7. 31.
De weerelt ghebruyckende, als niet ghebruyckende.
- Men vint een water-beeck, die door de zee comt strecken;
 Doch laet met t'siltich nat, haer soetheyt niet bevlecken:
 Maer hout sich onvermengt, en dwingt als met een toom
 Haer water, dat het niet vererghere van stroom.
 5 De weerelt is een zee, wy sweven door haer baren;
 Ey! laet ons sin en hart van t'aertsche zout bewaren,
 Wy zijn in s'weeltes stroom, wy sien haer snel ghety,
 God gheve! dat in ons de weerelt niet en zy.
- XXIII.A.I *Ware hier verstant, daer waer gheen bant.*
- Moy Brechtje speelt de beest, en Ioor laet met hem gecken:
 'k En can, seyt hy, mijn sin van 't soete dier niet trecken,
 Ick sieder in een geest vol aerdicheyts ghetast,
 Dies ben ick aen mijn Lief met stale ketens vast.
 5 Wel Bluten, als ghy zijt, en hebby noyt ghevonden
 Een Nar, die maer en was aen enckel stroo ghebonden.
 En even-wel bleef staen, als met de boey aen 't been?
 Ghy zijt, al weetjet niet, van dese gecken een.

XXIII.B.1 *Der dwaesen bant, is onverstant.*

Wat rechtmen daeg'lijckx aen in landen, dorpen, steden,
Dat niet met al en sluyt! en soo ghy vraecht de reden,
Men seyt, 'tis so 'tgebruyck; en daer med' gaetet heen:
Maer wat een slecht bescheet, welck een waenbacken reen!
5 Moet dan een eerlijck man, niet anders als de honden,
Iuyst pissen, al waer pis eens anders wert ghevonden?
O dwaesheyt! die sich voecht naer ander luy ghebreck,
Laet, aen een enckel stroo, sich binden, als een geck.

XXIII.C.1 GAL. 5. 13. 1.

Ghy zijt tot vrybeyt gheroepen, broeders, staet dan inde vrybeyt. alleenlijck dat ghy de vrybeyt niet en ghe-bruycket tot een oorsake den vleesche.

Den Gheest stijcht na de lucht, het vleesch, belast met sonden,
Roept staech, 'ken can niet op, ick ben om leech gebonden.
Ey! loomen aerden clomp ghy staet, ick siet, ghy staet
Niet anders als Claes nar ghebonden aen een draet.
5 Een hant vol vuyl ghewins, wat wints van ydel eeren,
Wat keeteling van lust, sal dit u hart afkeeren
Van s'hemels eeuwich rijck? hoe zijn wy dus verblint?
Wy staen als vast gheboyt, daer niet en is dat bint.

XXIV.A.1 *Die greep, is in de neep.*

De Meeu vlieght greetich heen, om spijs voor haer te rapen;
Dies vint sy aen de strand den Oester ligghen gapen,
Sy pickt na 't lieflijck aes, en meynt te eten sat,
Mits sluyt haer d'Oester-schelp: Siet daer de Meeu ghevat.
5 Dit beelt sal zijn een les voor al dees wulpsche gasten,
Die plat af zijn gheneyght, al-waer wat gaept te tasten:
Wel menich open schelp, misschien, naer hun verlangt,
Maer 't wert al meest een jaght daer 't net den vangher vangt.

XXIV.B.1 *Konst van bewaren, gaet voor 't vergaren.*

De meeu is wel ('t is waer) in d'oester-schelp ghenepen,
De vanck is goet, ick kent, de voghel is ghegrepen;
Maer noch ist niet ghenough: de meeu stelt haer ter weer,
Sy spertelt, slaet, en tiert; sy springt noch op en neer:
5 Den oester wert ghesleurt; dies wert de vanck hem teghen,
Sijn goet is hem een pack, hy staeter med' verlegghen.
Schoon yemant, by gheluck, vol rijckdoms wert ghetast,
Ghebreeckt hem goet beleyt, soo ist hem maer een last.

XXIV.C.I PSAL. 127. 3.

Zijne vrienden gheeft hij bet al slapende.

Den oester leyt en gaept, men siet hem nau beweghen,
De cock-meeu, om haer aes, op alle waters sweeft:
Sy, die wat vanghen sou, wert onversiens ghecreghen:
Siet! die naer winste gaept, verliest wel dat hy heeft.
5 Al jaecht den mensch naer goet, wort dickwils arm en moede,
Hy loopt, hy coopt, hy hoopt, hy clamt, hy damt, en dijckt,
Hy souckt naer soet gheluck, maer vint een bitter roede:
Maer uwen seghen, Heer, ons sonder ons ver-rijckt.

XXV.A.I *Sy gheeft, datse niet en heeft.*

Ghy slijpt ons, Roosemont, en maeckt ons liefdes pijlen,
De wet-steen is u gheest, u oogskens zijn de vijlen;
U hart en gaeter niet, daer ghy het onse drijft;
U gheest en neemt niet aen, dat ghy in d'onse schrijft:
5 U lieflijk ghelaet dient ons tot wreede banden,
Ghy zijt soo cout, als ijs, nochtans doet ghy ons branden.
Wat wonders can mijn Lief! Sy maeckt my staegh, sy gheeft,
En datse niet en is, en datse niet en heeft.

XXV.B.I *Gemeenlijk een verwaende geck,
Straft in een ander sijn ghebreck.*

Al is de wet-steen plomp, en onbequaem tot snijden,
Soo wil hy even-wel aen 't mes gheen plompheyt lyden.
'Tghebreck, daer yemant selfs sich mede voelt besmet,
Is veel-tijts d'eerste stoff, daer hy sijn tant op wet.
5 Hoe wel weet menich mensch een yder 't sijn te gheven,
Die midd'ler-tijt niet eens let op sijn eyghen leven?
Maer, vrient, wat batet u, te maken yders staet,
Soo door u slecht beleyt, u huys verlooren gaet.

XXV.C.I ROM. 2. 21.

Ghy die een ander leert, leert ghy u selven niet?

Den Wet-steen slijpt het mes, en leert de sweerden snyden;
En self soo blijftse plomp en bot van alle syden.
Broer Claes, ghy wert ghenoeft een leeraer int ghemeen,
Maer seker t'gaet met u, als met des slypers steen.
5 Wilt ghy dat uwe leer ghenomen wert ter harten,
Bevestichtse met doen, en laet u quade parten:
Want soo u daden niet en passen op u reên,
Wat ghy met spreken recht, stoot ghy, met doen, daer heen.

XXVI.A.I *Van voor verdriet, van achter niet.*

Wilt ghy de hooghste straf van Venus vier-schaer weten?
Sy wert, in minnaers tael, een *blauwe sbeen*, geheten.
Y! dit's den bitebau, en spoock daer't al voor vliet;
Maer keertet mom-tuygh om, ten is soo leelijck niet.
5 'tGunt dat ghy claeghlijck noemt 't gewenschte goet te derven,
Is (soo ghy't wel bedenckt) ghemack en vryheyt erven,
Kè vrient, bedaert u wat: gheen quaet is sonder goet.
Die u de hoop ontseyt, de vrees oock van u doet.

XXVI.B.I *Diet wel besiet, vint gheen verdriet.*

Ghy siet het momme-tuych de cleyne guyts verjaghen,
Om dat sy 't selfd' alleen maer van d'een sijd' en saghen,
Maer al die dit ghespoock van d'ander sijd' oock sien,
Die lachen met de gheen die soo becommert vlien.
5 Soo haest den mensch yet vreemts bejegent in zijn saken,
De broeck staet hem soo ront dat hy nau weet wat maecken,
Het quaetste valt hem in; maer die op als wel let,
Vint dickwils maer een schim, daer door hy was ontset.

XXVI.C.I I CORINTH. 15. 54.
Doot waer is u prickel?

De Doot is aen den mensch, dat aen dees jonghe dieren
Is t'holle momme-tuygh; de cleyne jonghers tieren,
Soo haest sy dat aensien, en vallen in de vlucht:
Maer die wat sneger zijn, die nement voor ghenucht.
5 Soo haest een weerelts kint de bleecke doot voelt comen,
T'hart sinckt hem in de schoen, sijn lust is hem benomen:
Maer die dit spoock, in God, door-siet van alle kant,
En wijktet niet een voet, maer biettet als de hant.

XXVII.A.I *Ontcleén, Ontreén.*

Wil yemant den ajuyn zijn schellen af gaen trecken,
Hem sal een droevich nat de wangen haest bedecken:
Dus soo ghy dit ghewas wilt hand'len sonder leet,
Soo speelter sachtjens med', en latet dinck ghecleet.
5 Men mach sick met sijn Lief in heusheyte wel vermaken,
Maer comter niet ontrent als met eerbiedich raecken.
't Gaet noch al, soot eens plach: Acteon naect verdriet,
Soo haest hy, sonder cleet, Diane voor hem siet.

XXVII.B.1 *Ontcleet dit cruyt, de liefd' is uyt.*

Een waterlansche Trijn sat laest ajuyn en schelde,
En claechde, dat de lucht haer ooghen seer ontstelde,
En rechts te voor (sey sy) heb icker me ghespeelt,
En doen ter tijt en heeft dit dinck my niet verveelt.
5 Dus gaetet, lieve moer (ginck Fijntje daer op segghen)
Met dese, die soo haest haer spillen 't samen legghen,
'Tis goet soo lang' men vryt, maer 't roccken is nau uyt,
Een reuck daer 't oog aff loopt verneemtmen van de bruyt.

XXVII.C.1 ECCLES. 6.
Vrient, soo lang alst dient.

Soo lang men met ayuyn speelt, sonder die te schellen,
Soo lang ist al goet dinck, ten sal t'ghesicht niet quellen:
Maer soomen dit ghewas ontbloot, off gaet ontcleen,
Het ooch van tranen loopt, de vrientschap is ghescheen.
5 Veel menschen schijnen soet en sacht in haren wandel,
Soo langmen met hun drijft niet dan ghemeen en handel:
Maer letter op wanneer hun rocken yemant scheurt;
O vrient, men kent gheen vrient dan alsmer erf mé beurt.

XXVIII.A.1 *Naer haer wayen, moet ick drayen.*

Hoe heers is Venus kint! het doet ons arme slaven
Iuyt soo me Iuffrou wil, gheduerich gaen en draven,
Wy weenen, als sy schreyt, al zijn wy schoon gherust:
Wy lachen, als sy iockt, oock alst ons niet en lust.
5 Int cort', hoe cleynen wint haer uyt den mont comt wayen,
Wy flux, met lijf en ziel, al naer sy blaest, ons drayen:
Haer winck is ons een wet, in blyschap end' in rou.
Wie sweeft en beeft niet door den adem van een vrou?

XXVIII.B.1 *Werwaerts God wil.*

Een wispeltuerich hart, 't welck draeyt naer yder blasen,
Dat machmen (ick bekent) wel stellen by de dwasen;
Maer die, steech als een muyl, gaet horten teghen God,
Verschilt van d'eerste feyl, soo veel als dul, van sot.
5 Maeckt van den noot een deucht, ten helpt geen teghenstreven:
Waer ons den hemel drijft, daer moetmen henen sweven,
Ghevouchelijck te zijn, naer Godes hant ons leyt,
Al ist verandering', het is ghestadicheyt.

XXVIII.C.I PSALM 119. 165.

Groote vrede bebbense die uwe wet lief bebben.

Den weer-haen keert en draeyt; doch vint noch rust noch vrede,
Tot hy met wint en lucht treft juist de rechte snede,

5 Dan staet hy eerst gheset: Den weer-haen is den mensch,
Die loopend' hier en daer soeckt naer sijns harten wensch;
Maer of hy schoon door-rent den gantschen cloot der eerden,
En vint ghelt, lust, en eer; t'is al van gheender weerden,
Soo hy niet recht en treft den streeck van Gods ghebodt:
De ware rust en lust bestaet alleen in God.

XXIX.A.I *Hy jaeght, maer laes! verjaeght.*

Gheen voordeel cond' ick oyt op Rosemont gewinnen,
Tot dat een loomen bloet haer eens bestont te minnen:

5 Al wast haer teghen 't hart, men wout haer raden aen;
Maer sy vloot uytte weegh, als Iorden quam ter baen.
Doen wast den rechten tijt, om op mijn stuck te letten,
'tWilt dat een ander jough, quam sick ontrent my setten.
En vreest niet, of een Cluts schoon naer u lief verlangt,
Een plompaert is een fret; hy jaeght, een ander vangt.

XXIX.B.I *Souckers van kunsten, vindere des bedelsacx.*

Als 't fret 't verborghen wilt gehaelt heeft uytter eerden,
Een die'r niet toe en doet, gaet het conijn aenveerden.

5 Den Alchymist ('tis waer) heeft ons veel goets ontdeckt,
Maer wie van hen wort rijck, van 't voordeel dat hy treckt?
Hy blaest, en raest altijt, doch sijn bestoven keuken,
Al roocktse dach en nacht, gheeft niet dan vijse reuken:
Den man verstooct sijn brouck, het wijf verblaest haer keurs,
Een ander heeft het nut, en hy de leghe beurs.

XXIX.C.I PSALM 39. 7.

Sy vergaderen ende en weten niet wie het krijghen sal.

Wat lust den armen mensch, met handen en met voeten,
Hier in dit aerden hol, ghelijck een mol, te wroeten?

5 Wat heeft hy doch, voor al zijn sweet, meer als t'furet?
Een ander eet het wilt, en hy crijcht nau een sleth
Eens af-ghesleten doucx, om mé te zijn begraven,
Dat is den gantschen loon voor al zijn anxtich slaven.
Wel aen, t'is lanck genoegh ghewroet, hef op u hoofd,
En spoort na wilt, waer van ghy noyt cont zijn berooft.

XXX.A.I *Dat dees verstickt, den dien verquickt.*

Hoe vreemt speelt Venus kint ontrent de ziel der menschen,
Ons sinnen gaen een streeck, meest anders als wy wenschen,
Siet! Els loopt nae de puyt, en herbergs' in haer hant,
En wijst een, die haer bidt, aelweerdelijck van kant.
5 Segt, puytjen, segt, waerom en magh ick niet verwerven
Het geen u doet de doot, en my bevrijt van sterven?
Waerom ghewert ons niet dat elck van ons behaeght,
Aen u de vuyle poel, aen my de schoone maeght?

XXX.B.I *Onder vrientschap schijn, het quaetste fenijn.*

Wel maecht! u warme hant maect dat dees puyt dus cranck is,
En 'tis de rechte streec, die huydens-daechs in swanck is,
Ghy biet aen d'arme vorsch u vrientschap, soo het schijnt,
Maer laes! ghy touftse soo, dats' in u hant verdwijnt.
5 Geen vier brant sonder roock, gheen huys valt sonder craken,
Den hont bast eer hy bijt: merckt hoet de menschen maken,
Hun lach is dreyghement: door heusheynt stortmen bloet,
Int groeten, schuyt een vloeck; wie can zijn op sijn hoed'?

XXX.C.I IACOB. I. 9.

*Een broeder die verneedert is, roeme in zijn hoochbeydt; En die rijcke is,
roeme in zijne verneederinge; want hy sal als een bloeme des gras vergaen.*

Sluyt in een warme hant een puyt, sy sal versticken;
Doet sulcx aen t'hinnen-jonck, het sal daer deur verquicken.
Den aertschen mensch, van God versocht door tegenspoet,
Beswijckt, als sonder troost, en stracx verliest den moet.
5 Den vromen, door Gods hant ghebracht in bitter lijden,
Wert op-gheweckt door tucht, en voelt een soet verblijden:
Hoe hy meer wert verdruckt, hoe hy meer crachts verwerft,
Waer door den vromen leeft, daer door den boosen sterft.

XXXI.A.I *Tusschen hant en tant Raect veel te schand.*

Ent, van mijn sin en min, hoe lang heb ick geswommen!
Om entlijck tot een ent van mijn verdriet te commen.
Nu sie ick dat ick wensch, en bender by terstont,
Mijn adem blaester aen, sy speelt my voor de mont.
5 Ey! noch een streeck s'is mijn: ick reyck', ick blas', ick hijghe,
Ick happ', ick grijp', ick vatt', ey! 't schijnt dat ickse crijghe:
En siet! noch glipse wegh, dies 't hart, eylaes! my berst.
Doen ick was alder-naest, doen was ick alder-verst.

- XXXI.B.I *Ydele hoop, wakenden droom.*
- Het wilt-braet dat ick jaech, vervolg' ick met verlanghen,
 En dencke staech, daer med', daer med' heb ickt gevangen,
 Daer med', daer med' ist mijn: ick sie't als voor my staen;
 Ick hygh', ick happ', ick hoop', ick hebbet, 'tis ghedaen.
 5 Dit dunckt my telcken weer, maer, alst coomt op het grijpen,
 Dan ist een hant vol wints, dan zijnt al leure-pijpen:
 'K siet nu, 'k heb te vergheefs, mijn tijt, mijn goet, verquist,
 Ick meynd', ick haddet Al, maer siet! 'tis *al-ghemist*.
- XXXI.C.I ROM. 7. 24
Ick ellendich mensche! wie sal my verlossen van dit lichaem des doots?
Ick dancke God door Jesum Christum.
- Ick was, och-arm! belaeu met grooten angst der zielen,
 De hel gaep't achter my, de doot was op mijn hielen;
 Des afgronts open keel gaf my vertreck noch wijck,
 Mijn adem was ten end', ick scheen een levent lijck.
 5 Maer siet, als ick besweeck, doen wert my cracht ghegeven,
 Als ick lagh in de doot, doen quam ick eerst in t'leven;
 In mijnen diepsten noot, gheraect' ick uyt ghequel,
 Den wegh ten hemel-waerts, lyt dichte by der hel.
- XXXII.A.I *Gherimpelt vel en vrijt niet wel.*
- Schoon kint, mint; 'tis nu tijt. dit spel sal u niet voughen,
 Als sorghe sal u ziel, u lijf den rimpel ploughen.
 'tVers roosken is ghewilt; maer wertet eens verlept,
 Gheen bieken¹ sitter op: ten wert niet meer gherept.
 5 Het bloeyen van u jeught, het gloeyen van u kaken,
 Het vloeyen van u spraeck, sal snoeyen en mis-maken
 Den tijt, die't al verbijt. Nu dan, schoon Bloem, ontluycckt,
 U beste goet verslijt, al wertet niet ghebruyckt.
- ¹ *Tis den aert van de Bien op gheen dorre Roosen of bloemen haer te setten.*
Plinius.
- XXXII.B.I *Gheen dorre blom, is welle-com.*
- Wanneer een versche roos haer blaykens gaet ontluyccken,
 De bieken, cleyn en groot, het coomter al in duycken;
 Maer als haer purper-root verslentst daer henen sijght,
 Dan staetse daer alleen, en gheen besouck en krijght.
 5 Wanneer een stadt of Staet vervalt, en gaet beswijcken,
 (Een mensch heeft sijnen tijt, soo doen oock selfs de Rijcken)
 Een yder wijckter af, die haer wel eer verkoos,
 Vrient, soo ghy honich souckt, vliegnt na de versche roos.

XXXII.C.I I TIM. 5. 9.

De vrouwen dat sy in reynen cleede haer selven verciere met schaemte ende matichey, &c.

Ghy claeght ons, Iaquelijn, en thoont u dus verbolghen,
Dat u staech, waer ghy gaet, de Venus Ianckers volghen,
En trachten na u eer: wel aen, ick weet u raet;
Leght af u wulpsch ghetoy, doet wegh u geil ghelaet;
5 Stelt deftich u ghebaer. Wy sien ontrent de roosen,
Soo langh die op hun steel aen-lockelijcken bloosen,
T'gheflicker van de bien: het dorre bloemken rust:
Daer t'cleet is slecht en recht, daer woont geen dertel lust.

XXXIII.A.I *Sick self quaet, niemant nut.*

Vrijt met een lustich hart. wat crencktmen lijf off sinnen
Door al te grooten brant? 't Pertrijs¹ wert vet van minnen:
Een voghelken dat sick onthout ontrent den Nyl,
Eet sat, en niet te min bedient den Crocodyl.
5 Wel wat een sot bestaen! dat door een heet verlanghen
Sick yemant voor de deur van zijn vriendin gaet hanghen?
Stroyt ghy daer bloemkens veur: en, soeckj' uw's liefs gerijf,
Behout een cloeck verstant, en blijft ghesont van lijf.

¹ *La Perdrix s'engraissit a couvrir la femelle. Plutarch.*

² *Van dit Voghelken Trochilos ghenaemt siet Plin. lib. 8. cap. 25.*

XXXIII.B.I *Onder vrientschaps schijn, besorgt hy 't sijn.*

Als 't conincxken met vlijt ontrent de Nylsche stranden,
Bedient den crocodil en peutert hem sijn tanden,
Wat meendy dat het souckt des crocodils ghemack?
Neen, 't heeft wat anders voor; het vult sijn eyghen sack.
5 Veel roupter hoogh en luyt, *Diane van Ephesen,*
Maer, soo ghy't wel door-siet, het sal wat anders wesen.
Neemt hier op u ghemerck: die slockt ghelijck een struys,
En sorght niet voor 't ghemeen, maer voor sijn eygen huys.

XXXIII.C.I PHILIP. 3. 19.

Daer wandelen vele, wiens God den buyck is, de welcke aerts ghesint zijn.

Wanneer den Crocodil sijn hollen muyl doet open,
Den Trochilus die comt terstont daer in ghecropen;
En t'wijl het yslijck beest van satheyt rispt en braeck,
Het voghelken, met angst, sijn tanden schoone maeckt,
5 Al om een weynich aes: waert niet een soeter leven,
Te nutten slechter spijs, en vry door t'wout te sweven?
Den mensch stelt lijf en ziel tot s'duyvels vuyl ghebruyck,
En dat (o schand!) alleen tot dienste van den buyck.

XXXIV.A.I *Draeghje doucken, Wacht voor houcken.*

Den eghel wert een cloot, om muysen te betrapen,
Maeckt van sijn muyl een hol, en blijft soo liggen gapen:
Wel aen dan springht en speelt, maer blijft in d'open lucht,
Want cruypt de muys in t'hol, dan ist te laet ghesucht.
5 Pleecht cerbaer min, ghy jeucht, (wech lijnckers, wech sluyp-sielen
Nacht-uylen, licht ghespuys, en volcxken cort van hielen)
Weest vroylijck, datment siet: speelt heus en open spel,
Geen houckx of winckels soeckt: van daer comt ons 'tgequel.

XXXIV.B.I *Het cleyn verdraghen, om 't groot te beiaghen.*

Den egel, als een cloot, leyt cort in een ghedronghen,
Maer lact een open hol; de muys coomt aen-gesprongen,
En huppelt op en neer ontrent des eghels lijf;
Het schalcke dier leyt stil, al waeret doot en stijf.
5 Al wat de muys oock doet, men sietet niet beweghen,
Maer cruypt de muys int hol, dan nijptets' eerst ter deghen.
Een schalckaert lijt, en mijt; tot dat hy krijght gheloof,
En raeckt hy dan ter slaeghs, soo maeckt hy't al ten roof.

XXXIV.C.I I PET. 5. 8.

Weest nuchteren, waeckt; want de Duyvel, gaet om u soeckende wie hy verslinde.

Wanneer den Eghel wil het velt van muysen ruymen,
Dan wert hy als een cloot, en leyt soo op syn luymen,
Int middel van den bol verthoont hy als een cuyl,
Een muysen-hol ghelijck, maer binnen schuylt sijn muyl.
5 Het muysken, na sijn aert, heeft vreught in duyster holen:
Dit weet (soo t'schijnt) dit dier, en doet de muys soo dolen.
Den duyvel gaet verspien eens yders lieve sond,
En lockt den mensch daer deur tot in der hellen gront.

XXXV.A.I *Die blust mijn vlam, Dien word' ick gram.*

Wanneer den smit met nat sijn yser gaet besproeyen,
En lesschende den brant, verdrijft het vierich gloeyen;
Het snerst, en roockt, en kist, 't is vreemt wat het bedrijft,
Het schijnt, of dat het sucht, of dattet hem bekijft.
5 Den minnaer claeght van brant, nochtans wil hy niet wesen
Ghetoghen uyt het vier, maer vreest te zijn ghenesen:
Al waert dat yemant cond hem nemen af de min,
Hy, blijd' in sijn verdriet, en heeft des gheenen sin.

XXXV.B.1 *'T zijn stercke beenen, die weelde draghen.*

Als 't yser leyt, en gloeyt, int midden vande colen,
Bevochten van de vlam, en onder 't vier verholten;
Dan buychtment soomen wil: maer soo ghy't lest int nat,
Strax heeftet, met ghewin, sijn hardicheyt hervat.
5 Hoe dwec is ons 't ghemoet als druck en pijn ons pranghen!
Neemt God sijn roede wech, wy gaen ons oude ganghen:
De weelde leyt ons heen tot onsen eersten staet,
Des menschen ziel is wel, alst hem niet wel en gaet.

XXXV.C.1 HEB. 12. 8.

*Ist dat ghy-lieden de castijdinghe verdraecht, God sal u als kinderen aengaen,
maer ist dat ghy-lieden sonder castijdinge zijt, soo zijt ghy dan bastaerden
ende niet kinderen.*

Als t'yser leyt int vier ten maeckt dan gheen gheruchten,
Maer soo ghy lescht den brant dan suldy't hooren suchten.
Gods volck bedroeft, in vreucht, en vrolijck, in gheclagh;
Belacht des weerelts druck; beschreyt des weerelts lach.
5 Een hert, dat eertijts was gheduldich in bedroeven,
Treurt, nu t'sich van t'gheluck voelt troetelen en toeven,
En ducht; oft hier sijn deel creegh, als een weerelts gast,
Dies isset met de vreucht des weerelts niet ghepast.

XXXVI.A.1 *Een ledich mensch, Is Venus wensch.*

De spinne-cop en sal de slanghe niet ghenaecken,
Als sy die besich siet off neerstich vint int waken:
Maer soo de slang' haer eens, door ledicheyt, gheeft bloot
De spinne valter op, de slanghe comt in noot.
5 Die schouwen wil de min, off van haer sijn ghenesen,
Dient, sonder yet te doen, tot gheener tijt te wesen:
Dat cleyne vergiftich dier, dat dertel Venus wicht,
Noemt ledicheyt te zijn een wet-steen sijner schicht.

XXXVI.B.1 *Die niet ontsiet, wort haest te niet.*

Wie sou de cleyne spin doch eenich leet aenbringhen?
Wat soud' de groote slang' door haer vergif niet dwinghen?
De spincop velt nochtans de slang wel doot daer heen;
Ghy vraecht, hoe dat gheschiet: aen-hoort doch eens de reen.
5 De slang leyt inde son en luyert, op den acker,
Niet passend' op de spin: de spinne clouck en wacker
Treff met haer strael het breyn van 't sorgheloose beest,
Vreest, Vrienden, voor een mensch, die niet een mensch en vreest.

XXXVI.C.1 MATH. 26. 41.

Waeckt, ende bidt; op dat ghy niet en comt in versoekinghe.

Soo haest de gladde slang, tot ledicheyt gheneghen,
Leyt sorgheloos daer heen, int coele gras gheseghen,
Valt haer de spin op t'lijf, en eer sy t'wert ghewaer
Soo is haer t'breyne ghequetst, soo is de spin van daer.
5 O schadelijck vergif, uyt ledicheyt gheboren!
Door dy heeft menich helt sijn eer en glans verloren.
Draeght sorghe dat gheen tijt in luyheyt u ontsnapt,
Dat u de helsche spin niet ledich en betrapt.

XXXVII.A.1 *Lijden, al-eer verblijden.*

Ick sprack lest met mijn lief, ter wijl sy sat en naeyde,
Ick steld' haer voor mijn smert, hoort doch, hoe sy my paeyde,
Let eens, op 't geen ick doe, (sprack sy) merckt hoe't al gaet,
Eerst maeckt de naeld' een gat, dat stopt daer na den draet.
5 Die, mits hem treft de wond', stracx sijn gheweer laet vallen,
En roupt om bus en salf, dient niet aen Venus wallen.
De min heeft wat ghemeens met Mars, al is hy stuer.
Niet soets en heeft yet soets, dan na voorgaende suer.

XXXVII.B.1 *Oordeelt niet, off 't eynde siet.*

Soo daer een plompaert quaem, en sagh dees nette dieren
Met constich naelde-werck het linnen douck verciereren,
Hy souder stracx in slaen sijn zouteloosen beck,
En roupen overluyt; ghewis de meyt is geck.
5 Want meynt, nadien hy maer alleen siet op het steken,
Niet op den draet die volght, dat sy den douck wil breken.
Elck die van schamper jock sijn saken wil bevrien,
Een half-voltrocken werck laet aen gheen gecken sien.

XXXVII.C.1 2 CORINTH. 7. 10.

De droefheyt die na God is, werckt vreesse ter salicheyt.

Het schijnt dat een die naeyt het linnen doeck wil breken,
Maer maeckt de naeld' een gat, den draet vervult de steken;
Des naeldes scherpe punt (t'is waer) en maeckt gheen naet,
Maer opent even-wel den deur-ganck van den draet.
5 Den schrick in ons ghemoet, het beven onser sinnen,
Al ist den gheest niet selfs, het gheeft daer van t'beginnen;
En opent ons den wegh die ons daer henen leyt:
Vrees weder-baert ons niet, maer t'hart daer toe bereyt.

XXXVIII.A.I *Altijt na meer.*

U eerste wensch was 't sien, de tweede was 't ghenaken,
De derd' het spreken aen, de vierde was het raken:
Doen 't geven van een kus, wat noch? ten naesten keer
Een kus van haer 't ontfaen: en noch wout ghy wel meer.
5 Een minnaer by sijn lief, een jagher in de velden,
Een coopman by sijn waer, in krijgh de dapper helden,
Gaen altijt voort en voort, niet een op winst en slaept.
Al krijght den hont een stuck, hy stracx na 't ander gaept.

XXXVIII.B.I *Staech na wat nieuws.*

Werpt aen den hont een stuck, hy salt terstont op-rapen,
En slockent in sijn lijf, en naer een ander gapen:
Hy proeft niet eens hoe't smaect, ten glijt maer door sijn keel,
Hy loert altijt na meer, al coomter noch soo veel.
5 Vreck, onversaed'lijck hart, wat goets doen u dijn schatten,
Mits ghy staech besich zijt om na wat nieuws te vatten?
Elck die na vers ghewin gheduerich snackt, en haect,
Van dat ghewonnen is, niet soets met al en smaect.

XXXVIII.C.I IOHAN. 4. 13. ende 6. 35.

Buyten God, gheen versadinghe.

Schoon yemant aen een dog werpt veel en groote sticken,
Hy sal die, metter haest oock ongheknaut, in-slicken,
En gapen naer wat nieuws, hoe veel oock datter quaem:
Want niet, dan dat hy niet en heeft, is aenghenaem.
5 Dewijl des menschen hart hier nerghens in can rusten,
Maer soeckt altijt wat nieuws, en tracht nae versche lusten:
Laet dit ons zijn een peyl, en teyken gans ghewis,
Dat ware lust en rust hier niet te vinden is.

XXXIX.A.I *Die 't spel niet can, Die blijfter van.*

Tis Venus warre-net, de web die ghy siet hanghen,
Daer menich dier in valt, maer niemant blijft ghevangen,
Als eenich cleyn ghespuys, dat moet noch cracht en heeft,
De sulcke zijnt alleen die Venus raech beweeft.
5 Een rustich hart can licht al dit ghespin verbreken,
Die hoogh is van ghemoet en blijft soo leegh niet steken.
Laet u in Venus net niet binden als een mug,
Off breeckter deur met cracht, of keert met cunst te rug.

XXXIX.B.I *Te wijde net, is staech ontset.*

Wanneer de spin int ront spreyt uyt haer broose netten,
En gaet haer vliech-getou gansch wijt en breet uytsetten,
Hier swiert een horsel in, daer vliecht een vogel deur,
En elders valt een steen, en maeckt noch grooter scheur;
5 Daer is staech dit off dat ghebroken off ghereten,
En midd'ler tijt ontgaen de vlieghe deur de spleten.
Al die van ongheval en druck wil zijn bevrijt,
Die matighe sijn net, en spannet niet te wijt.

XXXIX.C.I 2 TIM. 2. 26.

Dat sy vande banden des Duyvels ontgaende, ontwaecken tot sijnen wille.

T'is s'weerelts warre-net dit ront, dat ghy siet hanghen,
Daer weynich breken deur, en veel in zijn ghevanghen.
Den aertschen mensche wert met s'weerelts lust beweeft,
Niet anders dan de mug int web der spinnen cleeft.
5 De wesp (een moedich dier:) weet door het net te breken.
Die s'hemels glans bemint, en blijft in d'eerd' niet steken:
De weerelt slacht de spin; als sy ons heeft verwert,
En met haer raeg beset; dan bijt sy ons int hert.

XL.A.I *U gunst, mijn leven.*

Ghy broet een hinnen ey, en krijght daer van een kiecken,
En segt, o seldsaem dinck! dat doot was, roert sijn wiecken,
Dunckt u dit wonder zijn? lief, doet my sulcke gunst,
Ghy sult van stonden aen vernemen meerder cunst.
5 'tGedenckt my, doen ghy laest maer een-mael op my lachte,
Wat gheest daer jough en slough mijn aders, mijn ghedachte.
Ick ben, siet daer! een block, een bloet die niet en can,
Maer went u gunst tot my, siet daer! ick werd' een man.

XL.B.I *Uit de reden, kent de zeden.*

U dochter, soo ghy segt, neemt dikwils haer ghenuchte
In eyers uyt te broen, en seyt dan, voor een cluchte,
Siet vader, dit's mijn kint, hier ben ick moeder van:
Ghy vraeght wat dit beduyt; u dochter wil een man.
5 Let vry wel op dat *broen*, denckt om dat *moeder noemen*,
Het een' is enckel hitt', het ander is verbloemen
Van, ick en weet wat, lust. Wel, hout u dochter uyt,
Off seker 't wert een vrou, oock eerse wert de bruyt.

- XL.C.I I CORINTH. 7. 9.
Beter ghemant, als ghebrant.
- Ghy broet sy-wormen uyt, en eyers van u hinnen
 In uwen wermen schoot (wat mooghdy doch beginnen?)
 Noch hebdy soo veel op met dat ghy hebt ghebroet,
 Dat ghy van't hinnen-jonck u moeder noemen doet.
 5 Ey, ketelt u doch niet met dees ghemaecte grillen;
 T'is beter metter daet des jonckheys brant te stillen,
 Door huywelijckschen plicht. Els t'waer u minder schant
 Int openbaer ghetrou, als heymelijck ghebrant.
- XLI.A.I *Int wijs' int mal, 't Lief gaet voor al.*
- Een minnaer ginc ter kerck om God (soo 't scheen) te dancken,
 Om dat hy was verlost van Venus loose rancken,
 Daer coomt hem int ghemoet een lodderlijcke meyt,
 Ach! d'orsaeck van sijn vier, (siet wat een innicheyt
 5 Een Venus-Iancker heeft) mits sy maer op hem lachte,
 Sijn yver, sijn ghebedt, 't ginck al uyt sijn ghedachte.
 Den aep vergeet de maet en sijn gheschickt gebaer,
 Als hy, sijn ouden wensch, de noten wert ghewaer.
- XLI.B.I *Al set m' een puyt boogh op een stoel,
 Sy springt al weder na de poel.*
- Terwijl den aep recht op, bycans met menschen schreden,
 Ginck op de maet van 't spel heel deftich henen treden,
 Wierp yemant by gheval wat noten in den hoop,
 Den aep, met dat hy't siet, tijd' haestlijck op de loop,
 5 En oft den meester speet, en oft hem heeft verdrotten,
 De sim loopt vanden dans, en grabbelt naer de noten.
 Wat batet offmen schoon vuyl volcxken brengt ter eer?
 De simme blijft een sim, en gaet haer ouden keer.
- XLI.C.I 2 CORINTH. II. 14.
*De wijle de satan verandert wort in een Enghel des lights, soo en ist
 dan geen wonder dat sijne dienaers verandert worden, als dienaers der
 gherechticheydt, der welcker eynde sal wesen na haer wercken.*
- Den aep, naer s'menschen wijs, gaet mettet hoofd verheven,
 En past wel op de maet, van t'spel hem voor-geschreven:
 Maer als hy daer ontrent eens noten wert ghewaer,
 Laet sijn begonnen werck, laet spel en meester daer,
 5 En loopt de noten nae met alle vier de pooten.
 Daer gaetter veel te kerck, als Godes huysghenooten,
 Die, soo daer hoop ontstaet van eenich cleyn ghewin,
 Den Gods-dienst en de kerck stracx setten uyt den sin.

XLII.A.I *Al wat mint, wonder versint.*

Ick was met Roosemont onlangs gaen wand'len buyten,
Men hadd' tot ons vermaeck aldaer ghebracht twee luyten.
Ick stelde dees op die, en leyd' een stroo op d'een,
So haest den thoon geleck het stroo dat spranck daer heen.¹
5 Siet, Roosemont, aldus roert ghy my sonder raecken,
En treckt my sonder hant: eer ghy my cont ghenaecken
Soo werd' ick u ghewaer. Die Venus eens krijght vast,
Merckt, dat hy niet en siet: voelt, dat hy niet tast.

¹ *Waer door dese beweginghe veroorsaect wert leest by Cardanum
int 8. boeck de subtilit.*

XLII.B.I *Bly metten blijden.*

Een welghestelde luyt wert, als met vreucht, bewoghen,
Wanneer een ander snaer soo hooch wert op-ghetoghen,
Als hare snaren zijn. Wert yemant, soo als ghy,
Verciert met goet off eer; weest met u naesten bly:
5 En, sijdy recht van aert, wilt tot u wel ghenoeghen,
Wanneer't is tijt en stont, behulpsaem handen voeghen;
Oock dikwils dees off die, van selfs, u dienst aenbietet.
Fy blyschap! die ontstaet uyt ander lien verdriet.

XLII.C.I PSALM 16. II.

*Ghy doet my cont den wech ten leven, voor u is vreuchde de volbeyt,
ende lieffelijck wesen tot uwer rechter-bandt eenwielijck.*

Men siet de snaer van selfs, en niet gheraect, beweghen,
Om dat een soete lucht ontrent haer comt ghesegen,
Een lucht, die op haer past, verholen en bedeckt,
Die van een ander plaets onsienlijck tot haer treckt.
5 Een heymelijck verstant, door een verborghen ader,
Heeft in der vromen hert ons aller herten Vader;
O wonderbare vreucht! al is den mont als stom,
T'hert juycht van enckel lust, en niemant weet waerom.

XLIII.A.I *Maken en breken, zijn liefdes treken.*

Wy lesen van een beeck, daer d'Oude veel van schrijven,
Die t'vlammen van een toorts gewoon was af te drijven,
En so dan yemant weer de toorts int water stack,
Al brandende terstont hy die tot hemwaerts track.
5 Dit zijn, o Roosemont, dit zijn u eyghen streken,
Ghy dempt en temt mijn vier, wanneer ick ben ontsteken,
En weckt mijn brant weer op, als ick u schijn te cout:
'Tis doen, en weer ontdoen, dat minnaers besich hout.

- XLIII.B.I *In s'Princen hoff, wort gout tot stoff,
En stoff tot gout, wee! die'r op bout.*
- Dodon' u seltsaem nat door, ick en weet wat, streken
Can blussen uyt dat brant; dat niet en brant, ontsteken.
Seght doch eens, mijn Vernuft, en helpt ons uytten droom,
Leert watter voor een leer, ontstaet uyt desen stroom.
5 Dees conincklijke¹ beeck beelt aff de vreemde rancken,
Die veel-tijts, soomen siet, in Princen hoven wancken:
Hier maectmen glans van damp, een Ioncker van een guyt:
En, die eerst schoone blonck, die gaet sijn keersjen uyt.
- ¹ *Ick spreke also, overmits dese beeck Iupiter den Coninck der Goden
(so de Poëten schrijven) toe-gheeyghent was.*
- XLIII.C.I 2 CORINTH. 2. 7. EXOD. 7. 8.
Den duyvel quellt de gheloovighe, helpt de goddeloose.
- Men vont wel eer een beeck (ist waer dat d'oude schrijven)
Wiens droevich nat den glans der tortsen const verdrijven,
Wiens stroom ter selver stont (door, ick en weet wat, cracht)
Een uyt-ghebluschte keers als in het leven bracht.
5 Dit was eens afgods beeck, een rechten stroom der hellen,
Den duyvel weet ons noch op desen voet te quellen,
Want een gheloovich hart hy met de wet verblust,
En stelt het weerelts kint in Christi bloet gherust.
- XLIV.A.I *Van twee een, Van eene twee.*
- Kè laet, o oude Stam, u taxken met my paren;
Het sal (stelt u gherust) by my veel beter varen
Als aen u dorren tronck. Siet! 't helt doch na mijn schoot,
En 't heeft van nu voortaan noch pap, noch sap, van nood'.
5 Ey lieve scheyter aff, wat schroomjet noch te waghén?
Al schijnt u spruytjen teer, het sal haest vruchten draghen.
'Tgaet wel: mijn lief en ick zijn nu in als ghemeen,
Om weer te werden twee, zijn wy gheworden een.
- XLIV.B.I *Heefts' een man, soo scheyter van.*
- Ick heb, door soete min, mijn lief tot my ghetoghen,
Ick voughde my tot haer, sy quam tot my gheboghen:
Dies zijn wy twee nu een, en daer en schort niet meer
Als van den ouden boom te scheyden metter eer.
5 Dees teere spruyt heeft selfs om wegh te zijn verlanghen,
Nu swangher, van de vrucht uyt mijnen schoot ontfanghen,
Kè laet o oude stam ('t is tijt) laet ons nu scheên,
Ick mercket, jonck en out en dient niet langh by een.

XLIV.C.I MATH. 19. 7.
Hierom sal de mensche vader ende moeder verlaten ende den wijve aen-hangen, ende die twee sullen een vleesch wesen.

Teer Spruytjen, jeughdich hout, ghy zijt nu af-ghetoghen
Van dijnen ouden tronc, ghy hebt nu sap ghesoghen
 Uit dese jonghe stam, dies valt u niet swaer,
 Dat ghy dijn eyghen boom moet laten blijven daer.
5 Die met den soeten bant van Echte zijt om-vanghen,
Ten is voor u gheen tijt, om ouders aen te hanghen;
 U maegschap en gheslacht, vint ghy nu al in een,
 Ghy zijt een huys, een rijck, een weereit met u tweeen.

XLV.A.I *Van groot tot grooter.*

Men mach wel rechte min den crocodil toe-passen;
Dit dier is altijt groot, en nimmermeer vol-wassen,
 't Neemt toe van dagh tot dagh, en wert noch meerder stuck,
 Self als de bleecke doot sit scherlings op sijn ruck.
5 Ick dacht, al lang gheleen, hoe can ick stercker minnen?
De liefde steld' haer voet noch dieper in mijn sinnen,
 En noch al storts' in my staegh meer en meer haer soch:
 Ick ben op 't hoogst altijt, en altijt clim ick noch.

Van het gestadich wassen des Crocodils ende des selfs groote. Siet Plin. lib. 8. cap. 25.

XLV.B.I *Noyt groot ghenough.*

Den crocodyl (hoe wel maer uyt een ey ghecomen)
Wast tot een grousaem beest, en doet de menschen schromen,
 Rooft, slockt ter zee, te lant, en wert ghestadich groot,
 Tot dat den slocker in-ghesloekt wert van de doot.
5 Dit is den rechten aert van gierich, en eer-gierich;
Den desen haeckt na staet, den dien is altijt vierich
 Naer gelt en goet, tot dat hem treft de laetste pijn:
 Hoe yemant grooter is, hoe hy wil grooter zijn.

XLV.C.I GALAT. 6. 9.
Laet ons wel doende, niet vertraghen.

Men siet den Crocodil, soo lang hy leeft, noch wassen;
Dit dient een Christen-mensch sich selven toe te passen,
 En staegh in sijn beroep een hoogher stap te gaen,
 Nu t'een ghebreck, en dan het ander te verslaen.
5 Volght niet Hiskiae son, die wert te rug' ghetoghen,
Wegh son van Iosua, die bleef staen onbewoghen,
 Maer volght naer Davids son, en zijt ghestadich vlug',
 Die niet en vint, verliest, die stil-staet, gaet te rug'.

XLVI.A.I *Een out man in t'ionck meyskens schoot,
Ey waer hy doot!*

Een sneech meysken ginck eens trouwen,
Met een ouwen loomen knecht,
Die't vry al wat hadd' te slecht:
Ick en cond' my niet onthouwen
5 Van te vraghen hoe het quam
Datse desen grimmaer nam:
Men vint schrijvers die daer meenen
(Dit voor antwoord ick ontfinck
Van dit fijn gheslepen dinck :)
10 Datmen van eens ezels beenen,
Als hy maer in d'aerd' en raect,
Wel de beste fleuyten maect.
Oock heb ick (dunct my) ghelesen
Van een dier ('thiet schorpioen)
15 'tWelck alst leeft niet goets can doen,
Maer doot zijnde can't ghenesen.
Ick terstont verliet de meyt,
Sy hadd' my ghenough gheseyt.

XLVI.B.I *Spaert, manneken, spaert,
Datter een ander wel af vaert.*

Soo lang' den ezel leeft, wert hem den rugh' versleten,
Door daeghelijckschen last, wat distels is sijn eten:
Maer steeckt hy eens de moort, sijn been wert tot een fluyt,
Dat levendich was stom, maeckt, na sijn doot, gheluyt.
5 Als Vaertjen heeft ghespaert, het Soontjen coomt ten lesten,
Dat schinckt, dat drinckt, dat klinckt, dat gheeftet al ten besten,
Dat singt, dat springt, dat vingt, dat voghelt, jaecht en vist,
Ontijdelijck verspaert, onnuttelijck verquist.

XLVI.C.I PROVERB. 15. 16.
Eenen goeden moet is een dagelijcx wel leven.

Den harder maeckt een fluyt van Esels slecht gebeente,
En treckt daer door tot vreught geheel des wouts gemeente,
Wat is van cost of const? wat ver-ghesochte vreught?
Cost, die niet veel en cost, een billick hart verheught.
5 Wat stelt ghy luyt of Veel om blyschap op te wecken?
Stelt, vrient, en stilt u hart: druck sal u vreught verstrecken:
Een wel ghestelt ghemoet vint over al sijn lust,
In alle dinck is vreught, als t'hart maer is gherust.

XLVII.A.1 *Verscheyden aert, dient niet ghepaert.*

Den Aep, dat coddich dier, is yders eens vermaecken,
De Schilt-pad niemants vreucht als doot daer henen leyt:
Hierom ist dat de sim de pad niet wil ghenaken,
’Tis tegenheyt van aert, dat dees twee dieren scheyt.
5 Lief, die soo gheestich zijt, en laet u doch niet paren
Met Floor dien tammen gast, die ’t volck u gheven wilt:
Mach ick u lief niet zijn, soo wilt u noch wat sparen
Voor een, die van u gheest, min als ick doe, verschilt.

XLVII.B.1 *Licht en swaer, en dient gheen paer.*

Den aep, die niet en dient als om de geck te scheren,
Gaet met een teghen-aert, de schilt-pad van hem weren;
En schout dat sedich dier, dat staech blijft in sijn huys,
Om dattet niet en loopt, als ander wilt ghespuys.
5 Een maecht eerbaer en stil, bevalt gheen wulpsche gilde,
Ten is, gheen gheestich dier (seyt hy) soo ick wel wilde:
Maer hoort, ghy Venus wicht, en vry dees les onthout,
Die soetst zijn om te vrien, en dienen niet ghetrouet.

XLVII.C.1 PROVERB. 28

Den Goddeloosen vliet, en niemant en iaeght hem.

De Schilt-pad’ doet den Aep (o wonder!) voor haer vluchten,
En hoe de Sim meer loopt, hoe sy meer schijnt te duchten
Te werden achter-haelt van een soo traegen dier,
Dies s’al om-siende vliet, ontsiende vlam noch vier.
5 Een mensch, bewust van quaet, leeft in ghestadich beven,
Hy sucht, hy crucht, hy ducht, hy vlucht, oock niet gedreven;
Door t’ruysschen van een blat verschiet sijns hartsen bloet,
Verdrietich is den stant eens goddeloos ghemoet.

XLVIII.A.1 *Men leeft, daermen leeft.*

Al scheyt ons nu en dan, zee, bergen, bossen, dalen,
Die scheyding’ even-wel en deylt ons niet van een;
U hart woont, Lief, by my, mijn geest coomt by u dwalen,
De liefd’ en den magneet is dese cracht ghemeen:
5 Want of den zeyl-steen schoon van ’t yser wert verscheyden,
En of een tusschen-schot verdeylt dit lieve paer,
Noch laet den steen niet af ’t beminde stael te leyden:
Waer Roosemonde reyst, daer reyst mijn hert met haer.

XLVIII.B.I *Hoe dat ment deekt, het wert verweekt.*

Als 'tstael eens heeft gevat des zeyl-steens wonder crachten,
Het roert dan (want het schijnt op desen steen te wachten)
Naer datmen roert den steen; dees cracht oock niet en flout,
Al steltmen tusschen beyd' een schot van eyken hout.
5 Wat pooght ghy u Gheweet int duyster te verstecken?
Sy is, o mensch, sy is, met Godes hant bestreken:
Daer is gheen schuylen aen; 't is hier van dat ghy drilt,
Oock, als ghy zijt alleen; oock, als ghy niet en wilt.

XLVIII.C.I I IOHAN. 3. 9.

Die uyt God gheboren is en doet gheen sonde, want sijn zaet blijft in hem.

Wanneer den Zeyl-steen eens aen t'yser is ghewreven,
Men vint de cracht des steens soo vast daer aen te cleven,
Dat, al is tusschen hun ghestelt een eycken bert,
Het yser niet-te-min rontsom ghetoghen wert.
5 Als God door sijnen gheest ons hart coomt als bestrijcken,
Wie can dat Godd'lijk zaet uyt ons ghemoet doen wijcken?
Laet woeden duyvel, vleesch; geen tusschen-muer, geen schot,
Gheen aertsche macht, en scheyt der vromen ziel van God.

XLIX.A.I *Niet dan voor 't oogh.*

Ghy segt, mijn lief is schoon, maer 't is te veel ghepresen;
S'is lanck, en blanck (ick kent) maer 't feylt haer aen den gheest.
Floor, schoonheyt is vry meer als het uytwendich wesen,
5 'tWel leven dienter by, en daer op sie ick meest.
U lief, na mijn verstant, is als de Piramijden,
Int ooge wel soo wat, doch al maer enckel schijn.
Int kiezen van een lief set ick dit al besijden,
Die maer is schoon van huyl, en sal mijn lief niet zijn.

XLIX.B.I *Soo 't quam, soo 't voer.*

Als Rodope, wel eer Aesopi med'-slavinne,
Had gelt en goet by een gheraep, door geyle minne,
Ginck doen een pyramid' oprechten groot en hoogh,
Een costelijck ghebou, maer niet, als voor het oogh:
5 't Quam al van 't ydel oogh, 't oogh haddet al ghegeven;
't Oogh nam het weder al, 't oogh heeftet al verdreven;
Dat qualijck is vergaert, vergaet meest sonder vrucht:
Soo, als den rijckdom coomt, soo tijd' hy op de vlucht.

XLIX.C.I IOHAN. 7. 24.

Oordeelt niet, naer het aensien.

Als yemant comt gereyst, en siet de Piramiden
Op-stijgend' inde lucht, als met den hemel strijden;
Hy meynt, van verr', het zy eens grooten coninx hof,
Maer als hy t'wel besiet, dan woonter niet dan stof.
5 Hoe dickmael slaet hy mis, die oordeelt naer het wesen!
Der menschen hart en is int voor-hoofd niet te lesen:
Siet! Galba wert doen eerst des rijcx onweert gheacht,
Als hy gheclommen was tot keyserlijke macht.

L.A.I *'t Beswaert gemoet gheen min en voet.*

Als 't huys neyght totten val, dan ruymen al de muysen,
Als 's menschen lichaem sterft, verlopen vloon en luysen;
De spincop, als 't ghebou staet om daer heen te slaen,
Packt ras haer netten op, en kiest de ruyme baen.
5 Een lichaem vol verdriets, vol armoed', en ellende,
En wert niet aengheranst van Venus dertel bende,
Daer't vet is brant haer toorts: door weelde, gelt, en goet,
Wert Venus lust verweect, en liefdes vier ghevoet.

L.B.I *Condy niet gheven, soo hebby gheen neven.*

Als ons de huyl van vet, van bloet de aders swellen,
Dan comen luys en vloot 't ghesonde lijff versellen;
Maer als het lichaem sterft, off wel in cranckheyt sucht,
Al dat gheselschap tijd in haesten op de vlucht.
5 Veel maegschap vindy wel en vrienden als met hoopen,
Soo lang' als het gheluck en kanse met u loopen,
Maer laet van teghen-spoet eens hooren het ghedruys;
Dan is de vrientschap uyt, dan isser niemant 't huys.

L.C.I I TIMOTH. 6. 7.

*Wy en hebben niet inde weerelt ghebracht, t'is openbaer dat wy daer
niet en connen uyt-draghen.*

Als t'lijf helt naer der aerd', en totten val ons huysen,
De luys verlaet ons vleesch, ons wooninghe de muysen:
Vint haer de spin te zijn vast aen een swacke muer,
Sy stracx verhanght haer net aen t'huys van haer ghebuer,
5 Als ons de doot seyt-op het huer-huys van dit leven,
Al wat ons eerst hinck aen, dat gaet ons dan begeven;
Daer leyt dan, siet! den mensch alleen bang' en bedroeft,
Des weerelts troost vergaet, als t'hart meest troost behoeft.

L1.A.I

Lieven doet leven.

Ick lagh als doot int graf, ick was als sonder leven,
Eer my u Soon en Son, o Venus, hadd' ghenaeckt:
Sijn vleughels gaf u Soon, u Son gaf my het leven;
Dies ben ick van een romp, een levent dier ghemaect.
5 Ick, die maer was een slouf, ben gheestich op-ghestreken,
Ick, die int duyster lagh, vliegh staegh ontrent het licht,
Ick, die croop, als een worm, hoe ben ick op-ghestecken?
Siet! wat al wonders doet een lodderlijck ghesicht.

L1.B.I

Coomt niet tot yet, 't is elcx verdriet.

Soo haest de risp heeft af-geleyt haer swarte vellen,
Vlieght door geheel het huys, en gaet de menschen quellen,
Coomt ongenoot te gast, en om de lichten swerft,
Gaet nestelen in 't bont, en menich cleet bederft.
5 Als eenich slecht gesel tot eeren wert verheven,
Strax steect hy 't hooft om hoogh: elck dient voor hem te beven,
En denct niet wie hy was; maer steygert in de lucht,
Een die van cleyn, wert groot, maect sick te seer geducht.

L1.C.I.a

OPENB. 21. 5.

Siet! ick maectet al nieu.

Een romp, gheen dier ghelijck, een maecksel sonder wesen,
Is aen het hoogh ghebou des hemels nu gheresen,
Met vleughels wit verciert, en siet van boven of,
Hoe dat den aertschen mensch hier leyt en wroet int stof.
5 Siet wat verandering! die Christi naem wil draghen,
Moet sijn verdorven aert gheheel en al verjaghen,
En werden soo vernieut, herschapen, en herbout,
Dat hy van d'eerste romp of ramp gansch niet en hout.

L1.C.I.b

OP T'SELVE BEELT, EEN ANDEREN SIN.

DANIEL. 12. 2.

Die onder der aerden ligghen en slapen sullen opwaken.

Als ons beschijnen sal dien grooten dagh des Heeren,
Den boosen vol van straf, den goeden vol van eeren,
Den vromen, die nu leyt int graf doot uyt-ghestreckt,
Sal van sijn diepen slaep dan werden op-gheweckt;
5 Hy die maer was een worm in dit ellendich leven,
Sal werden van der aerd' ten hemel op-gheheven,
Een wit cleet sonder vleck hem die daer henen lagh,
Sal werden aen-ghedaen. Wel coomt ghewenschten dagh.

1. *ORBIS ATLAS AMOR EST.*
 LIEFDE WEERELT-DRAGHER. DIENT TOT UYT-LEGGINGHE
 VAN HET BEELT DES OPSCHRIFTS STAENDE HIER VOOREN
 OP HET EERSTE BLAT.¹

Die de weerelt wil behouwen,
 En vermeerren, als in spijt
 Vande doot en van den tijt,
 Dat hij steden op doe bouwen:
 5 Die wil stichten groote steen,
 Huysen maken gaet voor heen.

Die de huysen wel van passe
 Houden wil in goeden stant,
 't Huysgesin dient daer geplant:
 10 Die wil, dat vermeer' en wasse
 Al en yder huysghesin,
 Stell' int werck de vruchtbaer min.

Dat die minnen, die noyt minden,
 Die gemint heeft, minne noch:
 15 Smaeckt al van dit groeysaem soch,
 Minne sal te samen binden,
 Met een en de selve bant,
 't Aertrijck en ons vaderlant.

Die de weerelt wil afworpen,
 20 En, in eenen corten stont,
 Neder-vellen totten gront,
 Roeye steden uyt en dorpen:
 Die wil dempen groote steen,
 Moest de huysen eerst vertreen.

Die de huysen wil bederven,
 25 Of van selfs haest doen vergaen,
 Moeste 't huysghesin verslaen:
 Die gheheel wil uyt doen sterven
 Al en yder huysghesin,
 30 Neme wech de vruchtbaer min.

Dat die minnen, die noyt minden,
 Die ghemint heeft, minne noch:
 Smaect al van dit groeysaem soch,
 35 Soo en sal ons niet verslinden
 Noch de lanckheyt vanden tijt,
 Noch de doot die 't al verbijt.

II. CUPIDO WECH-GHELOOPEN, ENDE VERLOREN.
MEEST UYT *MOSCHI* GRIEKSCHE GHEDICHTEN.²

De Soon van Venus, 't slim ghedrocht,
Was laetst-mael op de loop gherocht;
Hy was ghegaen, men wist niet waer,
Sijn Moeder was in groot ghevaer:
5 Maer ofse drouve was, off gram,
Den Lecker niet weerom en quam.
Dies dede sy den cleynen Guyt,
Door 't heele landt dus roepen uyt.
Indiender yemant is, goe lien,
10 Die Venus soon hier heeft ghesien,
Den vinder sal stracx zijn gheloont,
Soo haest als hy hem heeft ghetoont,
Een cus sal hy ontfaen terstont
Van Venus liefelijcken mont:
15 Maer die hem siet, en met een vat,
Dies loon sal meerder zijn dan dat.
Doch, op dat ghy hem kennen sout,
Dit is zijn wesen, dat onthout.
Hy is een cleyn, maer welich, dier;
20 Sijn verwe treckt, soo wat opt vier,
Sijn ooghen glimmen, als een keers,
Daer mede lonckt hy over dweers:
Van buyten bly, binn' ist verdriet,
Hy spreeckt wel schoon, maer meentet niet.
25 Is sacht van huyt, van harten fel,
Al licht hy soet, 't wert catte-spel.
Sijn gheest is vol bedrochs gheplant,
Van lieghen heeft hy goet verstant,
Hy jockt wel soet'lijck, soo het schijnt,
30 Maer al op't lest met druck verdwijnt.
Al coomt hy tot u naeckt en bloot,
Hy draecht vergift in sijnen schoot,
Al schijnt sijn schicht te zyn vergult,
Sy snyt als stael: sijn haer dat crult,
35 En elck die dit ghespuys aenveert,
Die crijght oock crullen in zyn steert.
Het draegt twee vleugels als een swaen,
En nimmermeer can't stille staen,
Het flickert hier, en dan weer daer,
40 En coppelt menich drollich paer.
Een coker vol van pijlen hangt
Op synen rug', daer uyt hy langt
Veel schichten van verscheyden cracht,
Daer mede maeckt hy sich gheacht:

45 Een yder schier hy steeckt of schiet,
Ia spaert sijn eyghen moeder niet,
En maecktet dickwils wel soo bont,
Dat hy syn eyghen hart door-wont.
Vint ghy dan erghens sulcken slach,
50 So brengt hem haestich voor den dach:
Wil hy niet gaen, soo slater op,
Al isset cleyn, 't is hart van cop,
En schoon het schreyt, sulcx niet en acht,
Voor al siet toe wanneer hy lacht,
55 En als hy u een kusjen biet,
Dan wacht u meest, en van hem vliet,
Sijn mont daer hy me kussen sou,
Is vol vergifts, en vol berou.
Soo hy u noemt syn neef, of nicht,
60 En seyt, ick schenck u dese schicht,
Ick sie toch wel, ghy zyt myn vrient,
Ghy hebt dit, en noch meer, verdient:
Van hem yet wes te nemen schroomt,
't Is al bedrogh dat van hem coomt,
65 Syn gaven zyn, geen vrientschaps pant,
Maer om te branden hart en hant.

III. HARDERS-LIET.³

Phyllis, met haer met-ghesellen,
Was ghecomen hier int lant,
Daerse niet veel schorr' en vant:
Sy quam van de Vlaemsche stellen,
5 Daermen daeghlijcx damt en dijckt,
Daermen roupt, Schaep-herders wijckt:

Daermen water maeckt tot landen,
Daer den plough weer haelt sijn haer
Dat hy hadd' ghelaten daer:
10 Daermen d'aerd' met menschen handen,
(Ist *Neptunus* leet of spijt)
Van des zee's ghewelt bevrijt.

Phyllis hadd' haer vee ghedreven
Tusschen *Army* en der *Veer*,
15 Daer sloegh sy haer eerst-mael neer,
Thyrsis, hare ziel en leven,
Was by *Domburgh* neer ghestelt
In dat dorre zandich velt.

20 Phyllis vrough op in den morghen,
 Als de son noch niet te straf
 Eerst den dauw' ginck licken af,
 Quamen voor haer oude sorghen;
 Sy viel in een diep ghepeys,
 En dacht op haer Zeeusche reys.

25 Niet dat *Zeelant* haer mishaeghde,
Zeelant dacht haer vol ghenucht,
 Uit wat anders quam haer sucht:
 't Meeste was, dat sy beclaeghde,
 Dat sy *Thirsim* niet en sagh,
 30 Die by haer te weyden plagh.

Sy dreef op het gors haer schapen,
 Van *Armyden* niet seer wijt,
 Datmen hiet ten *Halven-crijt*.
 Daer began haer druck 't ontslapen,
 35 Dies sy wat ter zijden af
 Haer tot claghen dus begaf.

Siltich Schor ten *Halven-crijte*,
 Tot u doe ick dit beclagh;
 Zouter wort ghy dagh aen dagh:
 40 Ick en can't de zee niet wijten,
 Want 't en is niet van de vloet,
 't Coomt van mijn bedruckt ghemoet.

G'lijck de melck, int eerst van meye,
 Uit een vollen elder spuyt,
 45 Of den dauw' druipt van het cruyt,
 Soo myn tranen, als ick schreye
 Om u, *Thyrsi* fraeye knecht,
 Rollen heen tot op de weght.

Dies wert bitter-zout het schorre,
 50 Want de zilte van de zee
 Is noch wel ghewilt van 't vee,
 Maer of ick schoon drijv' of porre,
 Dat besproeyt is van myn traen,
 Daer en lickt gheen schaeppen aen.

55 Hoe gheluckich waert ghy rammen,
 Doen als *Thyrsis* by ons was,
 En by my lagh in het gras?
 Als hy springen ded' de lammen,
 Door het spelen op een riet,
 60 Door het singen van een liet.

Met ghesangh ginck hy verhalen
 Al de vrysters van het wout,
 Al haer vryen, al haer kout:
 Maer altijt (ten mocht niet falen)
 65 Phyllis was des liets besluyt,
 't Quam altijt op Phyllis uyt.

Als wy in dit eylant quamen,
 Doen was ons dit gors te cleen;
 Och! doe moestet zyn ghescheen:
 70 Dies wy elck ons cudde namen,
 Thyrsis was gheheel t'onvre,
 Thyrsis wist niet wat hy dee.

Doenter nu ginck op een scheyden,
 Wat een druck viel over my!
 75 Thyrsis trock my wat ter zy,
 Daer stont hy en ick en schreyden,
 Thyrsis niet een woort en sprack,
 't Scheen dat Thyrsi 't harte brack.

Maer, och-arm, ten langhen lesten
 80 Gaf hy my syn coude hant,
 Dit's (seyd' hy) myn liefdes pant;
 Phylli neemt het doch ten besten,
 Dat ick niet meer spreken can,
 't Schynt dat ick nu ben geen man.

85 Mits heeft my een rinck ghegeven,
 Met gheschrey en suchten swaer,
 Net ghevlochten van peerts-haer,
 Daer stont *Thyrsis* op gheschreven,
 En daer was een hart gemaectt,
 90 Met een pijl, wel diep, geraectt.

Maer my docht den geest t'ontsincken,
 Als hy seyde, nu vaert wel,
 Phylli, peyst, om mijn ghequel:
 Ick sal weder om u dincken.
 95 Aen mijn hant een pers hy gaf,
 Daer en moght geen kusjen af.

Thyrsi, ghy zijt nu vertrocken
 Wel een maent dry ofte vier,
 En ghy coomt niet eens tot hier,
 100 Zijn u schapen, zijn u bocken,
 Zijn u koeyen al u vreught,
 Datjer niet eens af en meught?

't Is gheen bleeten van u schapen,
 't Is gheen loeyen van u koen,
 105 t'Zijn al and're diet my doen
 And're zynt die u begapen:
 t'Is die dertel Amaril
 Daer je me zyt op den dril.

Dencktj' hoe ick dit coom te weten?
 110 Lieve, peyst dat een die mint
 Dit, en noch al meer, versint:
 Al ben ick wat verr' gheseten,
 Domburghs leste peerde-mart
 Wees my aen mijn bitter smart.

115 Wesend' inde mart ghecomen
 Dwalend', ick en weet niet waer,
 Vraechd' ick, naer dy, hier en daer;
 Niemant, 't scheen, had' dy vernomen:
 120 Midts soo sach ick *Snel* dijn hondt,
 Daer hy voor een deure stondt.

Snel quam my gheloopen teghen,
Snel die quispelde zijn steert,
Snel die spranck steeds vander eert:
 Maer, als ick omkeeck ter deghen,
 125 Doen wast dat ick Thyrsim sach,
 Daer hy in een venster lach.

Hy was daer vry niet alleene;
 Vlogghe meysjens, twee off dry,
 Sweefden hem ontrent sijn sy:
 130 Onder and're wasser eene,
 Op-gheset (hoe-wel niet moy)
 Soo wat na den steetschen toy.

Dat moet Amaryllis wesen,
 Dacht ick, en het was oock waer;
 135 Want Pol Faes, die soete vaer,
 Hadse my wel eer ghepresen,
 Datse was soo hups en knap
 In het setten van haer cap.

Thyrsis hadd' soo veel te quicken
 140 Met syn Lief, het was een schant,
 Dan kust' hy haer cleet, haer hant,
 Wonder wasser te beschicken,
 Elcken kus dee my soo wee,
 Als den haghel 't jonghe vee.

145 Hy was soo verblint int mallen,
 Dat hy my niet eens en sagh;
 Mits quam Faes uyt syn ghelagh,
 Coomt laet ons hier med' in vallen,
 Seyde Faes, en track my in,
 150 Doch het was wel na myn sin.

 Men ginck daer een dans int ronde,
 Onder eenen roosen crans,
 Thyrsis was niet aen den dans,
 Maer hy stont vast mont aen monde
 155 Met die dertel Amaril,
 Die't (soo 't scheen) wel was haer wil.

 Pan, met al u Bosch-gesellen!
 Als ick sagh dit sot ghelaet,
 'k Wist myn leven gheenen raet,
 160 'k Wist niet hoe myn aensicht stellen,
 't Scheen, ick ginck als in myn doot,
 'k Wiert nu bleick, dan weder root.

 Als nu 't volck sick ginck verstroyen,
 Doen wast eerst dat hy my sagh,
 165 Phylli, seyd' hy, goeden dagh,
 En began te flicke-floyen,
 Maer syn groete quam soo blau,
 Dat myn antwoord was een grau.

 Thyrsis acht' het niet een mijte,
 170 Sagh oock naer my niet meer om:
 Maer creegh daer een fleuyt en bom,
 En hief op, als my te spijte,
 Een nieu deuntje van de min,
 Dat hem doen lagh in de sin.

 175 Amaryllis was verstorven,
 Soo het scheen, in synen mont,
 Syn ghesicht staegh op haer stont:
 Och! nu ben ick doch bedorven,
 Dacht ick, nu ben icker of,
 180 Mits soo droop ick naer den hof.

 Hoe cont ghy dit in u vinden
 Dat ghy Phyllis dus vergeet,
 Dat ghy Phyllis dus vertreet,
 Thyrsi? lichter dan de winden,
 185 Lichter dan een dorre blat,
 Dat de wint van onder vat.

Is dan nu al u begeeren
 Tot dit jonghe geyle dier?
 Tot dit nieu ontsteken vier?
 190 Hebb' ick dy niet hooren sweeren,
 Doenje noch in Vlaend'ren waert,
 By Pans crommen geyten baert,

 Datje noyt en sout verkiesen
 Een soo af-gherichten meyt,
 195 Die ontrent de steden weyt,
 Datje liever sout verliesen
 Heel de kudd' op een ghetye,
 Danje sulcken slaggh sout vryen?

 Denckt doch nu eens op de reden,
 200 Waerom datje sulcx doen swoert,
 't Was om dat het volck soo loert
 Op dees meysjens die by steden,
 Niet besloten van der zee,
 Weyden het ghewolde vee.

 205 Ist niet *Domburgh*, daer het meeste
 Volck, van al dees dertel steen,
 Heel de somer coomt ghereen?
 't Is daer kermis, 't is daer feeste,
 Soo langh' als het waghens-rat,
 210 Niet te diep en snijnt int nat.

 Aen dees duynen, in dees weyen,
 Is u Amaryl ghebroect,
 En van joncx aen op-ghevoet;
 Daerom canse soo wel vleyen,
 215 Dit, en meer, heeft sy gheleert,
 Van het volck dat daer verkeert.

 Sy is vol van steedsche treken:
 Op een steeds drilt haren ganck,
 Op een steeds draeyt haren sanck,
 220 Op een steeds, siet! canse spreken,
 Op een steeds sy pronckt, en swijght,
 Op een steeds sy lonckt, en nijght.

 Maer wat school-gelt moetmen tellen,
 Meynje, voor dees moye leer?
 225 Nu wat kusjens, dan wat meer,
 Al na 't lust die fraey ghesellen.
 Die met steedsche jonghmans praet,
 Steeds yet van syn veeren laet.

Ick ben op 't schorr' op-ghetoghen,
 230 Daer sat ick alleen en keeck,
 Op een slou, of op een kreeck:
 Noyt en wasser maeght bedroghen.
 Op een buyte-gors, of stel,
 Daer noyt quam een steeds-ghesel.

235 Daer de boomgaerts lustich bloeyen
 Derwaerts de speel-waghen rien,
 Derwaerts loopen al de lien;
 Daer de linden veylich groeyen,
 Daer dat soete mulle lant
 240 Rontsom staet vol els gheplant.

't Is te *Domburgh* in de duynen,
 Daermen wentelt in het zant;
 Daer soo menich dertel quant,
 245 Achter hagen, achter thuynen,
 Doet, dat ick niet segghen derff,
 Dickwils op eens anders kerff.

Amaryllis, soo ick hoore,
 Heeft al dickwils me ghereen
 Met de Iuffers van de steen:
 250 Sy seyt, ick en ben gheen sloore,
 Ick en ben voor Claes noch Pier,
 Ick en was noyt 't mellick-dier.

Sy heeft schotels, coppen, teylen,
 Van dat vremde blauwe goet,
 255 Daers' haer soete room in doet:
 Dat zijn teyckens, dat zijn peylen,
 Dats' al ander kennis hout,
 Als met herders van het wout.

Dunckt u dit te zijn claer schapen?
 260 Mach dit al bestaen met eer?
 Ick en loovet nimmermeer:
 Vrysters die na giften gapen,
 Meysjens die na gaven staen,
 Spelen op een gladde baen.

265 Thyrsi wy zijn beyde Zeeuwen,
 (Al was Vlaend'ren ons vertreck
 't Was noch onder t'Zeeusche reck)
 Laet dien slimmen hoop al schreuwen,
 Wy zijn rondt, en daer toe goet,
 270 Dats van oudts een Zeeuws gemoet.

Laet ons in die rontheyt blyven,
Rontheyt dient wel totte min,
Beter als dien slimmen sin,
Laet ons 't saem' ons schaepkens dryven,
275 In u Ionckheyt waerje mijn,
Waerom soutjet nu niet zijn?

FINIS

IV. KINDER-SPEL GHEDUYT TOT SINNE-BEELDEN, ENDE LEERE DER ZEDEN.

Achterin het tweede deel zit de prent met de kinderspelen (afb. B.1.4), met een bijbehorend gedicht op p. 106-111. Na de overgang van Middelburg in 1574 werd de abdij zetel van het provinciaal bestuur van Zeeland. De ambtswoning van de raadpensionaris was in de St. Pieterstraat, achter de woning van de vice-admiraal. De aanzet tot die woning is geheel links op de prent nog net te zien. In het gebouw links van het middenpad, de voormalige bisschopswoning, was de griffie gevestigd, terwijl in de voormalige kapittelzaal de Staten en de Gecommitteerde Raden vergaderden; deze zaal bevond zich in het gebouw rechts van het middenpad. Het gebouw met de toren, geheel rechts, was het logement van de stadhouder.⁴

Dezelfde achtergrond met het Hof van Zeeland en gebouwen van de abdij van Middelburg werd ook gebruikt voor een (voor)tekening en een andere prent.⁵ Het opschrift luidt: 'Ex nugis seria' (Uit beuzelarijen ernst). Cats' verschillende symbolische duidingen van de spelende kinderen vonden navolging in *Kinder-werck, ofte sinnebeelden van de spelen der kinderen*,⁶ in Johan van Nyenborghs *De weeck-wercken, der ghedenckwaardighe historien, leer-gedichten, en spreucken*, in een samenspraak tussen een vader en zijn elfjarig zoontje,⁷ evenals in 't Kinder-spel geduyt op de vryery', opgenomen in *May-gijft van de verscheyde vogelen ...*⁸

De corresponderende marginalia (tussen []) staan vermeld in de noten.

KINDER-SPEL GHEDUYT TOT SINNE-BEELDEN,
ENDE LEERE DER ZEDEN.

Als ghy aensiet dit Kinder-spel, [1]
Gy lachter om, en doet seer wel;
Maer, lieve vrient, en mercje niet
Dat ghy u selfs hier med' in siet?
5 En datje, buyten u ghedacht,
U eyghen dwaesheyt med' belacht?⁹
Al schijntet spel, het is een beelt [2]
Van al datm' in de werelt speelt;
Al 's menschen woelen, en gherel
10 Is jock, is geck, is kinder-spel.
Niet en hier opter aerd' en leeft,
Die niet sijn kintsche grepen heeft:
Wie kenter doch soo wysen man,
Die niet ghekoot heeft, nu off dan?¹⁰
15 Nu laet uw' ooghen omme gaen,
U kinder-spel sal oock hier staen:
En om te grijpen recht den sin,
Wel aen, ick wil u leyden in.

- 20 't Kint dat daer op een stockjen sit, [3]
 Hout, soo het meynt, 't peert by 't ghebit.
 Veel meynen, door haer hooghen moet,
 Sy rijden; en gaen maer te voet.¹¹
- 25 Den jonghen, die daer bobbel blaest, [4]
 Let eens, hoe seer hy staet verbaest,
 Om dat sijn spel coomt tot een val,
 Alst wesen soud' op 't best van al.
 Den bobbel, als die meest opswelt,
 Berst dan, en valt als quijl op 't velt:
 Die haest'lijck climt tot grooten staet,
 30 Op 't hoogst' hy dickwils t'onder gaet.¹²
- Die daer hun voeten steken op, [5]
 En staen op d'aerde metten kop,
 Zijn wy, die van ons sin berooft,
 In d'aerde wroeten met het hoofd;
 35 En gheven aen het hoochste goet,
 Schier niet, als 't hol van onsen voet.¹³
- Het Coten-spel seyt oock al wat, [6]
 Indien-ment naer behooren vat.
 De coot aen niemant vreucht en gheeft,
 40 Soo langhe-tijt den osse leeft;
 Maer als den os sijn leven laet,
 Dan wert de coot' een spel op straet.
 Een carich mensch bewaert sijn goet,
 Soo, dat het niemant goet en doet,
 45 't Leyt als begraven in sijn schoot,
 Maer 't gaeter anders naer sijn doot;
 Want dat den spaerder groef in d'eert,
 Dat wort dan ruyterlijck verteert.¹⁴
- De kinders die op stilten gaen, [7]
 50 Dees zyn de menschen vol van waen,
 Die gheerne thoonden hoogher schijn
 Als sy wel inder waerheyt zyn.¹⁵
- Den huysraet van dit poppe-goet, [8]
 Verheucht der meyskens sacht ghemoet,
 55 Al is het best maer loot off eerd',
 Sy achtent al van grooter weerd';
 Smaect u een duyf als een patrys,
 Eet ghy de grut soo lief als rys,
 Streckt u een eent voor een capoen,
 60 Wat hebby met veel goets te doen?
 Al ist ghering', 't gunt datmen heeft,
 Die sich vernoucht in vreuchde leeft.¹⁶

- Als 't knechjen met den knicker schiet, [9]
 Die liep, die blyft; die stont, die viet;
 65 Als eenich prince, lant, off stadt,
 Syn tyt van wel-stant heeft ghehadt,
 Een ander coomter stooten aen,
 En siet! dan ister me ghedaen.
 Dat stont, verdwijnt uyt ons ghesicht,
 70 En wert als uyt het spel ghelicht:
 Aldus gaet alle dinck int ront,
 Het rijst, dat lach; het valt, dat stont.¹⁷
- Let op de vliegher van papier, [10]
 Gheresen tot den hemel schier,
 75 Die, soo den ionghen lost de coordt,
 Noch gaet gheduerich voort en voort.
 Een die met eer-sucht is besmet,
 Hoe hooch dat hy oock wert gheset,
 Hy wil noch altyt verder gaen,
 80 Syn hert wert noyt ghenoech ghedaen;
 Het windrich hoofd climt, draeyt, en went,
 Tot dattet, 'k weet niet waer, belent.¹⁸
- Den top draeyt omme knap en vlug', [11]
 Soo lang' de sweep cleeft aen zyn rug',
 85 Maer nauw' en laet den gheessel off,
 Hy leyt, ghelijck een block, int stoff;
 Wy hebben God als by den voet,
 Soo lang' wy zyn in teghen-spoet,
 Maer als de roed' is vanden eers,
 90 Dan hout de duyvel weer de keers.¹⁹
- Al is de muss' los vanden bant, [12]
 Sy keert weer na de ionghens hant,
 En dit al om een weynich aes;
 Veel menschen zyn soo dom en dwaes,
 95 Dats' om een schotel moes off cruyt,
 Haer vryheyt geven als ten buyt.²⁰
- Het coorde springhen leert den vont, [13]
 Om wel te vatten tyt en stont,
 Soo ghy cont springhen op de maet,
 100 Niet al te vroech, niet al te laet,
 Niet al te traech, niet al te snel,
 Soo sydy meester van het spel.²¹
- Het kint dat mettet houpken speelt, [14]
 Verthoont als van den tijt een beelt;
 105 Den houp loopt om, door nat en drooch,
 Dat onder was, dat ryst om hooch,

Dat boven was, valt weer beneen,
Soo gaen de snelle jaren heen.
Wanneer de Winter is gheent,
110 Dan coomt ons aen de soete Lent,
Den Somer volcht, en dan den Herft,
Tot dat den mensch ten lesten sterft.
Maer off den houp schijnt wel te gaen,
Den ionghen hout niet op van slaen.
115 Hoe wel den tijt ons heeft gheset,
Noch wil-men op een ander bedt.²²

Wanneer ghy siet de ieucht, die daer
Den eenen voor den anderen naer, [15]
By beurten op de bane glijt,
120 Dat is te segghen, *elck zijn tijt*;
Den eenen coomt, den and'ren gaet,
Den eenen valt, den and'ren staet,
Den eenen daelt, den and'ren climt,
Als dees verbetert, dien verslimt.²³

Den ionghen, die daer spelen gaet, [16]
En hout een musken by een draet,
Wanneer de mus te hooghe schiet,
Roept over-luyt, bey! hoogher niet,
En schoon de mus haer stelt ter weer,
130 Hy rucktse met den draet ter neer,
Wat wil-men vliegghen verr' en hooch,
't Is dwaes en ydel ons ghepooch,
Al staet ons open zee en velt,
Een yder is sijn pael ghestelt,
135 En als ons lijntjen is ten end,
Dan ist om niet al watmen rent.²⁴

Nu 't is ghenoech, dies ick besluyt, [17]
Treckt, Leser, selfs wat goets hier uyt,
Soo sal niet al verloren gaen
140 Den tijt, die ghy hier hebt ghestaen;
Dan 't dunckt misschien u al te slecht,
Door kinders te zyn onder-recht;
Neen, neemt gheen dinghen soo verkeert,
Uit zotheyt men wel wysheyte leert.
145 De Kinder-spelen zijn wel eer,
By wyse lien ghebruyckt tot leer,
En Christus selfs heeft die niet wel,
In ernst ghebruyckt het kinder-spel?^{*25}

Dan op dat ick u niet belet, [18]
150 Gaet uwes weechs, en draecht wat met;
Acht niet te kints het Kinder-spel,
Maer denckt wat hoogher, en *vaert wel*.

FINIS

v. VOLGHEN TOT VULLINGHE VANDE LEDIGHE PLAETSE,
SOMMIGHE STICHTELIJCKE BEDENCKINGHEN.²⁶

*Aestivae nives, hybernae rosae.*²⁷

Veel Elefanten buyck, met hongers noot beladen,
Can eenen bosch alleen met zijn gewas versaden;
Een cleyne water-beeck haer brandich dorsten blust,
De bloemkens en het gras is t'bedde van haer rust.
5 Des weerelts rijcken schoot, den grooten cloot der eerden,
De snel-gheswinde lucht, de zee van grooter weerden,
T'wert al rontsom doorsocht, door-loopen, en door-gront,
En noch en can het niet voldoen eens menschen mont.
Men heeft des somer-daechs, in ijs en snee behaghen,
10 Men wou den stueren vorst wel roosen leeren draghen:
Is t'vleys in overvloet, naer visch is datmen haect;
En niet, dan datmen niet en can becomen, smaect.
Het leven is den mensch niet om de spijs ghegheven,
Maer spijs dient ghenut tot onderhoud van't leven.
15 Wech dan verkeerde lust: den buyck is haest versaet.
Laeft, u mijn ziel, met spijs die nimmermeer vergaet.

*Quod petis, intus habes.*²⁸

Men houft geen meerder *cracht* in handen, leden, sinnen,
Als om sijn eyghen selfs te connen overwinnen?
Den mensch, wie dat hy zy, en dient geen meerder *goet*,
Als om, met God, in rust te stellen sijn ghemoet.
5 Ten waer ons niet van nood naer meerder *vreught* te jaghen,
Indien een yder cond' sijn eyghen gheest behaghen.
Gheen *wetenschap* is nut, wat leertmen jaer aen jaer?
Als om sijn eyghen selfs te kennen gansch en gaer.
Wat looptmen dan soo verr', en sweeft met alle winden?
10 Al watmen buyten soeckt, is binnen ons te vinden:
Vrient wildy wesen *stercke, rijck, vroyljck*, en *gheleert*,
En soeckt niet hier of daer; maer u tot uwaerts keert.

*Nascentes morimur.*²⁹

Ons leven is hier niet als sieckten en cranckheden,
Verswackend' elcke reys des lichaems broose leden:
Elck sieck zijn is den mensch ghelijck een cleyne doot,
En stout ons vast al heen na Charons swarten boot.
5 Moet dan des menschen vleesch hier eens int graf bederven,
Soo laet ons metten gheest gheduerichlijcken sterven.
Om wel te sterven ist, dat yder mensche leeft;
Om wel te leven ist, dat t'leven ons begheeft.

*Malo gaudere, malum pessimum.*³⁰

Een gruwel zijn voor God, ons sonden en gebreken;
Maer gruwelijcker ist, daer in te blijven steken:
Noch ergher doet den mensch, die vroylijck daer in leeft;
En in zijn quaden wech, een welgevallen heeft.
5 Maer op der sonder pad zijn dees wel verst ghecomen,
Die hun, met vollen mont, der booser streken roemen.
Can ick van sonden niet vry houden mijn ghemoet,
Om dat ick ben een mensch bestaend' uyt vleesch en bloet,
Van vast int quaet te staen, van t'schandelijck verblyden,
10 Van des draghen roem, wil ick my immers myden,
Mits dat ick ben een mensch vernieut door Christi soen.
Du gheefst my God den wil, o gev' oock het voldoen.

*Nunquam erit foelix, quem torquebit foelicio.*³¹

In blyschap wil ick niet soo hooghe zijn gheseten,
Dat ick daer deur mijn God sou comen te vergeten.
'k En wil ooc niet soo verr' in-laten druck en rou,
Dat ick myn eyghen self daer door vergeten sou.
5 Ic merck dat niemant is door voorspoet soo verheven,
Dat hem, naer synen wensch, hier alles wert ghegeven:
Ic sie ooc dat geen mensch soo ongheluckich leeft,
Die niet soo dit soo dat tot syn gherief en heeft.
Wel dan, wat gaet my aen? waerom ist dat ick wensche
10 Te zyn van beter staet als is myn even mensche?
Het best en hebby niet, oock niet het quaetste lot;
Vernueght u dan, myn hart, en danct den milden God.

*Votum.*³²

Wat is doch *cruyt* of *spruyt*, als wy aensien de dieren
Die crielen door de lucht, door velden en rivieren?
En wederom, wat is een domm' of stomme *beest*
Als ons comt in den sin des menschen hooghen gheest?
5 Wat is den *mensch*, als wy t'groot *aertrijck* gaen bemercken?
Wats t'aertrijck soo wy t'ooch slaen op des hemels wercken?
Wat is den *hemel* doch, als ons ghemoet aensiet
Hem die *cruyt*, *beesten*, *mensch*, *aerd'*, *hemel* schiep uyt niet?
Niet, om sich sellefs wil, wil ick dan eer bewijsen;
10 Maer alle dinck in God verwonderen en prijsen,
En God in alle dinck. o God, stuer myn ghedacht
Dat, buyten dy, myn ziel voortaan gheen dinck en acht.

FINIS.

VI. INLEYDINGHE TOTTE LEERE DER SEDEN. AEN ALLE ROOCK-ETERS,
TABACKBLASERS, LIEF-HEBBERS DER YDELHEYT.

Aan het eind van het eerste deel van de *editio princeps*, dus nog achter het ‘Harders-liet’ (*Silenus*. Middelburg 1618, 119-120) laat Cats de volgende drie gedichtjes volgen. Hij grijpt dan terug op de prent met de tabaksroker – in een ‘naschriftje’ zegt hij: ‘’t Beelt hier op passende, is den Taback-blaser. Siet hier vooren het twaelfde Sinne-beelt’ – en hij wijst vooruit naar de erop volgende afdeling:

Inleydinghe totte leere der Seden. Aen Alle Rook-eters, Taback-blasers lief-hebbers der ydelheyt.

Wat suchdy ’t lijf vol roockx? en vult u maech met dampen?
Wat eetj’ aen lucht en wint, en ydelheyt vol rampen?
Aen spijs die niet en voet? aen cost die tranen cost?
En die, van daer sy quam, haest weder wert ghelost.
5 Wegh wasem sonder lijf, wegh hopen, vreesen, wanen,
Wegh vreught, vol onghenucht, daer hoest, en quijl, en tranen,
En suyselingh van breyn het spel ten lesten ent.
Kè! vrient tot vaster spijs u hart voortaan ghewent.

*Desinit in lacrimas.*³³

Quid fumos, malesane, voras fluidumque vaporem?
Quid placet, e misero qui redit ore, cibus?
Hoc quod amas, dolor est; aut empta dolore voluptas,
Testis erit, lacrimis quae tibi mala fluit:
5 Testis erit tremuli vertigo molesta cerebri,
Quaeque agitat calidum tussis anhela iecur.
Ergo mali fugiens deliramenta vaporis,
Pasce magis solido corpus inane cibo.

*Au Iouvenceau mange-fumée, c’est a dire, Amateur de vanitez.*³⁴

Que fais tu, malheureux, ton corps, ton cœur est vuide,
Que manges tu brouillarts? viande plus solide
Te daira bien mieux; mets vanitez dehors,
Et prens, ce que te peut nourrir & cœur, & corps.

2.1 Lijst van tekstcorrecties, toegepast op de teksten in *Silenus* uit 1618

De tekstverbeteringen die Cats zelf in een lijstje van drukfouten heeft gegeven, zijn doorgevoerd; in de lijst van tekstingrepen zijn deze voorzien van de aanduiding [in errata]. De embleemnummering IIII, XIIII etc. is aangepast als: IV, XIV etc., evenals II (tweede afdeling) als: XI. Van de derde afdeling waren de eerste twee emblemen oorspronkelijk niet genummerd. In tegenstelling tot 1627 spelde Cats in 1618 enkele keren Kè en niet Ké.

Bij het afschrijven is gekozen voor dezelfde oplossingen als voor de leestekst in deel 1, dat wil zeggen:

eñ	als ende
v	in geval met klinkerwaarde van u: u
vv	bedoeld als w: w
wt en vvt	als uit'
't	Vaak is het erg lastig uit maken of het woord 't al dan niet aaneengeschreven is aan het eraan voorafgaande woord (<i>is al't ghedicht vergheten</i>); andere keren of het wel of niet gehecht is aan het erop volgende woord (<i>van t' leven</i>). Er is niet voor één consequente oplossing gekozen, omdat dan op te veel plaatsen aan het tekstbeeld onrecht zou worden gedaan.
ß	als: ss
ô	(bij uitroep) als o

OPDRACHT AAN DE 'IONCK-VROUWEN'

r. 35 in zee] en zee

DE EMBLEMEN

II.A.1, r. 3	Ian-treet-sacht] Ian-treet-socht
IV.C.1, motto	onmaticheyts] ommaticheyts
VII.A.1, r. 2	in heeft ghesteken] in heeft inghesteken. [Er staat een lettergreep te veel].
VIII.C.1, r. 2	ghy't] ghyt'
IX.B.1, r. 4	sien] sijn
IX.B.1, r. 5	Misschien moet <i>slaet</i> 'staet' zijn.
XV.B.1, motto	luy.] leeu. [in errata].
XV.B.1, r. 6	ghebonden,] ghebonden
XIX.C.1, motto	Rotssteen] Rotsteen
XX.A.1, r. 3	bescheyt.] bescheyt,
XXIII.A.1, r. 6	en] en en
XXXIII.A.1, noot 1	couvrir] courir
XXXVII.B.1, motto	siet.] siet,

XXXIX.C.I, r. 3 s'weelts lust] s'weerelt lust
 XLIII.B.I, r. 4 ontstaet] onstaet
 XLIV.A.I, r. 1 Kè] Ke
 XLIV.A.I, r. 6 spruytjen] spruyten [in errata].
 L.C.I, motto TIMOTH.] TINOTH.

'CUPIDO WECH-GHELOOPEN ...' (einde eerste deel):

r. 38 can't] cant [vgl. o.m. III.A.I, r. 1 in 1618].

'HARDERS-LIET' (einde eerste deel):

r. 44 spuyt] spruyt [in errata].
 r. 45 druipt] driupt
 r. 49 bitter-zout] ziltich-zout [in errata].
 r. 168 myn] syn

'KINDER-SPEL' (einde tweede deel):

marge [4], n. 12, sub b frangitur] trangitur
 r. 64 stont, die] stont; die
 marge [15], n. 23 tu servi] ta servi

Het gedicht onder het motto 'Aestivae nives ...' (einde derde deel):

r. 14 van't leven] van t' leven [vgl. o.m. XL.C.I, r. 4].

2.2 Verschillen in motto's, citaten en de gedichten binnen het proza tussen de tweede editie van *Silenus* (1618) en *Proteus* (1627)

Hieronder volgen de verschillen in motto's (1), citaten (2) en de gedichten binnen het proza (3) tussen de tweede editie uit 1618 en *Proteus*. Er wordt bovendien verwezen naar enkele 'overige verschillen' (4). Afwijkingen in spelling en interpunctie zijn niet opgenomen, wel de verschillen in notatie van namen en titels, en verwijzingen. Wat cursief is aangegeven betekent: niet aanwezig in de andere editie, of: een afwijkende vorm (van de herkomst).¹

1

VERSCHILLEN IN DE MOTTO'S

1618, nr. II.B.1	Vraghende moeder, clapachtich kint
1627, nr. III.B.1	Die vraeght leert klappen
1618, nr. VI.A.1	[tweede regel]: Gheen stadt en boutm' op eenen dagh
1627, nr. VII.A.1	Gheen boom en valt ten eersten slagh
1618, nr. X.B.2	Maturum vel sponte cadit
1627, nr. XI.B.2	Homo poma similis
1618, nr. XVII.C.1	Gheen verblijden, als naer lijden en strijden
1627, nr. XVIII.C.1	Gheen verblyden, als naer het lyden
1618, nr. XIX.C.1	Act. 17.25.
1627, nr. XX.C.1	Act. 17.27.
1618, nr. XX.C.1	Actor. 1.7. Het en behoort u lieden niet toe, te weten de tijden ofte stonden, die de Vader in sijn eyghen macht gestelt heeft
1627, nr. XXI.C.1	In wetenschap, maticheyt
1618, nr. XXV.C.3	[boven het motto]: Math. 23.3.
1627, nr. XXVI.C.3	[afwezig de toevoeging: Mattheus 23:3]
1618, nr. XXVI.A.1	Van voor verdriet, van achter niet
1627, nr. XXVII.A.1	'Tis maer een niet, die't wel besiet
1618, nr. XXVI.B.1	Diet wel besiet, vint gheen verdriet
1627, nr. XXVII.B.1	Let wat u ontset
1618, nr. XXVII.A.1	Ontcleên, Ontreên
1627, nr. XXVIII.A.1	Wort dit ghewas ontkleet, // Al wasset lief so worttet leet
1618, nr. XXVII.B.1	Ontcleet dit cruyt, de liefd' is uyt
1627, nr. XXVIII.B.1	Na 'tis ontkleet, // So worttet leet
1618, nr. XXIX.C.3	<i>Son</i> oeil ...
1627, nr. XXX.C.3	<i>Mon</i> oeil ...
1618, nr. XXX.A.1	Dat dees verstickt, den dien verquickt
1627, nr. XXXI.A.1	Dat hier verstickt, daer verquickt
1618, nr. XXX.B.2	Inimicus amicum cum simulat, inimicissimus est
1627, nr. XXXI.B.2	Inimicus amicum simulans, inimicissimus
1618, nr. XXXVI.A.1	Een ledich mensch, Is Venus wensch
1627, nr. XXXVII.A.1	Die ledigh sit wort licht verhit

1618, nr. XXXVI.B.1	Die niet ontsiet, wort haest te niet
1627, nr. XXXVII.B.1	Die niet ontsiet, is haest te niet
1618, nr. XXXVII.C.3	2 Corinth. 7.11.
1627, nr. XXXVIII.C.3	2 Corinth. 7.10.
1618, nr. XLI.A.1	Int wijs' int mal, 't Lief gaet voor al
1627, nr. XLII.A.1	Ist wijs, ist mal, // 't Lief boven al
1618, nr. XLV.C.3	Philip. 13.14.
1627, nr. XLVI.C.3	Philip. 1.13.
1618, nr. XLVIII.A.1	Men leeft, daermen leeft
1627, nr. XLIX.A.1	Liefde schiet pylen, over hondert mylen
1618, nr. L.B.1	Condy niet gheven, soo hebby gheen neven
1627, nr. LI.B.1	Meughje niet gheven, wech zijn de neven

1618, nr. I.A.4.a	Plaut. <i>Cistell.</i>
1627, nr. II.A.4.a	Plautus.
1618, nr. I.A.4.b.	Eurip. <i>Med.</i> [zowel in het Latijn als in het Grieks]. ²
1627, nr. II.A.4.b	Eurip. [nu alleen in het Latijn].
1627, nr. II.A.4.c	De Bayf. [nieuw].
1618, nr. I.B.4.c	Lips. <i>Cent. 1. ad Belg. Epist. 5.</i> ³
1627, nr. II.B.4.c	[in plaats van Lipsius:] Besold. <i>Axiomat. Philosophico-theol.</i>
1618, nr. V.B.5-6	Seneca en [Horatius] in het Latijnse en Nederlandse proza.
1627, nr. VI.B.4.c-d	Seneca en Horatius als afzonderlijk citaat.
1618, nr. V.C.4.b	Pseaum 92.15.
1627, nr. VI.C.4.b	Pseaum 29.15.
1618, nr. VI.C.4.a	Corint. 8.2.
1627, nr. VII.C.4.a	1. Corint. 8.2.
1618, nr. VI.C.4.c	Proverb. 26.12.
1627, nr. VII.C.4.c	Proverb. 2.12.
1618, nr. VII.B.4.b	Tacit.6. <i>Annan.</i>
1627, nr. VIII.B.4.b	Tacit 6. <i>Anna/.</i>
1618, nr. VIII.C.4.b	Per ^{cin} . Tract. de <i>Spir.</i> Desert.
1627, nr. IX.C.4.b	Per ^{kin} . Tract. de <i>Spirit.</i> Desert.
1618, nr. IX.A.4.b	3 Esdrae 4.28. ⁴
1627, nr. X.A.4.b	[in plaats hiervan:] Mantuan.
1618, nr. IX.B.4.b	Lips. Doct. Civil. lib. 6. cap. 16.
1627, nr. X.B.4.b	Lips. Doct. Civil. lib. 5. Cap. 16.
1618, nr. IX.B.4	[afwezig: Livius].
1627, nr. X.B.4.c	Livius.
1618, nr. X.C.4.a	Augustin. ⁵
1627, nr. XI.C.4.a	[in plaats hiervan:] Seneca <i>Epist. 26.</i>
1618, nr. XI.B.4.a	Teren. <i>Adelp.</i>
1627, nr. XII.B.4.a	Teren. <i>Adelf.</i>
1618, nr. XII.B.4.a	Seneca <i>Thyer.</i>
1627, nr. XIII.B.4.a	Seneca <i>Thyest.</i>

1618, nr. XII.B.4.b	Lips. lib. 3. Civil. Doct. ex Tacit. 3. Annal.
1627, nr. XIII.B.4.b	Lip. Lib. 3. Civil. Doct. ex Tacit. 3. Annal.
1618, nr. XIII.B.4.b	Bernhar. Epist. 113.
1627, nr. XIV.B.4.b	Bernhard. Epist. 113.
1618, nr. XIV.A.4.b	Sen. ⁶
1627, nr. XV.A.4.b	[in plaats hiervan:] S. Gelais.
1618, nr. XVI.B.4.a	Iuvenal. <i>Satyr.</i> 13.
1627, nr. XVII.B.4.a	Iuvenal.
1618, nr. XVII.B.4.a	Claudian. in Nup. <i>Honor.</i>
1627, nr. XVIII.B.4.a	Claudian. In Nup.
1618, nr. XIX.C.4	[afwezig de toevoeging: Vid. Augustinus].
1627, nr. XX.C.4.a	Vid. August. <i>Meditat.</i> Cap. 29.
1618, nr. XX.A.4.c	Annaen. Robert. Lib. 2. Rej. Iud. Cap. 10.
1627, nr. XXI.A.4.c	Annaen. Robert. Lib. 2. Rej. Iud. Cap. 12.
1618, nr. XX.B.4.b	Erasm. in <i>Apoft.</i>
1627, nr. XXI.B.4.b	Erasm. In <i>Apoft.</i>
1618, nr. XX.C.4.b	August. Lib. 11. <i>De ord.</i> ⁷
1627, nr. XXI.C.4.a	[in plaats hiervan:] Ios. Schaliger.
1618, nr. XX.C.4.d	Deut. 29.29.
1627, nr. XXI.C.4.d	Deut. 29.19.
1618, nr. XXII.B.4.b	Plutarch. in Praecept. Matrim. ex vers. Amiot.
1627, nr. XXIII.B.4.b	Plutar. in Praecept. Matrim. ex vers. Amiot.
1618, nr. XXIII.A.4	[afwezig: Tibullus].
1627, nr. XXIV.A.4.a	Tibull.
1618, nr. XXIV.C.4.a	Salom. Proverb.
1627, nr. XXV.C.4.a	Salomon. Proverb.
1618, nr. XXVIII.A.4.b	Cicer.
1627, nr. XXIX.A.4.b	Cicero.
1618, nr. XXVIII.B.4.b	Virgil.
1627, nr. XXIX.B.4.b	Virg.
1618, nr. XXX.C.4	August. de <i>Guit.</i> Dei Lib. 1. Cap. 8.
1627, nr. XXXI.C.4	August. de <i>Civit.</i> Dei Lib. 41. Cap. 8.
1618, nr. XXXI.B.4.b	Francis. Gucciard. Hist. lib. 4.
1627, nr. XXXI.B.4.b	Francis. Gucciard. Hist. lib. .. [boeknummer is weggevallen].
1618, nr. XXXII.A.4.b	Eurip. <i>Danae.</i> ⁸ [in plaats hiervan twee citaten:]
1627, nr. XXXIII.A.4.b	Glossa Corp. Gallic.
1627, nr. XXXIII.A.4.c	Horat.
1618, nr. XXXII.B.4.b	Lips. Civil. Doct. lib. 6.
1627, nr. XXXIII.B.4.b	Lisp. Civil. Doct. Lib. 6.
1618, nr. XXXIII.A.4.a	Lucret. Lib. 4. ⁹
1627, nr. XXXIV.A.4.b	[in plaats hiervan:] Hieron.
1618, nr. XXXIV.A.4	[afwezig: Plutarchus].
1627, nr. XXXV.A.4.a	Plutarch.
1618, nr. XXXV.A.4.a	Plutarch. ¹⁰
1627, nr. XXXVI.A.4.b	[in plaats hiervan:] L'amour est un plaisir si doux ...
1618, nr. XXXV.A.4.b	Ovid. ¹¹
1627, nr. XXXVI.A.4.a	Ovid. [een ander citaat].

1618, nr. XXXV.B.4.b	Terent. <i>Heautont.</i>
1627, nr. XXXVI.B.4.b	Terent. <i>Heauton.</i>
1618, nr. XL.B.4.b	<i>Contr.</i> 8. lib. 6.
1627, nr. XLI.B.4.b	[de herkomst (van dit Seneca-citaat) wordt hier niet gegeven].
1618, nr. XLII.A.4	[afwezig: Beroaldus].
1627, nr. XLIII.A.4.C	Beroald.
1618, nr. XLIII.B.4.b	Salust. <i>Iugurt.</i>
1627, nr. XLIV.B.4.b	Salust. <i>Iugurt.</i>
1618, nr. XLIV.C.4	Ephes. 5.28. et <i>seq.</i>
1627, nr. XLV.C.4	Ephes. 5.28. et <i>sequ.</i>
1618, nr. XLIX.A.4	[afwezig: Ovidius].
1627, nr. L.A.4.C	Ovid.
1618, nr. XLIX.C.4.C	Proverb. 31.30.
1627, nr. L.C.4.C	Proverb. 31.39.
1618, nr. LI.C.4-1.b	Ephes. 4.22.
1627, nr. LII.C.4-1.b	Ephes. 4.21.

Er zijn verschillen in de volgende ingelaste Nederlandse gedichtjes binnen de prozastukken (eerst volgen de voorbeelden uit de tweede afdeling (B), daarna die uit de derde (C)):

1. 1618, nr. XXXII.B.5:

Wildy helpen dees off gheen,
Die t'gheluck nu stoot daer heen,
En vermenghen uwen Staet
Met een, die het qualijck gaet,
Hout voor seker dat sijn val
U me nederrucken sal,
Dies u aen die syde stelt,
Daer t'gheluck, en God naer helt.

2. 1618, nr. XXXII.B.5. Alleen de eerste regel wijkt af:

Men vint veel fijn-geslepen gasten [...].

3. 1618, nr. XLII.B.5. Naast *den* in plaats van *de* [2 x] en *crycht* voor *krijght*, tevens een andere slotregel:

O Heer! dees plaeg' doch van ons weert.

4. 1618, nr. XXXI.C.5. Alleen de laatste regel:

Niet die haer tot hem begheven.

5. 1618, nr. XXXIV.C.5:

Na ons sinnen zyn gheneghen,
Coomt den Duyvel ons beweghen:
Ionck gheselschap vol van bloet,
Brengh hy wellust int ghemoet:

Drouve herten coomt hy quellen
Met wan-hoop, en vrees' der hellen:
Zij dy gram, hy dringt u voort
Tot een doot-slagh, off een moort.

6. 1618, nr. xxxvi.c.5:

Die voor quaet hem mijden wil,
Magh noch ledich zijn, noch stil;
Want ghemeenlijck ons ghemoet
Doet dan quaet, alst niet en doet.

7. 1618, nr. xxxvii.c.5. De eerste drie regels van het gedichtje wijken af:

Al is de vrees' een goet begin,
Men dienter niet te blijven in,
Maer altijd voort en voort te gaen;
Tot wy vast in de liefde staen.

IV

OVERIGE VERSCHILLEN

1. Het proza van vi.b.5 en vi.b.6 werd door Cats vervangen door twee gedichten (zie voor de oorspronkelijke teksten de bijlage achter de commentaar van embleem vi). Van embleem xiv is alleen het proza in b.6 vervangen door twee gedichten.

2. 1618, nr. xxxvi.b.5. Hier komt de uitbreidende zin uit 1627, namelijk de afsluitende, niet voor:

'ofte met de by-spreuke vande oude Romeynen: de moeder van vreesachtighe ofte vervaerde kinderen schreyt seldom.'

3. 1618, nr. xl.b.5 heeft een slotopmerking extra:

'Siet hier van het 5. en 6. Sinnebeeldt in onsen Maechde-plicht.'

3 De Engelse vertalingen van de amoureuze gedichten,
opgenomen achter *Proteus* (1627)

Als basistekst is gekozen voor de vertalingen die staan afgedrukt in het KB-exemplaar met het signatuur 758 B 1, p. 3-28, onder het opschrift 'Emblemata D. Iacobi Catsii, In linguam Anglicam transfusa' (De emblemen van de heer Jacob Cats, in het Engels vertaald). Omdat het aal-embleem niet werd vertaald ('Primum Emblema in linguam Anglicam non est translatum' staat vermeld op p. [2v]), en omdat het embleem over het brandhout – in de ed. 1627, nr 11 – abusievelijk begint met III (p. 3), komt de nummering uit op LIII.

Dit betekent dat bij vergelijking van de vertaalde teksten met de Nederlandse uit *Silenus* van 1618 – die er namelijk aan ten grondslag hebben gelegen – alle embleemnummers met twee verlaagd moeten worden. De vertalingen zijn, voordat zij in *Proteus* werden opgenomen, niet of nauwelijks gecorrigeerd, waardoor nogal wat slordigheden zijn blijven staan. Vgl. voor deze Engelse teksten de commentaar bij het drempeldicht van Josuah Sylvester (§ 8.5 van 'De preliminaria'). Meteen hierachter, onder Bijlage 3.1, is de lijst van tekstcorrecties opgenomen.

DE TEKST

Emblemata D. Iacobi Catsii, In linguam Anglicam transfusa,

1 Primum Emblema in linguam Anglicam non est translatum.

11

111 *Thake Good advise and then holde fast ;
Or else you will repent at last.*

Who dallies with fonde love, or with a burninge fierie brande :

Except hee looke wel to his holde, may chance to burne his hande ;

Two endes each of these have, the one is colde the other burninge :

Who grypeth fast the one is well : but th'other turnes to mourninge.

5 A twofolde end fonde love procures, and bringes us in her powre,
Of wealth, and woe, of joy and payne, whose taste is sweete and sowre,
Yet all hereof dependes you see, in th'handlinge of this brande,
For th'one with this shee doth assist, but th'other burnes his hande.

- 14 *This rule I teach, tis true in deede,
Who spares to speake shall spare to speede.*
- A sweet-harte you desire to have, you say you woulde fainne wedd,
But all occasions you neglect, and still goe colde to bedd:
What? thinketh our john holdemystaffe that of their owne accorde
Faire maydens straight will fellow him, before hee speake one worde?
5 Fie no: But if you doe desire to heare dame Echoes noyse,
You must not silent stande, but must advance youre loftie voyce;
And shee will give you answere then, so English maydes tis true
Unsent for doe not come, nor yet unaskt will followe you.
- v *In true love there is no lack,
All is the bryde never so black.*
- What blynd-folde doltinge love is this, appearinge in our sigt?
How that the ape takes in her younge such wonderfull delight.
So wher' blinde Cupids golden darts, so cunningly are caste;
Hard-favourd persons by such meanes are beautifull at last.
5 If any vertue be in them, advance that to the Skye:
If imperfections doe appeare, they under foote must lye.
Who droncken is, wee meery call: who stout, wee say is free,
All vices by loves charmes at last, to vertues turned bee.
- vi *Be not too rash, nor yet to eager bent
For hastie wedded folkes, by leasure doe repent.*
- When Pan first saw the faire which hee before did never knowe,
Och what a goodly thinge (quoth hee) is that, and straight did goe
And did imbrace the flame, as if his deare frend it had bin,
And so did scorch and burne his handes, his armes, his mouth and chin.
5 So where you shall perceave loves toyes extended like a flame,
Imbrace it not in haste, least with your flesh you feele the same;
But first advised be, before unto such love you turne;
Who sups his pottadge hastely, may chauce his mouth to burne.
- vii *That this is growne you plainly see
But how much daily none can tell mee.*
- A lover never rests, for I writt lately on a tree,
And on a pompeons rynde did carve her name thats deare to mee;
This waterish romp as ift had bin pertaker of my woe,
Out of his rynde few dropps like teares, perceavde I then to flo'e,
5 Within few dayes as I alone was walkinge in that grounde,
Those little letters of her name, in greater writt I founde
Both wyde and broad disperst. So that the least stroake of loves darte
Not onely woundes the finger smale, but pierceth to the harte.

VIII *No tree falls at one blowe, wee say,
Nor citty was built in one day.*

No sooner was dame Venus yoke about my neck but I
Did grapple with my love forthwith: what need I then to lye.
I thought, that at that instant shee for mee had bene preparede;
But ere I went from her, I gott this lesson to regarde,
5 The Spitt pickt at the Oaken tree, but saw it no whit mooved.
Yet neverthelesse shee stood and gaept and never once more proved,
But thought sh'had pickt it through, no foole, I say doe not mistake
For one pick by a folish byrde in th'Oake no hole can make.

IX *In outward shew appeares no wounde,
But inwardly my grieffe is founde.*

The thunders fiery force doth crack the brittle steely blade,
And hurtes not once the letherne sheath wich for the same is made.
Like force hath Cupids darte as hath the thunders fiery charme,
It woundes, you see no wounde, it burnes, and yet you see no harme.
5 Och woulde that I a Chirurgion fit, for such great griefs could fynde;
Though ignorant in potions, wich phisitians knowe by kynde
Or had no skill in curing woundes; But would to swadge my fitts,
Her salve of virginis wax apply with th'plasters of her lipps.

X *This I accounte for no torment
Because my woundes give ornament.*

Your needle is the pensill, and youre coloures are fine silke,
The ground-worke of your fragant fielde, more whyter is then milke;
You open, and you close againe, you cure that which you wounde,
You give more then you take, and still your worke is perfect founde.
5 The needle bores a hole, and with your silke the same is filde
Then come sweet-harte deale so with mee, and graunt all that I wilde;
You know my deadly wounde proceedes by vertue of youre face
Then give consent, come cure my grieffe, and helpe my woefull case.

XI *If that thyne eyes be conquered, sure,
Then loves torments thou must indure.*

The lyon thats both stout and stronge, beinge but debard of sight,
As captive mayst thou gouverne him, and bringe him to thy might:
Even so the lovely ruddy cheeke, of comely maydens hew,
Once gazde upon, getts eyes consent, and doth thy hart subdue.
5 Then of a valiant man forthwith, thou must becomene her drudge,
Her tauntes, her checks, her frompes, her frownes, gainst them thou must not
grudge.
In fine, thy lyons hart shee wil so worke upon with might,
That like a lambe, shee'le leade thee forth, and feare thee with her sight.

- xii *Greene fruit sticks fast, so doth noth all,
Beinge ripe not pluckt, it selffe will fall.*
- To wedlocks sacred rites if thou thy mynde meanst to prepare,
Then settle thine affection not on maydes that too yonge are:
For after many a troubled thought, and many a journey longe
This answeere shalt thou gett att last: *My doughter is too yonge.*
5 A mayde of ryper yeares with you, farre better wil agree:
If that your sweet-hartes sister bee of ryper yeares then shee.
For unrype fruite is sowre and greene, and will not from the tree;
But ryper fruite with lesse adoe is easy pluckt wee see.
- xiii *It savoures but of little gaine,
When theeves of thefte doe first complaine.*
- I lately founde my love a sleepe, amongst the flowers greene,
And gazinge on her corall lips, her cheekes, and closed eyne:
To stealinge then was I inclynde, a pettie theeverie,
It was a kisse I stole from her, shee stole a harte from mee.
5 Like as the silly mouse, the bayte of bacon to obtaine,
And catchinge it is caught her selffe, and so is put to paine,
Even so my love by this strange thefte, shee sleepinge at her ease
Yet robs the theeffe, so dubble gaine, shee makes of mee alwaies.
- xiv *Venus dooth feede her broode with smoke,
When as the same even dogs would choke.*
- Wee see that Venus broode is forc'de themselves a trade to make,
Whose dealinge is with pypes, wherewith, Tobacco they doe take.
The substance of their ware is smoke, smoke is their whole desire
Who puffe it out at nose and mouth, like to th'infernall fire.
5 A vaporouse smoke is all their wealth, their giddie heades to feede,
Whose lovesick Dampes bereaves them of their senses at their neede.
They give us smoke for drinck, and smoke to eate they give also:
For why: their whole societie about with smoke doe goe.
- xv *A prison faire is better for mee,
Then if I were at libertie.*
- So long as I did range abroad, and had my libertie,
So longe was I in pensiveness, voyde of all mclodie:
But since that I to prison came, within these boundes confynde,
My lovely bondage loosde my tongue, and cheared hath my mynde.
5 For now all day for joy I singe, though I in prison lye,
For nought at all doe I take care, I knowe no miserye
This Bondage sweete I doe embrace, it is to mee great gaine;
And lovers likewise doe reioyce, when others lye in paine.

- XVI *Where that I runne, goe, creepe or flye,
My burthen on my back doth lye.*
- If thou desire to be set free from Cupids cruell bandes,
Then seeke adventures I thee wish abroad in forraigne landes.
For this advise doth *Ovid* give, who Venus well did kno'e:
Let Venus fondlinges prate their fill, I knowe it is not soe.
5 For I have trugde, gone, runne, and crept, by sea and eke by land
Yet feele I still upon my back, my burthen where I stand,
It sticks so fast to mee, that I with paine doe groane and faint,
For each one shall his owne pack beare: what bateth their complaint?
- XVII *Or if upon the waves I turne,
Yea even in the sea I burne.*
- Put case that by thy travell farre thy olde love were forgott,
May not a fresh love in the way thy minde torment as hott
As did the first. The sea-lamprey even by the sunns hott beames,
Is scortcht and partcht, yea weltringh burnt in midst of the streames.
5 Remember that Dame Venus is herselffe sprung from the floods.
For loe the savadge beastes doe runne for shelter in the woods
Into the waters deepe; and there doe paire and paire agree
For water hath his burninge force, t'is Venus owne countrie.
- XVIII *The sight of fire revives againe
The smoking weike untoucht, certaine.*
- Late was I freedde from th'fierie flame, which woulde mee haest have ended,
I felt a coolinge at my harte, my strength againe amended:
A sparke that I yet smoaking had, was all that did remaine
For joy of such deliverance, my harte was glad and faine.
5 It hapned soe that in short tyme, a fire I did come reare,
I thought, so longe I toucht it not, I had no cause to feare,
I onely but lookt on, alas, her flame to mee-wardes tended
Wich kyndled streight my flame againe, and so my joy soone ended.
- XIX *Who seekes his love to take and winne
Must taken be if hee enter in.*
- What now Iack Sauce, why come you here, in this dishonest sorte,
Thinke you myne honestie t'abuse, and then with mee to sporte?
You mee affect, I knowe it well, but not as I require,
In vaine a back-doore you doe seeke, in vaine is youre desire.
5 The rat for bacon though hee longes, for-beares thereof to eate:
Unlesse before as captive hee, be taken by a cheate.
Who other wayes attemps, may misse, for as I said before,
In honest sorte who seeks to speede, must knock at the right dore.

xx

*What helpes a little Ioy? certaine,
When after pleasure, followeth paine.*

When as you see this stall-fed oxe, thus deckt with flowers greene:
Then thinke you see the joy of those, that in their wreake and teene
Doe triumph in lascivious lust: who for a moments pleasure
In dauncinge, musicque, wyne and myrth, doe make thereof a treasure:
5 But soone this pleasinge pastyme endes, which many bringes to thrall;
Such sweete beginniges often are powdred with bitter gall.
Let this oxe your example bee, least that you prove like rodd
His body soone was butchered, his flesh was roast and sodd.

xxi

*I drawe my love, her standinge still,
Drawes mee to her, against my will.*

Sweet-hart you drawe mee not, yet I with force am drawne you see,
With all my might I drawe, yet you doe not aproach to mee.
Though I drawe harde, yet you stand still, youre standinge doth mee move,
Not you to mee, but I to you, am drawne with cordes of love.
5 Loe, what a strange effect this workes, the more I drawe, you stand
The faster, and your firmnesse drawes mee sooner to your hand.
Och, now I see civilitie, with gesture, coole and sage.
Doth not extinguish flames of love, but doth them more inrage.

xxii

*Men loose, then seeke, ofte maydenes brave,
By seekinge, loose even that they have.*

Where that her mayden-head did lye, faire Joane did aske her nourse,
Who thought, if that I tell her not, the matter might proove worsse;
Least shee to Richard should repaire which sorrowe might have bred.
I pray you take this box quoth shee, this keepes your mayden-hed.
5 (Whithin that box there was a byrde) the nourse scarce looke astray,
But Joane the box had opened, and the byrde was flowne away.
Of what light-stuffe are mayden-heds then? quoth Ioane, this gere goes rounde
Which if you seeke, they flie away, and lost, when as th'are founde.

xxiii

*In th'handlinge hereof lies the skill
To the wise, tis good, to the foolish, ill.*

The quaviver is dainty fish, for those that knowe his trickes;
And knowe to grype it cunningly, to shune his dangerous prickes;
This fish you prudently must grype, beware of handlinge badd;
For by wronge handlinge of the same, some foolish are, some madd.
5 Therefore some folkes this fish doe praise, and much desire the same,
And others doe the same detest, and loathe the very name:
So for one and the selffesame thinge, some laugh, and others crie;
Then love is right this quaviver, in th'handling all doth lie.

XXIV *Though clamorouse tongues both curse and blame,
A constant harte is stil the same.*

You sit as chiefest counseller, in Venus goulden hall;
And are saluted solemnely, with wordes, and eke with all
 The courtesie, that lovers can invent, for to youre grace,
 Whee kneele, and soule and body both wee offer up apace.
5 Yet for all this, you still are coole, which sheweth unto mee,
That through the salt sea ofte are founde, fresh currants for to bee,
 Which keepe themselves stil fresh and pure, not mingled as wee see,
 My love through flames can passe, and yet no harme receaveth shee.

XXV *If any witt there were, then bee,
From such like bondes, were soone set free.*

Fie Floris plaies the beast, and Iack, at him doth scoffe and floute,
 I cannot drawe my mynde from that faire mayden, (quoth the loute)
For such a spirit I perceave to be in her so pure,
 That to my love I am lockt fast, with chaines of Iron sure.
5 Why dotinge foole, (for such thou art) didst never heare of one,
 That onely with one strawe was bounde, and there hee stood alone,
As if with fetters hee had bene, fast chayned to a post
 Thou art (although thou know'st it not) of all such fooles the most.

XXVI *Who thinkes to catch, is often caught
As by this Embleme, wee are taught.*

The hungry Sea-mew seekinge foode, her appetite to stay,
Did range the coaste, so founde where that an oyster open lay;
 Shee picked at that daintie meate, shee thought to eate her fill,
 But th'Oyster shut her shell, and caught the mew fast by the bill.
5 Let this a warning bee to those, that wantons are by kynde,
Who used have to prick and prie, where they ought open fynde.
 For many an open shell perchance, lies gapinge for a praye,
 Which lustfully doth lurcke, to catch, the hunter in his haye.

XXVII *I would not have this rule fargott,
For this gives, that it selfe hath not.*

You whet and grynde us gentle Joane, and makes of us loves darts;
 The whetstone is your spirit, your eies the fyles, thy grates our harts.
Your hart doth not approach theretoe, where you our hartes doe send,
 Your spirit no whit augments in that you teach us, as a frend.
5 That comely grace which you us shew, t'our bondage it doth turne.
 Though you be colde as yce, yet makes us hot as fire to burne.
What wonders can my love effect. Shee takes away each spot.
 And makes me more then shee's her selff, and gives that shee hath not.

xxviii

*Although before, I seeme a foe,
Yet after am I nothinge soe.*

If that you'le knowe the rigorous doome, that comes from Venus bench,
A broken shinne the forfaite is, for loosinge of your wench.

Is this that goblin from whose face, wee flie as beinge dreadfull?

Then turne the visard th'other waye, it is not halfe so fearefull.

5

That which with sorrow you complaine, to misse your hartes delight,
Is ease and libertie at will, if you could judge aright.

Tush, tush I say, no golde but hath his drose. (Bethinke you well,)

For shee that did your hope repulse, did feare away expell.

xxix

*If naked you doe mee desire,
Your trickling teares I then require.*

If any goe about to pill, the Onion of his shell,

His cheekes with teares it will bedeawe, for I doe know it well.

But they that will with Onions play, and handle with good skill;

Must let the coate still cover it, and so may play his fill.

5

You may well with your love converse, and that in modest fashion,

But come not too neare to the bare, to touch without discretion.

For still it fares as it was wante, *Acteons* fore head budds,

So soone as hee *Diana* spyde uncloathed in the woods.

xxx

*In all assaies both good, or ill,
I must conforme mee to her will.*

How dominiers blynde Cupid thus, with us poore creatures still?

And makes us trudge, and turne, and trot, even as our mistres will.

Wee crie, when as shee weepes, although our bodies be at ease,

And when shee's merry, wee must laugh, although it us displease.

5

In brieffe, the least blaste of her mouth, doth nimbly turne our head,

And both with Soule and body are by her direction ledd.

Her looke, to us, a lawe is sure in myrth or mourninge ever,

Theres none, but that a womans breath will make to quake and shiver.

xxxi

*I hunt, and toyle, I chase alway,
And ever others catch the prey.*

No favoure at my Sweet-hartes hande, I coulde obtayne, god wott.

Untill a rusticke clowne beganne to woe my love as hott

As I had done: Whom shee disdaynde, and could him not abyde,

But from him fled, to hyde her head, when ever shee him spyde.

5

Then was the tyme for mee to learne, my businesse how to guyde,

That deare that others chased, then came and downe sate by my syde.

When clownes assay to woe thy love, then never feare the same,

A clowne the ferrit is which huntet, when others gett the game.

- xxxii *That same which taketh life from thee,
Reviveth life againe in mee.*
- How strangely Cupid dallieth with mens fancies, in his ire?
Our wills they goe another course contraryinge our desire;
For loe, where *Kate* runns for a frogg, which in her hand shee keeps:
And castes him of, for whose sake hee, on knees to her still creepes.
5 Wherefore I pray thee tell mee frogg, Why may not I obtaine
That which to thee is losse of life? and myne revyves againe.
Why are wee crost thus in our wills, which each so faine would have?
Th'foule poole to thee, th'faire mayde to mee, which both our lyves might save.
- xxxiii *Be warie when in dish you dip,
For ofte thinges chance twixt cup and lip.*
- Sweet duck, how longe have I assayde thee to my wil to gayne?
When shall this swimminge end, & when shall I be freed from payne?
My wish I see at hand, and ofte am present at her syde;
My breath sometymes upon her blowes; shee by my mouth doth glyde
5 At one plunge more shee's myne, (I thought) I pant, I blowe, I snatch,
I gape, I happ, and ofte it seems, I have her at each catch.
But woe is mee, shee ducks and dyves, how comes this so to passe.
For when I thought I had her fast, I farthest from her was.
- xxxiv *Fayre maydens say that a with' red face,
In woeing hath but little grace.*
- Thy youthfull dayes in love bestowe. Such damages is disgrace
When Sorrows shall thy Soule possesse, & rimples plough thy face.
The fresh blowne Rose is most desy'rde: if whythered once it bee,
No Bee thereon will take delight, nor it aproach wee see.
5 The blowinge Budds of thy younge age, thy cheekes like corall red,
Thy language full of eloquence: in tyme is gone and fled.
Tyme all consumes. Faire mayde consent, and be no more abused,
Youre chieffest good doth weare away, although it be not used.
- xxxv *What frendshipp shall I with him fynde
That to him selffe is so unkynde.*
- With corage woee, wherefore should wee torment us more then needes
With too much love? By treading much the partridge with love feedes.
A little wren I read that breedes about the Ryver Nyle.
Who beinge full, yet gives her selffe, to serve the crocadyle.
5 Fie of that shamefull deede which one, whose lust did rage so sore,
For love did goe and hangde him selfe, before his Sweet-hartes dore.
Strew rather flowers at her dore, and seeke to winne consent;
Keepe lyffe, and Soule, and memorie, how ere your love is bent.

xxxvi *If quoyff or caule, on bead you weare,
Play but all secret holes for beare.*

The Urchin makes himselfe a ball, the mouse for to deceave,
And makes his mouth, like to a hole wyde gapinge to receave
The dancinge mouse. Thus play you may, but of all holes beware,
Who creepe in corners let them looke, even as this mouse to fare.
5 Use honest sportes; away with trickes, least you the smarte doe feele,
Pack Ruffians hence, goe craftie knaves and wenches shorte of heele,
Faire Maydes, when merry you will bee, playe then in honest sorte,
Beware of holes and corners, then abroad you may well sporte.

xxxvii *If Burninge lustfull love you'le cure,
It will repine thereat be sure.*

When as the smith colde water casts upon the iron hott,
Intendinge for to pacifie that heate which late it gott:
It sizzes, smoakes, it grynes, and makes a wondrousse noyse to heare,
As discontent it chydes, or braules, and angry doth appeare.
5 Of burninge love doe some complayne, and yet refuse wee see.
Out of such burninge to be brought, least cured they should bee.
Yea though such doctors might be founde, that loves tourment could free,
They rather would in paynes abyde, then eased for to bee.

xxxviii *Who unto Idlenesse doth yeilde,
Is as a but in V'enus feilde.*

The spyder will not once come neare the serpent him t'offende,
When shee perceaves hee busie is, or watchfully doth tend:
But when to sluggishnesse hee's bent, and carelesse of his good,
Upon him streight the spyder falls, and poysoneth his blood.
5 Who soe therefore will love beholde, and would be free from smarte,
They must eschew all Idlenesse, and thereof take no parte:
Or else this poysoned Cupids shafte will stryke them to the harte,
For everie Idle persone is a whetstone for his darte.

xxxix *Let none for feare lay weapons downe,
For first the crosse, and then the crowne.*

Late with my love I did discourse, where as shee soweinge sate,
My grieffes I did complaine, (but marke) shee paide mee with her prate.
Regard, quoth shee, what here I doe, unto it grue good heede;
With needle first a hoole I make, then stopp it with the threede.
5 Hee that a smale wounde getts, then streight his Armes doth cast away
And calls for plaisters, hee's unfit for Venus feilde, I say.
For love and War therein agree, each hath a prosperouse howre.
No sweetnesse can be counted sweete, but first it hath bene sowre.

- xI. *A thirstie Grounde is bad to lave :*
Though much it hath, yet more would have.
- You first desirde to see youre love, next, wish't you might come neare
 And thirdly 'twas to speake to her, the fourth, to touch youre deare.
 Th'next was to give a kisse. What then? both standinge in the dore;
 To get a kisse againe of her and yet you would have more.
- 5 A lover by his mistris, and a hunter in his chase,
 A marchant by his wares, the Soldier bolde and of good grace,
 Goeth forward on from stepp to stepp, not shrinckinge for a sore,
 And though the dogg hath gott one peece, yet still he lookes for more.
- xLI *If at loves game you cannot play,*
Leave off in tyme, or keepe away.
- This webb that's fra'mde here as you see, is Venus tanglinge nett;
 Though many creatures fall therein, yet out againe they gett,
 Except some few, that powerlesse bee, and fondly downe are cast:
 For such are onely they that are, in Venus webb made fast.
- 5 Who any courage hath, with ease may breake this geare asunder;
 For loftie myndes looke not so lowe, and scorne to creepe there under.
 Ne'er suffer you like muggs to bee ta'en up as Venus swayne:
 But manfully breake through the nett; or else turne back againe.
- xLII *When dead I was, and spake no worde*
Your favoure mee to life restorde.
- A hens egge in your handes you broode, so hatch a chickin younge;
 Tis wonder, say you, 'twas late dead, now stirrs both head & tounge.
 Thinke you that this a wonder is? Sweet-harte shew mee like love,
 And at an instant you shall see, a greater matter move.
- 5 Remember that of late you onely grac'de mee with a smyle,
 Which quickned such a liffe in mee, my Veines so welde a whyle
 And beate, Though I as voyde of sence here sitt; sweet mistris An.
 But grace mee with your favour, and I'le prove a Iolly man.
- xLIII *Bee't good or badd', yea well or ill :*
It's love that conqueres all thinges still.
- A lover went to church, as't see'mde, to render thankses to God
 Because hee was delivered from Cupids scourginge rod.
 There met him in the way a mayde, of beautifull complection,
 Which did revive his former grieffe, and fired his Affection:
- 5 For shee once smylinge, hee so deepe, the same did apprehend:
 That there his zeale, devotion, and his prayers had an end.
 The Ape in dauncinge soone forgetts, true measure for to keepe,
 As soone as hee perceave the nutts came trinlinge to his feete.

- XLIV *This wonder lately I outsought,
That lovers alike, have alike thought.*
- With Rosamond I lately went abroad to walke i'th' fielde,
Wee tooke two lutes for our delighe, which might us solace yeelde:
I tunde the one iuste to the other, and layde a strawe o'th'one:
So soone as both these tunes agreed the strawe lept thence anone.
5 Looke Rosamonde, so you, (quoth I) doe move mee without touch,
And without handes can drawe: for loves conditions are such
That whosoever Venus bringes, within her power, to lye,
Shee makes them feele and see what they before coulde not descrye.
- XLV *By this you see, and knowe certaine:
That lovers marre, and make againe.*
- In auncient Authers wee doe reade, that there a fontaine was,
Whose water quencht the burninge Torche, when so it came to passe,
That in the same it dipped were: And then againe would burne,
If in the same that Torch were di'pt, his flame did then returne.
5 These are your Trickes sweete Rosamond, at these you still have ayemed,
My fire you soone extinguish can, when as I am inflamed,
And can my burninge heate revyve, when as I seeme key-colde
Thus lovers make and breake, and so them occupied doe holde.
- XLVI *In wedlocke moste this worke can doe,
Of two makes one, of one makes two.*
- Graunte mee your tender Braunch, (good sir) to match whith mee I praye,
And be content, for better farre, it is by mee to staye:
Then on youre withered stock, for loe, it bendeth towards my hed;
It needeth not your pappe nor sapp, since it with mee I led.
5 What? willingly consent, I pray, noe danger neede you feare,
Although your braunch, seeme tender, in short space it fruite will bear.
Then be it so, my love and I in all thinges doe agree:
For to bee two againe, it is, that Ioyned one are wee.
- XLVII *True love increaseth day by day,
And knowes no boundes whereat to stay.*
- True love may well compared bee, to th' crocadyle by kynde,
Who alwaeis growes, and never is full growne as wee doe fynde
From day to day it doth increase, it growes in all assaies,
Untill that death gives fatall blowe, to end his groweing daies.
5 Now, longe since I thought with my selffe, my love cannot be more
Then this already, yet loves weight, is greater then before
It was, for yet I feele it groweth, which makes mee to desire,
Although at highest pointe I was, yet higher I aspire.

XLVIII *An oldeman in a younge womans arme*
The sooner dead, the lesser harme.

A wanton Gyrlle once marryed was unto a lame olde man;
Who little hadd to give content. Which made mee question than,
How't came that shee so wedded was? who mee this answeere gave,
That of dead Asses bones are made, the best pypes that wee have
5 When they in th'earth a while have layne. As likewise have I reade
That so longe as the Scorpion lives, for nought is good: But deade
A Sovereigne med'cyne is, thus I, therewith beinge well a paide,
My Answere had. Adieu quoth I, and so I left that mayde.

XLIX *Conditions that farre disagree,*
May not together well pared bee.

The od-conceited Ape that is full of delight and sporte,
Flyeth from the Torteise (no mans Ioy) amazed in this sorte.
The Reason why the Ape cannot the Torteise well indure,
It is because they differ much in disposition sure.
5 Your Ioviall disposition, Sweet-hart, let ne'ere be bent,
Unto that Rusticque clowne which late, your frendes desyrde consent.
If I Sweet-hart obtayne you not, attend a while for one,
Whose nature differs lesse from youres, then myne; or else take none.

L *Where love and lykinge once is sett*
No Seperation can them lett.

Though landes and Seas, woods, hills, & dales, 'twixt us somtymes doe stand,
That makes no seperation, nor doth frustrate true loves band;
Your harte (Sweet-hart) dwells in mee, and my spirit doth on you tend.
The lodestone, and True love are'like, for towards their loves they bend.
5 What though the lodestone from the steele, remooved were certaine,
Or that some interposed stuffe were set to parte those twaine:
Yet still this stone his force retaines to drawe the steele. And soe
Where ever Rosamonde soiorne, my harte doth with her goe.

LI *Love is not lod'ge, I knowe full well:*
Where woe and misery doth dwell.

When as the house, decayde, wil fall, thence swiftly runne the Myce:
And when mens bodies give the ghoste from then creepe fleas & lyce,
The Spyder lykewise soone perceaves when as the Rooffe doth sack,
Then speedily to save her selfe, shee thence in poste doth pack.
5 A Body ful of woe, and grieffe of payne, and miserie:
By Cupids darts, nor Venus baytes, entangled once shall bee:
Her Torche burnes best where th'most wax is: By delicates and wyne
Is Venus lust provoked, and there loves flames brightest shyne.

LII *Some say't alonde, and some doe whisper,
That, its not all Golde that doth glister.*

How that my love is faire (good Sir) your praises are not scantinge,
Slender, and tale, I knowe it well: But within her is wantinge,

For, to be faire indeede, requires more then a shewe externall;

I onely aime at Godly life, and Virtues hid internal.

5 Unto this piramede, youre love, I fitly may compare,

Which shewes well to the eye, but, of discretion is bare.

In choosinge of my love (forsoth) I'le sett al that aparte,

For Shee that's onely faire without, shall never gett my harte.

LIII *Love, causeth mirth, Ioy, and delight
And love revives the spiritlesse wight.*

Like dead in grave I lay, of liffe berefte, O Venus bright,

Untill your Sonne, and Sunne revyvde, & made mee stand upright.

My winges your Sonne did give, your Sunne restord'e my liffe forlorne,

And so of a dead stock was I a lively Creature borne.

5 I who was but a drowsie droane, now trickt and trymd'e am I,

I who in darkenesse late was lod'gde, abroad i'th' light now flic,

I, that of late crept like a worme, now lifted to the skye:

Loe, al these wonders doe procede from one glance of her eye.

FINIS

3.1 Lijst van tekstcorrecties, toegepast op de Engelse gedichten

Evenals in het tekstdeel zijn, naast enkele tekstingrepen in de basistekst (zie hieronder), de volgende algemene veranderingen aangebracht:

j en J als I

dus: *J come* als *I come*; *Jn* als *In*

v als u (in geval met klinkerwaarde van u)

dus: *vnclowbed* als *unclowbed*; *vs* als *us*

u als v (in geval met medeklinkerwaarde van v)

dus: *gine* als *give*; *loue* als *love*

vv als w

dus: *vhen* als *when*

Verder is er pas dan ingegrepen in de tekst als er sprake is van een evidente zetfout of als een woord of een zin onlogisch is. Zie voor de algemene stelregels wanneer stilzwijgend is ingegrepen de verantwoording (in het tweede deel van deze studie-uitgave, hoofdstuk 111).

Een probleem blijft de interpunctie. Het is niet altijd duidelijk wanneer in de oorspronkelijke tekst (doorgaans aan het einde van een regel) een punt, komma of puntkomma is weggelaten; ook deze ingrepen zijn – ze blijven beperkt – aangegeven. Mogelijke dialectische varianten (zoals *Wbe* voor *Wbo*) zijn aangepast en in de lijst aangetekend.

Soms is het moeilijk uit te maken of twee woorden wel of niet aaneengedrukt staan. Een enkele keer werden ten onrechte aaneengeschreven woorden losgemaakt en ten onrechte losgekoppelde woorden aaneengeschreven. Vgl. onder meer XLIII, r. 8 *As soone] Assoonc* en XLIII, r. 1: *lately] late ly*. Omdat men zo nu en dan van mening kan verschillen over de juistheid van een dergelijke beslissing, zijn ook deze aanpassingen aangetekend in de lijst van ingrepen. De embleemnummers XXXX, XXXXI etc. werden weergegeven als XL, XLI etc.; IIII als IV. In het origineel staan de motto's in romein en de gedichten in cursief; conform de oplossing in het tekstdeel van de *Sinnen minnebeelden* zijn deze lettervormen hier omgewisseld.

Van de Engelse tekst bestaat een andere uitgave (S.l. s.a.; University Library Glasgow; zie Bibliografie nr. B.11), die nog slordiger gezet is dan de onderhavige. In dit unieke exemplaar, een goedkope uitgave waarin alleen de gedichten uit de eerste afdeling, in het Nederlands (de 1618-versie), het Frans en het Engels voorkomen, vallen zo nu en dan de laatste woorden of delen van een woord weg, of ze verdwijnen in de rug van het boekje. Vier bijschriften zijn er verkeerd in terecht gekomen, namelijk die van de ui (nr. XXIX) bij de fret (XXXI); en die van de torenhaan (xxx) bij de kikker (XXXII), en omgekeerd. Er zijn vijf afwijkingen op *woordniveau* tussen de tekst achter *Proteus* en die zonder plaats en jaar van uitgave, namelijk:

VI, r. 5	toyes] rayes
VI, r. 6	same] paine
VII, r. 7	darte] dark
VIII, r. 5	Spitt] Specht
X, r. 8	case] fate

Noch de zetter van de Engelse tekst in *Proteus*, noch die van de bijschriften in het exemplaar te Glasgow, is echt vertrouwd geweest met de Engelse taal. Een groot aantal fouten is overduidelijk te wijten aan het verkeerd lezen van een handschrift dat als kopij heeft gediend.

Enkele algemene opmerkingen: *nover*, in combinatie met *so*, is een spellingsvariant van *never* (v, motto) *weike* is een spellingsvariant van *wick* (xviii, motto); *wooe* van *woe* (xxxv, r. 1); *pottadge* voor *soep* (vi, r. 8) is mogelijk ingegeven onder invloed van het woord *bouillon* in het Franse gedichtje; *gaept* en *haest* (viii, r. 6 en xviii, r. 1) en *theretoe* (xxvii, r. 3) lijken te duiden op overleg met of invloed van een Nederlander; typisch is de spelling (de omkering van e en d) in *trugde* (xvi, r. 5 én xxx, r. 2) evenals *hangde* (xxxv, r. 6); ook de plaatsing van de apostrof bij elisie is anders dan wij zouden doen: bijvoorbeeld *fra'mde* voor fram'de, *see'mde* voor seem'de, en *di'pt* voor dip't (xxxii, r. 1, xliii, r. 1 en xlv, r. 4).

Met dank aan B. Westerweel te Leiden voor zijn vriendelijke en deskundige hulp bij het beoordelen van het vroeg-zeventiende-eeuwse Engels en het afwegen van onderstaande tekstingrepen.

TEKSTINGREPEN

iii, r. 4	Who] Wo
iv, motto	Who] Whe [wel als dialectische variant]
iv, r. 3	What] Wat
iv, r. 4	fellow] sellow
v, r. 4	at last] ar last
v, r. 6	If] Il
vi, r. 4	chin.] chin
vi, r. 8	to] ty
vii, r. 1	rests] rest's
vii, r. 2 en 4	rynde] rijnde
vii, r. 3	pertaker] per taker
vii, r. 4	perceavde] percaevde
vii, r. 5	Within] With in
vii, r. 6	writt] wirtt
viii, motto	say,] say.
viii, r. 2	forthwith] forth with
viii, r. 4	her,] her.
viii, r. 6	neverthelesse] never thelesse
ix, r. 5	I a] ja fit] sit
ix, r. 6	Though] Thong [ook de spelling <i>Thogh</i> zou kunnen, maar deze vorm komt elders in de gedichten nergens voor]
ix, r. 8	of her] af her
x, r. 4	founde.] founde
x, r. 6	wilde;] wilde
xi, r. 6	gainst] gaist
xi, r. 7	so] se
xii, motto	fruit] fruits Beinge] Breinge

XII, r. 2	on] en
XII, r. 3	troubled] troubred
XII, r. 4	thou] tou [het woord bestaat wel als dialectische variant]
XIII, motto	When] Whem
XIII, r. 1	lately] late ly
XIII, r. 4	kisse] kisse.
XIV, r. 3	theire whole] therte whole
XIV, r. 5	A vaporouse] Avaporouse
XVI, r. 7	It] Ir
XVII, r. 3	hott] hett
XVII, r. 4	weltringh] welringh
XVIII, motto	untoucht] un toucht
XVIII, r. 1	ended,] ended
XVIII, r. 3	that] thas
XIX, r. 3	require,] require
XX, r. 4	musicque] mussicque
XX, r. 6	gall.] gall
XXI, r. 4	love.] love
XXI, r. 5	stand] stand,
XXI, r. 8	inrage] in rage
XXII, r. 2	thought] tought
	tell] teil
XXII, r. 3	bred.] bred
XXII, r. 6	Joane] jone
XXIV, motto	Though] Tough
	blame,] blame.
XXIV, r. 8	through] trough
XXVI, r. 7	lies] liés
XXVI, r. 8	to] tho
XXVII, r. 2	your eies the fyles,] your eies, the fyles
	thy] ty
XXVII, r. 3	send,] send
XXVII, r. 8	schee's] scheés
XXX, r. 1	poore] poote
XXX, r. 4	laugh] lange
XXXI, motto	alway,] alway.
XXXII, r. 8	Th'foule] tH'foule
	our lyves] ous lyves
XXXIII, motto	dip,] dip.
	ofte] of te
XXXIII, r. 5	shee's] sheés
XXXVI, r. 3	of all] fo all
XXXVI, r. 6	craftie] crastie
XXXVI, r. 7	you] yow [dit woord komt als spellingsvariant voor]
XXXVII, motto	lustfull] lust full
	you'le] youle
	thereat] there at
XXXVII, r. 1	the iron] thei fron

xxxvii, r. 7	free,] free
xxxviii, motto	yeilde,] yeilde.
xxxviii, r. 8	a whetstone] a, whetstone
xxxix, r. 6	unfit] un fit
xl, r. 2	thirdly 'twas] thirdly' twas
xl, r. 7	to stepp] te stepp
xli, r. 5	asunder] a sunder
xlii, r. 8	mee] moe
xliii, r. 8	As soone] Assoone
xliv, r. 7	lye,] lye.
xliv, r. 8	what] wath
xlvi, r. 6	bear.] bear
xlvii, r. 7	which] whieh
xlviii, r. 2	Who] who
xlviii, r. 3	gave] gane
xlviii, r. 8	left] lest
xliv, r. 2	Tortoise] Torteife
xliv, r. 3	cannot] connot
	Tortoise] Torteife
	indure,] indure.
xliv, r. 6	consent.] consent
l, r. 4	bend.] bend
li, r. 4	speedily] speerily
li, motto	whisper,] whisper.
	its] is
lii, r. 1	are] ate
lii, r. 2	within] with in
lii, r. 6	shewes] shewec
lii, r. 7	I'le] Ile
liii, motto	love] lov [komt wel voor als spellingsvariant]
	spiritlesse] spirit lesse
liii, r. 2	revyvde] revynde
liii, r. 6	i'th'] i'th
liii, r. 8	glance] glace

4 Enkele tekstvarianten in Jacob Cats'
Klagende maeghden uit 1633

In Cats' uitgave *Klagende maeghden* (Dordrecht 1633) zijn negen van de Nederlandse gedichten uit het amoureuze gedeelte opgenomen, waarvan vier echt herschreven versies en twee met kleine wijzigingen. Het gaat om de emblembijschriften bij nr. 11; v (p. 25-26); xii (p. 74-75); xviii (p. 26-27); xix (p. 57); xxi (p. 5-6); xxxiii (p. 124-125); xxxix; en l. De afwijkingen volgen hieronder.¹ Er is geciteerd naar het KB-exemplaar 174 H 2.

1 Embleem v.

Met kennisse van saken dan hier en elders te gaen, is de sekerste gront-slagh, en t'is daer om wel gheseyt.

Kent, eer ghy mint :

Anders sal't yemant licht ghebueren, dat den box-voet Pan eertijts bejegende.

Pan sagh het eerste vier juyst doen het was geschapen,
En met een dertel oogh soo gingh hy dat begapen,
Het docht hem wonder moey, hy nam het in den arm,
Doch naer een korten tijdt, soo wasset hem te warm;
5 Hy voelt van stonden aen, en dat te sijner schanden,
Hy voelt zyn hayr, en baert, en spitse knevels branden,
Daer is de rappe gast te wonder seer ontstelt,
Men hoort zyn droef geklagh door al het naeste velt,
Hy weet niet waer te gaen, of waer te sullen blijven,
10 Hy weet niet wat te doen, of wien hy sal bekijven,
Ten lesten roept hy uyt, het is mijn eygen schult,
Ick wil het ongemack verdragen met gedult.
Maer leert uyt mijn verdriet op uwe saken letten,
Leert, vrienden, wie ghy zyt, uw' plompe sinnen wetten:
15 Grijpt noyt yet metter handt dat ghy niet wel en kent,
Dat heeft my kael gemaeckt, en menigh-man geschent.

11 Embleem xii. (De wijzigingen zitten in r. 1 en 6):

Hoe kan een soete eerbare Maeght genoegh op haer saken letten? dewijle sy ooc wel buyten haer vorenemen yemant gaende maectt en onwetende het vier blaest. Heb ick niet uyt het volgende veers, ende uytter daet sel[f]s sulcx konnen afnemen?

Ick vont eens op een tijt Tryphene sitten slapen,
Ick sagh haer rooden mont, en bleeffter op staen gapen:
Dies kreegh ick stelens lust. maer wat een dievery!
Ick stal een kus van haer, en sy een hert van my.

5 De muys ontrent het speck die eet met groot verlangen,
Hy vat en wort gevat; hy vanght, en wort gevangen:
Siet wat een vreemden streeck! wat kunstjes weetje lief!
Ghy sit gerust en slaept, en steelt noch uwen dief.

Andere die het spel soecken, en haer selfs op den hals balen, en zyn niet seer te beklaghen, schoon die somwijlen vry luyde nytroepen over haere eerbaerheyt, ende de linckernije haer aengbedaen [...].

III Embleem XVIII.

Nae de kennisse van den persoon: dient ooc kennisse genomen van het voornemen van de selve, In dit geval, vryster wacht u van de ratten die geerne speck eten, eerse in de valle zyn; segt de sodanige alsse u voortkomen dit volgende veersje:

Vast, of weest vast.

Hoe komt de slimme gast, hoe komt de snoeper loeren
Om my besijden af ten roove wech te voeren!
Hoe roept de lincker uyt! hy is mijn weerde vriend,
Ick weet dat hy myn lieft, maer niet ghelijck het dient.
5 Geen rat en eter speck, al isset haer verlangen,
Of moet haer in de val te voren laten vangen,
Wie hier yet anders soeckt die heeftet qualick veur;
Men laet hier niemant in als door de rechte deur.

[Hierna volgt het versje 'Heb' in den sin ...', dat niet veranderd is, waarna:] *De ghe-meenschap van de soodanige dient afgeschafft te wesen [...].*

IV Embleem XIX.

Wat sullen wy seggen, vrienden?

Voor kleyn genuchten, langhduerigh suchten. ick bidde, letter op.

Ghy die' een gildt-os siet verciert met versche rosen.
Met trommels, met gheraes, en let hoe korte posen,
Hoe licht vergaende vreugt syn gulle jonckheyt heeft,
En wat de quade lust voor harde nepen geeft.
5 Wat baet ons s'werelts vreugt en al het dertel mallen?
Dat nu verheven schynt sal haest ter neder vallen;
Ach datmen vreugde noemt duert maer een korte wijl,
Van voren schyntet spel, van achter is de byl.

¹ Een gildt-os, is een vet beest dat met trommelen en pijpen ghemeenlick om wert gheleyt, gelijk men veel ontrent eenige feest-dagen placht te doen.²

V Embleem XXI:

[...] Een van de oude heeft tot dien eynde bevolen het maeghdelick geheym op te sluyten in de doose van Eerbaerheyt, en het stuck daer by te laten. Meynt yemant hier in anders te doen, die mochte wel varen, als by't volgende ghedicht te lesen is.

Els in haer eerste jeught die wou gheduerigh weten,
 Waer dat haer Maeghdom lach, of waerse was geseten;
 Sy dreyghde menigmael, indien ment haer versweegh,
 Dat sy wou elders gaen, tot sy des kennis kreegh.
 5 Haer voester was beducht van dit naeu-keurigh vragen,
 En vreesde dat het dier het elders mochte wagen,
 Dies sloot sy in een doos een wonder rappe vinck,
 Daer mede sy in haest tot onse vryster gingh;
 Siet, Elsje, sey de vrou, hier binnen leyt verholen
 10 Dat u door mynen raedt ten diersten wert bevolen,
 Ick doe noch (soo ghy siet) ten lesten uwen sin,
 Hier leyt een wonder dingh, hier leyt den Maegdom in.
 Doch, mits ghy dese gunst van my nu hebt genoten,
 Wat ick u bidden mach soo hout de doos gesloten;
 15 Want soo het schoon juweel eens krijgt de ruyme lucht,
 Het sal van stonden aen gaen tyden op de vlucht.
 De voester had geseyt; maer sy was naeu vertogen,
 De doos is op gedaen, de vogel uyt-gevlogen:
 Daer stont doen Els en keeck, vervult met enckel spijt,
 20 Siet wie haer Maegdom vint, die is haer Maegdom quijt.

Onsen schryver is niet lange geleden, in den Hage zynde by sekere eerbare jonge Ioffrouwen, aldaer versocht gheweest, op eenige Fransche stemmen (die aen de selve wel bevielen) eenighe goede stoffe te willen passen, in plaetse van eenighe lichte, en niet al te eerlijcke liedekens, om by haer lieden in plaetse van deselve gesongen te werden [...].

VI Embleem xxxiiii. (De wijzigingen zitten in r. 4 en 5).

*Oudt trouwen, en oudt krijghs-man te werden, is van oudts niet goet ghevonden, en dat vry niet son-
der reden; want,*

Gherimpelt vel, en vrijt niet wel.

De roos daer menigh dier quam eertijts om gevlogen,
 Staet nu, eylaes! en treurt, van niemant aengetogen,
 Geen wittje sitter op, geen bietje suygter aen;
 En vraeghje, waerom dat? haer leught die heeft gedaen.
 5 Pleeght liefde Ionge lien, en stelt u om te paren,
 Dat is het rechte wit van uwe groene Iaren:
 Mint eer u bloemtie ruyft, of nae der aerden duyckt;
 U beste goet verslijt, al wortet niet ghebruyckt.

De vryster die hier volgt op t'gene voren is geseyt niet wel gelet hebbende, meynt reden te hebben om aldus haer klachte in te brengen; ghy die het raken mach dient u van.

IV Geraadpleegde literatuur

LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN

Zie ook de lijst van afkortingen voorafgaand aan de Bibliografie.

ADW 1712	Jacob Cats, <i>Alle de wercken</i> . Twee dln. Amsterdam etc. 1712. Vgl. Bibliografie nr. B.28.
afl.	afleiding(en)
BB	<i>Bibliotheca Belgica</i>
BNB	<i>Biographie nationale ... de Belgique</i>
CC	Corpus christianorum
CSEL	Corpus scriptorum ecclesiasticorum lationorum
dp	deze plaats. Het WNT verwijst in dit geval naar de onderhavige tekstplaats bij Cats.
ed.	editie(s)
ed. princ.	<i>editio princeps</i> (eerste uitgave)
EW	<i>Erotisch woordenboek</i>
facs. ed.	facsimile editie (reprint)
HDA	<i>Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens</i>
IDC	<i>Emblem books</i> (microfiches van de Inter Documentation Company)
Langius	Josephus Langius, <i>Polyanthea nova ...</i> Frankfurt 1613.
LCL	Loeb Classical Library
MC	<i>Museum Catsianum</i> . De Cats-collectie geschonken door W.C.M. de Jonge van Ellemeet aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, later opgegaan in de UB Leiden.
MNW	<i>Middelnederlandsch woordenboek</i>
ODC	<i>The Oxford dictionary of the christian church</i>
op. cit.	<i>opere citato</i> (= in het aangehaald werk)
o.v.n.	onder verwijzing naar
PG	Patrologia Graeca (Migne)
PL	Patrologia Latina (Migne)
PRE	<i>Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i>
r.	regel(s)
RGP (GS)	Rijks Geschiedkundige Publicatieën (Grote Serie)
s.a.	sine annus (zonder jaar)
s.l.	sine locus (zonder plaats)
sign.	signatuur
suppl.	supplement(en)
s.v.	sub voce (onder het woord)
UB	Universiteitsbibliotheek
vert.	vertaling
WB	Wereldbibliotheek-uitgave van <i>De werken van Vondel</i> 1927-1937.
WDO	<i>Woordenboek der Oudheid</i>
WNT	<i>Woordenboek der Nederlandsche taal</i>

LITERATUUROPGAVE

- A A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*. Bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt. Ed. K.J.R. van Harderwijk en G.D.J. Schotel. Eenentwintig dln. Haarlem [1852]-1878.

[*Aandacht voor Cats* 1962]. *Aandacht voor Cats bij zijn 300-ste sterfdag*. Studies naar aanleiding van de herdenking op 12 september 1960. Red. P. Minderaa. Zwolle 1962.

Acht-en-dertig konstige zinnebeelden. Amsterdam 1737.

Aelianus, *De natura animalium, Varia historia, Epistulae et Fragmenta*. Ed. R. Hercher. Paris 1858.

Aelianus, *On the characteristics of animals*. Ed. A.F. Scholfield. Drie dln. Cambridge, Massachusetts etc. 1958-1959 (LCL).

Aesopus, *Alle fabels*. Met houtgravures van Thomas Bewick. Vert. Stichting School voor Filosofie. Amsterdam s.a. [1979].

AGL, zie *Allgemeines Gelehrten Lexicon*.

A. Albertinus, *Hirnschleiffer*. Ed. L.S. Larsen. Stuttgart 1977 (Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart, 299).

Albertus Magnus, *De animalibus libri XXIⁱ*. Ed. H. Stadler. In: *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters. Texte und Untersuchungen*, nr. xv-xvi. Ed. C. Baeumker. Twee dln. Münster 1916-1921.

A. Alciato. *Emblemata*. Ed. C. Mignault. Antwerpen 1581.

[*Alciato and the emblem tradition* 1989]. *Andrea Alciato and the emblem tradition*. Essays in honor of Virginia Woods Callahan. Red. P.M. Daly. New York 1989.

[*Alle schilderijen* 1976]. *Alle schilderijen van het Rijksmuseum te Amsterdam*. Volledig geïllustreerde catalogus. Eindred. P.J.J. van Thiel. Amsterdam etc. 1976.

Allgemeines Gelehrten Lexicon. Red. C.G. Jöcher. Vier dln. Leipzig 1750-1751. (Afgekort als AGL).

[*Amoris divini* 1629]. *Amoris divini et humani antipathia ...* Antwerpen 1629.

B. Aneau, *Imagination poetique*. Lyon 1552. De Latijnse ed.: *Picta poesis*. Lyon 1552.

Anthologia Graeca. Griechisch-Deutsch. Ed. H. Beckby. Vier dln. München 1957-1958.

[*Apophthegmata* 1609]. *Apophthegmata Graeca, Latina, Italica, Gallica, Hispanica, collecta a Geraerdo Tuningo*. Leiden 1609.

Apuleius, *Apologia*. Ed. R. Helm. Leipzig 1972.

Apuleius, *Apologie. Florides*. Ed. P. Vallette. Paris 1924.

Apuleius, *The golden ass, being the metamorphoses of Lucius Apuleius*. Ed. W. Adlington (1566). Revised by S. Gaselee. London etc. 1915-1924 (LCL). Inmiddels in de ed. *Apuleius, Metamorphoses*. Twee dln. Ed. J. Arthur Hanson. Cambridge, Massachusetts etc. 1989 (LCL).

Apuleius, *De gouden ezels. Metamorphosen. Roman van Apuleius*. Vert. M.A. Schwartz. Tweede druk. Amsterdam 1989.

[Archilochus]. *Elegy and iambus, being the remains of all the Greek elegiac and iambic poets from Callinus to Crates excepting the choliambic writers with the Anacreontea*. Twee dln. Ed. J.M. Edmonds. London etc. 1931 (LCL).

- Aristoteles, *The art of rhetoric*. Ed. J.H. Freese. London etc. 1926 (LCL).
- Aristoteles, *Historia animalibus*. Toulouse 1619.
- Aristoteles, *History of animals*. Ed. R. Cressell. London 1862 (Bohn Library).
- Aristoteles, *Histoire des animaux*. Ed. P. Louis. Drie dln. Paris 1964-1969 (Budé).
- Aristoteles, *The Nicomachean ethics*. Ed. H. Rackham. London etc. 1934 (LCL).
- Aristoteles, *Ethica Nicomachea*. Vert. R.W. Thuijs. Amsterdam etc. 1954.
- Aristoteles, *Politics (Politica)*. Ed. H. Rackham. Cambridge, Massachusetts etc. 1972 (LCL).
- H. Arnisaeus, *De iure connubiorum*. Frankfurt 1613 (latere ed.: Strasbourg 1636).
- W.B. Ashworth jr, 'Marcus Gheeraerts and the Aesopic connection in seventeenth-century scientific illustration.' In: *Art journal* 44 (1984), 132-138.
- Augustinus, *De civitate dei libri 1-X*. Ed. B. Dombart en A. Kalb. Turnhout 1955 (CC XLVII).
- Augustinus, *De stad van God*. Vert. G. Wijdeveld. Baarn etc. 1983.
- Augustinus, *Confessionum libri XIII*. Ed. L. Verheijen. Turnhout 1981 (CC XXVII).
- Augustinus, *Belijdenissen*. Vert. G. Wijdeveld. Tweede druk. Baarn 1988.
- Augustinus, *De fide rerum invisibilium, Enchiridion ...* Ed. M.P.J. van den Hout e.a. Turnhout 1969 (CC XLVI).
- Augustinus, *De sermone domini in monte libros duos*. Ed. A. Mutzenbecher. Turnhout 1967 (CC XXXV).
- Augustinus, *Enarrationes in Psalmos 1-L*. Ed. D.E. Dekkers en I. Fraipont. Turnhout 1956 (CC XXXVIII).
- Augustinus, *In Iohannis evangelium tractatus CXXIV*. Ed. D.R. Willems. Turnhout 1954 (CC XXXVI).
- Augustinus, *Sermones de vetere testamento 1-L*. Ed. C. Lambot. Turnhout 1961 (CC XLI).
- Ausonius*. Ed. H.G. Evelyn White. Twee dln. London etc. 1961 (LCL).
- B C. Bakker, *Volksgeneeskunst in Waterland. Een vergelijkende studie met de geneeskunst der Grieken en Romeinen*. Amsterdam 1928.
- C. Balavoine, 'Le classement thématique des emblèmes d'Alciat: recherche et paternité.' In: *The emblem in renaissance and baroque Europe* 1992, 1-21.
- S. Bargagli, *Dell' imprese*. Venezia 1594.
- K. Bartels, *Veni, vidi, vici. Geflügelte Worte aus dem Griechischen und Lateinischen*. 9. Auflage. Darmstadt 1992.
- M. Bath, *Speaking pictures. English emblem books and renaissance culture*. London etc. 1994.
- W. Baudartius, *Apophthegmata christiana, ofte ghedenck-weerdighe, leersaeme, ende aerdighe spreucken*. Deventer 1605. Latere ed.: Amsterdam 1616 en Leiden 1632.

- D. Bax, *Ontcijfering van Jeroen Bosch*. Diss. Nijmegen. 's-Gravenhage 1948.
- D. Bax, *Beschrijving en poging tot verklaring van het Tuin der onkuisbeiddrieluik van Jeroen Bosch*. Gevolgd door kritiek op Fraenger. Amsterdam 1956.
- BB, zie: *Bibliotheca Belgica*.
- J. Becker, 'De duistere sin van de geschilderde figuren.' Zum Doppelsinn in Rätsel, Emblem und Genrestück.' In: *Wort und Bild* 1984, 17-29.
- B. Becker-Cantarino, *Daniel Heinsius*. Boston 1978.
- J.B. Bedaux, *The reality of symbols. Studies in the iconology of Netherlandish art 1400-1800*. 's-Gravenhage 1990.
- D.J.M. ten Berge, 'Jacob Cats als renaissancistisch dichter.' In: *De nieuwe taalgids* 69 (1976), 111-117.
- D.J.M. ten Berge, *De hooggeleerde en zoetvloeiende dichter Jacob Cats*. 's-Gravenhage 1979.
- Bernardus, *Opera, in duos tomos distincta*. Venezia 1575.
- Bernardus, *Opera, I. Sermones super cantica canticorum 1-35*. Ed. J. Leclercq, C.H. Talbot en H.M. Rochais. Roma 1957.
- Bernardus, *Opera, II. Sermones super cantica canticorum 36-86*. Ed. J. Leclercq, C.H. Talbot en H.M. Rochais. Roma 1958.
- Bernardus, *Opera, III. Tractatus et opuscula*. Ed. J. Leclercq en H.M. Rochais. Roma 1963.
- Bernardus, *Opera, IV. Sermones I*. Ed. J. Leclercq en H. Rochais. Roma 1966.
- Bernardus, *Opera, V. Sermones II*. Ed. J. Leclercq en H. Rochais. Roma 1968.
- Bernardus, *Opera, VI, I. Sermones II*. Ed. J. Leclercq en H. Rochais. Roma 1970.
- Bernardus, *Opera, VII*. Ed. J. Leclercq en H. Rochais. Roma 1974.
- Werken van Sint Bernard, abt van Clairvaux*. Vert. Cisterciënzer monniken van de strenge orde en strenge observantie, Abdij O.L.V. van Koningshoeven, Tilburg. Acht dln. Asten 1955-1961.
- Thesaurus Sancti Bernardi Claraevallensis*. Twee dln. Leuven 1987.
- P. Beroaldus, *Orationes prelectiones praefationes & quaedam mythicae & historiae Philippi Beroaldi*. Paris 1505.
- [Beuckelaer 1986]. *Joachim Beuckelaer. Het markt- en keukenstuk in de Nederlanden 1550-1650*. Tent. cat. Gent 1986.
- B. Beugnot, 'Florilèges et Polyantheae. Diffusion et statut du lieu commun à l'époque classique.' In: *Études françaises* 13 (1977), 119-141.
- [Van Beverwijck 1652]. J. van Beverwyck, *Alle de wercken*. Amsterdam 1652.
- [Bible 1610]. *La bible qui est toute la sainte escriture du vieil & du nouveau testament ...* Imprimé pour Jacob Stoer. Genève 1610.

[Biblia / Deux-aesbijbel]. *Biblia: dat is, de gantsche H. Schrift, grondelick ende trouwelick verduytschet ...* Leiden 1587. Zie ook: Tremellius 1607.

Bibliotheca Belgica. Bibliographie général des Pays-Bas. Red. F. van der Haeghen en M.-T. Lenger. Zeven dln. Brussel 1964-1975. (Afgekort als *BB*).

F.J. Billeskov Jansen, 'Hollandske emblemmer of Norske valbirkkander.' In: *Danske studier*. Red. A. Hausen en E. Dal. København 1956, 13-17 (5. Raekke, 3. Band).

F.J. Billeskov Jansen, 'L'influence de la littérature néerlandaise dans les pays scandinaves au XVIIe siècle.' In: *Actes du IIIe Congrès de l'Association internationale de littérature comparée.* 's-Gravenhage 1962, 49-58.

Biographie nationale publiée par l'Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique. Vierenveertig dln. Brussel 1866-1986. (Afgekort als *BNB*).

H.M. Black, 'The Stirling Maxwell Collection of emblem books in Glasgow University Library.' In: *The bibliothek* 8 (1977), 156-167.

BNB, zie: *Biographie nationale ... de Belgique.*

S. de Bodt, '... Op de raempte off mette brodse ...' *Nederlands borduurwerk uit de zeventiende eeuw.* Tent. cat. Amsterdam 1987.

A.M.S. Boethius. *De consolatione philosophiae libri quinque ...* Ed. G.D. Smith. Hildesheim etc. 1976 (Heruitgave van de ed. London 1925).

Boethius, *De vertroosting van de filosofie.* Vert. R.F.M. Brouwer. Baarn 1990.

M. Boghardt, *Analytische Druckforschung. Ein methodischer Beitrag zu Buchkunde und Textkritik.* Hamburg 1977.

[Bol 1958-1]. L.J. Bol, 'Een Middelburgse Brueghel-groep. VII. Adriaen Pietersz. van de Venne, schilder en teyckenaer. A. Middelburgse periode ca. 1614-1625.' In: *Oud Holland* 73 (1958), 59-79.

[Bol 1958-2]. L.J. Bol, 'Een Middelburgse Brueghel-groep. VIII. Adriaen Pietersz. van de Venne, schilder en teyckenaer. B. Haagse periode ca. 1625-1662.' In: *Oud Holland* 73 (1958), 128-147.

[Bol 1982-1984]. L.J. Bol, 'Adriaen Pietersz. van de Venne schilder en teyckenaer. I. Oriëntatie naar plaats en tijd. Winterlandschappen.' In: *Tableau* 5-2 (1982), 168-175; 'II. Zomerlandschappen. De 'Schildery-winkel' gezien als een Middelburgs cultureel centrum.' In: *Tableau* 5-3 (1982-1983), 254-261; 'III. Allegorisch-historische schilderijen. 'Van veel troniën in't werc te pas te brengen' (Carel van Mander).' In: *Tableau* 5-4 (1983), 276-283; 'IV. Historische onderwerpen: vorstelijk bezoek aan dorp en stad.' In: *Tableau* 5-5 (1983), 342-347; 'V. Het water en de schepen. 'Een lant dat is bedeeft met waters tusschen beyden'.' In: *Tableau* 5-6 (1983), 416-421; 'VI. Van de Venne als portrettist. 'Ick soeck en vin altijd' (A. van de Venne).' In: *Tableau* 6-1 (1983), 54-63; 'VII. Grisaille-schilderingen.' In: *Tableau* 6-2 (1983), 53-62; 'VIII. Grisaille-schilderingen.' In: *Tableau* 6-3 (1983), 55-64; 'IX. Adriaen van de Venne als illustrator.' In: *Tableau* 6-4 (1984), 49-57; 'X. Adriaen van de Venne als illustrator (Haagse periode).' In: *Tableau* 6-5 (1984), 69-77.

L.J. Bol, *Adriaen Pietersz. van de Venne. Painter and draughtsman.* Doornspijk 1989.

- [*Book of beasts* 1954]. *The bestiary. A book of beasts*. Ed. T.H. White. London 1954.
- U. Bornemann, *Anlehnung und Abgrenzung: Untersuchungen zur Rezeption der niederländischen Literatur in der deutschen Dichtungsreform des siebzehnten Jahrhunderts*. Assen 1976.
- J. Bouman, *Nederlandse gelegenheidsgedichten voor 1700 in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage*. Catalogus van gedrukte gedichten op gedenkwaardige gebeurtenissen in het leven van particuliere personen. 's-Gravenhage 1982.
- A. van Bourgoingne, *Ghebrecken der tonghe*. Antwerpen 1631. Een bewerking van A. a Burgundia, *Lingua vitia & remedia*. Antwerpen 1631.
- G.A. Bredero, *Moortje*. Ed. P. Minderaa en C.A. Zaalberg. Leiden 1984 (De werken van Gerbrand Adriaensz Bredero).
- [*Brehms Thierleben* 1883-1887]. *Brehms Thierleben. Allgemeine Kunde des Tierreichs*. Zweite, umgearbeitete Auflage. Tien dln. Leipzig 1883-1887.
- R. Breugelmans, 'De eerste publicaties van Jacob Cats (1593-1598).' In: *Archief* 1977. *Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*. S.l. 1977, 212-219.
- J.G.C.A. Briels, *Zuidnederlandse boekdrukkers en boekverkopers in de Republiek der Verenigde Nederlanden omstreeks 1570-1630*. 's-Gravenhage 1974 (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica, v1).
- G.A. Brongers, *Nicotiana tabacum. The history of tobacco and tobacco smoking in the Netherlands*. Groningen 1964.
- P. Brown, *Lichaam en maatschappij. Man, vrouw en seksuele onthouding in het vroege Christendom, 50 n.C.-450 n.C.* Amsterdam 1990.
- W. Brückner, 'Loci communes als Denkform. Literarische Bildung und Volkstradition zwischen Humanismus und Historismus.' In: *Daphnis* 4 (1975), 1-12.
- J. de Brune, *Emblemata of zinne-werck*. Middelburg 1624 (facs. ed. P.J. Meertens. Soest 1970).
- [*De Brune* 1990]. *Johan de Brune de Oude (1588-1658). Een Zeeuws literator en staatsman uit de zeventiende eeuw*. Eindred. P.J. Verkruijsse. Middelburg 1990 (Werken uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 6).
- T. de Bry, *Emblemata secularia ...* S.l. [Oppenheim] 1611.
- A. Buck, *Die Rezeption der Antike in den romanischen Literaturen der Renaissance*. Berlin 1976 (Grundlagen der Romanistik, 8).
- A. Burgundia, zie: Van Bourgoingne.
- c J. Calvijn, *Institutio christianae religionis ...* Genève 1568.
- J. Calvijn, *Institutie of onderwijzing in de christelijke godsdienst*. Vert. A. Sizoo. Tweede druk. Drie dln. Delft s.a. [1949-1959].
- J. Calvijn, *Uitlegging van de pastorale brieven*. Vert. H. Schrotten. Kampen 1966.
- J. Camerarius, *Symbolorum & emblematum ex animalibus quadrupedibus*. Nürnberg 1595.
- J. Camerarius, *Symbolorum et emblematum ex aquatilibus et reptilibus*. Frankfurt 1654 (ed. princ. 1594).

- J. Camerarius, *Symbolorum & emblematum ex volatilibus et insectis*. Frankfurt 1654 (ed. princ. 1604).
- C. Camilli, *Imprese illustri di diversi, coi discorsi ...* Venezia 1586.
- G.C. Capaccio, *Delle imprese trattato*. Napoli 1592.
- H. Cardanus, *De subtilitate libri XXI ...* Basel 1554.
- V. Cartari, *Imagini delli dei degli antichi*. Venezia 1647 (ed. princ. 1556).
- Cassius Dio Cocceianus, *Roman history*. Ed. E. Cary. Negen dln. London etc. 1914-1927 (LCL).
- B. Castiglione, *Het boek van de boveling*. Vert. A. Haakman. Amsterdam 1991.
- J. Cats. Zie voor de gebruikte uitgaven van de *Sinne- en minnebeelden* de Bibliografie aan het begin van dit deel van deze uitgave; vgl. verder de bloemlezingen Van Es 1962-2 en Van Es 1977.
- J. Cats, *Aenmerckinghe op de tegenwoordige steert-sterre en Drie lofdichten op Philips van Lansbergen*. Ed. G.J. Johannes. Utrecht 1986.
- J. Cats, *Alle de wercken*. Twee dln. Amsterdam etc. 1712. (Afkort als ADW 1712).
- J. Cats, *Maechden-plicht*. Middelburg 1618.
- J. Cats, *Houwelyck*. 's-Gravenhage 1625.
- J. Cats, *Spiegel van den ouden ende nieuwen tijdt*. 's-Gravenhage 1632 (facs. ed. H.H. Zwager. Amsterdam 1968. Afkort als Spiegel 1632).
- J. Cats, *Het Spaens heydinnetje*. Ed. H.J. Vieu-Kuik. Vijfde druk. Den Haag 1980. (Afkort als ed. Vieu-Kuik 1980).
- Catullus*. Ed. F. Warre Cornish. In: *Catullus, Tibullus, Pervigilium veneris*. Second edition, revised by G.P. Goold. Cambridge, Massachusetts etc. 1988 (LCL).
- L. Charbonneau-Lassay, *La mystérieuse éblématique de Jésus Christ. Le bestiaire du Christ*. Brugge 1940.
- T. Chetwynd, *Dictionary of symbols*. London etc. 1982.
- J. Chevalier en A. Gheerbrant, *Dictionnaire des symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*. Huitième réimpression. Paris 1988.
- J. Chrysostomus, *Opera omnia*. Basel 1547.
- J. Chrysostomus, *Opera omnia*. Achtien dln. Paris 1862-1863 (PG XLVII-LXIV).
- Cicero, *De finibus bonorum et malorum*. Ed. H. Rackham. London etc. 1921 (LCL).
- Cicero, *De horizon van wel en wee*. Vert. J. van der Linden. Baarn 1982.
- Cicero, *De natura deorum. Academia*. Ed. H. Rackham. Cambridge, Massachusetts etc. 1967 (LCL).
- Cicero, *De officiis*. Ed. W. Miller. London etc. 1968 (LCL).
- Cicero, *De oratore* I-II. Ed. E.W. Sutton; *De oratore* III, *De facto, Paradoxa stoicorum, De partitione oratoria*. Ed. H. Rackham. Twee dln. London etc. 1942 (LCL).

- Cicero, *Drie gesprekken over redenaarskunst. Weten-denken-spreken*. Vert. H.W.A. van Rooijen-Dijkman en A.D. Leeman. Amsterdam 1989.
- Cicero, *De senectute, De amicitia, De divinatione*. Ed. W. Armistead Falconer. London etc. 1923 (LCL).
- Cicero, *Over de ouderdom (Cato Maior De senectute)*. Vert. W.A.M. Peters. Baarn 1989.
- Cicero, *Epistulae ad familiares*. Ed. D.R. Shackleton Baily. Cambridge, New York 1977.
- Cicero, *Epistulae ad Quintum fratrem*. In: *The letters to his brother Quintus*. Ed. W. Glynn Williams. London etc. 1972 (LCL).
- Cicero, *The letters to his friends*. Ed. W. Glynn Williams. Drie dln. Cambridge, Massachusetts etc. 1965-1972 (LCL).
- Cicero, *In Lucius Calpurnium Pisonem oratio*. In: *Pro Milone, In Pisonem, Pro Scauro, Pro Fonteio, Pro Rabirio Postumo, Pro Marcello, Pro Ligario, Pro Rege Deiotaro*. Ed. N.H. Watts. Cambridge, Massachusetts etc. 1992 (LCL).
- Cicero, *Pro Marco Caelio oratio*. In: *Pro Caelio, De provinciis consularibus, Pro Balbo*. Ed. R. Gardner. London etc. 1970 (LCL).
- Cicero, *Pro Sexto Roscio Amerino*. In: *Pro Publio Quinctio, Pro Sexto Roscio Amerino, Pro Quinto Roscio Comoedo, De lege Agraria I-III*. Ed. J.H. Freese. Cambridge, Massachusetts etc. 1967 (LCL).
- Cicero, *Tusculan disputations*. Ed. J.E. King. London etc. 1927 (LCL).
- Cicero, *Gesprekken in Tusculum*. Vert. C. Verhoeven. Baarn 1980.
- J.E. Cirlot, *A dictionary of symbols*. Vert. uit het Spaans door J. Sage. London 1962.
- [Claudianus]. *Claudian*. Ed. M. Platnauer. Twee dln. London etc. 1922 (LCL).
- R.J. Clements, *Picta poesis. Literary and humanistic theory in renaissance emblem books*. Roma 1960 (Temi e testi, 6).
- A. de Cock, *Spreekwoorden en zegswijzen over de vrouwen, de liefde en het huwelijk*. Gent 1911.
- A. de Cock en I. Teirlinck, *Kinderspel en kinderlust in Zuid-Nederland*. Met schema's en tekeningen van H. Teirlinck. Acht dln. Gent 1902-1908.
- Codex Iustinianus. Corpus iuris civilis*. Ed. P. Krueger. Berlin 1954.
- R.L. Colie, 'A note on the English translations from Jacob Cats.' In: *Neophilologus* 38 (1954), 306-310.
- D.V. Coornhert, *Zedekunst dat is wellevenskunste*. Ed. B. Becker. Leiden 1942 (Leidse drukken en herdrukken, groote reeks, 3).
- M. Corbett en R. Lightbown, *The comely frontispiece. The emblematic title-page in England 1550-1660*. London etc. 1979.
- G. Corrozet, *Hécatomgraphie* (Paris 1540). Ed. C. Oulmont. S.l. [Paris] 1905.
- G. Corrozet, *Hecatongraphie*. Paris 1543.
- P. Costalius, *Pegma, cum narrationibus philosophicis*. Lyon 1555. De Franse ed.: P. Coustau, *Le pegme, avec les narrations philosophiques*. Lyon 1560.

J. Couch, *A history of the fishes of the British Islands*. Drie dln. London 1862-1863.

W.A. Coupe, 'Ungleiche Liebe. A sixteenth-century topos.' In: *The modern language review* 62 (1967), 661-671.

Coustau, zie: Costalius.

S. de Covarrubias Orozco, *Emblemas morales ...* Madrid 1610.

D. Cramer, *Octoginta emblemata moralia nova*. Frankfurt am Main 1630 (facs. ed. Hildesheim etc. 1981).

E.R. Curtius, *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*. Siebente Auflage. Bern 1969.

[Quintus Curtius Rufus]. *Quintus Curtius*. Ed. J.C. Rolfe. Twee dln. London etc. 1946 (LCL). Hierin: *Historiarum Alexandri Magni Macedonis* ('History of Alexander').

P. Cypraeus, *De connubiorum iure tractatus a multis desideratus ...* ('De sponsalibus'). Ed. H. Cypraeus. Frankfurt 1605.

D [Daly 1979-1]. P.M. Daly, *Literature in the light of the emblem. Structural parallels between the emblem and literature in the sixteenth and seventeenth centuries*. Toronto etc. 1979.

[Daly 1979-2]. P.M. Daly, *Emblem theory. Recent German contributions to the characterization of the emblem genre*. Nendeln 1979 (Wolfenbütteler Forschungen, 9).

[*Dawn of the Golden Age* 1993]. *Dawn of the Golden Age. Northern Netherlandish art 1580-1620*. Red. G. Luijten e.a. Tent. cat. Amsterdam. Zwolle 1993.

J. Dejardin, *Dictionnaire des spots ou proverbes wallons*. Deuxième édition. Twee dln. Liège 1891-1892.

A.J. Dekker, 'Vrijen in Nederland.' In: *Mededelingen van het Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* 22 (1970), 9-15.

De la Perrière: zie Perrière.

A.J.J. Delen, *Histoire de la gravure dans les anciens Pays-bas et dans les provinces Belges des origines jusqu'à la fin du XVIIIe siècle*. Paris 1935.

E. de Dene, *De warachtighe fabulen der dieren*. Brugge 1567 (facs. ed. M. Goetinck en W. le Loup. Roeselare 1978).

J.H. Derkinderen-Besier, *Modemetamorphosen. De kledij onzer voorouders in de zestiende eeuw*. M.m.v. C. Neeb. Amsterdam 1933.

J.H. Derkinderen-Besier, *Spelevaart der mode. De kledij onzer voorouders in de zeventiende eeuw*. Amsterdam 1950.

G. Derudder, *Un poète néerlandais. Cats, sa vie et ses oeuvres*. Calais 1898.

Deux-aes, zie: Biblia / Deux-aesbijbel.

Digesta. Quinquaginta librorum digestorum sive pandectarum iuris caesarei. Drie dln. Paris 1540.

Digesta. Ed. T. Mommsen. Berlin 1877.

- J.M. Dillherr, *Himmel und Erden ...* Nürnberg 1674.
- Dio, zie: Cassius Dio.
- Diogenes Laertius, *De vitis. dogmat. & apophth. clarorum philosophorum, libri X ...* Genève 1615.
- Diogenes Laertius, *Lives of eminent philosophers*. Ed. R.D. Hicks. Twee dln. London etc. 1925 (LCL).
- Diogenes Laertius, *Leven en leer van beroemde filosofen*. Vert. R. Ferwerda en J. Eykman. Baarn 1989.
- Dionysius [van] Halicarnassus, *Antiquitatum Romanarum*. Ed. A. Kiessling en V. Prou. Paris 1886.
- Dionysius [van] Halicarnassus, *The Roman antiquities*. Ed. E. Cray. Zeven dln. London etc. 1962-1978 (LCL).
- L. Dittrich, 'Emblematische Weisheit und naturwissenschaftliche Realität.' In: *Jahrbuch für internationale Germanistik*. Heft 2. XIII (1981), 36-60. Ook opgenomen in: *Die Sprache der Bilder* 1978, 21-33.
- [Dodonaeus 1608]. *Cruydt-boeck van Rembertus Dodonaeus, volgens sijne laetste verbeteringe: met bijvoegsels achter elck capittel, uit verscheyden cruydtbeschrijvers ...* Leiden 1608.
- J.-Y. Dournon, *Le grand dictionnaire des citations françaises*. Paris 1982.
- [J.-Y.] Dournon, *Le dictionnaire des proverbes et dictions de France*. S.l. 1986.
- E. Droulers, *Dictionnaire des attributs, allégories, emblèmes et symboles*. Turnhout s.a.
- M.F. Durantini, *The child in seventeenth-century Dutch painting*. Ann Arbor, Michigan 1983.
- E I.H. van Egghen, *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725*. Vijf dln. Amsterdam 1960-1978.
- W. den Elger, *Zinne-beelden der liefde*. Leiden 1703.
- De Jonge van Ellemeet, zie: *Museum Catsianum*.
- G. Ellinger, *Geschichte der neulateinischen Lyrik in den Niederlanden vom Ausgang des fünfzehnten bis zum Beginn des siebzehnten Jahrhunderts*. Berlin etc. 1933.
- [*The emblem in renaissance and baroque Europe* 1992]. *The emblem in renaissance and baroque Europe. Tradition and variety*. Selected papers of the Glasgow International Emblem Conference 13-17 August, 1990. Red. A. Adams en A.J. Harper. Leiden etc. 1992.
- [*Emblemata* 1967]. *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. Red. A. Henkel en A. Schöne. Stuttgart 1967. Aangevuld met: *Supplement der Erstaussgabe*. Stuttgart 1976.
- Emblèmes et devises au temps de la renaissance*. Essays présentés à deux colloques. Red. M.T. Jones-Davies. Paris 1981 (Centre de recherches sur la renaissance, 6).
- Epictetus, *The discourses as reported by Arrian, the manual, and fragments*. Ed. W.A. Oldfather. Twee dln. Cambridge, Massachusetts etc. 1967-1966 (LCL).

- [Epicurus]. *Epicurea*. Ed. H. Usener. Leipzig 1887. Zie ook: Oates 1940.
- [Erasmus]. *Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia in decem tomos distincta*. Ed. J. Clericus. Leiden 1703-1706 (facs. ed. Hildesheim 1961-1962. Afgekort als ed. Clericus).
- Erasmus, *Collected works*. Ed. R.A.B. Mynors e.a. ... dln. Toronto etc. 1974-...
- Erasmus, *Adagiorum chiliades tres, quae Ioannes Sartorius in Batavicum sermonem proprie ac eleganter convertit*. Antwerpen 1561.
- Erasmus, *Adagiorum chiliades prima*, pars prior. Ed. M.L. van Poll-van de Lisdonk e.a. In: *Opera omnia*, 11-1. Amsterdam etc. 1993; *Adagiorum chiliades secunda*, pars altera. Ed. F. Heinimann en E. Kienzle. In: *Opera omnia*, 11-4. Amsterdam etc. 1987; *Adagiorum chiliades tertia*. Ed. F. Heinimann en E. Kienzle; en: *Centuria tertiae Adagiorum primum*. Ed. S. Seidel-Menchi. In: *Opera omnia*, 11-5. Amsterdam etc. 1981; *Adagiorum chiliades tertia*, pars altera. Ed. F. Heinimann en E. Kienzle. In: *Opera omnia*, 11-6. Amsterdam etc. 1981.
- Erasmus, *Colloquia familiaria, of gemeensame t'samen-spraken*. Amsterdam 1622.
- Erasmus, *Parabolaes*. Ed. C. Lycosthenes. Frankfurt am Main 1568.
- Erasmus, *Parabolaes sive similia*. Ed. J.-C. Margolin. In: *Opera omnia*, 1-5. Amsterdam etc. 1975, 1-332.
- Erasmus, *Parabolaes sive similia*. Ed. R.A.B. Mynors. In: *Collected works*, dl. 23. Literary and educational writings 1. *Antibarbari. Parabolaes*. Ed. C.R. Thompson. Toronto etc. 1978, 123-277.
- Erasmus, *De on-ervaren krijghsman en Sileni Alcibiadis, of schijn bedriegt*. S.l. 1622.
- Erotisch woordenboek*. Red. H. Heestermans e.a. Baarn s.a. (Afgekort als EW).
- G.A. van Es, 'Jacob Cats. Van Zeeland over Dordrecht naar Den Haag.' In: *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, dl. 4. Red. F. Bauer e.a. 's-Hertogenbosch etc. 1948, 65-114. Deeltitel: *De letterkunde van renaissance en barok in de zeventiende eeuw*, 1.
- [Van Es 1962-1]. G.A. van Es, 'Cats als moralist én dichter.' In: *Aandacht voor Cats* 1962, 7-26.
- [Van Es 1962-2]. G.A. van Es, *Spiegel van menselijk leven in prenten en verzen van Jacob Cats*. Amsterdam 1962.
- [Van Es 1977]. *Zedenkundig vermaan voor jong en oud uit de prentboeken van Jacob Cats*. Ed. G.A. van Es. Culemborg 1977.
- Euripides*. Ed. A.S. Way. Vier dln. London etc. 1924-1947 (LCL).
- [*The European emblem* 1990]. *The European emblem*. Selected papers from the Glasgow conference 11-14 August, 1987. Ed. B.F. Scholz e.a. Leiden etc. 1990 (*Symbola et emblemata*, 2).
- EW, zie: *Erotisch woordenboek*.
- K. Exalto, *De dood ontmaskerd. De voorbereiding op de dood in de late middeleeuwen, in de reformatie en in de gereformeerde theologie in de 17e en in begin 18e eeuw*. Amsterdam 1975.

- F P. Fischer, 'Music in paintings of the Low Countries in the 16th and 17th centuries. Musik auf niederländischen Gemälden im 16. und 17. Jahrhundert.' In: *Sonorum speculum* 50-51 (1972), 1-128.
- A. Flamen, *Devises et emblemes d'amour, moralisez*. Paris 1672.
- Flavius Josephus, zie Josephus.
- E. de la Fontaine Verwey, *De illustratie van letterkundige werken in de XVIIIe eeuw. Bijdrage tot de geschiedenis van het Nederlandse boek*. Diss. Leiden. Amsterdam 1934.
- [De la Fontaine Verwey 1973 en 1979]. H. de la Fontaine Verwey, 'Notes on the début of Daniel Heinsius as a Dutch poet.' In: *Quaerendo* 3 (1973), 291-308. Later verschenen als 'Willem Jansz en de Nederlandse emblematiek. 1. Daniel Heinsius als Nederlands dichter.' In: *Uit de wereld van het boek*. Amsterdam 1979, 111, 97-113.
- H. de la Fontaine Verwey, *Uit de wereld van het boek*. Drie dln. Amsterdam 1975-1976-1979.
- H. de la Fontaine Verwey, 'Willem Jansz Blaeu, Mercator sapiens.' In: *Uit de wereld van het boek*, dl. 3. Amsterdam 1979, 9-34.
- L. Forster, 'Fremdsprache und Muttersprache: zur Frage der polyglotten Dichtung in Renaissance und Barock.' In: *Neophilologus* 45 (1961), 177-195.
- L. Forster, *The icy fire. Five studies in European petrarchism*. Cambridge 1969.
- L. Forster, 'Die Emblemata Horatiana des Otto Vaenius.' In: *Geschichte des Textverständnisses am Beispiel von Pindar und Horaz*. Red. W. Killy. München 1981, 117-128 (Wolfenbütteler Forschungen, 12).
- J. Le Francq van Berkhey, *Natuurlyke historie van Holland*. Vierentwintig dln. Amsterdam 1769-1779.
- [Franits 1987 en 1993]. W. Franits, 'The virtues which ought to be in a complete woman': domesticity in seventeenth-century Dutch art. Diss. New York 1987. Omgewerkt als handelsuitgave: *Paragons of virtues. Women and domesticity in seventeenth-century Dutch art*. Cambridge, New York 1993.
- D. Franken Dz., *Adriaen van de Venne*. Amsterdam 1878.
- J.G. Frederiks, 'Jacob Cats en zijne omgeving, naar aanleiding van de handschriften in het Museum Catsianum.' In: *Oud Holland* 7 (1889), 169-188 en 241-265.
- J.G. Frederiks, 'De Zeeusche nachtegael (1623).' In: *Oud Holland* 14 (1896), 19-35 en 76-91.
- R. Freeman, *English emblem books*. London 1948.
- M. Friesendorp en A. Joosse, 'Cats, Vives en acht wijze maagden.' In: *De nieuwe taalgids* 76 (1983), 245-250.
- G P. Gaskell, *A new introduction to bibliography*. Oxford 1979.
- [Geber]. *The 'Summa perfectionis' of Pseudo-Geber*. Ed. W.R. Newman. Leiden etc. 1991 (Collection de travaux de l'Académie internationale d'histoire des sciences, 75).

Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes. Red. G. Büchmann e.a. Dertigste druk. Berlin 1961.

D. Geirnaert en P.J. Smith, 'Tussen fabel en embleem: *De warachtighe fabulen der dieren* (1567).' In: *Literatuur* 9 (1992), 22-33.

A.-J. Gelderblom, 'Nieuwe stof in neerlandisch.' Een karakteristiek van Coornherts proza.' In: *Dirck Volckertszoon Coornbert. Dwars maar recht.* Red. H. Bongers e.a. Zutphen 1989, 98-114.

W. George en B. Yapp, *The naming of the beasts. Natural history in the medieval bestiary.* London 1991.

G. van Gemert, *Niederländische Einflüsse auf die deutsche Literatur im 17. Jahrhundert.* Zwei Aufsätze. Trento 1993 (*Ricerche di Germanistica*, 5).

I. Gerards-Nelissen, 'Otto van Veen's Emblemata Horatiana.' In: *Simiolus* 5 (1971-1972), 20-63.

C. Gesner, *Historia animalum.* Zürich 1551-1587.

C. Gesner, *Tbierbuch ...* Zürich 1563 (facs. ed. Zürich 1965).

C. Gesner, *Volkommenes Fisch-buch ...* Frankfurt am Main 1670 (facs. ed. Hannover 1981; ed. princ. 1563).

Gesta romanorum. Ed. H. Oesterley. Berlin 1872 (facs. ed. Hildesheim etc. 1980).

L.G. Giraldi, *De deis gentium.* Basel 1548 (facs. ed. New York etc. 1976).

B. Grassi, *Dei veri ritratti degl' habiti di tutti le parti del mondo.* Roma 1585.

R. Graves, *The Greek myths.* Twee dln. Aylesbury etc. 1982.

Gregorius, *Homiliae in Hiezechibelem prophetam.* Ed. M. Adriaen. Turnhout 1971 (CC CXLII).

Gregorius, *Moralia in Iob liber I-X.* Ed. M. Adriaen. Turnhout 1979 (CC CXLIII).

Gregorius, *Moralia in Iob libri XXIII-XXXIV.* Ed. M. Adriaen. Turnhout 1985 (CC CXLIII B).

L.F. Groenendijk, *De nadere reformatie van het gezin. De visie van Petrus Wittewrongel op de christelijke huishouding.* Diss. Amsterdam. Dordrecht 1984.

E.K. Grootes, *Literatuurhistorie en Cats' visie op de jeugd.* Inaugurele rede. Groningen 1980.

E.K. Grootes, 'Goede raad voor Frederik Hendrik. Een emblematische vorstenspiegel uit 1641.' In: *Literatuur* 3 (1986), 144-151.

E.K. Grootes, 'Het jeugdig publiek van de 'nieuwe liedboeken' in het eerste kwart van de zeventiende eeuw.' In: *Het woord aan de lezer. Zeven literatuurhistorische verkenningen.* Red. W. van den Berg en J. Stouten. Groningen 1987, 72-88.

J.A. Gruys en C. de Wolf, *A short-title catalogue of books printed at Hoorn before 1701. A specimen of the STCN.* With an English and Dutch introduction on the Short-Title Catalogue Netherlands. Nieuwkoop 1979.

- J.A. Gruys en C. de Wolf, *Thesaurus 1473-1800. Nederlandse boekdrukkers en boekverkopers. Met plaatsen en jaren van werkzaamheid. Dutch printers and booksellers. With places and years of activity.* Nieuwkoop 1989.
- L.P. Grijp, *Het Nederlandse lied in de Gouden Eeuw. Het mechanisme van de contrafactuur.* Diss. Utrecht. Amsterdam 1991 (Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut, 15).
- F. Guicciardini, *Historiarum sui temporis libri viginti ...* Twee dln. Basel 1567.
- F. Guicciardini, *Storia d'Italia*. In: *Opere di Francesco Guicciardini*, dl. 2-3. Ed. E. Scarano. Torino 1987.
- H B. Haak, *Hollandse schilders in de Gouden Eeuw.* Amsterdam 1984.
- D. Haks, *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw. Processtukken en moralisten over aspecten van het laat 17de- en 18de-eeuwse gezinsleven.* Tweede druk. Utrecht 1985 (HES historische herdrukken, 20).
- Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens.* Red. E. Hoffmann-Krayer en H. Bächtold-Stäubli. Tien dln. Berlin etc. 1927-1942. (Afgkort als *HDA*).
- J. de Harduwijn, *De weerlicke liefden tot Roose-mond (1613).* Ed. O. Dambre. Tweede druk. Culemborg 1978.
- W. Harms en H. Freytag, *Außerliterarische Wirkungen barocker Emblembücher. Emblemantik in Ludwigsburg, Gaarz und Pommersfelden.* München 1975.
- [Harms en Reinitzer 1981]. *Natura loquax. Naturkunde und allegorische Naturdeutung vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit.* Red. W. Harms en H. Reinitzer. Frankfurt am Main etc. 1981 (Mikrokosmos, 7).
- P.J. Harrebomée, *Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal.* Drie dln. Utrecht 1858-1870.
- M. 't Hart, *Ratten. Over het gedrag, de leefwijze en het leervermogen van de rat; over de rattenbestrijding en de rattenkoning ...* Amsterdam 1977.
- G. Hartman en E. Jens, *Héé jôh! Kom je buiten spelen. De spelregels bij 'De kinderspelen' van Pieter Bruegel de Oude.* Amsterdam 1976.
- K. Hazelzet, 'De vermakelijke lasten van het huwelijk. *De huwelijksfui* van Hendrick Noorderwiel, Jacob Cats en Adriaen van de Venne.' In: *Jaarverslagen Koninklijke Oudbeidkundig Genootschap* 128-132 (1985-1990), 56-71.
- HDA*, zie: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens.*
- P. Hecht, *De Hollandse fijnschilders. Van Gerard Dou tot Adriaen van der Werf.* Tent. cat. Amsterdam. Amsterdam etc. 1989. (Afgkort als: *Hollandse fijnschilders* 1989).
- W.S. Heckscher, 'Bernini's elephant and obelisk.' In: *The art bulletin* 29 (1947), 155-182. Ook opgenomen in: *Art and literature. Studies in relationship.* Ed. E. Verheyen. Baden-Baden 1985, 65-96.
- W.S. Heckscher en K.-A. Wirth, 'Emblem, Emblembuch.' In: *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, dl. 5. Stuttgart 1959, kolom 85-228.
- F. Heerman, *Guldene annotatiën.* Leeuwarden 1642 (*ed. princ.* Amsterdam 1634).

- C.L. Heesakkers, 'Vergilius in de Nederlandse Gouden Eeuw: een overzicht.' In: *Lampas* 15 (1982), 68-89 (Themanummer Vergilius).
- D. Heinsius, *Quaeris quid sit amor?* S.l. s.a. [1601].
- D. Heinsius, *Elegiarum lib. III. Monobiblos, Sylvae*. Leiden 1603.
- D. Heinsius, *Poematum nova editio ...* Leiden 1606.
- D. Heinsius, *Nederduytsche poemata*. Amsterdam 1616 (facs. ed. B. Becker-Cantarino. Bern etc. 1983).
- A. Henkel, zie: *Emblemata* 1967.
- L. Herhold, *Lateinischer Wort- und Gedankenschatz ...* Hannover 1887.
- Hermes Trismegistus, *Mercurii Trismegisti Pimandras utraque lingua restitutus ...* Bordeaux 1574.
- Corpus Hermeticum*. Vert. R. van den Broek en G. Quispel. Amsterdam 1991.
- H.M. Hermkens en C. van de Ketterij, *Grammaticale interpretatie van zeventiende-eeuwse teksten. Instructiegrammatica*. Groningen 1980.
- Herodotus*. Ed. A.D. Godley. Vier dln. London etc. 1920-1960 (LCL).
- Herodotos, *Historiën*. Vert. O. Damsté. Tiende druk. Houten 1988.
- Hesiodus, *The homeric hymns and Homericæ*. Ed. H.G. Evelyn-White. London etc. 1950 (LCL).
- G. Hesius [W. van Hees], *Emblemata sacra de fide, spe, charitate*. Antwerpen 1636.
- H. Heukels, *Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten*. Ed. H.J.T.M. Brok. S.l. 1907 (facs. ed. Utrecht 1987).
- J.F. Heijbroek, *De fabel. Ontwikkeling van een literatuursoort in Nederland en in Vlaanderen*. Diss. Utrecht. Amsterdam 1941.
- Z. Heyns, *Emblemata, emblemes chrestiens et morales. Sinne-beelden streckende tot christelike bedenckinghe ende leere der zedicheyt*. Rotterdam 1625.
- Z. Heyns, *Voorbeeldsels der oude wyse*. Amsterdam 1623. Illustraties werden toegevoegd in de ed. *Voorbeeldsels der oude wijzen. Waerin op een zinrijke voet ... de menschelijke hartstogten, en daar uit ryzende deugden en gebreken, behandeld werden*. Derde druk. Ed. J. Duikerius. Amsterdam 1724.
- T. Heywood, *The hierarchie of the blessed angels ...* London 1635.
- Hieronymus, *Opera omnia*, I. Paris 1845 (PL XXII).
- Hieronymus, *Opera omnia*, II. Paris 1883 (PL XXIII).
- Hilarius, *De trinitate libri I-IV*. Ed. P. Smulders. Turnhout 1979 (CC LXII).
- Hilarius, *De trinitate libri VIII-XII*. Ed. P. Smulders. Turnhout 1980 (CC LXII A).
- S. Hindman, 'Pieter Bruegel's *Children's Games*, Folly, and Chance.' *Art bulletin* 63 (1981), 447-475.
- R.J. Hirsch, *Doodenritueel in de Nederlanden vóór 1700*. Diss. Amsterdam 1921.

- P.M. den Hoed, *Iets over de cultuuraanraking van Nederland met Denemarken en Zweden*. Openbare les. Haarlem 1929.
- T.N.A. Hoen, *Aspects of classical mythology in renaissance emblems, 1531-1640*. Diss. New York. Michigan 1975.
- [Hofferus 1993]. W.J. op 't Hof e.a., *Adrianus Hofferus (1589-1644). Drie opstellen over Hofferus' ambtelijke loopbaan, godsdienstige positie en literaire betekenis, alsmede gravures en een bloemlezing uit zijn 'Nederduytsche poëmata'*. Amsterdam 1993.
- Hollandse fijnschilders* 1989, zie: P. Hecht.
- I. Höpel, *Emblem und Sinnbild. Vom Kunstbuch zum Erbauungsbuch*. Frankfurt 1987.
- I. Höpel, 'Das mehrständige Emblem: zu Geschichte und Erscheinungsform eines seltenen Emblemtyps.' In: *The emblem in renaissance and baroque Europe* 1992, 104-117.
- Hollstein's Dutch & Flemish etchings, engravings and woodcuts ca. 1450-1700*. ... dln. Amsterdam 1949-...
- Hollstein's Dutch & Flemish etchings, engravings and woodcuts ca. 1450-1700*, dl. 35. Ed. C. Schuckman en D. de Hoop Scheffer. Roosendaal 1990, 7-158 (het werk van Adriaen van de Venne).
- M. Holtzwardt, *Emblematum Tyrocinia sive picta poesis latino germanica ... (Strasbourg 1581)*. Ed. P. von Düffel en K. Schmidt. Strasbourg 1968.
- E.C. Homburg, *Schimpff- und ernsthaffte Clio ...* S.l. 1638; en ed. Jena 1642.
- Homerus, *Ilias en Odyssee*. Vert. M.A. Schwartz. Amsterdam 1981.
- P.C. Hoof, zie Porteman 1983.
- [Horapollo]. *The hieroglyphics of Horapollo*. Ed. G. Boas. New York 1950 (Bollingen Series, XXI11).
- Horatius, *The odes and Epodes*. Ed. C.E. Bennett. London etc. 1924 (LCL).
- Horatius, *Oden en Epoden*. Vert. L. van Laar. Baarn 1987.
- Horatius, *Satires, Epistles and Ars poetica*. Ed. H. Rushton Fairclough. London etc. 1936 (LCL).
- Horatius, *Satiren en Brieven*. Vert. L. van Laar. Baarn 1988.
- Horatius, *Ars poetica*. Vert. P.H. Schrijvers. Amsterdam 1980.
- J. de Horozco y Covarrubias, *Emblemas morales ...* Segovia 1589.
- M. Houttuyn, *Natuurlycke historie, of uitvoerige beschrijving der dieren, planten en mineraalen, volgens het samenstel van Linnaeus*. Drie dln. Amsterdam 1761-1785.
- H. Hugo, *Pia desideria*. Antwerpen 1624.
- H. Hugo, *Goddelycke wenschen ...* Vert. J. de Harduwijn. Antwerpen 1629.
- H. Hunger, *Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*. Achte, erweiterte Auflage. Wien 1988.
- C. Huygens, zie Van Strien 1990.

- 1 *Iconclass: an iconographic classification system*. Red. H. van der Waal e.a. 10 dln. Amsterdam 1973-1985.
- IDC, zie: Inter Documentation Company.
- Incogniti scriptoris nova poemata. Nieuwe nederduytsche gedichten ende raedtselen*. Leiden 1624 (facs. ed. J. Becker. Soest 1972).
- F.J. van Ingen, *Vanitas und momento mori in der deutschen Barock-Lyrik*. Diss. Utrecht. Groningen etc. 1966.
- Inter Documentation Company. *Emblem books*. Ed. W. van Dongen. Leiden 1990. (Afgekort als IDC).
- Isidorus Hispalensis, *De summo bono libri III ...* Paris 1538.
- Isidorus Hispalensis, *Liber etymologiarum*. Basel 1489.
- H. Iunius. *Emblemata*. Antwerpen 1565.
- J [Jacobs 1991]. *J. Six van Chandelier. Gedichten*. Ed. A.E. Jacobs. Twee dln. Assen etc. 1991 (Monumenta literaria neerlandica v, 1-2).
- J. Jansen, *Brevitas. Beschouwingen over de beknoptheid van vorm en stijl in de renaissance*. Twee dln. Diss. Amsterdam. Hilversum 1995.
- H.W. Janson, *Apes and ape lore in the middle ages and the renaissance*. London 1952 (Studies of the Warburg Institute, 20).
- [A. Janssen], *De leermeester der zeden, vertoont in Horatius zinnebeelden*. Zesde druk. Amsterdam 1781 (Vierde druk. Amsterdam s.a. [ca. 1730]).
- A. Janssens, *De Nederlandse liefdesemblematiek van 1601 tot 1618*. Een verkenning van de liefdesemblemten van D. Heinsius, O. v. Veen, P.C. Hooft, J. Cats en de *Tronus Cupidinis*. Ongepubliceerde scriptie. Leuven 1975.
- H.M.E. de Jong, *Michael Maier's Atalanta fugiens. Bronnen van een alchemistisch emblemenboek*. Utrecht 1965.
- E. de Jong, *Een schilderij centraal. De slapende Mars van Hendrick ter Brugghen*. Tent. cat. Utrecht 1980.
- De Jonge van Ellemeet, zie: *Museum Catsianum*.
- E. de Jongh, *Zinne- en minnebeelden in de schilderkunst van de zeventiende eeuw*. Amsterdam 1967.
- E. de Jongh, 'Erotica in vogelperspectief. De dubbelzinnigheid van een reeks 17de-eeuwse genrevoorstellingen.' In: *Simiolus* 3 (1968-1969), 22-74.
- E. de Jongh, 'Grape symbolism in paintings of the 16th and 17th centuries.' In: *Simiolus* 7 (1974), 166-191.
- E. de Jongh, *Portretten van echt en trouw. Huwelijk en gezin in de Nederlandse kunst van de zeventiende eeuw*. Tent. cat. Haarlem. Zwolle 1986. (Afgekort als *Portretten van echt en trouw* 1986).
- [Flavius Josephus]. *Josephus*. Ed. H.S.J. Thackeray. Tien dln. London etc. 1926-1930 (LCL).

- Flavius Josephus, *De Joodse oorlog & Uit mijn leven*. Vert. F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes. Baarn 1992.
- [Juvenalis]. *Juvenal and Persius*. Ed. G.G. Ramsay. London etc. 1918 (LCL).
- Juvenalis, *De satiren*. Vert. M. d'Hane-Scheltema. Baarn etc. 1984.
- K G. Kalf, 'Jacob Cats.' In: *Studiën over Nederlandsche dichters der zeventiende eeuw*, dl. 1. Haarlem 1901, 127-267.
- [Katz 1993]. *The emblems of Margaret Gatty. A study of allegory in nineteenth-century children's literature*. Ed. W.R. Katz. New York 1993 (AMS Studies in the emblem, 8).
- A. Katzenellenbogen, *Allegories of the virtues and vices in mediaeval art, from early christian times to the thirteenth century*. London 1939 (Studies of the Warburg Institute, 10).
- A. Keersmaekers, *Wandelend in Den nieuwen lust-hof. Studie over een Amsterdams liedboek 1602-(1604)-1607-(1610) ...* Nijmegen 1985.
- O. Keller, *Die antieke Tierwelt*. Twee dln. Leipzig 1909-1913.
- [Kent en versint 1989]. *Kent, en versint eer datje mint. Vrijen en trouwen 1500-1800*. Red. P. van Boheemen e.a. Tent. cat. Apeldoorn etc. Zwolle 1989.
- A. McNeil Kettering, *Drawings from the Ter Borch studio estate*. Twee dln. Amsterdam 1988. (Catalogus van de Nederlandse tekeningen in het Rijksprentenkabinet. Rijksmuseum Amsterdam, dl. 5, 1-2).
- C. van de Ketterij, *De weg in woorden. Een systematische beschrijving van piëtistisch woordgebruik na 1900*. Diss. Leiden. Assen 1972.
- G. Kirchner, *Fortuna in Dichtung und Emblemik des Barock: Tradition und Bedeutungswandel eines Motivs*. Stuttgart 1970.
- [Kleerkooper 1914-1916]. *De boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de 17e eeuw. Biografische en geschiedkundige aantekeningen*. Verzameld door M.M. Kleerkooper, aangevuld en uitgegeven door W.P. van Stockum jr. Twee dln. 's-Gravenhage 1914-1916 (Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel, 10).
- H.A. Klein, *Graphic worlds of Pieter Bruegel the elder*. New York 1963.
- R. Klein, 'La théorie de l'expression figurée dans les traités Italiens sur les *Imprese*, 1555-1612.' In: *La forme et l'intelligible. Écrites sur la renaissance et l'art moderne. Articles et essais réunies et présentés par André Chastel*. Paris 1970, 125-150. Eerder verschenen in: *Bibliothèque d'humanisme et renaissance* 19 (1957), 320-341.
- F. Klingender, *Animals in art and thought to the end of the middle ages*. Red. E. Antal en J. Hartham. London 1971.
- J.J. Kloek, 'De afdeling negentiende eeuw van het Museum Catsianum. De canonisatie van Jacob Cats.' In: *De boekenwereld* 11 (1995), 221-228.
- S. Klossowski de Rola, *The golden game. Alchemical engravings of the seventeenth century*. London 1988.
- J.H. Kluijver, 'Adriaan van de Venne's *Gezicht op de haven van Middelburg*, geïdentificeerd als het vertrek van Robert Sidney in 1616.' In: *Oud Holland* 109 (1995), 121-142.

- E.M.C.F. Klijn, *Ratten, muizen en mensen. De bestrijding van ratten en muizen in het verleden*. I.s.m. H.G. van de Meijden. Arnhem 1979.
- L. Knappert, *Trouwen en bruiloftvieren*. Baarn 1909.
- L. Knappert, *Van sterven en begraven*. Baarn 1909.
- L. Knappert, *Verloving en huwelijk in vroeger dagen*. Amsterdam s.a.
- J.B. Knipping, *De iconografie van de Contra-reformatie in de Nederlanden*. Twee dln. Hilversum 1939-1940.
- J.B. Knipping, *Iconography of the Counter Reformation in the Netherlands. Heaven on earth*. Translated from the Dutch and thoroughly remodelled. Twee dln. Nieuwkoop etc. 1974.
- J. Köhler, *Der 'Emblematum liber' von Andreas Alciatus (1492-1550). Eine Untersuchung zur Entstehung, Formung antiker Quellen und pädagogischen Wirkung im 16. Jahrhundert*. Hildesheim 1986 (Beiträge zur historischen Bildungsforschung, 3).
- M. Koning, *Lexicon hieroglyphicum sacro-profanum, of woordboek van gewyde en ongewyde voor- en zinnebeelden ...* Zes dln. Dordrecht etc. 1722-1727.
- P. Koning, 'Spreekwoorden als bouwstenen.' In: *De Brune* 1990, 92-106.
- J. Koopmans, 'Cats' Sinne- en minnebeelden.' In: *Vijf letterkundige studiën over de 17de en 18de eeuw*. Red. C.M. Geerars. Zwolle 1958, 33-68.
- H. Kraft, *Die Geschichtlichkeit literarischer Texte. Eine Theorie der Edition*. Tübingen 1973.
- A.C. Kruseman, *Aantekeningen betreffende den boekhandel van Noord-Nederland, in de 17de en 18de eeuw*. Amsterdam 1893 (Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel, 6).
- C.L. Küster, *Illustrierte Aesop-Ausgaben des 15. und 16. Jahrhunderts*. Twee dln. Diss. Hamburg 1970.
- E.J. Kuiper, *De Hollandse 'Schoolordre' van 1625. Een studie over het onderwijs op de Latijnse scholen in Nederland in de 17de en 18de eeuw*. Groningen 1958.
- L A. Lampridius, *Historiae Augustae scriptores sex. Aelius Spartianus, Iulius Capitolinus, Aelius Lampridius, Vulcatius Gallicanus, Trebellius Pollio, & Flavius Vopiscus*. Paris 1603.
- A. Lampridius, *Historiae Augustae scriptores 11 ... cum notis selectis Isaac Casauboni, Cl. Salmasii & Jani Gruteri ...* Leiden 1661.
- J. Landwehr, *Dutch emblem books. A bibliography*. Utrecht 1962.
- J. Landwehr, *Fable books printed in the Low Countries. A concise bibliography until 1800*. Introduction by H. de la Fontaine Verwey. Nieuwkoop 1963.
- J. Landwehr, *Emblem books in the Low Countries 1554-1949. A bibliography*. Utrecht 1970.
- J. Landwehr, *German emblem books 1531-1888. A bibliography*. Utrecht 1972.
- J. Landwehr, *French, Italian, Spanish and Portugese books of devices and emblems 1534-1827. A bibliography*. Utrecht 1976.

- J. Landwehr, *Emblem and fable books printed in the Low Countries 1542-1813. A bibliography*. Third edition. Utrecht 1988.
- J. Langius, *Polyanthea nova*. Frankfurt 1613.
- P. Langlois, *Discours des hieroglyphes aegyptiens, emblemes, devises, et armoires ...* Paris 1584.
- La Perrière: zie Perrière.
- P. Laurens, *L'abeille dans l'ambre. Célébration de l'épigramme de l'époque alexandrine à la fin de la renaissance*. Paris 1989 (Collection d'études anciennes, 59).
- H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. Twee dln. München 1960.
- M. Lausberg, *Das Einzeldistichon. Studien zum antiken Epigramm*. München 1982 (Studia et testimonia antiqua, 19).
- D. Lebey de Batilly [Dionysius Lebeus Batillius], *Emblemata a Iano Iac. Boisardo vesuntino delineata sunt, et a Theodoro de Bry sculpta, et nunc recens in lucem edita*. Frankfurt am Main 1596.
- A.M. Ledeboer, *Het geslacht Van Waesberghe. Eene bijdrage tot de geschiedenis der boekdrukkunst en van den boekhandel in Nederland*. Tweede druk. 's-Gravenhage etc. 1869.
- A.M. Ledeboer, *De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland sedert de uitvinding van de boekdrukkunst tot den aanvang der negentiende eeuw*. Eene proeve. Deventer 1872.
- R.W. Lee, *Ut pictura poesis. The humanistic theory of painting*. New York 1967.
- [Leidse fijnschilders 1988]. *Leidse fijnschilders. Van Gerrit Dou tot Frans van Mieris de Jonge 1630-1760*. Red. E.J. Sluijter e.a. Tent. cat. Leiden. Zwolle 1988.
- J. van Lennep, *Alchemie. Bijdrage tot de geschiedenis van de alchemistische kunst*. Tent. cat. Brussel 1984.
- M. Levi d'Ancona, *The garden of the renaissance. Botanical symbolism in Italian painting*. Firenze 1977.
- C.T. Lewis en C. Short, *A Latin dictionary*. Oxford 1969 (Eerste uitgave 1879).
- K. Lindner, *Geschichte des deutschen Weidwerks*. Berlin 1937-1940.
- J. Lipsius, *De constantia libri duo ...* Antwerpen 1584.
- J. Lipsius, *Over standvastigheid bij algemene rampspoed*. Vert. P.H. Schrijvers. Baarn 1983 (Oorspronkelijke titel: *De constantia in publicis malis*).
- J. Lipsius, *Politicoꝝ sive civilis doctrinae libri sex ...* Leiden 1589.
- L.E. Littré, *Dictionnaire de la langue française*. Vier dln. en suppl. Paris 1873-1883.
- [Livius]. *Livy* ('Ab urbe condita'). Ed. B.O. Foster e.a. Veertien dln. London etc. 1919-1970 (LCL).
- H. de Lubac, *Exégèse médiévale. Les quatre sens de l'écriture*. Vier dln. Paris 1959-1964.
- [Lucanus]. *Lucan* ('De bello civili'). Ed. J.D. Duff. London etc. 1928 (LCL).

[Lucanus]. *De bloedige broederkrijg. Fragmenten uit het Bellum civile van Lucanus*. Vert. H.W. Fortgens. 's-Gravenhage 1982.

Lucretius, *De rerum natura*. Ed. W.H.D. Rouse. Second ed. revised by M. Ferguson Smith. Cambridge, Massachusetts etc. 1982 (LCL).

Lucretius, *Over de natuur*. Vert. A.W. Timmerman. Amsterdam 1984.

H. Luijten, 'Belachelijke dingen ende nochtans niet sonder wijsheyt.' De prenten in Jacob Cats' *Sinne- en minnebeelden*. In: *De boekenwereld* 8 (1992), 202-214.

H. Luijten, 'Lieflijk, geleerd en goddelijk. Josuah Sylvesters sonnet van lof voor Jacob Cats.' In: *Klinkend boeket. Studies over renaissancesonnetten voor Marijke Spijs*. Red. H. Duits e.a. Hilversum 1994, 77-85 (Amsterdamse historische reeks, grote serie, 21).

[Luijten e.a. 1994]. H. Luijten, J. Bloemendal en G. Felix, 'Ad nova semper hians' (Steeds naar iets nieuws verlangend). Het Latijn in Jacob Cats' *Sinne- en minnebeelden*. In: *De zeventiende eeuw* 10 (1994), 292-309.

H. Luijten, 'Gezien of gelezen? Realia en ontleningen in Jacob Cats' *Sinne- en minnebeelden*. In: *Drie edities, drie verhalen*. Lezingen gehouden tijdens het Symposium Teksteditie op 2 december 1994. 's-Gravenhage 1995, 35-37 (Publicaties van het Constantijn Huygens Instituut, 1).

H. Luijten, 'Pracht en pronkstuk van het Nederlandsch Maecenaat. Het *Museum Catsianum* van W.C.M. de Jonge van Ellemeet (1811-1888).' In: *Dierbaar magazijn. Schatten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Red. B. Dongelmans e.a. Amsterdam 1995, 111-122.

M A.T. Macrobius, *Saturnalia*. Ed. I. Willes. Leipzig 1970.

Magnus, zie Albertus Magnus.

E. Mâle, *L'art religieux de la fin du moyen age en France : étude sur l'iconographie du moyen age et sur ses sources d'inspiration*. Paris 1908.

E. Mâle, *L'art religieux après le Concile de Trente : étude sur l'iconographie de la fin du XVIe siècle, du XVIIe, du XVIIIe siècle : Italie, France, Espagne, Flandres*. Paris 1932.

K. van Mander, *Uitbeeldinge der figueren*. Amsterdam 1616.

K. van Mander, *Uitlegging over de Metamorphosis of Herschepping van P. Ovidius Nazo*. Amsterdam 1658.

K. van Mander, *Den grondt der edel vry schilder-const*. Ed. H. Miedema. Twee dln. Utrecht 1973.

E. Margalits, *Florilegium proverbiorum universae latinitatis ...* Budapest 1895.

J.C. Margolin, 'L'inspiration érasmiennne de Jacob Cats.' In: *Handelingen nationale Erasmus-berdenking. Actes commémoration nationale d'Érasme*. Brussel 1970, 113-151.

Martialis, *Epigrams*. Ed. W.C.A. Ker. Twee dln. London etc. 1919-1920 (LCL). Inmiddels in de ed. D.R. Shackleton Baily. Drie dln. Cambridge, Massachusetts etc. 1993 (LCL).

W. Martin, *Het leven en de werken van Gerrit Dou beschouwd in verband met het schildersleven van zijn tijd*. Diss. Leiden 1901.

- [Masters 1984]. *Masters of seventeenth-century Dutch genre painting*. Red. P.C. Sutton. Tent. cat. Philadelphia etc. London 1984.
- M. Mathijssen, 'Het editeren van historische teksten.' In: *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw. Twaalf verkenningen*. Red. W. van den Berg e.a. Utrecht 1986, 254-270.
- M. Mathijssen, *Naar de letter. Handboek editiewetenschap*. Assen 1995.
- MC 1870 en MC 1887, zie: *Museum Catsianum*.
- T. ter Meer, *Snel en dicht. Een studie over de epigrammen van Constantijn Huygens*. Diss. Amsterdam 1991.
- P.J. Meertens, *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw*. Amsterdam 1943.
- P.J. Meertens, 'De Groot en Heinsius en hun Zeeuwse vrienden.' In: *Het archief, vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 1949-1950. Middelburg 1950, 53-99.
- P.J. Meertens, 'Emblematiek en volkskunst.' In: *Volkskunde* 70 (1969), 203-211.
- H. Meeus, *Zacharias Heyns, uitgever en toneelacteur*. Bio-bibliografie met een uitgave en analyse van de *Vriendts-Spieghel*. Drie dln. Diss. Leuven 1990.
- H. Meeus, 'In dees spiegel zal de domme jeucht met vreucht leeren.' In: *De zeventiende eeuw* 7 (1991), 127-143.
- Pomponius Mela, *De chorographia libri tres*. Ed. A. Silberman. Paris 1988.
- M. Metschies, *Zitat und Zitierkunst in Montaignes Essais*. Genève etc. 1966.
- G. Meurier, *Trésor des sentences dorees, et argentees. Proverbes et dictions communs ...* Köln [Genève?] 1617.
- G. Meurier, *Le grand dictionnaire François-Flamen ...* Rotterdam 1618.
- M. de Meyer, *De volks- en kinderprent in de Nederlanden van de 15e tot de 20e eeuw*. M.m.v. G. Koch-de Meyer en W.C. van Kuyck. Antwerpen etc. 1962.
- M. de Meyer, *Volksprenten in de Nederlanden 1400-1900. Religieuze, allegorische, satirische en verhalende prenten. Speelkaarten, ganzen- en uilenborden, driekoningenbriefjes, nieuwjaarsprenten*. Amsterdam 1970.
- M. Meyer, *Das Kostüm auf niederländischen Bildern. Zum Modewandel im 17. Jahrhundert*. Münster 1986.
- V. de Meyere, *De kinderspelen van Pieter Bruegel den Oude verklaard*. Antwerpen 1941.
- Middelnederlandsch woordenboek*. E. Verwijs en J. Verdam. Elf dln. 's-Gravenhage 1885-1952. (Afgkort als MNW).
- H. Miedema, 'The term 'Emblema' in Alciati.' In: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 31 (1968), 234-250.
- H. Miedema, *Beeldespraek. Register op D.P. Pers' uitgave van Cesare Ripa's Iconologia (1644)*. Doornspijk 1987.

J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus ... Series Latina*. 221 dln. Paris 1844-1904. (Afgekort als *PL*).

J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus ... Series Graeca*. 161 dln. Paris 1857-1912. (Afgekort als *PG*).

MNW, zie: *Middelnederlandsch woordenboek*.

E.W. Moes en C.P. Burger, *De Amsterdamsche boekdrukkers en uitgevers in de zestiende eeuw*. Vier dln. Amsterdam 1896-1915.

E.F. von Monroy, *Embleme und Emblembücher in den Niederlanden 1560-1630. Eine Geschichte der Wandlungen ihres Illustrationsstils*. Red. H.M. von Erffa. Utrecht 1964.

M. de Montaigne, *Alle de werken ...* vertaalt door J.H. Glazemaker. Amsterdam 1672.

[Montaigne]. *Les essais de Michel de Montaigne*. Ed. P. Villey, réédité sous la direction ... de V.-L. Saulnier. Twee dln. Paris 1978.

M. de Montaigne, *Essays*. Vert. F. de Graaff. Amsterdam 1993.

G. de Montenay, *Emblemes, ou devises chretiennes, composees par Damoise Georgette de Montenay*. Lyon 1571.

G. de Montenay, *Honderd christelijke zinnebeelden naar Georgette de Montenay, door Anna Roemers Vischer*. Ed. A.D. Schinkel. S.l. 1854.

[*Moral emblems* 1862]. *Moral emblems with aphorisms, adages, and proverbs, of all ages and nations from Jacob Cats and Robert Farlie*. Second ed. London 1862.

B.M. du Mortier, 'De handschoen in de huwelijksymboliek van de zeventiende eeuw.' In: *Bulletin van het Rijksmuseum* 32 (1984), 189-201.

Museum Catsianum. Verzameling van W.C.M. de Jonge van Ellemeet 1839-1870. Utrecht 1870. (Afgekort als *MC* 1870).

Museum Catsianum 1837-1887. Ed. W.C.M. de Jonge van Ellemeet. Tweede, vermeerderde uitgave. 's-Gravenhage 1887. (Afgekort als *MC* 1887).

N F. Nagtglas, *Levensberichten van Zeeuwen, zijnde een vervolg op P. de la Rue, Geletterd, staatkundig en heldhaftig Zeeland*. Twee dln. Middelburg 1890-1893.

F. Nagtglas, *Zelandia illustrata. Verzameling van kaarten, portretten, platen enz., betreffende de oudheid en geschiedenis van Zeeland, toebehoorende aan het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*. Twee dln. Middelburg 1879-1880.

A.M. Nauwelaerts, 'De meisjesopvoeding volgens Juan Luis Vives.' In: *Liber amicorum Victor d'Espaillier*. Leuven 1976, 117-142 (Studia paedagogica, nieuwe reeks, 5).

[*Nederlandse emblemata* 1983]. *Nederlandse emblemata. Bloemlezing uit de Noord- en Zuidnederlandse emblemata-literatuur van de 16de en 17de eeuw*. Ed. P.J. Meertens, m.m.v. H. Sayles. Leiden 1983.

S. Neugebauer, *Wie kijkt, die leest – Wie leest, die kijkt*. Een beschouwing van het schilderij van Adriaen van de Venne, schilder en tekenaar, waarop afgebeeld de drukkerij van diens broer Jan van de Venne, uitgever, drukker en boekverkoper te Middelburg (1623). Ongepubliceerde scriptie. Amsterdam 1993.

Nieuw licht op de Gouden Eeuw. Hendrick ter Brugghen en tijdgenoten. Eindred. A. Blankert en L.J. Slatkes. Tent. cat. Utrecht. Braunschweig 1987.

Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Red. P.C. Molhuysen e.a. Tien dln. Leiden 1911-1937. (Afkort als NNBW).

M.S. Nolde, *Whitney's 'A choice of emblemes' and three commonplace collections of Erasmus. A study in the interaction of the emblematic and commonplace traditions.* Diss. Saint Louis 1964.

N.F. Noordam, 'Cats als volksopvoeder.' In: *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs: inleiding, bronnen, onderzoek.* Red. B. Kruithof e.a. Nijmegen 1982, 307-317. Eerder verschenen in *Paedagogische studiën* 38 (1961), 1-13.

J. van der Noot, *Het bosken en het theatre.* Ed. W.A.P. Smit en W. Vermeer. Amsterdam etc. 1953.

C. Nozeman en M. Houutuyn, *Nederlandsche vogelen; volgens hunne huishouding, aert en eigenschappen beschreeven ...* Vijf dln. Amsterdam 1770-1829.

o [Oates 1940]. *The stoic and epicurean philosophers. The complete extant writings of Epicurus, Epictetus, Lucretius, Marcus Aurelius.* Ed. W.J. Oates. New York 1940.

ODC, zie: *The Oxford dictionary of the christian church.*

[H. van Offelen], *Devises et emblemes anciennes et modernes, tirées des plus celebres auteurs ...* Amsterdam 1695.

F. Ohly, 'Vom geistigen Sinn des Worters im Mittelalter.' In: *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 89 (1958-1959), 1-23. Tevens in: F. Ohly, *Schriften zur mittelalterlichen Bedeutungsforschung.* Darmstadt 1977, 1-31.

A. Otto, *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer.* Twee dln. Hildesheim 1962-1968.

Ovidius, *The art of love, and other poems.* Hierin zijn opgenomen de *Ars amatoria* en de *Remedia amoris.* Ed. J.H. Mozley. London etc. 1929 (LCL).

Ovidius, *De minnekunst & Remedies tegen de liefde.* Vert. E. de Laet. Antwerpen etc. s.a.

Ovidius, *Minnekunst.* Vert. M. Kat. Amsterdam 1993.

Ovidius, *Fasti.* Ed. J.G. Frazer. London etc. 1959 (LCL).

Ovidius, *Heroides and amores.* Ed. G. Showerman. London etc. 1921 (LCL).

Ovidius, *Amores.* Vert. J. Nagelkerken. Baarn 1995.

[Ovidius]. *The metamorphoses of Ovid.* Ed. M.M. Innes. Zestiende druk. Harmondsworth etc. 1981.

Ovidius, *Metamorphosen.* Vert. M. d'Hane-Scheltema. Amsterdam 1993.

Ovidius, *Tristia, Ex ponto.* Ed. A.L. Wheeler. Second ed., revised by G.P. Goold. Cambridge, Massachusetts etc. 1988 (LCL).

The Oxford dictionary of the christian church. Second ed. F.L. Cross en E.A. Livingstone. London etc. 1974. (Afkort als ODC).

- P M. Pallavicini, *Devises & emblemes d'amour, anciennes & modernes moralisees en vers françois & expliquées, en sept langues*. Amsterdam 1696. (Op de titelprent als Parravicini).
- [Panofsky 1939 en 1984]. E. Panofsky, 'Blind Cupid.' In: *Studies in iconology. Humanistic themes in the art of the renaissance*. New York 1939, 95-128. Vertaling in: *Iconologische studies*. Nijmegen 1984, 79-100.
- C. Paradin, *Devises heroïques*. Lyon 1557 (facs. ed. A. Saunders. Aldershot 1989).
- C. Paradin, *Symbola heroica*. Antwerpen 1583.
- Parravicini, zie: Pallavicini.
- Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearbeitung begonnen von G. Wissowa. Vijfendertig dln. Stuttgart etc. 1893-1974. (Afgeskort als PRE).
- A. Payne, *Medieval beasts*. London 1990.
- [Peeters 1988]. *Vijf eeuwen gezinsleven, liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*. Red. H. Peeters e.a. Nijmegen 1988.
- G. de la Perrière, *La morosophie ...* Lyon 1553.
- G. de la Perrière, *Le theatre des bons engins*. Paris s.a. [1539].
- G. de la Perrière, *Tpalays der gheleerden ingienen ...* Antwerpen 1556.
- D.P. Pers, *Bellerophon of lust tot wysbeyd ...* Amsterdam 1614.
- [A. Persius Flaccus]. *Juvenal and Persius*. Ed. G.G. Ramsay. London etc. 1918 (LCL).
- F. Philippi, *Kleines lateinisches Conversationslexicon. Ein lexicographisches Handbuch der üblichsten lateinischen Sprichwörter, Sentenzen, Gnomon und Redensarten ...* Zweite Auflage. Leipzig 1833.
- Der Physiologus*. Ed. O. Seel. Zweite Auflage. Zürich etc. 1967.
- F. Picinelli, *Mundus symbolicus ...* Twee dln. Köln 1687 (facs. ed. D. Donat. Hildesheim etc. 1979; de ed. princ. dateerde van 1669; een herdruk verscheen o.m. in Köln 1694).
- Plato, *Opera. Graeca et latine*. Ed. R.B. Hirschig. Drie dln. Paris 1873-1880.
- Plato, *Gorgias*. In: *Lysis, Symposium, Gorgias*. Ed. W.R.M. Lamb. Cambridge, Massachusetts 1975 (LCL).
- Plato, *Nomoi* ('Leges'). In: *Laws*. Ed. R.G. Bury. Twee dln. London etc. 1926 (LCL).
- Plato, *Politeia* ('Respublica'). In: *The republic*. Ed. P. Shorey. Twee dln. London etc. 1930-1935 (LCL).
- Plato, *Politeia. Constitutie*. Vert. G. Koolschijn. Derde, geheel herziene druk. Amsterdam 1991.
- Plato, *Symposium*. In: *Lysis, Symposium, Gorgias*. Ed. W.R.M. Lamb. Cambridge, Massachusetts 1975 (LCL).
- Plato, *Het symposium. Een gesprek over de liefde*. Vert. D. Loenen. Derde druk. Amsterdam 1970.
- Plato, *Verzameld werk*. Vert. X. de Win. Drie dln. Haarlem 1963.

- Plautus*. Ed. P. Nixon. Vijf dln. London etc. 1916-1938 (LCL). Hierin o.m.: *Bacchides*, *Cistellaria*, *Curculio*, *Poenulus*, *Trinummus*, en *Truculentus*.
- T. Maccius Plautus, *De Carthager. De Vrek*. Vert. J. Hemelrijk sr. Bussum etc. 1969.
- T. Maccius Plautus, *De ezelskomedie. Vrouw verloot. Het kistje*. Vert. J. Hemelrijk sr. Bussum etc. 1969.
- T. Maccius Plautus, *De gezusters Bacchis. De knorrepot*. Vert. J. Hemelrijk sr. Hilversum etc. 1967.
- T. Maccius Plautus, *De krijgsgevangenen. Driestuiverscomedie*. Vert. J. Hemelrijk sr. Bussum etc. 1967.
- Plinius, *Historiae mundi libri XXXI/II*. Frankfurt am Main 1599.
- Plinius, *Natural history*. Ed. H. Rackham e.a. Tien dln. London etc. 1938-1966 (LCL).
- Plinius, *Des wijtberoemden, hooggeleerden ouden philosophi ende natuyrcondigers, boecken ende schriften ...* Arnhem 1610.
- A. Plokker, *Adriaen Pietersz. van de Venne (1589-1662). De grisailles met spreukbanden*. Amersfoort etc. 1984.
- J. Pluis, *Kinderspelen op tegels*. M.m.v. M. van den Akker en G. de Ree. Assen 1979.
- M. Pluis, *Ontwerptekeningen voor boekillustraties van Adriaen Pietersz. van de Venne in het Museum Catsianum*. Ongepubliceerde scriptie. Leiden 1987.
- Plutarchus, *Lives* ('Vitae'). Ed. B. Perrin. Elf dln. London etc. 1914-1926 (LCL).
- Plutarchus, *Moralia*. Zestien dln. Ed. F. Cole Babbitt e.a. London etc. 1927-1976 (LCL).
- Plutarchus, *Les oeuvres morales & meslees de Plutarque*. Vert. J. Amyot. Paris 1572 (facs. ed. M.A. Screech. Twee dln. S.l. 1971-1972).
- Plutarchus, *Bloemlezing uit de Moralia*. Vert. A. Koster. Amsterdam 1954.
- Plutarchus, *Huwelijk. Moraal en praktijk*. Vert. H.L. van Dolen. Amsterdam 1993.
- A.A. van der Poel, 'Het Munnikenhof te Grijskerke.' In: *Zeeuws tijdschrift* 14 (1964), 200-208.
- M. Polus [Matthew Poole], *Synopsis criticorum aliorumque Sacrae Scripturae interpretum et commentatorum [...]*. Zes dln. Utrecht 1684-1686.
- Polybius, *The histories* ('Historiae'). Ed. W.R. Paton. Zes dln. London etc. 1922-1927. (LCL).
- W.C. Poortman, *Bijbel en prent*. Twee dln. 's-Gravenhage 1983-1986. Deel 1: *Boekzaal van de Nederlandse Bijbels* (1983).
- [Porteman 1975-1]. K. Porteman, 'Nieuwe gegevens over de drukgeschiedenis, de bronnen en de auteur van de embleembundel *Amoris divini et humani antipathia*.' In: *Ons geestelijk erf* 49 (1975), 193-213.
- [Porteman 1975-2]. K. Porteman, 'Miscellanea emblematica.' In: *Spiegel der letteren* 17 (1975), 161-193.

[Porteman 1975-3]. K. Porteman, 'Voor een geschiedenis van de Nederlandse emblemataliteratuur.' In: *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis* 29 (1975), 199-215.

[Porteman 1977-1]. K. Porteman, *Inleiding tot de Nederlandse emblemataliteratuur*. Groningen 1977.

[Porteman 1977-2]. K. Porteman, "Ey kijckt toch, kijckt toch eens, gesellen ...' Vierhonderd jaar vader Cats (1577-1660)." In: *Ons erfdeel* 20 (1977), 732-747.

K. Porteman, "D'een klapt, t'geen d'ander heelde.' Kijken en lezen in en rond *Den gulden winckel* (1613)." In: *Visies op Vondel na 300 jaar*. Red. S.F. Witstein en E.K. Grootes. Den Haag 1979, 26-59.

K. Porteman, 'Hoofts 'Voorreden tot de Jeucht' (1611).' In: *Spektator* 11 (1981-1982), 171-190.

[Porteman 1983]. P.C. Hooft, C.G. Plemp, R.J. de Nerée, *Emblemata amatoria, Afbeeldinghen van minne, Emblèmes d'amour (Amsterdam 1611)*. Ed. K. Porteman. M.m.v. A. Welkenhuysen. Leiden 1983.

K. Porteman, 'Nederlandse embleemtheorie: van Marcus Antonius Gillis (1566) tot Jacob Cats (1618).' In: *Wort und Bild* 1984, 1-6.

K. Porteman, "T'is al goet wat cunste doet.' Beschouwingen bij een drukkersmerk van de gebroeders Van de Venne.' In: *Liber amicorum Leon V'oet*. Red. F. de Nave. Antwerpen 1985, 329-345. Speciaalnummer van *De gulden passer* 61-63 (1983-1985).

K. Porteman, 'Jacob Cats' *Twee-en-tachtigjarig leven* als autobiografie.' In: *Eer is het lof des denchts. Opstellen over renaissance en classicisme aangeboden aan dr. Fokke V'eenstra*. Red. H. Duits e.a. Amsterdam 1986, 154-161.

Joachim von Sandrart, Joost van den Vondel, Caspar Barlaeus, *De maanden van het jaar*. Ed. K. Porteman. Wommelgem 1987.

[Porteman 1990-1]. K. Porteman, 'Johan de Brunes emblematische essays.' In: *De Brune* 1990, 108-118.

[Porteman 1990-2]. K. Porteman, 'The earliest reception of the 'Ars emblematica' in Dutch: an investigation into preliminary matters.' In: *The European emblem* 1990, 33-53.

[Porteman 1992-1]. K. Porteman, "Embellished with emblems': about the incorporation of emblems in other genres in Dutch literature.' In: *The emblem in renaissance and baroque Europe* 1992, 70-88.

[Porteman 1992-2]. K. Porteman, 'Cats's concept of the emblem and the role of occasional meditation.' In: *Emblematica* 6 (1992), 65-82. Een bewerking hiervan onder de titel: "Soo dacht ick om de worm, die eeuwich knagen sal.' De 'invallen' van de oude Cats.' In *Zeeuws tijdschrift* 4-5 (1994), 168-173.

K. Porteman, 'De nationale benadering van het emblema. Roemer Visscher en Jan Luyken.' In: *Niederlandistik und Germanistik. Tangenten und Schnittpunkte*. Festschrift für Gerhard Worgt zum 65. Geburtstag. Red. H. Hipp. Frankfurt am Main etc. 1993, 179-195.

K. Porteman, 'Het embleem als 'genus iocosum'. Theorie en praktijk bij Cats en Roemer Visscher.' In: *De zeventiende eeuw* 11 (1995), 184-197.

Portretten van echt en trouw 1986, zie De Jongh.

M. Praz, *Studies in seventeenth-century imagery*. Second ed. Roma 1964 (Sussidi eruditi, 16).

PRE, zie: *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*.

Probleme der Kommentierung. Kolloquien der deutschen Forschungsgemeinschaft Frankfurt am Main 12-14. Oktober 1970 und 16-18. März 1972. Red. W. Frühwald e.a. Boppard 1975 (Kommission für germanistische Forschung, Mitteilung 1).

Propertius ('Elegiae'). Ed. H.E. Butler. London etc. 1924 (LCL).

[*Proverbia*]. *Proverbia Germanica*. Ongedateerde (waarschijnlijk zeventiende-eeuwse) bundel met spreekwoorden in het Duits, Italiaans, Frans, Nederlands en Engels. Drie maal opnieuw genummerd (aangeduid met I, II en III; signatuur: KB 187 N 11).

R Rabelais, *Oeuvres complètes*. Ed. J. Boulenger. Revue et complétée par L. Scheler. Paris 1970.

B. Rang, 'Een maecht kan eerbaer zijn en niet te min geleerd' (Cats). Diskussies over vrouwen, wetenschap en studie in de 17de en 18de eeuw.' In: *Comenius* 23 (1986), 272-291.

L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*. Drie dln. Paris 1955-1959.

E.H. Rehermann, *Das Predigt-exempel bei protestantischen Theologen des 16. und 17. Jahrhunderts*. Göttingen 1977.

[Ripa 1644]. *Iconologia, of uytbeeldingen des verstands. Van Cesare Ripa van Perugien ... Uyt het Italiaens vertaelt door D.P. Pers*. Amsterdam 1644 (facs. ed. J. Becker. Soest 1971).

I. Rivers, *Classical and christian ideas in English renaissance poetry*. London 1979.

A. Robert, *Rerum indicatarum libri IIII*. Ed. tertia. Köln 1599.

L. Röhrich, *Lexikon der sprichwörterlichen Redensarten*. Freiburg 1973.

A.J. Rösel van Rosenhof, *De natuurlyke historie der insecten ...* Vier dln. Haarlem etc. s.a. [1765-ca.1783].

N. de Roever, *Van vrijen en trouwen. Bijdrage tot de geschiedenis van oud vaderlandsche zeden*. Haarlem 1891.

G. Rollenhagen, *Nucleus emblematum selectissimorum*. Köln 1611 (facs. ed. Hildesheim etc. 1985).

G. Rollenhagen, *Selectorum emblematum, centuria secundum*. Arnhem 1613.

[Rollenhagen]. *Emblemata, volsinnighe uytbeelsels by Gabrielem Rollenhagium ...* Vert. Z. Heyns. Arnhem 1615.

E. Rombauts, *Leven en werken van Pater Adrianus Poirters S.J. (1605-1674)*. Bijdrage tot de studie der didactisch-moraliserende letterkunde in de xviiie eeuw in Zuid-Nederland. Gent s.a. [1930] (Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde, reeks VI, nr. 46).

- E. van Roosmalen-Mann, 'Cats' illustrator: Adriaen Pietersz. van de Venne.' In: *Visies op Jacob Cats en zijn tijd. Bulletin van de werkgroep historie en archeologie van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, afl. 28 (1978), 8-25.
- [Roscher]. *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*. Red. W.H. Roscher e.a. Negen dln. Leipzig 1884-1937.
- [Le Roux 1859]. [A.J.V.] le Roux de Lincy, *Le livre des proverbes français*. Seconde ed. Twee dln. Paris 1859 (facs. ed. Genève 1968).
- M. Royalton-Kisch, *Adriaen van de Venne's Album in the Department of Prints and Drawings in the British Museum*. London 1988.
- P. de la Ruë, *Geletterd Zeeland ...* Middelburg 1741.
- Quintus Curtius Rufus, zie Curtius.
- I. Ruscelli, *Le imprese illustri ...* Venezia 1584.
- D. Russell, 'The term 'Emblème' in sixteenth-century France.' In: *Neophilologus* 59 (1975), 337-351.
- D. Russell, *The emblem and device in France*. Lexington 1985 (French Forum Monographs, 59).
- D. Russell, 'The emblem and authority.' In: *Word and image* 4 (1988), 81-87.
- L.M. de Rijk, *Middeleeuwse wijsbegeerte. Traditie en vernieuwing*. Tweede, herziene druk. Assen 1981.
- s [Sallustius]. *Sallust*. Ed. J.C. Rolfe. London etc. 1920 (LCL). Hierin: *Bellum Iugurthinum*.
- [Sambucus]. *De emblemata van Joannes Sambucus uitgegeven door de Officina Plantiniana. Reproductie van de Latijnse editie van 1564 en van de tekst van de Nederlandse vertaling van 1566 en van de Franse vertaling van 1567*. Facs. ed. L. Voet en G. Persoons. Speciaalnummer van *De gulden passer* 58-60 (1980-1982).
- A. Saunders, *The sixteenth-century French emblem-book. A decorative and useful genre*. Genève 1988 (Travaux d'humanisme et renaissance, CCXXIV).
- M. Scève, *Délie, object de plus haut vertu (Paris 1564)*. Ed. F. Charpentier. Paris 1984.
- S. Schama, *The embarrassment of riches. An interpretation of Dutch culture in the Golden Age*. London 1987.
- S. Scheibe e.a. *Vom Umgang mit Editionen*. Eine Einführung in Verfahrensweisen und Methoden der Textologie. Berlin 1988.
- M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Cupido in de Nederlandse letterkunde van de renaissance.' In: *Hermeneus* 47 (1975), 82-91.
- M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Christus, Hymenaeus of de 'Teelzucht'.' In: *Visies op Vondel na 300 jaar*. Red. S.F. Witstein en E.K. Grootes. Den Haag 1977, 11-25.
- M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Anna Roemers Visscher: de tiende van de negen, de vierde van de drie.' In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden 1979-1980*. Leiden 1981, 3-14.

- M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Personage of persoonlijkheid. Het ik in de Nederlandse lyriek van de 17de eeuw.' In: *De ontdekkingen van het subject*. Acta colloquium Utrecht 8 december 1989. Red. B.F. Scholz en A.-J. Gelderblom. Utrecht 1989, 37-55 (Utrecht renaissance studies, 7).
- M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Spiritualiteit en armenzorg bij Six van Chandelier, Cats en Lodensteyn.' In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992), 760-770.
- M. Schilling, 'Die literarischen Vorbilder der Ludwigsburger und Gaarzer Embleme.' In: Harms en Freytag, *Außerliterarische Wirkungen* 1975, 41-71.
- M. Schilling, *Imagines mundi: metaphorische Darstellungen der Welt in der Emblemik*. Frankfurt am Main etc. 1979.
- A. Schöne, *Emblemik und Drama im Zeitalter des Barock*. Zweite Auflage. München 1968.
- B.F. Scholz, 'Semantik oder Ontologie. Zur Bestimmung des 'Verhältnisses zur Wirklichkeit' in der neueren Emblemtheorie.' In: *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 53 (1979), 362-277.
- B.F. Scholz, 'Didaktische Funktion und Textkonstitution im Emblem.' In: *Jahrbuch für Internationale Germanistik* 13-Heft 2 (1981), 10-35.
- B.F. Scholz, 'Reading emblematic pictures.' In: *Komparatistische Hefte* 5-6 (1982), 77-88 (Literatur und die andere Künste. Universität Bayreuth).
- [Scholz 1984-1]. B.F. Scholz, 'Overwegingen bij de tekstsoort 'embleem' en bij het genre van Roemer Visschers *Sinnepoppen*.' In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 100 (1984), 73-106.
- [Scholz 1984-2]. B.F. Scholz, 'Emblematisches Abbilden als Notation. Überlegungen zur Hermeneutik und Semiotik des emblematischen Bildes.' In: *Poetica. Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft* 16 (1984), 61-90. Ook in: *Modelle für eine Semiotische Rekonstruktion der Geschichte der Ästhetik*. Red. H. Paetzold. Aachen 1987, 35-63.
- B.F. Scholz, 'Ownerless legs or arms stretching from the sky: notes on an emblematic motif.' In: *Alciato and the emblem tradition* 1989, 249-283.
- B.F. Scholz, 'De 'economische sector' in Roemer Visschers *Sinnepoppen*.' In: *De zeventiende eeuw* 6 (1990), 17-26.
- P.M. Schon, *Vorformen des Essays in Antike und Humanismus. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der 'Essais' von Montaigne*. Wiesbaden 1954 (Mainzer Romanistische Arbeiten, 1).
- F. Schoonhovius, *Emblemata, partim moralia, partim etiam civilia*. Gouda 1618 (facs. ed. D. Tschizewskij. Hildesheim 1975).
- G.D.J. Schotel, *Het oud-hollandsch huisgezin der zeventiende eeuw*. Tweede, verbeterde en geïllustreerde uitgave door H.C. Ronge. Leiden s.a. (Eerste druk Haarlem 1868).
- S. Schroeter, *Jacob Cats' Beziehungen zur deutschen Literatur*. Diss. Heidelberg 1905.
- J. Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde*. Tweede, herziene druk. Twee dln. Zutphen s.a. [1930-1933].

- P.H. Schrijvers, *Het lied van Iopas. Verbindingen van literatuur en natuurwetenschap in het Latijn*. Inaugurale rede. Groningen 1978.
- O. Schumann, *Lateinisches Hexameter-Lexikon. Dichterisches Formelgut von Ennius bis zum Archipoeta*. Zes dln. München 1979-1983 (Monumenta Germaniae Historica, Hilfsmittel 4).
- I. Schwendemann, *Probleme humanistischer Moralistik in den emblematischen Werken des Guillaume de la Perrière*. Diss. Marburg, Lahn 1966.
- S. Segal, *A fruitful past. A survey of the fruit still lifes of the Northern and Southern Netherlands from Brueghel till Van Gogh*. Gallery P. de Boer (Amsterdam) en Herzog Anton Ulrich-Museum (Braunschweig) 1983.
- S. Segal, *A prosperous past. The sumptuous still life in the Netherlands 1600-1700*. Red. W.B. Jordan. 's-Gravenhage 1988.
- K. Segermann, *Das Motto in der Lyrik. Funktion und Form der 'épigraphe' vor Gedichten der französischen Romantik sowie der nachromantischen Zeit*. München 1977 (Bochumer Arbeiten zur Sprach- und Literaturwissenschaft, 12).
- P.R. Sellin, 'Daniel Heinsius' Nederduytsche Poemata. De uitgaven van 1616 en 1618.' In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 78 (1961), 241-246.
- B. van Selm, *Een menighe treffelijcke Boecken. Nederlandse boekhandelscatalogi in het begin van de zeventiende eeuw*. Diss. Amsterdam. Utrecht 1987.
- B. van Selm, "... te bekomen voor een Civielen prijs.' De Nederlandse boekprijs in de zeventiende eeuw als onbekende grootheid.' In: *De zeventiende eeuw* 6 (1990), 98-116.
- B. van Selm, *Inzichten en vergezichten. Zes beschouwingen over het onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse boekhandel*. Red. H. van Goinga en P. Hoftijzer. Met een bibliografie van de auteur door P.J. Verkruisje. Amsterdam 1992.
- Seneca, [*Opera*]. Basel 1515.
- Seneca, *Ad Lucilium epistulae morales*. Ed. R.M. Gummere. Drie dln. London etc. 1917-1925 (LCL).
- Seneca, *Brieven aan Lucilius*. Vert. C. Verhoeven. Baarn 1980.
- Seneca, *Moral essays*. Ed. J.W. Basore. Drie dln. London etc. 1928-1951 (LCL). Hierin o.m.: *De ira*, *De tranquillitate animi*, *De beneficiis*, en *De consolatione ad Helviam*.
- Seneca, *Vragen en antwoorden*. Vert. C. Verhoeven. Baarn 1983.
- Seneca, *Tragedies*. Ed. F.J. Miller. Twee dln. London etc. 1917 (LCL). Hierin o.m.: *Agamemnon*, *Hercules furens*, *Hippolytus (Phaedra)*, *Octavia*, *Oedipus*, *Thyestes*, *Troades*, en *Medea*.
- Sententiae sive loci communes utriusque iuris, serie alphabetica digesti [...]. Hisce adiecimus legum flosculos selectissimos ...* Apud Iohannem Birckmannum & Theodorum Baumium. Köln 1568.
- A. Sivirsky, 'De Nederlandse emblemata van de Hongaar Sambucus: de eerste Nederlands-Hongaarse dichtbundel.' In: *Ons erfdeel* 24 (1981), 729-736.

- J. Six van Chandelier, zie Jacobs 1991.
- L.A.J.W. Sloet, *De dieren in het Germaansche volksgeloof en volksgebruik*. 's-Gravenhage 1887.
- E.J. Sluijter, *De 'heydensche Fabulen' in de Noordnederlandse schilderkunst circa 1590-1670. Een proeve van beschrijving en interpretatie van schilderijen met verhalende onderwerpen uit de klassieke mythologie*. Diss. Leiden. 's-Gravenhage 1986.
- K. Sluyterman, *Huisraad en binnenhuis in Nederland in vroegere eeuwen*. Tweede, veel vermeerderde, druk. 's-Gravenhage 1925.
- H. Smilde, *Jacob Cats in Dordrecht. Leven en werken gedurende de jaren 1623-1636*. Diss. Amsterdam. Groningen etc. 1938.
- W.A.P. Smit, 'Aanteekeningen bij het proza van Cats. Verslag van een mislukte verkenning.' In: *Aandacht voor Cats* 1962, 74-94.
- D.R. Smith, *Masks of wedlock. Seventeenth-century Dutch marriage portraiture*. Ann Arbor, Michigan 1982.
- M.B. Smits-Veldt, *Samuel Coster, ethicus-didacticus: een onderzoek naar dramatische opzet en morele instructie van Ithys, Polyxena en Iphigenia*. Diss. Amsterdam. Groningen 1986.
- M.B. Smits-Veldt en H. Luijten, 'Nederlandse pastorale poëzie in de zeventiende eeuw: verliefde en wijze herders.' In: *Het gedroomde land. Pastorale schilderkunst in de Gouden Eeuw*. Tent. cat. Utrecht. Zwolle 1993.
- C. Iulius Solinus, *Collectanea rerum memorabilium*. Ed. T. Mommsen. Berlin 1895.
- M. Spies, 'Rhetorica's en poetica's in de renaissance en hun invloed op de Nederlandse literatuur.' In: *Lampas. Tijdschrift voor Nederlandse classici* 18 (1985), 143-161.
- J. van den Vondel, *Twee zeevaart-gedichten ...* Ed. M. Spies. Twee dln. Amsterdam etc. 1987 (Monumenta literaria neerlandica, 111, 1-2).
- [Spies 1991-1]. M. Spies, 'Poetsche fabriekken' en andere allegorieën, eind 16de-begint 17de eeuw.' In: *Oud Holland* 105 (1991), 228-243.
- [Spies 1991-2]. M. Spies, 'Betaald werk? Poëzie als ambacht in de 17e eeuw.' In: *Holland, regionaal-historisch tijdschrift* 23 (1991), 210-224 (Speciaalnummer: Kunst in opdracht in de Gouden Eeuw).
- [*Sprache der Bilder* 1978]. *Die Sprache der Bilder. Realität und Bedeutung in der niederländischen Malerei des 17. Jahrhunderts*. Tent. cat. Braunschweig 1978.
- H. Stegmeier, 'Sub Verbo 'Sinnbild'.' In: *Humaniora. Essays in literature, folklore, bibliography. Honoring A. Taylor*. Red. W.D. Hand e.a. New York 1960, 115-120. Ook verschenen in: *Emblem und Emblematikrezeption*. Red. S. Penkert. Darmstadt 1978, 23-29.
- A. Stegmann, *Les théories de l'emblème et de la devise en France et en Italie (1520-1620)*. Tours 1983 (Centre d'études supérieures de la renaissance de Tours).
- A.G. Stewart, *Unequal lovers. A study of unequal couples in Northern art*. New York 1977.
- J. Stobaeus, *Anthologium*. Ed. C. Wasmuth en O. Hense. Vijf dln. Berlin 1884-1912 (facsim. ed. [Berlin] 1974).

- F.A. Stoett, *Nederlandse spreekwoorden en gezegden: verklaard en vergeleken met die in het Frans, Duits en Engels*. Negende, geheel herziene en zeer vermeerderde druk, bewerkt door C. Kruyskamp. Zutphen 1974.
- [Strabo]. *The geography of Strabo*. Ed. H.L. Jones. Acht dln. London etc. 1917-1932 (LCL).
- L. Strengtholt, 'Letterkundig leven in Zeelands Gouden Eeuw.' In: *Nebalennia* 75 (1989), 25-36.
- C.G. Stridbeck, *Bruegelstudien. Untersuchungen zu den ikonologischen Problemen bei Pieter Bruegel d.Ä. sowie dessen Beziehungen zum niederländischen Romanismus*. Stockholm 1956 (Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm studies in history of art, 2).
- [Van Strien 1990]. *Constantijn Huygens Mengelingb*. Ed. A. van Strien. Diss. Amsterdam 1990.
- Suetonius*. Twee dln. Ed. J.C. Rolfe. London etc. 1920-1924 (LCL).
- W.H.D. Suringar, *Over de Proverbia Communia, ook Proverbia Seriosa geheeten, de oudste verzameling van Nederlandsche spreekwoorden*. Leiden 1864.
- W.H.D. Suringar, *Erasmus over Nederlandsche spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen van zijnen tijd ...* Utrecht 1873.
- J. Sylvester, *The complete works*. Ed. A.B. Grosart. Twee dln. Edinburgh 1880.
- Publilius Syrus, *Sententiae*. In: *Oeuvres complètes [...] de Syrus*. Ed. M. Nisard. Paris 1849.
- [Publilius Syrus]. *Publilius Syri Mimi Sententiae*. Ed. O. Friedrich. Hildesheim 1964.
- T Tacitus, *Dialogus, Agricola, Germania*. Ed. W. Peterson en M. Hutton. London etc. 1920 (LCL).
- Tacitus, *The histories* ('Historiae'). Ed. C.H. Moore; *The annals* ('Annales'). Ed. J. Jackson. Vier dln. London etc. 1925-1937 (LCL).
- Tacitus, *Historiën*. Vert. J.W. Meijer. Baarn 1991.
- Tacitus, *Jaarboeken*. Vert. J.W. Meijer. Baarn 1990.
- N. Taurellus, *Emblemata physico-ethica, hoc est, naturae morum moderatricis picta praecepta*. Nürnberg 1595.
- [Terentius]. *Terence*. Ed. J. Sargeaunt. Twee dln. London etc. 1920 (LCL). Hierin o.m. *Adelphoe, Eunuchus, Heautontimoroumenos, en Hecyra*.
- P. Terentius Afer, *Het meisje van Andros en alle overige bewaarde toneelstukken*. Vert. J. Hemelrijk sr. Hilversum etc. 1967.
- [Tertullianus]. *Quinti Septimi Florentibus Tertulliani Opera*. Ed. A. Reifferscheid en G. Wissowa e.a. Vier dln. Praga etc. 1890-1957 (CSEL XX, LIX, LXX en LXXVI).
- G. de Tervarent, *Attributs et symboles dans l'art profane 1450-1660. Dictionnaire d'un langage perdu*. Twee dln. Genève 1958-1959.
- [Thieme-Becker]. U. Thieme en F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. Zevenendertig dln. Leipzig 1907-1950.

S. Thompson, *Motif-index of folk-literature. A classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, medieval romances, exempla, fabliaux, jest-books and local legends*. Zes dln. København 1955-1958.

L. Thorpe, 'Montaigne and the emblems of Jacob Cats.' In: *Modern language quarterly* 10 (1949), 419-428.

Thronus Cupidinis. Derde druk. Amsterdam 1620. Verzameling van emblemata en gedichten door G.A. Bredero, J. van den Vondel, Roemer Visscher, D. Heinsius, Ronsard. Facs. ed. H. de la Fontaine Verwey. Amsterdam 1968.

Thucydides. Ed. C. Foster Smith. Vier dln. London etc. 1919-1930 (LCL).

Thucydides, *De Peloponnesische oorlog*. Vert. M.A. Schwartz. Tweede druk. Baarn etc. 1986.

Tibullus. Ed. J.P. Postgate. In: *Catullus, Tibullus, Pervigilium veneris*. Second edition, revised by G.P. Goold. Cambridge, Massachusetts etc. 1988 (LCL).

B. Tiemann, *Fabel und emblem. Gilles Corrozet und die französischen Renaissance-Fabel*. München 1974 (Humanistische Bibliothek, 1-18).

H. Tiemann, 'Wort und Bild in der Fabeltradition bis zu La Fontaine.' In: *Buch und Welt*. Festschrift für Gustav Hofmann zum 65. Geburtstag dargebracht. Wiesbaden 1965, 237-260.

J.J.M. Timmers, *Christelijke symboliek en iconografie*. Vierde druk. Haarlem 1981.

[*Tot lering en vermaak* 1976]. *Tot lering en vermaak. Betekenissen van Hollandse genrevoorstellingen uit de zeventiende eeuw*. Tent. cat. Amsterdam 1976.

[Tremellius 1607]. I. Tremellius en F. Iunius, *Testamenti veteris Biblia Sacra en Testamentum novum*. Hannover 1607 (inclusief de *Libri Apocryphi*).

[Trogius]. *M. Iuniani Iustini Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi*. Accedunt Prologi in Pompeium Trogi. Ed. O. Seel. Stuttgart 1985.

E. Trunz, *Dichtung und Volkstum in der Niederlanden im 17. Jahrhundert. Ein Vergleich mit Deutschland und ein Überblick über die niederländisch-deutschen Beziehungen in diesem Jahrhundert*. München 1937 (Schriften der deutschen Akademie, 27).

U W.S. Unger, *Catalogus van den historisch-topografischen atlas van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, dl. 2: topografische prenten en teekeningen. Middelburg 1940.

v M. van Vaeck, 'De 'Gulden Eeuwe' bij Roemer Visscher geketend.' In: *Uut goeder jonsten*. Studies aangeboden aan prof. dr. L. Roose naar aanleiding van zijn emeritaat. Eindred. K. Porteman. Leuven etc. 1984, 99-113.

M. van Vaeck, 'Adriaen van de Venne and his use of homonymy as a device in the emblematical process of a bimedral genre.' In: *Emblematica* 3 (1988), 101-119.

M. van Vaeck, 'Adriaen van de Vennes *Tafereel van sinne-mal* (Middelburg 1623). Naar aanleiding van het literaire debuut van een geleerd schilder-dichter.' In: *Nehalennia* 75 (1989), 4-23.

M. van Vaeck, 'Konst baert roem; het uitgeversbedrijf van de Van de Vennes te Middelburg (1618-1625).' In: *Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 1 (1992), 85-90.

- M. van Vaeck, 'De *Openhartighe herten* en J.J. Starters *Steeck-boecxken, ofte 'tvermaak der jeugdelijker herten*: een opmerkelijke variante van de hartsemblatiek.' In: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde*. Gent 1993, 122-152.
- [Van Vaeck 1994]. *Adriaen van de Venne 'Tafereel van de belacchende werelt' (Den Haag 1635)*. Ed. M. van Vaeck. Drie dln. Gent 1994 (Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde, reeks VI, nr. 121).
- Vaenius, zie: Van Veen.
- G.P. Valeriano Bolzani, *Hieroglyphica*. Lyon 1602 (facs. ed. New York etc. 1976).
- Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*. Ed. C. Kempf. Berlin 1854 (facs. ed. Hildesheim etc. 1976).
- P. Vandenbroeck, 'Aspecten van de kindericonografie in de oude Nederlanden (voornamelijk 16e-17e eeuw).' In: *Het kind in onze kunst van 1800 tot heden*. Tent. cat. Brussel 1983-1984.
- J.F. Vanderheijden, *Het thema en de uitbeelding van den dood in de poëzie der late middeleeuwen en der vroege renaissance*. Ledeborg etc. s.a. [1930].
- [Varro]. M. Terentii Varronis, *Saturarum Menippearum fragmenta*. Ed. R. Astbury. Leipzig 1985.
- [Varro]. Varron, *Satires Ménippées*. Ed. J.-P. Cèbe. Tien dln. Roma 1972-1994 (Collection de l'École Française de Rome).
- C. Vecellio, *Habiti antichi, et moderni di tutto il mondo ...* Venezia 1598.
- O. van Veen [Vaenius], *Amoris divini emblemata ...* Antwerpen 1615.
- O. van Veen, *Amorum emblemata figuris aeneis incisa*. Antwerpen 1608 (facs. ed. D. Tschizewskij. Hildesheim etc. 1970).
- O. van Veen, *Quinti Horatii Flacci emblemata imaginibus in aes incis, notisque illustrata*. Antwerpen 1607 (facs. ed. D. Tschizewskij. Hildesheim etc. 1972). Ook wel *Emblemata Horatiana* genoemd.
- Flavius Vegetius Renatus, *De re militari ...* S.l. [Leiden] 1607.
- F. Vegetius Renatus, *Epitoma rei militaris*. Ed. C. Lang. Leipzig 1885.
- Adriaen van de Venne, zie: Van Vaeck 1994.
- [Vergilius]. *Vergil*. Ed. H. Rushton Fairclough. Twee dln. London etc. 1916-1918 (LCL). Hierin: *Aeneis*, *Eclogae*, en *Georgica*.
- Vergilius, *Aeneis*. Vert. M.A. Schwartz. Tweede druk. Amsterdam 1989.
- P.J. Verkruijsse, *Mattheus Smallegange (1624-1710): Zeeuws historicus, genealoog en vertaler. Descriptive persoonsbibliografie, met een verantwoording van de gevolgde methode van partiële interne collatie*. Diss. Amsterdam. Nieuwkoop 1983.
- P.J. Verkruijsse, 'Het boekenmecenaat in de zeventiende eeuw.' In: *De zeventiende eeuw* 6 (1990), 137-143.

P.J. Verkruijsse, 'Holland 'gedediceerd'. Boekopdrachten in Holland in de 17e eeuw.' In: *Holland, regionaal-historisch tijdschrift* 23 (1991), 225-242 (Speciaalnummer Kunst in opdracht in de Gouden Eeuw).

P.E.L. Verkuyl, *Battista Guarini's 'Il pastor fido' in de Nederlandse dramatische literatuur*. Diss. Utrecht. Assen 1971.

P.J.H. Vermeeren, 'De emblemata van Cats.' In: *Aandacht voor Cats* 1962, 155-176.

T. Verweyen, *Apophthegma und Scherzrede. Die Geschichte einer einfachen Gattungsform und ihrer Entfaltung im 17. Jahrhundert*. Bad Homburg etc. 1970 (Linguistica et litteraria, 5).

Vier eeuwen Jacob Cats. Red. L. Strengolt e.a. Tent. cat. Brouwershaven. Zierikzee s.a. [1977].

J.F. de Villava, *Empresas espirituales y morales*. Baeça 1613.

Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam 1614.

[Roemer Visscher]. *Sinnepoppen van Roemer Visscher*. Ed. L. Brummel. 's-Gravenhage 1949.

Anna Roemers Visscher, *Gedichten*. Ed. N. Beets. Twee dln. Utrecht 1881.

J.L. Vives, *Opera omnia*. Ed. G. Majansius. Acht dln. Valencia 1782-1790.

L. Volckmann, *Die Bilderschriften der Renaissance*. Leipzig 1923.

J. van den Vondel, *Den gulden winckel*. Amsterdam 1613 (facs. ed. J. Becker. Soest 1978).

J. van den Vondel, *Vorstelijke warande der dieren*. Amsterdam 1617 (facs. ed. J. Becker. Soest 1974). Oorspronkelijke spelling: *Vorsteliicke warande der dieren*.

J. van den Vondel, zie: Spies 1987.

[Vondel]. *De werken van Vondel*. Ed. J.F.M. Sterck e.a. Tien dln. Amsterdam 1927-1937. (Afgekort als *wB*, Wereldbibliotheek-uitgave).

G. van Vreeswyk, *De roode leeuw, of het sout der filosofhen ...* Amsterdam 1672.

G. van Vreeswyk, *De groene leeuw, of het licht der filosofhen ...* Amsterdam 1674.

[Van Vreeswyk 1675-1]. G. van Vreeswyk, *De goude leeuw of den asijn der wysen ...* Amsterdam 1675.

[Van Vreeswyk 1675-2]. G. van Vreeswyk, *Vervolg van 't cabinet der mineralen, of de goude son der filosofhen ...* Amsterdam 1675.

A.G.C. de Vries, *De nederlandsche emblemata. Geschiedenis en bibliographie tot de 18e eeuw*. Amsterdam 1899.

L. de Vries, *Jan Steen als kluchtschilder*. Diss. Groningen 1977.

J. Vuylsteke, *Ambacht van den smid*. Gent 1895 (Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, nieuwere taal- en letterkunde. Vak- en kunstwoorden, nr. 2).

w H. Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters, in alphabetischer Anordnung*. Vijf dln. en registerdeel. Göttingen 1963-1967. Uitgebreid met *Proverbia sententiaeque latinitatis medii ac recentioris aevi. Nova*

series. *Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters und der frühe Neuzeit, in alphabetischer Anordnung. Neue Reihe.* Aus dem Nachlaß von Hans Walther. Ed. P.G. Schmidt. De dln. 7, 8 en 9. Göttingen 1982-1986.

J.D.P. Warners, 'Gewoon, hoog en diep lezen.' In: *Spiegel der letteren* 11 (1968-1969), 191-201.

J.D.P. Warners, 'Al sietmen de luy men kentse daarom niet.' In: *Spiegel der letteren* 14 (1972), 113-131.

W. Waterschoot, *De 'Poetische werken' van Jonker Jan van der Noot.* Analytische bibliografie en tekstuitgave. Drie dln. Gent 1975.

P.F. Watson, *The garden of love in Tuscan art of the early renaissance.* Philadelphia etc. 1979.
WDO, zie: *Woordenboek der Oudheid.*

J. Wegeler, *Philosophia patrum in lateinischen Versen und ihren Übersetzungen.* Koblenz 1877.

J. Weisz, *Das Epigramm in der deutschen Literatur des 17. Jahrhunderts.* Stuttgart 1979.

E. Welsford, *The fool. His social and literary history.* London 1935.

F.W. Wentzlaff-Eggebert, *Der triumphierende und besiegte Tod in der Wort- und Bildkunst des Barock.* Berlin etc. 1975.

J. Werner, *Lateinische Sprichwörter und Sinnsprüche des Mittelalters.* Heidelberg 1912.

A. Weijnen, *Zeventiende-eeuwse taal.* Vijfde druk. Zutphen s.a.

J. Weyns, *Volksbuisraad in Vlaanderen: naam, vorm, geschiedenis, gebruik en volkskundig belang der buiselijke voorwerpen in het Vlaamse land van de middeleeuwen tot de Eerste Wereldoorlog.* Vier dln. Beerzel (Antwerpen) 1974.

T.A.G. Wilberg Vignau-Schuurman, *Die emblematische Elemente im Werke Joris Hoefnagels.* Twee dln. Diss. Leiden 1969.

J. te Winkel, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van de Republiek der Vereenigde Nederlanden.* Drie dln. Opgenomen in: *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*, dl. 3-5. Haarlem 1922-1927.

E. Wind, *Pagan mysteries in the renaissance.* London 1958.

E. Winternitz, *Musical instruments and their symbolism in western art.* London 1967.

D.A. Wittop Koning, *De pharmacie en de kunst*, dl. 3. Deventer 1964.

D.A. Wittop Koning, *De pharmacie en de kunst*, dl. 1. Vierde druk. Deventer 1965.

D.A. Wittop Koning, *De oude apotheek.* Delft 1966.

WNT, zie: *Woordenboek der Nederlandsche taal.*

J. Woodrow Hassell jr., *Middle French proverbs, sentences and proverbial phrases.* Toronto 1982 (Subsidia Mediaevalia, 12).

Woordenboek der Nederlandsche taal. Bew. door M. de Vries, L.A. te Winkel, A. Kluyver e.a. ... dln. 's-Gravenhage etc. 1884-... (Afgekort als WNT).

- Woordenboek der Oudheid. Encyclopedisch overzicht van de Grieks-Romeinse wereld, het oude nabije oosten, het oude Egypte, het vroege christendom.* Red. J. Nuchelmans e.a. Drie dln. Bussum 1976-1985. (Afgekort als *WDO*).
- J.A. Worp, 'De bronnen van den Trou-ringh van Cats.' In: *Noord en zuid. Tijdschrift ten dienste van onderwijzers bij de studie der Nederlandsche taal- en letterkunde* 20 (1897), 39-66.
- [*Wort und Bild* 1981]. *Wort und Bild. Buchkunst und Druckgraphik in den Niederlanden im 16. und 17. Jahrhundert.* Konzept H.-J. Raupp. Köln 1981 (Belgisches Haus).
- [*Wort und Bild* 1984]. *Wort und Bild in der niederländischen Kunst und Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts.* Red. H. Vekeman en J. Müller Hofstede. Erfstadt 1984.
- L.E. van Wijk, 'Några anteckningar om holländskt i Stiernhielms Hercules.' In: *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk stil- och språkforskning* 19 (1939), 92-104.
- x [Xenophon]. *Xenophontis, philosophi et imperatoris clarissimi, quae extant opera, in duos tomos divisa ...* Frankfurt 1596.
- Xenophon, *Memorabilia and oeconomicus.* Ed. E.C. Marchant. London etc. 1923 (LCL).
- y A.R. Young, *The English tournament imprese.* New York 1988 (AMS Studies in the emblem, 3).
- C. Ypes, *Petrarca in de Nederlandse letterkunde.* Amsterdam 1934.
- z J.H. Zedler, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon.* Vierenzestig dln (en vier supplementen). Leipzig 1751-1754.
- Zeusche nachtegael en bijgevoegd A. vande Venne Tafereel van sinne-mal.* Facs. ed. van exemplaar PB Zeeland 3 K 1 van de druk Middelburg 1623. Ed. P.J. Meertens en P.J. Verkruijsse. Middelburg 1982.
- A. Zijderveld, 'Cesare Ripa's Iconologia in ons land.' In: *Keur uit het werk van A. Zijderveld.* Amsterdam 1953, 121-141.

V Noten

¹ ADW 1712, 11, (aparte paginering, geheel achteraan), 50. Cursivering van mij, HL. Uitgebreid over deze 3477 verzen tellende autobiografie, die tussen eind 1657 en 1659 tot stand kwam, maar pas in 1700 voor het eerst verscheen: Porteman 1986. Hij zegt over juist deze passage: 'Tijdens de *vita contemplativa* op dit *beate* buitengoed worden de literaire activiteiten – de Ovidiaanse *otia mea* – gesitueerd' (159). In licht gewijzigde vorm verscheen de studie ook in *Over de autobiografie*. Red. E. Jongeneel. Utrecht 1989, 137-148. Vgl. verder K. Bostoën, 'De autobiografie van Jacob Cats.' In: *Ik is anders. Autobiografie in verschillende culturen*. Red. M. Schipper en P. Schmitz. Baarn 1991, 89-102.

² J.H. de Stoppelaar, *Jacob Cats te Middelburg 1603-1623*. Middelburg 1860, 1-4, 15 en 20, noot 1. De Stoppelaar houdt het op 'kort na zijne echtverbintenis', dus na 1605. Van der Poel 1964 (i.h.b. 204) vermoedt in 1603. Van oorsprong was het een laat-middeleeuwse uithof van de abdij te Grijskerke. De nieuwe eigenaar Frederik van Roubergen liet in 1623 het huis vergroten, de tuinaanleg uitbreiden en er een bijgebouw bij plaatsen. In 1659 schilderde W. Schellinks het buiten (het schilderij is in het bezit van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Middelburg). Zie: *The Anglo-Dutch garden in the age of William and Mary – De gouden eeuw van de Hollandse tuin-kunst*. Red. J. Dixon Hunt en E. de Jong. London 1988, 108-109, cat. nr. 2 (Speciaal dubbelnummer van *Journal of garden history* 8 (1988)). Deze catalogus, evenals Ten Berge (1979, 32) vermelden zonder verder bewijs 1603 als jaar waarin Cats het buiten in zijn bezit kreeg.

Cats droeg het gedicht 'Harders-clachte' in *Maechden-plicht* op aan Catharina van Muylwijck (Middelburg 1618, 01r-04r). In een soort naschriftje gaf hij aan uit welke plaats hij het stuurde: 'Ionck-vrou, ick send' u van Grijskerck // Een Harders-clacht, een boere-werck'. De tekst gaat vergezeld van een gravure waarop verscholen achter het Munnikenhof een herder (de dichter?) zich met zijn schapen binnen de ommuring ophoudt. Vgl. ook Van der Poel 1964, 204-205. Het buiten is verder ook te zien op het getekende portret dat Van de Venne van Cats maakte, zie de illustratie op het frontispice van deze editie (vgl. Bol 1989, 66, afb. 54).

³ Zie hierover Porteman 1975-2, 164-167. Ten Berge (1979, 36) interpreteerde Cats' woorden letterlijk en autobiografisch: 'Hij haalt zijn eigen liefdesgedichten uit zijn Leidse en Franse tijd uit de la en haalt herinneringen op aan de meisjes die hem in vuur en vlam hebben gezet.'

⁴ Hij werkte ook voor de boekverkopers M. Jz. Brandt (uit Amsterdam) en voor Rombout Hamerste (uit Bergen op Zoom). Zie over hem: Ledeboer 1872, 300-301; Nagtglas 1890-1893, 1, 360; Meertens 1943, 420; Briels 1974, 112, 147 en 517; en K. van den Oord, 'De boekdrukkunst in de steden Bergen op Zoom, Breda en 's-Hertogenbosch,

1450-1650. Een voorlopige schets.' In: *Varia historica Brabantica* VI-VII (1978), 209-271, i.h.b. 239.

Van der Hellen was destijds niet bij machte de tweede drukgang, namelijk die van de prenten, zelf uit te voeren. In de jaren '30, toen hij *Beque, der schrijffkonste ...* drukte, beschikte hij blijkbaar wel over een plaatpers. Zie hierover A.R.A. Croiset van Uchelen, 'Abraham van Overbeke, an early-seventeenth-century writing-master from Zeeland.' In: *Quaerendo* 2 (1972), 278-289, i.h.b. 286; en Luijten 1992, i.h.b. 209-210. Al in 1613 had Van der Hellen te Zierikzee drie vertalingen van Hofferus gedrukt. Zie de bijdrage van W.J. op 't Hof in: Hofferus 1993, 25-26.

Over de belangrijke plaats voor de handel in boeken die de welvarende handelsstad Middelburg aan het eind van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw innam, schreef Van Selm: 'Het lijkt geen twijfel dat er in deze periode een kapitaalcrachtige groep boekenkopers in de stad woonde' (1987, 38-39).

⁵ Zie over Blaeu o.m.: P.J.H. Baudet, *Leven en werken van Willem Jansz. Blaeu*. Utrecht 1871 (met apart naschrift); Ledebouër 1872, 51; *Thronus cupidinis*. Facs. ed. De la Fontaine Verwey. Amsterdam 1968; J. Keuning, *Willem Jansz. Blaeu. A biography and history of his work as a cartographer and publisher*. Revised and edited by M. Donkersloot-de Vrij. Amsterdam 1973; *Quaerendo* 3 (1973), 86-148 (Speciaalnummer over Blaeu met bijdragen van H. de la Fontaine Verwey, W. Hellinga, E. Cirone en C. Koeman); De la Fontaine Verwey 1979, 111, 9-34, over de uitgaven van Cats: 21-22 en 32, noot 26; H. Furstner, *Geschichte des niederländischen Buchhandels*. Wiesbaden 1985, 44 (Geschichte des Buchhandels, 2); en M. Donkersloot-de Vrij, *Drie generaties Blaeu. Amsterdamse cartografie en boekdrukkunst in de zeventiende eeuw*. Zutphen 1992.

⁶ J.A. Worp, 'Brieven van Huygens aan Cats.' In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 12 (1893), 177-190; de brief op 188-190; ook in: J.A. Worp, *De briefwisseling van Constantijn Huygens (1608-1687)*. Eerste deel 1608-1634. 's-Gravenhage 1911, 144, nr. 212. Vgl. Van Eeghen 1978, v-1, 214-215; evenals Luijten 1992.

⁷ Met blad wordt hier 'vel' bedoeld (vgl. Van Selm 1990, 102-103). De brief berust in de collectie van de UBL, MC, portefeuille 7 bis. Afschrift door W.C.M. de Jonge van Ellemeet, nr. 12: 'Me rem fecisse editione Emblematum nostrorum scio a quibusdam putari; et forsitan non sine lucello aliquo, id opus (si diis placet) in publicum prodiisset nisi homines quidam nequam id intervertissent. rem dicam; meis impensis et meo marte editionem istam (ignarus rerum) moliebar; ipse tabellas aedeas [lees: aeneas] fieri, ipse imprimi curabam; nullum eo tempore praelum ad id in Zelandia, nullus qui imprimeret; homines novi a me ad hoc instituti, qui praeter imperitiam (qua nihil recte fit) etiam malam fidem adferebant; adeo ut innumera folia corrupta (folium autem singulum, liber est) innumera fere mala fide ablata aut in mala nomina redacta.'

Tot de *Emblemata* moet men ongetwijfeld ook de uit 1618 daterende bundel *Maechden-plicht* rekenen. Het is niet waarschijnlijk dat Cats aan het slot bedoelt dat de bundel onder valse namen is uitgegeven (het Latijn heeft hier het dubbelzinnige 'in mala nomina redacta'). Voor roafdrukken vóór of in 1623 zijn geen aanwijzingen gevonden.

De Jonge van Ellemeet kocht de brief, afkomstig uit de collectie van I.S. Meulman, samen met enkele andere handschriften op de veiling van F. Muller en M. Nijhoff die in november 1868 werd gehouden te Amsterdam (Veilingnummer 3255). Zie MC 1870, 68 (en MC 1887, 51). Over deze koop handelt ook een van de brieven in MC, doos 1, losse nrs. Vgl. Luijten 1995.

⁸ Zie o.a. Meertens 1943, 419 en Briels 1974, 493.

⁹ 'id causam dedit ut exemplaria *omnia* una cum tabellis aeneis Wilhelmo Jansonio venderem, is mihi in bona ac aspera moneta id quod promiserat bona fide persolvit, fateor, sed si rationem ineam omnium expensarum et rerum male deperditarum, credo parum aut nihil in lucro residuum futurum; persertim [lees: praesertim] si interusurium temporis huc accedat, sex centum enim libras flandrias et amplius expenderam, quas per partes cum magno temporis intervallo recipere mihi fuit necesse. Ex eo Venniis fratribus mea permisi, qui exemplaribus picturis libris aliis elegantijs id honeste compensant, vel aliter, si ita visum agunt; sumptus omnes ferunt, tabellas aeneas, qua mihi commodum videtur inserunt.'

¹⁰ H. de la Fontaine Verwey dateerde de uitgave om dezelfde reden rond 1625 (1979, 111, 9-34, i.h.b. 32, noot 26). De uitgave bevat weliswaar geen verwijzing naar enig privilege. Blaeu zou ook Cats' *Maechden-plicht* (in 1622 en een uitgave zonder jaar, eveneens vóór 1625?) op de markt brengen. Zie voor de privileges: hoofdstuk 4.1 (De preliminaria). Vgl. voor de belangrijke invloed die de uitgever Guillaume Roville in 1548 op de structuur van de uitgave van Alciato's *Emblematum liber* heeft gehad: Balavoine 1992.

¹¹ 'Aenspraecke tot den leser', r. 15-22.

¹² Deze vertalingen zijn opgenomen onder Bijlage 3. Vgl. ook Luijten 1994.

¹³ De precieze verdeling over de verschillende exemplaren is te vinden in de bibliografie, nr. B.9. Bij Van der Noot zijn er vergelijkbare, ongetwijfeld vanuit mercantiele overwegingen aangebrachte, varianten in enkele opdrachten. Van een opdracht 'Aen de vroomen Heeren, Brouwers ende Moutmakers van Antwerpen' (in de Hymne van Gambrinus) verdween in een later stadium de stadsnaam, en in een ander geval werd 'Mijn Heeren de Aelmoesseniers van Antwerpen' veranderd in 'Mijn Heeren de Aelmoesseniers Vertrousters, ende Bystanders der ermen'. Op deze manier konden beide teksten voor andere gelegenheden gebruikt worden. Zie: Waterschoot 1975, 1, 48 en 81; 11, 216 en 487.

¹⁴ Over de vergoedingen voor opdrachten: Verkruisje 1990 (vooral over het particuliere mecenaat) en Verkruisje 1991. In de laatste studie merkte hij op: 'Niet altijd is duidelijk aangegeven of de honorering verleend wordt voor een dedicatie of in het algemeen voor onkosten (drukkosten, het leveren van een aantal exemplaren e.d.) en moeiten' (231).

We weten dat Johan de Brune de Oude van de Gecommitteerde Raden van Zeeland in 1658 een medaille ter waarde van f 240 kreeg voor de dedicatie van zijn *Bancket-werck van goede gedachten*; daarmee werd wel ook meteen de waardering voor De Brunen jarenlange dienstbaarheid aan de provincie tot uitdrukking gebracht. Zie: J.H. Kluiver, 'De ambtelijke loopbaan van Johan de Brune.' In: De Brune 1990, 14-25, i.h.b. 24. Vgl. ook Spies 1991-2, 210-224, die terecht aangaf dat in plaats van geld of geschenken: eer, aanzien, benoemingen en voorrechten in sommige gevallen passender zullen zijn geweest. Vgl. verder: B. Buissink en J. Kleijne, 'Theses en thesauriers. Dedicaties van boeken aan het Haarlemse stadsbestuur.' In: *Haarlems Helicon. Literatuur en toneel te Haarlem vóór 1800*. Hilversum 1993, 111-122.

¹⁵ Over de hogere prijs van geïllustreerde werken in verband met hogere loon- en materiaalkosten: Van Selm 1987, 344-349, i.h.b. 347-348 over de prijs van 2,36 stuiver.

Meeus 1990, 11, 279 zwakte deze hoge prijs af en kwam op een meer doorsneeprijs van 1,32 stuiver: 'De totale prijs, 3 gulden en 6 stuivers, is ongetwijfeld bedoeld voor de gehele bundel, waartoe ook de toneelstukken behoren. Dat de vier delen als één geheel zijn geproduceerd blijkt o.a. uit de lijst van drukfouten achterin de *Deuchden-Schole* [...].' De prijs per vel van vergelijkbare werken in de catalogus van Hendrick Laurensz (1628) ligt zo rond de 1,6 stuiver.

¹⁶ Vgl. in verband met de drukpraktijk en auteurscorrecties ook de volgende aantekening in Cats' *Spiegel* 1632, 111, (geheel achteraan, met aparte nummering), 16: 'De misstellinge inden druck, door af-wesen van den Autheur, en andere ongelegentheden veroorsaect, gelieve de verstandige leser selfs te verbeteren, ter tijt toe de selve by andere gelegentheyten mogen werden gesuyvert.' Over pastei: H. van Krimpen, *Boek over het maken van boeken*. Nieuwe, herziene en vermeerderde uitgave. Veenendaal 1986, 37 en 93.

¹⁷ Vgl. de in Leiden verschenen derde druk uit 1624 van *Incogniti scriptoris nova poemata* ... facs. ed. Becker 1972. Raadselboekjes waren in Holland evenwel minder populair dan in Frankrijk en Duitsland. Maar er kan ook een drukkersvoordeel hebben meegespeeld. Op deze manier hoefden immers minder vellen onder de plaatpers gelegd te worden omdat nu de prenten op een beperkt aantal bladen kwamen te staan.

¹⁸ [1 verso]. Het laat zich aanzien dat veel van de latere edities op deze 1629-uitgave teruggaan. In bibliografieën blijft in verband met de prenten de vermelding 'naar Van de Venne' gehandhaafd, maar daarbij moet men wel bedenken dat alle prenten, weliswaar gebaseerd op 1627, opnieuw ontworpen en gestoken zijn en vaak aanmerkelijke verschillen vertonen.

Adriaen van de Venne had in 1628 zelf *Houwelyck* al op de markt gebracht en hij zou samen met Ockerss. ook Cats' *Self-stryt* (1628), *Galathee* (1629), *Houwelyck* (1632) en *Tooneel van de mannelijcke achtbaerbeyt* (1632) uitgeven. Achter deze uitgave van het *Tooneel* zijn op de bladen 11v-[14v] enkele prozastukken uit de *Sinne- en minnebeelden* opgenomen. Onder het opschrift 'De vernuftige Lesers sullen, voor besluit, sich eyntelick voegen tot dese Reden-rijcke Exempelen, dienende op de Achtbaerheit van desen selven Boeck. Leest en Denckt, en versmaect niet dat achtbaer is', resp. op: 11v: het proza van v.c.6; op 12r: het proza van x.b.6; op 12r: het proza van xix.c.6; 12v: het proza van xxvi.c.6; op 13r: het proza van xxxv.b.6; op 13v: het proza van xlii.b.6 en een gedeelte van b.1; op 13v: het proza van xliii.b.6; [14r]: het gedicht xxxvi.b.1 evenals het gedichtje aan het einde van xix.b.6; en op [14v]: het proza van xliiv.b.6.

¹⁹ Vgl. ook Luijten 1994.

²⁰ Zie over hem en zijn fonds: Ledebouer 1872, 154; J. Borms, 'Jan van den Dale en "De Wre vander Doot".' In: *De gulden passer* 26 (1948), 63-105, i.h.b. 92-93 (over een uitgave van Van den Dale uit 1636); Briels 1974, 402-405, die uitgaven noemt vanaf de jaren '20; en L. Miller, 'Milton and Vlacq.' In: *The papers of the Bibliographical Society of America* 73 (1979), 145-207, i.h.b. 155 (over Adriaan Vlacqs *Arithmetica logarithmica* uit 1626).

²¹ De Bot, die ook Cats' *Self-stryt* (1645) uitgaf, had een drukkersmerk van een bot met eromheen de spreuk 'Ne contra fluminis ictum'. Zie over hem en zijn fonds: Ledebouer 1872, 136; en Briels 1974, 148, 182-183 en 602.

²² Zie: *The catalogus universalis*. Facs. ed. of the Dutch booktrade catalogues compiled and published by Broer Jansz Amsterdam 1640-1652. Ed. H.W. de Kooker. Utrecht 1986, cat. nr. 10. Amsterdam 1646, nr. 89. Theunis Jacobsz drukte al in 1635 Cats-uitgaven. In een notariële akte van 8 september 1635 somde de boekverkoper Willem Jansz Wijngaert de middelen op waarmee een schuld die hij had aan Eduardo Pels, vereffend zou worden. Hij verklaarde o.m.: 'Ende al het recht hem comparant bevonden sal werden van den voors. Teunis Jacobsen ter saeke van 't drucken der Sinnebeelden maeghden-plichten van Cadts met de aencleven te competeren.' Geciteerd uit Kleerkooper 1914-1916, 11, 1041. Of het hier alleen gaat om *Maeghden-plicht* of ook om *Proteus* is niet met zekerheid te zeggen.

²³ Vgl. D.A. Wittop Koning, *Harderwijker boekdrukkers*. Nieuwkoop 1985, 81.

²⁴ De Staten van Holland verleenden drie weken later attache. De Staten van Zeeland hadden Schipper reeds op 7 juli 1658 voor 10 jaar privilege gegeven voor alle werken van Cats. Zie voor gegevens over de uitgever, de privileges en zijn fonds: Kleerkooper 1914-1916, 1, 680-706 en 11, 1441-1445; Van Eeghen 1967, IV, 96-117 (het citaat op 99); en Van Eeghen 1978, v, 216. In 1642 was door Schipper Cats' *Honnelyck* uitgegeven (MC, 127). De minuut van het octrooi (27 oktober 1658) bevat de marginale opmerking: 'Behoudens dat het sij met goetvinden ende consent van denselve Cats' (Geciteerd naar Kleerkooper, *op. cit.*, 684). Er zijn in de jaren 1658-1659 enkele gevallen bekend van vervolging in verband met schending van een privilege (Van Eeghen 1965, 111, 16 en Van Eeghen 1978, v, 230). Een portret van Schipper door Salomon Saverij is opgenomen in zijn *Ariane*. Amsterdam 1644. Zie Hollstein XXIV, 61, nr. 132.

²⁵ Schipper: 'Op deselve word verthoont, hoe alle tijdelijcke saken, te weten, Jeugt, Wellust, Adel, Rijckdom, Faam, al te samen met de werelt vervallen, van den Tijd daer heen gesleept worden, hoe de Tijd selfs door de Dood verheert word, en hoe eyndelijck de dood door d'Eeuwigheyt word vernietigt.' Ypes 1934, 164-166 betreft de triomfgedachte op het gehele werk van Cats. Vgl. ook J. Storm van Leeuwen, 'De introductie van het stempelen à petits fers en de Nederlandse boekband tussen ca. 1620 en ca. 1655.' In: *Opstellen over de Koninklijke Bibliotheek en andere studies*. Bundel samengesteld door medewerkers van dr. C. Reedijk ter gelegenheid van zijn aftreden als bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. Hilversum 1986, 258-272, i.h.b. 264-265. Hier wordt vooral ingegaan op de bandstempels; de sloten komen beknopt ter sprake.

²⁶ Zie voor Brouwershaven: *Zilver in gemeentelijk bezit; provincie Zeeland*. 's-Gravenhage 1981, 45-46, volgnr. 4. Men spreekt hier van 'gegoten klampen en zijstukken in Louis xive stijl'. (Vgl. voor Cats verder ook 44, vervolg nr. 3, een exemplaar van *Alle de wercken* uit 1658 met een ander beslag, thans ook in het stadhuis van Brouwershaven). De beschrijving in deze catalogus klopt echter niet. Er staat: Geschenk Cats 1665, maar dat moet 1655 zijn; de vermelding '*Alle de wercken* 1658' moet zijn: 1655. Bij bezoeken aan Brouwershaven op 30 mei 1862 en op 5 augustus 1924 tekenden resp. Willem 111, en Wilhelmina, Hendrik en Juliana het boek.

Het voor Brouwershaven bestemde exemplaar, in donkerbruine band, werd in de vergadering van de vroedschap van die stad op 12 november 1655 aangeboden door Jean van der Heijden als afgevaardigde van de oud-raadpensionaris. Waar het aan Zierikzee opgedragen exemplaar zich bevindt, is onbekend. In de resoluties van de raad van de stad Zierikzee over de jaren 1655-1657 zijn vreemd genoeg geen aanwijzingen

over een aangeboden exemplaar teruggevonden. Met dank aan H. Uil, streekarchivaris van Schouwen-Duiveland en Sint Philipsland te Zierikzee voor de informatie in deze alinea.

Het boek in roodbruine band te Dordrecht is opgedragen 'Aen de edele, wijze, voorzienige, groot-achtbaren heeren schoutet, burgermeesters, schepenen, raden, out-raden, en goede luyden van den achte der stadt Dordrecht' (Gemeentearchief, sign. 2871).

Het exemplaar in Rotterdam, in een donkerrode/bruine band, is zonder signatuur. Volgens A.C. Kruseman heeft Cats hiervoor 'eene somme van hondert ende vijftigh caroliguldens' ontvangen, maar een bron wordt niet gegeven. Wellicht staat het in de rekeningen van de Staten. Zie: *Aanteekeningen betreffende den boekhandel van Noord-Nederland, in de 17de en 18de eeuw*. Amsterdam 1893, 19, noot 1 (Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel, v1). Voorin is een beschrijving van de herkomst opgenomen.

Op de titelpagina van het exemplaar voor de Staten-Generaal dat zich, echter zonder de sloten (de afdrukken ervan zijn nog te zien), in de collectie van de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag bevindt (sign. KB 163 A 6) staat, in bruine inkt: 'Exhibitum den 18. November 1655'; op de donkerrode band verder in goud gestempeld de Hollandse leeuw en 'HOECH MOGENDE HEEREN STATEN GENERAEL VANDE VEREENICHDE PROVINTIEN ANNO 1655'.

De afzonderlijke opdrachtgedichten in het Brouwershavense, Dordtse en Rotterdamse exemplaar zijn gedateerd 30 september 1655 en door Cats eigenhandig gesigneerd. Alle banden hebben dezelfde bandstempels; de plaatsing van de sloten en muisters varieert onderling.

Het exemplaar dat destijds is aangeboden aan Middelburg is verloren gegaan in mei 1940; het was aanwezig in de Oudheidskamer van het Stedelijk Museum van Oudheden.

²⁷ Citaat op (a2v). Vgl. ook Smilde 1938, 141.

²⁸ Zie Van Selm 1992, 28 en 68-69.

²⁹ Zie: Kleerkooper 1914-1916, 1, 683; en Van Eeghen 1967, 1v, 100. Hoewel op de titelpagina 1659 staat, was het boek dus al in 1658 te koop.

³⁰ Over magazijnvoorraden: Van Selm 1992, 32-45.

³¹ A. Collings en Van den Hout te Rotterdam wilden eind 1832 begin 1833 wederom een uitgave van Cats' werken op de markt brengen, maar zij is uiteindelijk niet verschenen (Vgl. MC 1887, 37, nr. XI-11). Uit de prospectus van 1 oktober 1832 valt op te maken dat er 20 afleveringen met gemiddeld 20 platen zouden verschijnen (voor 1 gulden per aflevering bij voorintekening; daarna f 1,25). Het is jammer dat de onderneming mislukt is: de prospectus toont twee bijzonder aardige ontwerpen van de steendrukplaten (embleem 1 en 11) die voor de editie bedoeld waren. Dertig jaar later zou uitgeverij Tijl te Zwolle meer succes hebben (zie B.41).

³² Het is niet bekend of Kaiser ook de ontwerper van de nieuwe composities was. Zie over de veranderingen B.F. Scholz, 'Jacob Cat's [sic] Silenus Akibiadis [sic] in 1618 and 1682: changes in word-image relations from the seventeenth to the nineteenth century.' In: *Word and image* 4 (1988), 67-80; en Luijten 1992. Scholz baseerde zijn bevindingen op een ingekorte facs. ed., waardoor een deel van zijn conclusies onjuist is.

Inzichtgevend voor de wijzigingen zijn bijv. prent nr. xxix: de weerhaan op de toren met een stelletje op een bordes; nr. xxxiii: de bijen en de rozen met een toegevoegd paar; en nr. xlvi: de krokodil die blijft groeien en nu in plaats van de gepersonifieerde Dood naast zich een klein krokodilletje heeft (zie afb. 46.5).

³³ In het Gemeentearchief te Zwolle zijn de documenten rondom deze uitgave bewaard gebleven: o.m. drie registers van namen van intekenaren en een staat van ontvangst, evenals (een deel van de) correspondentie. Tevens zijn alle uitgaven en inkomsten overgeleverd. Zo kreeg Van Vloten ± f 2300 en Kaiser ± f 20000 (dus f 50 per illustratie). Uiteindelijk schoot er ± f 5600 over voor de uitgever. Colporteurs trokken weken lang door Nederland en België en er werd, via de boekhandelaren, in losse afleveringen geleverd. Het totaal aantal exemplaren waarop werd ingetekend ligt zo rond de 3200. Vooral boeren en grondbezitters (landmannen en landbouwers), apothekers, notarissen en predikanten tekenden in. Behalve naar zes hoveniers in het plaatsje Bangert en drieënveertig landmannen in de Beemster gingen de verzamelde werken naar Kaap de Goede Hoop en Batavia. De Nederlandse koning nam twee exemplaren af. Ik hoop in de toekomst nader in te kunnen gaan op deze nalatenschap van uitgeverij Tijl.

³⁴ 'Aus dem Niederländischen übersetzt. Erster Theil, bestehend in Sinn- und Liebes-Bildern [...]. Zum erstenmahl ans Licht gestellet, und mit vielen Kupffern gezieret. Hamburg, gedruckt und verlegt im güldnen A, B, C, bey Seel. Thomas von Wierings Erben 1710. Sind auch zu Franckfurt und Leipzig bey Zacharias Herteln zu bekommen [...].' Het 'Achter und letzter Theil', is inmiddels getiteld: *Des Welt-berühmten Poeten Jacob Cats*. Hamburg 1717. De *Sinne- en minnebeelden* lopen in deel 1 tot en met pagina 105 [=G 5r]. Deze uitgave in kwarto bevindt zich o.a. in UBL, sign. 1019 C 2-4 en KB 839 D 1. Vgl. MC 1887, 24; J. Bolte, 'Verdeutschungen von Jakob Cats' Werken.' In: *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* 16 (1897), 241-251, i.h.b. 249-251; en Van Gemert 1993, 133-134.

³⁵ 'With illustrations freely rendered, from designs found in their works, by John Leighton, F.S.A. The whole translated and edited, with additions, by Richard Pigot. Member of the Leyden Society of Netherlands literature. Second edition. Longman, Green, Longman and Roberts. London 1862'. De ed. *Moral emblems* 1860 o.a. UBL, sign. 1019 B 13 en KB 1486 A 4; de ed. 1862 o.a. KB 975 E 14. Zie voor de talrijke exemplaren in de Amerikaanse bibliotheken: NUC 100, 161, nrs. 0232103-0232105; voor de derde druk uit 1865, in acht bibliotheken, de nrs. 0232107 en 0232109.

³⁶ E.K. Grootes, 'De bestudering van populaire literatuur uit de zeventiende eeuw.' In: *Spektator* 12 (1982-1983), 3-24, i.h.b. 18. Voor wat volgt, heb ik me gebaseerd op Van Selm 1987 en Van Selm 1990, 98-116 en de daar vermelde literatuur. Naar de oplagen van Cats' embleembundel moet men gissen. Van Selm noemt een voor de zeventiende eeuw gemiddelde oplage, variërend van 750 tot 1250 exemplaren.

³⁷ Van Selm 1990, 98-99 en 110, noot 5-6.

³⁸ Van Selm 1990, 108.

³⁹ Van Selm 1990, 108 en 115, noot 68.

⁴⁰ Zetterslonen waren van invloed op de prijs van een boek. Van Selm 1990, 109 vermeldt dat bij de meeste titels in de fondscatalogi van Daniel Elzevier en de firma

Janssonius Van Waesberge, resp. uit 1675 en 1677, het lettercorps waaruit het werk is gezet, staat aangegeven ‘en dan blijkt dat globaal gezien een vel duurder is naarmate het gekozen lettercorps kleiner is.’

¹ Italiaanse voorbeelden o.m. in Grassi 1585, nrs. 9, 12, en 21.

² De houding van de boer doet denken aan de figuur geheel rechts op Adriaen van de Venes schilderij ‘Gezicht op de haven van Middelburg’ in het Amsterdamse Rijksmuseum (inv. nr. A 1775). De opschriften op de sokkels zijn opgenomen in de Bibliografie (zie deel 3).

³ Zie voor de mogelijke verwijzing naar een motto bij Sébastian de Covarrubias Orozco en voor het beeld van de apothekerspot bij Rabelais en D.P. Pers, de annotatie bij Cats’ ‘Voor-reden’, r. 146 en r. 163.

⁴ Doelt Andreas Gryphius op Cats wanneer hij in zijn *Dissertationes funebres. Oder Leich-abdanckungen [...]*. Leipzig 1667, 161 schrijft: ‘Jener gelehrte Mann stellte in einem Mörser allerhand Gewürtze unter dem Stempffel vor, mit dieser Überschrift: Tundatur, olebit?’ Over een mogelijk verband: Wentzlaff-Eggebert 1975, 38.

⁵ Ed. Amsterdam s.a., gedrukt by Willem Janssen (het privilege dateerde van 28 oktober 1615). Vgl. Landwehr 1988, 124, nr. 291. Hier, behalve Latijnse motto’s, ook drie talen: een distichon in het Latijn, een achtregelig Nederlands gedicht in alexandrijnen en een vierregelig Frans gedicht. Vgl. verder Praz 1964, 118.

⁶ In het origineel staat erboven: ‘Imperator Caesar Flavius Iustinianus [...] cupidae legum iuventuti’ (Keizer Caesar Flavius Justinianus [...] aan de naar kennis van het recht hunkerende jeugd). Deze voorrede opent aldus: ‘Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari [...]’ (De keizerlijke majesteit behoort niet alleen met wapens gesierd, maar ook met wetten gewapend te zijn, teneinde zowel in tijd van oorlog als in tijd van vrede een goed bestuur te kunnen voeren [...]). In: *Corpus iuris civilis*. Tekst en vertaling 1. Institutiones/Instituten. Vert. J.E. Spruit en K.E.M. Bongenaar. Zutphen etc. 1993, 7. De vorst dient langs wettelijke wegen onge-rechtigheden te verhinderen en hij moet zich een toegewijd beschermer van het recht betonen, zo vervolgt de tekst. Met dank aan J.E. Spruit. Van de Venne heeft de koning geantiquiseerd weergegeven (vgl. in dit verband ook Grassi 1585, nr. 36).

⁷ Vgl. Vecellio 1598, 120-123. Het kledingstuk was tot het midden van de zestiende eeuw een statussymbool en werd gedragen door ambtenaren, magistraten, juristen en heren op leeftijd; aan het eind van de eeuw was het hét teken van waardigheid en ouderdom. Vgl. voor de geleerde, oudere, man: Ripa 1644, 612, o.v.n. Ovidius, Plautus, Plato en Job.

⁸ Zie voor dergelijke (stads)kranen die in de zestiende eeuw tot de uitrusting van een haven behoorden: P.W. Sijnke, ‘De stadskranen van Middelburg.’ In: *Zeeuws tijdschrift* 32 (1982), 92-94; J.P. Sigmond, *Nederlandse zeehavens tussen 1500 en 1800*. Amsterdam 1989, 179-181; en een detail op het Johannesretabel te Brugge (Sint-Janshospitaal) van Hans Memling, afgebeeld in D. de Vos, *Hans Memling. Het volledige oeuvre*. Antwerpen

1994, 151-157, cat. nr. 31 en vooral 37, afb. 46. Een aan deze kraan nagenoeg identiek exemplaar is uitgebeeld in Roemer Vischers *Sinnepoppen*, 11, xx11, waar onder het motto 'In dese hoeck' het belang van een 'goede neeringhe' wordt onderstreept.

⁹ O.a. in: Cicero, *De legibus*, 1, vi (19); *De officiis*, 1, v (15) en *Tusculanae disputationes*, v, xx11 (63). Vgl. ook Walther 5, 236-237, nr. 30942. Eenzelfde type wijnfles uit de zestiende of zeventiende eeuw staat afgebeeld in G. Debuigne, *Larousse mijn encyclopedie*. Vert. F. Breugelmans. Hasselt 1978, 75.

¹⁰ Vgl. Walther 1, 244, nr. 2137. Voor de uitgave *Moral emblems* (London 1860) bewerkte John Leighton de tweede titelprent, met onder de sokkel een portret van Cats. Met name de drie linkse figuren evenals de gebouwen en gebeurtenissen in de achtergrond werden ingrijpend gewijzigd. Bij deze prent verscheen een interessante toelichting (p. xiii): 'Under allegorical figure of Universal Justice, supported on one side by Solomon, Confucius, and Aesop; upon the other by Age instructing Infancy and Adolescence, in the presence of Labour and Travel; in the background Peace and Plenty are contrasted with the violent acts of man against the will of Supreme Power. In the centre foreground is a vase of flowers surrounded by choke weeds – type of elevated nature a constant prey to the coarser elements. On the base are sculptured bas-reliefs, 'suum cuique' – Let each apply to himself which fits him; 'Bonis cum bonis' – The just with the true.'

¹¹ Beza, *Icones*. Genève 1580, [ppij-verso], nr. xxxix. Zie ook *Emblemata* 1967, 1567-1568. Over dit embleem: L. Strengholt, 'De geschiedenis van een emblema.' In: *De nieuwe taalgids* 51 (1958), 289-304; J. Kwekkeboom, 'Bij de geschiedenis van een emblema, de vierde Nederlandse versie.' In: *De nieuwe taalgids* 52 (1959), 96; en Wentzlaff-Eggebert 1975, 39. De uitbeelding stemt overeen met een van Ripa's beschrijvingen van 'Religione': 'Een Vrouwe van seer schoon opsicht [...] hout [...] een Boeck als een Spiegel [...]. Zy leunt op 't dwars hout van 't Kruys, alwaer aen de slincker hand een toom hanght, met haere voeten den Dood vertredende [...]' (1644, 173a). Er bestaan verwerkingen van deze iconografie in latere, funeraire, gelegenheidsuitgaven uit het midden en eind van de zeventiende eeuw (afgebeeld door Bouman 1982, 235, nrs. 55-56) en een zeer vroege in een pamflet van een van de gebroeders Wierix naar ontwerp van Maarten de Vos (ca. 1576-1577). Wellicht dus zelfs eerder dan Beza. Zie: J. Tanis en D. Horst, *Images of discord. De tweedracht verbeeld*. Tent. cat. Atlas van Stolk. Rotterdam etc. Bryn Mawr 1993, nr. 29.

¹² Eerder berichtte Genesis 7:13, 'Juist op die zelfde dag gingen Noach, Sem en Cham, en Jafeth, Noachs zonen, evenals Noachs vrouw, en de drie vrouwen van zijn zonen met hem in de ark.' Vgl. voor een andere uitbeelding van beide scènes bijv.: Chrispijn de Passe, *Liber Genesis*. Arnhem 1616, nr. xxiii en xxxiii.

¹³ Zie voor een toelichting op dit motief embleem de voorrede, r. 178-182 en XLVI.C.5.

¹⁴ Vgl. Lucretius, *De rerum natura*, v, 1198-1203, i.h.b. 1200:

[pietas] nec procumbere humi prostratum [...]
sed mage placata posse omnia mente tueri.

Vroomheid is niet om zich op de grond voorover te laten vallen [...]
maar om alles met een meer onverstoort gemoed te kunnen beschouwen.

¹⁵ Schenkeveld-van der Dussen 1992, 764. Zij bespeurt ‘onrust’ in Cats’ spiritualiteit: hij was een tobber die zichzelf en de lezer moest zien gerust te stellen met aan de ene kant al het boeiends en genotvols wat het tijdelijk aardse te bieden heeft, maar aan de andere kant het wantrouwen daarover, want bij voorspoed en geluk ligt het gevaar op de loer. Zie ook Porteman 1986, die aangeeft dat Cats voornamelijk bezig was met de vraag of hij wel was uitverkoren.

¹⁶ Schenkeveld-van der Dussen 1992, 766-767.

¹⁷ De titelgravure van Adriaen van de Vennes *Belacchende werelt* varieert op dit thema: daar *balanceert* Cupido – hij draagt bovendien een narrenkap – op een wereldbol. Zie Van Vaeck 1994, 303 en 626. Vgl. in dit verband ook de titelprint in *Thronus cupidinis* uit 1618 (fac. ed. 1968, [A6]). Trionfi van Amor komen vaak voor. Vgl. o.m. de voorbeelden in P. Schubring, *Cassoni. Truben und Trubenbilder der italienische Frührenaissance. Ein Beitrag zur Profanmalerei in Quattrocento*. Leipzig 1915: nrs. 198-201 (Tafel LXIII), 202-203 (XLIV), 204, 207 (XLV), 210 (XLVI), 213 (XLVII), 266 (LX), 372 (LXXXVII), 580 (CXXXI) en 586 (CXXXII).

¹⁸ Vgl. K. Ertz, *Jan Bruegel der Ältere (1568-1625)*. Die Gemälde mit kritischem Oeuvrekatalog. Köln 1979; K.J. Lüllenmeister, *Roelant Savery, Kortrijk 1576-1639 Utrecht. Hofmaler Kaiser Rudolf II. in Prag*. Die Gemälde mit kritischem Oeuvrekatalog. Freren 1988; T. Falk en T. Hirthe, *Martin Schongauer. Das Kupferstichwerk*. Tent. cat. München 1991, i.h.b. 48-50, cat. nr. 7 ‘Die Flucht nach Ägypten’. De omtrektekening in de UBL: MC, 8, A-02.

¹⁹ Vaenius: ed. Antwerpen 1608, 1(:)verso. De betreffende plaats luidt:

haec regna tenet puer immitis,
spicula cuius sentit in imis
caerulus undis grex Nereidum
flammamque nequit relevare mari.
ignes sentit genus aligerum [...].
Poeni quatiunt colla leones
[...]. Cum movit Amor,
tum silva gemit murmure saevo
amat insani belua ponti
Lucaeque boves, vindicat omnem
sibi naturam [...].

Vertaling: Over deze rijken heerst de nietsontziende jongen, wiens pijlen in de diepste diepten de zee-blauwe Nereiden raken; zij kunnen hun hitte niet verkoelen met de golven van de zee. De vogels ondergaan het liefdesvuur [...]. Afrikaanse leeuwen schudden hun manen [...] als Amor ze heeft aangespoord zuchten de wouden met hevig geritsel. De liefde heeft macht over de monsters van de onstuimige zee, over de Luca-nische runderen [= olifanten] en hij maakt aanspraak op de hele natuur [...].

²⁰ Vgl. ook Porteman 1983, 36-38. Ripa omschrijft de ‘Forza d’Amore. Kracht der Liefde’ aldus: ‘Cupido met vleugels aen de schouders, met boogh en pijlen in de hand, en de kooker op zijn syde, de slincker hand nae den Hemel verheven hebbende, alwaer eenige vlammen afdaelen met veele gebrooken pijlen, die van alle syden om hem regenen: vertoonende alsoo dat de Liefde soo veele vermagh datse de macht van Jupiter verbreeckt, en de geheele Werreld in brand steeckt’ (1644, 266b).

²¹ Voor deze gedachte pleit het feit dat de tekst van Vergilius ook werd opgenomen op de prent die is afgedrukt voorin *Alle de wercken*. Amsterdam 1658, waar zij de titeltekst heeft vervangen (zie afb. B.23). In de vertaling van I. Gerhardt 1980, 684, mét r. 244b: ‘amor omnibus idem’:

Ja, al wat leeft op aarde: mensen, wilde dieren,
wat zee bevolkt en weiden, en vogels bont van veren,
zij tuimelen blind in 't vuur: 't is de éne drift bij allen.

De regels van Vergilius werden eveneens aangehaald door Montaigne, *Essais*, 111, v (ed. Villey 1978, 11, 859). Het is het essay waaruit Cats het vaakst heeft geciteerd.

²² *Spiegel*, 1 (aparte nummering, einde eerste deel), 36 (*ADW* 1712, 1, 560). In Van Beverwijck 1652, 37 met de beginregel ‘Al de menschen, al het vee’. Cats voorzag de *Schat der gesontheyt* van een groot aantal verzen. Vgl. tot slot ook de woorden van Venus in Ovidius’ *Metamorphosen*, v, 365-372a waar de moeder haar zoon omarmt en aanspoort:

‘arma manusque meae, mea, nate, potentia’ dixit,
‘illa, quibus superas omnes, cape tela, Cupido,
inque dei pectus celeres molire sagittas,
cui triplicis cessit fortuna novissima regni.
tu superos ipsumque Iovem, tu numina ponti
victa domas ipsumque, regit qui numina ponti:
Tartara quid cessant? cur non matrisque tuumque
imperium profers?’

In de vertaling van M. d’Hane-Scheltema 1993, 129-130:

Zij vleit hem: ‘Jij mijn rechterhand, mijn sterkste wapen,
Cupido! Pak je boog waarmee jij ieders hart beheerst,
richt snel je pijlen op die dodengod: hij is het die
de macht kreeg in het derde, laatste deel van 't godenrijk.
Als jij de hemelgoden, ja zelfs Jupiter kunt treffen
en ook de goden in de zee, Poseidon ook – waarom dan
de dodenheerser niet? Het zou mijn macht én die van jou
vergroten.’

²³ Ed. Middelburg 1623, 7. Hierover o.m. Frederiks 1896; Meertens 1943, 217-239; De la Fontaine Verwey 1976, 11, 66-69; Roosmalen-Mann 1978, 24; Royalton Kisch 1988, 38-40; Strengholt 1989; Van Vaeck 1989, 10-11 en 19; Van Vaeck 1992; Neugebauer 1993; en Van Vaeck 1994.

²⁴ Voorrede, r. 9-16.

²⁵ Ed. Voet en Persoons 1980-1982; het citaat in *De gulden passer* 58-59 (1980-1981), 19. Ook aangehaald door Porteman 1975-2, 181. Zie verder Porteman 1984 en Porteman 1990-2, i.h.b. 39: ‘In the emblematical act of reading, the *pictura* comes first; it is in the text that meaning originates, and thanks to the text the symbol comes into being.’

²⁶ Vgl. ook E.H. Gombrich, *The image and the eye. Further studies in the psychology of pictorial representation*. Oxford 1982, i.h.b. ‘The visual image: its place in communication’, 137-161. Een steekproef onder enkele groepen studenten wees uit dat men bijna altijd

eerst kijkt naar de prent. Overigens neemt men bij museumbezoekers nogal eens het tegenovergestelde waar: voordat wat aan de muur hangt of in de vitrine ligt écht wordt bekeken, gaat men op zoek naar het bordje met de bijbehorende tekst.

²⁷ Nog onlangs werd aan Vinckboons een schilderij toegeschreven dat daarvoor doorging voor een Van de Venne, zie: P. Huys Janssen en P.C. Sutton, *The Hoogsteder exhibition of Dutch landscapes*. Zwolle 1991, 130-131, cat. nr. 42. Voor enkele soortgelijke figuren, de gezelschappen en kermissen, opgenomen in: K. Goosens, *David Vinckboons*. Soest 1971 (heruitgave van een druk uit 1954).

²⁸ Ik heb me bij het zoeken wel beperkt tot de stadsaanzichten van Middelburg, Zierikzee, Vlissingen en Veere. R. Freeman schreef: 'The central figure is often highly emblematical but the pictures still have carefully detailed naturalistic backgrounds.' Zie: *English emblem books*. London 1948, 46. Mijn vermoeden is dat er nauwelijks sprake is van topografisch realisme, met uitzondering van het grapje met de St. Pieters-toren op emblemprent XXIX die getekend is vanuit één van de bovenvertrekken van Van de Vennes woonhuis te Middelburg.

Zie voor de verwijzingen op de *picturae* in Hofferus' *Nederduytsche poemata* uit 1635 de bijdrage van H. Uil in: Hofferus 1993, 59-80. Het gaat om de aanblik van Zierikzee en haar kerktorens, poorten en bruggen, en om dorpsgezichten van Oosterland, Ouwerkerk en Nieuwerkerk op Duiveland. De lokaties op negen prenten zijn met zekerheid thuis te brengen; één is waarschijnlijk en van zeven worden mogelijkheden geopperd. Vgl. tevens de overwegingen van Meertens in verband met De Brune: facs. ed. 1970, 3.

²⁹ Voor zijn hulp bij het benoemen van de schepen op de prenten dank ik H.J.A. Dessens, conservator scheepsbouw van het Scheepvaartmuseum te Amsterdam. Voor dit onderwerp is de volgende literatuur geraadpleegd: I. de Groot en R. Vorstman, *Zeilschepen. Prenten van de Nederlandse meesters van de zestiende tot de negentiende eeuw*. Maarsse 1989; J. van Beylen, *Schepen van de Nederlanden van de late middeleeuwen tot het einde van de 17e eeuw*. Amsterdam 1970; en E.W. Petrejus, *Oude zeilschepen en hun modellen. Binnenschepen, jachten en vissersschepen*. Bussum 1971. Het zeilschip vormt al onderdeel op prenten uit het begin van de zestiende eeuw. In 1561-1562 graveerde Frans Huys een reeks scheepsprenten naar ontwerp van Pieter Bruegel de Oude; de serie vormt een van de vroegste voorbeelden van dit genre in de Nederlanden. Zij is onder de 'The world of stately ships and the sea' opgenomen in: Klein 1963, 50-91, nrs. 10-18.

³⁰ Zie voor de gordijnen: de emblemprenten II, IX, XIII, XLI, XLIII en XLVIII. Vgl. voor het exemplaar in de UBL, ingekleurd door Van der Ley, de Bibliografie, nr. B.9 en het paragraafje 4.3.7 'Afzetters' (hierachter).

³¹ Op 1 oktober 1637 bevond zich in de goedereninventaris van Jacob Keijns, boekbinder 'Op 't Water', naast koperplaten met gravures uit het werk van Krul, o.a. 'een bundeltje coopere platen tot het werk van Cats' en ten overstaan van openbaar notaris Jacob Lansman verkocht Susanna Veselaers, de weduwe van de uitgever Jan Jacobsz Schipper, op 9 januari 1683 een groot deel van het (boeken)bezit van de uitgeverij, waaronder 'Alle de plaeten van Cats wercken compleet in folio. Alle de wercken van Cats in 4°. met de koopere plaeten' aan de Amsterdamse boekverkopers Jacobus van den Deyster, Sander Wijbrants, Johannes van Lamsvelt, Andries Vinck, Herman van den Bergh, Aert Dircksz Oosaen en Johannes Blom. Zie: Kleerkooper 1914-1916, II, 1483 en I, 697.

⁵² Gegevens over de vroeg-zeventiende-eeuwse kleding en mode zijn voornamelijk ontleend aan een inspirerend gesprek met mevrouw B.M. du Mortier (Rijksmuseum te Amsterdam). De geraadpleegde literatuur over dit onderwerp is: J. Arnold, *Patterns of fashion. The cut and construction of clothes for men and women, 1560-1620*. London 1985; M.H. Gans, *Juwelen en mensen. De geschiedenis van het bijou van 1400 tot 1900, voornamelijk naar Nederlandse bronnen*. Amsterdam 1961, 79-123; 'Hof en burgerij in Neerlands Gouden eeuw'; M.A. Ghering van Ierland, *Mode in prent (1550-1914)*. Tent. cat. Den Haag 1988; C.H. de Jonge, 'Bijdrage tot de kennis van de kleederdracht in de Nederlanden in de xvie eeuw.' In: *Oud Holland* 36 (1918), 133-159; en *Oud Holland* 37 (1919), 1-70, 129-168, 193-214; Derkinderen-Besier 1933; Derkinderen-Besier 1950; L.J. van der Klooster, 'De juwelen en kleding van Maria van Voorst van Doorwerth.' In: *Nederlands kunsthistorisch jaarboek* 31 (1981), 50-64; S.M. Levey, *Lace. A history*. London 1983; Meyer 1986; Du Mortier 1984; B.M. du Mortier, 'Zur Symbolik und Bedeutung von Hochzeitshandschuhen.' In: *Die Braut [...] Zur Rolle der Frau im Kulturvergleich*. Tent. cat. Köln 1985, 336-344; B.M. du Mortier, 'Het kledingbeeld op Amsterdamse portretten in de 16de eeuw.' In: *De smaak van de elite*. Tent. cat. Amsterdam 1986, 40-60; B.M. du Mortier, 'Costume in Frans Hals.' In: S. Slive, *Frans Hals*. London etc. 1989, 45-60; E. Nienholdt, *Kostüme des 16. und 17. Jahrhunderts*. Braunschweig 1962; J. Ruppert, *Le costume II*. Paris 1947; F. van Thienen, *Das Kostüm der Blütezeit Hollands 1600-1660*. Berlin 1930 (Kunstwissenschaftliche Studien, VI); F. van Thienen, 'Het Noord-Nederlandse costuum van de gouden eeuw.' In: *Het costuum. Een geschiedenis van de mode. Van de Tudors tot Lodewijk XIII*. Red. J. Laver. Amsterdam etc. 1951; en F.W.S. van Thienen, *Acht eeuwen kostuum*. Hilversum 1967.

⁵³ Een overeenkomstige uitbeelding in: B.M. du Mortier, "'Hier sietmen Vrouwen van alderley Natien ...'" Kostuumboeken bron voor de schilderkunst?' In: *Bulletin van het Rijksmuseum* 39 (1991), 401-413, i.h.b. 408 en afb. 16-17, eveneens uit Sluperius (ed. Antwerpen 1572, 129).

In het voorwoord bij zijn *Spiegel* zegt Cats te hebben geprobeerd de kleding en het uiterlijk van de figuren die zijn voorgesteld, af te stemmen op de taal waarin het ter sprake gebrachte spreekwoord gesteld is. Dat kan dus o.m. Spaans, Italiaans, Frans en Nederlands zijn.

⁵⁴ Ed. Venezia 1598, IV, 282: 'Il capello è peloso à modo di schiavina.' Ook matrozen werden zo uitgebeeld.

⁵⁵ Vgl. hiervoor o.m. het 'Portret van een meisje' door Paulus Moreelse in het Rijksmuseum te Amsterdam. *Alle schilderijen* 1976, 397-398, inv. nr. A 277.

⁵⁶ Eveneens op emblemprent xvii in *Spiegel* 1632, I, 50 (ADW 1712, I, 503). Zie verder Royalton-Kisch 1988, 286-287, nr. 73, 324-325, nr. 92, en 338-339, nr. 99.

⁵⁷ Een dergelijk 'tuychje', dat werd bevestigd aan een gordelriem en kon bestaan uit een mesje, schartje of sleutels, komt voor in het lied 'Boerengezelschap' van Bredero. Verhaald wordt hoe de meisjes van de Vecht en van Vinkeveen en omstreken hiermee opgepronkt de boerekermis bezoeken. Zie: *Boertigh, amoureux en aendachtigh groot lied-boeck*. Ed. G. Stuiveling. Culemborg 1975, 48, r. 21-25. Vgl. ook een aquarel van Adriaen van de Venne, opgenomen in Royalton-Kisch 1988, 286-287, nr. 73.

⁵⁸ Vgl. voor het jakje het portret van een vrouw aan het spinnewiel door Maerten van Heemskerck in het Rijksmuseum te Amsterdam (*Alle schilderijen* 1976, 264, inv. nr. A 3519). Over het kletje: *WNT* VII, II, 3918, III.

Fynes Moryson schrijft over de huik in zijn reisverslag *An itinerary*: 'All Women in generall, when they go out of the house, put on a hoyke or veile which covers their heads, and hangs downe upon their backs to their legges' (Ed. London 1617, III, 169. Geciteerd naar Royalton-Kisch 1988, 214-215, nr. 37). Ook J. Le Francq van Berkhey gaat in zijn *Natuurlyke historie van Holland* uitgebreid in op de huik, de lange vrouwenmantel, die sloot boven op het hoofd in een stijve, ronde kap 'aan welcher kruin van boven eene Pluim of een Handvatsel was, waarmede men de Huik op of af ligtte.' Over het gebruik zegt hij: 'Deeze Huiken bezigde men veelal, wel inzonderheid, als men ter Trouwe, of ter Kerke wilde gaan' (Dl. III, derde stuk, 591-593). Zie verder de titelprent van de ed. 1624 (afb. B.7.2) en Meyer 1986, 63-68.

³⁹ Vgl. hiervoor o.m. A. Fabri, *Diversarum nationum ornatus*. Padua 1593, nr. 41.

⁴⁰ Russell sprak in verband met deze kwestie over de 'cultural *vraisemblance*'. Theoretici raadden meer dan eens af om onbekende vogels en dieren in het embleem op te nemen, omdat het de effectiviteit van de duiding zou kunnen verkleinen. Zie Russell 1988, i.h.b. 83.

⁴¹ Vgl. de prenten III, VIII, XI, XV, XXXIV, XXXV, XXXVII, XLIV, XLV, XLVI, XLVII, XLVIII, L en LII. Ook iemand als Roelant Savery schilderde een soortgelijk amorf groen op de voorgrond. Met dank aan mevrouw C.S. Oldenburger-Ebbers (Landbouwniversiteit te Wageningen) en wijlen D.O. Wijnands (Directeur Hortus Botanicus, Landbouwniversiteit te Wageningen). De conclusie van Bol (1958-1, 71) over Van de Vennes "wetenschappelijk", op eigen waarneming en studie gefundeerd realisme', geldt niet voor de prenten uit 1618.

⁴² Zie hierover Scholz 1989; mijn opmerkingen over de wolkenhand bij Cats zijn beïnvloed door diens observaties. In de *Sinne- en minnebeelden* komen geen voorbeelden voor van wolkenbenen of -voeten. Zie voor de hand, o.m. als teken van aanwezigheid van het goddelijke en de goddelijke kracht, ook Charbonneau 1940, 109-123 en Tervarent 1958-1959, 258. Een duidelijk voorbeeld van de verheven (wolken)hand van God geeft T. de Beza, *Icones*. Genève 1580, nr. 1X. In Visschers *Sinnepoppen* (1614) komen veel wolkenhanden en -benen voor.

⁴³ De 'hoogher macht' waarvoor de mens nederig moet zijn (in het openingsembleem) is gevisualiseerd in de bliksemschichten die op het medaillon rechtsonder staan. Het is de vraag of de lezer deze aanduiding (ook) op de wolkenhand van de hoofdvoorstelling zal betrekken.

⁴⁴ *Houwelyck*. Ed. Middelburg 1625, 1*recto (cursivering van mij, HL). Ook opgemerkt door Bol 1958-2, 133-134 en Van Roosmalen-Mann 1978, 18. Het citaat uit *Spiegel* 1632, 11, 10.

⁴⁵ Resp. r. 142, 149 en 176; 'Ad lectorem', r. 65-69 (cursivering van mij, HL).

⁴⁶ Zie voor een veronderstelde andere volgorde in de samenwerking, maar dan rond 1647: Hazelzet 1985-1990. Voor het grafisch werk naar ontwerp van Van de Venne: Hollstein xxxv; voor het leven en het werk van deze kunstenaar: Royalton-Kisch 1988; Bol 1982-1984; Bol 1989 en Van Vaeck 1994.

⁴⁷ MC 8, map A. Zie ook noot 50 hieronder. Besproken in: Pluis 1987. De Rijksdienst voor kunsthistorische documentatie (RKD) te Den Haag heeft een foto van de ontwerp-tekening (inv. nr. Map 1, 1589/78). In 1973 was deze tekening in het bezit van Jacques

Ulmann te Noisy-le-Sec. Waar zij thans berust, is mij onbekend; op een brief naar deze Franse bezitter is geen reactie gekomen. Op de achterzijde staat: 'Daulby sale'. Datering onder enkele prenten in Cats' *Spiegel* geven aan dat de produktie enige tijd in beslag nam: sommige dragen het jaartal 1627, terwijl de bundel pas in 1632 verschijnt (vgl. o.a. deel III, 7, nr. III; 14, nr. VI en 29, nr. XI. In: *ADW* 1712, 1, 609, 612 en 617).

⁴⁸ Aan de voortekening van de eerste titelprent werd eveneens een en ander veranderd: een krans van harten die onder de verhoging hing, is niet doorgevoerd. Op een van de ontwerptekeningen voor Roemer Visschers *Sinnepoppen* (vierentachtig ervan berusten in de Stirling Maxwell Collection van de University Library te Glasgow, sign. SM 1891 A), zijn correcties aangebracht. Enkele ballen die op de tekening van de jeu de boules-baan zijn doorgehaald, komen op de prent 'Beslach', de toegift bij het eerste zestigtal, niet meer voor; K. Porteman te Leuven maakte mij op deze wijziging attent.

⁴⁹ Het betreft de nummers IX, X, XI en XIII. Cupido neemt een prominente plaats in op Adriaen van de Venne's schilderij *Allegorie op het sluiten van het Twaalfjarig Bestand*, 1616 (Parijs, Musée du Louvre).

⁵⁰ MC 8, map A. Het gaat om de volgende tekeningen:

1. Een ronde, en een rechthoekige (de laatste staat afgebeeld bij de commentaar op embleem 1). A 1, 1-11.
2. Een ronde. A 2.
3. Een ronde. A 3.
4. Twee ronde. A 4, 1-11.
5. Twee ronde. A 5, 1-11. I met datum 1616.
6. Twee ronde. A 6, 1-11. I met datum 1627. II met de naam 'Elisabeth' in de boomstam. Zowel de vrouw van Cats als van Van de Venne heette Elisabeth.
7. Twee ronde. A 7, 1-11. I met datum 1627. II is de voortekening.
8. Twee ronde. A 8, 1-11.
9. Een ronde. A 9.
10. Twee ronde. A 10, 1-11.
11. Twee ronde. A 11, 1-11. I met datum 1616.
12. Twee ronde. A 12, 1-11. I met datum 1616.
13. Twee ronde. A 13, 1-11.
14. Twee ronde. A 14, 1-11. I met datum 1616, II met datum 1626.
15. Twee ronde. A 15, 1-11. I met datum 1618.
16. Twee ronde. A 16, 1-11.
17. Twee ronde. A 17, 1-11.
18. Twee ronde. A 18, 1-11. I met datum 1616.
19. Twee ronde. A 19, 1-11. I met onduidelijke signering. Vgl. nr. 22 hieronder.
20. Twee ronde. A 20, 1-11. I is de voortekening.
21. Twee ronde. A 21, 1-11.
22. Twee ronde. A 22, 1-11. I met signering A finne [of: finno]. Vgl. nr. 19.
23. Een ronde. A 23.
24. Een ronde. A 24.
25. Twee ronde. A 25, 1-11.
26. Twee ronde. A 26, 1-11.
27. Een ronde. A 27.

28. Twee ronde. A 28. 1-11.
29. Twee ronde. A 29. 1-11. 1 is de voortekening.
30. Twee ronde. A 30. 1-11.
31. Een ronde. A 31.
32. Twee ronde. A 32. 1-11.
33. Een ronde. A 33. Met datum 1616.
34. Twee ronde. A 34. 1-11.
35. Twee ronde. A 35. 1-11.
36. Twee ronde. A 36. 1-11.
37. Twee ronde. A 37. 1-11. 1 met datum 1616.
38. Een ronde. A 38.
39. Twee ronde. A 39. 1-11. 1 met datum 1616.
40. Twee ronde. A 40. 1-11.
41. Twee ronde. A 41. 1-11.
42. Een ronde. A 42.
43. Twee ronde. A 43. 1-11. 1 met blauwe waterverf ingekleurd.
44. Twee ronde. A 44. 1-11. 1 met datum 1616.
45. Twee ronde. A 45. 1-11.
46. Twee ronde. A 46. 1-11.
47. Twee ronde. A 47. 1-11. 1 met datum 1616.
48. Twee ronde. A 48. 1-11. 1 met datum 1616.
49. Twee ronde. A 49. 1-11. 1 met datum 1616.
50. Twee ronde. A 50. 1-11. 1 met datum 1616.
51. Een ronde. A 51.
52. Twee ronde. A 52. 1-11.

Ook van Cats' *Maeghden-plicht*, waarvan meerdere voortekeningen bewaard zijn gebleven – wederom met afwijkingen ten opzichte van de latere prenten – bestaan dit type studies. In het *Utrechts zang-prieeltjen* (Utrecht 1649) werden enkele emblemprenten uit de *Maeghden-plicht* nagevolgd.

⁵¹ Franken 1878, 103 twijfelde eveneens of alle eenenvijftig ontwerpen van Van de Venne zijn. Dit terwijl die in het voorwoord van zijn *Tafereel van de belacchende werelt*, niet zonder trots, schrijft: 'Dat ick oock besigh heb gheweest met Teyckenen, tot Wtbeeldinghen van de loffelijcke Rede-Wercken van den beroemden Ed: Ridderlijcken Heer Iacob Cats, die ick al over de 18. jaren hebbe dienst gedaen met de Konste, nae mijn vermogen, ende noch doe.' Ed. 's-Gravenhage 1635, [††]2v. Teruggerekend betekent dit dat hun samenwerking vanaf 1616-1617 dateert. Bovenstaand fragment wordt ook genoemd door Bol 1958-2, 133-134; Van Roosmalen-Mann 1978, 18; en Bol 1989, 66-67. Zie bovendien Van Vaecck 1994, 58 en 312.

⁵² Zie B. van 't Hoff, 'Grote stadspanorama's, gegraveerd in Amsterdam sedert 1609.' In: *Jaarboek Amstelodamum* 47 (1955), 81-131, i.h.b. 108, nr. 7; Hollstein xxvi, 10, nr. 4 (derde plaat); Hollstein xxvi, 7-13 en 166, nr. 29; *Het Schillemans-Visscher panorama van Middelburg*. Ed. A.F. Wennekes. Middelburg 1985; *De zichtbaere werelt. Schilderkunst uit de Gouden Eeuw in Hollands oudste stad*. Red. P. Marijnissen e.a. Tent. cat. Dordrecht. Zwolle 1992, 282. Over Schillemans ook: Croiset van Uchelen 1974, 294 en noot 2; Bol 1989, 57 en afb. 44.

⁵³ Zie: Kluiver 1995.

¹⁴ De ongesigneerde zijn de nrs. XVI, XXI, XXXI en XXXIII; de zes voluit gesigneerde: I-V en XLVII, waarvan de tweede 1626 is gedateerd.

¹⁵ Resp. 231, nr. XXXII en II, 14, nr. IV 'Non se da tanto ...'. Aan Cats' *Spiegel* hebben verschillende graveurs bijdragen geleverd: Daniël van Brenden (1587-?), Andries Jacobsz. Stock (ca. 1580-1648), Adriaen Jacobsz. Matham (ca. 1600-1660) en Theodor Matham (1605/1606-1676), Willem Hondius (ca. 1597-ca. 1660) en Chrispijn van den Quebor(e)n (1604-1652).

Andries Stock, bij Cats: I, nr. 15, 31, 50; vgl. Hollstein XXVIII, 98, nr. 33; Adriaen Matham, bij Cats: I, nr. 12, 19, 49; III, 11 (met jaartal 1627), 35; vgl. Hollstein XI, 212, nrs. 8-14. Hij werkte ook voor Van de Vennes *Sinne-ronck* (1634) en Cats' *Trou-ringh* (1643); Theodor Matham, bij Cats: II, nr. 2; III, nr. 3 en 6 (beide met jaartal 1627), 22, 23; niet genoemd in Hollstein voor het werk van Cats. Bij Cats alleen met de vermelding 'Matham', en dus zonder voorletter: III, 8, 15, 25, 42; Daniël van Brenden, bij Cats: titelprent, en II, nr. 1, 5, 7, 22; III, 18, 30, 37 en 38. Geen verwijzing in Hollstein voor *Spiegel*. Wel vermeld zijn bijdragen voor *Houwelyck* (1625), voor Van de Vennes *Tafereel* (1635) en voor Heinsius' *Nederduytsche poemata* (1618); Willem Hondius, bij Cats: I, nr. 3, 6, 37, 52; III, I, 24, 26, 27; vgl. Hollstein IX, 101, nr. 12a; Chrispijn van den Queborn (met monogram C V Q.), bij Cats: I, nr. 5, 17, 24, 27, 29; 'Aen de spreuk-lievende lezers': p. 16 en p. [54]; II, nr. 12, 13, 14; 'Spreucken ende spreekwoorden': p. 11; III, nr. 13, 16, 17, 45; vgl. Hollstein XVII, 274, nr. 91. Over graveurs die ontwerpen van Van de Venne hebben gestoken: De la Fontaine Verwey 1934, 15-16; Bol 1958-1, 65; en het overzicht in Hollstein XXXV, 156-158.

¹⁶ Zie voor Swelincks grafische werk: Hollstein XXI, 139-144. Hierin worden ook de drieënveertig ongesigneerde prenten in de *Emblemata moralia et aconomia*, evenals de vier illustraties in *Galathee* (slechts één (31) is voluit gesigneerd) aan Swelinck toegeschreven. Zegt Landwehr over de eerste uitgave van *Silenus* (1988, 71-72, nrs. 104, 106 en 108) nog 'possibly engraved by J. Swelinck', één pagina verder (73, nr. 111) is het voor hem een uitgemaakte zaak dat de '51 circular copperplate emblems by J. Swelinck' zijn. Hollstein XXI, 142, nr. 9 corrigeert zich en merkt op de emblemprenten uit 1618 eerder abusievelijk aan Swelinck te hebben toegeschreven. Zie ook Meeus 1990, I, 97.

¹⁷ Verschillen zijn: nr. III: de vraag uit de mond van de man is in spiegelbeeld; VI: de tekst op de boom staat, in verband met de schaduwval, op een iets andere hoogte; VIII: de rotspartijen zijn veranderd. In 1618 staan er meer ruïnes, en bossen tegen de helling; IX en XI: Cupido heeft een andere gezichtsuitdrukking; XII: het oor van het muisje is nu goed te zien. Het ornament bovenop de zijgevel is anders; XIII: Cupido en de roker hebben een andere gezichtsuitdrukking. Bovendien is het haar van Cupido meer gaan krullen; XIV: de loggia heeft een dakkapel minder; XV: vogels in de lucht zijn verdwenen. De stadsbebouwing rechts heeft een torentje minder; XVI: vogels in de lucht zijn verdwenen; XVII: het kinderkopje op de voet van de kandelaar is preciezer; XX: de matroos heeft een andere gezichtsuitdrukking; XXI: de versiering boven de deur is minder precies, in tegenstelling tot die op de rug van de stoel. Het gezicht van het meisje oogt in 1618 jonger; XXII: de vrouw lacht niet meer; XXIII: geheel links is er een vis bijgekomen en het gezicht van Alphaeus heeft een iets andere uitdrukking; XXIV: de gezichten van de nar en het voorste jongetje zijn anders; XXV: het huis heeft een extra, derde, schoorsteen; XXVI: de linker voet van de jongen is nu

buiten het kader van de prent gevallen; xxviii: minder vogels; xxx: een extra vogel; xxxi: de man en de vrouw hebben een andere gezichtsuitdrukking; xxxii: er vliegen meer vogels; xxxv: enkele vogels zijn verdwenen; xxxvi: het tangetje aan het aanbeeld heeft een andere vorm; xxxviii: de man en de vrouw hebben een andere gezichtsuitdrukking; xl: de voorste poot van de spin is veel krachtiger en de muurstenen zijn gelijkvormiger geworden; xli: de gezichtsuitdrukkingen zijn anders; xliv: de vrouw kijkt anders; xlv: ook hier een geringe verandering in de gezichten; xlvi: nogal wat vogels zijn verdwenen; xlvii: er komt geen rook meer uit de schoorsteen; xlix: vogels zijn verdwenen; li: andere en meerdere vogels. Op de toren van de kerk staat nu een kruis; lii: geen vogels. De spitse toren achter de kerk is nu zonder kruis.

⁵⁸ De ronde prentvormen, al dan niet met randschriften, zijn in de zestiende-eeuwse emblematiek, prentkunst en toegepaste kunst vaak gebruikt. Ze waren geliefd in reeksen, zoals de twaalf maanden van het jaar, de vijf zintuigen, de vier tijdperken van de mensheid, en uitbeeldingen van spreekwoorden. Vgl. voor een mooie serie beschilderde eetborden: *Stad in Vlaanderen*. Tent. cat. Brussel 1991, 517-520, nr. 309; voor een reeks van zes spreekwoorden door Pieter Bruegel II: *Catalogus schilderkunst oude meesters*. Koninklijk Museum voor Schone Kunsten. Antwerpen 1988, 64-67, cat. nr. 872.

⁵⁹ T. Goedings, 'Kaartkleurders en de technische aspecten van het kleuren in de zestiende en zeventiende eeuw.' In: *Kunst in kaart. Decoratieve aspecten van de cartografie*. Eindred. J.F. Heijbroek en M. Schapelhouman. Utrecht 1989, 95-129; en T. Goedings, 'Het verlichterij-boekje van de landmeter Jan Dirksz. Zoutman (1613/1614-1679).' In: *Caert-thresoor* 9 (1990), 1-7, over de werkmethoden en het materiaalgebruik, met in een appendix de inhoudsopgave van het oorspronkelijke boekje.

In de Provinciale Bibliotheek Zeeland te Middelburg bevindt zich een onvoltooid gebleven manuscript naar een van de uitgaven van Johan de Brunes *Emblemata*. Hierin zijn bij achttien van de negenenveertig emblemen gekleurde tekeningen opgenomen (sign. handschrift nr. 6410).

⁶⁰ Sign. UBL 1018 B 5. Bibliografie, nr. B.9. Het *NNBW*, III, 766-767 noemt alleen een Jan Hendrick Jarichs van der Ley (ca. 1566-in of na 1630), maar geeft geen nakomelingen. Misschien staat het eerste initiaal M. voor 'Meester'.

⁶¹ *Iac. Catx minnelijcke, zedelijcke, ende stichtelijcke sinne-beelden met der selve ghedichten*. S.l. s.a. Sign. A 2447. Bibliografie, nr. B.13.

⁶² Vgl. o.a. Segermann 1977, i.h.b. 14-26 en Russell 1985.

⁶³ Segermann 1977 noemde het motto binnen het devies 'adhortatief' en 'programmatisch', het motto binnen het embleem 'apodictisch' en 'sententius'; in het laatste geval gaat het meer om algemene waarheden en levenswijsheden. Vgl. in dit verband ook Porteman 1983, 60, noot 4: 'Men mag hierbij evenwel niet uit het oog verliezen dat de spanning tussen beeld en betekenis definitief in het bijschrift wordt opgelost en het motto in het embleem een andere rol speelt dan in het impresa, waar het de 'ziel' is van de prent'. Giovio stelde als regel dat een opschrift drie hoofdwoorden moest bevatten.

⁶⁴ Heckscher en Wirth 1959.

⁶⁵ Zie Schöne 1968, 18-26; Porteman 1977, 36-56, over het motto: 49-50; Daly 1979-2, 21-67; en Porteman 1983, 59-63.

⁶⁶ Voorbeelden uit elke categorie zijn: constatering ('Volwassen Appel en rijpe Peer, sijcht licht ter neer'), bewering ('Meughje niet gheven, wech zijn de neven'), sententie ('A malheur & encombrier, Patience est le vray bouclier'), wens ('Cum gaudentibus gaudendum'), voorschrift ('Verscheyden aert, dient niet ghepaert'), waarschuwing ('Kent, eer ghy mint), vraag ('Nil iuvat obniti?') of uitroep ('Fy! die roock eet, en beter weet').

⁶⁷ Zie over het 'verbod' om het uitgebeelde voorwerp of onderwerp uitdrukkelijk te noemen: Harms en Freytag 1975, 37 en Porteman 1983, 61.

⁶⁸ Wanneer boven het embleem als geheel hetzelfde motto staat als boven een tekstdeel, is dat als één gerekend. Elisie en enclise is in de telling verdisconteerd. Dat wil zeggen dat het aantal woorden in het motto 't Wordt t'samen groot' geteld is als drie. 1v.B.3 en VIII.C.1 tellen twee motto's; XXV.B.3 heeft een gedichtje. Vgl. ook de rijtjes die Cats geeft van 'sin-spreucken van twee syllaben' en van twee, drie en vier woorden, waarmee in weinig woorden veel te zeggen valt, opgenomen in: *Spiegel* 1632 (einde deel 1, aparte nummering), 24. In: *ADW* 1712, 1, 556. Van Vaeck (1994, 824-825 en 829) bespreekt deze opsommingen tegen de achtergrond van de *laudatio* van het Nederlands. Zie hierover ook Jansen 1995.

⁶⁹ Ex. UBL 699 G 1 met als correctie: Genève 1617. Volgens Smilde (1938, 144-145) heeft Cats voor zijn *Spiegel* 'blijkbaar niets gehaald' uit Meuriers *Trésor*.

⁷⁰ De meest gebruikte naslagwerken bij het thuisbrengen van de spreekwoorden zijn: Dejardin 1891-1892; Dournon 1986; Harrebomée 1858-1870; Herhold 1887; Littré 1873-1883; Margalits 1895; Meurier 1617 (verwijzingen hiernaar zijn in het register aangeduid met de letter [M]); Otto 1962-1968; *Proverbia*. S.l. s.a.; Le Roux 1859; Suringar 1873; Stoett 1923-1925; Walther 1963-1973; en Woodrow Hassell 1982. Henkel en Schöne (*Emblemata* 1967) geven wanneer de motto's boven B.2 en B.5 of boven C.2 en C.5 afwijken telkens alleen het eerste; bovendien hebben zij de Franse niet opgenomen. Indien de woordvolgorde varieert in de motto's die meer dan eens binnen één embleem zijn gebruikt, wordt er in het mottoregister onderling naar verwezen.

⁷¹ Vgl. voor deze omschrijving Van Dale, *Groot woordenboek der Nederlandse taal*. Drie dln. Utrecht etc. 1984.

⁷² De invloed van de belangrijkste spreekwoordenverzamelingen op onze taal, waaronder Erasmus' *Adagia* (vanaf 1500) en Sartorius' *Adagiorum chilias prima* (1561) bespreken: Harrebomée 1858-1870; Suringar 1873; Stoett; en Koning 1990, i.h.b. 94-95. Koning geeft de genoemde verwijzing naar Erasmus. Over het spreekwoord in verband met de *brevitas*: Jansen 1995.

⁷³ *Spiegel* 1632, 1, 79 en *Spiegel* 1632 (einde deel 1, aparte nummering), 35. In: *ADW* 1712, 1, 515 en 560. De redenen op: *ijverso-[*iiiirecto]. Van Vaeck 1994, 804-825 gaat uitgebreid in op (met name Cats') opvattingen over het spreekwoord en de ethische en didactische functies die het kan vervullen.

⁷⁴ Op *ijverso-[*iiiirecto]. In *ADW* 1712, 1, 479-480. Ook aangehaald door Van Vaeck 1994, 813 en Jansen 1995, 92-93.

⁷⁵ Misschien met uitzondering van drie gevallen, namelijk embleem 111 over Echo: 'Die vraeght leert klappen'; embleem 1v over de aap met haar jong: 'Noyt leelick lief, noch schoonen coolsack', in het Latijn 'Nunquam deformis amica est' als variant op

‘Simiarum pulcherrima deformis est’ en verder ‘Qualis mater, talis filia’; en embleem VII over de specht: ‘Gheen boom en wast op eenen dagh, Gheen boom en valt ten eersten slagh’. Zie hoofdstuk 2.5.4 voor de citaten als creatief vertrekpunt.

⁷⁶ Al eerder had hij, onder invloed van de poëzie van Vergilius, Horatius, Catullus en Ovidius, een Latijns lofdicht op Johannes Antonii (in 1593), een Latijns bruiloftsdicht op het huwelijk van Galenus van der Laen en Françoise van Haemstede (in 1595), evenals een disputatie – in de vorm van stellingen – aan de Leidse Universiteit (in 1598) gepubliceerd. Ze verschenen onder de namen Jacobus Adriani Brey, Jacobus Felisius en Jacobus Felinus. Het honderdregelgedicht op Antonii, dat Cats op zijn zestiende dichtte, bestaat uit vijftig elegische disticha; in het bruiloftsdicht van twee jaar later komen hexameters, asklepiadeïsche en saphische strofen, elegische disticha en hendecasyllabi voor. Zie hierover: Breugelmans 1977.

⁷⁷ Strengholt 1989, 29: ‘De catsiaanse versbouw is sterk verwant aan die van Heinsius en misschien zelfs in wezen aan de Leidse geleerde te danken. Dit zou met vele voorbeelden kunnen worden geïllustreerd. Men heeft, hoe dan ook, de poëzie van vader Cats wel eens wat te veel in een verstechnisch isolement geplaatst ten opzichte van de Hollandse dichters’. Slechts drie keer is er in plaats van gepaard, gekruist rijm (in de emblemen XLVIII, I en LI); deze drie variaties kwamen ook al in 1618 voor.

Voorbeelden van verzen waarbij de middenrust ontbreekt, zijn (IV.A.1, r. 7; VIII.B.1, r. 4; en XXVII.B.1, r. 1):

Bedaert u wat, en eer ghy timmert kent den grond.

En even-wel, daer ’t gout meest blinckt, daer schuyt de vleck.

Soo lang men met ajuyn speelt, sonder die te schellen [...].

Cats gebruikte in 1618 tegenover God nog de oudere aanspreekvorm ‘Du bist’ (XVI.C.1, r. 7 en XIX.C.1, r. 5). Overigens waren ook Vondels bijschriften in *Den gulden winckel* (1613) in alexandrijnen gedicht.

⁷⁸ Resp. I.B.1; III.C.1; XXIII.B.1; XXXII.A.1; XXXIV.A.1; XXXVII.B.1. Van Vloten kenmerkte de verzen uit 1618 als ‘ruwer en ongelikter, maar zeker krachtiger’ en Smilde (1938, 121-125) als ‘ruw’ en ‘plat’ en minder beschaafd dan de latere. Zie: *Alle de wercken*. Zwolle 1862. Ed. J. van Vloten, aantekening bij pagina 47. Andere oordelende woorden die deze editeur voor Cats’ stijl in 1618 gebruikt, zijn: ‘beter, zinrijker, inniger, levendiger, eigenaardiger, meer puntig en bondig, meer op den man af’; een enkele keer zegt hij ‘daarentegen minder’ of merkt hij neutraal op: ‘vroeger geheel anders’.

De twee fragmenten uit de gedichten van XXVI en XXVII.B.1 die Smilde citeert om de wijzigingen aan te geven, laten zien dat de beeldende omschrijving ‘de broeck staet hem soo rondt’ daar inderdaad is verdwenen. Het werd: ‘dat doet hem dicmael beven’. Maar dat wil niet zeggen dat Cats de zegswijze had opgegeven. Het bijbehorende prozagedeelte zet namelijk als volgt in: ‘Vreesachticheyt bederft het oordeel: want soo haest als yemant den schrick in’t lijf krijcht, een blase met de boonen (somen seyt) ja de schaduwe van een roose, soude hem den broeck ront setten’. Twee keer binnen één afdeling vond Cats kennelijk teveel van het goede. Het gevolg was wel dat in dit geval de versregel vlakker werd. De puntdichtachtige namen Pier, Ioor (Joris), Claes, Fijntje, Iorden en Iaquelij uit 1618 komen in 1627 niet meer voor.

⁷⁹ Zie hierover de annotatie bij de voorrede. Tevens verdwijnt een aantal specifiek Zeeuwse elementen, zoals werd opgemerkt door P.J. Meertens, 'Cats als Zeeuw.' In: *Aandacht voor Cats* 1962, 56-73, i.h.b. 66-67. Zie voor de wijzigingen in het gedicht 'Aende Zeeusche Ionck-vrouwen', en voor alle Nederlandse gedichten uit 1618: deel 3, Bijlage 2.

⁸⁰ Ook Smilde (1938, 121-125) bracht enkele wijzigingen ter sprake. Hij zei over deze laatste constructies dat ze nu 'veel vaker' voorkomen dan in 1618, maar afgezien van acht keer 'ick en weet niet wat' in het – ongewijzigde – voorwerk en het proza, en drie keer 'ick en weet wat' in de gedichten, heeft Cats de andere stilistica in *Silenus* niet gebruikt.

Het bekende 'Ik en weet niet wat' is mogelijk beïnvloed door Horatius' *nescio quid*, zoals dat o.a. voorkomt in diens *Ode*, III, 24, 64. Over deze constructie: Te Winkel, III, 540, noot 2; en Smit 1962, 83-84, die vier citaten geeft uit de voorrede en de formulering in verband brengt met 'quicumque' of 'qualiscumque'. De betreffende tekstplaatsen in de voorrede zijn: r. 55, 89, 157, en 294. Vgl. ook de voorbeelden uit het Frans (je ne sais quoi), het Spaans (un no sé qué) en het Italiaans (un non so che) die G. K[alff] geeft in zijn stukje 'Cats' "Ick en weet niet wat". In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 35 (1916), 239-240.

⁸¹ Op de eerste twee prenten en op XXIV en XXVII wordt bovendien door figuren met nadruk gewezen. Vgl. in die gevallen de uitdrukking 'Monstrari digito', oftewel 'met de vinger aangewezen worden': Suringar 1873, 216-217, nr. CXIX. Over deiktische elementen op voorstellingen spreekt o.m. Porteman 1977, 52-53.

⁸² Resp. V.A.1, r. 3; XIX.C.1, r. 5; I.C.1, r. 6; XV.C.1, r. 1; III.A.1, r. 7; XXIV.B.1, r. 8; XXXVIII.A.1 en B.1, r. 1; XVI.A.1, r. 8 en XXXI.C.1, r. 8. Hetzelfde geldt voor *Silenus*, maar ik beperk me nu verder tot voorbeelden uit *Proteus*.

⁸³ XLVII.B.1, r. 6-7; XLVIII.C.1, r. 6; LII.B.1, r. 7. Cats spreekt stilistische waardering uit voor eenlettergrepige woorden in een noot bij zijn eigen gedicht 'Vrouwen-voordicht, toegeëygent alle ware huys-moeders', opgenomen in *Houwelyck* (ADW 1712, 1, 284); een bewijs voor hoe kort en bondig men zich in het Nederlands kan uitdrukken.

⁸⁴ Resp. XLIV.C.1, r. 5 en B.1, r. 3; en XLI.B.1, r. 4.

⁸⁵ Zie hierover Jansen 1995, i.h.b. 90-106; Ter Meer 1991, i.h.b. 31-43, en Laurens 1989, i.h.b. 430-461: 'Une forme nouvelle au service de l'humanisme: l'emblème'. Over de theorie van het antieke en zeventiende-eeuwse epigram handelen ook Lausberg 1982, i.h.b. 76-87; en Weisz 1979. De laatste studie geeft een verdeling in een aantal typen: het gnomische, satirische, speels-concettistische en panegyrisch-hymnische, evenals mengvormen hiervan. Grofweg komen bij Cats, afhankelijk van de drie afdelingen concettistische, gnomische (aforistische, met ethische inslag of levenswijsheden) en ook wel een enkele hymnische (gewijde, godsdienstige) voor. In de zeventiende eeuw is het gnomische in Duitsland het meest voorkomende type.

⁸⁶ ADW 1712, 1, 282. Over het begrip 'rond' of 'goedrond' dat samenhangt met eenvoud, oprechtheid, ongekunsteldheid en onopgesmukte, eigen volkstaal, die gezuiverd blijft van vreemde invloeden: Van Vaeck 1994, 24 en 620-621. Meertens 1943, 269 en 289-290 heeft het over 'spreekverzen'. Karel van de Woestijne kenmerkte in zijn opstel 'Vondel als dichter', gedateerd 1 maart 1929, Cats' vloeiende stijl als volgt: 'Tot bij zijn vijftigste jaar staat Vondel als verskunstenaar beneden Cats, die tien jaar ouder was

dan hij. Het vers van Cats kan banaal zijn: het vloeit als water over een glazen plaat. Dat van Vondel – ik overdrijf eenigszins om beter begrepen te worden – als stroop over een hobbelige plank’. In: *Over schrijvers en boeken*. Tweede bundel. Bussum etc. 1936, 51-55, citaat 53. Zie ook: *Verzameld werk*. Beschouwingen over literatuur. Bussum 1949, v, 677.

⁸⁷ Resp. VIII.C.1; XII.B.1; XV.A.1; XV.B.1; XXVIII.C.1 en XLII.A.1. Andere voorbeelden zonder typografische markering zijn: ‘De mensch is alderbest wanneert hem qualick gaet’ (XXXVI.B.1) en het spreekwoordelijke: ‘Die altijd soete rieckt, tis seker datse stinckt’ (IX.B.1). De gewoonte om aanhalingstekens en cursiveringen te gebruiken voor algemeengeldigheden komt ook voor in de zestiende-eeuwse Franse lyriek. Zie Van Vaecck 1994, 721, noot 1 en 817-818, n.a.v. Van de Vennes typografisch in reliëf brengen van uitspraken met een algemeen geldend karakter in de *Belacchende werelt* (1635). Andere voorbeelden zijn te vinden in *Nederlandse emblemata* 1983, 54, 106 en 110.

Verder bevatten de afsluitende regels paradoxen: ‘Sy wenscht te zijn gevat, om niet gevat te zijn’ (XXX.A.1) en woordspelingen, zoals in het epigram over een alchemist: ‘Ick meynd’ ic haddet al, en nu ist al gemist’ (XXXII.B.1).

⁸⁸ Motieven als gevangenschap-vrijheid, zoet-zuur, branden van liefde-koele gereserveerdheid en de onverschilligheid van het meisje, komen telkens terug. Vóór Cats waren die motieven in de Nederlandse literatuur al verwerkt door o.m. Jan van der Noot, Justus de Harduwijn, Daniel Heinsius, Otto Vaenius, Roemer Visscher en P.C. Hoof.

⁸⁹ De keren dat de ‘ik’ samen zal vallen met Cats zelf, telkens in het proza, zijn: ‘de reden waer van, dunckt my hier in te bestaen’ (VIII.B.6, r. 2-3); ‘mijns oordeels’ (XI.C.6, r. 11); ‘Yeder oordeele van sich selven, wat my belangt, ick derf seggen dat my noyt yet bejeghent is, dat [...]’ (XII.C.6, r. 3-4); ‘Ick hebbe menichmael, als een sonderlinge werck van Godes goedicheyt, in mijn selfs overleydt’ (XIII.C.6, r. 1-2); ‘soo en sal my noyt de wanhope totten bast [...] afleyden’ (XVII.C.6, r. 24-25); ‘Als ick somwylen, met innighe ghedachten de menschelijcke dinghen in my selven overweghe, so en kan ick niet laten droevich, ja gram te werden [...]’ (XXIV.C.6, r. 1-3); ‘Ick schame my t’elcken als ick bemercke dat menschen [...]’ (XXVII.C.6, r. 1); ‘Ick en wil hier niet treden inde bemerkinge of dese konste waerachtig gout kan voortbrengen [...]’ (XXX.B.6, r. 8-9); ‘Ic sal, met verlof vande leser, hier by voegen ’tgene Hector, hier van by Homerum spreect’ (XLV.C.6, r. 17-18) en ‘Ick hebbe wel eer twee luyden ghekent, den eenen nam eenen bedelaer van de strate [...]’ (LII.B.6, r. 15-16). Volgens Van Strien (1990, 15 en 21) is bij Cats, in tegenstelling tot de veel persoonlijker Huygens, eerder sprake van een ‘fictioneel ik’ met ‘een programma, waarin hij zijn persoonlijke ondervindingen integreert’. Over het ‘exemplarische ik’: Schenkeveld-van der Dussen 1989, i.h.b. 44.

⁹⁰ Vgl. de volgende woorden aan het eind van de versregels in het tweede gedicht van embleem 1: puellis-thoris; opes-moles; iuvabit-fluit. Voorbeelden van woordspelingen zijn o.a. Tristia Democriti salso delude cachinno, // Lude, iocus Venus est; nil nisi ludus, Amor (II.A.2); scelarata-celerata (V.A.2); pungere-pingere (IX.A.2); honoravit-oneravit evenals propugnavit-oppugnasset (IX.C.5); vetustum-venustum (XVIII.C.5); stamine-stramine (XXIV.B.2); autores-fautores (XXX.B.5); foro-thoro (XLVIII.B.2). Over Cats’ Latijn: Luijten e.a. 1994.

⁹¹ Hoffer dichtte: ‘Triplex sua format acumina sermo, // Et Belga, & Gallus loquitur, mediusque superbit // Romani decor eloquii’ (r. 55-57). Vgl. ook de titel van het lofdicht van Joost van Lier: ‘Hominem triplici Emblemate graphice exprimentem (Een man die in drie talen emblemata tot uitdrukking brengt), evenals Sylvester die spreekt over ‘ton tri-lingue stile’ (jouw drietalige pen; r. 14). Slechts twee keer is er gekruist rijm in plaats van gepaard (nrs. xlii.b.3 en xxv.b.3). De herderlijke namen Corydon, Thyrsis en Dametas komen alleen in het Frans voor (xxxv.a.3 en xxxviii.b.3).

⁹² Huygens: ‘De Catsii nostri operibus Emblematum volumen Latino-Belgicum semper mihi et – fatebor – unicum in pretio fuit; neque naevus, nisi fallor, in pulcherrimo corpore appareret, nisi Gallica insparsisset. Eius rei si bonum senem hactenus non poenitet, ille quidem, *quid valeant humeri, quid ferre recusent*, nondum intelligit; amicos certe harum rerum non penitus ignaros taedet balbutiei non pro illa vena.’ Westerbaen: ‘Tu et hic Paridem agis, sed securius, continentque illae iudicium de Catzianis apertum, de meis quae Gallice balbutivi tacitum. De optimi senis Emblematis tecum semper hoc iudicavi, in quibus versiculi Latini mihi, si bene memini, neque enim illa post annos plurimos vidi, probabantur quam maxime, Gallici quam minime.’ In: J.A. Worp, *De briefwisseling van Constantijn Huygens (1608-1687)*. ’s-Gravenhage 1916, v, 202, nrs. 5340 en 5341 (RGP, 28). De cursieve regel ‘quid ... recusent’ is afkomstig uit Horatius, *Ars poetica*, 40a-39b. Het citaat wordt ook besproken in Jansen 1995, 555, noot 78.

⁹³ Derudder 1898, 155.

⁹⁴ Vgl. F. Fuchs, ‘Beitrag zur Geschichte des französischen Epigramms 1520-1800.’ In: *Das Epigramm. Zur Geschichte einer inschriftlichen und literarischen Gattung*. Ed. G. Pfohl. Darmstadt 1969, 235-283 (een bewerking van een dissertatie uit 1924).

⁹⁵ Smit 1962, 74-94. De latinismen die hij noemt zijn: participium constructies, relatieve verbindingen, de accusativus cum infinitivo, de absolute constructies en het weglaten van het persoonlijk voornaamwoord als onderwerp. Eén en al lof was L.G. Visscher in zijn redevoering ‘Cats als proza schrijver beschouwd.’ In: *Mengelingen van het, te Brussel gevestigd, Nederlandsch letterkundig genootschap, Concordia*. Brussel 1820, 85-98. Cats verenigt volgens hem ‘ongemeene levendigheid’ met ‘bondige kracht van zeggen’ (89), hij schenkt ‘eene saus, die alle tongen smaakt’ (90). Visscher citeert uit de ‘Voór-reden’ en het proza van embleem xlii (92-94). Kenmerkend vindt hij verder de ‘zoetvloeiendheid’ en ‘levendigheid van geest en vinding’ (94). Van eentonigheid blijft het proza verschoond (95). Slechts één keer schreef Cats een prozastuk in het Frans (zie nr. xi.b.5).

⁹⁶ xxviii.c.5, r. 1-3. Vgl. ook c.6, r. 3 waar hij spreekt over *d’uytlegginghe daer van*, waarmee hij bedoelt: van het gedicht; het tweede citaat: xlii.c.6, r. 7. De omschrijving ‘by-ghevoughde Bedenckingen’ geeft Cats in de editie 1618-2 in een correctie (zie Bibliografie B.2, sub 11).

⁹⁷ Het Nederlandse proza laat zich vergelijken met een andere tekst uit dat jaar. Naar aanleiding van een heldere, grote komeet die eind november 1618 aan de hemel te zien was, verscheen een anonieme uitgave die, begrijpelijk, aan Cats is toegeschreven. Het betoog, onder de titel ‘Naerder op-merckinge over de Cometen ende andere teykens des hemels’, vertoont vele overeenkomsten met Cats’ proza in de *Sinne- en minnebeelden*. Niet alleen specifieke woorden en uitdrukkingen (‘Evenwel nochtans’, ‘na dese ketelende beuseligen’, ‘voorwaer ick en weet niet wat’, ‘Wel aen dan, gunstighe Leser’),

maar ook de redeneertrant met gebruikmaking van analogieën, en de toespelingen op en verwijzingen naar bijbelse en klassieke teksten, vinden direct aansluiting bij de voorrede en bij de commentaren uit 1618. Zie: *Aenmerckinge op de tegenwoordige steertsterre*. Ed. Johannes 1986, 37; 75, r. 33 en 68; 77, r. 81; 85, r. 203. Vgl. voor een parallelle combinatie van twee bijbelverwijzingen 77-81, r. 141-146 en embleem XLVI, c.1, r. 5-6.

⁹⁸ Over de betekenis van de retorica in de Nederlandse renaissanceliteratuur: S.F. Witstein, *Funeraire poëzie in de Nederlandse renaissance. Enkele funeraire gedichten van Heinsius, Hooft, Huygens en Vondel, bezien tegen de achtergrond van de theorie betreffende het genre*. Diss. Utrecht. Assen 1969. Van dezelfde auteur, in het bijzonder over de invloed van de retorica bij Cats, het artikel: 'Menanders pleidooi.' In: *De nieuwe taalgeds* 70 (1967), 313-327; later opgenomen in: *Een wett-steen vande ieught*. Red. T. Harmsen en E. Krol. Groningen 1980, 42-60. Zie verder ook Jansen 1995.

⁹⁹ Vgl. in dit verband Gelderblom 1989, 111. In de retorica bestonden twee richtingen: de 'Atticisten' (de traditionelen) streefden naar een gebalanceerd, gedragen en natuurlijk proza; de 'Asianisten', stonden een puntige stijl vol geraffineerde effecten voor. Bij Cicero ziet men een vermenging van de twee, met een lichte voorkeur voor het Atticisme. Hij wisselt bewust lange en korte zinnen ritmisch af. Zie hierover: E. Norden, *Die Antike Kunstprosa vom 1. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance*. Erster Band. Leipzig 1898, i.h.b. 251-299; G. Highet, *The classical tradition. Greek and roman influences on western literature*. Oxford 1967, Chapter 18 'Baroque prose'; en J. Jansen, 'Johan de Brune en de stijldeugden.' In: *De Brune* 1990, 70-91, i.h.b. 76. In 1625 moesten de leerlingen in de Classis III van de Latijnse school zich oefenen in imitatie van Caesars of Cicero's stijl. Zie: Kuiper 1958, 14-15.

¹⁰⁰ Vgl. Porteman 1979, 50.

¹⁰¹ Embleem XVII.B.5, r. 14-17. Cats kan en zal deze formuleringen uit Plutarchus en Plinius overigens uit Langius' *Polyanthea*, zijn favoriete tussenbron, hebben overgenomen. Omdat Erasmus daar niet altijd als bron wordt genoemd, kan het zijn dat Cats zich de herkomst van zijn ontlending in bepaalde gevallen niet eens bewust was. Zie hierover ook hoofdstuk 2.5.

¹⁰² Ook opgemerkt door Smit 1962, 87.

¹⁰³ In embleem XXIII.B.5. Vgl. ook Gelderblom 1989, 110-111. In zijn aantekeningen bij *Alle de wercken* (Zwolle 1862) merkte Johannes van Vloten enkele constructies in het Nederlands aan als latinismen, bijvoorbeeld: 'om waerin te voorzien' (v.b.6); 'de reden waer van' (VIII.B.6); 'het welke indien plaetse heeft' (XII.C.6). De inzet van II.C.6: 'In de bekeeringe des sondaers drie dingen van noode te zijn, te weten, het Woordt, Godes gheest, ende den Wille des menschen, wert by God-salige mannen in deser voegen, toegestaen: te weten, Dat des menschen wille [...]', veroordeelt hij als een 'verwerpelijke Latijnsche woordvoeging, en alleen aan een slaafse vertaling van 't onderstaande Latijn te wijten'.

¹⁰⁴ Vgl. verder ook de afsluiting van de religieuze prozastukken van XVI; XVIII; XXII en XXXVIII. Eén oorspronkelijke regel kan Cats uitbouwen tot zes regels poëzie.

¹⁰⁵ R. van der Paardt spreekt in zijn artikel 'Vondels *Gijsbreght* en de *Aeneis*' over verwijzingen naar de 'brontekst' die ook tot stand kunnen komen door middel van 'contrastimitaties', ofwel bewuste omkeringen; 'contaminaties': het aaneensmeden van

twee tekstplaatsen, en van 'inkorting'. In: *Hermeneus* 59 (1987), 244-250. Het eerste procédé lijkt zich in de *Sinne- en minnebeelden* niet voor te doen, de twee overige zijn wel aangetroffen.

¹⁰⁶ Wat niet letterlijk van een oorspronkelijke auteur is, kan toch weer één op één aan een bewerker ontleend zijn. Een bron wordt in zo'n geval nooit genoemd.

¹⁰⁷ Montaigne: 'Als ik bij mijn ontleningen soms met opzet de naam van de schrijver verzwijg, is dat om de lichtvaardigheid te beteugelen van hen die zich er mee inlaten over alles wat hun onder ogen komt een oordeel te vellen, waarbij zij, omdat hun smaak niet ontwikkeld genoeg is om de dingen op zichzelf te proeven, niet verder komen dan de naam van de maker en diens gezag. Ik wil dat ze hun vingers branden door in mij Cicero of Aristoteles te veroordelen [...]. Bij wat ik aan anderen ontleen, moet men nagaan of ik iets heb weten te kiezen waarmee ik datgene wat ik te zeggen heb beter laat uitkomen'. Ed. Villey 1978, 1, 408. Vert. De Graaff 1993, 475, noot 3 en 476. Zie voor Vondels *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunst*. Ed. Werkgroep van Utrechtse neerlandici. Utrecht 1977, 49, r. 139-142.

¹⁰⁸ Vgl. de lange Plutarchus-ontlening aan het slot van *Essais*, 11, xii. Ed. Villey 1978, 1, 601-603. Vert. De Graaff 1993, 707-710. Over dit aspect: Metschies 1966, 58-61.

¹⁰⁹ Die schreef in zijn *Essais*, 1, xxvi en 11, x: 'Ik heb me met geen enkel degelijk boek werkelijk vertrouwd gemaakt, behalve met Plutarchus en Seneca, en daaruit put ik dan ook zoals de Danaïden, almaar scheppend en uitgietend, omdat hun uitspraken zo waar zijn'; en 'Wat mijn andere lectuur betreft, waarin iets meer het nuttige met het aangename wordt verenigd, en die mij leert mijn stemmingen te beheersen en mijn karakter te disciplineren, zijn het Plutarchus, sinds die er in het Frans is, en Seneca die deze functie voor mij hebben.' Resp. ed. Villey 1978, 1, 146 en 413. Vert. De Graaff 1993, 181 en 481. Vgl. ook *Essais*, 11, xxxii en P.H. Schrijvers, 'Seit ein Gespräch wir sind. Het voortleven van de omstrede Seneca.' In: *Lampas* 22 (1989), 336-376, i.h.b. 357-358.

Overzichten van de citaten bij Montaigne geven P. Villey, *Les sources et l'évolution des Essais de Montaigne*. Twee dln. Paris 1908; en Metschies 1966. Ook in Vaenius' *Emblemata Horatiana* (1607) spant Seneca met eenenveertig aanhalingen de kroon. Vgl. Tschizewskij's voorwoord in de facs. ed. uit 1972.

Over zijn vrouw Elisabeth van Valkenburg dichtte Cats in zijn *Twee en tachtig-jarig leven* (*ADW* 1712, 11, aparte nummering, 48):

In plaetse dat de jeugt romansche grillen leest,
Soo is Plutarchus selfs haer tijdverdrijf geweest.

¹¹⁰ Werken van Cicero, Vergilius, Terentius, Ovidius en Horatius behoorden tot de vaste leerstof aan de Latijnse school. Zie o.a. J. Voegler, 'Geschiedenis van het Middelburgsch gymnasium, 1365-1815.' In: *Archief. Vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland* 7 (1894), 203-250, en 347-553, i.h.b. 381-386. H.W. Fortgens, *Schola latina. Uit het verleden van ons voorbereidend hoger onderwijs*. Zwolle 1958, 42-45 en Kuiper 1958 geven een overzicht van de cyclus van Latijnse auteurs die als schoollectuur werd voorgeschreven.

¹¹¹ Enkele voorbeelden uit deze categorie bespreekt: L.F. Groenendijk, 'Een werk van Jean Taffin als bron voor een puriteins "domestic conduct book".' In: *Documentatieblad Nadere Reformatie* 3 (1979), 27-32; en Groenendijk 1984, 45-46. De belangrijkste

bronnen voor deze werken over huwelijk en gezinsleven zijn de bijbel, klassieken (voornamelijk Plutarchus), kerkvaders, en de zestiende-eeuwers Erasmus, Vives en Bullinger. Zie voor de door Cats geraadpleegde bijbels en de vorm van de bijbelcitataten, hoofdstuk 2.5.1.

¹¹² Hierover: H. Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik. Eine Einführung für Studierende der klassischen, romanischen, englischen und deutschen Philologie*. Zweite, wesentlich erweiterte Auflage. München 1963, 47, § 106 en 61-63, § 162-167; evenals Metschies 1966, 'Das Zitat in Humanismus und Renaissance', 21-37, i.h.b. 13-14. Montaigne vond dat hij niet verantwoordelijk gesteld mocht worden voor wat hij autoriteiten liet zeggen 'die sinds vele eeuwen geaccepteerd en gewaardeerd zijn'. Ed. Villey 1978, 11, 888. Vert. De Graaff 1993, 1047. Vgl. ook De Rijk 1981, 115-117; en W.B. Cornelia, *The classical sources of the nature references in Ronsard's poetry*. New York 1934 (Publications of the Institute of French studies, Columbia University), een motieven- en bronnenonderzoek uitgesplitst naar bloemen, bomen, de zee, de dierenwereld, vogels en insecten.

¹¹³ *Essais*, 11, xvii. Ed. Villey 1978, 1, 651. Vert. De Graaff 1993, 767.

¹ Paragraaf 4 van hoofdstuk 2.4 geeft een inventarisatie van de losse citaten en die welke zijn verwerkt in de motto's en het proza. In het onderhavige hoofdstuk gaat het om de werken waaruit Cats ze heeft gehaald.

² Als er in het Latijn of Nederlands staat: 'Zegt de apostel', 'zegt de wijze man' of 'zegt de Zaligmaker', dan vermeldt Cats de bijbelplaats zelf niet.

³ Een overzicht van de bijbelontleningen is te vinden in de registers 3 en 4. In 1619 verscheen te Middelburg onder de titel *Proverbia, of, de spreucken van Salomon* Jan de Brunnes vertaling van bijbelse spreekwoorden van Salomo uit het Hebreeuws. Het boek Spreuken heeft veel invloed gehad op de ontwikkeling van het spreekwoord. Vgl. Koning 1990, 93-94.

⁴ Vgl. Poortman 1983, 112-120 en 209-222, alle nrs. 112-119. Kanttekeningen werden in de loop van de tijd gewijzigd of vervangen door die uit de Geneefse bijbel van 1565. Ik heb de facs. ed. geraadpleegd van de uitgave *Biblia: dat is, de gantsche H. Schrift, grondelick ende trouwelick verduytschet*. Leiden 1587 (Jacob Arienszoon), die de versie volgt van een Emdense bijbel. Hierin zijn tevens opgenomen *De boecken ghenoeemt apocryphi ...* Leiden 1587 (KB ZE 1979/0001). Vgl. ook Poortman 1983, 215.

⁵ Bijv. xiv.c.1 en xxviii.c.1. Twee woordvarianten zijn evenwel te vinden in de Jacob Liesvelt-editie (vanaf 1532 en later). Het betreft: *onmaticheyt* voor 'cranckheyt' – in 1 Corinthiërs 7:5 (zie v.c.1) en een *iock ossen* voor 'een paer ossen' – in Lucas 14:19 (xlv.c.6). Alleen de woorden *vreesse* voor 'onberouwelicke beteringhe', 2 Corinthiërs 7:10 (xxxviii.c.1); en *doet* voor 'werpet' in Ezechiël 18:31 (lii.c.6) lijken eigen varianten.

'Ulieden' en 'gylieden' wordt telkens 'u' en 'gij'. Een nieuw, op één of twee bijbelplaatsen geïnspireerd, citaat o.a. in xxxix.c.1 en xliv.c.1. Het zou goed kunnen dat Cats een enkele keer uit het hoofd citeert. Niet altijd geeft hij de versregel(s) bij de

hoofdstukaanduiding en wanneer hij meer dan één vers aanhaalt, verwijst hij bijna alle keren alleen naar het eerste. De naam Amnon spelt hij twee keer abusievelijk als Ammon (xvi.B.5 en xviii.A.4.a).

Volgens de editeurs van het *Spaens heydinnetje* en van het aan Cats toegeschreven pamflet *Aenmerckingbe op de tegenwoordige steert-sterre* is ook voor deze teksten doorgaans de Deux-aesbijbel gebruikt; in het tweede werk eveneens met varianten in de spelling en omzetting van o.m. 'du' en 'dyn' in 'ghy' en 'uw'. Zie resp. ed. Vieu-Kuik 1980, 101 en 105; en ed. Johannes 1986, i.h.b. 44.

⁶ Ter vergelijking heb ik gebruik gemaakt van *Biblia sacra, vulgatae editionis. Sixti Quinti Pont. Max. iussu*. Recognita atque edita. Antwerpen 1608 (KB 524 E 4). Voor Latijnse aanhalingen uit de apocriefe boeken: *Biblia, ad vetustissima exemplaria castigata*. Antwerpen 1565 (KB 1701 F 7). Een hoogst enkele keer is de verwijzing onduidelijk, zoals de beide bijbelplaatsen boven het motto van XLIV.C.1.

⁷ Gebruikt is: Immanuel Tremellius en Franciscus Iunius, *Testamenti veteris Biblia Sacra* en *Testamentum novum*. Hannover 1607; inclusief de *Libri Apocryphi* (UBU 110 D 14). De Nederlandse vertaling is van Abraham a Doreslaer. Arnhem 1614 (UBA 1493 A 6). De twee aangehaalde varianten resp. onder xxxix.C.4.b en xlviii.C.4.b. Polus' verzamelwerk bestaat uit zes delen. Geraadpleegd is de ed. Utrecht 1684-1686. Vgl. Polus 1686, 111, kol. 628, en Polus 1684, 11, kol. 179; de woordvorm *terrores* komt volgens hem ook voor bij Arias Montanus (1527-1598) en bij Johann Mercerus (?-1573). Zie voor Tremellius ook: L.C.4.a (1 Samuël 16:8).

Een voorbeeld van een parafrase in xviii.B.5 (Spreuken 22:13). Verwijzingen via Polus, naar Wilhelmus Estius (1542-1613), Piscator, Tremellius, Mercerus en Montanus, verder bij: IV.C.2; v.A.4.a; xxx.C.4 en xxxvi.C.5.

⁸ Drie psalmnummeringen lopen niet parallel. Kennelijk heeft Cats deze drie gevallen van verspringing van de Vulgaat bewust aangepast aan de bestaande, andere, indeling. Met dank aan A.W.G. Jaakke van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem. Zie over de afwijkende nummeringen in de verschillende psalmvertalingen: ODC, 1139-1140 en 1196; en: F.R.J. Knetsch, 'Driemaal is scheepsrecht. De invoering van nieuwe psalmberijmingen in het gereformeerd protestantisme in Nederland.' In: *Psalmzingen in de Nederlanden. Vanaf de zestiende eeuw tot beden*. Eindred. J. de Bruijn. Kampen 1991, 149-161, i.h.b. 150-156. Een uitgave van Datheen uit 1566 bevat het imprimatuur: 'Dewelcke men voortaan in de Nederlantsche Ghemeynten ghebruycken zal'; geciteerd naar Knetsch (151). Cats' nummering correspondeert met de telling in de berijming van Datheen.

⁹ Geraadpleegd is het exemplaar KB 42 A 20.

¹⁰ Dit geldt niet zozeer voor *Silennus*; daar was de opbouw meer gericht op een lineaire lectuur van elke afdeling.

¹¹ Een bespreking van Alciato's literaire en archeologische bronnen, waaronder *Anthologia Graeca* (Planudea), Horapollo, Pausanias, fabel- en spreekwoordenverzamelingen en Plinius, in Nolde 1964, i.h.b. 34-35; Köhler 1986, 33 en Laurens 1989, 433-456. De laatste heeft het over contaminaties van verschillende vindplaatsen (444). Over de gebruikte bronnen in de embleemboeken van De la Perrière: Schwendemann 1966, 89-111. De belangrijkste bronnen hier zijn Alciato, Horapollo, *Physiologus*, Macrobius,

Erasmus en Petrarca. Maar Schwendemann stelt dat De la Perrière in veel gevallen waarschijnlijk zelf niet precies meer wist 'wo er zuerst auf sein Motiv gestoßen war' (106).

¹² Zie voor de Nederlanden ook Porteman 1975-2, 164-167. Vermeeren karakteriseerde Cats' debuut als Europees in vormgeving en Hollands in thematiek (Vermeeren 1962, 160). Veel waardering zal Cats volgens hem hebben gehad voor Georgette de Montanay, *Emblemes, ou devises chrestiennes* (1571), maar van directe invloed in de *Sinne- en minnebeelden* is nauwelijks of geen sprake.

¹³ Vgl. voor Heinsius verder de emblemen XLV en LI; ook Cats' Nederlandse gedichten liggen rechtstreeks in het verlengde van die van Heinsius. De papegaai in de kooi op nr. XIV van Cats komt wel in de buurt van Hoofts embleemprint XV in de *Emblemata amatoria*, maar hoeft hier niet per se op terug te gaan. Bovendien kunnen de motieven uit Ovidius en Petrarca ook via andere wegen gekend zijn (vgl. embleem XXIX). Zie voor de titelprint afb. 1.

¹⁴ Bijv. in de emblemen VI, VII en XVII. Vgl. ook IV.A.1 en IV.A.3 (motto); VII (picturale variant); IX.A.4.b; X.A.3; XV.A.4.a, een citaat in C.5 en een visuele variant; XVII.A.4.c en de prent; XIX.A.2 (motto) en A.3; XXXI.A.2 (motto); XXXVIII (de prent, maar dan wel zeer indirect); XXXIX (motto); XL (motto); XLIV (thema) en XLV (thema). Vgl. voor Vaenius' bundels: Praz 1964, 125-126; Landwehr 1988, 275-278, nr. 825-836. Zie over de bewerking van metaforen uit de antieke liefdespoëzie en de opgenomen citaten bij Vaenius: de inleiding van Tschizewskij in de facs. ed. uit 1970, VIII. Een nieuwe facs. ed. van de *Amorum emblemata* met een uitvoerige inleiding door K. Porteman zal binnenkort verschijnen bij Scholar Press.

In 1618 bracht Willem Jansz Blaeu een oblong 24°-uitgave op de markt van Vaenius' *Emblemata* (Landwehr 1988, nr. 836). Het bundeltje lijkt sterk op *Thronus cupidinis* en heeft op de verso-pagina telkens een gedicht in het Latijn, Frans en Nederlands; rechts staat de rechthoekige prent. Vgl. R. Wezel, 'Fons amoris, een nog niet bestudeerde emblematische bron.' In: *Spektator* 19 (1990), 160-170. (Het exemplaar te Glasgow (Sign. 1691; SM 1051) bevat handschriftelijke aantekeningen in het Duits; op het laatste blad een geestige tekening waarop Cupido aan de galg wordt gehangen; zeven dames staan er juichend onder).

¹⁵ Vgl. Praz 1964, 125 en 134-136; evenals K. Porteman, 'Vrijen en huwen in de 17de-eeuwse Zuidelijke Nederlanden. De stem van de literatuur.' In: *Verliefd, verloofd, getrouwd*. Tent. cat. Brussel 1988, 115-124, i.h.b. 122-123. De religieuze tegenhanger was een suggestie van Aartshertogin Isabella.

¹⁶ Zie: de muis in de val (nr. XII); de roker (nr. XIII); de schildpad (nr. XV); de compositie voor de lamprei (nr. XVI); de weerhaan op de toren (nr. XXIX); de smidse (nr. XXXVI); het kompas (nr. XLIX) en de voorrede.

¹⁷ Visuele overeenkomsten met De Dene en Vondel in: nr. XXV, XXXVI en XLII. Vgl. hierover ook Ashworth 1984. Zie voor Sambucus ook embleem XIV. Overeenkomsten met Dirck Volkertszoon Coornherts allegorische embleembundel *Recht ghebruyck ende misbruyck van tydlycke have*. Leiden 1585 (herdrukt in 1610 en 1620) zijn niet gevonden. Bij Cats vormen fabels geen thema voor het embleem als geheel; wel komen er links en rechts verwijzingen voor die Cats o.m. aan (geïllustreerde) fabelboeken kan hebben ontleend. Het is denkbaar dat via de fabelliteratuur nieuwe, door Cats geraadpleegde, werken opduiken.

¹⁸ In aanmerking komen: de olifant, ootmoedig knielend voor de zon (inzet op de derde titelprent uit 1618); de leeuw die met een doek over de ogen wordt gevangen (embleem nr. x); de papegaai in zijn kooi (nr. xiv); de schildpad die zijn huis altijd bij zich draagt (nr. xv); een variant op de muis in de mossel (nr. xxv); de fret die konijnen opjaagt (nr. xxx); de krokodil en het vogeltje trochilus (nr. xxxiv); de krokodil die alsmat groeit (nr. xlvi); en de vlinder die uit zijn cocon wegvliegt (nr. lii). Embleem xv kan ook beschouwd worden als navolging van Gabriel Rollenhagen (vgl. in verband met Rollenhagen tevens de visuele variant met nr. xxxix).

Kennis omtrent het gedrag van dieren kan rechtstreeks zijn gebaseerd op wat de klassieke schrijvers daarover melden, waarbij het moeilijk uit te maken is van welke bron gebruik is gemaakt: de informatie die Aristoteles, Strabo, Aelianus, Plinius, de *Physiologus* en Horapollon geven, vertoont vaak overlappingsen. Verder is het voor de hand liggend dat Cats in eerste instantie te rade ging bij emblematische bronnen en slechts sporadisch biologische compilatiewerken benutte, zoals bijv. *Historiae animalium* (Zürich 1551-1558) van Conrad Gesner (van dit werk werden de prenten nogmaals afzonderlijk opgenomen in *Nomenclator aquatiliū animantium ...* Zürich 1560) en het belangrijke naslagwerk over vissen *De piscibus marinis* (1554) van de Fransman Guillaume Rondelet. De meeste genoemde dieren waren hier te lande reeds bekend, zodat voor de uitbeeldingen niet altijd beroep hoefde te worden gedaan op dit soort boeken. Trouwens, Van de Venne tekende de dieren (en de vegetatie) zelden 'naar het leven'.

¹⁹ Zie voor parallellen met de devieskunst o.m. embleem xii, xiv, xxxiv, en li. Voor de invloed van Bargagli op Hoofst: Porteman 1983, 54, 154, 170, 173, 177 en 185-186. Van de *Iconologia* verschenen vier geïllustreerde Italiaanse drukken tussen 1603 en 1618: zie Zijdeveld 1953, 372, noot 19 en de facs. ed. Becker 1972, xviii, noot 9.

²⁰ Zie voor De Covarrubias Orozco ook embleem v en xiv. Naar de invloed van de Spaanse emblematiek op de Nederlandse is nauwelijks onderzoek gedaan. De thema's zijn gelijkaardig: de deugd, het geloof, de dood, de opvoeding van kinderen en regels hoe zich in het gezelschap van vrouwen te gedragen. Vgl.: M. Darbord, 'L'emblematische Espagnole: les *Emblemas morales* de Sebastián de Covarrubias.' In: *Emblèmes et devises ...* Red. Jones-Davies 1981, 103-106; en F.R. de la Flor, *Emblemas. Lecturas de la imagen simbólica*. Madrid 1995. J. te Winkel heeft het in 'De invloed der Spaansche letterkunde op de Nederlandsche in de zeventiende eeuw' voornamelijk over het toneel. Zie: *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* 1 (1881), 59-114; vgl. ook W. Davids, *Verslag van een onderzoek betreffende de betrekkingen tusschen de Nederlandsche en de Spaansche letterkunde in de 16e-18e eeuw*. 's-Gravenhage 1918.

²¹ Vgl. embleem nr. v en x; voor De Boria: nr. xxxiv.

²² Zie voor Aneau: embleem v, xlii en li; Corrozet: embleem xxxix; Coustau: embleem v en xlii; Lebeus-Batillius: embleem x, xi en xxvii; De la Perrière: embleem xlv en li (twee maal).

²³ Zie bijv. de emblemēn xix, xxvii, xxviii en xxx.

²⁴ Het betreft de emblemēn viii: Cardanus (nog wel genoemd in 1618, niet meer in 1627); xvi: Martialis; xxxiii: Plinius; xxxiv: Plinius en Plutarchus; xli: Cardanus; xliii: Cardanus; xlvi: Plinius.

²⁵ Resp. embleem nr. v, xi, xvii, xxvii, xxxix en xlii. Men zou deze 'livreske' aanzetten misschien niet verwachten in het kader van de – later – door Cats gepretendeerde scheppingsduidingen (namelijk zijn gebruik van de natuur als Gods boek). Zie

hiervoor de annotatie bij xx.c.1. Vgl. voor een herhaaldelijke mengeling van realia en (Nederlandse) literaire topen in Van de Vennes *Belacchende werelt* (1635): Van Vaeck 1994. Hoewel aan Seneca's *Epistulae morales* de meeste citaten en verwijzingen zijn ontleend, gebruikte Cats uit alle honderdvijfentwintig brieven slechts één tekstplaats als emblematisch vertrekpunt.

²⁶ Vgl. bijv. embleem III, XIII en XLII. Vgl. tevens Margolin 1970 en Bath 1994, i.h.b. 31.

²⁷ 'Allegorias si quis ridet, consideret D[ivum] Ambrosium ex omnium rerum naturis aliquid elicentem ad morum institutionem [...].' In: *ADW* 1712, 1, 282, in de voorrede van het derde deel. Vgl. voor Erasmus: *Opera omnia*. Ed. Clericus 1704, v, 625 F-626 A. Ook aangehaald door Margolin 1970, 127, noot 46 en 133, noot 66.

²⁸ Vgl. Verwey 1970, waarin een bibliografie van de verzamelingen, en Ter Meer 1991. Van Erasmus' *Apophthegmata* (1531) verschenen vele herdrukken, o.a. in 1532, 1535, 1547, 1556 en 1564; ook de uitgave bezorgd door Conradus Lycosthenes, *Apophthegmatum sive responsorum memorabilium ... Loci communes* (Basel 1555) kende verschillende herdrukken.

²⁹ Zoals een uitspraak over Alexander VI en diens bedrog (zie embleem xxxi.b.5-6), evenals drie overeenkomstige verwijzingen: een reactie van een zeerover tegenover Alexander de Grote, het verhaal over Ramirus die elf edellieden laat ombrengen en een uitspraak van een hoveling. De verwijzingen worden alle drie achter elkaar genoemd in embleem xliv.b.5-6. Ik sluit niet uit dat er nog meer ontleningen aan deze verzameling zijn. Naar het zich laat aanzien zijn de populaire anekdotes over Philips van Macedonië en over de Egyptenaren, die de gewoonte hadden een skelet te tonen onder een feestmaal (Cats vermeldt ze in embleem xxvii), pas voor het eerst opgenomen in de ed. uit 1632 van Baudartius' *Apophthegmata*.

³⁰ Resp. embleem xii.c.6 en xxiv.c.6. Zie voor een verhelderende vergelijking tussen de prozacommentaren van De Brune in zijn *Emblemata* (van 1624) en de *Essais* van Montaigne: Porteman 1990-1, i.h.b. 113-115.

³¹ Vgl. bijv. deel III, 40 en 133; in *ADW* 1712, 1, 620 en 652. Deze werkwijze is ook opgemerkt door Porteman 1983, 61-62 naar aanleiding van de klassieke citaten in het emblematisch werk van Vaenius. Over spreekwoorden als basis voor emblemen: Bath 1994, 42-45.

³² Soms in clusters, zoals bijv. in *Spiegel* 1632 (einde deel 1, aparte nummering), 53: motto boven XLVIII.A.1; boven XXXIII.A.1 én het tweeregelig versje van I.B.6, r. 18-19. In: *ADW* 1712, 1, 564.

In de in 1618 uitgegeven *Maeghden-plicht* verwijst Cats expliciet naar:

Boethius	XVIIII
Cato	XVI
Cicero	IV, XVI
Claudianus	V
Cypraeus	III, IV, VII, XII, XIII, XXIV
Diogenes Laertius	II
Dion	XXVIIII
Livius	X

Lucretius	I
Martialis	XXIX
Pierre Matthieu	XII, XXII
Montaigne	I, III, XI
Ovidius	VII, VIII, XIX, XX, XXVIII
Petronius	IX
Plautus	XIX, XXVII
Plutarchus	XXIII
Procopius	X
Ronsard	XI
Seneca	VIII, IX, XVIII, XIX, XXIV
Theodoretus (?)	II
Vives	XVI, XXI, XXV, XXVI, XXVII, XXIX

Een gedeeltelijke inventarisatie van Cats' bronnen geven Smilde 1938, 140-147 en Meertens 1943, 283-285. Een belangrijke vindplaats voor spreekwoorden in de *Spiegel* vormden Hieronymus Mesigerus, *Paroemiologia polyglottos* (Leipzig 1605) en César Oudin, *Refranos o proverbios Españoles traduxidos in lengua Francesca* (Brussel 1612).

³³ Geciteerd is uit *Stendhal, brieven*. Een keuze uit de correspondance. Vert. Joyce & co. Amsterdam 1981, 34-35 (Privé-domein, 65). Vgl. *Correspondance*. Tome 1, 1800-1821. Ed. H. Martineau en V. del Litto. Paris 1962, 102, nr. 58. De genoemde titel is waarschijnlijk de achttiende-eeuwse verzameling *Selectae e veteri Testamento et e profanis scriptoribus historiae*.

³⁴ Schon 1954, 71-83. Hij verwijst naar P. Porteau, *Montaigne et la vie pédagogique de son temps*. Paris 1935. Daar wordt op pagina 178-189, met name aan de hand van S. Verrepaeus, *Institutionum scholasticarum libri tres* (Antwerpen 1573) ingegaan op de 'cahiers de lieux communs du morale'. Zie ook: Nolde 1964; W. Brückner, 'Historien und Historie. Erzählliteratur des 16. und 17. Jahrhunderts als Forschungsaufgabe.' In: *Volks-erzählung und Reformation. Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen und Erzählliteratur im Protestantismus*. Ed. W. Brückner. Berlin 1974, 13-123, i.h.b. 53-75; Brückner 1975, i.h.b. 6; en Bath 1994, i.h.b. 31-48.

Het genre van de 'Diverses leçons' neemt een aanvang met Aulus Gellius' verzameling *Noctes Atticae* (2e eeuw n. Chr.) en krijgt veel navolging in Italië, Spanje en Frankrijk. Schon noemt o.m. Caelius Rhodiginus, *Lectiones antiquae* uit 1516, Jean des Caurres, *Œuvres morales* uit 1575, en Pero Mexía, *Silva de varia lección* uit 1542. Invloedrijke *Florilegia* zijn Albertus Eyb, *Preciosa haec grammatica ...* uit 1503, Bartholomaeus Aman-tius, *Flores celebriorum sententiarum ...* uit 1556, R. Dinothius, *De rebus et factis memorabilibus loci communis historici* uit 1580 (met veel ontleningen aan Valerius Maximus) en Janus Gruterus, *Florilegium ethico-politicum ...* uit 1610. Ook verschenen er verzamelingen met retorische formules, zoals Stephan Dolet, *Phrases et formulae linguae latinae elegantiores* uit 1576. Voor specifiek theologische tussenbronnen, zoals het *Liber sententiarum* van Petrus Lombardus: De Rijk 1981, 117-118.

Zie voor de aansluiting bij de zestiende-eeuwse praktijken bijvoorbeeld ook de verzameling citaten en sententies (met name pedagogische) die in een (grammatica)-school-schrift van circa 1525-1535 werd opgenomen. Uitgegeven als: *Images et lieux de mémoire d'un étudiant du XVIIe siècle. Étude, transcription et commentaire d'un cahier de latin d'un étudiant néerlandais*. Ed. J.-C. Margolin e.a. Paris 1991, i.h.b. p. LXXVI-LXXXIV.

³⁵ De verwijzingen zijn waarschijnlijk ontleend aan de uitgave Frankfurt 1613. Vgl. voor Langius, zijn voorgangers en dit type verzamelingen vooral Beugnot 1977. De eerste *Polyanthea* uit 1503 was van de Italiaanse humanist D. Nanus Mirabellus en Langius zou deze verzameling bewerken. Over Langius, die in Freiburg wiskunde en Grieks doceerde: P. Bayle, *Dictionnaire historique et critique*. Nouvelle édition, augmentée de notes extraites de Chauffepié e.a. Paris 1820, 1x, 67-68. Vgl. ook Nolde 1964, 131.

Vaak gaat het om bijna dezelfde werken onder wisselende titels, zoals *Florilegii magni* ... uit 1625, 1648 en 1669; *Anthologia sive florilegium* uit 1631, 1655 en 1662; *Polyanthea* ... Frankfurt 1607, 1613 en 1621 (de laatste is de definitieve vorm). In 1596 was reeds de verzameling *Adagia* verschenen. De ed. *Loci communes, sive florilegium rerum et materialium selectarum* ... Strasbourg 1613 bevat aan het einde aparte verwijzingen naar Camerarius en Alciato. Vgl. voor een overzicht van de edities: *Emblemata* 1967, p. LXVII-LXVIII en *NUC*, vol. 314, 534-536. Langius heeft op zijn beurt gebruik gemaakt van de enorme Griekse citatenverzameling die Johannes Stobaeus inmiddels bijeengebracht had. Over deze anthologie o.a. Schon 1954, 82 en Beugnot 1977.

³⁶ Bijv. Bernardus in plaats van Boethius (xiiii.c.4.a); Ambrosius in plaats van Gregorius (xxxv.c.6). In deze gevallen staan de abusievelijk door Cats overgenomen schrijvers Bernardus en Ambrosius direct boven en onder het aangehaalde citaat, in kolommen die in een klein lettercorps zijn gezet. Een herkenbare vergissing voor iedereen die ooit een telefoonnummer gekozen heeft door zijn vinger bij een naam in het telefoonboek te houden.

De afgekorte naam 'Agath.' lost Cats op als 'Agathocles' terwijl kennelijk Agathias bedoeld is (xxxvi.b.5). Wel moet er rekening mee worden gehouden dat er sprake kan zijn van ongecorrigeerde zetfouten, zoals in geval van 'Armil' voor Aemylius. Wanneer overduidelijk aan Langius wordt ontleend en daar wel een bronopgave is genoemd, schrijft Cats bijv. enkel 'vir pius' (de vrome man), zoals in geval van Cassiodorus (xxxviii.c.5). Blijkbaar vond hij de vermelding niet belangrijk, interessant of nodig. Vgl. voor het onzorgvuldig gebruik van bronnen, het raadplegen van tussenbronnen en het toeschrijven van citaten ook: G.J. Peeters, *Frans Vervoort O.F.M. en zijn afhankelijkheid*. Gent 1968 (Koninklijke Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde. Zesde reeks, 99).

³⁷ Andere plaatsen waar Cats flink wat vandaan heeft zijn de woorden Hof, Geweten, Begeerte, Duivel, Fortuin, Dood en Vrees: Aula (6 keer); Conscientia (4); Cupiditas (6); Diabolus (6); Fortuna (5); Mors (6) en Timor (8). Van de marginalia bij het gedicht 'Kinderspel' komen er in ieder geval dertien bij Langius voor, waaronder drie uit het lemma Tempus (Tijd). De hoogste concentraties binnen de emblemen zijn gevonden in de nrs. xxxv (9 keer); LI (8); xxxvii en XLIV (7); xxvii, XLIX en LII (6). In de andere gevallen gaat het om vijf ontleningen of minder. Met name het aantal verwijzingen naar de bijbel, zowel door Langius als Cats in een bepaald verband opgenomen, zal ongetwijfeld met meerdere aanhalingen uitgebreid kunnen worden.

³⁸ Ik heb dit niet voor alle plaatsen kunnen nagaan, mede omdat niet altijd duidelijk is onder welk lemma Cats gekeken heeft. Zo verwijst Langius (kolom 287 B) naar Hieronymus Cardanus, *De subtilitate*, dus kan Cats zich voor de drie keer dat hij deze natuurwetenschappelijke bron aanhaalt, op Langius hebben gebaseerd.

³⁹ *Kostelick mal en Voorhout*. Ed. E. Verwijs. Derde druk. Ed. P. Leendertz jr. Amsterdam 1904, xxiv-xxv en Bijlage B, 149-169. In de bibliotheek van Constantijn Huygens kwamen ook enkele *loci communes*-verzamelingen voor. Zie: *Catalogus der bibliotheek van*

Constantijn Huygens, verkocht op de groote zaal van het Hof te 's-Gravenhage 1688. Ed. W.P. van Stockum jr. 's-Gravenhage 1903, 9, c, nr. 141; 23, H, nr. 188 en 55, K, nr. 100. Zie voor een mogelijk gebruik van Langius in Otto Vaenius' *Emblemata Horatiana* en in D.P. Pers' *Bellerophon ook: Nederlandse emblemata* 1983, 38 en 60.

⁴⁰ Vgl. Koning 1990. Zie voor de 'verwerking' van de klassieken in de renaissance-literatuur o.m. Buck 1976 en voor het gebruik maken van embleemboeken binnen de compilatiewerken Bath 1994, 35.

⁴¹ *Essais*, 1, xxv; 1, xxvi en III, XII. Resp. ed. Villey 1978, 1, 136; 1, 147 en II, 1055-1056. Vert. De Graaff 1993, 170-171; 183 en 1248-1249. Over het begrip 'rapen' bij Van Mander: Miedema 1973, II, 388-389.

⁴² Zie bijv. de emblemata x, XIII en XXXIII. Systematische vergelijking zal zeker meer overeenkomstige citaten aan het licht brengen.

⁴³ Arnisaeus, de Duitse medicus en latere lijfarts van Christiaan IV van Denemarken, haalde voor zijn opvattingen over het huwelijk op zijn beurt weer veel uit Cypraeus' *De connubiorum iure*. Hoofdbestanddeel in het werk van Cypraeus vormt het tractaat *De sponsalia* (Over de verloving), gevolgd door het korte *De matrimonio* (Over het huwelijk), met talloze citaten over liefde, huwelijk en trouw. Zie o.a. III.A.4.c: Erasmus (Cypraeus); XXVIII.A.4.a: Herodotus (Arnisaeus en Robert); XXXIII.A.2 motto: Ovidius (Cypraeus); XXXIII.A.4.b: een Franse uitdrukking (Arnisaeus); XLI.B.4.b: Seneca Pater (Cypraeus en Arnisaeus); XLI.B.5, r. 6-7: Posthumia (Arnisaeus); XLV.B.5: Macrobius (Cypraeus); XLVI.A.4.c: Ausonius (Cypraeus); en XLVIII.A.2 motto: (Arnisaeus). De kans is groot dat aan deze tussenbronnen meer aanhalingen zijn ontleend. Eenzelfde procédé doet zich voor met ontlenen aan Delrio in 'Aenmerckingen op het wonderbaer houwelick voren geroert', opgenomen in *Het Spaens heydinnetje*. Zie ed. Vieu-Kuik 1980, 101.

H. Smilde gaf reeds aan dat Cats Cypraeus en Arnisaeus benutte (1938, 213 en 211). Een andere belangrijke bron voor alle huwelijkse aangelegenheden is: André Tiraqueau, *De legibus connubialibus et iure maritali*, een boek dat Cats in zijn latere werk herhaaldelijk noemt; mogelijk is het ook voor de *Sinne- en minnebeelden* gebruikt (vgl. Smilde 1938, 209). Zie voor een opsomming van elders door Cats genoemde bronnen: Worp 1897; Smilde 1938, hoofdstuk VI en VII over *Spiegel* en *Trou-ringh*; en Meertens 1943, 284.

⁴⁴ Vgl. voor Calvin: v.c.5 (Ambrosius); VIII.C.5 (Augustinus); XLI.C.5 (passim, en Chrysostomus) en XLIII.C.4.a (Bernardus). Niet onderzocht is welke rol excerpten uit het werk van Calvin hierbij gespeeld kunnen hebben, zoals bijv. Johannes Piscator, *Aphorismi doctrinae christianae, ex Institutione Calvini excerpti* (uitgaven: Herborn 1589, 1592 en 1605; en in 1614 in het Nederlands). Op het eerste gezicht lijkt die invloed gering.

In embleem XXVIII maakt Cats een toespeling op *De officio mariti* ('De eligenda uxore'), hij ontleent waarschijnlijk aan ditzelfde hoofdstuk een dictum van Socrates (XLI.B.5) en haalt uit het erop volgende hoofdstuk bovendien een bewerking door Vives van Homerus (eveneens in XXVIII.B.5).

⁴⁵ Vgl. bijv. embleem XVII.B.4.b én B.5, XXXVIII.B.4.a, en L.B.5. Geraadpleegd is het exemplaar in de Juridische bibliotheek te Utrecht (signatuur Duod. 102 2). Zie voor de overige juridische citaten: embleem XLV.B.5, XLIX.B.5 evenals de gegraveerde tekst op de eerste titelprent van *Silenus* uit 1618.

⁴⁶ Ook de ene keer dat Cats in *Self-stryt* (Middelburg 1620, 33) Montaigne aanhaalt, komt het citaat uit III, v (Ed. Villey 1978, II, 870). Eén aanhaling uit Montaigne in *Maechden-plicht* is echter niet van hem afkomstig.

⁴⁷ Het betreft de emblemen XX, XXIII en XXIV. In het geval van embleem II is er een direct verband met één van Lipsius' brieven. Vgl. Clements 1960, 228-229: 'The emblematisers practised metaphor and metaphorical expression. They held metaphors to be the gems of literature and stimulated to new heights of metaphor the best writers of their time [...]. Metaphor was the verbal counterpart of the emblem or impresa.' Zie ook Laurens 1989, 445.

⁴⁸ *De oratore*, III, XLII (167). De verschillende plaatsen worden aangehaald door Zijderveld 1953, 124 en 133, en 371-372, noot 6-7. Zie voor Heinsius, genoemd door Johannes Antonides van der Goes: *De Ystroom*. Amsterdam 1671, **2v.

⁴⁹ Verwezen wordt naar de ed. Margolin 1975 (*Opera omnia*) en Mynors 1978 (*Collected works*). Margolin (86) somt twaalf edities op die tussen 1514 en 1534 verschenen. Vgl. ook Margolin 1970, 119 en Bath 1994, i.h.b. 45-48.

⁵⁰ 'Nihil autem aliud est παραβολή, quam Cicero collationem vocat, quam explicata metaphora. Caeterorum ornamentorum singula suam quandam ac peculiarem adferunt gratiam et commoditatem dictioni; metaphora sola cumulatus praestat universa, quam exornationes reliquae singula. Delectare vis? Nulla plus habet festivitatis. Docere studeas? Non alia probat vel efficacius, vel apertius. Flectere paras? Nulla plus addit acrimoniae. Studeas copiae? Nusquam supellex locupletior. Placet laconismus? Nulla plus cogitationi relinquit. Sublimitatem affectas? Haec quidvis quantimuis attollit. Est quod velis extenuare? Nulla magis deiicit. 'Εὐαγγελίαν captas ac lucem? Nulla melius rem ob oculos ponit. Hac fere condiuntur Adagia, huic gratiam suam debent Apologi, haec commendat Apophthegmata, huius accessione conduplicatur sententiae dos, adeo ut Salomon ille vir divinus, oracula sua non alio magis quam parabolarum titulo voluerit commendari. Tolle metaphorae suppellectilem ex oratoribus, ieiuna omnia. Tolle parabolas e prophetis et evangelicis literis, magnam gratiae partem detraxeris.' Ed. Margolin 1975, 71, 74; het citaat: 88-91, r. 24-39. Vgl. ed. Mynors 1978, 130-131, r. 28-48. Een gedeelte van de brief ook in Praz 1964, 17. Vgl. in dit verband Bath 1994, 47-48: 'There is no doubt that 'emblem' came to be understood as a rhetorical term, signifying a trope which required definition alongside more familiar types of metaphor [...]. Like the simile, the emblem effects a transfer of meaning, a *translatio*, which remained closely in touch with the metaphoric systems of Renaissance rhetoric.'

Zie voor Erasmus' opvattingen over *exempla*, *loci communes*, fabels, metaforen en *sententiae*: *De rerum copia libri duo*. In: *Opera omnia*, 1-6. Ed. B.I. Knott. Amsterdam etc. 1978, 197-281. Ook in *Collected works*. Ed. C.R. Thompson. Toronto etc. 1978, XXIV, 572-659; zie bovendien Nolde 1964, *passim*.

⁵¹ Enkele losse tractaten van Plutarchus waren al eerder in het Latijn vertaald. Latere Latijnse uitgaven (*Opera*) verschijnen o.m. in 1572 (Parijs) en 1605 (Frankfurt).

⁵² Zie voor de doorwerking van Erasmus' *Adagia*, *Apophthegmata* en *Parabola* in de emblembundels van Alciato en Whitney, de belangrijke bronnenstudie van Nolde 1964, i.h.b. 196-197 en 278-288. In algemenere zin concludeerde zij over deze literaire voorraadschuren voor artistieke inventie: 'Erasmus also contributed to the emblem

movement by providing materials of invention to the designers of devices and emblems' (Nolde 1964, 99 en 207); ze sloot daarmee aan bij een eerdere opmerking van Praz 1964, 25.

⁵³ De door Lycosthenes (zijn eigenlijke naam is Conrad Wolffhart) geredigeerde edities – een belangrijke tussenschakel dus – staan in: Margolin 1975, 34-54. Enkele bevatten ook Erasmus' *Apophthegmata*. Ik heb gebruik gemaakt van de uitgave *Parabola sive similitudines* ... Frankfurt am Main 1568. Naast een verklarende woordenlijst (Margolin 1975, 328-332, Appendice 11) is er een index op trefwoord. Zie het overzicht in noot 57 voor de plaats van de categorie 'Similitudines' bij Langius.

Het ziet ernaar uit dat Langius dit werk van Erasmus nagenoeg in zijn geheel heeft geïncorporeerd, al laat zich dat niet direct aflezen. Onder het lemma 'Periculum' bijv. worden de zeven daar gegeven citaten alle letterlijk uit Erasmus overgenomen, maar slechts bij twee ervan staat *Roterodami in Similib.*, en alle twaalf citaten onder 'Ratio' komen er één op één in terecht. Verschrijvingen en onjuiste bronopgaven tonen aan dat Langius met deze ed. heeft gewerkt: in de ed. 1568 gaat aan een uitspraak van Hippocrates (in Plutarchus' *Moralia*) een citaat van Seneca vooraf. Die naam staat precies boven het begin van de aanhaling en Langius neemt hem ten onrechte over (p. 93; vgl. embleem XIX.B.5).

Gezien Cats' gebruik van Langius lijkt het uitgesloten dat werken als Richard Dinotus, *De rebus et factis memorabilibus loci communes historici* (Basel 1580), met boek III getiteld 'De mirabilibus lacubus, fluviis et fontibus', nog van invloed zijn geweest op de wording van de emblemen over de rivier Alpheus en de bron Dodona (nrs. XXIII en XLIV); vgl. Schon 1954, 71.

⁵⁴ Niet opgemerkt door Margolin 1970. Zie voor Plutarchus in ieder geval embleem V (Pan die het vuur omarmt); XII (na de leermeesters moet men gehoorzamen aan het eigen verstand); XVII (de ontvlammende kaars én de opmerking dat gevangenen die lang in de boeien gezeten hebben, wankel lopen als ze bevrijd worden); XIX (de uitspraak van Hippocrates); XXIII (in een huwelijk is alles gemeenschappelijk, als gemengde wijn); XXVII (kinderen die schrikken van een masker); XXXIX (mensen die steeds meer willen, van slaaf tot koning); XL (te kleine beeldjes op een te grote sokkel); LI (luizen die een dood lichaam ontvluchten én de metafoor van de vliegen in de keuken) en in *Silenus* uit 1618 nog opgenomen: de vergelijking tussen kiespijn en de liefde (toen in XXXV; zie Bijlage 3.2.2, noot 10).

Voor Seneca: embleem XXXIX (de gulzige hond) en voor Plinius: embleem III (Echo); IV (de aap die dol is op zijn jong); V (dieren die het weer voorspellen); VI (een schilderij dat gefaseerd tot stand komt); VIII (een bliksemschicht die geld doet smelten); X (de leeuw gevangen met een doek); XXVI (de bliksem die in de zomer winderig weer voorspelt); XXXI (gevaarlijke bronnen); XXXIII (bijen die niet op verwelkte bloemen gaan zitten); XXXIV (de krokodil en het vogeltje trochilus); XLIV (de beek Dodona); XLVI (de ezelin die haar hele leven blijft werpen); XLVII (de mul en de sargus); L (de piramide van Rodophis). In de meeste gevallen ontleent Cats bij de plaatsen uit Plinius het beeld maar niet de toepassing – hij doet dat wel in XXVI. Erasmus, Lycosthenes, Langius en Cats, geen van allen geven ze de oorspronkelijke vindplaats in Plutarchus' *Moralia*.

⁵⁵ En hij was niet de enige die zo te werk ging. Vgl. ook E. Mertner, 'Topos und commonplace.' In: *Strena anglica. Otto Ritter zum 80. Geburtstag am 9. Januar 1956*. Ed. G. Dietrich en F.W. Schulze. Halle (Saale) 1956, 178-224, i.h.b. 191-200 en 208-216, met

een historisch overzicht waarin het denken over *topoi* en *loci communes* wordt gegeven, evenals het gebruik ervan (in het bijzonder in Engeland). Niet is nagegaan in hoeverre buiten Langius nog ontleend is aan verzamelbundels als *Vetustissimorum et sapientiss. comitorum ...* Per Iacobum Hertelium. Basel 1560; *Comitorum latinorum sententiae*, dat deel uitmaakt van *Comitorum graecorum sententiae*, uitgegeven door H. Stephanus. S.l. 1569; *Sententiae veterum poetarum per locos communes digestae*. Lyon 1583, verzameld door Georg Major; *Sententiae auctorum gravissimorum et praestantissimorum*. Ab Angelo Ioannino collectae. Venezia 1584.

⁵⁶ In: *Laniers logike*. Geciteerd naar Mertner 1956 (*op. cit.* vorige noot), 200.

⁵⁷ Vgl. ook Porteman 1979, 50. Dit opsommende overzicht is een afgeleide van de opbouw van de lemma's in Langius die er meestal als volgt uitzien:

1. Definitio et etymologia
2. Loci Biblici (Sententiae Biblicae)
3. Patrum sententiae
4. Poeticae sententiae
5. Sententiae philosophorum
6. Apophthegmata
7. Similitudines
8. Adagia
9. Exempla biblica
10. Exempla historica
11. Hieroglyphica
12. Apologus seu fabula

Vgl. bovendien het schema gebaseerd op Johannes Heinrich Alsted, *Encyclopaedia septem tomis distincta* (1630), opgenomen in Verwey 1970, 75-76. Over het verband tevens Schwendemann 1966, die o.m. stelde: 'Wir müssen davon ausgehen, daß die Embleme, ungeachtet ihrer Besonderheiten, Merkmale aufweisen, die sie mit der populären Sentenzen- und Maximenliteratur verbinden und mit der unsystematischen, lockereren Darstellungsweise, die in den "courtes leçons morales ... illustrées et animées de récits très simples ..." Exempel des moralischen Verhaltens veranschaulicht [...]. Es gilt, die inhaltliche und stukturelle Übereinstimmung der Emblembücher mit der populären Kompilationsliteratur der Antike und der Neuzeit ins Auge zu fassen' (34 (de Franse inlas is van Paul Villey), 36 en 42). Een bespreking van de opbouw van Cats' bundel en de onderlinge opeenvolging van de emblemen, volgt in hoofdstuk 2.6.

⁵⁸ Vanaf de uitgave Lyon 1548 werden de emblemen van Alciato gegroepeerd 'per titres generaux & lieux communs'. Zie Miedema 1968, 247; Porteman 1979, 32-33 en Köhler 1986, 61-64. Vgl. voor reeksen van ontleningen binnen de geïllustreerde fabel-literatuur: Tiemann 1974, afb. 1-40, en 101-105 voor de relatie met *loci communes*-verzamelingen.

⁵⁹ In: *Alle de wercken*. Amsterdam 1658, woord vooraf (ADW 1712, 1, **recto). Tussen de talloze klassieke citaten komen ook Latijnse onderschriften en tekstfragmenten voor uit emblembundels van o.m. Joachim Camerarius, Lebeus Batillius, Hadrianus Iunius en Florentius Schoonhovius. Zie voor Cats bijv.: pagina 7 (embleem nr. XLIX.A.2); 61 (LI.B.2); 88 (IX.C.2); en 93 (XXX.B.2 en XXXII.B.2). Onder het lemma 'Amoris Veneri' 146-147 worden vierentwintig gedichten van Cats aangehaald. Filippo Picinelli

nam in zijn *Mundus symbolicus* (Köln 1687) eveneens motto's op uit de *Sinne- en minnebeelden*, bijv. over de aap en de specht (embleem IV en VII). De *ed. princ.* dateerde van 1669; een herdruk verscheen o.m. in Köln 1694. In het *Museum Catsianum* van de UBL wordt een manuscript bewaard, waarschijnlijk afkomstig van Hubert Loyens (1599-1684), waarin vele spreekwoorden uit Cats gegroepeerd zijn en citaten uit met name Seneca op *loci communes* zijn geëxcerpeerd. Zie *MC*, 41, nr. III, 16.

⁶⁰ Resp. de emblemen IX, XVIII, XIX, XXI, XXVI, XXXI, XXXII, XXXV, XXXVIII en XLVIII.

⁶¹ Vgl. K. Lantermans, 'Cats met voorgangers en navolgers.' In: *Bloesem en vrucht. Maandschrift uitgegeven door het Christelijk Letterkundig Verbond* 7 (1917-1918), 324-338, en 377-382. In deze bijdrage komt Lantermans niet veel verder dan J.B. Houwaert de '16e eeuwse Cats', Dirc Potter de 'Middeleeuwse Cats', Adriaen Poirters de 'Brabantse Cats' en Willem Sluyter de 'Geldersche Cats' te noemen. Aardige voorbeelden van Cats-receptie geeft Kalff 1901. R.W.G. Vail toont drie glas-in-lood-ramen in een New Yorks huis die tot in details teruggaan op embleemprenten uit Cats' *Spiegel*. Zie: 'More storied windows.' In: *New York historical society quarterly* 37 (1953), 54-58. Zie voor de gravures *ADW* 1712, I, 491, 517 en 613.

⁶² Vgl. bijv. het thema van het ezelsbot dat als fluit dient en het schilderij *Ongelijke liefde* van Jan Steen (embleem XLVIII); de gilde-os en schilderijen van Jan Victors en Jan Boeckhorst (embleem XIX); de ontsnappende vink en schilderijen van Godfried Schalcken en Willem van Mieris (embleem XXI).

⁶³ De eerste kan is ook, zij het uitermate onduidelijk, afgebeeld in Troels-Lund, *Dagligt liv i Norden i det sekstende Aarhundrede*. Vijfde druk. Köbenhavn s.a., v, 212, afb. 136; beide kunnen worden ter sprake gebracht door Billeskov Jansen 1956 en Billeskov Jansen 1962. Een opsomming van navolgingen uit Cats' *Sinne- en minnebeelden* in de Scandinavische literatuur geeft Den Hoed 1929, 15, 17 en 19. Vgl. ook F.S. de Vrieze, 'Academic relations between Sweden and Holland.' In: *Leiden University in the seventeenth century. An exchange of learning*. Ed. Th. Lunsingh Scheurleer e.a. Leiden 1975, 345-365, i.h.b. 348: 'The poetry of Vondel, Hooft, Huygens, Bredero and above all Cats was read in Dutch and sometimes also in Swedish or German translations.'

⁶⁴ '[...] Singulis enim epigrammatibus aliquid des scribo, quod ex hixtoria [sic], vel ex rebunaturalibus aliquid elegans significet, unde pictores, aurififes, fusores, id genus conficere possint, quae scuta appellamus et petasis figimus, vel pro insignibus gestamus [...].' De brief dateert van 9 december 1522. Geciteerd uit: Miedema 1968, 236. Dezelfde gedachte ook bij Gilles Corrozet in zijn *Hécatomgraphie*. Aangehaald door Miedema 1968, 246-247; Margolin 1970, 119; Tiemann 1974, 94 en Köhler 1986, 27-30.

⁶⁵ De bewerkingen van Cats zijn te zien in het slot te Ludwigsburg. Zie de emblemen IV, VIII, XII, XIII, XXIII, XXXVI en LI. Harms en Freytag 1975 nemen hiervan enkele afbeeldingen op (zie bij hen de nrs. 2 en 22-24). Hun opmerkingen over 'Bildzitate' staan op p. 44 en 62. Veel voorbeelden van emblematische verwerkingen zijn ook te vinden in Heckscher en Wirth 1959, onder de paragraaf 'Angewandte Emblematik'.

⁶⁶ Geraadpleegd is het exemplaar te Glasgow (signatuur 126; SM 92). Zie over deze bundel en de bewerkingen van Cats: Porteman 1975-1, met een overzicht van de ontleningen aan Cats (211-213); vgl. ook Porteman 1977, 112. Een variant van embleemprent XXI is: 'Expolitio amoris': de goddelijke liefde die het hart slijpt op een

slijpsteen (nr. xxv), en een navolging van XIII is: 'Fumos vendit Amor', met de toevoeging: Mich. Snyders excud (nr. LIII). Het onderschrift luidt:

Des dames la faveur, n'est que fumée et vent;
De rien, que des vapeurs, se donc nourrit l'Amant.

Hoewel Ludovicus de meest voor de hand liggende persoon is als maker van de bijbehorende verzen, is het voor Porteman geen uitgemaakte zaak dat hij *alle* Franse en Spaanse verzen geschreven heeft.

⁶⁷ Geraadpleegd zijn de exemplaren te Glasgow (sign. 128; SM add 286) en te Utrecht (LBU RAR LMY Snijders 1 en 2). De ontleningen zijn ([M] wil zeggen inclusief motto; [F] inclusief het Frans bij Cats):

1. Ad IV 22-23, nr. XI. [M].
2. Ad V 24-25, nr. XII. [M].
3. Ad VIII 52-53, nr. XXVI. [M].
4. Ad X 40-41, nr. XX.
5. Ad XII 68-69, nr. XXXIV. [M].
6. Ad XIII 20-21, nr. X. [M], [F].
7. Ad XV 54-55, nr. XXVII. Nu geen schildpad maar een hert. [M].
8. Ad XVII 66-67, nr. XXXIII. [M].
9. Ad XIX 80-81, nr. XL. [M].
10. Ad XXIV 72-73, nr. XXXVI. [M], [F].
11. Ad XXIX 78-79, nr. XL [= XXXIX].
12. Ad XXX 36-37, nr. XVIII.
13. Ad XXXVII 42-43, nr. XXI.
14. Ad XXXIX 30-31, nr. XV. [M].
15. Ad XL 70-71, nr. XXXV. [M].

In het tweede boek:

1. Ad III 118-119, nr. XVI. [M], [F].
2. Ad VI 120-121, nr. XVII. [M].
3. Ad IX 114-115, nr. XIV. [M], [F].
4. Ad XXI 146-147, nr. XXXV. [F].
5. Ad XXVI 108-109, nr. XI. Nu een slijpsteen met een hart.
6. Ad XLIII 148-149, nr. XXXI. [M].

Over deze bundel verder: Praz 1964, 147-148; Schilling 1979, 85; Landwehr 1988, 48-50, nrs. 33-40.

⁶⁸ De navolgingen in de ed. Leiden 1703 zijn:

1. Ad III 133 'De liefde is door gezugt te winnen'
2. Ad IV 153 'Al wat men bemint schynt schoon'
3. Ad V 319 'Liefde is schoon in 't oog'
4. Ad VI 165 'De liefde neemt gestadig aan'
5. Ad VIII 183 'De liefde treft van binnen'
6. Ad IX 149 'De liefde verfraait'
7. Ad XII 219 'De liefde vangt ons door haare lok-aazen'
8. Ad XIII 241 'De liefde voed ons met hoop'

9.	Ad xvii	355	'T gezicht van van 't beminde verwekt liefde'
10.	Ad xix	327	'Liefde is vol droefheid'
11.	Ad xxiv	347	'Liefde bint ons door zotternyen'
12.	Ad xxix	309	'Liefde zoekt verandering'
13.	Ad xxx	255	'Men jaagt zomtjids voor een ander'
14.	Ad xxxvii	362	'Ledigheid voed liefde'
15.	Ad xxxix	265	'De liefde is onverzaadelyk'
16.	Ad xl	331	'Het droevigste in de liefde is zyn oogwit niet te beschieten'

Mogelijk is voorts een verband met embleem XLIII (297, 'Overeenkomst verwekt liefde'). Zie over Den Elger: Van der Aa 1859, v, 86; *NNBW*, IV, 563 (met onjuiste jaartallen). Onduidelijk is de oorzaak van Den Elgers jonge dood. Het *NNBW* zegt dat hij zo werd gedwarsboomd in zijn praktijk dat het hem noodlottig werd; Van der Aa houdt het op een ongelukkige liefde. Vgl. voor de uitgaven uit 1725 en 1732: Landwehr 1988, 101-102, nrs. 212-214. Overigens betoonde Den Elger zich in zijn *Ongemaskeerde liefde des bemels* ook een navolger van Adriaen Poirters' *Het masker vande wereldt afgetrocken*.

⁶⁹ Zie over hem: *BNB*, II, 842; *BB* I, 256 (B 198); *BB* V, 245 (S 17) en V, 789 (V 340). Over de aangehaalde werken: De Vries 1899, p. CIV-CV, nr. 178; C.G.N. de Vooys, 'Een vergeten zeventiende-eeuwse emblemata-bundel: Van quade tonghen.' In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 70 (1952), 197-206; Landwehr 1988, 67-69, nrs. 95-100; 110, nr. 242.

⁷⁰ De Nederlandse bewerkingen zijn van Petrus G[h]eschier. Hij vertaalde de bundel *Mundi lapis lydius sive vanitas per veritatem falsi accusata & convicta ...* (Antwerpen 1639) in *Des wereldts proef-steen ofte ydelbeydt door de waerheyd beschuldight ende overtuyght van valscheydt* (Antwerpen 1643). De navolgingen van Van Bourgoingne zijn:

1.	Ad III	24-27, nr. v: 'T is een stemm', en anders niet'. Varianten binnen dit echo-motief zijn: 92-95, nr. XIX: 'Hy spreekt gantsch uyt eenen mondt'; 258-261, nr. xv: 'De mueren hebben oock ooren'; en 322-325, nr. XXXI: 'Wacht u van een cloecker tongh'
2.	Ad VI	172-173, nr. XXXVIII: 'Dese wonde groeyt en blijft'
3.	Ad VII	130-133, nr. XXVIII: 'Dese Tongh' is bot, en scherp'

Varianten, echter geen directe bewerkingen, zijn Cats' embleem XXXIV: (284-289, nr. XXI: 'Als die ketelt, dese doot'); en embleem XIV (48-51, nr. X: 'Hy en weet niet wat hy seght').

⁷¹ Zie over hem o.m.: *BNB*, III, 374; *BB* I, 263 (B 206) en I, 319 (B 28).

⁷² Zie de aantekeningen over de bundel in de commentaar bij de emblemata XII en XVIII, evenals voor de prenten afb. 12.6 en afb. 18.2.

⁷³ M. Crone, *Quellen und Vorbilder E.C. Homburgs*. Diss. Heidelberg 1911, 9-11 en 17 somt de volgende bewerkingen en navolgingen van emblemata uit *Proteus* op:

1.	Ad II	ed. 1638, CXXXVII; ed. 1642, CLXXXIII.
2.	Ad III	ed. 1638, XL; ed. 1642, LXXIII.
3.	Ad V	ed. 1638, CL; ed. 1642, CXCVI.
4.	Ad XIII	ed. 1638, XV; ed. 1642, XXII.

5. Ad xxv ed. 1638, CXLIII; ed. 1642, CLXXXIX.
6. Ad xxvi ed. 1642, LXXXIX.
7. Ad xlix ed. 1642, LXXIV.

⁷⁴ Zie voor Hesius embleem xvii en xxi (afb. 21.5); voor Engelgrave nr. ix (afb. 9.3), xix (afb. 19.8) en lii.

⁷⁵ Stadtbibliothek Trier 1 10/8°, maar dit exemplaar mist 45 prenten. Hierin in ieder geval zes navolgingen van Cats:

1. Ad iv 61, nr. xi.
2. Ad vi 367, nr. lviii.
3. Ad viii 151, nr. xxvi.
4. Ad x 115, nr. xx.
5. Ad xiii 55, nr. x.
6. Ad xxxvii 121, nr. xxi. Zie afb. 37.2.

Meer navolgingen zijn wellicht te vinden in een complete uitgave van 1674 of een vroegere of latere editie. Zie voor deze uitgaven, uit [1667], [1670], 1674 en 1699: G. Dünnhaupt, *Personalbibliographien zu den Drucken des Barock*. Zweite Auflage. Stuttgart 1990, II, 1348-1349, nr. 383.1-4.

⁷⁶ Het betreft de volgende vier emblemen:

1. Ad iv nr. 41.3: 'De liefde die men den kinderen toedraagt is blind'
2. Ad vi nr. 23.1: 'Ik ben verzekert myne moeyten niet te verliezen'
3. Ad xxix nr. 17.11: 'Zoo gy verandert, sal ik veranderen'. Op de prent een tent met daarbovenop een door de wind aangeblazen vaantje.
4. Ad xlix nr. 10.12: 'Onbeweeglyk na d'onbeweglyke [sic] Godheyd'

⁷⁷ Op de titelprent Parravicini gespeld. De ontleningen aan de *Sinne- en minnebeelden* zijn:

1. Ad xvi nr. 20.6: 'Het water zelfs heeft zijn toortse'
2. Ad xxiii nr. 20.5: 'Elk een zijn bysondere Val'
3. Ad xxv nr. 19.3: 'Bedrogene jager'
4. Ad xxxii nr. 20.3: 'Daar is een groot onderscheit tusschen hoopen en hebben'
5. Ad xxxv nr. 19.6: 'Een weinig verdragen, am [sic] alles weg te dragen'
6. Ad xlvi nr. 21.5: 'De karige is nooit rijk'

Naast deze bewerkingen bevat de bundel ook andere, van o.m. Heinsius, Vaenius en Hooft. Vgl. Praz 1964, 443.

⁷⁸ Van Lennep 1984, 228-230. Met dank aan B.F. Scholz te Groningen die mij in 1989 op enkele navolgingen bij Van Vreeswyk opmerkzaam maakte. In Ashworth 1984, i.h.b. 134 werd voor het eerst op de Cats-ontlening bij Van Vreeswyk gewezen.

⁷⁹ Signatuur: R oct 2402. Alle prentnavolgingen van Cats staan, met een korte toelichting, afgebeeld in: Klossowski de Rola 1988, 240-265, nr. 401-467. In 1672: *De roode leeuw, of het sout der filosofhen [...]*. Allesins met noodighe kopere platen verciert. By Pieter Arentsz. boekverkooper, in de Beurs-stræet, in de drie rapen. Amsterdam 1672.

1. Ad v 66
2. Ad vi 64
3. Ad xi 91

4.	Ad xvii	127
5.	Ad xxxiii	169
6.	Ad l	101

In 1674: *De groene leeuw, of het licht der filosofhen* [...]. Met vele noodige kopere platen verciert. Te bekomen by Johannes Janssonius van Waesberge. Amsterdam 1674.

7.	Ad vii	68
8.	Ad xvi	87
9.	Ad xxvi	237
10.	Ad xxix	92
11.	Ad xxxii	191
12.	Ad xxxv	220
13.	Ad xlv	81
14.	Ad xlviii	188
15.	Ad li	9

1675-1: *De goude leeuw of den asijn der wysen* [...]. Alles met eigen handen gewrocht, en met vele kopere platen aen den dagh gegeven. Te bekomen bij Johannes Janssonius van Waesberge. Amsterdam 1675.

16.	Ad x	208
17.	Ad xxiii	176
18.	Ad xxxiv	180
19.	Ad xxxvii	224
20.	Ad xxxix	112
21.	Ad xlvi	184

1675-2: Vervolg van *'t cabinet der mineralen, of de goude son der filosofhen* [...]. Met veel noodige kopere platen verciert. Te bekomen bij Johannes Janssonius van Waesberge. Amsterdam 1675.

22.	Ad viii	62
23.	Ad xv	137
24.	Ad xxxvi	27
25.	Ad xxxviii	117
26.	Ad xl	4
27.	Ad xliii	168
28.	Ad xlvii	titelprent
29.	Ad lii	169

Van Vreeswyk heeft waarschijnlijk gebruik gemaakt van de platen voor de ed. Jacob Cats, *Alle de wercken*. Amsterdam 1661.

⁸⁰ Het gaat om de volgende acht:

1.	Ad vii	101, nr. 298
2.	Ad xl	151, nr. 449
3.	Ad xxv	271, nr. 810
4.	Ad xxxv	273, nr. 813
5.	Ad xxxii	273, nr. 815
6.	Ad xxiii	275, nr. 817
7.	Ad xvi	275, nr. 818
8.	Ad xlvi	275, nr. 821

Mogelijk, maar niet noodzakelijk, zijn ad I (7, nr. 16), ad XIV (261, nr. 776) en ad XV (95, nr. 280; en 187, nr. 556). Vgl. MC, 44-45, nr. 36-37; H.M. Blauw, 'Bibliografie van het werk van Hermanus van den Burg gepubliceerd tussen 1700 en 1800.' In: *Documentatieblad werkgroep 18e eeuw*, nr. 36 (juli) 1977, 5-35, i.h.b. 17, nr. 63; evenals Landwehr 1988, 67, nr. 92; 265, nr. 786 en 284, nr. 861.

⁸¹ De vierde druk dateert van circa 1730, de vijfde van 1750 (later overplakt met het jaartal 1756) en de zesde, met eenzelfde paginaverloop, van 1781. De bundels verschenen in Amsterdam. Het betreft de volgende drie:

1. Ad XIII 15, nr. 29: 'Niet ernstig by den wyn'. Een zeer vrije bewerking van de prent zoals die voorkomt in de latere, goedkope edities van de *Sinne- en minnebeelden*.
2. Ad XXI 47, nr. 93: 'Leeft zo, dat ge niet vreest voor sterven'. Een enigszins bewerkte prent (zie afb. 21.7).
3. Ad XXXIX 25, nr. 49: 'Gierigheid ontbreekt geen schyn'. Met in de achtergrond van de prent enkele wijzigingen.

Het eerste deel van deze bundel is een vrije navolging van een latere uitgave van Otto Vaenius' *Q. Horatii Flacci emblemata*. Vgl. Landwehr 1988, 273-275, nrs. 817-824. Ook de druiventros uit *Maechden-plicht* komt voor (41, nr. 81).

⁸² Uit de bewerking achter boek 7: 'A hand out of a Cloud, holding a Brand in the fire', valt af te leiden dat Heywood niet Cats' uitgave uit 1627 heeft gebruikt waar een paartje voor een haard te zien is, maar de vroegere versie van die emblemprent met daarop een wolkenhand. De volgende emblemen zijn in *The hierarchie* opgenomen:

1. Ad II 485-487 (Boek 7)
2. Ad III 324-326 (Boek 5)
3. Ad XX 106-107 (Boek 2)
4. Ad XXI 50-52 (Boek 1)
5. Ad XXIV 186-188 (Boek 3)
6. Ad XXVII 555-557 (Boek 8)
7. Ad XXXV 263-265 (Boek 4)
8. Ad XLIV 399-400 (Boek 6)
9. Ad LI 616-618 (Boek 9)

Vgl. P.M. Daly en M.V. Silcox, *The English emblem. Bibliography of secondary literature*. München etc. 1990, 80-82; P.M. Daly en M.V. Silcox, *The modern critical reception of the English emblem*. München etc. 1991, 57-58, 80-82; en Colie 1954. In *Pleasant dialogues and drama's [...] with sundry emblems extracted from the most elegant Jacobus Catsius* nam Heywood in 1637 een vertaling op van de Latijnse samenspraak tussen Anna en Phyllis uit *Maechden-plicht* (1618). Later uitgegeven in: *The dramatic works of Th. Heywood*. London 1874. Vgl. ook Smilde 1938, 127. Enkele andere vertalingen komen ter sprake in hoofdstuk 2.3 over de drukgeschiedenis. Aan de Universiteit Utrecht bereidt Dorthe Schipperheijn een studie voor over de vertalingen van Cats' werk.

⁸³ Zie Katz 1993. Het gaat om de emblemen XIV ('The Softening Influence of Use'); XXIX ('Whithersoever Thou leadest') en XXXII ('There's many a slip 'twixt the cup and the lip'). In: ed. Katz 1993, resp. 145, 144-145 en 138-139. Met dank aan M. van Vaeck te Leuven die me op deze bewerkingen opmerkzaam maakte.

⁸⁴ M. Sabbe: 'Cats werd door de burgerij [...] van alle Noordelijke dichters het meest gewaardeerd en voor vele Vlaamsche en Brabantsche auteurs was Cats het grootte voorbeeld. P. Geschier, W. van der Elst, J. van Wolschaten, P. Croon, J. Lambrecht en vooral Pater Poirters waren in het Zuiden echte Catsianen.' Zie: 'Vondel en Zuid-Nederland.' In: *De gids* nr. 11, (1937), 140-161; citaat op 151. Vgl. verder De Vries 1899, 15; Te Winkel III, 544-550; en IV, 1-14; en de rede van E. Rombauts, 'Noord-Nederland's Gouden Eeuw gezien in de spiegel der Zuidnederlandse zeventiende-eeuwse literatuur.' In: *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afdeling Letterkunde*. Nieuwe reeks, deel 23, nr. 12. Amsterdam 1960, i.h.b. 10-11; 18-19; 22-25; de toespraak werd gewijzigd opgenomen in *Aandacht voor Cats* 1962, 36-55.

Van een één op één relatie is geen sprake, maar in het werk van Poirters is Cats' stem bij herhaling hoorbaar en niet alleen in de ongemeen succesvolle bundel *Het masker vande wereldt afgetrocken*. Men treft in Poirters' bewerking *Eerste eeuw der Societeit Iesu* het motto 'Tangor, non tingor ab unda' aan, in het Nederlands: 'S'en vat geen nat' bij een prent van een zwemmende zwaan. Ook Cats heeft dit motto 'Ik word door het water aangeraakt, niet gebroken', maar dan bij een legendarische rivier (zie nr. XXIII). De vraag is of men in zo'n geval nog van ontlening kan spreken. Verder is in deze uitgave een embleem opgenomen over de 'Vernieuwinghe vanden gheest' bij een prent van een vlinder die uit een cocon vliegt, hetzelfde thema als in het slotembleem van de *Sinne- en minnebeelden* (nr. LII). Maar dit thema komt aan het eind van de zestiende eeuw ook al voor bij Joachim Camerarius. *Eerste eeuw*. Ed. Antwerpen 1640, resp. op 306 en 136. Voor Cats en Poirters: Rombauts 1930, 186-200, 211-213, evenals embleem IV.B.1; XXX.C.1 en LII.B.6. Vgl. voor ontleningen aan het wereldlijke embleem bovendien: G.R. Dimler, 'The Imago primi saeculi. Jesuit emblems and the secular tradition.' In: *Thought* 56 (1981), 433-448.

⁸⁵ De Brune: 't Eerste deel. Opgedragen den Heere Jacob Cats, Ridder, Raad-pensionaris, & c. Amsterdam 1658. Uitgegeven door Jan Jacobszoon Schipper, VII, 49; Six van Chandelier: ed. Jacobs 1991, I, 697 en II, 708.

Bilderdijk en Conscience lazen in hun jonge jaren Cats graag. Vgl. B. Luger, 'Gezicht en vergezicht. Perspectiefproblemen in het beeld van de zeventiende en negentiende eeuw.' In: *De negentiende eeuw* 9 (1985), 131-144, i.h.b. 140-143. Als Luger spreekt over het eerherstel van Cats ziet hij de recente waardering enkel en alleen als middel om de bedrijvigheid van de wetenschapper te legitimeren. Volgens hem reikt de macht van de wetenschap niet verder dan Cats te balsemen; die van de uitgeverij niet verder dan hem bij te zetten in imitatie-lederen prachtband vanwege de 'plaatjes'. Het is mij niet duidelijk waarom de schrijver in deze bijdrage zo'n laatdunkende toon aanslaat.

De verguizing van Cats zet in met Potgieter en Busken Huet. Zie: G. Kuiper, 'Jacob Cats voor het gericht van Potgieter en Huet.' In: *Aandacht voor Cats* 1962, 105-117; tevens Kloek 1995 en J.J. Kloek, 'Burgerdeugd of burgermansdeugd? Het beeld van Jacob Cats als nationaal zedemeester.' In: *De stijl van de burger* (te verschijnen in 1996). En wanneer H.F. Wirth in niet mis te verstane woorden spreekt over de funeste invloed die Cats op het moreel van het Nederlandse volk zou hebben gehad, doet hij dat waarschijnlijk onder invloed van Busken Huets vernietigende woorden: 'Einen höchst verderblichen Einfluss hat Cats auf die holländische Bevölkerung gehabt, nicht nur in Bezug auf die Verbreitung des pharisäischen Berufsethik, der Auserwählung,

sondern hauptsächlich in weiterer moralischer Hinsicht. Er hat die innere Lüsterheit, jene verkappte Sinnlichkeit in die breiten Bürgerkreise hineingetragen und den noch vorhandenen gesunden Sinn zerstört.' Zie: *Der Untergang des Niederländischen Volksliedes*. 's-Gravenhage 1911, 159.

⁸⁶ In: *The literary works of Sir Josuah Reynolds ... to which is prefixed some account of the life of the author by Edmond Malone*. Drie dln. Vijfde druk. London 1819, 1, vi-vii.

⁸⁷ Citaat Leiden 1864, vi. De motto's resp. op p. 11, 17, 27 en 150. Dat Swaantje, de zus van de schilder, een 'besneden tronietje' heeft, zal ze zeker te danken hebben aan Van Westrheenes zorgvuldige lectuur van embleem iv (vgl. B.6, r. 11). Zie voor andere Cats-citaten in dit wonderlijke boek: p. 5 (2x), 14, 28, 70, 91, 134, 145, 147, 149, 150 en 152. Interessante gesprekken over de prenten in het werk van Cats worden gevoerd in *Het leven en de verdiensten van Jacob Cats, in gesprekken*. Amsterdam 1829, geschreven door P.G. Witsen Geysbeek. Vgl. Luijten 1992.

1.4 NOTEN BIJ DE KARAKTERISERING VAN DE BUNDEL

¹ Vgl. ook de gebruikte aanspreking 'Quisquis es' (Wie je ook bent). Aan de dedicatie in 1627, geschreven door Swelinck en gericht tot schout, schepen, burgemeesters, raden en gecommiteerden van verschillende steden, lijken eerder financiële overwegingen ten grondslag te liggen, dan dat zij wijst op een speciale categorie lezers.

² Vgl. Brückner 1975, 9; Porteman 1979, 53 en Porteman 1983, 28-29 en 40-50. Op pagina 29 (noot 29) citeert hij uit *Scoperos satyra ofte Thyrsis minne-wit*. Tweede druk. S.l. 1654, 275-276:

Maer indien ick u souw raden,
Slijt voor al eerst Cats zijn bladen,
Daer door konje met een draey
Klappen als een Papegaey.
't Voeght een Juffrouw uytermaeten
Soet te quelen, wel te praeten.

³ Grootes 1980, 11-13 beklemtoont dat het, los van de opeenvolgende levensstadia, in elk stadium van het leven van de mens gaat om het bepalen van de positie tussen het goddelijke en het aardse, het maken van de juiste keuze tussen goed en kwaad en het verantwoord omgaan met geestelijke en materiële zaken. 'De keuzemogelijkheid tussen redding en val begeleidt de Christen gedurende zijn gehele leven' (12). Omdat het onderscheidingsvermogen bij de jeugd doorgaans minder ontwikkeld is, loopt zij grotere risico's.

⁴ Hierover: Meeus 1991. Over de jeugd als kern van het (liefdes)embleem- en romanlezend publiek in de zeventiende eeuw: Porteman 1983, 24-29; L.R. Pol, *Romanbeschouwing in voorredes. Een onderzoek naar het denken over de roman in Nederland tussen 1600 en 1755*. Diss. Nijmegen. Utrecht 1987, 1, 51-56; en Grootes 1987.

⁵ Niet voor niets wendt hij zich dus tot de 'Zeeusche Ionck-vrouwen'. Zij namen, zo weten we van Jan de Brune de Jonge, het werk van zijn provinciegenoot met enthousiasme ter hand. In Hieronymus Sweerts, *De biecht der getroude: zijnde het tweede deel van de tien gemakelikheden des houwelyks* verwijt een vrouw haar man dat hij triktrakt in de

croeg, waarop hij zegt: 'Maar gy weet dat de schriften van Cats u ook plechten te bekoren, en dat die u ook wel het gelt uyt de beurs gelokt hebben; doch datze u als wyze leermeestressen in uw Vrysterlijcke en Vrouwelijcke staat gedient hebben, om u veele plichten aan te wyzen.' Ed. Amsterdam 1679, 80.

In de voorrede geeft Cats onomwonden aan dat hij met vriendelijk bedrog heeft geprobeerd de jeugdige ('teere') lezers te lokken, en hij richt zich dan, als het ware over de hoofden van de jongeren heen, tot de volwassener lezers en tot hun ouders. Zie over de jeugd die door illustraties wordt gelokt o.m.: Köhler 1986, 60; en verder Grootes 1980.

⁶ In tegenstelling tot bijv. de lezer van Rollenhagen. Doordat deze auteur het ideaal van de *brevitas* voorstaat en de prenten diverse toespelingen bevatten, blijven veel van de emblemen in *Nucleus emblematum selectissimorum* (1611 en 1613) fragmentarisch en raadselachtig, en wordt van de lezer een actievere rol verwacht. Uiteindelijk moet die zelf de betekenis van het embleem zien te achterhalen. Hierover: W. Harms, 'Der Fragmentcharakter emblematischer Auslegungen und die Rolle des Lesers. Gabriel Rollenhagens Epigramme.' In: *Deutsche Barocklyrik. Gedichteninterpretationen von Spee bis Haller*. Ed. M. Bircher en A.M. Haas. Bern etc. 1973, 49-64. Zie in dit verband ook Jansen 1995, i.h.b. 291-292 en 375.

Vgl. over de functie van Cats' emblematisch werk: *Wort und Bild* 1981, 54: 'Überhaupt hat man sich die Funktion dieser Emblembücher vor allem im Sinne von Bilderbüchern, Lehr- und Lesebüchern vorzustellen', dit min of meer in tegenstelling tot Roemer Visscher die een sterker beroep zou doen op de 'Scharfsinn des Betrachters'.

⁷ De Vries 1977, 87. Vermeeren (1962, 163) zag de 'gezeten bourgeoisie' als eerst in aanmerking komende groep van kopers en lezers. Schöne stelde, iets ruimer dan De Vries, dat Cats' emblematische werken 'ein Hausbuch des niederländischen Bürgerturns geworden sind' (1968, 61, noot 2). Over het geïntendeerde publiek van Van de Vennes *Belacchende werelt* (1635) dat zich niet beperkt tot jongere lezers maar ook 'gelaagd' genoemd kan worden: Van Vaeck 1994, 629-631 en 863.

Cats merkte over de hoge prijs van de *ed. princ.* in het 'Ad lectorem' op: 'Meteen na de uitgave van dit werkje, welwillende lezer, kwamen de boekhandelaren bij mij klagen dat de kosten van de boeken door het driemaal afdrukken van de afbeeldingen in de drie afdelingen, buiten proportie stegen en dat de kopers de onnodig hoge prijs bezwaarlijk vonden [...].' Al in 1618 kan de koper dan kiezen of hij deze uitgave of een iets goedkopere wil aanschaffen, waarin de prenten elk maar één keer voorkomen. (Zie de Bibliografie, nr. B.2, sub 11).

⁸ De makers van de serie postkaarten met 32 emblemprenten uit Cats' *Spiegel* (waarschijnlijk tussen circa 1920 en 1940 uitgegeven), gingen er vanuit dat de prenten met alleen een motto ook voor zichzelf kunnen spreken. Met dank aan A.-J. Gelderblom te Houten die verscheidene exemplaren uit deze reeks heeft opgespoord.

⁹ Niet alleen verondersteld door Clements 1960, 186: 'This translating activity showed the emblematisers' desire to win larger audiences, of course, but it also corresponded with the high premium which was set upon translations at that time', maar ook door Becker-Cantarino 1978, 61: 'Multilingual editions not only appealed to a wider reading public, they were also an indication of the cultured readership in the Low Countries where people read, and usually also spoke, several languages.' Vgl. verder Luijten e.a.

1994. Al eerder merkte Forster (1961, i.h.b. 180-181) juist in verband met de *Sinne- en minnebeelden* op: 'Nicht viele Leser von Cats oder Vaenius werden nur *eine* der dort vertretenen Sprachen beherrscht haben; die meisten verstanden wenigstens zwei. Die mehrsprachigen Texte boten also einen zusätzlichen Reiz [...]' Forsters bewering dat in de Nederlandse en Latijnse gedichten 'genau dasselbe ausgesagt wird', is onjuist.

In zijn voorwoord tot de *Spiegel* zegt Cats over de lezer die de meertalige spreekwoorden kan lezen: 'Ten lesten hebbe ick mede goet gevonden op verscheyde plaetsen menigte van spreek-woorden hier by te voegen in haer oorspronckelicke tale, *ten eynde (elcke sprake in haer selven een bysonderen aert hebbende) de leser de talen verstaende, des te beter de rechte geur en eygenschap van de spreuken en spraken soude mogen innemen*' (2*ijverso-[2*iiij]-recto; cursivering van mij, HL). In *ADW* 1712 1, 481. Cats baseerde zich voor deze uitspraak op een zin in de Latijnse voorrede van Thomas Erpenius in *Proverbiorum Arabicorum centuriae duae* (1614). Vgl. Smilde 1938, 179.

¹⁰ Vernederlandsing van bepaalde bundels wil overigens nog niet zeggen dat Latijnse werken niet meer op de markt werden gebracht. Van Schoonhovius' verzameling *Emblemata* uit 1618 verschenen nieuwe (titel)uitgaven in 1626, 1635 en 1648. Vgl. Landwehr 1988, 249-250, nr. 727-730.

¹¹ Er zijn uiteenlopende verschijningsvormen met wisselend formaat, papier, typografie, prenten etc., zoals naar voren komt uit de gereconstrueerde drukgeschiedenis. (Vgl. hoofdstuk 2.3 en de Bibliografie). Over de lezers van Cats schreef Porteman 1977-2, i.h.b. 739-744.

Als Cats in zijn *Spiegel* spreekt over het doel van zijn werk heeft hij het over lering die 'alderhande menschen kunnen dienstigh zijn' (2*ijrecto; *ADW* 1712, 1, 481). Details in *Houwelyck* (1625) hebben betrekking op een publiek van stedelingen van vrij grote welgesteldheid. Zie: De Vries 1977, 141-142, noot 66.

Sommige uitgaven stonden een tijd bekend onder de naam 'Boerenbijbel', omdat ze in geen boerengezin leken te ontbreken en naast de bijbel een vaste plaats hadden verworven. Aantekening van P.J. Meertens in diens nalatenschap (Provinciale Bibliotheek Zeeland). Vgl. ook Smilde 1938, 147. Een vroege vermelding van de benaming is te vinden in een toespraak van de Utrechtse hoogleraar Jan Kops, *Redevoering over Jacob Cats, als verlichter des volks en bevorderaar van het nut van 't algemeen*: 'Men heeft al schertsende zijne werken der boeren-bijbel genoemd.' In: *Proeven van uiterlijke Nederlandsche welsprekendheid ...* Haarlem 1817, 63-121, citaat op 70. Met dank aan J.J. Kloek te Loosdrecht voor deze verwijzing; vgl. ook Kloek 1995. In de negentiende eeuw verschijnen er compilaties, zoals *Vader Cats, de raadsman voor iedereen [...] Een volksboek*, en uitgaven voor specifieke beroepen, zoals het werk met de weergaloze titel *Spreuken voor zeelieden, ook nuttig voor die geen zeelieden zijn*. Vgl. *MC* 1887, 33, nr. 256-257.

¹² Nolde 1964, 160; Miedema 1968, 247; Tiemann 1974, 104; Köhler 1986, 61-64; Laurens 1989, 433-434 en 452-456; en Balavoine 1990, die in verband met de rubricering de betekenis van de uitgever Roville (in samenwerking met zijn drukker Macé Bonhomme) uiteenzet. Een opsomming van de rubrieken in 1548 staat op p. 1, noot 3. Verder gaat zij in op de totstandkoming van de bundels (de contacten tussen Roville, Aneau en Alciato), op de didactische bedoelingen van de nieuwe structuur en op de achterliggende commerciële strategie. Köhler karakteriseerde de groepering als een 'Orbis pictus ethicus' en 'Ethikhandbuch' (1986, 64 en 94). In deze studie (124-132) is de –latere– onderverdeling overzichtelijk gemaakt aan de hand van de ed. van Johannes Thuilus (Padua 1661).

¹³ Zie Porteman 1983, 22-23: 'Ook de opeenvolging van de emblemata, op het eerste gezicht vrij rommelig en vrijblijvend, lijkt bij nader toezien vaak te verlopen als een petrarkistisch discours: enumeratief, paarsgewijs, parallel, herhalend, contrapuntisch.'

¹⁴ Het is een bewerking van Laurentius Haechtanus' *Parvus mundi* via de eerdere Nederlandse bewerking van Moerman. De ordening van *Mikrokósmos*, de voorloper van Vondels *Gulden winkel*, was vanuit de prenten beregeld. Zie de inleiding van Becker bij de facs. ed. uit 1978, xii; en vooral Porteman 1979.

¹⁵ Zie hierover Van Vaeck 1984. Hij gaat vooral in op het Gouden Eeuw-motief en wijst op enkele ontleningen aan De Dene.

¹⁶ Nr. xvi in *Proteus*. Hier is de opmerking komen te vervallen, omdat de amoreuze uitleggingen elkaar niet meer direct opvolgden.

¹⁷ Vgl. voor de dieren bijv. xxx-xxxv; voor de figuren: xli-xlv.

¹⁸ 'Among the five types of ape listed in the bestiaries was the satyr, described in the text as having a pleasing appearance and restless movements', aldus Payne 1990, 38; ook vermeld door George en Yapp 1991, 92-93. Deze zienswijze gaat terug op Plinius, *Naturalis historia*, viii, lxxx (216) en x, xciii (199).

¹⁹ Graves 1982, 1, 193, nr. 56.2: 'Hermes is called the son of Zeus Picus ('woodpecker') [...] as Pan is said to have been Hermes's son by the Nymph Dryope ('woodpecker'); and Faunus, the Latin Pan, was the son of Picus [...].'

²⁰ Vgl. ook Grootes 1980, 9: 'Bijna onbedwingbaar is [...] de geestesgeschiedliche neiging om samenhang en eenheid te postuleren waar bij nauwkeuriger kijken sprake is van verscheidenheid'; en Scholz 1990, 26 en 18: 'Omdat de emblematiek niet *a priori* de pretentie heeft om door middel van macrotekstuele structuren omvangrijke gebieden van het menselijk leven te ordenen en overzichtelijk te maken [...], is zij in staat om de sociale werkelijkheid zo te zeggen puntsgewijs te benaderen.'

²¹ Vgl. de paragraaf 'Les séductions de la miscellanée' over Barthélemy Aneau 'qui cherche à faire désordre' (Balavoine 1990, 9-10). Voor dit soort mengeling wordt ook de benaming *farrago* gebruikt. Zie Miedema 1968, 247-248.

²² De veronderstelling van Ten Berge (1979, 51) dat Cats er in 1627 een embleem maakte en het totaal op tweeënvijftig bracht, opdat de lezer er nu voor elke week een tot zijn beschikking zou hebben, vindt nergens steun; van een zeventiende-eeuwse lezersstrategie waarbij elke week een gedeelte uit deze of een overeenkomstige verzameling werd gelezen, ken ik geen voorbeelden. Meertens was voorzichtig en schreef naar aanleiding van het feit dat Johan de Brunes *Emblemata* van 1636 er één embleem bijkreeg, zodat het totaal op tweeënvijftig kwam, en dat ook *Thronus cupidinis* van 1618 hetzelfde aantal emblemata bevatte: 'I would rather not draw any conclusions from this.' Facs. ed. 1970, 3. Over het emblematische gedeelte in *Thronus cupidinis*: R. Wezel, 'Fons amoris, een nog niet bestudeerde emblematische bron.' In: *Spektator* 19 (1990), 160-170.

Anders ligt het natuurlijk in een stichtelijke embleembundel als de *Lux evangelica* (1648) van Henricus Engelgrave waarin het evangelie aan de hand van de tweeënvijftig zondagen van het kerkelijk jaar wordt behandeld. Vgl. Landwehr 1988, 103-105, nr. 219-244.

²³ *Proteus* 1627, embleem XLIII.B.6, r. 5.

²⁴ *Proteus* 1627, 'Aenspraecke tot den leser', r. 15-22. Het bundeltje *Sinn' en minnebeelden Emblemata amores moresque spectantia Emblemes touchants les amours et les moeurs* (in of na 1629), met alleen Nederlandse, Engelse en Franse amoreuze verzen, kon wel degelijk als geschenk dienen, wat ook blijkt uit de titelprent. Hierop werden de ruitvormige borden die een man en een vrouw vasthouden bewust opengelaten voor persoonlijke opmerkingen, waarschijnlijk om de naam van de geliefde in te vullen, of misschien voor een familiewapen. Zie afb. B.II.I. Eenzelfde type prent is die voorin Heinsius' *Quaeris quid sit amor?* Over bundels met liefdesemblemten als geschenkboek: Porteman 1983, 7 en 25.

²⁵ Ook te vinden in de reactie van Johanna Coomans. Zij zegt in haar lofdicht op de *Sinne- en minnebeelden*:

Een bouck daer leering is voor alderhande menschen,
Voor die en Vreucht en Deucht en die den Hemel wenschen,
Ghy leert ons vande min tot beter saecken gaen,
Ghy wijst ons totte tucht, en noch een hoogher baen.

In: *Zeeusche nachtegael* (Middelburg 1623). Facs. ed. Middelburg 1982, 172, r. 3-6. Deze Zeeuwse verzamelbundel viel – waarschijnlijk niet toevallig – uiteen in een deel 'Minne-sang', 'Seden-sang' en 'Hemel-sang'. Vgl. verder ook de opbouw van Jacob Coenraedsz May-vogels zeer catsiaanse bundel *Vermakelijcke bruylofts-kroon*. Amsterdam 1659, die is onderverdeeld in de delen van de dag, gekoppeld aan resp. de 'jonge jeught, onder-getrouwde, getrouwde en aendachtige'.

²⁶ *Et haec ... transeundum*, r. 48-53.

²⁷ *Ars amatoria*, II, 495: 'Lascivi praeceptor Amoris.' Vgl. bijv. het advies in II, 177-178:

Si nec blanda satis, nec erit comis amanti,
Perfer et obdura: postmodo mitis erit.

Indien je uitverkorene niet erg gul is met liefkozingen noch erg gesteld is op je avances, moet je geduldig zijn en doorbijten.

Vert. De Laet s.a., 75.

²⁸ Aansprekingen tot de jeugd in *Ars amatoria*, I, 459 en II, 733; zie voor Cats: embleem xv. Over het algemeen gebruikt hij (vooral in verband met de speelzieke jeugd) woorden als mallen, malle sinnen, gek en kwant. Het gaat dan telkens om de mens die zich dwaas gedraagt en zich nodeloos laat vangen, pakken of misleiden. Vgl. voor de liefde als 'mallerie' tevens Ripa 1644, 293b. Ook wordt er door vele dieren vaak 'gegaapt': met open mond of bek gezeten of gelegen, als teken van onoplettendheid, luiheid of hebzucht.

²⁹ Vgl.: Smilde 1938, 122-123; en P.J. Meertens, 'Cats als Zeeuw.' In: *Aandacht voor Cats* 1962, 56-73, i.h.b. 66-67. De benaming 'ontzeeuwst' is ontleend aan E. Rombauts, 'Cats en Zuid-Nederland.' In: *Aandacht voor Cats* 1962, 47.

³⁰ Vondel: ed. Amsterdam 1613, [Aiiijverso]. Cats: *Silenus*, XLIII.B.1, r. 3-4. In een van de latere emblembijschriften komt de jurist in Cats naar boven:

Soo heb ick dese saeck een weynich overdacht
En met een kort beraet dit vonnis uytgebracht.

Zie: *Spiegel* 1632, 1, 35 (= *ADW* 1712, 1, 498).

³¹ *Hof-gedachten* en *Invallende gedachten* resp. *ADW* 1712, 11, 349-390 en 391-418. Het citaat in *Spiegel* 1632, 11, 102 (= *ADW* 1712, 1, 599). Vgl. Porteman 1992-2.

³² Ontleend aan Vergilius, *Eclogae*, 111, 60. Scholastici zochten in de omringende wereld naar verborgen verwijzingen en relaties met het goddelijke, naar analogieën en orderingsprincipes. Vgl. bijv. Thomas van Aquino in zijn *Summa theologiae*, 1a, 1, 9, 3 (responsio): ‘Dicendum quod conveniens est sacrae Scripturae divina et spiritualia sub similitudine corporalium tradere. Deus enim omnibus providet secundum quod competit eorum naturae. Est autem naturale homini ut per sensibilia ad intelligibilia veniat, quia omnis nostra cognitio a sensu initium habet. Unde convenienter in sacra Scriptura traduntur nobis spiritualia sub metaphoris corporalium’ (Holy Scripture fittingly delivers divine and spiritual realities under bodily guises. For God provides for all things according to the kind of things they are. Now we are of the kind to reach the world of intelligence through the world of sense, since all our knowledge takes rise from sensation. Congenially, then, the holy Scripture delivers spiritual things to us beneath metaphors taken from bodily things). Ed. M. Browne en A. Fernandez. London etc. 1963, 32-35.

Brückner 1975, 4: ‘Der Finger Gottes offenbart sich in der Geschichte durch Beispiele. Die Geschichte ist neben der Bibel und dem Buch der Natur die dritte Erkenntnisquelle für die Wege Gottes in der Welt und seine Pläne mit den Menschen.’ Vgl. ook: *Wort und Bild* 1981, 13.

³³ *Spiegel* 1632, 1, 126 (= *ADW* 1712, 1, 533). En in de ‘Reys-lesse’, (einde deel 1, aparte nummering), 12 (= *ADW* 1712, 1, 552-553):

De werelt is een wonder boeck,
Het maect sijn leser wonder kloeck,
Maer wie het sonder oordeel leest,
Die blijft gelijck hy is geweest [...].
In’t korte, waer ghy d’oogen keert,
Siet datje ’teen of ’tander leert.
Al watmen hoort of watmen siet
Die leere wil die leerter yet.

Zie ook Porteman 1992-1, 73-74. Köhler 1986, 96 verbond dit principe met de drie stappen binnen de didactiek van de schoolpraktijk: je een voorstelling maken (iets voorgesteld krijgen), die met verstand uitleggen (of uitgelegd krijgen) en de les die daaruit voortvloeit toepassen (*propositio*, *explicatio* en *applicatio*).

³⁴ In de voorrede van *Spiegel* (= *ADW* 1712, 1, 480). Aangehaald in *Tot lering en vermaak* 1976, 238.

³⁵ *Essais*, 111, 11. Ed. Villey 1978, 11, 905. Vert. De Graaff 1993, 947.

³⁶ Vgl. de emblemen 11, xx, xxiii en xxiv. Men kan zich afvragen of het de bedoeling was dat de lezer die literaire vertrekpunten van de emblemen herkende.

³⁷ Vgl. voor het embleemboek als ‘tabella virtutum et vitiorum’: Köhler 1986, 59. Pers noemt de *Gulden winckel* van Vondel (1613) een tot deugd opwekkende verzameling.

Vgl. tevens Porteman 1979, i.h.b. 41. Het presenteren van menselijke zwaktes en tekortkomingen behoort ook tot het wezen van de fabel.

³⁸ Vgl. voor de ingrijpende omwerking van *Maechden-plicht* in *Houwelyck* (1625) en tot *Emblemata moralia et aeconomica* (1627): Smilde 1938, 128-134; Ten Berge 1979, 98-99. De veranderingen, het betreft hier nieuwe motto's, gedichten en citaten, verantwoordde Cats nergens. Over het begrip 'oconomia': Scholz 1990, 18.

³⁹ 'Want 'tis een vaste leer, sy komt uyt wijse boecken.' In: *Spiegel* 1632, 1, 65 (= *ADW* 1712, 1, 5-9).

⁴⁰ Porteman 1990-1, 116. Hij stelde bovendien: 'De [...] uitgebouwde essays [van De Brune] hebben, in verbinding met het embleem, ofwel het gedrag der jeugd, de res publica of de verhouding tot God als onderwerp. Dit is, onvervalst, de drievoudige doelstelling van Cats' *Protens*, maar dan in een andere vorm gegoten.'

⁴¹ P.J. Meertens, 'Jacob Cats 1577-1660.' In: *Kroniek van het land van de zeemeermin* 2 (1977), 4-14; het citaat op 9.

⁴² Wat het begrip zinnebeeld voor Cats inhield, blijkt ook uit de volgende formulering, naar aanleiding van een vroeg bloeiende amandel: 'Laet ons dan besluyten met een Sinne-beelt, en seggen,

Plustost Meurir
Que' Amandrier.

d'Amandel bloeyt vroeg, de moerbesy laet,
Maer let eens wie het beter gaet.'

Er hoefde dus niet per se een afbeelding aanwezig te zijn om iets een zinnebeeld te noemen. Cats tilt een voorbeeld uit de natuur naar een emblematisch niveau door aan de zinspreuk, opgenomen in de afdeling 'Liefdes kort-sprake', een overdenking over het menselijk handelen te koppelen. Zie: *Spiegel* 1632 (einde deel 1, aparte nummering), 39 (= *ADW* 1712, 1, 561). Voor Alciato was het begrip 'emblema' evenmin uitsluitend verbonden met een pictura, maar vervat in het epigram. In de omschrijving van Köhler: 'Die Verse, die diese 'res' schildern, sind als 'emblema' anzusehen' (1986, 55 en 94).

⁴³ Vgl. de voorrede, r. 25-33: 'Om welke redenen wille wy niet ongevoegelyck en hebben geacht, naer te volgen het gevoelen der gener, die *Emblemata*, in onse tale *Sinne-beelden* meynen genoemt te moeten werden: ofte, om datmen door het uytterlijcke beelt eenen innerlijcken sin te kennen is gevende, ende dat mitsdien, niet so seer het beeldt, als den sin, uyt het beelt ontstaende, bedenckelijck is; ofte, om dat dese maniere van schryven, boven andere, sonderlinge de sinnen der menschen is afbeeldende, ende voor oogen stellende; werdende daerom, als by uytmentheydt, *Sinne-beelden*, ofte der sinnen afbeeldinge genaemt.' Het citaat uit *Spiegel* 1632 staat in: 111, (geheel achteraan, met aparte nummering), 14 (= *ADW* 1712, 1, 665).

⁴⁴ Embleem XLVI.C.1, r. 1-2.

⁴⁵ Elders noemt Cats de *res significans*, de betekenis van het voorgestelde, een 'af-beelt':

De muyl-bant is het Vlees, en 'tpeert, een moedigh beest,
Dat is in dese prent een af-beelt van den Geest.

Resp. in: *Spiegel* 1632, 111, 136 en 142 (= *ADW* 1712, 1, 653 en 656). Al eerder gebruikte hij het woord in de *Sinne- en minnebeelden* (XLIX.C.6): 'Een ghemoedt verheerlijckt met den beelde Godes, is als een af-beeldt ende ghelijckenisse van der eeuwigheydt.'

⁴⁶ Resp. XI.B.1, r. 5; XXV.A.1, r. 5; en VI.C.1, r. 3. Nadrukkelijk ook in XX.B.2. Vaak gebruikte frasen zijn 'Als je dit doet ... zal dat je overkomen', gevolgd door 'Handel daarom ...', of: 'Laat dan ook na ...', 'Overweeg ...' etc. Begrijpelijk dat iemand die telkens als praktische raadgever, vermaner en gids optreedt later het epitheton 'vader' heeft gekregen.

⁴⁷ Zie hierover F.A. Yates, *The art of memory*. Chicago 1966 (vertaald als *De geheugenkunst*. Amsterdam 1988, i.h.b. 136); Tiemann 1974, 52-54 ('Die Rolle der Mnemotechnik'); A.D. Leeman en A.C. Braet, *Klassieke retorica. Haar inhoud, functie en betekenis*. Groningen 1987, 122-123; W. Neuber, 'Locus, Lemma, Motto. Entwurf zu einer mnemonischen Emblemiktheorie.' In: *Ars memorativa. Zur kulturgeschichtlichen Bedeutung der Gedächtniskunst 1400-1750*. Ed. J.J. Berns en W. Neuber. Tübingen 1993, 351-372; en K. Porteman, 'Minerva's wapenzaal. Over emblemen.' In: *Kunstschrift* 5 (1994), 13-17. De laatste geeft verrassende voorbeelden van de memoratieve kracht van emblemen, als 'actieve reminders' verbeeld binnen de jezuïetencolleges. Voor de emblematic en de didaxis: Scholz 1981.

⁴⁸ Genoemd door Bath 1994, 37. Om welke boeken het gaat, heb ik niet kunnen achterhalen. Over de *ars memorativa* eveneens Bath 1994, 34-35 en 48-51; en de studie van De la Flor, genoemd in noot 20 van hoofdstuk 5.

⁴⁹ Zie Van Vaeck 1994, 435 en 719. Becker (1978, pagina 111) merkte in zijn inleiding bij Vondels *Gulden winckel* naar aanleiding van het vermogen van afbeeldingen op: 'Bilder galten als einprägsamer als Worte.' Vgl. ook de bronnen die Tiemann 1974, 53 in dit verband aanhaalde. Over de *catenatio*, het aan elkaar koppelen van emblemen als mnemotechnische steun voor de lezer: Van Vaeck 1984, 99.

⁵⁰ Vroegere ethische werken in de Nederlandse taal zijn: D.V. Coornhert, *Zedekunst dat is wellevenskunste* (1586; ed. Becker 1942) en uit 1614: H.L. Spiegel, *Hert-spiegel*. Ed. F. Veenstra. Hilversum 1992. Veenstra licht o.m. de vermenging van christendom en stoïsche principes toe (zie p. 199-200).

⁵¹ Voor eenzelfde constatering in de lyriek van Guido Gezelle: A. de Vos, 'De motto's in "Tijdkrans": een analyse.' In: *Gezelliana. Kroniek van de Gezellestudie* 5 (1993), 31-57, i.h.b. 44 (Speciaalnummer Tijdkrans 1893-1993).

⁵² Dezelfde vergelijking in verband met de prozaverhandelingen van De Brune in: C.H.O.M. Winning, *Joban de Brune de Oude, een Zeeuwsche christen-moralist en humanist uit de zeventiende eeuw*. Groningen 1921, 45.

⁵³ Zie bijv. Clements 1960, 225-236 en de commentaar bij de voorrede. Vgl. voor de analogieën met de dierenwereld: Dittrich 1981.

⁵⁴ Vgl. Schöne 1968 en Balavoine (1992, 20) over de werkwijze van de emblematicus Barthelémy Aneau: 'Aneau semble bien au contraire avoir choisi le désordre, se raillant ainsi à l'esthétique de la *docta varietas* qui s'exprimait complaisamment par les métaphores de l'errance et de la promenade dans les champs, les jardins ou les 'sylves' du savoir [...].'

⁵⁵ Vgl. Grootes 1986, 147: 'Dergelijke analogieën waren geen vrijblijvende bedenksels, maar ze bezaten bewijskracht. Ze zijn niet 'bedacht' maar *gevonden* in een wereld waarin God deze overeenkomsten heeft aangebracht opdat de mens er profijt van zou kunnen trekken.' Zie ook Grootes 1980, 6; Porteman 1984, 3-4; en Porteman 1992-1, 73-74: 'The creation is a carrier of diverse lessons offered by God to humanity [...]. Human society and human actions also contain in an analogous way unmistakable lessons.'

⁵⁶ Vgl. Schenkeveld-van der Dussen 1989, i.h.b. 47. En verder: Noordam 1982.

⁵⁷ Resp. (*ijrecto) en aan het einde van deel 1 van *Spiegel*, (aparte nummering), 2 ('Aen de spreuk-lievende-lesers'). In: *ADW* 1712, 1, 479 en 549. Cursivering van mij, HL. Met *bescheydentlic* wordt '(duidelijk) te onderscheiden' bedoeld. Dat het boek als een mikrokosmos gezien kan worden, komt ook in de drempeldichten naar voren.

⁵⁸ Zie de voorrede, r. 163.

⁵⁹ *Essais*, III, XII. Ed. Villey 1978, II, 1037. Vert. De Graaff 1993, 1225.

⁶⁰ Zie: Porteman 1992-2; en Porteman 1993, i.h.b. 182.

1.5 NOTEN BIJ DE VERANTWOORDING

¹ Vgl. voor overeenkomstige overwegingen ook die in de studie-uitgaven van Vondels zeevaartgedichten en Six van Chandeliers poëzie, resp. Spies 1987 en Jacobs 1991. Over de editietechnische begrippen: Mathijssens *Naar de letter* uit 1994. Belangrijke ideeën over het editeren van historische teksten ook in F. Veenstra, 'Enkele aantekeningen bij de edities van de Griane.' In: *Spektator* 2 (1972-1973), 225-242 en 333-348; en K. Kanzog, *Prolegomena zu einer historisch-kritischen Ausgabe der Werke Heinrich von Kleists. Theorie und Praxis einer modernen Klassiker-edition*. München 1970, i.h.b. 29-35 over de studie-uitgave. Hoofdstuk 2.3 bevat een beknopt overzicht van de drukgeschiedenis van de *Sinne- en minnebeelden*.

² De uitgave van *Alle de wercken* uit 1659 werd door Savry buiten medeweten van Schipper (en dus ongeprivilegieerd) uitgebracht.

³ Zie [2*2verso].

⁴ Heel wat zetfouten werden in *ADW* van 1655 verbeterd. Ook deze correcties zijn door mij verwerkt bij de ingrepen voor het tekstdeel (zie de markering achter de lijst van tekstcorrecties in Bijlage 1). Of de verbeteringen afkomstig zijn van de op dat moment achtenzeventig-jarige auteur (zou hij zijn volledig werk nog eens geheel hebben doorgenomen?), is moeilijk vast te stellen. Ze kunnen immers evengoed van de drukker, zetter(s) of corrector(en) zijn. Nieuwe zetfouten zijn binnengeslopen en enkele inconsequenties vallen op: zo werd in de prozateksten van de emblemen *ende* veranderd in *en*, maar niet in de voorrede; in embleem XII.B.6 werd *onbesuyselder* veranderd in *onbesuysder*, maar ditzelfde woord bleef ongewijzigd in de voorrede van 1655 (bbrecto; vgl. *Protens*, r. 50). Ik ben daarom geneigd hier eerder te denken aan veranderingen van een andere persoon dan van Cats zelf.

Een steekproef van tien emblemen (de nrs. II, IX, XII, XIX, XXII, XXIX, XXXII, XXXIX, XLII, XLIX) én de voor-reden leverde nauwelijks ingrijpende tekstvarianten

op. Wel werd de spelling en interpunctie op vele plaatsen veranderd, inclusief de accenten op de Franse woorden (*prosperitè* werd *prosperité* etc.). De aangetroffen veranderingen zijn in de voorrede r. 275 *1 Petrus 5.6.9* voor *1 Petrus 5.69*; *saen* in *haest* (in xii.B.6, r. 3); in xix.A.4 werd *stultus* in een bijbeltekst terecht ingevoegd; en in xix.C.6 werd *uytmuyten* en *uytmuytende* veranderd in *uytmunten* en *uytmuntende*. In xlix.C.1, r. 2 werd *Zijn* vervangen door *Beyd'* en in c.6, r. 4 *staelken* door *staeltjen*. Lastig kiezen was het in het volgende geval, eveneens in embleem xlix.C.6, r. 10. Hier staat respectievelijk:

1618 moet *daer van* den eersten trap

1627 moet *van* den eersten trap

1655 moet *dan* den eersten trap

Gekozen is voor de eerste, grammaticaal logischer, variant (vgl. voor het gebruik van *Silenus* uit 1618 ook noot 9 hieronder).

Een volledige vergelijking tussen 1627 en 1655 zal waarschijnlijk nog enkele voorbeelden van woordverschuivingen laten zien. Deze verschillen kunnen o.m. iets zeggen over het verouderen van woorden of van woordvormen.

⁵ In 1655 ontbrak overigens ook het 'Ad lectorem'.

⁶ Het gaat om embleem vi.[B.5 en B.6]; xiv.[B.5] en xxi.[C.5 en C.6].

⁷ Men vindt een beschrijving van de 1627-editie en de onderlinge verschillen in de bibliografie, onder nr. B.9. De gecollationeerde exemplaren zijn met een sterretje gemarkeerd. Over de methodes en deze problematiek: Verkruisje 1983 en de inleiding bij de ed. van Six van Chandelier: Jacobs 1991, 11, p. xvi.

In het voorwerk blijkt er (slechts) een enkele keer op de pers te zijn gecorrigeerd. Zie 'Aende Eerentfeste Achtbare ...', r. 4: *ende in*] eū in; het eerste gedicht van Jacob Luyt, r. 7: *kracht*] kacht en het gedicht van Hobius, r. 20: *Burgher-recht*] Burghesrecht. Deze drie persvarianten zijn o.m. aangetroffen in het exemplaar KB 144 D 4. Voor alle tekstingrepen heeft dit exemplaar als controle-exemplaar gediend, ook bij slecht geïnkte letters. (Twijfelgevallen werden nog eens gecontroleerd met behulp van exemplaar UBL 1018 C 2). Het kan zijn dat het bij dit type correcties om die van de drukker, zetter of corrector ging; het hoeven dus geen auteurscorrecties te zijn.

⁸ Amsterdam etc. 1992, 75. Enkele keren is de punt weggefallen of weggelaten na een motto, een afgekorte bron, het einde van een gedicht, citaat of prozagedeelte en zijn sommige interpunctietekens (bijv. een afbrekings- of koppelteken) niet of nauwelijks te zien omdat ze niet goed zijn geïnk. Wanneer andere exemplaren van dezelfde editie of de editie 1618-2 die (terechte) interpunctie wel hebben, is ook die stilzwijgend ingepast. Het aantal omgedraaide letters (klassiek is de verwisseling van de *u* en *n*, vgl. in xli.C.6, r. 13 onthondinghe in plaats van *onthoudinghe*) evenals het aantal beschadigde en uitgevallen letters bleef beperkt.

⁹ Vgl. viii.B.3, r. 3 *juge-on si* heureux; xxi.B.2, r. 4 *capsa parva* volavit avis; en xxi.C.1.a, r. 4 Tot dat ghy 't al te mael.

Andere voorbeelden zijn: in xxxiii.A.1, r. 3 werd 'aen,' *aen,*'¹; in xxxvi.B.6, r. 1 werd 'machtich' *matich*; en in lii.A.2, r. 4 werd 'coele' *coeli*, alle op basis van de *Silenus* uit 1618 of analoog aan het Latijn.

¹⁰ Zie de ed. Amsterdam 1624, 227 en 331. In praktisch alle gevallen staan hier de accent aigu's wel goed (vgl. o.a. p. 39, 127, 130, 220 en 321).

¹¹ De spelling *joüant* en *noüent* komt ook bij De Brune voor (*Emblemata* 1624, 193). Deze bundel werd evenals *Cats' Silenus, Maechden-plicht* (1618) en *Self-stryt* (1620), bij Hans van der Hellen te Middelburg gedrukt. De accenten op het, overigens weinige, Frans in de twee laatstgenoemde werken (vgl. voor *Maechden-plicht* de pagina's 4, 7, 67 en 92) zijn wel goed. Het gaat bij het gebruik van de *è* in plaats van *é* dus niet om een eigenaardigheid in het lettergebruik door het bedrijf van Van der Hellen.

¹² Vooral bij binnenrijm staat dikwijls een komma. Vgl.: 'Amant ton heur, n'est que vapeur' (xiii.A.3, motto); 'Jamais paresse, ne fit proüesse' (xviii.B.3); en 'Le fol est l'auteur, de son malheur' (xxii.C.3). Verder: 'Fai tout, ce que tu dis' (xxvi.C.3, r. 4) en 'Regarde, aussi le dos' (xxvii.A.3, r. 2). Aangepast is bijvoorbeeld: 'Va t'en, ou tu, voudras' (xv.C.3, r. 1).

¹³ Het aantal keren blijft beperkt tot zes plaatsen. Het gaat om de volgende; in het voorwerk, de opdracht, r. 3: *wtgeven*; r. 18: *vvt dit syn boeck*; in het gedicht aan de Ionckvrouwen, r. 12: *vvt uwen schoot*; r. 119: *vvt zijn geheele macht*; r. 132: *vvt dit nietich stoff*; en in embleem xix.B.6, r. 4: *Wtmuytende*.

¹⁴ De wenselijkheid om bij de beschrijving die elementen van de *pictura* op te nemen die in het embleem 'gesemantiseerd' worden en dienen als dragers van een 'possibly intended *sensus spiritualis*', bracht B.F. Scholz ter sprake in: 'The *res picta* and the *res significans* of an emblem, and the indexer's eye: notes on the basis of an index of emblem art.' In: *The index of emblem art symposium*. Ed. P.M. Daly. New York 1990, 63-88, i.h.b. 74 (AMS Studies in the emblem, 6).

¹⁵ Vgl. C. van de Ketterij, 'Over het annoteren van teksten.' In: *Studies voor Damsteegt*. Aangeboden door bevriende vakgenoten ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden op 16 januari 1981. Leiden 1981, 115-128. Ik heb in deze *Cats*-uitgave de tekstkritische annotatie in een apart overzicht opgenomen (zie de vorige paragraaf over de tekstconstitutie, evenals Bijlage 3.1).

¹⁶ Vgl. de overwegingen van Jacobs 1991, II, p. xxiii-xxiv.

¹⁷ Zie Van Es 1962-2 en Van Es 1977.

¹⁸ Vgl. bijv. embleem v.B.5, waar sprake is van de weersvoorspellende rol van dieren en dingen. Voor zover mogelijk of bekend wordt altijd, ook wanneer overname uit een tussenbron aannemelijk is, eveneens naar de oorspronkelijke bron verwezen.

¹⁹ Het blijkt in de praktijk uitermate lastig de commentaar af te stellen op de kennis van 'de' zeventiende-eeuwse lezer, vooral ook omdat die groep zo ongrijpbaar is. Mathijsen (1986, 267) formuleerde dit streven aldus: 'Uiteindelijk doel van de heruitgave moet zijn een herstel van de historische context (of van een specifiek gedeelte daarvan) van de lezer op wie de tekst zich indertijd richtte. Afhankelijk van de lezersgroep die de editeur nú wil bereiken, stelt hij vast waar historische afstand begrip in de weg staat, en daarop stemt hij zijn toelichtingen af.' Vgl. over deze ingewikkelde problematiek ook Jacobs 1991, II, p. xx-xxii; en meer algemeen: W. Frühwald, 'Formen und Inhalte des Kommentars wissenschaftlichen Textausgaben', en J. Schmidt, 'Die Kommentierung von Studienausgaben. Aufgaben und Probleme'. Beide studies zijn opgenomen in: *Probleme der Kommentierung* 1975, resp. 13-32 en 75-89.

²⁰ Zie: L. Strengholt, [Recensie van:] P.C. Hooft, *Emblemata amatoria*. Ed. K. Porteman. Leiden 1983. In: *Spiegel der letteren* 26 (1984), 104-108, i.h.b. 108. Volgens Jochen

Becker blijft het *double entendre* bij Cats binnen de grenzen van het decorum; zie facs. ed. *Incogniti scriptoris nova poemata*. Soest 1972, 13. Vgl. verder G. Legman, *Rationale of the dirty joke. An analysis of sexual humor*. New York 1968.

²¹ Zie voor een korte beschouwing over Cats' Latijn en Frans hoofdstuk 2.4 van de inleiding.

¹ In 1626 werd het privilege van Cats' *Houwelyck* overgedragen aan Van Waesberge. Zie over de werkzaamheden van deze Pieter van Waesberge, die in 1626 met Catharina La Vie van Enkhuizen in het huwelijk trad, en in 1660, één jaar voor zijn dood, met Maria van Tuyl Cornelisdr hertrouwde: Ledeboer 1869, 80-93; Ledeboer 1872, 340; Briels 1974, 496, noot 4 en 538-541; Meeus 1990, 11, 274-297 en 680. Voor de ed. van *Proteus* die Van de Venne in 1629 samen met Joost Ockerss. op de markt bracht: de bibliografie nr. B.10.

² De titelprint van Vaenius wordt ook ter sprake gebracht door Porteman 1983, 38. Vgl. voor een ander verband met Vaenius: Cats' 'Voor-reden', r. 42. Informatie over de bundel *Thronus cupidinis* (1618) in de inleiding bij de facs. ed. door De la Fontaine Verwey. Amsterdam 1968. Vgl. verder Landwehr 1988, 268-269, nr. 794-796.

³ Op .4r. Cats heeft zelf nooit een privilege op zijn naam gehad, maar bekommerde zich wel om de uitgaven van zijn werk. Zie over de tijdens het leven van Cats toegekende privileges ook: Briels 1974, 493 en 496; Van Eeghen 1978, v-1, 214-216. Voor de drukgeschiedenis van de *Sinne- en minnebeelden*: hoofdstuk 2.3.

⁴ Cats had zelf contact gezocht met Blaeu, omdat naar zijn zeggen de Zeeuwse drukkers niet kundig genoeg waren.

⁵ Privileges in latere drukken werden opgenomen in de ed. Leiden 1745 bij de weduwe en zoon van Jan van der Deyster (ondertekend door J.H.V. Wassenaer en Willem Buys, gedateerd 1 mei 1744) en in de ed. Leiden, bij Hendrik van der Deyster, 1779 (ondertekend door P. Styn en A.V.D. Mieden, gedateerd 30 januari 1766).

⁶ 's-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief, SG 4946, 1. Zie: *Resolutiën der Staten-Generaal*. Nieuwe reeks 1610-1670. Zevende deel. 1 juli 1624-31 december 1625. Bewerkt door J. Roelevink. 's-Gravenhage 1994, 302, sub. nr. 1733 en 1733a (RGP GS 223). Met dank aan J. Roelevink te 's-Gravenhage die me op Cats' toevoegingen attent maakte.

⁷ 's-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief. Staten-Generaal, eerste afdeling, r. 12.303, fol. 98r-v.

⁸ Zie over de Van de Vennes o.a.: Ledeboer 1872, 312; E.F. Kossmann, *De boekhandel te 's-Gravenhage tot het eind van de 18de eeuw* [...]. 's-Gravenhage 1937, 426-427 (Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel, XI11); Meertens 1943, i.h.b. 218-221, 239-244 en 419-420; Briels 1974, 493-496 (met een – onvolledige – fondslijst); Porteman 1985; Royalton-Kisch 1988; Bol 1989; Van Vaeck 1992; Neugebauer 1993; en vooral Van Vaeck 1994.

⁹ Ibid., fol. 99v. De Rode wordt vermeld onder de Personalialia van de Staten als 'President de heer Roode' ('s-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief. Staten-Generaal, eerste afdeling, nr. 12524, 22 maart 1625).

¹⁰ Zie: *Groot placaatboek vervattende alle de placaten, ordonnantiën en edicten der edele mogende heeren staten 'slands van Utrecht* ... Utrecht 1729, 111, 183; N. Stellingwerff en S. Schot,

Particuliere notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640. Deel 11. September 1623-mei 1625. Bewerkt door J.W. Veenendaal-Barth, m.m.v. A.A. Smit en V.L. Vree. 's-Gravenhage 1987, 546, nr. 1880 (RGP GS 200). Verder: *Resolutiën der Staten-Generaal*. Nieuwe reeks 1610-1670. Vijfde deel. 1621-1622. Bewerkt door J. Roelevink. 's-Gravenhage 1983, 814 (RGP GS 187); *Resolutiën der Staten-Generaal*. Nieuwe reeks 1610-1670. Zesde deel. 2 januari 1623-30 juni 1624. Bewerkt door J. Roelevink. 's-Gravenhage 1989, XI, en 636 (RGP GS 208). Met dank aan J. Roelevink en A.A. Schot te 's-Gravenhage.

¹¹ Zie over Van Goch: Th. van Riemsdijk, *De griffie van Hare Hoog Mogenden. Bijdragen tot de kennis van het archief van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden*. 's-Gravenhage 1885, 11 en 120; N. Stellingwerff en S. Schot, *Particuliere notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640*. Deel 111. Juli 1625-april 1628. Bewerkt door E.C.M. Huysman, m.m.v. A.A. Smit en V.L. Vree. 's-Gravenhage 1989, 584-585, nr. 3748 (RGP GS 206). Verder: *Resolutiën der Staten-Generaal* 1983 (*op. cit.*, vorige noot), VII en 776 (RGP GS 187); en *Resolutiën der Staten-Generaal* 1989 (*op. cit.*, vorige noot), VIII, X-XI en 608 (RGP GS 208).

¹² Zie: Meertens 1943, 419-420 en noot 19; Briels 1974, 493; Van Vaeck 1992; en Van Vaeck 1994, 18-19.

¹³ Vgl. over deze voorrede o.m. Vermeeren 1962; Smit 1962, 89-90; Porteman 1984, i.h.b. 3-4; en Porteman 1992-2, i.h.b. 66-67.

¹⁴ Zie hierover Porteman 1995.

¹⁵ In: *Alle de wercken*. Amsterdam 1652, 101. Hierover ook M. Blankman, 'Een lijfboek uit 1618. Over Silenus Alcibiadis sive Proteus van Jacob Cats.' Ongepubliceerde scriptie. Universiteit van Amsterdam 1984, 27-37.

¹⁶ Over dit kruid: *MNW* 1X, 2814; M.A. van An del, *Volksgeneeskunst in Nederland*. Utrecht 1909, 161-166 en 292; evenals L. Vandenbussche, *Onze volkstaal over kruiden en artsenijen*. Menen 1955, 122, nr. 291. Zie voor een andere plaats bij Cats: *ADW* 1712, 1, 313. Een parallel is te vinden in het lofdicht van de schilder-dichter Lucas d'Heere, opgenomen voorin Eduard de Denes *Warachtige fabulen der dieren*. Brugge 1567, 3:

Dees Fabulen (tis waer) sijn oudt ende ghemeene
Maer nochtans excellent, gheleerdelic ghemaect
Ende vol zins oft verstandts, dus en achtse niet cleene
Lett op de schorsse niet, maer 't binnenste wel smaect,
Ist dat ghi somtijts zijt an u schorstheyt gheraect
En zijt daerom niet gram, maer betert meer u leven
Om dat u dicmael stoort, t'zegghen der waerheyt naect,
Zoo wordt u t'woormcruut met wat suuckers ghegheven.

Ook Heymen Jacobi gebruikte een analoge formulering in zijn 'Tot den leser' van *Gheneuchelijcke, eerlijcke, ende profijtelijsche propoosten, exempelen ende fabulen, al tot dencht aenporrende dienende tot argumenten voor den kinderen*. Hierin stelde hij dat vertellingen, verpakt in een genoeglijk jasje, tot de deugd leiden: 'volghende hier in de conste der medecijn-meesters, die het wormcruyt, dat bitter is, menghen met suycker [...]' Ed. Haarlem 1596, 2.

¹⁷ Over deze titel: J. van de Valck, 'Twee uitgaven van Cats.' In: *Ons tijdschrift* 10 (1906), 228; Smilde 1938, 121, noot 2; Meertens 1943, 255-256; Koopmans 1958, 43; Ten Berge 1979, 40-41; Porteman 1979, 91; *Nederlandse emblemata* 1983, 67; en Hoen 1975, 55-57. Het meest uitgebreid is Warners 1972; vgl. bovendien Warners 1968-1969. Over de vriendschap tussen Socrates en Alcibiades: S.L. Schein, 'Alcibiades and the politics of misguided love in Plato's "Symposium".' In: *Tbêta-Pi* 3 (1974), 158-167; en W.M. Ellis, *Alcibiades*. London etc. 1989, 20-23. De jonge Alcibiades staat, in gesprek met Socrates, afgebeeld op Rafaëls *School van Athene* (Rome, Museo Vaticano, Stanza della Segnatura).

¹⁸ Boek xxxii. Vert. Loenen 1970, 90. Silenus (Seilenos), die zowel eenvoud, dwaasheid als wijsheid kan symboliseren, was de pleegvader en trouw gezelschap van Dionysus. Hij werd voorgesteld als een grappige, kale, man met een dikke buik en een baard, doorgaans dronken rijdend op een ezel. Omdat hij wordt gezien als de vader van de saters, worden die daarom ook wel silenen genoemd (vgl. o.a. Vergilius, *Eclogae*, v1). Hoen 1975, 56: 'Bacchus was known as the god of wine, but Silenus was known for the basic traits of folly and wisdom.'

¹⁹ Boek xxxvii. Vert. Loenen 1970, 100-101.

²⁰ Evenals Guillaume de la Perrière trouwens, die in zijn voorrede van *La morosophie* tot de recensenten zegt dat ze in de geschriften van Plato kunnen lezen hoe 'bien souvent l'on ha veu sortir d'une bouche estimée fole, mainte parolle sage: car celle espece de fureur, que les vulgaires & idyotz appellent folie, symbolize bien souvent a vaticanation' (Lyon 1553, A5v).

²¹ 111, 3, 1. In: *Opera omnia* 11-5. Ed. Heinemann en Kienzle 1981, 159-191, nr. 2201, met zeer uitvoerige aantekeningen (in *Opera omnia*. Ed. Clericus 1703, 11, 770-782). Afzonderlijke edities van het opstel verschenen in Basel en Leuven (1517), Köln (1520) en Deventer (1524). Vgl. in verband met Cats' ondertitel en een mogelijke ontleding aan de *Adagia*, de annotatie bij r. 225 hieronder. Ook Giordano Bruno sprak, mogelijk in navolging van Erasmus, over Silenus in zijn *Dialoghi metafisici*, v. Zie: *Opere Italiane*. Ed. G. Gentile. Bari 1907, 1, 9-10, en noot 1. Verder Langlois 1584, in 'Tableaux hieroglyphiques', 34r.

Enkele passages uit 'Sileni Alcibiadis' verduidelijken het verband met de voorrede van Cats. De vertalingen van de geciteerde plaatsen, afkomstig uit een zeventiende-eeuwse uitgave, worden in de volgende noot gegeven:

'[...] Sileni Alcibiadis, apud eruditos in proverbium abisse videntur [...], quod aiunt, fronte vilis ac ridicula videatur, tamen interius ac propius contemplanti sit admirabilis, vel de homine, qui habitu vultuque longe minus prae se ferat, quam in animo claudat.

Sermo simplex ac plebeius et humilis, ut qui semper aurigas, cerdones, fullones et fabros haberet in ore [...]. Atqui si Silenum hunc tam ridiculum explicuisses, videlicet numen invenisses potius quam hominem, animum ingentem, sublimen ac vere philosophicum, omnium rerum, pro quibus caeteri mortales currunt navigant sudant litigant belligerantur, contemptorem, iniuriis omnibus superiorem et in quem nullum omnino ius haberet fortuna et usque adeo nihil timentem, ut mortem quoque nulli non formidatam contempserit [...].

Haec nimirum est natura rerum vere honestarum: quod habet eximium, id in intimis reconduunt abduntque, quod contemptissimum, id prima specie prae se gerunt, ac thesaurum [...]. Demum in universo quae maxime sunt, ea non videntur [...].

Evangelicas parabolae, si primum aestimes corticem, quis non iudicet hominis esse idiotae? Si nucem frangas, nimirum reperies arcanam illam ac vere divinam sapientiam planeque quiddam ipsi Christo simillimum.’ (Ed. Heinemann en Kienzle 1981, resp. 159-160, r. 1-8; 162, r. 26-28, r. 38-43 en r. 60-63; 166, r. 158; 168, r. 177-180).

²² D. Erasmus, *De on-ervaren krijghsman, ofte verhandelinge van het oude spreek-woort, Dulce bellum inexpertis [...] noch het spreek-woort: Sileni Alcibiadis, of schijn bedrieght. Vertaelt door I.R.* S.l. 1622, 34-53 [Ex. UBL 1147 A 34 en GBR 7 J 22:2]. Wie achter de initialen op het titelblad schuilgaat, is mij niet bekend (vgl. ook *Bibliotheca Belgica*, nr. E 246). Vertalingen verschenen verder te Amsterdam (in 1633 en tussen 1634 en 1650), Kampen (1644) en Utrecht (1664). De in de vorige noot geciteerde passages worden in de bovenstaande uitgave uit 1622 als volgt vertaald:

‘[...] Sileni Alcibiadis schijnt by de gheleerden een spreek woort geworden te zijn [...], ’t welke men sal mogen ghebruycken, ofte van een dinck, dat alhoewel het van ghedaente, ende, gelijkmen seyt, int eerste aensien, slecht en belachelijk schijnt, nochtans voor de gene die het naerder insiet, wonderbaerlijk is: ofte van een mensche, die met sijn habijt ende ghelaet veel minder verstoont, als hy in sijn herte besluyt.’

Erasmus brengt de beeldjes ter sprake en kenmerkt de taal van Socrates. Die was: ‘eenvoudigh, ghemeen ende slecht, als die altydt waghenaers, kous-lappers, vullers ende ambachtslieden in de mont hadde [...]. Maer in dien ghy desen so belachelijken Silenum ontfouwen hadde, ghy soud wel eer een God ghevonden hebben als een mensch, een gemoet dat groot, hooch ende recht philosophisch was, een versmader van alle dinghen, daer andere menschen om looppen, varen, sweeten, kijven ende vechten, een overwinner van alle onghelyck, ende aenden welcken de fortune gantsch niet en hadde, ende altyt soo onversaecht, dat hy oock de doot, daer een yghelijck voor schrickt, niet gheacht en heeft [...].’

Voorwaer dit is de aert van recht eerlijcke dinghen, hebbense yet wat uytnemende, dat stekense weg end verbergen het in het binnenste, het verachtelijckste verstoontense van buyten, ende bedecken alsoo als onder een slechten schorsse een kostelijcken schat [...]. Eijndelijck int algemeen, die dinghen die het meeste wesen hebben die en worden niet gesien [...].’

De mens moet zich niet laten misleiden door de buitenkant van de dingen: ‘Nu heeft oock de Heyl’ge Schrifture hare Silenus. Indien men oock de Evangelische Parabolen na haer voorste schorsse waerden wil, wie en salse niet achten van een onverstandigh mensche voort gekomen te zijn? Indien ghy den neut eens opbreeckt, voorwaer ghy sult vinden die verburgene ende recht Goddelycke wijsheyt, ende yet dat Christo alder gelijkst is.’ (Resp. 34; 35; 35-36; 38; en 39).

²³ *Moriae encomium, id est Stultitiae laus*. In: *Opera omnia* 1v-3. Ed. C.H. Miller. Amsterdam etc. 1979, 104, r. 578-585 (in *Opera omnia*. Ed. Clericus 1703, 1v, 428). Vgl. verder een opmerking in een brief aan de theoloog Martin Dorp: Desiderus Erasmus, *Opus epistolarum*. Ed. P.S. Allen. Twaalf dln. Oxford 1906-1958, 11, 104, nr. 337, r. 519-521; en *Enchiridion militis christiani*. Zie *Opera omnia*. Ed. Clericus 1704, v, 29. Ook bij humanistische tijdgenoten van Erasmus komt Alcibiades’ vergelijking met de silenen voor, zoals bij Guillaume Budé, *Omnia opera* (‘De studio litterarum recte et commode instituendo’). Ed. Basel 1557, 23 A (ed. princ. 1532). Vgl. voor andere verwijzingen, o.m. in de briefwisseling van Pico della Mirandola: Erasme, *Eloge de la folie*. Ed. P. de Nolhac en M. Rat. Paris 1936, 276-277, noot 210.

²⁴ Vert. A.J. Hiensch. Zesde druk. Utrecht 1979, 48.

²⁵ *Emblemas morales*. Madrid 1610, III, nr. 51. Zie verder het motto 'Meliora latent' in Camilli 1586, I, 97, evenals: 'In sunt meliora, latentque' (Het betere zit erin verstopt) bij een prent waarop een meisje een appel vasthoudt, opgenomen in Nicolaus Taurellus, *Emblemata physico-ethica*. Nürnberg 1595, [A6]. Vgl. *Emblemata* 1967, 231.

²⁶ François Rabelais, *Gargantua en Pantagruel*. Vert. J.A. Sandfort. Amsterdam 1980, 9-10. Vgl. tevens J.D.P. Warners en H.C.D. de Wit, 'Twee fragmenten van een nieuwe Rabelaisvertaling.' In: *Raster* 4 (1970-1971), 386-418, i.h.b. 388-389. Zie voor de oorspronkelijke 'Prologe de l'auteur': F. Rabelais, *Œuvres complètes*. Ed. P. Jourda. Twee dln. Paris 1962, I, 5-6 (Classiques Garnier). Rabelais brengt de vijzel en de zwarte peperkorrels niet ter sprake. In *Œuvres de François Rabelais*. Ed. A. Lefranc. Vijf dln. Paris 1912-1931, I, 6-7 (noot 32) wordt verondersteld dat Rabelais bekend is geweest met een van de afzonderlijke edities van Erasmus' *Sileni Alcibiadis* die tussen 1512 en 1528 waren verschenen. Zie ook R.C. de Charité, 'Lecteurs et lectures dans le prologue du "Gargantua".' In: *Rabelais en son demi-millénaire*. Ed. J. Céard en J.-C. Margolin. Genève 1988, 285-292 (Travaux d'humanisme et renaissance, 225).

Ook Dirck Pietersz Pers zou in zijn *Bellerophon of lust tot wysheyd*. Amsterdam 1669, 8-9, nr. 5 (nog niet in de *ed. princ.* uit 1614) verwijzen naar Socrates: '[...] het spreekwoord Sileni Alcibiadis, 't welck sekere dooskens waren die van buyten een leelijcke gedaente vertoonden, maer van binnen wasser een verwonderinge van Godlijckheydt in verborgen. Socrates was leelijck, maer van binnen was een doorluchtige Ziele.'

²⁷ Ed. Lyon 1551, 196. Vgl. *Emblemata* 1967, 1794-1795. In de renaissance gaat de meeste aandacht uit naar Proteus' voorspellende kracht (tevens als beeld voor de dichter die vrij is in het kiezen van zijn onderwerpen).

²⁸ Zie *Opera omnia* 11-5. Ed. Heinimann en Kienzle 1981, 200, nr. 2217 (in *Opera omnia*. Ed. Clericus 1703, II, 787). Erasmus maakt overigens een toespeling op Vergilius, *Georgica*, IV, 387 ev. De naam Proteus was reeds in 1615 als boektitel gebruikt door Cats' achterneef Adriaen Hoffer, één van de drempeldichters (vgl. § 8.2). In een brief van 20 oktober 1621 bedankte Cats hem voor de toezending van de tweede druk van zijn *Proteus, sive disticha synonyma* (aldus Meertens 1943, 371, noot 7).

²⁹ Ed. Hannover 1619, 850-855; in de Franse bewerking: ed. Paris 1627, 865-871 (boek VIII, IX). De kern van Comes' lemma, aan het slot, vat Bartlett Giametti als volgt samen (p. 472): 'The ethical life underlies the civic life, [...] Comes transmits the essentials of the humanistic wisdom drawn from the ancients. And Proteus, the man whose friendship, prudence, and civic sense are figured by his ability to adapt to the demands of life and the needs of man, is the symbol for it all.'

Karel van Mander parafraseerde Homerus in zijn *Uitlegghingh op den Metamorphosis Pub. Ovidii Nasonis*. Amsterdam 1604, fol. 16v-18r en dichtte: 'Eerlijck, voorsichtigh, wijs, vol wijsheyt heel en al, // Die alles weet wat is, wat was, oft werden sal'. Verder gebruikte hij precies dezelfde omschrijvingen als Comes door te vermelden dat Proteus ethisch correct handelen kon symboliseren; ook volgde hij Comes door deze gedachte te verbinden aan het antieke dictum 'Geen dingh te veel', een proclamatie van de matigheid en middelmaat (*moderatio* en *mediocritas*).

³⁰ Zie hierover in het bijzonder: De Lubac 1959-1964. Verder ook: Katzenellenbogen 1939; *The hieroglyphics of Horapollo*. Ed. Boas 1950, 35; J. Sez nec, *The survival of the pagan*

gods. The mythological tradition and its place in renaissance humanism and art. Ed. Princeton 1972, 84-121 en 223-224 (Bollingen series, 38); R. Tuve, *Allegorical imagery. Some medieval books and their posterity.* Princeton 1966, i.h.b. 219-240; en De Jongh 1967, 19. Over Erasmus' welwillende houding tegenover de allegorische exegese van de bijbel: Nolde 1964, 90-99.

³¹ Vgl. Miedema 1973, 11, 306-307, en noot 82; Sluijter 1986, 302-303 en 310-312; evenals Spies 1991-1, i.h.b. 231-232. Een overzicht van literatuur over bijbelse exegese, typologie en allegorie is te vinden in: Rivers 1979.

³² Zie hierover: De Vries 1899, 19; Praz 1964, 63-65; Klein 1970; Nolde 1964, 38-39; Russell 1985, 38-39 en 190-191; Young 1988, 2-3.

³³ In de ed. *Opera omnia*, 111. Stuttgart 1980, 479 (n.7 qu6 ar1): 'Manifestatio autem vel expressio alicuius veritatis potest fieri de aliquo rebus et verbis; in quantum scilicet verba significant res, et una res potest esse figura alterius. Auctor autem rerum non solum potest verba accomodare ad aliquid significandum, sed etiam res potest disponere in figuram alterius. Et secundum hoc in sacra scriptura manifestatur veritas dupliciter. Uno modo secundum quod res significantur per verba: et in hoc consistit sensus litteralis. Alio modo secundum quod res sunt figurae aliarum rerum: et in hoc consistit sensus spiritualis. Et sic sacrae scripturae plures sensus competunt [...]. Non est propter defectum autoritatis, quod ex sensu spirituali non potest trahi efficax argumentum, sed ex ipsa natura similitudinis, in qua fundatur spiritualis sensus. Una enim res pluribus similis esse potest; unde non potest ab illa, quando in scriptura sacra proponitur, procedi ad aliquam illarum determinate; sed est fallacia consequentis. Verbi gratia, leo propter aliquam similitudinem significat christum et diabolum.'

³⁴ Ed. Antwerpen 1579, *2v-*3r: 'De fabularum autem ac similitudinum (res enim prope eadem est) dignitate nulla est controversia, quando ipse mediator Dei & hominum, Deus & homo Christus, protervam Iudaeorum pervicaciam, gentilium perfidiam, vulgi stupiditatem Pharisaeorum fastum ac contumaciam contuderit, perfregerit, erudierit, docuerit parabolis & exemplis.' De opmerking over de antieke filosofen staat op [*4r]. Vgl. voor deze tekstplaats ook Geirnaert en Smith 1992, i.h.b. 26.

³⁵ Vert. Van de Laar 1978, 147. Ook aangehaald door Montaigne, *Essais*, 111, v. Ed. Villey 1978, 11, 843. Vgl. Bartels 1992, 67.

³⁶ Alleen de van de Nederlandse tekst afwijkende verwijzingen en toespelingen zijn hier geannoteerd; de lezer raadplege dus voor overige annotaties de Nederlandse *Voorreden*. Parallele passages in de Latijnse en Nederlandse voorrede zijn:

r. 1 Si in lusu - r. 13 quam sit lectum

r. 1 Indien ghy in - r. 14 denckt, als men siet

14 At mirabitur fortassis - 16 sacris meditationibus coniunxisse

34 Dan yemant sal - 37 ende stichtelijcken bedenckingen

18 Cui obiectioni ut - 26 in manus incidissent

38 Dese tegenworpinge sal - 48 handt ghevalen wesende

26 (ac id quidem - 30 ibi depictum videre

48 hebben, door oversien - 52 voegen geopent hebbende

33 Quo pristini affectus - 36 quam sacras, transfunderem
 55 Desen onvermindert (midts - 67 behoort te klimmen)

37 Videbar enim isto - 43 primo libello damus
 199 Des menschen leven - 211 in't eerste stuck

50 mihi aliisque, persuadeam - 59 in toto mancipetur
 65 ende alsoo mijn - 75 jonckheyt is geweest
 evenals: 81 niet meer naer - 82 is te leven

60 Cum vero iuventutis - 80 quis non fateatur?
 83 Dan alsoo de - 126 mochten gewaer werden

86 Librum hunc eam - 89 rudi satis indicavi
 162 Waer toe oock - 164 van connen gheven

104 Res ipsa loquitur - 113 Evangelica saepe videmus
 295 Men ondervint, God - 308 Luc. 7. 32)

134 Iam desinam - 136 aculeo, torpere incipient
 309 Nu wel aen - 316 uwe verdwaelde sinnen

Cats is in het Latijn veel beknopter en hij spreekt hier nadrukkelijker in de ik-vorm. Verder laat hij het lange gedeelte over de inzetten op de titelprenten en de vele bijbelverwijzingen achterwege, en last hij aan het einde de anekdote over Demosthenes in. Nog afgezien van de taal heeft hij voor het 'Ad lectorem' duidelijk een lezer voor ogen gehad die hij intellectueel hoger inschatte ('Ernstige mannen begrijpen door de titel dat het niet bij lichtzinnigheden blijft'). De klassieke citaten en verwijzingen komen in de Nederlandse voorrede niet voor.

³⁷ Dit kan zowel betrekking hebben op het boek zelf (een papieren kind) als op Cupido, het kind van Venus. De minnegod stond prominent afgebeeld op de eerste titelprent van de ed. 1618 (zie afb. 1) en hij neemt een centrale plaats in op de prent voorafgaand aan *Proteus*.

³⁸ De sirenen, bewoonsters van een rotsachtig eiland, betoverden met hun gezang de voorbijgangers. De meest bekende voorstelling van de sirenen gaf Homerus in zijn *Odyssee*.

³⁹ Vergilius, *Aeneis*, 1v, 23. Cats heeft *Agnovi*, Vergilius 'a[d]gnosco'. Het citaat werd, evenals het hierop volgende, aangehaald door Montaigne, *Essais*, 111, v. Ed. Villey 1978, 11, 848. Vgl. de volgende noot.

⁴⁰ Seneca, *Epistulae morales*, 1111, viii. Vert. Verhoeven 1980, 138. De regel voorafgaand aan de sententie, is gebaseerd op wat Seneca een zin eerder zegt: 'Quare vitia sua nemo confitetur? Quia etiam nunc in illis est' (Waarom geeft niemand zijn fouten toe? Omdat hij nog altijd daarin ondergedompeld is). Montaigne gaf het citaat, evenals het vorige, in zijn *Essais*, 111, v. Zie ed. Villey 1978, 11, 845. Vgl. de vorige noot.

⁴¹ 1 Petrus 4:2.

⁴² De jongeling Adonis werd bemind door Venus. Tijdens de jacht werd hij gedood door een ever, die Mars uit jaloezie op hem had losgelaten. Na zijn dood verblijft hij

de ene helft van het jaar in de onderwereld, de andere helft bij Venus. Zie voor dit 'favoriete liefdespaar' in de zeventiende eeuw: Sluijter 1986, m.n. hoofdstuk 3.

⁴³ *Prins ... liquore*: Lucretius, *De rerum natura*, 1, 937-938. De passage van Cats gaat terug op een ruimer gedeelte dan hij hier letterlijk citeert. In zijn apologie voor het gedicht zegt Lucretius namelijk (1, 935-941):

'[...] Want juist zoals artsen
kindren afschuwlijke absint trachten in te doen nemen maar eerst nog
rondom de rand van de beker bestrijken met vloeibare honing,
heerlijk en blond, dat die jeugdige leeftijd, die tot aan de lippen
daarop niet voorbereid is, wordt bedrogen en 't bittere mengsel
opslikt maar door dat bedrog toch ook niet wordt benadeeld, doch veeleer
door die methode herstelt en weder gezond wordt [...].'

Vert. Timmerman 1984, 62. Ook Plinius, *Naturalis historia*, xxvii, xxviii (49) vermeldde een dergelijke aanwending: 'Alii pueris folia in fico sicca, ut amaritudinem fallerent' (Sommigen hebben voor kinderen de bladeren door een gedroogde vijg gehaald, zodat ze de bittere smaak niet zouden proeven).

⁴⁴ In 'Liefdes vosse-vel. Proef-steen op het trouw-geval van Faes en Alette', nog niet opgenomen in de *Trou-ringh* uit 1637, maar voor het eerst in *Alle de wercken*. Amsterdam 1658, 11, buiten de signering, tussen de pagina's 192-193; hier: (Q) Aa-[(Q5) Aa5v] komt een overeenkomstige verwijzing voor. Alleen is er geen sprake van een spons maar van een satijnen doekje:

Ick heb in seker boeck met aendacht eens gelesen,
Hoe dat een goet bedroch een vryster heeft genesen:
Sy was een eenigh kint oock van een grooten Vorst,
En had een dick geswel ontrent haer teere borst.
Maer niemant mocht het seer met handt of vinger raken,
Jae niemant mocht haer borst in geenen deel genaken.
Een Doctor van de Prins die quam met blijden schijn,
En bracht haer voor het oogh een lapjen van Satijn;
Dit seyde hy, soete maecht, dat sal uw pijn genesen,
Mach slecht dees sachte stof ontrent u boesem wesen.
Want in haer schoone verw daer schuyt een grooter kracht,
Als niemant van de kunst voor desen heeft bedacht,
De Flele [lees: Freule] langh gevleyt, die wou de kuer gehengen,
En liet het sacht satijn ontrent haer boesem brengen;
Maer daer in schuyld' een vliem, en eert de Freule weet,
Soo was 't dat Doctor Kloeck haer in den boesem sneet;
Daer schreeut de soete maeght met al haer gantsch vermogen,
En seyde boven dat de Doctor had gelogen:
Maer na een oogenblick gaf sy den meester danck,
En dat niet voor een reys maer al haer leven lanck.

Citaat op [(Q5) Aa5r]. Een illustratie brengt bovendien de list van de dokter in beeld. De herkomst van het verhaal is niet teruggevonden, maar het zou voor kunnen komen in een van de bronnen die Cats gebruikte voor zijn *Trou-ringh* (vgl. Worp 1897).

Omdat het eigenlijke verhaal een te bekende, ware, gebeurtenis bevatte en er aanstoot aan zou kunnen worden genomen, hield Cats het tot 1658 achter. De uitgever Jan Jacobsz Schipper merkte boven het verhaal op ‘datter goet in is mach nagevolght werden, het andere dient daer gelaten’ (*Ibid.* (Q) Aa). Hierover Smilde 1938, 246 en 252. Het verhaal is tevens opgenomen in de bloemlezing van Van Es 1962-2, 93-118, i.h.b. 115-116. Montaigne besprak hoe men kinderen afleidde wanneer men ze met een lancet een sneetje wilde toebrengen (*Essais*, III, IV. Ed. Villey 1978, II, 833).

⁴⁵ Cats doelt hier op de beide, devies-achtige, inzetten in de benedenhoeken, die hij kennelijk ook als emblemen beschouwde. In tegenstelling tot het Nederlands laat hij nu een uitleg achterwege. Zie voor een interpretatie van de titel, de annotatie bij het Nederlandse proza, r. 163.

⁴⁶ Waarschijnlijk heeft de zetter zich hier vergist en heeft hij een zinsdeel ten onrechte herhaald. Omdat de zin nu een ongrammaticale constructie bevat, en omdat in het ‘Ad lectorem’ in de ed. 1618 het zinsdeel *quam summo habitu in oculos intuenti* evenmin was opgenomen, is hier ingegrepen in de tekst.

⁴⁷ Cats kent dus naast een ‘versierende’ ook een verklarende functie aan de citaten toe. Het merendeel van de bloemrijke citaten blijkt afkomstig te zijn uit Josephus Langius’ *Polyantha* (zie hierover de hoofdstukken 2.4.6 en 2.5.2.4).

⁴⁸ Vgl. Ovidius, *Metamorphosen*, x, 252: ‘Ars adeo latet arte sua’ (Zozeer gaat kunst in eigen kunde schuil).

⁴⁹ Vgl. Handelingen, 17:28, ‘Want in Hem leven wij, en bewegen ons, en zijn wij; gelijk ook enigen van uw dichters gezegd hebben: Want zij zijn ook Zijn geslacht.’ Meer dan eens worden in de *Sinne- en minnebeelden* christelijke en heidense noties naast elkaar gebruikt.

⁵⁰ Cats kan dit verhaal uit verschillende bronnen hebben gekend: uit Plutarchus, die het opnam in zijn *Moralia* (‘Vitae decem oratorum, VIII. Demosthenes’), 848 A-B (LCL, 10, 434-435; vgl. *PRE VI*, 646), en verder uit twee plaatsen bij Erasmus: *Ecclesiastes libri I-II* (ook wel aangeduid met *De ratione concionandi*), II. Zie: *Opera omnia* v-4. Ed. J. Chomarar. Amsterdam etc. 1991, 276-277, r. 642-650 (in *Opera omnia*. Ed. Clericus 1704, v, 860); en de *Adagia* (‘De asini umbra’), I, III, LII. Zie: *Collected works of Erasmus. Adages Ii to Iv100*. Ed. M. Mann Philips en R.A.B. Mynors. Toronto etc. 1982, 278-280, met bronvermeldingen (in *Opera omnia*. Ed. Clericus 1703, II, 132-133). Met dank aan J. Trapman te ’s-Gravenhage.

Cats heeft blijkbaar enkele tekstdelen uit het adagium met elkaar gecombineerd tot een nieuw geheel, waardoor tevens een gedeelte uit het verhaal bij Plutarchus (dat Erasmus in het Latijn gaf), werd opgenomen. Vgl. verder Willem Baudartius, *Apophtegmata*. Leiden 1632, II, 263-264; evenals de verwerking van Vondel in *Den gulden winckel*. Amsterdam 1613, 61, nr. LVII (hij liet echter Empedocles als spreker optreden).

⁵¹ Cats zinspeelt hier op het vruchtgebruik binnen het zakenrecht, zoals dat te vinden is bij Justinianus (II, 4, pr.). Dit wordt aldus gedefinieerd: ‘Het is een zakelijk recht op de goederen van een ander persoon, waardoor aan de titularis voor een bepaalde tijd of tot aan zijn dood het recht werd toegekend om van de zaken het gebruik en het genot te hebben, maar zonder daarover te mogen beschikken of aan de substantie te raken. *Usus fructus est jus alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia*. Toepassing: de economische bestemming wijzigen: bijvoorbeeld een landbouwgrond tot park maken

[...]. Het gebruiksrecht was beperkter dan het vruchtgebruik, in die zin dat het genotsrecht (*jus fruendi*) ontbrak en het gebruiksrecht zelf minder uitgebreid was, bijvoorbeeld hij kon zijn recht aan niemand anders verkopen, verhuren of gratis afstaan (11, 5, 1). Toch werd in de keizertijd (1e eeuw n. Chr.) een zeker vruchtgenot toegestaan, bijvoorbeeld gasten herbergen, bloemen uit de tuin plukken, hout voor dagelijks gebruik nemen.' In: R. Derine, *Schets van het romeins privaatrecht. Uitwendige en inwendige geschiedenis*. Antwerpen 1982, 282, nr. 310 en 285, nr. 318.

⁵² De woordspeling *verba-verbera* komt vaker voor, zoals bijvoorbeeld in Seneca, *De constantia sapientis*, v, 1. Vgl. ook A.D. Leeman en A.C. Braet, *Klassieke retorica. Haar inhoud, functie en betekenis*. Groningen 1987, 112.

⁵³ Met andere woorden: lees het gehele werk, zoals ook de slotregel van de opdracht aan de jonkvrouwen luidt: 'Ghy dan of leestet niet, of leestet al te mael'. Vgl. in verband met de beeldspraak ook Balavoine 1992, 12 over de Alciato-uitgever Roville: 'Un livre est pour lui comme un être vivant, un 'corps' qui ne doit pas être démembré'.

Is *c. Maiores de Baptis.* een afkorting van 'De oudere catechismussen over de doop'? Cats, die spreekt over een regel (*hunc canonem*) zou hier namelijk een toespeling kunnen maken op een passage over de doop in de catechismus. Onder 'Quintus baptismi effectus Christo capiti connexio' (Het vijfde effect van de doop is de verbintenis met het hoofd, Christus) staat in de *Catechismus romanus* (1566): 'Iam vero per Baptismum, etiam Christo capiti tanquam membra copulamur & connectimur. Quemadmodum igitur a capite vis manat, qua singulae corporis partes ad proprias functiones apte exequendas moventur: ita etiam ex Christi Domini plenitudine in omnes, qui iustificantur, divina virtus & gratia diffunditur, quae nos ad omnia Christianae pietatis officia habiles reddit.' Ed. Leuven 1678, 158. In vertaling: 'Verder worden wij door de doop tevens met Christus, het hoofd, als ledematen verenigd en verbonden. Zoals een kracht van het hoofd afstroomt waardoor de afzonderlijke onderdelen van het lichaam ertoe gebracht worden hun eigen functie goed uit te voeren, worden ook uit de volheid van Christus onze Heer over allen die gerechtvaardigd worden de goddelijke kracht en genade uitgestort, die ons tot elke taak van christelijke liefde geschikt maken.' Hierna volgen verwijzingen naar o.m. Bernardus en Augustinus. Met dank aan P.C.A. van Putte te Voorburg.

Bernardus schreef in zijn *In nativitate sancti Ioannis Baptistae*, II onder aanhaling van Mattheus 24:28, 'Nec tamen ubi caput, sed UBI CUMQUE FUERIT CORPUS, IBI CONGREGABUNTUR ET AQUILAE, licet non possit caput a corpore separari' (Niet waar het hoofd, maar overal waar het lichaam is, daar zullen zich ook de arenden verzamelen, hoewel het hoofd niet van het lichaam is te scheiden). Zie: *Opera* v. Ed. Leclercq en Rochais 1968, 177, r. 9-10. En Augustinus merkte in zijn *In Iohannis evangelium tractatus CXXII*, XXI, 9 op: 'Demonstrat enim caput ut membra videant, et docet caput ut membra discant; unus tamen homo caput et membra. Noluit se separare, sed dignatus est adglutinari' (Want het hoofd toont, opdat de leden zien, het hoofd onderwijst, opdat de leden leren: toch is de mens één, hoofd en leden. Hij [= Christus] wilde zich niet afscheiden, maar verwaardigde zich ertoe zich sterk aan ons te binden). Ed. D.R. Willems. Turnhout 1954, 217, r. 16-18 (CC XXXVI). De gedachte kan tevens verbonden worden met Romeinen 12:5; 1 Corinthiërs 12:12 en 27, evenals Efeziërs 5:30.

Caput III van de decretalen van Gregorius IX begint met 'Maiores', maar in liber III, XLII onder 'De Baptismo et eius effectu' komt de regel niet voor. Zie *Corpus iuris canonici. Pars secunda Decretalium collectiones*. Ed. A. Friedberg. Leipzig 1881, 644-646.

Een andere mogelijkheid is dat Cats het citaat uit een verzameling van aan Cato toegeschreven disticha heeft overgenomen. Vgl. in dit verband twee versregels in de *Ethica Ludulphi*, een middeleeuwse Cato-navolging met praktische wenken voor het leven:

Non debet a capite membrum discrepare,
quin suum desideret esse singulare.

Een ledemaat moet passen bij de kop
anders verlangt het weer op zichzelf te zijn.

Geciteerd uit: R. Peiper, 'Beiträge zur lateinischen Cato-Literatur.' In: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 5 (1874), 165-186, i.h.b. 178, r. 205-206. Vgl. tevens Walther 3, 242, nr. 17462. De hier door Cats geciteerde regel staat nogmaals onder embleem xxxviii.b.4.b.

¹⁴ Vgl. ook het lofdicht 'Op de wercken van M.H. Jacob Cats' dat Jacob Revius schreef:

De Seeusche rondicheyt, o Cats, die ghy verheffet
Die hebby in u werck opt cierlijkste getreffet.
Het ronde effen is en sonder hoeck of cant,
U versen glad' en gaaf u vliegen vande hant.
Het ronde t'ruymste is van alle omme-trecken,
U versen in begrijp opt wijtste haer wtstrecken.
Het rond' is sonder eynd' gesloten over al,
Den roem van uwen geest geen eynde nemen sal.
Soo lang' het aertsche rond' sal blijven onberoeret,
Soo lang' het hemels rond' sijn lichten ommevoeret
Sal u end' u gedicht ter eeren sijn geseyt:
O Cats, ghy hebt getreft de Seeusche rondicheyt.

In: *Over-ysselsche sangen en dichten*. Deventer 1630, 290.

¹⁵ Zie over de droom als literaire creatie o.m. A.H.M. Kessels, *Studies on the dream in Greek literature*. Diss. Tweede druk. Utrecht 1978, i.h.b. 1-24; M. Weidhorn, *Dreams in seventeenth-century English literature*. 's-Gravenhage etc. 1970, i.h.b. 53; L. Strengolt, 'Dromen in Vondels drama's.' In: *Verslag van het zevende colloquium van docenten in de neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten [...] 27-31 augustus 1979*. 's-Gravenhage 1980, 25-40, i.h.b. 27; en M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Hooft onthoofd.' In: *De nieuwe taalgids* 84 (1991), 481-494, i.h.b. 485.

¹⁶ Dezelfde thematiek is verbeeld en verwoord in de uit 1609 daterende prent 'Afbeeldinghe van 't Nederlants Bestandt', mogelijk door Claes Jansz Visscher. Zie: De Jong 1980, 25, afb. 41. Er is o.a. op te zien hoe Mars van zijn wolvenwagen overstapt in de door duiven voortgetrokken koets van Venus. Onder de voorstelling staat een verklarend bijschrift van P.C. Hooft, met daarin o.m.:

Den Wapenheere Mars [...] is 't al te lange spel begonnen te vervelen:
En 't lust hem langer bet' met Venus wat te spelen;
Dies hy sich voegen, voor een nachje, gaet by haer.
O Krijghsliê dat's voor u een nacht van twalef jaer.

Vgl. *Gedichten van P.C. Hooft*. Ed. F.A. Stoett. Twee dln. Amsterdam 1899-1900, 1, 81-85, r. 65 en 69-72.

⁵⁷ Resp. A2r-B1v; en pagina 54-59. Vgl. Meertens 1943, 217-218 en 290-291; evenals Porteman 1983, 40-50, die tevens de tekst van Heinsius' 'Aen de Ionckvrouwen van Hollandt' afdruckt, gevolgd door Vaenius' 'Cupido tot de ieught' uit de ed. Antwerpen 1608, (:)2r-(:)4r (*Ibid.*, 210-216). In sommige edities als 'Cupidon à la ieunesse' met de Italiaanse pendant 'Cupidine alla gioventu'. Zie ook Porteman 1981-1982. Vondels opdrachtgedicht 'Aende Ionck-vrouwen vant Nederlandt' (later onder de titel 'Aende Ionck-vrouwen van Vrieslandt ende Overysse') was inmiddels verschenen in de liedbundel *Den nieuwen lust-hof* (1607). Zie hierover: Keersmaekers 1985, 84-91. In 1621 opende J.J. Starter zijn *Friesche lust-hof* met een uitvoerig gedicht 'Tot de iong-frouwen van Friesland' en vier jaar later droeg Zacharias Heyns zijn *Deuchden-schole ofte Spieghel der jonge-dochteren* op aan 'de Over-ysselsche maegden'. Vgl. Meeus 1990, 11, 295-296.

⁵⁸ Over de culturele verhouding Zeeland-Holland: Strengholt 1989 en Van Vaeck 1994, 17-18. Zie verder ook de drempeldichten van Peutemans en Hobius.

⁵⁹ De brief van De Groot wordt aangehaald in Meertens 1950, 17. Over het gebruik van dit type boekjes als geschenkboekje: Porteman 1983, 7 en 25, waar ook deze regels van Bredero worden aangehaald. Zie voor de jonge lezeressen in de zeventiende eeuw: G.A. Bredero, *Boertigh, amourens en aendachtigh groot lied-boek*. De melodieën van Bredero's liederen. Ed. F.H. Matter. 's-Gravenhage 1979, 16-21; Porteman 1983, 40-50; en Grootes 1987. Deze studies geven enkele redenen voor de gretige afname onder dit jonge publiek: jongeren zijn nu eenmaal 'chronisch verliefd', ze hebben meer vrije tijd dan ouderen, ze zijn gevoeliger voor mooie dingen en voor nieuwe stromingen in de literatuur, en ze krijgen in de beginnende welvaartsstaat steeds meer geld tot hun beschikking. Matter somt een reeks (geïllustreerde) liedboekjes op die expliciet zijn gericht tot de 'eerbare jonghe jeught', zoals voorin *Den nieuwen lust-hof* (Amsterdam 1602).

⁶⁰ Tekstingreep: Outheyt] Outkeyt

⁶¹ Middelburg 1618, 4*3r-v. Wanneer de spellings- en interpunctieverschillen buiten beschouwing worden gelaten, zijn, behalve het afwijkende slot, de overige varianten (tussen de tekst in 1618-2 ten opzichte van 1618-1):

22 vol argen-list, en alderhande] vol van bedrogh, vol alderhande
23 om onse smart] dan om ons smart
24 Ach!] Och!
33 voor rappe maets vermaert, en dapper] eens op een tijt vermaert, voor dapper
62 u Zeeuwen] uw' Zeeuwen
112 dit dertel wicht] dat vinnich dinck

⁶² Vgl. Erasmus die sprak over 'Alciatus noster'. Aangehaald in Nolde 1964, 72, noot 8.

⁶³ Smilde 1938, 122-123.

⁶⁴ De Italiaan Andrea Alciato werd beschouwd als dé jurist onder de humanisten. Zie: M. Grünberg-Dröge, *500 Jahre Andreas Alciatus (1492-1550)*. *Jurist, Humanist, Emblematischer*. Tent. cat. Bonn 1992. Themis is de Griekse godin van recht en wettelijkheid.

⁶⁵ Vgl. Clements 1960, 43 en 185; Praz 1964, 126-127; evenals Wentzlaff-Eggebert 1975, 32-33 waar het gedicht van Heinsius wordt aangehaald.

⁶⁶ Zie voor de schatplichtigheid van Cats aan Heinsius in de gedichten 'Kinder-spel' en 'Harders-clachte' uit 1618 (de herdersklacht bevat toespelingen op Heinsius' gedicht 'Pastorael'), evenals voor navolging van Heinsius' *Lofsanck van Christus*: W.A.P. Smit, 'Het geestelick houwelick van Jacob Cats.' In: *De nieuwe taalgids* 37 (1943), 105-112, i.h.b. 110-112. Ook kende Cats de bewerkingen die Heinsius maakte van Theocritus. Over deze navolgingen eveneens Strengholt 1989 en Schenkeveld-van der Dussen 1981. Of de overeenkomsten en ontleningen in *Silenus* voor het Latijn, voor het Nederlands, of voor beide opgaan, zal nader onderzoek uit moeten wijzen.

Zie voor Heinsius (en Cats) o.m.: Meertens 1943, 290-292; Meertens 1950, 32-33; Becker-Cantarino 1978; De la Fontaine Verwey 1973 en 1979; M. Spies, 'Vondel tussen Van Mander, Heinsius en Hooft.' In: *Spektator* 17 (1987-1988), 28-42; en B. Becker-Cantarino, 'Das Literaturprogramm des Daniel Heinsius in der jungen Republik der Vereinigten Niederlande.' In: *Nation und Literatur im Europa der Frühen Neuzeit*. Akten des 1. Internationalen Osnabrücker Kongresses zur Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit. Ed. K. Garber. Tübingen 1989, 595-626. Vgl. verder Ten Berge 1976, i.h.b. 113; en Ten Berge 1979, 44-50 en 67.

⁶⁷ Suada is de godin van de overreding.

⁶⁸ De Griekse zanger en dichter Orpheus, zoon van Apollo en Calliope, speelde zo prachtig op zijn lier dat niet alleen de mensen, maar ook de wilde dieren en de onbezielde natuur erdoor geroerd raakten. De tweede vergelijking betreft de citerspeler Arion. Toen hij op zee door matrozen met de dood werd bedreigd en hem werd toegestaan nog een laatste lied te zingen, wist hij te ontkomen door aan het eind van het lied in zee te springen. Een dolfijn nam hem op zijn rug en redde hem.

⁶⁹ *Tritogeneia* is een oud en duister epitheton van de godin Pallas Athene, godin van de wijsheid en beschermster van de kunsten. Al in de oudheid heeft men er verschillende betekenissen aan verbonden zoals: 'bij de beek triton geborene', 'uit het hoofd geborene' en 'als derde kind geborene' (na Apollo en Artemis). Zie: *WDO* 3136.

⁷⁰ *Catus* vormt een woordspeling met de naam Cats. Vgl. ook r. 28 in combinatie met r. 34.

⁷¹ Publius Ovidius Naso, dichter van o.m. de *Ars amatoria* en *Remedia amoris*. Vgl. ook r. 34.

⁷² Van de Romeinse dichter Catullus zijn onder de benaming *Carmina* meer dan honderd lyrische, voornamelijk amoureuze, gedichten overgeleverd.

⁷³ Quintus Horatius Flaccus. Hoffer doelt op Horatius' mening over het vermengen van het nuttige met het aangename in de dichtkunst (*utile-dulci*; vgl. de 'Opdracht', r. 11-13), evenals op de gewetensvolle criticus; respectievelijk beschreven in *Ars poetica*, 343 en 445-449.

⁷⁴ Een toespeling op de pastorale passages in Theocritus' *Idyllen*. Daniel Heinsius had deze idyllen (samen met de epigrammen) in 1603 uitgegeven.

⁷⁵ De stad Paphus, op de westkust van Cyprus, is gewijd aan Venus. Zij had er een tempel en droeg daarom de bijnaam Paphia. Vgl. ook r. 26 waar Hoffer refereert aan de Griekse liefdesdichters.

⁷⁶ De Pierides zijn de negen dochters van Pieros, koning van Emanthia, die hen de namen van de Muzen gaf (zie o.a. *PRI.*, Suppl. VIII, 495-496 en *Emblemata* 1967, 1781).

⁷⁷ Of: Wees dankbaar om ... Cats wordt hier vergeleken met Phoenix, opvoeder en raadsman van Achilles aan het hof van Peleus. Vgl. *WDO* 2258.

⁷⁸ Wederom een woordspeling, nu *Castius* en *Catzius*, vgl. r. 28; verder ook r. 8 tegenover 10.

⁷⁹ Of: 'de Matthiaak (Zeeuw)'. Er is één aanwijzing dat Cats zelf als Mattiacus naar buiten trad, namelijk op de titelpagina van *Disputatio de actionibus* (Disputatie over verbintenissen), de gepubliceerde openbare verdediging die hij op 11 april 1598 om 9 uur in de gehoorzaal van de juristen te Leiden had gehouden. Daar noemde hij zich 'Iacobus Felinus Brouwerhavius Mattiacus' (*UBL* 236 A 8). Een dergelijke toevoeging kwam in humanistische kringen vaker voor. Vgl. ook *Bronnen tot de geschiedenis der Leidse Universiteit*. Ed. P.C. Molhuysen. Eerste deel: 1574 - 7 febr. 1610. 's-Gravenhage 1913, 469 (*RGP* 20).

Breugelmans 1977, 216; afb. 3 en 219 (noot 40) vertaalde Mattiacus als 'Zeeuw', en Strengolt 'Matthiacos nostros' met 'onze Zeeuwen' (zie de annotatie bij embleem *XLI.B.5*). Beiden kunnen zich voor deze vertaling hebben gebaseerd op Hadrianus Iunius' *Nomenclator*. Antwerpen 1583, 402; op diens *Batavia*. Leiden 1588, 180; of op Cornelis Kiliaen, *Etymologicum teutonicae linguae: sive teutonico-latinum ...* Antwerpen 1599, 740. Kiliaen stelde: 'See-landers. Mattiaci'. De oorsprong van deze naam kan Tacitus, *Germania*, *XXIX*, 2 zijn, waar de Matthiaken ter sprake komen. Met dank aan R. Rentenaar, P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam.

De omschrijving zou, maar dat lijkt me minder voor de hand liggend, eveneens verband kunnen houden met Cats als opvolger van zijn oom Matthijs, die in de autobiografie *Twee en tachtig-jarig leven* vermeld wordt, en onder zijn verlatijnste naam Matthias Felisius bij Plantijn enkele theologische werken had laten uitgeven. Vgl. De la Ruë 1741, 368-370; J.G. Frederiks, 'Mathias Felisius, Cunerus Petri en Jacob Cats.' In: *De katholiek. Godsdienstig, geschied- en letterkundig maandschrift* 101 (1892), 121-130; Meertens 1943, 381, noot 199; en Ten Berge 1979, 16, 37 en 263.

⁸⁰ Griekse auteurs gaven de naam Pelasgen aan bepaalde of alle vertegenwoordigers van de voorgriekse bevolking van Griekenland en de eilanden en kusten van de Aegeïsche Zee. *Pelasgisch* kan metonymisch gebruikt worden voor Grieks. Met de omschrijving *Griekse en Latijnse Venussen* zinspeelde Hoffer op de amoureuze dichtbundels van de klassieken.

⁸¹ Aphrodite wordt ook wel Dione genoemd. Vgl. eveneens r. 43.

⁸² Of: voorschriften voor de burger.

⁸³ De conservatieve consul en censor Marcus Porcius Cato, bijgenaamd Maior of Censorius (234-149). Cato verdedigde de oud-romeinse *virtus* en beklemtoonde het belang van ethische waarden.

⁸⁴ Bedoeld is natuurlijk de lauwerkrans, hét teken van de dichterlijke bekroning.

⁸⁵ Vgl. voor deze topische afsluiting o.a. Horatius, *Ode*, *III*, 30.

⁸⁶ Zie ed. Amsterdam 1616, *bijrecto-*cijverso.

⁸⁷ 3*2v-3*3r; vgl. *ADW* 1712, 1, 471-472.

⁸⁸ Sign. 75 J 1, fol. 56v. Zie over Hoffer: De la Ruë 1741, 297-301; Nagtglas 1890-1893, 1, 394-395; Nagtglas 1879-1880, 1, 137 en 392-394; 11, 268; Frederiks 1896, 25 en 77-78; *NNBW* VI, 789-790; Meertens 1943, 230-231, 326-334, 371 (noot 7) en plaat XIV (de portretgravure door Johannes Sarragon); Te Winkel, 111, 342; Meertens 1950, 32; Ten Berge 1979, 260; Strengolt 1989, 29; en zeer uitgebreid: Hofferus 1993, waarin een bloemlezing uit zijn poëzie. Een overzicht van Hoffers aandeel in de *Zeeusche nachtegael* biedt de facs. ed. 1982, 368 en 370. De Koninklijke Bibliotheek te Den Haag bezit het album amicorum van Hoffer waaraan Leonard Peutemans, een van Cats' overige drempeldichters, een bijdrage leverde.

⁸⁹ De *Camenae* zijn bij de Romeinen voorspellende bronnimfen. Later, sinds Livius Andronicus, werden ze gelijkgesteld met de Muzen. Arcerius beschouwt Camena hier als een muze.

⁹⁰ Deze gedachte blijkt profetisch te zijn geweest. Op de titelprent van *Alle de wercken* is het portret van Cats (als ware hij Phoebus Apollo) afgebeeld in een medaillon, omgeven door de Muzen, met op de achtergrond de dichtersberg Helicon en het paard Pegasus. Elke muze representeert daar een literair werk van Cats (vgl. afb. B.22.1).

⁹¹ Of: U voedt de schranderen met het verschijnen van uw werk. De vorm *Epigramm*. is mogelijk een afkorting van 'Epigrammation' (een kort epigram), zoals ook boven het gedicht van Heinsius staat.

⁹² Vgl. Van der Aa, 1, 104; H.Q. Janssen, *Bescheiden aangaande de kerkbervorming in Vlaanderen*. Utrecht 1877, 15, en 70-72 (Werken der Marnix-Vereeniging. Serie 111, deel 111). Janssen verwacht echter de vader met de zoon; *NNBW* IV, 58-59; *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland*. Red. J.P. de Bie en J. Loosjes. 's-Gravenhage s.a., 1, 222, noot 2; en vooral T. Feitsma, 'Onbekinde midfryske skriuwers.' In: *Us wurk* 14 (1965), 12-17. Met dank aan Ph.H. Breuker te Leeuwarden voor deze laatste literatuurverwijzing.

⁹³ Vgl. S. Stelling-Michaud, *Le livre du recteur de l'Académie de Genève (1599-1878)*. Genève 1966, 11, 55, nr. 2615.

⁹⁴ Zie over hem *NNBW* VI, 49; en T. Feitsma, 'Onbekinde midfryske skriuwers.' In: *Us wurk* 14 (1965), 12-17. De *Row-klacht over de onrype doot van [...] Johannes Phocilides Holwarda* is mogelijk ook van hem. Vgl. voor een uitgave van Johannes Cocceius uit 1641: *Briefwisseling van Hugo Grotius*. Twaalfde deel, 1641. Ed. P.P. Witkam. Assen etc. 1986, 402, nr. 5278, noot 2 (*RGP* 197).

⁹⁵ Verwijzing naar Hercules, die de twaalf werken verrichtte. Wanneer Amphitryo, echtgenoot van Alcmene, op expeditie is, neemt Zeus diens gedaante aan en verwekt hij Hercules. Tijdens zijn tiende werk rooft Hercules de runderen van de reus Geryon en doodt hem. Deze mythische reus en koning van het eiland Erythia had drie lijven. Vgl. *WDO* 153, 1195 en 1359.

⁹⁶ Deze afkortingsformule komt ook voor op grafstenen en rouwborden. Met dank aan C.L. Heesakkers te Amsterdam.

⁹⁷ 2*2v. Over Liraeus: Nagtglas 1890-1893, 11, 80-81; J. Voegler, 'Geschiedenis van het Middelburgsch gymnasium, 1365-1815.' In: *Archief. Vroegere en latere mededeelingen*

voornamelijk in betrekking tot Zeeland 7 (1894), 203-250, 347-553, i.h.b. 362-387; *NNBW* 11, 819-820; Meertens 1943, 384 (noot 244); en H.W. Fortgens, *Zesbonderd jaar Stedelijk Gymnasium Middelburg*. Middelburg 1965, 18-19 en 21.

⁹⁸ Vgl. voor de horatiaanse *utile-dulce*-opvatting binnen de emblematiek, gekoppeld aan dit gedicht van Sylvester: Clements 1960, 63 en 98. Over dit sonnet ook Luijten 1994.

⁹⁹ Zie Bijlage 3 en de bibliografie B.11. Een exemplaar bevindt zich in de Stirling Maxwell Collection, Glasgow University library; 383 SM 300 (zie afb. 27.5 voor een illustratie uit dit exemplaar).

¹⁰⁰ Het sonnet is niet opgenomen in Sylvesters *Collected works* (vgl. ook Thorpe 1949, 421, noot 6). Zie over de persoon Sylvester en zijn werk: *The complete works of Josuah Sylvester*. Ed. A.B. Grosart. Twee dln. Edinburgh 1880. Cats wordt hierin niet vermeld. Verder: S. Austin Allibone, *A critical dictionary of English literature and American authors ...* London etc. 1871, 11; *The new Encyclopaedia Britannica*. Micropaedia. Chicago etc. 1974, 1X, 731; *Dictionary of national biography*. Ed. S. Lee. London 1898, 1V, 260-264; Meertens 1943, 251 en 265; Smilde 1938, 127-128; Colie 1954, 307, die abusievelijk vermeldt dat de vertalingen al in de ed. 1618 van *Silennus* waren opgenomen; Praz 1964, 215; P.M. Daly en M.V. Silcox, *The English emblem. Bibliography of secondary literature*. München etc. 1990, 34; en P.M. Daly en M.V. Silcox, *The modern critical reception of the English emblem*. München etc. 1991, 57-58, 80-82 (ook over Thomas Heywood). Cornelis van Dalen de Oudere (1602-1665) graveerde een portret van Sylvester. Zie: Hollstein v, 120, nr. 155. Engelse bewerkingen van de *Sinne- en minnebeelden* verschenen later ook in de door Robert Pigot uitgebrachte verzameling *Moral emblems* uit 1860, herdrukt in 1862 en 1865.

¹⁰¹ Zie voor Cats en Anna Roemers Visscher o.a. Beets 1881, 11, 21-26; 123-128; 148 en 183-195. De vertalingen van De Monteny in: Beets 1881, 1, 13-112. De bijschriften bij de *Sinnepoppen*: Beets 1881, 1, 113-200; zie voor een voorbeeld van Anna's verzen de commentaar bij embleem xviii. Verder over haar: Frederiks 1896, 80-84; J.A. Worp, *Een onwaerdeerlycke vrouw. Brieven en verzen van en aan Maria Tesselschade*. 's-Gravenhage 1918, xviii; Te Winkel, III, 111-112 en 333-334; Meertens 1943, 220-221; M.B. Smits-Veldt, *Maria Tesselschade. Leven met talent en vriendschap*. Zutphen 1994. Over de achting die Anna destijds genoot en de invloed die Daniel Heinsius hierop gehad heeft: Schenkeveld-van der Dussen 1981. Voor Anna's aandeel in de *Zeeusche nachtegael*: de facs. ed. 1982, 368 en 372-373; de keren dat men in deze bundel een gedicht aan haar opdraagt of haar ter sprake brengt: 374.

¹⁰² Citaat op p. 7. Over Luyt: De la Ruë 1741, 99; Nagtglas 1890-1893, 11, 103 (gaf als geboortejaar 1601); Fredriks 1896, 26; Constantijn Huygens, *Voor-bout*. Ed. P. Leendertsz jr. Amsterdam 1904, 9; *NNBW* VI, 977; Meertens 1943, 232-233 en 377, noot 119. Zie voor zijn vier gedichten in de *Zeeusche nachtegael*, de facs. ed. 1982, 371. Heel mischien is het op deze Jacob Luyt dat de Amsterdammer Jan Vos puntgedichten maakte (vgl. *Alle de gedichten*. Amsterdam 1662, 368, nr. 80 en 376, nr. 128).

¹⁰³ Resp. [4r, 18-19 en 21] en [3r, 5, 6, 7, 25].

¹⁰⁴ Zie over De Swaef: De la Ruë 1741, 166-169; Nagtglas 1890-1893, 11, 729-730; Nagtglas 1879-1880, 1, 8 en 349; *NNBW* 11, 1400; Meertens 1943, 251, 427 en voor een portret door de graveur Johannes Sarragon: plaat xv. Voor het grafische werk: Hollstein xxix, 7-11. Verder: A.R.A. Croiset van Uchelen, 'Samuel de Swaef and Henry

Lancel, *Gedichten van verscheijde poëten*: an early seventeenth-century schoolmasters' combine.' In: *Quaerendo* 4 (1974), 291-316, i.h.b. 308 en 312; Ten Berge 1979, 96 en 261; W.J. op 't Hof, 'Johannes de Swaef als vertaler.' In: *Documentatieblad Nadere Reformatie* 3 (1979), 111-115; en Groenendijk 1984, 53-56.

¹⁰⁵ Over Peutemans: Nagtglas 1890-1893, 11, 383; Frederiks 1896, 26 en 79-80; *NNBW* VI, 1112 en IX, 794; en Meertens 1943, 233-234.

¹⁰⁶ Over Hobius: De la Ruë 1741, 370; Nagtglas 1890-1893, 1, 390 (geeft als ouders Pieter en Quirina de Vogel); Frederiks 1896, 26; *NNBW* VI, 786; P.J. Meertens, 'Jacob en Johanna Hobius, twee Brouwershavense dichters.' In: *Archief vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 1941-1942. Middelburg 1942, 68-77; Meertens 1943, 234; en Ten Berge 1979, 262. Het gedicht 'Visscher-praetie' in: *Zeeusche nachtegael*, 1, 27-30.

¹ De vingerafdruk kan worden gebruikt voor het onderscheiden van drukken. Hij 'bestaat uit een signatuur en de tekst die er recht boven staat en die geheel binnen de breedte van de signatuur valt. Letters die er gedeeltelijk binnenvallen, worden genegeerd. Genomen worden de eerste en laatste signatuur van zelfstandig gesigneerd voorwerk, hoofdwerk en nawerk (voor zover aanwezig). De formule bestaat uit jaar en formaat van het boek, een indicator, de signaturen, de tekst erboven en interpunctie tussen deze onderdelen.' P.C.A. Vriesema, 'De STCN-vingerafdruk.' In: *Documentaal* 15 (1986), 55-61, citaat 55. Bij het vergelijken van alle signatuurposities in Cats' *Proteus* (nr. B.9 uit 1627) kwam twee keer een verschuiving binnen één katern aan het licht, waarvan één met opmerkelijke veranderingen.

² De afmetingen van de emblemprenten in de editie nrs. B.1 en B.2 [=KB 144 D 2 (1618-1) en KB 477 C 37 (1618-2)] in de breedte [→] en de hoogte [↓]:

nr.	1618-1		1618-2		nr.	1618-1		1618-2	
	→	↓	→	↓		→	↓	→	↓
1	12,6	12,4		12,5	27	12,8	12,5		
2	12,6	12,5			28	12,6	12,5		
3	12,4	12,4	12,5		29	12,5	12,3		
4	11,9	11,9		11,8	30	12,6	12,5		
5	12,1	12,0			31	12,4	12,3		
6	12,7	12,6			32	12,8	12,7		
7	12,6	12,5			33	12,4	12,3		
8	12,2	12,1	12,3	12,3	34	12,6	12,6		
9	12,5	12,5	12,6	12,6	35	12,7	12,6		
10	12,6	12,5	12,8	12,7	36	12,5	12,4		
11	12,7	12,6		12,7	37	12,6	12,5		
12	12,5	12,3	12,6	12,4	38	12,7	12,6		
13	12,5	12,3		12,5	39	12,2	12,1		
14	12,5	12,4	12,6	12,5	40	12,4	12,4		
15	12,2	12,2	12,3		41	12,4	12,3		
16	12,4	12,3			42	11,9	11,8		
17	12,6	12,6			43	12,5	12,4		
18	12,5	12,3		12,4	44	12,2	12,2		
19	12,6	12,5			45	12,1	12,0		
20	12,7	12,6	12,8		46	12,3	12,2		
21	12,4	12,1	12,5	12,3	47	12,3	12,3		
22	12,4	12,3	12,5	12,4	48	12,5	12,4		
23	12,6	12,5	12,7	12,6	49	12,2	12,1		
24	12,5	12,5		12,4	50	12,7	12,7		
25	12,5	12,3			51	12,5	12,4		
26	12,7	12,6		12,7					

De papiersoort, de manier van inkten of de druk van de plaatpers kunnen van invloed zijn geweest op de minieme verschillen. De enige prenten met twee millimeter verschil zijn de nrs. VIII, X en XXI.

³ Vertaling: Keizer Caesar Flavius [...] de keizerlijke majesteit moet niet alleen met wapens getooid, maar ook met wetten gewapend zijn, opdat zij in tijd ... Deze tekst is ontleend aan de voorrede van de *Institutiones* van Justinianus; zie hoofdstuk 2.4.1.1.

⁴ In vertaling: 'Houd op als oude man datgene te willen, wat je als jongen hebt gewild.' Een verwijzing naar: Seneca, *Epistulae morales*, LI, 1: 'Desinamus, quod voluimus, velle. Ego certe id ago: senex eas desii velle quae puer volui.' Vert. Verhoeven 1980, 160-161: 'Laten we ophouden te willen wat we gewild hebben. Ik voor mij althans stel er prijs op om als oude man niet hetzelfde te willen wat ik als jongen gewild heb.'

⁵ Geciteerd is 1 Corinthiërs 13:11, 'Toen ik een kind was, sprak ik als een kind, had ik het verstand van een kind en dacht ik als een kind; maar toen ik een man was geworden, ik heb afgelegd alles wat kinderlijk is.'

⁶ De afmetingen van de prenten van nr. B.8 (*KB 477 C 40*) komen nagenoeg overeen met die in nr. B.6 uit 1622 (*KB 477 C 41*). Alle ontwerpen zijn die van vóór 1627.

⁷ Afmetingen van nr. B.9 (1627; exemplaar *KB 758 B 16*). Aangegeven zijn de laagste en hoogste afmetingen in de breedte [→] en in de hoogte [↓]. De ronde binnenvorm steekt meestal enkele millimeters buiten het rechthoekig kader uit en is daardoor bepalend voor het hoogste getal:

	→	↓	
1	13,5/13,6	13,4	met 4 medaillons en A · v · Venne · In · swelinck fecit
2	13,6/13,7	13,5	met 4 medaillons en ADR:v: Venne In: J Swelinck Fecit 1626.
3	12,0/12,3	12,1	met tekst
4	12,0/12,1	12,0/12,1	Swelinc fecit
5	12,3/12,5	12,3/12,4	J. Swelinc fe.
6	12,3/12,5	12,3/12,4	JS; met tekst
7	12,1/12,2	12,1/12,2	JS
8	12,1/12,4	12,2/12,4	JS
9	12,3/12,4	12,1/12,5	JS
10	12,3/12,5	12,2/12,4	JS
11	12,1/12,3	12,2/12,3	JS
12	12,2/12,3	12,2/12,3	JS
13	12,4/12,6	12,2/12,5	JS
14	12,2/12,5	12,3/12,4	JS
15	12,3/12,4	12,1/12,4	JS
16	12,1/12,4	12,3/12,4	
17	12,1/12,4	12,3/12,4	JS
18	12,2/12,3	12,1/12,3	JS
19	12,5/12,7	12,4/12,7	JS
20	12,3/12,4	12,3/12,5	JS
21	12,0/12,4	12,2/12,4	JS

22	12,1/12,5	12,2/12,4	
23	12,2/12,4	12,1/12,4	JS
24	12,2/12,4	12,0/12,3	JS
25	12,5	12,3/12,5	JS
26	11,9/12,2	12,2/12,3	JS
27	12,3/12,6	12,3/12,6	JS
28	12,3/12,4	12,1/12,4	JS
29	12,5/12,7	12,1/12,4	JS
30	12,0/12,2	12,1/12,2	JS
31	12,2/12,4	12,1/12,4	
32	12,5/12,6	12,3/12,6	JS
33	12,3/12,7	12,3/12,7	
34	12,1/12,4	12,2/12,4	JS
35	12,2/12,5	12,2/12,5	JS
36	12,1/12,2	12,0/12,3	JS
37	12,1/12,4	12,1/12,4	JS
38	12,1/12,4	12,2/12,5	JS
39	12,3/12,5	12,4/12,6	JS
40	12,5	12,5/12,6	JS
41	12,1/12,4	12,1/12,3	JS
42	12,2/12,5	12,0/12,4	JS
43	12,1/12,3	12,2/12,3	JS
44	12,1/12,4	12,1/12,4	JS
45	12,2/12,5	12,3/12,5	JS
46	12,1/12,4	12,3/12,4	JS
47	12,2/12,3	12,0/12,3	JSwelinc fecit
48	12,1/12,4	12,1/12,4	JS
49	12,1/12,3	12,1/12,3	JS
50	12,3/12,5	12,2/12,5	JS
51	12,0/12,4	12,2/12,5	JS
52	12,4/12,7	12,6	

Bij de annotaties van de emblemen zijn de breedste maten van de emblemprenten gegeven.

⁸ Hieronder volgt een overzicht van de signatuurposities in *Proteus*. Omdat sommige schreven niet altijd even gaaf zijn of uithalen van bepaalde letters (bijvoorbeeld van de letter Q) zo nu en dan zijn gesleten, en men bovendien niet altijd gelijkmatig heeft geïnk, zijn er verschillen van enkele millimeters mogelijk. Van alle bekeken exemplaren zijn de posities van de signaturen vergeleken. Slechts in twee gevallen is er sprake van een evidente verschuiving: het M-signatuur in exemplaar *UBL. 1018 B 5*, en de signaturen A2 en A3 in het exemplaar *BNG NL.HC. 215*. Ondanks deze verschuivingen zijn in de betreffende vellen geen (pers)correcties teruggevonden.

§3	ander <u>beest</u>
(?)	hebben [^]
(?) ²	[niet] (kopregel: eeniger <u>...</u> handen)
(?) ³	tot een [^]
2(?)	[^] zyn vereysende
2(?) ²	<u>sullen geschieden</u>

2(?)3	<u>ac id quidem</u>
3 (?)	<u>Venus gulden</u>
3(:)2	<u>^comen magh</u>
3(:)3	<u>tot boven inde</u>
4(:)	<u>virum civilibus implet</u>
4(:)2	<u>Cibas Visu, & datur</u> (ze regel van onder)
4(:)3	<u>a ton tri-lingue stile</u>
5(:)	<u>een kleyne Weerelt</u>
A 2	<u>est desmembré</u> [BNG NL HC 215 heeft est desmembré].
A 3	<u>habent.</u> [BNG NL HC 215 heeft hier [niet]].
B	<u>manier</u>
B 2	<u>utrumvis</u>
B 3	[niet] (kopregel: <u>^tria ... bekeeringe</u>)
C	<u>^silere</u>
C 2	<u>non poßit</u>
C 3	<u>couvre</u>
D	<u>cele^</u> [Soms: <u>cele^le</u>].
D 2	<u>bouche</u>
D 3	<u>opertum milvius</u>
E	<u>qu'on</u>
E 2	[niet]. Exemplaar <i>KB 144 D 4</i> heeft E 2 als D 2.
E 3	<u>nel, &c.</u>
F	<u>venit</u>
F 2	<u>sept qui</u>
F 3	<u>^guary</u>
G	<u>calamité</u>
G 2	<u>Margot, ta</u>
G 3	<u>tis, lineamenta</u>
H	<u>amoureux.</u>
H 2	<u>interdum^ rei</u>
H 3	<u>grediuntur omnia</u>
I	<u>adolescentibus</u> (tweede regel van onder)
I 2	<u>^reddere</u>
I 3	<u>veneür</u>
K	<u>demeurera</u> [Afwezig bij exemplaar <i>KB 144 D 4</i>].
K 2	<u>^nourrit</u>
K 3	[niet] (kopregel: <u>ij ... damp</u>)
L	<u>prison</u>
L 2	<u>gulam,^</u>
L 3	<u>mens honorables</u>
M	<u>sua vulneribus</u> [In <i>UBL 1018 B 5</i> : <u>tudo sua vulneribus</u>].
M 2	<u>habet, intra</u> (tweede regel van onder)
M 3	<u>^obstant</u>
N	<u>la fosse</u>
N 2	<u>mettra</u>
N 3	<u>Pactus, ff. de</u> (tweede regel van onder)
O	<u>estre</u>
O 2	<u>vult, nucem</u>

O3	futuro in glori <u>s</u>
P	videntur, (tweede regel van onder)
P2	bo <u>euf</u>
P3	fa <u>ict</u>
Q	punissant [De staart van de Q is zo nu en dan beschadigd; ook: <u>punis-</u> sant].
Q2	appartient
Q3	<u>^</u> Harpocratem
R	ve <u>s</u>
R2	pra <u>cter</u>
R3	obtenons sal <u>t</u>
S	<u>^</u> plus
S2	& p <u>er</u> verse
S3	s' <u>en</u>
T	quae fin <u>em</u>
T2	avo <u>ir</u>
T3	<u>^</u> copiam
V	font
V2	serpens epida <u>ur</u> ius
V3	se ip <u>sum</u>
X	natura
X2	Mon (tweede regel van onder)
X3	son cotill <u>on</u>
Y	pour (tweede regel van onder)
Y2	advenant ton
Y3	fieri, in <u>const</u> antiae
Z	de
Z2	convenit
Z3	<u>^</u> Severus
Aa	fefellit, quia
Aa2	[niet] (kopregel: medici ... , seydt)
Aa3	rien qu <u>e</u>
Bb	Dei <u>^</u> opera
Bb2	doux amour
Bb3	[niet] (kopregel: politici ... wanneer)
Cc	au [^]
Cc2	<u>^</u> il joue
Cc3	Chaldeis.
Dd	operae [De ligatuur æ staat wat los van de r].
Dd2	blandis favorib <u>us</u>
Dd3	<u>^</u> estre
Ee	[niet] (kopregel: nec ... voorspoet)
Ee2	<u>^</u> fol amour
Ee3	qui nihil
Ff	po <u>inct</u>
Ff2	[niet] (kopregel: judiciandi ... alle [^])
Ff3	accipietis don <u>um</u>
Gg	[niet] (kopregel: magnitudin <u>isque</u> ... grootmoedicheydt)

Gg2	Sati <u>et</u> as gaudi <u>o</u> rum
Gg3	penetr <u>e</u> r y [^]
Hh	facere <u>m</u> us
Hh2	[^] mes <u>m</u> e
Hh3	etiam sine
Ii	devoti <u>o</u> n
Ii2	[[^]]imperat
Ii3	v <u>o</u> us seront
Kk	livore
Kk2	[niet] (kopregel: Vera ... spruyt)
Kk3	helas!
Ll	negligit, [^] quos (tweede regel van onder)
Ll2	pere n [^] a
Ll3	[niet] (kopregel: [^] festivitas ... schoon [^])
Mm	[^] jour
Mm2	curtae, nescio
Mm3	non de transacto (tweede regel van onder)
Nn	quidve calabrie [De schreven van de N zijn zo nu en dan beschadigd; ook : quidve calabrie].
Nn2	presentement [De schreven van de N zijn zo nu en dan beschadigd; ook : presentement].
Nn3	n [^] y feras
Oo	aucun [^]
Oo2	guides
Oo3	[^] in solitudine
Pp	n [^] est un
Pp2	Bien acquis (tweede regel van onder)
Pp3	eternel sera celle
Qq	perseverant
Qq2	[niet] (kopregel: D [^] istinguit ... onderscheydt)
Qq3	est endormi
Rr	renouvell <u>e</u> s en

Engelse vertaling:

A2	unask <u>t</u> [^]
a3	Oake
b	: [^] what
b2	was ro <u>ast</u>
b3	yet no [^]
c	mee,
c2	abroad
c3	peece, <u>yet</u>
d	and so
d2	shall <u>never</u>

⁹ Het citaat is niet van Vergilius, maar afkomstig uit Propertius, *Elegiae*, II, VIII, 7.

¹⁰ Er zijn verschillen in woordvorm, spelling, interpunctie en vorm van de drukletters. Hier nog vaak 'vv' en 'ss' wat in andere exemplaren 'w' en 'ß' is geworden. Behalve

deze verschillen heeft het Gentse exemplaar in embleem 1 ten opzichte van de overige (» betekent: zal worden):

1. A.1, r. 1 comt » komt
2. A.2, r. 2 astra Deus » astra, Deus
3. A.4.b, r. 1 Amantis animae » Amantis anima
4. A.4.c, r. 2 vulnus, » vulnus.
5. B.1, r. 5 landt, die » landt die,
6. B.2, r. 1 caput anguilla » caput anguillae
7. B.2, r. 3 Illae » Illa
8. B.5, r. 11 exhibeas » exhibeat
9. B.5, r. 21 nauseer » nauseet
10. B.5, r. 22 expetiti » expetita
11. B.6, r. 6 beyden » beyde
12. B.6, r. 16 arme » arm
13. C.1, motto Lijt sonder » Lijt, sonder
14. C.1, r. 8 onwillight » onwilligh
15. C.3, r. 2 regimber » regrimber
16. C.4, r. 4 sivilis » si vis
17. C.6, r. 7 ghegheven » ghegeven
18. C.6, r. 8 Maer o lieve » Maer, o lieve

Bovendien in embleem 11 (p. 8 is namelijk [A4v]):

19. A.4.a melle, felle » melle, & felle
20. A.4.b DE BAYE » DE BAYF

In 1.C.3, r. 2 is regimber ten onrechte veranderd in regrimber. Het nieuwe zetsel volgt het vroegere precies in de regellengte van het proza en in de opmaak. Het kan zijn dat het eerste zetsel in pastei is gevallen en dat dit de reden is geweest waarom de hele tekst opnieuw is gezet in plaats van gecorrigeerd.

¹¹ Zie over de Cats-verzamelaar W.C.M. de Jonge van Ellemeet (1811-1888): Luijten 1995.

¹² Zie hiervoor o.a. M.G. Roethlisberger, *Abraham Bloemaert and his sons. Paintings and prints*. Biographies and documents by M.J. Bok. Twee dln. Doornspijk 1993, 11, afb. B.12.

¹³ Over dit drukkersmerk, dat al eerder werd gebruikt voor Cats' *Houwelyck* (1625) en dat de vruchtbare, broederlijke, samenwerking vertolkt: Porteman 1985, i.h.b. 330-331. Hij haalde de volgende regels aan uit Adriaen van de Venne 'Middelburchse lauwer-hof' (*Tafereel van sinne-mal* 1623, ïijj-recto):

Een Plaetse, daer de Faem met Letter-druck verbreyt,
Al watter dient gedaen, al watter dient geseyt.

Ockerss. gaf in 1629 ook *De Hollandsche Lys* van G.J. Quintijn uit, met platen van Van de Venne. Zie over hen: E.F. Kossmann, *De boekhandel te 's-Gravenhage tot het eind van de 18de eeuw*. 's-Gravenhage 1937, 296-297, 426-427 (Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandsche boekhandel, XIII); Royalton-Kisch 1988, 41 over een rechtzaak tussen beide uitgevers in 1639; en Van Vaeck 1994, 26-27.

¹⁴ Verschillen in de emblemprenten met name bij de nrs. VIII, XXII, XXVI, XXIX, XXXVII, XL, XLIII, LI.

¹⁵ Vanzelfsprekend kunnen deze namen van belang zijn voor de datering. Heel misschien kan Bol in verband worden gebracht met de Antwerpse familie Boel/Bol: vgl. de graveurs Jan en Quirijn Bol (Thieme-Becker, IV, 199-200), en Cornelis die gravures maakte voor Vaenius' *Amorum emblemata*.

¹⁶ Zie over dergelijke titelprenten: Porteman 1983, 25. Een ander voorbeeld hiervan is te vinden in één van de uitgaven van Heinsius' *Quaeris quid sit amor?*

¹⁷ Vgl. M. van Vaeck, 'Herdrukken van de Zeeusche nachtegael (Middelburg 1623).' In: *'t Ondersoecke leert*. Studies over middeleeuwse en 17de-eeuwse literatuur ter nagedachtenis van prof.dr. L. Rens. Red. G. van Eemeren en F. Willaert. Leuven etc. 1986, 257-269; *Johan de Brune de Oude, 1588-1658. Descriptieve auteursbibliografie*. Subjectieve bibliografie, samenstelling P.J. Verkrujssse, m.m.v. studenten historische letterkunde van het Instituut voor Neerlandistiek van de Universiteit van Amsterdam. Objectieve bibliografie, samenstelling W.A. Hendriks en J. Mateboer. Amsterdam 1988, 76-78, nr. 1018. Afbeelding op 76. Zeer uitvoerig over het vignet is Meeus 1990, II, 607-617; 646-663, i.h.b. 655-659.

¹⁸ Over deze Tijdloos: Ph.H. Breuker in *Ut de smidte fan de Fryske Akademy* 21-3 (1987), 34. Onderdeel van de serie 'Literatuer yn Fryslân 1540-1666'.

¹⁹ Aldus W.A. Hendriks en P.J. Verkrujssse, 'Supplement op de descriptieve auteursbibliografie van Johan de Brune de Oude.' In: *De Brune* 1990, 120-146, i.h.b. 123, nr. 1018. Vgl. ook noot 17 hiervóór.

²⁰ Voor-Reden op het werck van de vermaerde Schryver Iacob Catz, rechts-geleerde.

Alle die de gave van 't Schryven hebben, nemen haer ooghe-merck op 't ghene daer de lust of Gheest haer drijft: die in de *Rechten* ervaren zijn, die bemoeien haer in *Politicijs*: die in *Ethicis* begeerte hebben, die schryven *Morale* dingen: die Godlijcke dingen mediteren, die schryven *Theologische* handelingen: diens gemoed tot *Amatoria* treckt, die tracteert Boertighe en Minnelijcke Gedichten: die Historien bemindt, die stelt niet dan geschiedenissen voor: soo dat een yeder sijn subject op het alder-treffelijckste soeckt voor te stellen, om een lof bij dese eeuwe, en een onsterffelycke naem by de posteriteyt te bekomen. In alle desen is by onse Voor-Ouderen groote studie ghepleeght, en van vele ghe-yvert: wat hebben de vorighe eeuwen, ons al treffelijcke mannen gegunt, die *Amatoria* in haer jonghe Ieught ons ghesonghen hebben, met sulcken lieflijckheyd dat sy van *Venere* selfs schenen gemediteert te zijn: hoe veel loflijkce Poëten zijnder onder de Grieken, als *Anacreon*, Onder de Latynen, als *Petronius*, *Johannes Secundus*, *Janus Douza*, *Daniel Heynsius*, onder de Neder-duytsche *Hooft* en *Breroo*? Wie sal de waerdigheyt haerder schriften erkennen, en naer behooren prysen? voorwaer niemandt niet. Veel meerder eers verdient die dan, die alle dese stoffen, te weten: *Minne-gbedichten*, *Morale* en *Stichtighe*, of *Gheestelijcke* rymen, in een werck ons gheschoncken heeft, hem selven voegende na de drie eeuwen des levens, eerstelijck na de jonckheyd, die meestendeel, maer niet altoos, of ghestadigh in boerteryen en lieflijckheden doorgebracht wert: daer naer tot de middel-stant des levens, dewelcke hy de *Morale* gbedichten, wesende *Zeden-gbedichten*, toe-gheeyghent heeft: ten laetsten, tot de laetste of Statighste conditie des levens, de bejaertheydt, die hy heylighe Meditatieën vereert.

Voorwaer 't is wat bysonders: men heeft bevonden, dat de hoogh-gheachte Plaet-snyder *Henricus Goltzius*, in sijn Passie, de alder-treffelijckste meesters in die konst so naer gebootst heeft, dat sy schynen hem allegader de handt in 't werck gheleent te hebben: also heeft hier in dit stuck oock ghedaen dese lieflijcke, Statighe en Geestighe schryver, 25 sijn segghen niet alleenlijck met woorden, maer oock seer aerdige Zinnebeelden voorghevende, die wel stomme beelden schynen in 't aenschouwen te wesen, nochtans vry wat meer spreken, als yemand die eenighe woorden voortbrengt: De wyse van sulckx te doen, heeft hy vande Griecken genomen, die door *Emblemata* vele treffelijcke dinghen te kennen gaven, en de alderbotste institueerden: sy storteden goede zeden, in de 30 gemoederen die dickwils met woorden niet conden gheinstrueert werden: en soo de verstandige sinnen daer op te besoigneren, haer stelleden, meer lasen als daer stondt, en noch meer dochten, als sy saghen: zijnde de rechte middel om alle verstanden tot leersaemheydt te trecken, en met vele heusche bedenckingen tot heylsamen Meditatie te leyden: dese bestraffen heymelijck de gebreken die in 't hert gheprent zijn, sonder 35 eenighe bitterheydt, en die hem door die ghetoucheert vindet, neemt oorsaek om op sijn gebreck te letten, uyt sijn Sinne die met erkentnisse uyt-wissende: so dattet met recht Sinne-beelden mogen genaemt werden, als sy die als een object hebben, in dewelcke sy wercken.

Het eerste ghedeelte is dienstigh de jonghe Jeughd, om dat in die haer als in een Spiegel haer staet voor ooghen ghestelt wert, hoe dommelijck en sottelijck sy dien staet van de tyt soetelijck door-bringhen, met ydele vermaeckelijckheden dien consume- 40 rende, die sy voor de handt niet erkennen, maer als die ghepasseert is, en de Manheydt in ghedachten en manieren gheset, hem verstoont, dan kunnen sy eerst oordeelen in wat staet sy geweest zijn, maer bysonderlijck als de ouderdom komt: alsoo met een loflijcke overtredinghe tot een beter, sijn vorighe affecten, tot beter en statigher veranderende: bysonder, alsoomen te voren heftigh en vlammende is gheweest, in de 45 begheerlijckheden, en aenlockinghen des weelighe Jeughts, datmen alsoo dien verkeere tot een beter eynde, niet cesserende, datmen considereert by comparatie des verloopene tijds, datmen op gelijcke Throon van statigheydt en oordeel op-ghetoghen is: ghelijckmen te voren in de dertelheydt des jeughts gheweest is: kennende alsoo onse wapenen en sterckten oeffenen, in de bestrydinghe van onse vyanden, die ons als een toetz-steen, en leer-meesters zijn, onser behoerlijckheden: en door dien middel, als wy 50 in vorighe Eeuwen, als uyt-stekkers in woestheden, tot ydelheydt gheneghen gheweest hebbende, nu als herborene ons tot een vernieuwt leven stellen, een andere *habitum* of gesteltenisse aen-treckende, als hersmedet werden.

Nu ist dat wy bevinden de jeught alsoo van alle deugdelycke institutien vervreemt, dat die alleen door de tytel van een Boeck, van de door-lesinghe desselfs kan afgeschrickt werden, jae de moeyte niet neemt om eens dien met aendacht te door-lesen, 60 so is 't dat de Tytel en de in-leydinghe soo lieflyck is, dat ten zy yemandt heel van alle vromigheydt verbastert is, of hy sal ten minsten de volghende bladeren door-sien, met dewelcke hy tot naerder insicht en lesinghe ghelockt sal werden, en soo metter tijd indrincken 't gene tot synder institutie noodigh is. Dese Sinne-beelden alsoo gestelt zynde, schynen eerstelyck eenighe spottelycke Minne-Kluchten te zijn, en maer voor 65 tijd-verdrijf, en op lachelycke redenen ghefondeert te wesen, maer sal daer naer bevinden, dat sy tot een ander ghedestineert zijn, als uyt het vervolgh blijkt, dat de selfde dienen om daer naer tot een Moraele, en voorts tot een Geestelijcke sin te trecken, so wel tot een borgerlijck als stichtelijck leven noodig: Dit is de gevoeghlijcke voet die

70 genomen werdt, om de teere magen, die om haer swackheyd geen sware spyse ver-
draghen kunnen, een lichte en onbeswaerlijcke spyse voor te dragen, en soo van de
aenledinghe des eens tot het ander te komen, en een bequaem voedsel daer uyt te trec-
ken, dat tot onderhoudinghe des gantsche subjects dienstigh is. De selfde wyse werd
by experte Medicyns mede ghebruyckt, dat sy de alder-bitterste Medicamenten met
75 eenighe soete specyen over-trecken, om in de keel gheen wranghe te maken: Soo doet
dese Schryver mede, door lieflijcke Beeltenissen de Jeught tot het alderswaerste
lockende, dat sy onwillens als tot het voorbeeld en erkentnisse des deughts geruckt
wert.

Voorwaer 't zijn kloecke *Sirenes*, die also de onwillighe ghemoederen in 't net leyden,
80 en soo soetelijck singen, dat sy alle die van 't ghesanck vervreemt zijn, haer tot het ghe-
hoor begheven, en die van alle ghehoor vervreemt zijn, haer tot luysteren begeven, en
al tegens haer danck in de beste staet ghetrocken werden. Sekers het zijn de lieffelijcke
confituren, die als in een vat kunnen wegh-geleydt werden, dat wel van buyten ghe-
schildert is, maer men het binnenste niet en kan, maer als het geproeft werdt, dan kan-
men daer eerst af oordeelen: alsoo geve God dat het hier mede oock toega, dat de
85 ongemanierte jeught dese soete en minnellycke beeldekens aensiende, door de selve so
tot grooter en diepsinniger meditatie ghetrocken werde, dat sy haer hert van het ver-
waende en ydele, tot yet wat stemmigs en deftighs keere, en daer nae sulckx tot den
Godtsdienst applicere, op dat sy hier door het alder-costelijckste become, dat vercre-
gen kan werden. De deughden slachten de kruyderen, die so lange als sy op 't velt
90 staen, of niet in 't werck geleyt werden, so doen sy geen crachten, maer ghehandelt en
ingebésicht zijnde, toonen sy heylsame virtuten: also moetmen eerst 't goet erkennen,
en daer na 't selfde in 't gebruyck trecken, dan salmen daer eerst profijt af becomen.
't Gene daer de jeught toegelockt wert, moet eerst erkent werden, en daer nae wat
goedts of quaets daer in gelegen is, voor-gestelt zijn, maer als het eens in 't ghemoet
95 moet aengenomen is, dan baert het duysent-fout vruchten, tot vordeel des aen-nemers
streckende, soo de leeringhe wel aengheleydt wert.

In dit werck is alles na de gheleghentheyte gheappropriert, men bevint dat een men-
sche altoos een aengheboren genegentheyte heeft tot voort-teelinghe sijns aerts, in sul-
cken object, sonder 't welcke gheen voort-teelinghe gheschiet: dese is door de Ouden
100 met het beeld *Cupidinis* af-ghebeelt, en is met de mensche besich, in 't eerste. In 't ver-
volgh werden alle de leerlinghen tot het borgerlijck leven geappliceert, als zijnde
alsulcke tot dat dienstigh, sonder dewelcke het oock niet kan bestaen. In 't laetste: wert
de mensche geconsidereert, als van den alghemeenen troupe af-ghesondert, en Gode
toe-ge-eyghent, zijnde een subject des heylige Geests werckinge: soo datter niet na-
105 gelaten werd, dat tot behoudinghe en leere des mensche noodigh is.

Het schynt de gevoeghlyckste middel te zyn, om den mensche een wegh ter deugh-
den te wysen, dat het gheschiede indirectelyck, door alsulcke middelen, daer de natuur
eenighsins schijnt toe geneghen te zijn. De Heylige Schrift schijnt mede sulcken insicht
te hebben, willende den mensche tot de Godlycke in-leydinghen voeren, dat sy gelij-
110 ckenissen by-brenght, als Zinne-beelden van *Ossen*, *Oyevaers*, *Kranen*, en andere gedier-
ten: mits de menschen niet onredelycker dan de beesten willen gheacht zijn, en dies
oock ghenootsaeckt zijn haer beter te dragen als die, vrywilligh die begeerende over
te treffen.

Soo dat dese tegenwoordighe Eeuwe, haer met recht bedancken over den loflijcken
115 arbeydt deses Schryvers, die niet met hardigheyt of strenghe wetten yemandt tot den
deught dwinght, maer als met een syden snoertjen leydet: dies het noodigh is, dat een

120 yder die lust tot leeren heeft, die hanthave, lese, en sijn leven soo dirigere, dat hy de
borgerlijcke ommeganck erkenne, en daer na soo het Goddelijck dat hier in gelegen
is, applicere, dat het hem strecke tot sijns ziels saligheyt, 't welck ick een yder wensche
en gunne.

²¹ Vgl. A. von Wurzbach, *Niederländisches Künstlerlexikon*. Drie dln. Wien 1906-1911, II,
251 en Thieme-Becker, xxv, 578.

²² De beide – weinig catsiaanse – gedichten luiden als volgt:

Gedicht of uit-legginghe van het Beelt des Titels.

Die de Werelt wil behouwen,
En vermeerren, als in spijt,
Van de doot en van de tijt,
Dat hy steden op doe bouwen:
5 Die wil stichten groote steen,
Huysen maken gaet voor heen.
Die de Huysen wel van passe
Houden wel [lees: wil] in goeden stant,
'tHuysgesin dient daer geplant:
10 Die wil dat vermeer' en wasse
Al en yder huysgesin,
Stell'int werc de vruchtbaer min
Dat die minnen, die noyt minden,
Die ghemint heeft minne noch:
15 Smaeckt al van dit groeysaem soch,
Minne sal te samen binden,
Met een en de selve bant,
'tAertrijck en ons Vaderlant.

Teghen-dicht.

Die de Werelt wil afwerpen,
En in eenen korten stont
Nedervellen totten gront.
Roeyen steden uyt en dorpen,
5 Die wil dempen groote steen,
Moest de huysen eerst vertreen.
Die de huysen wil bederven,
Of van selfs haest doen vergaen,
Moest het huysghesin verslaen:
10 Die gheheel wil uyt doen sterven
Al en yder huysghesin,
Neme wech de vruchtbaer min.
Dat die minnen, die noyt minden,
Die ghemint heeft, minne noch,
15 Smaeckt al van dit groeysaem soch,
Soo en sal ons niet verslinden
Noch de lanckheyt van den tijdt,
Noch de doot die't al verslijdt.

De beide gedichten zijn ook in sommige latere edities opgenomen.

²³ De toelichting heeft betrekking op de drie vroegere titelprenten en niet alleen op de derde, die in deze uitgave is opgenomen. Zie de vorige noot.

²⁴ Dit is Egbertus Arnoldus van Nunspeet (werkzaam tussen 1644 en 1651; gestorven 1652). Vgl. D.A. Wittop Koning, *Harderwijker boekdrukkers*. Nieuwkoop 1985, 81. Volgens een mededeling van Dhr. Van Bommel, bibliothecaris van de Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek, is daar ooit het exemplaar *Silenus Alcibiadis sive Proteus: dit zijn zedelycke verclaeringen over sijne sinne beelden*. Arentsen. Harderwijk 1644, aanwezig geweest, aldus een vermelding in hun kaartcatalogus (ca. midden jaren '30 van deze eeuw, ongepagineerd (signatuur 97 E 10)), afkomstig uit het Legaat Verhuell. Waarschijnlijk was dit dezelfde uitgave.

²⁵ Vgl. Ripa: 'De soete en lieflijke welsprekentheyt wort door den staf van Mercurius uytgebeeld', en: 'het Caduceum of de Slangenstaf met vleugels daer achter, voor de Welsprekentheyt, geleertheit en goede konsten'. Bij de 'Heldere Fama' houdt Mercurius de toom van het paard Pegasus vast (*Iconologia*. Ed. 1644, resp. 52, 228 en 161).

²⁶ In de vertaling van I. Gerhardt:

Ja, al wat leeft op aarde: mensen, wilde dieren,
wat zee bevolkt en weiden, en vogels bont van veren,
zij tuimelen blind in 't vuur.

In: *Verzamelde gedichten*. Amsterdam 1980, 684. De vergissing met Lucretius is verklaarbaar: in de inzet van *De rerum natura* (1, 1-23) roept de dichter de alvoedende Venus (*alma Venus*) aan, die alles wat ademt, verwekt en alles wat leeft, vervult van onontkoombare liefde.

²⁷ Gezien de lauwerkrans en de spiegel kan het een (wijze) dichter zijn; deze krans krijgt bij Ripa o.m. de betekenis van wijsheid, wetenschap of liefde tot deugd (Ed. 1644, 81, 116 en 294); de spiegel kan o.a. duiden op: overwegen hoe men zich moet gedragen, verstand, zelfkennis, lering, wetenschap en wijsheid (Idem: 287, 598, 622, 362, 610 en 622).

²⁸ Cats staat in deze onderschriften uit 1635 stil bij de voortschrijdende tijd. De manier waarop hij naar zijn eigen portret kijkt, is bijbels en klassiek gekleurd: de vergelijking tussen de mens, een bloem en het gras komt meer dan eens voor; zoals o.a. in Psalm 103:15-16 en Jesaja 40:6-8; de andere notie '*ken ben niet dat ick was*' is een toespeeling op Horatius, *Oden*, IV, 1, 3: 'Non sum qualis eram'. Vgl. ook B. Lier, 'Topica carminum sepulcralium latinorum.' In: *Philologus. Zeitschrift für das classische Altertum* 62 (1903), 445-477 en 563-603, i.h.b. 583-584, § 29.

Cats' portret van Michiel van Miereveld (1567-1641) dat zich bevindt in het Rijksmuseum te Amsterdam is gedateerd 1634; toegevoegd is de inscriptie 'Aetatis 56'; vijf jaar later zou Miereveld Cats nog eens portretteren. Willem Jacobsz Delff (1580/1588-1638) maakte naar het schilderij deze gravure. Afm., binnen de plaatafdruk, en inclusief de tekst: 13,7 × 8,7 cm. Vgl. D. Francken Dz, *L'oeuvre de W.J. Delff*. Amsterdam 1872, 30-31, nr. 18; Hollstein v, 154, nrs. 18-19; *Alle schilderijen* 1976, inv. nrs. A 258 en C 180.

²⁹ Over Wandelaar: De la Fontaine Verwey 1934, 48 en 138.

³⁰ Zie over de graveurs Bohemer M. de Sallieth en A. Zurcher die aan deze uitgave hebben meegewerkt: De la Fontaine Verwey 1934, 93-94 en 161.

Voorin deel 1 exemplaar *KB 2106 A 76* heeft A. Emanuel op 18 oktober 1904 geschreven dat hij voor zijn achttiende verjaardag de reeks 'door mijn lieve Moeder geschenken' kreeg. De moeder signeerde zelf onder deze woorden. Het *PK.1* heeft, in een apart boekje gedrukt, alleen de prenten uit deze uitgave; ze zitten in één band (sign. 300 E 29). De specht, papegaai en piramide ontbreken (nr. VII, XIV en I).

³¹ Bijgebonden in het exemplaar *UBL 1018 B 7* is 'Feestviering bij de ontsluiting van het standbeeld van Jacob Cats [...] opgericht te Brouwershaven den 11den december 1829', uitgegeven door het bestuur van het departement Schouwen der Maatschappij Tot nut van 't Algemeen. Amsterdam 1830. Een prent naar het standbeeld van P. Parmentier gaat eraan vooraf; ondertekend met de ontwerper W[alraad] Nieuwhoff en de maker A[driaan] Prince.

³² In het opmerkelijke boekje getiteld: *Het leven en de verdiensten van Jacob Cats in gesprekken*, door P.G. Witsen Geysbeek. Met platen. Te Amsterdam, bij G. Portielje. 1829, verdedigt de vader van een huisgezin het ontbreken van platen in de uitgave van de *Dichtelijke werken*. Deze vader diende hier als spreekbuis voor Witsen Geysbeek die zelf de illustratieloze editie van het verzameld werk had bezorgd. Zie hierover: Luijten 1992.

³³ Van de geplande dertien delen van *Al de werken van Jacob Cats*. Brussel, Amsterdam en Zutphen. Brest van Kempen en W.J. Thieme (1830-1843) zijn slechts tien delen verschenen. Het betekende dat de bundel *Sinne- en minnebeelden* nooit in deze reeks werd uitgebracht (*UBL 1018 B 8-14*). Zie: *MC*, 15; en Ten Berge 1979, 252, nr. 26.5.

³⁴ Een advertentie in de *Haarlemse Courant* van 6 januari 1870 nodigt uit op bestellijsten in de boekhandel in te tekenen. In exemplaar *UBL 1018 D 3* is tevens een sticker ingeplakt van de Middelburgse boekhandelaar 'Van Benthem & Jutting, op beziens, de prijs is f 1,90'. Kennelijk kostte de band en het inbinden f 0,40. Geheel achterin is een spotprentje ingeplakt: 'Concurrentie Vader Cats f 1,40.' De firma Van de Beek in de Amsterdamse Reguliersbreestraat drijft hier de spot met het kleine lettercorps in deze editie. Zij blijkt nog duizend exemplaren van de uitgave *Vader Cats* door W.J. Hofdijk (zie B.40) op voorraad te hebben en biedt dit luxere, en in grotere letter gezette, werk een dubbeltje goedkoper aan. De reclamestunt staat ook afgebeeld in L. Kuitert, *Het ene boek in vele delen. De uitgave van literaire series in Nederland 1850-1900*. Diss. Amsterdam 1993, 120. Vgl. tevens Kloek 1995; over deze bandjes ook: Luijten 1995, 113-114.

³⁵ Van *Alle de wercken van den heere Jacob Cats; ridder, oud-raedtpensionaris van Hollandt*. Schiedam, H.A.M. Roelants. 1852-1860, zouden in totaal negen delen verschijnen, echter zonder de *Sinne- en minnebeelden*. De delen zijn opgenomen in de serie Klassiek Letterkundig Pantheon, nrs. 1, 7, 11, 16, 24, 39, 45-46, 58 en 69. Exemplaren hiervan o.a. in de *KB*.

³⁶ Restpartijen van deze uitgave zijn blijkbaar naar de Gebroeders E. en M. Cohen gegaan. In het eerste deel van exemplaar *UBL 1019 B 1-2* is op de titelpagina een strookje over het adres geplakt: 'Arnhem-Nijmegen. Gebr. E.&M. Cohen 1888 (vgl. *MC*, 24 bis).

¹ Het gedicht staat op p. 105. Cats doelt hier op de eerste titelprent (zie afb. 1). Het gedicht, dat liedachtig aandoet, zou gezongen kunnen worden op de destijds bekende melodie 'Si c'est pour mon pucelage'.

² Het gedicht staat op p. 106-108. Van de Griekse dichter Moschus uit Syracuse (2e eeuw v. Chr.) zijn acht gedichten overgeleverd waaronder enkele bukolische fragmenten. Zie voor het oorspronkelijke gedicht *Bucolici Graeci*. Ed. A.S.F. Gow. Oxford 1958, 132-133. Het werd onder de titel 'Eros als voortvluchtige slaaf' vertaald door J. van IJzeren, opgenomen in *Hermeneus* 31 (1959-1960), 16 en in *Spiegel van de Griekse poëzie. Van oudheid tot heden*. Samenst. H. Warren en M. Molegraaf. Amsterdam 1988, 185. Over Cats' gedicht onder meer: W. Bilderdijk, 'Dichtkundig onderzoek van 's heeren Cats Cupido verlooren en uitgeroepen.' In: *Taal- en dichtlievende oefeningen* 1780, III, 269-302. In dit opstel, gedateerd 1776, loopt Bilderdijk Cats' gedicht regel voor regel door en geeft hij aan de hand van een eigen vertaling daarbij (grammaticaal) commentaar; soms tikt hij Cats op de vingers, soms vraagt hij begrip voor diens oplossen. Vgl. verder ook Smilde 1938, 136-137.

³ Zie voor dit lied, dat staat op p. 109-119, onder andere: Smits-Veldt en Luijten 1993, 58-75. De liedtekst werd ook opgenomen in Van Es 1962-2, 23-30. Vgl. Smilde 1938, 136 en Meertens 1943, 258 en 282.

⁴ Ontleend aan: J.H. Kluijver, 'De ambtelijke loopbaan van Johan de Brune.' In: *De Brune* 1990, 14-25, i.h.b. 16.

⁵ Zie voor de tekening die Van de Venne van het adbijplein maakte, waarop in plaats van kinderspelen lopende en paardrijdende figuren evenals een koets (waarschijnlijk later getekend): Bol 1989, 38, afb. 26; en *Dawn of the Golden Age* 1993, 526-527, cat. nr. 202. Vgl. verder: C.A. van Swigchem en G. Ploos van Amstel, *Zes unieke wandtapijten. Strijd op de Zeeuwse stromen 1572-1576*. Zwolle 1991, 24. Voor het *Houwelyck* van 1625 bewerkte Van de Venne de prent; hij situeerde de spelende kinderen nu op de Kneuterdijk gezien naar het Lange Voorhout te 's-Gravenhage. Zie Bol 1989 120, afb. 110.

Uitvoerig over kinderen en hun spelen: de literatuur genoemd bij embleem xxvii, en verder: Stridbeck 1956; De la Fontaine Verwey 1976, 11, 67; Hindman 1981, over het schilderij met de kinderspelen (circa 1560) van Brueghel (Wenen, Kunsthistorisch Museum); Van Es 1977, 42-53; Schroeter (1905, 41-50) spreekt over de Duitse vertaling van 'Kinderspel' door Johann Heinrich Amman[n] in 1657. Vgl. facs. ed. C. Ulrich. Zürich s.a. [1970]; en D. Coigneau, *Refreinen in het zotte bij de rederijkers*. Drie dln. Gent 1982, 11, 313. Zie ook MC, 38. Franse vertalingen verschenen in 1764 en 1856 (MC 39 en 40). Van Es (1977, 49-53) nam de tekst, echter zonder marginalia op. Vgl. ook Smilde 1938, 134; Meertens 1943, 284; H.F.M. Peeters, *Kind en jeugdige in het begin van de moderne tijd (ca. 1500-ca. 1650)*. Diss. Nijmegen. Hilversum etc. 1966, 92-126; Schama 1987, 497-516; en Franits 1993, 132-133.

⁶ Bijgebonden in: *Minne-plicht ende kuysbeys-kamp ...* Amsterdam 1626. Boven het eerste motto en gedicht staat 'Emblema'. Op de titelpagina worden twee regels uit Seneca's *Fragmenta* aangehaald:

Non bis pueri sumus ut vulgo dicitur, sed semper:
Verum hoc interest quod maiora nos ludimus.

Wij zijn niet tweemaal kinderen zoals men gewoonlijk zegt, maar altijd.
Het verschil is echter dat onze spelletjes 'groter' zijn.

Zie: *Opera omnia*. Ed. J. Lipsius. Antwerpen 1632, xxxii. Het citaat wordt genoemd door Lactantius, *Divinae institutiones*, II, IV. Zie: *Opera omnia*. Ed. S. Brandt en G. Laubmann. Prag etc. 1890, I, 110, r. 4-6 (CSEL) Vgl. verder strofe 17 bij Cats.

⁷ Erboven: 't'Samen-spraecck tusschen een Vader en Kindt, Pater ende Pyramis; van 't Kinder-spel, en anders meer'. Ed. Groningen 1657, 26-27.

⁸ Door Hendrick Albertsz in de Rijp. Amsterdam s.a., 111, 97-109. Dit werkje van Hendrick Albertsz Schoenmaker ('H.A. Hoe-je wilt') komt ter sprake in: P. Visser, *Dat Rijp is moet eens door eygen Rijpbeydt vallen. Doopsgezinden en de Gouden Eenw van De Rijp*. Wormerveer 1992, 78-79 (Doperse documentaire reeks, 1).

⁹ Marginalia bij [1]:

a. 'Plerique, cum stultis male dicunt, ipsi sibi convitium faciunt. Sen.' De meeste mensen halen, als ze dwazen uitschelden, zichzelf verwijten op de hals. In: Seneca, *Opera*. Ed. Basel 1515, 641. Zie ook Walther 3, 837, nr. 21595a. Langius (281 B) haalt het citaat eveneens aan.

b. 'Si quis fatuo delectari se velit; non est ipsi longe quaerendus, se rideat. Ex. eod.' Als iemand wil lachen om een domkop, hoeft hij niet ver te zoeken; hij kan om zichzelf lachen. Seneca, *Epistulae morales*, I, 2: 'Si quando fatuo delectari volo, non est mihi longe quaerendus me rideo.' Ook aangehaald door Langius (1258 B).

¹⁰ Marginalia bij [2]:

a. 'Auriculas asini quis non habet?' Wie heeft er geen ezelsoren? Persius, *Saturae*, I, 121. Zie ook Walther 1, 206, nr. 1804.

b. 'Nullum ingenium magnum sine mixtura dementiae fuit. Sen. ex Aristot.' Seneca, *De tranquillitate animi*, xvii, 10. In de vertaling van Verhoeven 1983, 258: 'Er is nog nooit een groot talent geweest zonder een spoor van waanzin.' Het citaat verwijst naar Aristoteles, *Problemata*, xxx, 1 (954 A). In iets andere bewoordingen ook in Langius (626 B); Montaigne gaf een omschrijving van de woorden van Aristoteles: *Essais* ('L'Yvrongnerie'), II, II. Ed. Villey 1978, I, 347.

c. 'Gall. Proverb. Nul n'est si sage, // Qui parfois ne rage.' Frans spreekwoord. Niemand is zo wijs, of hij doet soms wel eens gek. Zie: Le Roux 1859, I, 274.

¹¹ Marginalia bij [3]:

a. 'Omnes videmur nobis saperdae. Varr.' Wij denken allemaal dat we sardines zijn. Marcus Terentius Varro, *Saturarum Menippearum*, 311 ('Modius', viii). Zie ook embleem vii.B.4.a.

b. 'Stercus cuique suum bene olet.' Eigen kak ruikt lekker. Ook aangehaald door Montaigne, *Essais*, III, VIII. Ed. Villey 1978, II, 929. Walther 5, 126, nr. 30337 geeft: 'Stercus olet fedum, quo plus vertendo movetur'; vgl. Erasmus, *Adagia*, III, IV, 2: 'Suus cuique crepitus bene olet'.

¹² Marginalia bij [4]:

a. 'Quidquid in altum Fortuna tulit, Ruitura levat. *Sen. Agamem.*' Alles wat de fortuin omhoog heeft gebracht, verheft ze om het weer ten val te brengen. Seneca, *Agamemnon*, 101. Ook aangehaald door Langius (490 B).

b. 'Fortuna vitrea est, cum splendet, frangitur. *Sen.*' De fortuin is als glas; terwijl zij glinstert, breekt ze. Publilius Syrus, *Sententiae*, 219. Aanvankelijk nog wel toegeschreven aan Seneca; zie bijv. de ed. Basel 1515, 639. Vgl. verder Walther, 2, 176, nr. 9878. Ook aangehaald onder embleem XIX.B.2.

¹³ In de marge bij [5]: 'Pro Superi quantum mortalia pectora caecae Noctis habent! // Os homini sublime dedit *Ovid.*' Grote goden, wat een donkere nacht heerst in de harten van de stervelingen! Hij [de godheid] gaf de mens een opgeheven hoofd. Ovidius, *Metamorphosen*, VI, 472 en *Metamorphosen*, I, 85.

¹⁴ Marginalia bij [6]:

a. 'Avarus, nisi cum moritur, nihil recte facit. *Sen.*' Een vrek doet alleen iets goeds als hij sterft. Publilius Syrus, *Sententiae*, A 23. Nog wel als Seneca in de ed. Basel 1515, 637. Vgl. verder Walther, 1, 215, nr. 1886.

b. 'In nullum avarus bonus est, in se pessimus. *Idem.*' Een vrek is voor niemand goed, voor zichzelf wel het allerslechtst. Publilius Syrus, *Sententiae*, T 5. Hier 'nullo avarus'. Nog wel als Seneca in de ed. Basel 1515, 639. Vgl. verder Walther, 2, 464, nr. 11910.

¹⁵ In de marge bij [7]: 'Optat ephyppia bos. *Horat.*' De os verlangt naar het zadel. Horatius, *Epistulae*, I, XIV, 43. Ook geciteerd in embleem VIII.B.5.

¹⁶ Marginalia bij [8]:

a. 'Cui cum paupertate bene convenit dives est. *Sen.*' Wie het met de armoede goed kan vinden is rijk. Seneca, *Epistulae morales*, IV, 11. Vert. Verhoeven 1980, 21. Ook aangehaald door Langius (965 B).

b. 'Animus aequus optimum aerumnae condimentum. *Plaut.*' Lijdzaamheid is het beste geneesmiddel voor ellende. Plautus, *Rudens*, 402. Ook aangehaald door Langius (110 B).

¹⁷ In de marge bij [9]: 'Erit hic rerum in se remeantium Orbis quamdiu erit ipse orbis: omnia abeunt in nascendi pereundique gyrum. *Lips.*' Zolang de wereld bestaat, zal dit een wereld zijn van in zichzelf terugkerende zaken: alles verloopt in de cyclus van ontstaan en vergaan. Justus Lipsius, *De constantia*, I, 16. Ed. Antwerpen 1584, 50-51. Cats combineert hier twee zinnen die bij Lipsius verder uit elkaar staan en laat het woord 'hunc' voor *nascendi* weg. Vgl. de vertaling van Schrijvers 1983, 69: 'Laat deze kringloop van veranderingen voortduren zolang deze wereld zelf zal ronddraaien: alles verloopt in deze onvermijdelijke cirkelgang van geboorte en dood.'

¹⁸ In de marge bij [10]: ‘Cupiditas accipiendorum, in homine ambitioso, oblivionem facit acceptorum. Sen.’ De begeerte naar meer doet een eierzuchtig mens vergeten wat hij al ontvangen heeft. Seneca, *Epistulae morales*, LXXXI, 28. Het tweede deel van het citaat, in homine ... acceptorum, dat inzet met een ander lettertype, is niet van Seneca.

¹⁹ Marginalia bij [11]:

a. ‘Nam in metu esse hunc, illi utile. Terent.’ Want dat de een in angst verkeert, is nuttig voor de ander. Terentius, *Heautontimoroumenos*, 199. Ook geciteerd in embleem XXXVI onder B.4.b.

b. ‘Adversa corporis remedia sunt animae. Isidor.’ Wat slecht is voor het lichaam, is geneesmiddel voor de geest. Isidorus. De herkomst van dit citaat is niet gevonden. Waarschijnlijk komt het uit Isidorus Hispalensis, *Etymologiarum sive originum libri XX*.

²⁰ In de marge bij [12]: ‘Serviat aeternum qui parvo nesciat uti. Horat.’ Wie het kleine niet weet te gebruiken, moet voor eeuwig slaaf zijn. Horatius, *Epistulae*, I, X, 41. Ook in Langius (947 A).

²¹ Marginalia bij [13]:

a. ‘In tempore ad eam veni, quod rerum omnium est primum. Terent.’ Ik kwam op het goede moment bij haar, wat het allerbelangrijkste is. Terentius, *Heautontimoroumenos*, 365. Ook aangehaald door Langius (1289 A).

b. ‘Temporibus medicina valet. Ovid.’ Op het juiste moment toegediend werkt een medicijn. Ovidius, *Remedia amoris*, 131: ‘Temporis ars medicina fere est.’ Ook aangehaald door Langius (1288 A).

²² Marginalia bij [14]:

a. ‘Tempora sic fugiunt pariter, pariterque sequuntur, // Et nova sunt semper: nam, quod fuit ante, relictum est: // Fitque, quod haud fuerat, momentaque cuncta novantur. Ovid.’ Zo gaat de tijd voorbij en weer een andere tijd volgt en steeds is er weer een nieuwe tijd; want wat tevoren was, is achtergelaten en wat nog niet was, ontstaat en alle momenten worden vernieuwd. Ovidius, *Metamorphosen*, XV, 183-185. Ook aangehaald door Langius (1288 B).

b. ‘Nemo facile cum fortunae suae conditione concordat, inest enim singulis quod inexpertus ignoret, & expertus exhorreat. Boët.’ Niemand verzoent zich gemakkelijk met zijn lot, want in elke levensomstandigheid is iets waarvan men niets weet, als men het niet ervaren heeft, en waarvan men gruwt als dat wel het geval is. Boethius, *De consolatio philosophiae*, II, Proza IV, 53. Vgl. de vertaling van Brouwer 1990, 93. Het woord *Herft* in r. 111 is een Zuidhollandse vorm voor *herfst* (zie WNT VI, 605).

²³ In de marge bij [15]: ‘Tu surge, incede; tu impera, tu servi; tu occultare, tu emerge. Longaevum aliquid in hac machina nihil aeternum. Lips.’ Jij, sta op, val neer, jij, beveel, dien, verberg je, kom te voorschijn. Sommige dingen in deze wereld duren lang, niets duurt eeuwig. Justus Lipsius, *De constantia*, I, 16. Ed. Antwerpen 1584, 50-51. Cats combineert hier twee zinnen die bij Lipsius verder uit elkaar staan en verandert de volgorde. Verder heeft Cats *incede* en Lipsius ‘tu cade’. Vert. P.H. Schrijvers 1983, 69: ‘Jij rijst, jij daalt, jij heerst, jij dient, jij verzinkt, jij duikt op. Veel in dit bestel duurt lang, niets duurt eeuwig.’

²⁴ Marginalia bij [16]:

a. 'Et pace & bello cunctis stat terminus aevi. *Sil.*' Zowel in vredes- als oorlogstijd staat van iedereen het levenseinde vast. Silius Italicus, *Punica*, 111, 134. Ook aangehaald door Langius (847 A).

b. 'Certo veniunt Ordine Parcae, // Nulli iusso Cessare licet, // Nulli scriptum Proferre diem. *Sen. Herc. Furent.*' De Parcen komen op het vastgestelde moment, niemand kan talmen bij hun bevel, niemand de voorgeschreven dag uitstellen. Seneca, *Hercules furens*, 188-190. Cats heeft, evenals Langius (847 A) die het citaat ook aanhaalt: *Ordine*, Seneca 'tempore'.

²⁵ Marginalia bij [17]:

a. 'P'oi journallement dire a des sots de mots non sots. *Montagn.*' Michel de Montaigne, *Essais*, ('De l'art de conferer'), 111, 8. Ed. Villey 1978, 11, 937. Vert. De Graaff 1993, 1106: 'Dagelijks hoor ik dwazen dingen zeggen die niet dwaas zijn.'

b. 'Pittacus Mytilenus, ex graeciae Sapientibus unus, ad pueros, non nisi cum paribus ludere volentes, remisit iuvenem quendam de uxore ducenda ipsum consulentem. *Diog. Lart.*' Pittacus uit Mytilene, een van de wijzen van Grickenland, stuurde een jongeman die hem raadpleegde over trouwen, naar jongens die alleen maar met gelijken wilden spelen.

Gebaseerd op Diogenes Laertius, *De vitis philosophorum*, 1, 79-80. Vert. Ferwerda en Eykman 1989, 35-36: 'Er is ook een andere Pittacus geweest, een wetgever [...]. Van de wijze vertelt men overigens dat hij een jonge man die hem raad kwam vragen over zijn huwelijk, het volgende advies gaf (in de woorden van de dichter Callimachus): 'Een vreemdeling uit Atarneus vroeg eens aan Pittacus de Mytilener, zoon van Hyrrhadius: 'Mijn beste oude man, twee vrouwen willen mij als man. De ene is mijn evenknie in rijkdom en geboorte. De ander is mijn meerdere. Wat is het best? Vertel! Wie moet ik huwen!' Pittacus hief zijn staf, het wapen van zijn ouderdom, en zei: 'Die jongelui daar, die zullen je 't verhaal geheel vertellen.' Die speelden op het ruime plein en lieten met slagen van de zweep die toppen razend draaien. 'Loop in hun spoor,' zei hij. Hij ging er dicht naar toe. Zij zeiden: 'Speel met de top in eigen ring.' Op het horen van deze woorden schreef onze vreemdeling het grote huis maar af. Hij had het roepen van de jongelui maar al te goed begrepen. Net als die man de bruid van lage stand ten huwelijk voerde, zo moet jij, Dion, maar spelen met de vrouw in eigen ring.'

c. 'Math. 11.16. Luc. 7. 32.' Het sterretje achter het vraagteken na het woord *kinder-spel* correspondeert met deze twee bijbelplaatsen. Het gaat om de vergelijking die Christus maakt in: Mattheus 11:16 en de nagenoeg zelfde woorden in Lukas 7:32, 'Zij zijn gelijk aan de kinderen, die op de markt zitten, en elkander toeroepen, en zeggen: Wij hebben u op de fluit gespeeld, en gij hebt niet gedanst; wij hebben u klaagliederen gezongen, en gij hebt niet geweend.' Vgl. hiervoor bovendien de 'Voor-rede', r. 307-309.

d. 'Lusus pueriles non omnino contemnendos esse, & pondus aliquando habere Romulus & Cyrus, in lusu a pueris reges creati, Septimius Severus iudex assignatus, & alii (quos refert Muret. Var. Lect. Lib. 2 cap. 9.) luculenti testes esse poterunt. Quid plura, mi Lector? omnia humana ludicra & lubrica, nam & ipsa, ut videmus, *Ludit in humanis Divina potentia rebus.*'

Doordat Romulus en Cyrus tijdens het spel door jongens tot koning gekozen zijn en doordat Septimius Severus tot rechter benoemd is, zullen zij en anderen (genoemd

door Muretus in *Variarum lectionum* boek 2 hoofdstuk 9) duidelijk kunnen getuigen dat kinderspel niet geheel en al te veronachtzamen is en soms belang heeft. Wat wilt u meer, beste lezer? Al het menselijke is maar speeltuig en glibberig, want zoals we zien, *de goddelijke macht speelt ook zelf met menselijke aangelegenheden*.

Marc-Antoine Muret (Muretus), Frans humanist (1526-1585), gaf in 1580 het werk *Variarum lectionum libri XI* uit. Cats citeerde waarschijnlijk uit de tweede hand of foutief, want het hoofdstuk waarnaar hier wordt verwezen heeft een geheel andere inhoud.

²⁶ De volgende zes gedichten staan op p. [02v-04r].

²⁷ Motto: 's Zomers sneeuw, 's winters rozen.

²⁸ Wat je zoekt, heb je [binnen] in je. Vgl. embleem xxv.A.2, r. 6.

²⁹ Motto: Bij onze geboorte sterven wij al. Citaat afkomstig uit Manilius, *Astronomica*, IV, 16, waar de regel als volgt verder gaat: 'finisque ab origine pendet' (en ons einde is bepaald door ons begin). Ed. G.P. Goold. Cambridge, Massachusetts etc. 1977, 222-223 (LCL). Vgl. ook Walther 3, 15, nr. 15890.

³⁰ Motto: Het grootste kwaad is zich in het kwaad te verblijden.

³¹ Motto: Wie door andermans geluk gekweld wordt, is nooit gelukkig. Aangehaald bij Gruterus, zie: Walther 8, 873, nr. 39116e.

³² Motto: Gebed.

³³ Het eindigt in tranen.

Wat eet je, waanzinnige, rook en vluchtige damp?
Waarom bevalt jou voedsel dat weer uit je ongelukkige mond komt?
Waar je van houdt, betekent verdriet of genot, gekocht met verdriet.
Daarvan zullen de tranen die over je wangen stromen getuigen,
5 daarvan zal een vervelende duizeligheid in een draaiërig hoofd getuigen
en een hijgende hoest die de verhitte lever laat schokken.
Dus vlucht voor de waanzin van de schadelijke damp
en voed liever het lege lijf met stevige kost.

Volgens de klassieke opvattingen over de vier lichaamssappen werd in de lever onder meer het hete en vochtige bloed gemaakt. Zie: J. van Beverwijck, *De schat der gezondheid*. Ed. L. van Gemert. Amsterdam 1992, 166-167.

³⁴ Aan de rook-etende jongeling, dat wil zeggen, liefhebber van ijdelheid.

Wat doe je, ongelukkige, je lijf en je hart is leeg; waarom eet je dampen? Vastere kost zal je beter doen standhouden. Houd ijdelheid buiten en neem dat wat zowel het hart als het lijf kan voeden.

4.2 NOTEN BIJ BIJLAGE 2.1

¹ Het aantal keren blijft beperkt tot zes plaatsen. Het gaat om de volgende: in xvii.A.1, het tweede gedicht, r. 6: *Wt*; xl.B.1, motto: *VVt de reden*; xliV.C.1, r. 3: *Wt dese jonghe stam*; 'Harders-liet', r. 27: *Wt wat anders*; r. 44: *Wt een vollen elder*; en in 'Kinder-spel', r. 148: *Wt zotbeyt*.

¹ Vgl. ook Smilde 1938, 123, noot 1.

² Het Griekse citaat luidt bij Cats als volgt:

Ἐρώτεες οἴπερ μὲν ἄγαν
 ἐλθόντες οὐκ εὐδοξίαν
 οὐδ' ἄρετήν· παρόδωκαν
 ἀνδράσιν εἰ δ' ἄλλις ἔλθοι
 κύπρις, οὐκ ἄλλα δεῶς
 εὐχαρίς οὕτω.

παρόδωκαν in regel 3 zal παρέδωκαν moeten zijn.

³ 'Ut torrem semiustum e foco qui tollit, non ea parte arripit & tractat, qua incanduit, sed qua ignem nondum accepit: sic nos decet non acerba haec & urentia casuum tangere, sed magis benigna in iis aut laeta.' Zie voor deze tekstplaats en een vertaling de commentaar bij embleem 11.

⁴ Verwijzing naar het derde boek Ezra 4:29-31 (Cats volgt niet de letterlijke Vulgata-tekst): 'Vidi Apamen, regis istius mirifici concubinam, regi a dextris sedentem, ipsique diadema de capite auferentem, sibi que imponentem; regi sinistra manu alphas impingentem, regem aperto ore eam intuentem, & si ipsa regi indignata foret, blandiri ei rex non desinebat, donec cum ipsa in gratiam rediret.' In vertaling: Ik zag Apame, de bijvrouw van die wonderbaarlijke koning, zittend aan de rechterhand van de koning. Ze nam hem de kroon van het hoofd en zette die zichzelf op; ze sloeg de koning met haar linkerhand terwijl de koning haar met open mond bekeek. Als ze boos was op de koning, liefkoosde hij haar net zo lang, tot ze zich met hem verzoende.

⁵ 'Qui cupit dissolvi & esse cum Christo, patienter vivit & delectabiliter moritur' (Wie ontbonden wil worden en met Christus wil zijn, leeft met deemoed en sterft met blijdschap). Citaat uit Augustinus, *In epistolam Joannis ad Parthos tractatus decem*, IX, IV, 2: 'Qui autem desiderat, sicut dicit Apostolus, *dissolvi esse cum Christo*, non patienter moritur; sed patienter vivit, delectabiliter moritur.' In: *Opera omnia*, III, 2046 (PL XXXV).

⁶ 'Nec peregrinatione longa, nec locorum varietatibus tristitiam mentis gravitatemque discuties: Animum debes mutare non coelum. Licet enim vastum traieceris mare, sequentur te, quocunque perveneris, vitia. Quid miraris nihil tibi peregrinationes prodesse cum te circumferas? motu ipso nocet, aegrum enim concutis.' Verwijzing naar: Seneca, *Epistulae morales*, XXVIII, 1-3: 'Noch door een lange reis, noch door het bezoeken van verschillende plaatsen zul je je verdriet en je zwaarmoedigheid afschudden. Je moet je geestelijke instelling veranderen en niet van klimaat, want al steek je de eindeloze zee over, je morele gebreken zullen je volgen waar je ook heen gaat. Waarom verbaast het je dat je met al dat gereis niet vooruitkomt; je neemt toch jezelf mee? Je brengt jezelf juist door je te verplaatsen schade toe, want je schudt een zieke door elkaar.' Vgl. vert. Verhoeven 1980, 83-84. Seneca schreef de uitspraak 'Quid ... circumferas' toe aan Socrates.

⁷ 'Deus melius scitur nesciendo' (Men kent God beter door onwetendheid). Citaat uit: Augustinus, *De ordine*, II, XVI (44): 'Non dico de summo illo deo, qui scitur melius

nesciendo [...].’ In: *Opera*, 11, 2. Ed. W.M. Green. Turnhout 1970, 131, r. 15-16 (CC XXIX).

⁸ ‘Et nunc iuvenes adhortor omnes
Ne in senectute nuptias celebrent,
Sed in iuventute potius liberos procreent,
Nihil enim voluptatis habet
Et res est amoribus contraria senex.’

Vertaling: En nu raad ik alle jongemannen aan niet in hun ouderdom de bruiloft te vieren, maar liever in hun jeugd al kinderen te verwekken, want de ouderdom kent geen enkel genot, en liefdesaffaires zijn daaraan geheel vreemd. Euripides, *Fragmenta* (‘Danae’), nr. 317 (411). In: *Sämtliche Tragödien und Fragmente*. Ed. G.A. Seeck. München 1981, VI, 130-131 (Tusculum Bücherei):

καὶ νῦν παραινῶ πᾶσι τοῖς νεωτέροις
μὴ πρὸς τὸ γήραος ἀναβολὰς ποιουμένους
σχολῆ τεκνοῦσθαι παῖδας· οὐ γὰρ ἡδονή,
γυναικί τ’ ἐχθρὸν χρῆμα πρεσβύτης ἀνήρ·

Vertaling: Ook nu raad ik alle jongeren aan het verwekken van kinderen niet uit te stellen tot de ouderdom en dan in alle rust dat te doen; want er is dan geen genot, en een oude man is de vrouw een gruwel.

⁹ Nec veneris fructu caret is, qui vitat amorem;
Sed potius quae sunt, sine poena, commoda sumit
Nam certe, pura est sanis magis inde voluptas, Quam miseris.

Lucretius, *De rerum natura*, IV, 1073-1075. In de laatste regel is ingegrepen: *pura*] *puta*.
Vertaling: Wie de liefde vermijdt, hoeft het niet zonder liefdesgenot te stellen. Maar liever neemt hij de voordelen waarvan hij straffeloos kan genieten, want heus, gezonde [hier: niet-verliefde] mensen halen daar meer genot uit, dan zij die de ziekte hebben die liefde heet. Vgl. de vertaling van Timmerman 1984, 162.

¹⁰ ‘Qui dentibus laborant protinus medicum adeunt, malum exponunt, qui febre tenentur eundem accersunt, at phrenetrici (inter quos & amantes iure quis recenseat:) medicum nec accersunt, nec admittunt.’ Ontleend aan Plutarchus, *Moralia*, (‘Quomodo quis suos in virtute sentiat profectus’), 81 F.

Mensen die kiespijn hebben, gaan meteen naar de dokter en vertellen hun kwaal. Wie aan koorts lijden, laten hem meteen komen. Maar de waanzinnigen (onder wie men terecht ook de verliefden rekent) halen geen dokter, en laten hem ook niet toe.

Nagenoeg identiek aan de versie die Erasmus geeft in zijn *Parabolae*. Zie ed. Margolin 1975, 178, r. 298-300; ed. Mynors 1978, 187, r. 8-10. In deze formulering ook overgenomen door Langius (22 B).

¹¹ ‘Hei mihi quod nullis amor est medicabilis herbis!’ (Wee mij, omdat tegen liefde geen enkel kruid gewassen is!). Verwijzing naar Ovidius, *Heroides*, V, 149: ‘Me miseram, quod amor non est medicabilis herbis.’

¹ Vgl. ook Smilde 1938, 186. Cats bewerkte eveneens enkele bijschriften voor Johan van Beverwijcks *Schat der gesontheit*, maar dit is niet systematisch onderzocht. Het ziet er naar uit dat hij voor die bewerkingen teruggreep op een editie van vóór 1627 (wat opmerkelijk zou zijn).

² De toevoeging van deze noot doet vermoeden dat het in 1633 niet voor iedereen duidelijk was wat met een gilde-os werd bedoeld.

VI Summary

Jacob Cats, *Sinne- en minnebeelden*. A scholarly edition

Jacob Cats (1577-1660) made his debut with *Silennus Alcibiadis, sive Proteus*, which was published in 1618. The book was later entitled *Proteus ofte minne-beelden verandert in sinne-beelden* or, for short, *Sinne- en minnebeelden*. Cats was inspired by his immediate surroundings, but always kept a close eye on the books in his personal library. More than once he played a game with recognizable, everyday images, as well as derivations from the literary and visual traditions. In those cases, the question arises which of those representations were new and which traditional, and in the last case: how Cats treated them.

The first volume of this book contains an integral edition of *Proteus ofte minne-beelden verandert in sinne-beelden* (1627). Corrupt text places have been located and resolved, and all these adjustments have been accounted for. Volume II, the commentary, contains explanatory annotations, followed by a general commentary with not only a characterization of all the emblems and the preliminaries, but also information about sources, the literary and cultural historical background, and a discussion of the prints, related to Cats's specific interpretation of the material involved. Moreover all Latin and French passages are given in Dutch translation. The introductory chapters deal with the genesis and printing history of the emblem-book, the composition of the emblems, and with the way in which Cats used and processed his (mediating) sources. A characterization of the collection and remarks on editorial principles conclude the introduction.

The third volume opens with a survey of all Dutch editions of *Sinne- en minnebeelden*, followed by all the comparative illustrations discussed. It also contains several appendices which present an overview of the deviations from the *editio princeps* (1618), a list of text corrections, the seventeenth-century English translations of the love poems, and the text variations found in Jacob Cats's *Klagende maegbden* from 1633.

Cats called emblematic literature to be a 'maniere van schrijven' (a *genus scribendi*) and so considered it a distinct artistic category. The genre was characterized by the interaction between representation and explanation, by the process of concealed revealing, which should result, after combining and reasoning, in a clear insight into human behaviour. The emblem offers the reader an image, an imitation of actual or conceivable reality. It points towards an underlying truth or lesson in life and offers standards for behaviour. This merging of word and image, this complementarity between the two sister arts, effected one of the purposes of art: the highly appreciated combination of education and entertainment.

Cats aimed at a relatively wide audience. Different age categories can be distinguished: the young adolescent lovers in their premarital lives, the sensible, middle-aged in their family and social lives, as well as the serious elderly, who primarily concerned themselves with good advice and religious contemplation. The pedagogic, philosophical and devotional thoughts are offered in clear and unequivocal terms, because Cats aimed for comprehensibility (*perspicuitas*). One hardly ever comes upon complicated combinations of signifiers within the *picturae* or lexicographical and grammatical difficulties. The reader, including the less-educated reader, will have little trouble in understanding the *res picta* and the *res significans*.

This does not imply that Cats only caters for a broad public. The first editions of the *Sinne- en minnebeelden* contain allusions which suggest a reader with a higher-than-average frame of reference. Moreover they were expensively produced and thus particularly accessible to a well-to-do public. The multilingual collection could be enjoyed, in different ways, by readers with divergent levels of erudition. This is true of the three languages, of the separate parts within the three sections, as it is of the references and allusions within each of the sections.

Cats's *passim* purpose with these emblems goes beyond playful amusement, which distinguishes them from the amorous collections of authors such as Heinsius, Vaenius and Hooft. *Silenus Alcibiadis*, with its more than 300 pages, and humanist, biblical and Christian content had a wider scope. With its structure of interwoven sections, the amorous branch was inextricably wound up with the didactic and religious literature. This in fact meant the unmasking of the *emblemata amatoria* as an independent genre. The structure of three-in-one yielded much enthusiasm at the time.

Cats invites the reader to see, to consider what is going on. This seeing goes beyond the illustration but mainly refers to the insight which was gained by carefully considering the reflections offered. According to several classical, medieval and Renaissance writers, entities that forged a unity between word and image – this definitely points towards emblems – could function as useful memory tools. Cats's language, which is closely related to everyday speech, as well as his recognizable and remarkable subject matter, must have encouraged the memorization of the lessons and thoughts that were put forward. The alexandrine, Cats's preferred verse, was thought to be especially effective mnemonically. Moreover Cats's interpretations stick in memory thanks to the prints designed by Adriaen van de Venne. In this way, the emblems meet the demands of the art of memory, the *ars memoria*.

As a writer of emblems, Cats creates visual demonstrations of abstract, ethical and religious ideas, on the basis of analogies with reality. Those ideas are reduced to their manifestations in recognizable acts and events from everyday life, and in behaviour found in animal life. Because of the threefold explanation, there had to be some ambiguity. By means of the *ars combinatoria* the interpretative process is started and meanings are found.

The way in which Cats dealt with pictorial elements and explanations from his predecessors was diverse: he copied, imitated, adapted and created for himself. The *varietas* as a form of *novitas*, and the 'suspense' of the emblem itself, can be found in the relation between the pictured elements and their applications. Sometimes he could borrow from a predecessor a particular metaphor already associated with an ethical meaning – in antiquity (by Plutarch for example) or the preceding century (as with Erasmus) –, but he still had to invent two other explanations all by himself. In this way he created something new, made of old and fresh components.

The emphasis is not primarily on Cats's own actions and experiences. Looking around and interpreting, he offers lessons based upon an experience of life and knowledge of the world which go beyond the individual and are generally applicable. In keeping with the ideas of the Renaissance, Cats takes up the position of the skilled craftsman, who not only knows his literature in the widest sense of the word, but also has an understanding of the visible world as purposefully arranged by God. It was the task of the *poeta doctus* to find a convincing and pleasing way to create a literary form for this knowledge and insight.

It is remarkable that Cats mentioned only some of his sources and left out the majority. This edition shows that not only are several, apparently casual, references in poetry and prose taken from Erasmus's *Parabolae*, but that this was also the source for the *inventio* of several emblems. Despite the fact that there are at least 31 parallel text places, it is unlikely that Cats had a copy of Erasmus's compilation to hand. The general pattern of the derivations suggests that the similar comparisons and quotations come from one and the same source, the *Polyanthea nova* by Josephus Langius. Over 200 places in *Proteus* were traced in this huge collection of *loci communes*.

In addition to the *Polyanthea nova*, Cats borrowed from Lipsius's *Politica* and from books on marriage and engagement by Cypraeus, Arnisacus and Robert. In this way he looked through Calvin's *Institutio christianae religionis*, and Vives's *De officio mariti*. It is typical of Cats to quote one source, and then look around for some extra quotations on the same page, or search for other applicable citations on pages nearby. Cats obviously did not feel the urge to perform a careful check of the citations he quoted from these mediating sources. This explains why mangled names or references were not removed, and wrongly attributed quotations were never corrected.

The *Sinne- en minnebeelden* was not assembled according to a fixed structure. Clear methods of (inevitable) succession do not emerge. Nor have the literary and emblematic derivations been arranged in a conscious order. Borrowings from (especially) Pliny, Plutarch, Cardanus, Lipsius, Martial and Seneca, and from emblematic writers like Camerarius, De Villava, Visscher and Heinsius are scattered throughout the collection.

Instead of imposing a well-organized, coherent order on the collection, Cats achieved a tight structure within the emblems themselves. The different parts of the individual emblem usually refer to each other, or constitute each others' pendants, and its significance always points towards a well-rounded theme. The reader of *Proteus* is not forced to read from beginning to end, but is offered a variety of themes. One could describe it as a kaleidoscopic collection of miscellanies (*miscellanea*).

In his debut one already hears the poet-teacher, acting out from a universalist poetics his role as educator. The search for essential human values was indicated in the subtitle of the first editions. *Silenus Alcibiadis, sive Proteus, vitae humanae ideam, emblemate trifariam variato, oculis subiiciens*: The Silenus of Alcibiades, or Proteus, who offers us, before our eyes, the understanding of human life in a threefold emblematic variation. The reference to Socrates – for he, after all, is the Silenus of Alcibiades – implied a familiarity with the role fulfilled by the philosopher in Plato's *Symposium*, with his searching for new insights, from the examination of recognizable and simple topics.

The complicated title also reveals Cats's intention of associating himself with his learned predecessors. Still this did not stop him from elaborating upon popular themes and motifs used in love emblems, which were enjoyed by a bigger and younger audience. By adding religious reflections, a nod to more serious and contemplative readers, Cats added a new facet to emblematics. In this way, the diverting and intelligently designed collection offers the reader the opportunity to amuse himself with lighthearted jests, to broaden his view intellectually, advance morally, and gain deeper religious understanding.

Translation Bertram Mourits
(My thanks to Michael Hoyle)

VII Registers

I Register op de motto's

I.1 DE LATIJNSE MOTTO'S

Geringe afwijkingen tussen het hoofdmotto en dat boven A.2, evenals die boven B.2/C.2 en B.5/B.6 staan tussen rechte haken, alleen indien de inzet overeenstemming vertoont.

- A
- Ab ignotis abstinendum. (v.B.2/5).
 - Ad nova semper hians. (XXXIX.B.2/5).
 - Adtrahens, abstrahor. (XX.B.2/5).
 - Aequus animus, commendat omnia [Aequus animus commendat omnia]. (XLVII.C.2/5).
 - Aeternitas! (LII.C.2.b).
 - Aeternus non erit sopor. (LII.C.4.2.a).
 - Affluit incautis. (XXXVII/XXXVII.A.2).
 - Amans sibi somnia fingit. (VII.B.2/5).
 - Amica amanti anima [Amica, amanti anima]. (XLI/XLI.A.2).
 - Amicus certus in re incerta cernitur. (XXXVIII.C.2/5).
 - Amissa libertate laetior. (XIV/XIV.A.2).
 - Amor elegantiae pater [Amor elegantiae, pater]. (LII/LII.A.2).
 - Amor, formae condimentum. (IV).
 - Amor, tela Penelopes. (XLIV/XLIV.A.2).
 - Amota movetur. (XLIX.B.2/5).
 - Animos nil dirimit. (XLIX/XLIX.A.2).
 - Apud leves, gravitas vitium est. (XLVIII.B.2/5).
 - Arrogantia, profectus obstaculum. (VII.C.2/5).
 - Artium tristis ianua. (XXX.B.2/5).
 - Aude aliquid. (XVIII.B.2/5).
 - Auferimur cultu. (XXXIII.C.2/5).
 - Augendi modus omnis abest. (XLVI.B.5).
 - Aula vapor. (XIII.B.5).
 - Aula vapor levis est, fumi venduntur in aula. (XIII.B.2).
 - Avarum excipit prodigus. (XLVII.B.2/B.5).
 - Averte oculos meos ne videant vanitatem. (X.C.2).
- B
- Bonis bona, malis mala. (XXII.C.5).
 - Bonis, nil nisi bona. (XXXI.C.2/5).
 - Bonorum servitus, libertas [Bonorum servitus libertas est]. (XIV.C.2/5).
- C
- Captis oculis, capitur bellua. (X/X.A.2).
 - Cedit amor miseris. (LI.A.2).
 - Clamaverunt iusti & Dominus exaudivit eos. (III.C.2).
 - Colit otia saucius igni. (XVI.B.2/5).
 - Corpora communia, sed non pecunia. (XXIII.B.2/5).
 - Cum gaudentibus gaudendum. (XLIII.B.5).

- D
 Dat, nec habet. (XXVI/XXVI.A.2).
 De facili natura recurrit. (XVII.B.2/5).
 Delicta operit charitas. (IV.C.2/5).
 Dissidet, quod impar est. (XLVIII/XLVIII.A.2).
 Docet ipse docendus. (XXVI.C.2/5).
 Dominae, quo me vocat, aura [Dominae quo me vocat aura]. (XXIX/XIX.A.2).
 Dos est uxoria lites. (XVIII.B.2).
 Dum spiras, spera. (XVII.C.2/5).
 Dum trahimus, trahimur. (XX/XX.A.2).
- E
 Ecce! nova omnia. (LII.C.2.a).
 Et in aequore flamma est. (XVI/XVI.A.2).
 Ex fine iudicium. (XXXVIII.B.2/5).
 Ex morte levamen. (XLVII/XLVII.A.2).
 Ex securitate cura. (XXXVII.B.5).
 Ex signis, futura. (XLI.B.2/5).
 Ex vulnere, pulchrior [Ex vulnere pulchrior]. (IX/IX.A.2).
- F
 Fac sapias et liber eris [Fac sapias, & liber eris]. (XXIV/XXIV.A.2).
 Fit spolians spoliium. (XII/XII.A.2).
 Flamma fumo proxima [Flamma, fumo proxima]. (XVII/XVII.A.2).
 Flectere vel frangere. (VIII.C.2/5).
 Fons Dodonae, aula [Fons Dodonae aula]. (XLIV.B.2/5).
 Fortuna vitrea est, cum splendet frangitur. (XIX.B.2).
 Fortunam citius reperias, quam retineas. (XXV.B.2/5).
 Fronti nulla fides. (I.C.2/5).
 Fugat, non capit. (XXX/XXX.A.2).
 Fugiendo, non effugit. (XV/XV.A.2).
 Fumo pascuntur amantes. (XIII).
 Fumos vendit Amor. (XIII.A.2).
 Furentem quid delubra iuvant [... Furentem quid delubra iuvant?]. (XLII/XLII.A.2).
- G
 Gaudendum cum gaudentibus. (XLIII.B.2).
- H
 Heu! mala sunt vicina bonis. (XIX.B.5).
 Homo pomo similis. (XI.B.2).
- I
 Iam plenis nubilis annis. (XLV/XLV.A.2).
 Igne vetor mergi. (XVI.C.2/5).
 Impius, & in libertate, servus est [Impius, et in libertate servus est]. (XV.C.2/5).
 Improbis nulla est satietas. (XXXIX.C.2/5).
 In agone, liberatio. (XXXII.C.2/5).
 In caducum parietem non inclinandum. (XXXIII.B.2).
 In Domino quies. (XXIX.C.2/5).
 In laetis gemit [In laetis, gemit]. (XXXVI.C.2/5).
 In ostio formosa, in recessu nihil. (I.A.2).
 In recessu nihil. (I).
 In vulnus maiora patent. (XI.B.2/5).
 Incassum furit. (I.B.2/5).
 Inimicus amicum simulans, inimicissimus. (XXXI.B.2/5).

- Intacta movetur. (XLIII.C.2).
 Inter manum et mentum [Inter manum & mentum]. (XXXII/XXXII.A.2).
 Inveniundo, amittitur. (XXI.A.2).
 Inverte, et avertes [Inverte, & avertes]. (XXVII/XXVII.A.2).
- L Laedit ineptos. (XXII/XXII.A.2).
 Ludite, sed caste. (XXXV/XXXV.A.2).
- M Magistra virtutis, disciplina. (XIV.B.2).
 Male partum, male dilabatur. (L.B.2/5).
 Maturum vel sponte cadit. (XI.B.5).
 Mediis immixtus in undis. (XXIII.C.2/5).
 Melius est nubere, quam uri. (XLI.C.5).
 Mite pyrum vel sponte fluit. (XI/XI.A.2).
 Mors larvae similis, tremor hinc; nihil inde maligni. (XXVII.C.2).
 Mortalibus morientes destituimur. (LI.C.2/5).
 Mundus transit, & concupiscentia eius. (XIX.C.2).
- N Natam rapis, o hymenaeae, parenti [Natam rapis o hymenaeae parenti]. (XLV.C.2/5).
 Natura, paucis contenta. (XIII.C.5).
 Ne diabolus te otiosum inveniat. (XXXVII.C.5).
 Ne in caducum parietem. (XXXIII.B.5).
 Ne quid nimis. (V.C.2/5).
 Nemo dolens patet libidini. (LI).
 Nequitiae duces, oculi. (X.C.5).
 Nescit habere modum. (XLVI/XLVI.A.2).
 Nescitur, ubi me calceus urget. (VIII.B.2).
 Ni patiaris, non poteris. (XVIII.C.2/5).
 Nil iuvat obniti? [Nil iuvat obniti]. (I.C.2/5).
 Nil, nisi mota [Nil, nisi mota, dabit]. (III/III.A.2).
 Nimia libertas fit servitus. (XII.B.2/5).
 Non bene olet, qui bene semper olet. (IX.B.2/5).
 Non id agis, quod agis. (XXXIV.B.5).
 Non intrandum, aut penetrandum. (XL/XL.A.2).
 Non labore, sed munificentia Domini [Non labore sed domini munificentia].
 (XXV.C.2/5).
 Non modus augendi. (XLVI.B.2).
 Non omnibus, omnia. (XXII.B.2/5).
 Nuda movet lachrimas. (XXVIII).
 Nuda movet lachrimas, vestitam impune videbis. (XXVIII.A.2).
 Nullum virtuti solstitium. (XLVI.C.2).
 Nunquam deformis amica est. (IV.A.2).
- O O curvae in terras animae! [O curvae in terras animae]. (XLI.C.2/5).
 O demens! ita servus homo est? [O demens! ita servus homo est]. (XXIV.B.2/5).
 O prodiga rerum luxuries! (XXXIV.C.2/5).
 Obiecta movent. (XXXV.C.2/5).
 Oculi primo vincuntur. (X.B.5).
 Odit amor medicum. (XXXVI/XXXVI.A.2).

- Omnia in meliorem partem. (II.B.2/5).
 Omnia mea mecum. (XV.B.2/5).
 Omnia spiritui pervia. (XLIX.C.2/5).
 Ora et dabitur. (III.C.5).
- P Parva patitur, ut magnis potiat. (XXXV.A.2/5).
 Paulatim rima dehiscit. (VI.B.2).
 Peccans peccata corrigit. (XXVI.B.2/5).
 Periculum venit, cum contemnitur. (XXXVII.B.2).
 Pervia virtuti, sed vilibus in via [Pervia virtuti sed vilibus in via]. (XL.C.2/5).
 Pessimus interpres rerum, metus. (XXVII.B.2/5).
 Poena, comes sceleris. (XII.C.2/5).
 Post gaudia luctus. (XIX.C.5).
 Post tristia dulcor. (XXXVIII/XXXVIII.A.2).
 Praestat nubere, quam uri. (XLI.C.2).
 Primo vincuntur oculi. (X.B.2).
 Publica praetexuntur, privata curantur. (XXXIV.B.2).
- Q Qua non nocet [Qua non nocet, arripe]. (II/II.A.2).
 Qua non urit. (II.C.2/5).
 Quae nocent, docent. (XIV.B.5).
 Qualis mater, talis filia [Qualis mater talis filia]. (IV.B.2/5).
 Qui captat, capitur. (XXV/XXV.A.2).
 Qui quaerit legem replebitur ab ea, & qui insidiose agit, scandalizabitur ab ea.
 (XXII.C.2).
 Qui vanos pavet metus, vera fatetur. (XLVIII.C.2/5).
 Quid dormitis? surgite & orate, ne intretis in temptationem. (XXXVII.C.2).
 Quid non sentit amor! [Quid non sentit amor]. (XLIH/XLIII.A.2).
 Quo nos numen agit. (XXIX.B.2/5).
 Quod capis, alter habet. (XXX.C.2/5).
 Quod crudum, idem & pertinax [Quod crudum idem et pertinax]. (XI.C.2/5).
 Quod dolet intus habet. (VIII.B.5).
 Quod iuvat exiguum est [Quod iuvat, exiguum est]. (XIX/XIX.A.2).
 Quod movet, quiescit. (XX.C.2/5).
 Quod non noris, non ames. (V/V.A.2).
 Quod non potest ratio, sanat mora. (VI.B.2.a).
 Quod perdidit, optat. (I/I.A.2).
- R Reperire, perire est. (XXI).
 Repete. (VII).
 Res immoderata, cupido est. (XXXIX/XXXIX.A.2).
- S Sanat, quod perculit. (IX.C.2/5).
 Sapientis facilis victus. (XIII.C.2).
 Semper in antiquum sordida corda ruunt. (XLI.B.2).
 Sensim amor sensus occupat [Sensim amor, sensus occupat]. (VI/VI.A.2).
 Si non parat, saltem praeparat. (XXXVIII.C.2/C.5).
 Sibi nequam, cui bonus. (XXXIV/XXXIV.A.2).
 Sic rerum invertitur ordo. (XLIV.C.2/5).
 Silendo stolidus sapienti par est. (XXI.B.2/5).

- Simul ac nudata, dolebis. (xxviii.B.5).
 Sine vulnere laedor. (viii/viii.A.2).
 Sit nupta mariti. (xlv.B.5).
 Sive amator, sive gladiator es, Repete. (vii.A.2).
 Spes chymica, vigilantis somnium. (xxxii.B.2/5).
 Stultitia ligamur, non compedibus. (xxiv.C.2/5).
 Stultitiam patiuntur opes. (lii.B.2/5).
 Superba foelicitas. (xxxvi.B.2/5).
- T Tangor, non frangor ab undis. (xxiii/xxiii.A.2).
 Tegenda non detegenda. (xxi.C.2.a).
 Tenera pietatis principia. (vi.C.2/5).
 Tibi mors, mihi vita. (xxxi/xxxi.A.2).
 Tremor hinc, nihil inde maligni. (xxvii.C.5).
 Turpe senilis amor. (xxxiii/xxxiii.A.2).
- U Ubi percunctator, ibi & garrulus [Ubi percunctator, ibi et garrulus]. (iii.B.2/5).
 Usque recurret. (xlii.B.5).
 Ut capias, capiare prius. (xviii/xviii.A.2).
 Uxor in mariti domicilium transeat. (xlv.B.2).
- V Vera gaudia non capiunt oculi. (xliii.C.5).
 Viri infortunati procul amici [Viri infortunati, procul amici]. (i.B.2/5).
 Virtuti nullum solstitium. (xlvii.C.5).
- I.2 DE NEDERLANDSE MOTTO'S
- A Al setm' een puyt hoogh op een stoel, Sy springt al weder na de poel (xlii.B.1).
 Al wat mint, wonder versint. (xliii.A.1).
 Alle aensprekers, gheen herte-brekers. (xxiii.A.1).
 Allenxkens, tot dat Christus een ghedaente in ons krijgth. (vi.C.1).
 Als ick springh, so waecht al. (xv.B.1).
 Altijt na meer. (xxxix.A.1).
- B Beter ghemant, als ghebrant. (xli.C.1).
 Bidt en u sal ghegeven worden, soeckt en ghy sult vinden, klopt en u sal opghedaen werden. (iii.C.1).
 Bly metten blyden. (xliii.B.1).
 Bly, door slaverny. (xiv.A.1).
 Buycht, oft Breeckt. (viii.C.1.a).
 Buyten ghesont, binnen ghewont. (viii.A.1).
 Buyten Godt gheen versadinghe. (xxxix.C.1).
- D Daer wandelen vele, wiens God den buyck is, dewelcke aerts ghesint zijn. (xxxiv.C.1).
 Dat hier verstickt, daer verquickt. (xxxi.A.1).
 Dat sy vande banden des duyvels ontgaende, ontwaken tot synen wille. (xl.C.1).
 Dat u de Satan niet en versoecke, om uwe onmaticheyts wille. (v.C.1).
 De droefheyte die na God is, werckt vreesse ter salicheyt. (xxxviii.C.1).
 De glimmende wiecke en sal hy niet uytblusschen. (xvii.C.1).
 De trecker wordt ghetoghen. (xx.B.1).

- De vrouwen dat sy in reynen kleede haer selven vercierren met schaemte ende maticheyt, &c. (XXXIII.C.I).
- De werelt ghebruyckende, als niet ghebruyckende. (XXIII.C.I).
- Den desen een reuck des doots, ter doot: Ende den genen een reuck des levens ten leven. (XXII.C.I).
- Den duyvel quelt de gheloovighe, helpt de goddeloose. (XLIV.C.I).
- Den goddeloosen vliet, en niemant en jaeght hem. (XLVIII.C.I).
- Der dwasen bant, is onverstant. (XXIV.B.I).
- Dewijle de satan verandert wort in een engel des lichts, so en ist dan geen wonder dat syne dienaers verandert worden, als dienaers der gherechticheydt, der welcker eynde sal wesen na haer wercken. (XLII.C.I).
- Die bluscht mijn vlam, dien word' ick gram. (XXXVI.A.I).
- Die greep, is in de neep. (XXV.A.I).
- Die ledigh sit wort licht verhit. (XXXVII.A.I).
- Die niet ontsiet, is haest te niet. (XXXVII.B.I).
- Die noten wil smaken, die moetse kraken. (XVIII.B.I).
- Die onder der aerden ligghen en slapen, sullen opwaken. (LII.C.I.b).
- Die sonde doet, is der sonden dienaer. (XV.C.I).
- Die steelt, die queelt. (XI.A.I).
- Die uyt Godt gheboren is en doet gheen sonde, want zijn zaet blijft in hem. (XLIX.C.I).
- Die vraeght leert klappen. (III.B.I).
- Die wont maect ghesont. (IX.A.I).
- Die't spel niet kan, die blijfter van. (XL.A.I).
- Dienst-knecht der gherechticheydt is vry van sonde. (XIV.C.I).
- Doot waer is u prickel? (XXVII.C.I).
- Draeghje doecken, wacht voor hoecken. (XXXV.A.I).
- Dwanck leert sanck. (XIV.B.I).
- E Een broeder die vernedert is, roeme in sijn hoocheyt; En die rijcke is, roeme in syne vernederinghe; want hy sal als een bloeme des gras vergaen. (XXXI.C.I).
- Een open mondt toont 'sherten grondt. (XXI.B.I).
- Een out man in't jonck meyskens schoot, Ey waer hy doot! (XLVII.A.I).
- Eenen goeden moet is een daghelijcx wel-leven. (XLVII.C.I).
- Eens ghebrant, haest ghevlamt. (XVII.B.I).
- Elck sijn goetjen. (XXIII.B.I).
- F Fy! die roock eet, en beter weet. (XIII.B.I).
- G Gheen boom en wast op eenen dagh, Gheen boom en valt ten eersten slaggh. (VII.A.I).
- Gheen dorre blom, is wellekom. (XXXIII.B.I).
- Gheen verblyden, als naer het lyden. (XVIII.C.I).
- Ghemeenlijck een verwaende geck, Straft in een ander sijn ghebreck. (XXVI.B.I).
- Gherimpelt vel en vrijt niet wel. (XXXIII.A.I).
- Ghy die een ander leert, leert ghy u selven niet? (XXVI.C.I).
- Ghy doet my condt den wegh ten leven, voor u is vreughde de volhey, ende liefelijck wesen tot uwer rechter-hant eeuwichlijck. (XLIII.C.I).
- Ghy zijt tot vryheydt gheroepen broeders, staet dan inde vryhey, alleenlijck dat ghy de vryhey niet en ghebruyckt tot een oorsake den vleesche. (XXIV.C.I).
- God den onbeweeghden rotssteen, beweeght het al. (XX.C.I).
- Groote vrede hebbense die uwe wet lief hebben. (XXIX.C.I).
- Grijpjet wel, soo ist maer spel. (II.A.I).

- H Heefts' een man, soo scheyter van. (XLV.B.1).
 Het deel wil zijn gheheel. (1.A.1).
 Het kleyn verdraghen, om 'tgroot te bejaghen. (XXXV.B.1).
 Hierom sal de mensche vader ende moeder verlaten ende den wijve aenhanghen, ende die twee sullen een vleesche wesen. (XLV.C.1).
 Hoe datmen't deekt, het wert verweckt. (XLIX.B.1).
 Hy jaeght, maer laes! verjaeght. (XXX.A.1).
 Hy meynt 'tis deur, en 'tis gheen scheur. (VII.B.1).
- I Ick begheere te verscheyden vanden lichame, ende met Christo te zijn; want dat is verre het beste. (XI.C.1).
 Ick ben het licht der werelt, wie my navolcht, die en sal inde duysternisse niet wandelen. (XVI.C.1).
 Ick ellendich mensche! wie sal my verlossen van dit lichaem des doots? Ick dancke God door Iesum Christum. (XXXII.C.1).
 In 's princen hof, wort gout tot stof, En stof tot gout, wee! die'r op bout. (XLIV.B.1).
 In voorspoet siet toe. (XIX.B.1).
 In wetenschap, maticheyt. (XXI.C.1).
 Indien u ooghe boos is, soo sal u gheeele lichaem duyster wesen. (X.C.1).
 Is 'toogh verrast, 'tbeest is in last. (X.B.1).
 Ist dat ghylieden de kastydinghe verdraeght, God sal u als kinderen aengaen, maer ist dat ghylieden sonder kastydinghe zijt, so zijt ghy dan bastaerden ende niet kinderen. (XXXVI.C.1).
 Ist wijs, ist mal, 't Lief boven al. (XLII.A.1).
- K Kent, eer ghy mint. (V.A.1).
 Komt niet tot yet, 't is elcx verdriet. (LII.B.1).
 Konst van bewaren, gaet voor't vergaren. (XXV.B.1).
 Kost en kleederen hebbende, wij sullen ons daermede laten ghenoeghen (XIII.C.1).
- L Laet ons wel-doende niet vertraghen. (XLVI.C.1).
 Laet u niet wijs duncken. (VII.C.1).
 Let wat u ontset. (XXVII.A.1).
 Licht en swaer, en dient gheen paer. (XLVIII.B.1).
 Liefde bedeckt veel sonden. (IV.C.1).
 Liefde is luy. (XVI.B.1).
 Liefde schiet pylon, over hondert mylen. (XLIX.A.1).
 Lieven doet leven. (LII.A.1).
 Lijden, al-eer verblijden. (XXXVIII.A.1).
 Lijt, sonder spijt. (I.C.1).
- M Maken en breken, zijn liefdes treken. (XLIV.A.1).
 Meughje niet gheven, wech zijn de neven. (LI.B.1).
 Mijn last is aen my vast. (XV.A.1).
- N Na 'tis ontkleet, Soo wortet leet. (XXVIII.B.1).
 Naer haer waeyen, moet ick draeyen. (XXIX.A.1).
 Naer langhe loopen, moetmen't bekoopen. (XI.B.1).
 Neeringhe sonder verstandt, verlies voor de handt. (V.B.1).
 Niet al goudt datter blinckt. (VIII.B.1).

- Niet dan voor 't oogh. (L.A.1).
 Niet sonder vraghen. (111.A.1).
 Noyt groot ghenoech. (XLVI.B.1).
 Noyt leelick lief, noch schoonen coolsack. (IV.A.1).
- O Onder vrientschaps schijn, besorgt hy 't sijn. (XXXIV.B.1).
 Onder vrientschaps schijn, het quaetste fenijn. (XXXI.B.1).
 Ontijdigh mal, Is niet met al. (I.B.1).
 Oock brant in zee. (XVI.A.1).
 Oordeelt niet naer het aensien. (L.C.1).
 Oordeelt niet, of 'teynde siet. (XXXVIII.B.1).
 Op eene stont, komt straf, en sond'. (XII.C.1).
- R Ruyckende kruyden, stinckende luyden. (IX.B.1).
 Rijp ooft, haest gherooft. (XI.B.1).
- S Salich is den man die versoeckinghe verdraecht, want als hy beproeft sal zijn, sal hy de kroone der heerlijkheyd ontfanghen. (IX.C.1).
 Sich self quaet, niemant nut. (XXXIV.A.1).
 Siet ick legghe u voor een wegh ten leven, ende een wech ten dooden. (II.C.1).
 Siet! ick maket al nieu. (LII.C.1.a).
 Slaet de handt, daer't niet en brandt. (II.B.1).
 Soeckers van kunsten, vindere des bedelsack. (XXX.B.1).
 Soo't quam, soo't voer. (L.B.1).
 Spaert, manneken, spaert, Datter een ander wel af vaert. (XLVII.B.1).
 Staech na wat nieus. (XXXIX.B.1).
 Stil-staen beweeght. (XX.A.1).
 Sy gheeft, datse niet en heeft. (XXVI.A.1).
 Sy vergaderen ende en weten niet wie het krijghen sal. (XXX.C.1).
 Sijne vrienden gheeft hy het al slapende. (XXV.C.1).
- T 't Beswaert ghemoet gheen min en voet. (LI.A.1).
 't Is kunst te leven. (XXII.B.1).
 'Tis maer een niet, die't wel besiet. (XXVII.A.1).
 'T is quaet, voor die't mis-vaet: 'T is goet, voor die't wel doet. (XXII.A.1).
 'tNeemt toe, men weet niet hoe. (VI.A.1).
 'Tvlucht, krijghet lucht. (XXI.A.1).
 't Wordt t'samen groot. (VI.B.1).
 't Zijn stercke beenen, die weelde draghen. (XXXVI.B.1).
 Te wyden net, is staegh ontset. (XL.B.1).
 Tusschen hant en tant, raect veel te schand. (XXXII.A.1).
- U U gunst, mijn leven. (XLI.A.1).
 Ulen, broen Ulen. (IV.B.1).
 Uyt de reden, kent de zeden. (XLI.B.1).
- V Van groot tot grooter. (XLVI.A.1).
 Van roock werd' ick ghevoet. (XIII.A.1).
 Van twee een, van eene twee. (XLV.A.1).
 Vast, of weest vast. (XVIII.A.1).

- Verscheyden aert, dient niet ghepaert. (XLVIII.A.1).
 Verwonnen oogh, begonnen min. (X.A.1).
 Vlam eerst gheweken, haest weer ontsteken. (XVII.A.1).
 Volwassen Appel en rijpe Peer, sijcht licht ter neer. (XI.A.1).
 Voor kleyn ghenucht, groot ghesucht. (XIX.A.1).
 Voor kleyn ghenucht, groot ghesucht, en langh gheducht. (XIX.C.1).
 Vrient, soo langh alst dient. (XXVIII.C.1).
- w Waect ende bidt; op dat ghy niet en komt in versoekinghe. (XXXVII.C.1).
 Waer hier verstant, daer waer gheen bant. (XXIV.A.1).
 Weest met ootmoedicheyt verciert, want Godt wederstaet den hooveerdighen. (VIII.C.1.b).
 Weest nuchteren, waect; want de Duyvel gaet om u soeckende wie hy verslinde. (XXXV.C.1).
 Werwaerts God wil. (XXIX.B.1).
 Wort dit ghewas ontkleet, Al wasset lief so worttet leet. (XXVIII.A.1).
 Wy en hebben niet inde werelt ghebracht, 'tis openbaer dat wy daer niet en kunnen uyt draghen. (LI.C.1).
- y Ydele hoop, wakenden droom. (XXXII.B.1).
- I.3 DE FRANSE MOTTO'S
- De aanduiding [M] wil zeggen: ook aangetroffen in G. Meurier, *Trésor des sentences dorees, et argentees. Proverbes et dictions communs ...* Köln [met als correctie: Genève] 1617. Sign. UBL 699 G 1.
- A A Dieu servir, est regner. [M]. (XIV.C.3).
 A l'un support a l'autre la mort. (XXXI.A.3).
 A la court du roy, chacun pour soy. [M]. (XXXIV.B.3).
 A la court du roy, grand desarroy. (XLIV.B.3).
 A la fin, se prend le fin. (XII.B.3).
 A malheur & encombrer, Patience est le vray bouclier. [M]. (XX.B.3).
 Alternar faict aymer. (XLIV.A.3).
 Amant ton heur, n'est que vapeur. (XIII.A.3).
 Amye, ame a l'amant. (XLIX.A.3).
 Apres la feste, on grate la teste. [M]. (XXVIII.B.3).
 Apres tourment, contentement. (XXXVIII.A.3).
 Au jour de feste, ne fay la beste. (XLIII.B.3).
 Au tourment necessaire, Rien, que souffrir & taire. (I.C.3).
 Au vilain, honneur en vain. (XLII.B.3).
 Aux humbles gratieux, dur aux orgueilleux. (VIII.C.3).
 Aux pauvres gens, amys ny parents. [M]. (LI.B.3).
- B Belle cage, sans oiseau. (I.A.3).
 Bien heureux sont ceux qui ont faim & soif de justice: car ils seront rassasiez. (XVII.C.3).
 Bien que grand, tousiours croissant. (XLVI.A.3).
 Bien te baigne, mais sans meslange. (XXIII.C.3).

- C Cacher ne sert. (XLIX.B.3).
 Ce que blesse, me dresse. (IX.A.3).
 Ce que me lie, c'est ma folie. (XXIV.B.3).
 Ceux qui s'entre ayment, s'entre entendent. (XLIII.A.3).
 Chacun son cas apart. (XXIII.B.3).
 Changer propos est du vray sage En temps & lieu le droit usage. [M]. (XXIX.B.3).
 Chasse penible, ou le veneur est pris. (XXV.A.3).
 Chiche jamais riche. [M]. (XLVI.B.3).
 Cœur content, grand talent. [M]. (XIII.C.3).
 Cœur d'enfant, carte blanche. (VI.B.3).
 Cœur sans flame, corps sans ame. (LII.A.3).
 Comme il est sorty du ventre de sa mere il s'en retournera nud, s'en allant comme il est venu, & n'emportera rien de son travail, auquel il a employé ses mains. (LI.C.3).
 Crains ton ennemy, bien que petit. (XXXVII.B.3).
- D d'Amour captif, devient oisif. (XVI.B.3).
 D'invention neuve, point de gain a qui la treuve. (XXX.B.3).
 D'oisivité, tout peché. (XXXVII.C.3).
 D'un costé Dieu oingt, de l'autre il poingt. [M]. (IX.C.3).
 Dans ma chair je verray mon Dieu. (LII.C.3.b).
 De court plaisir, long repentir. (XIX.C.3).
 De meschant gain, thresor est vain. [M]. (L.B.3).
 De pere gardien, fils garde-rien. [M]. (XLVII.B.3).
 De rose flestrie nul se soucie. (XXXIII.B.3).
 De vaine crainte, injuste plainte. (XXVII.B.3).
 Dessoubs la couverture, se trouvera l'ordure. (IX.B.3).
 Deux mendians a un huis, L'un a le blancq, & l'autre le bis. [M]. (XXII.B.3).
 Du demandant le mesdisant. (III.B.3).
- E En Amour, en court, & a la chasse, Chacun ne prend ce qu'il pourchasse. [M]. (XXXII.A.3).
 En bien prenant, n'auras tourment. (II.A.3).
 En oubliant les choses qui sont en derriere, & m'avancant aux choses qui sont en devant, ie tire vers le but. (XLVI.C.3).
 En partage licit & jambon, cognoit l'homme son compaignon. [M]. (XXVIII.B.3).
 En prenant, surpris. (XII.A.3).
 En prosperité, n'y a seurté. (XIX.B.3).
 En vertu novice, rechet bien tost en vice. (XVII.B.3).
 Escoute fille & considere: encline ton oreille & oublie ton peuple & la maison de ton pere. (XLV.C.3).
 Et choses bonnes ont leur excès. (V.C.3).
 Et mesme l'eau a son flambeau. (XVI.A.3).
- F Flambeau qui fume, tost se rallume. (XVII.A.3).
 Fol ne croit, tant qu'il reçoit. [M]. (V.B.3).
 Fruict verdelet, aisement ne chet. (XI.A.3).
 Fuir ne sert. (XV.A.3).
- G Grave & leger ne loge ensemble, Chacun requiert, que luy ressemble. (XLVIII.B.3).

- I
 Ia ne m'adviene que je me glorifie si non en la croix de nostre Seigneur Iesus Christ,
 par lequel le monde m'est crucifié, & moy au monde. (XXXVI.C.3).
 Iamais Amie sans fatigue, qui la veut, qu'il la brigue. (III.A.3).
 Il n'a faict, qui commence. [M]. (VII.B.3).
 Il n'est orgueil, que de pauvre enrichy. [M]. (LII.B.3).
 Il sera happé par les cordes de son peché. (XL.C.3).
 Il y a difference, entre espoir & avoir. (XXXII.B.3).
- J
 Jamais laides Amours, ny belle prison. (IV.A.3).
 Jamais paresse, ne fit prouesse. (XVIII.B.3).
 Je crains qu'ainsi que le Serpent a seduit Eve par sa ruse, semblablement en quelque
 sorte vos pensées ne soyent corumpues. (XXXV.C.3).
 Jeunes gens, a leur despens. (XLV.B.3).
 Joye & support, apres la mort. (XLVII.A.3).
- L
 L'adroict n'a mal. (XXII.A.3).
 L'eternel est ma lumière & ma delivrance: de qui aurai-je peur? (XVI.C.3).
 L'office & la somme, monstrent quel soit l'homme. [M]. (XXXVI.B.3).
 L'orgueil est il venu? aussi est venue l'ignominie. (XII.C.3).
 La fin de vie ne veut follie. (I.B.3).
 La meure pomme, un vieil homme. (XI.B.3).
 La part veut son entier. (I.A.3).
 La pieté, avec contentement d'esprit est un grand gain. (XLVII.C.3).
 La presumption a deceu plusieurs. (VII.C.3).
 La priere du juste faicte avec vehemence, est de grand efficace. (III.C.3).
 La vie & la mort, le bien & le mal sont en la presence des hommes. (II.C.3).
 Le chien, le Ieu, l'Amour, le feu, Ne se contentent oncq de peu. [M]. (XXXIX.A.3).
 Le cœur du sage cognoist le temps, & le moyen qu'on doit tenir. Car en tout affaire
 il y a temps & moyen pour s'y conduire, autrement mal sur mal tombe sur l'homme.
 (XXXI.C.3).
 Le fol est l'auteur, de son malheur. (XXII.C.3).
 Le fol s'enfuit, le sage s'en mocque. (XXVII.C.3).
 Le pecheur, a tousiours peur. [M]. (XLVIII.C.3).
 Le pire tour, soubz pretext d'amour. (XXXI.B.3).
 Le rebouché esguise. (XXVI.A.3).
 Le sage a le cœur a sa droite: mais le fol a le cœur a sa gauche. (XXIV.C.3).
 Le sepulchre & le gouffre sont jamais rassasiés, ausi ne sont iamais les yeux des hom-
 mes. (XXXIX.C.3).
 Le sombre & tard, ne duit au gaillard. (XLVIII.A.3).
 Les biens & les maux, la vie & la mort, la pauvreté & richesses sont du Seigneur.
 (XXV.C.3).
 Les eaux desrobées sont douces, & le pain prins en cachette est plaisant. (XXXIV.C.3).
- M
 Ma playe est au dedans. (VIII.A.3).
 Mariez moy bien tost, mariez. (XLV.A.3).
 Mets ta main en ton sein, Et ne mesdiras a ton prochain. (XXVI.B.3).
 Mieux mestier, qu'Esprevier. [M]. (XIII.B.3).
 Mon œil ne voyt jamais assez de richesses, & ne pense point pour qui travaille ie &
 prive ma personne de bien? (XXX.C.3).

- N Ne crains point la sentence de la mort. (XI.C.3).
 Ne faites point selon leurs œuvres, car ils disent & ne font pas. (XXVI.C.3).
 Ne reprens, ce que n'entens. [M]. (XXXVIII.B.3).
 Ne te glorifie point en parures d'accouplements, & ne t'esleve point au jour de la pompe. (XXXIII.C.3).
 Nous avons un poids eternal d'une gloire excellemment excellente, quand nous ne regardons pas aux choses visibles ains aux invisibles (XLIII.C.3).
 Nul ne m'a assisté en ma premiere defense, ains tous m'ont abandonnées. Mais le seigneur m'a assisté & m'a fortifié. (XXXII.C.3).
- O Œil gagné, corps perdu. (X.B.3).
 Ou n'est liesse, amour n'y presse. (LI.A.3).
 Ou passe ou l'Amour chasse. (XL.A.3).
 Ou que spire, me tire. (XXIX.A.3).
- P Par des yeux les deux fenestres: Darts d'amour deviennent maistres. (X.A.3).
 Par les meurs, cognoit-on les humeurs. (XLI.B.3).
 Parler de bouche, au cœur ne touche. (XXIII.A.3).
 Perseverer faict importer. (VII.A.3).
 Peu a peu, jusques a ce que croissons a la perfection d'homme en Christ. (VI.C.3).
 Plusieurs ont trop, nul n'a assez. (XXXIX.B.3).
 Pœur, grand inventeur. [M]. (XIV.B.3).
 Pour un playsir. (XIX.A.3).
 Pris dois estre, devant repaistre. (XVIII.A.3).
 Prison gaillard m'a faict. (XIV.A.3).
- Q Quant a moi, d'approcher de Dieu c'est mon bien. (XXIX.C.3).
 Quant il est creu, je le vois, Comment il croist je n'appercois. (VI.A.3).
 Que nul ne soit paillard ou profane comme Esau, qui pour une viande vendit son droict d'ainesse. (XLI.C.3).
 Que satan ne gagne le dessus, car nous n'ignorons point ses machinations. (XLIV.C.3).
 Qui cele le mesfaict, cerche amitié. (IV.C.3).
 Qui en haste se marie, a loisir se repent. [M]. (V.A.3).
 Qui guerrit l'amant luy faict tourment. (XXXVI.A.3).
 Qui le voit d'arriere, Ne faict que rire. (XXVII.A.3).
 Qui mal vit, son mal le suit. [M]. (XV.C.3).
 Qui me despouille, pleurant se mouille. (XXVIII.A.3).
 Qui nous separera de la dilection de Christ? (XLIX.C.3).
 Qui trop embrasse, peu estraint. [M]. (XL.B.3).
 Qui veut, il peut. [M]. (XXIV.A.3).
 Quiconque veut venir apres moy qu'il renonce a soy mesme & charge sa croix sur soy & me suive. (XVIII.C.3).
- R Regarde que la lumiere qui est en toy, ne soyent tenebres. (X.C.3).
 Rire sans mal-engin. (XXXV.A.3).
- S Sans langage, le fol est sage. (XXI.B.3).
 Seurement va, qui rien n'a. [M]. (XV.B.3).
 Sois serviteur, sans crevecœur. (XXXIV.A.3).
 Soyez nouvelle creature. (LII.C.3).
 Supporter peu, pour emporter tout. (XXXV.B.3).

- T Ta faveur, ma vigueur. (XLI.A.3).
 Ta source soit benite & te resiouy de la femme de ta jeunesse. (XLI.C.3).
 Tel bat les buissons, qui ne prend les oisillons. [M]. (XXX.B.3).
 Tel grain, tel pain. De mere piteuse fille teigneuse. [M]. (IV.B.3).
 Tel semble sage en apparence, qui fol est en quinte essence. [M]. (L.C.3).
 Ton non mouvoir, mouvoir me faict. (XX.A.3).
 Tout au meilleur bout. (II.B.3).
 Tout n'est or que reluit, ny farine ce que blanchit. [M]. (VIII.B.3).
 Toutes bonne donation & tout don parfait est d'enhaut, descendant du pere des lumieres,
 par devers lequel il n'y a point de variation ny d'ombrage de changement. (XX.C.3).
 Trouver, est perdre. (XXI.A.3).
 Tu n'as que faire de voir de tes yeux les choses secretes. (XXI.C.3).
- U Un cœur oisif, d'Amour captif. (XXXVII.A.3).
 Un fol ou beste faict bien conqueste, Mais bon mesnage c'est faict du sage. (XXV.B.3).
- V Vieille fleur gist sans honneur. (XXXIII.A.3).
 Voila de mes devotions. (XLII.A.3).
 Vous avez esté contristez, selon Dieu. (XXXVIII.C.3).

2 Register van bijbelplaatsen

2.1 BIJBELPLAATSEN IN HET TEKSTDEEL

Zie ook Register 2.2: Bijbelplaatsen in deel 2 en 3.

OUDE TESTAMENT

Genesis 2:17	XII.C.4.a [Lat]
Genesis 3:1	Voor-reden, r. 284 [Vernoeming van en zinspeling op]
Genesis 29:20	XIV.A.4.a [Lat]
Exodus 7:8	XLIV.C.1 [Ned]
Deuteronomium 29:19 [= 29:29]	XXI.C.4.d [Fra]
Deuteronomium 30:19	II.C.4.a [Lat]
Richteren 7:2	XXV.C.5 en C.6 [Lat/Ned]
1 Samuël 13:20	Voor-reden, r. 76
1 Samuël 18:6 [= 14:6]	XXV.C.6 [Ned]
1 Samuël 16:8	L.C.4.a [Lat/Tremellius]
2 Samuël 13:10 [= 13:10-13]	XVIII.A.4.a [Lat]
Job 15:21 [= 15:21-22]	XLVIII.C.4.a [Lat]
Job 18:11	XLVIII.C.4.b [Lat/Tremellius]
Job 19:25 [= 19:26]	LII.C.3.b [Fra]
Job 8:20 [= 20:5-7]	XLII.C.4.a [Lat]
Psalms 16:11	XXIX.C.5 en C.6 [Lat/Ned]; XXXIX.C.4.b [Lat/Tremellius]; XLIII.C.1 [Ned]
Psalms 18:3	XX.C.1 [Ned]
Psalms 27:1	XVI.C.3 [Fra]
Psalms 33 [= 33:18]	III.C.2 [Lat]
Psalms 39:7	XXX.C.1 [Ned]
Psalms 45:11	XLV.C.3 [Fra]
Psalms 73 [= 73:25]	XXIX.C.4.b [Fra]
Psalms 73:25 [= 73:25-26]	LI.C.5 en C.6 [Lat/Ned]. Vulg. 72
Psalms 73:28	XXIX.C.3 [Fra]
Psalms 89:32 [= 89:32-34]	XXVIII.C.6 [Ned]
Psalms 89:52 [= 89:32-34]	XXVIII.C.5 [Lat]. Vulg. 88
Psalms 29:15 [= 92:13-14]	VI.C.4.b [Fra]
Psalms 103. Buch.	XX.C.4.a [Verwijzing naar Buchanan]
Psalms 15:15 [= 116:15]	XXVII.C.4.b [Fra]
Psalms 11:9 [= Psalm 119:37]	X.C.2 [Lat]. Vulg. 118
Psalms 119:165	XXIX.C.1 [Ned]
Psalms 127:3 [= 127:2]	XXV.C.1 [Ned]
Psalms 144 [= 144:18]	III.C.4.a [Lat]
Spreuken 3:7	VII.C.1 [Ned]
Spreuken 3:12	XXXVI.C.5 en C.6 [Lat/Ned]

Spreuken 4:24	IV.C.5 en C.6 [Lat/Ned]
Spreuken 5:18	XLI.C.3 [Fra]
Spreuken 5:2 [= 5:20]	XLI.C.4.b [Fra]
Spreuken 5:20	V.A.4.a [Lat]
Spreuken 5:25 [= 5:22]	XL.C.3 [Fra]
Spreuken 7:21 [= 7:21-22]	XIX.C.4.b [Fra]
Spreuken 7:22 [= 7:22-23]	XIX.A.4.a [Lat]
Spreuken 8 [= 8:8-9]	XXII.C.4.a [Lat]
Spreuken 9:17	XXXIV.C.3 [Fra]
Spreuken [= 10:22]	XXV.C.4.a [Lat]
Spreuken 11:2	XII.C.3 [Fra]
Spreuken 11:2 [= 11:27]	XVIII.B.6 [Ned]
Spreuken 11:21	XII.C.4.b [Fra]
Spreuken 13:25	XXXIX.B.5 en B.6 [Lat/Ned]
Spreuken 14:16	II.C.4.b [Fra]
Spreuken 15 [= 15:15]	XLVII.C.4.a [Lat]
Spreuken 15:16 [= 15:15]	XLVII.C.1 [Ned]
Spreuken 17:9	IV.C.3 én C.4.c [Fra]
Spreuken 17:17	XXVIII.C.4.b [Fra]
Spreuken 19:4	LI.B.5 en B.6 [Lat/Ned]
Spreuken 22:13	XVIII.B.5 en B.6 [Lat/Ned]
Spreuken 24:30 [= 24:30-31]	XXXVII.C.5 en C.6 [Lat/Ned]
Spreuken 26:12 [= 26:12]	VII.C.4.c [Fra]
Spreuken 26:16 [= 26:16]	VII.C.4.d [Fra]
Spreuken 27:7	XIII.C.4.b [Fra]
Spreuken 27:20	XXXIX.C.3 [Fra]
Spreuken 28 [= 28:1]	XLVIII.C.1 [Ned]
Spreuken 28:14	VIII.C.4.b [Fra]
Spreuken 28:17	XLVIII.C.4.c [Fra]
Spreuken 30:21 [= 30:21-23]	LII.B.6 [Ned]
Spreuken 31:39 [= 31:30]	L.C.4.b [Fra]
Ecclesiastes [= Prediker]	
Ecclesiastes 2:18 [= 2:18-19]	XLVII.B.5 en B.6 [Lat/Ned]
Ecclesiastes 3:12 [= 3:12-13]	XXX.C.5 en C.6 [Lat/Ned]
Ecclesiastes 4:17 [= 4:8]	XXX.C.3 [Fra]
Ecclesiastes 5:12 [= 5:12-16]	XXX.C.5 [Lat]
Ecclesiastes 5:15 [5:14]	LI.C.3 [Fra]
Ecclesiastes 8:5 [= 8:5-6]	XXXI.C.3 [Fra]
Ecclesiastes 9:11	XXV.C.4.b [Fra] en C.6 [Ned]
Ecclesiastes 10:2	XXIV.C.3 [Fra]
Jesaja 1:3	Voor-reden, r. 248 [Vernoeming van en zinspeling op]
Jesaja 2:12	VIII.C.6 [Ned]
Jesaja 9 [= 9:1; Vulg. 9:2]	XVII.C.4.a [Lat]
Jesaja 29:15	XVI.C.5 en C.6 [Lat/Ned]
Jesaja 42:3	XVII.C.1 [Ned]
Jeremia 8:7	Voor-reden, r. 248 [Vernoeming van en zinspeling op]

Jeremia 21:8	11.C.1 [Ned]
Ezechiël 18:33 [= 18:31]	L11.C.5 en C.6 [Lat/Ned]
Daniel 12:2	L11.C.1.b [Ned]
Jona 2:4-6 [= 2:6-7; thans 2:5-6]	XVI.C.4.b [Fra]
DE APOCRIEFE BOEKEN	
3 Ezra 4:22 [en 4:31]	XXIX.A.4.a [Lat]
Ecclesiasticus [= Jezus Sirach]	
Ecclesiasticus 3:22 [thans 3:24]	XXI.C.3 [Fra]
Ecclesiasticus 3:24 [thans 3:26]	VII.C.3 [Fra]
Ecclesiasticus 6 [= 6:8]	XXVIII.C.1 [Ned]
Ecclesiasticus 6:24 [én 6:25, 6:30]	XIV.C.4.c [Fra]
Ecclesiasticus 11:4	XXXIII.C.3 [Fra]
Ecclesiasticus 11:14	XXV.C.3 [Fra]
Ecclesiasticus 15:16 [= 15:17]	11.C.3 [Fra]
Ecclesiasticus 32 [= 32:16]	XXII.C.2 [Lat]
Ecclesiasticus 37:1	XXXVIII.C.4.c [Fra]
Ecclesiasticus 41:4	XI.C.3 [Fra]
NIEUWE TESTAMENT	
Mattheus 5:6	XVII.C.3 [Fra]
Mattheus 6:23	X.C.1 [Ned]
Mattheus 6:33	XLII.C.4.b [Fra]
Mattheus 11:16	Voor-reden, r. 308 [Vernoeming van en zinspeling op]
Mattheus 11:29 [= 11:28-29]	XXIX.C.4.a [Lat]
Mattheus 13 [= 13:25]	XXXVII.C.4.a [Lat]
Mattheus 13:33	Voor-reden, r. 278 [Vernoeming van en zinspeling op]
Mattheus 19:7 [= 19:5]	XLV.C.1 [Ned]
Mattheus 24:43-44	Voor-reden, r. 281 [Vernoeming van en zinspeling op]
Mattheus 26:41	XXXVII.C.1 [Ned]
Marcus 8:34	XVIII.C.3 [Fra]
Lucas 7:32	Voor-reden, r. 308 [Vernoeming van en zinspeling op]
Lucas 11:9	III.C.1 [Ned]
Lucas 11:34 [= 11:34-35]	X.C.4.a [Lat]
Lucas 11:35	X.C.3 [Fra]
Lucas 12 [= 12:20]	XXX.C.4 [Lat]
Lucas 14:16 [= 14:16-20]	XLV.C.5 en C.6 [Lat/Ned]
Johannes 4:13	XXXIX.C.1 [Ned]
Johannes 4:14 [= 4:13-14]	XXXIX.C.4.a [Lat]
Johannes 5:24	XLIII.C.5 en C.6 [Lat/Ned]
Johannes 5:28 [= 5:28-29]	L11.C.4.2.a [Lat]
Johannes 6:35	XXXIX.C.1 [Ned]
Johannes 7:24	L.C.1 [Ned]

Johannes 8:12	XVI.C.1 [Ned]
Johannes 8:34	XV.C.1 [Ned]
Handelingen 2:37 [=2:37-38]	XXXVIII.C.4 [Lat]
Handelingen 11:5-7	Voor-reden, r. 240
Handelingen 17:27 [=17:27-28]	XX.C.1 [Ned]
Handelingen 19:35	XXXIV.B.2 [Lat]
Romeinen 2:21	XXVI.C.1 [Ned]
Romeinen 6:20-22	XIV.C.1 [Ned]
Romeinen 7:22 [=7:22-23]	XXIV.C.4.a [Lat]
Romeinen 7:24 [=7:24-25]	XXXII.C.1 [Ned]
Romeinen 8:28	XXXI.C.5 en C.6 [Lat/Ned]
Romeinen 8:34 [=8:35]	XLIX.C.3 [Fra]
1 Corintiërs 1:18	XXII.C.4.b [Fra]
1 Corintiërs 5:7	Voor-reden, r. 278 [Vernoeming van en zinspeling op]
1 Corintiërs 7:5	V.C.1 [Ned]
1 Corintiërs 7:9	XLI.C.1 [Ned]
1 Corintiërs 7:31	XXIII.C.1 [Ned]
1 Corintiërs 7:34	XLI.C.5 en C.6 [Lat/Ned]. [Vernoeming van en zinspeling op]
1 Corintiërs 8:2	VII.C.4.a [Lat]
1 Corintiërs 13:5	IV.C.4.a [Lat]
1 Corintiërs 15:54 [=15:55]	XXVII.C.1 [Ned]
2 Corintiërs 2:7	XLIV.C.1 [Ned]
2 Corintiërs 2:11	XLIV.C.3 [Fra]
2 Corintiërs 2:16	XXII.C.1 [Ned]
2 Corintiërs 3:3	VI.C.4.a [Lat]
2 Corintiërs 3:17	XIV.C.4.a [Lat]
2 Corintiërs 4:18 [=4:17-18]	XLIII.C.3.a [Fra]
2 Corintiërs 5 [=5:17]	LII.C.3 [Fra]
2 Corintiërs 5:17	LII.C.4-1-a [Lat]
2 Corintiërs 7:10	XXXVIII.C.1 [Ned]
2 Corintiërs 7:10 [=7:9]	XXXVIII.C.3 [Fra]
2 Corintiërs 11:3	XXXV.C.3 [Fra]
2 Corintiërs 11:14 [=11:14-15]	XLII.C.1 [Ned]
Galatiërs 4:19	VI.C.1 [Ned]
Galatiërs 5:13	XXIV.C.1 [Ned]
Galatiërs 6:14	XXXVI.C.3 [Fra]
Galatiërs 6:9	XLVI.C.1 [Ned]
Efeziërs 4:13 [én 4:15]	VI.C.3 [Fra]
Efeziërs 4:21 [=4:22-24]	LII.C.4.1.b [Fra]
Efeziërs 5:6	Opdracht van Swelinck, r. 7
Efeziërs 5:28 [5:28 en 31]	XLV.C.4 [Lat]
Efeziërs 6:11 [=6:11-13]	XXXV.C.5 [Lat]
Filippenzen 1:23	XI.C.1 [Ned] én XXVII.C.4.c [Fra]
Filippenzen 2:15	XXIII.C.4.b [Fra]
Filippenzen 1:13 [=3:14]	XLVI.C.3 [Fra]
Filippenzen 3:19 [=3:18-19]	XXXIV.C.1 [Ned]

Filippenzen 4:8	Opdracht van Swelinck, r. 17
1 Timotheus 5:9 [= 2:9]	XXXIII.C.1 [Ned]
1 Timotheus 5 [= 5:13]	XXXVII.C.5 en C.6 [Lat/Ned]
1 Timotheus 6:6	XLVII.C.3 [Fra]
1 Timotheus 6:7	LI.C.1 [Ned]
1 Timotheus 6:8	XIII.C.1 [Ned]
2 Timotheus 2:5	XVIII.C.1 en XVIII.C.4.a [Lat/Ned]
2 Timotheus 2:26	XL.C.1 [Ned]
2 Timotheus 4:16 [= 4:16-17]	XXXII.C.3 [Fra]
[Hebreeën 12:7-8]	XXXVI.C.1 [Ned]
Hebreeën 12:16	XLII.C.3 [Fra]
Hebreeën 13:5	XLVII.C.4.c [Fra]
Jacobus 1:9 [= 1:9-10]	XXXI.C.1 [Ned]
Jacobus 1:10 [= 1:12]	XXXII.C.4.a [Lat]
Jacobus 1:12	IX.C.1 [Ned]
Jacobus 1:17	XX.C.3 [Fra]
Jacobus 5:16	III.C.3 [Fra]
1 Petrus 3 [= 3:3]	XXXIII.C.4.a [Lat]
1 Petrus 4:2	Voor-reden, r. 83
1 Petrus 4:8	IV.C.1 [Ned]
Petrus 1:5 [= 1 Petrus 5:5]	VIII.C.1 [Ned]
Petrus 1:6 [= 1 Petrus 5:6]	VIII.C.4.a [Lat]
1 Petrus 5:69 [= 5:6-9]	Voor-reden, r. 275 [Vernoeming van en zinspeling op]
	XXXV.C.1 [Ned]
1 Petrus 5:8	Voor-reden, r. 248 [Vernoeming van en zinspeling op]
2 Petrus 2:22	XIX.C.2 [Lat]
	XLIX.C.1 [Ned]
1 Johannes 2 [= 2:17]	XXXVII.C.4.c [Fra]
1 Johannes 3:9	IX.C.4.c [Fra]
1 Johannes 5:18	Voor-reden, r. 275 [Vernoeming van en zinspeling op]
Openbaring 2:10	Voor-reden, r. 281 [Vernoeming van en zinspeling op]
Openbaring 5:5	Voor-reden, r. 284 [Vernoeming van en zinspeling op]
	XLIX.C.6 [Ned]
Openbaring 16:14-15	XLIX.C.5 [Lat]
	LII.C.1.a en C.2.a [Lat/Ned]
Openbaring 20:1-2	
Openbaring 20:6	
Openbaring 20:4 [= 20:6]	
Openbaring 21:5	

Zie ook Register 2.1: Bijbelplaatsen in het tekstdeel.

OUDE TESTAMENT

Genesis 1:27; 2: 723	Samuel; 2: 399
Genesis 2:17; 2: 289	1 Samuel; 2: 365
Genesis 2:22-24; 2: 157	1 Samuel 2:7-8; 2: 246
Genesis 2:24; 2: 58 162	1 Samuel 2:9; 2: 386
Genesis 3; 2: 250	1 Samuel 11:11; 2: 342
Genesis 3:1; 2: 129	1 Samuel 13-14; 2: 118
Genesis 7; 2: 454	1 Samuel 13:20; 2: 118
Genesis 7:13; 3: 339	1 Samuel 14:6; 2: 443 448
Genesis 8:6; 2: 25	1 Samuel 16:7; 2: 735
Genesis 9:6; 2: 723	1 Samuel 16:8; 3: 357
Genesis 18:12; 2: 160 166	2 Samuel; 2: 365
Genesis 19:14-26; 2: 25	2 Samuel 6:6-7; 2: 396
Genesis 19:20-29; 2: 173	2 Samuel 11-12; 2: 273
Genesis 27-33; 2: 263	2 Samuel 13:1-22; 2: 342
Genesis 28:12; 2: 273	2 Samuel 13:10-13; 2: 359
Genesis 29:10; 2: 263	1 Koningen; 2: 365
Genesis 29:20; 2: 312	1 Koningen 6:12; 2: 588
Genesis 37; 2: 263	1 Koningen 8:39; 2: 557 561
Genesis 39; 2: 423	1 Koningen 13:28; 2: 127
Genesis 41:41-42; 2: 263	1 Koningen 17; 2: 349
Exodus; 2: 659	2 Koningen; 2: 365
Exodus 3; 2: 349	2 Koningen 1:10; 2: 245
Exodus 7:8; 3: 238	2 Koningen 2:24; 2: 350
Exodus 7:11; 2: 659	2 Koningen 20:9-11; 2: 686
Exodus 7:12; 2: 349	2 Koningen 25:8-9; 2: 549
Exodus 23:7; 2: 659	1 Kronieken 23:25; 2: 693
Leviticus 5:5; 2: 717	1 Kronieken 28; 2: 693
Leviticus 13:47-59; 2: 743	1 Kronieken 29; 2: 693
Numeri 22:4; 2: 127	2 Kronieken 6:30; 2: 561
Deuteronomium; 2: 175	2 Kronieken 12:12; 2: 250
Deuteronomium 4:5; 2: 588	Job; 2: 714 717
Deuteronomium 8:3; 2: 308	Job 1:9-11; 2: 483
Deuteronomium 16:17; 2: 448	Job 1:20; 2: 167
Deuteronomium 22:1-4; 2: 127	Job 5:8-9; 2: 386
Deuteronomium 22:10; 2: 127 707	Job 7:1; 2: 367
Deuteronomium 22:11; 2: 743	Job 7:15-16; 2: 500
Deuteronomium 28:37; 2: 487	Job 8; 2: 638
Deuteronomium 29:29; 2: 398	Job 9:13; 2: 245
Deuteronomium 30:19; 2: 173	Job 9:17; 2: 245
Jozua 10:12-13; 2: 686	Job 15:21-22; 2: 712
Richteren 7:2; 2: 443 448	Job 18:11; 2: 57 712
Richteren 8:34; 2: 443	Job 19:26; 2: 763
Richteren 16:4-21; 2: 342	Job 20; 2: 638
Richteren 16:17-21; 2: 265	Job 20:5-7; 2: 632

Job 21:18; 2: 430 606
 Job 21:26; 2: 308
 Job 22:29; 2: 246
 Job 31:1; 2: 335
 Job 31:35-36; 2: 343
 Job 33:24; 2: 273
 Job 36:15; 2: 161
 Job 39:16; 2: 127
 Psalmen; 2: 44 54 56
 Psalm 1; 2: 628
 Psalm 1:4; 2: 606
 Psalm 7:10; 2: 130
 Psalm 16:5; 2: 566
 Psalm 16:11; 2: 57 494 596 645; 3: 237
 Psalm 17:14-15; 2: 566
 Psalm 18:3; 2: 386; 3: 220
 Psalm 19:6; 2: 693
 Psalm 19:6-7; 2: 686
 Psalm 19:9; 2: 348
 Psalm 22:7; 2: 387
 Psalm 24:4-5; 2: 245
 Psalm 26; 2: 356
 Psalm 27:1; 2: 337
 Psalm 31:8; 2: 161
 Psalm 33:13; 2: 107
 Psalm 33: 18; 2: 186
 Psalm 34; 2: 161
 Psalm 34:2; 2: 185
 Psalm 35:5; 2: 606
 Psalm 38:3; 2: 689
 Psalm 39:7; 2: 498; 3: 227
 Psalm 40:3; 2: 336
 Psalm 41:3; 2: 724
 Psalm 44:26; 2: 160
 Psalm 45:11; 2: 674
 Psalm 46:2; 2: 161
 Psalm 51:12; 2: 130
 Psalm 65:10; 2: 420
 Psalm 66:10; 2: 161
 Psalm 69:15; 2: 336
 Psalm 73:25; 2: 489 749
 Psalm 73:25-26; 2: 755
 Psalm 73:26; 2: 566
 Psalm 73:28; 2: 489
 Psalm 74:19; 2: 127
 Psalm 75:9; 2: 122
 Psalm 77:8-10; 2: 262
 Psalm 77:21; 2: 769
 Psalm 83:8; 2: 342
 Psalm 84:4; 2: 127
 Psalm 89; 2: 480
 Psalm 89:32-34; 2: 483
 Psalm 89:52; 2: 478
 Psalm 91:5; 2: 689
 Psalm 92:13-14; 2: 222
 Psalm 101:5; 2: 245
 Psalm 102:2; 2: 185
 Psalm 103:1; 2: 185
 Psalm 103:12; 2: 762
 Psalm 103:15-16; 3: 414
 Psalm 107:29; 2: 350
 Psalm 107:29-30; 2: 524
 Psalm 107:30; 2: 283
 Psalm 109:6; 2: 659
 Psalm 116:15; 2: 463 472
 Psalm 119:37; 2: 267
 Psalm 119:105; 2: 348
 Psalm 119:130; 2: 348
 Psalm 119:165; 2: 488; 3: 227
 Psalm 124:7; 2: 278
 Psalm 127; 2: 444
 Psalm 127:2; 2: 442
 Psalm 127:3 [= 127:2]; 3: 224
 Psalm 128; 2: 628
 Psalm 133; 2: 197
 Psalm 142:6; 2: 566
 Psalm 142:8; 2: 399 723
 Psalm 145:18; 2: 186
 Psalm 147:3; 2: 262
 Spreuken; 2: 54 56 290 374; 3: 356
 Spreuken 1:7; 2: 588
 Spreuken 3:7; 2: 235; 3: 210
 Spreuken 3:12; 2: 567
 Spreuken 4:24; 2: 198 202
 Spreuken 5:18; 2: 619
 Spreuken 5:20; 2: 205 619
 Spreuken 5:22; 2: 606
 Spreuken 6:26; 2: 699
 Spreuken 7; 2: 377
 Spreuken 7:21-22; 2: 373
 Spreuken 7:22; 2: 127
 Spreuken 7:22-23; 2: 370
 Spreuken 8:8-9; 2: 409
 Spreuken 9:10; 2: 588 589 592
 Spreuken 9:17; 2: 543
 Spreuken 10:12; 2: 196

Spreuken 10:19; 2: 403
 Spreuken 10:22; 2: 442
 Spreuken 11:2; 2: 289
 Spreuken 11:21; 2: 289
 Spreuken 11:27; 2: 361
 Spreuken 13:25; 2: 595 601
 Spreuken 14:16; 2: 173
 Spreuken 15:2; 2: 403
 Spreuken 15:15; 2: 699-700
 Spreuken 15:16 [= 15:15]; 3: 240
 Spreuken 16:5; 2: 235
 Spreuken 17:9; 2: 197
 Spreuken 17:17; 2: 478
 Spreuken 19:4; 2: 748
 Spreuken 21:31; 2: 448
 Spreuken 22:13; 2: 360; 3: 357
 Spreuken 23; 2: 301
 Spreuken 24:30; 2: 577
 Spreuken 24:30-31; 2: 582
 Spreuken 25:23; 2: 188
 Spreuken 26:2; 2: 127
 Spreuken 26:11; 2: 127
 Spreuken 26:12; 2: 236
 Spreuken 26:13; 2: 366
 Spreuken 26:16; 2: 236
 Spreuken 27:7; 2: 300
 Spreuken 27:20; 2: 596
 Spreuken 28:1; 2: 711-712
 Spreuken 28 [= 28:1]; 3: 241
 Spreuken 28:14; 2: 245
 Spreuken 28:17; 2: 712
 Spreuken 29:20; 2: 240
 Spreuken 29:23; 2: 246
 Spreuken 30:21-23; 2: 760
 Spreuken 31:30; 2: 735
 Prediker [= Ecclesiastes]; 2: 443 699
 Prediker 1:7; 2: 420
 Prediker 1:18; 2: 772
 Prediker 2:18; 2: 698
 Prediker 2:18-19; 2: 705
 Prediker 2:24-25; 2: 705
 Prediker 3:1; 2: 165
 Prediker 3:5; 2: 167
 Prediker 3:12; 2: 500
 Prediker 3:12-13; 2: 500 505
 Prediker 4:8; 2: 499
 Prediker 5:12; 2: 500
 Prediker 5:12-16; 2: 500 505
 Prediker 5:14; 2: 748
 Prediker 8:5-6; 2: 511
 Prediker 9:8; 2: 769
 Prediker 9:11; 2: 442 448
 Prediker 10:2; 2: 431
 Prediker 10:10; 2: 459
 Hooglied 2:4; 2: 652
 Hooglied 7:10; 2: 730
 Jesaja 1:3; 2: 127
 Jesaja 2:12; 2: 246
 Jesaja 8:1; 2: 444
 Jesaja 9:1; 2: 349
 Jesaja 14:11; 2: 308
 Jesaja 29:15; 2: 337-338
 Jesaja 30:16; 2: 613
 Jesaja 38:8; 2: 686
 Jesaja 38:14; 2: 127
 Jesaja 40:6-8; 3: 414
 Jesaja 42:3; 2: 348 351 356; 3: 217
 Jesaja 48:10; 2: 161
 Jesaja 48:17; 2: 493
 Jesaja 56:11; 2: 127 597
 Jesaja 57:19; 2: 187
 Jesaja 59:5; 2: 608
 Jesaja 66:22; 2: 727
 Jeremia; 2: 175
 Jeremia 3:41; 2: 187
 Jeremia 3:56; 2: 185
 Jeremia 8:7; 2: 127
 Jeremia 8:21; 2: 769
 Jeremia 11:20; 2: 130
 Jeremia 14:2; 2: 769
 Jeremia 16:19; 2: 161
 Jeremia 17:10; 2: 130
 Jeremia 20:12; 2: 130
 Jeremia 21:8; 2: 172; 3: 206
 Jeremia 29:5-6; 2: 676
 Jeremia 30:9; 2: 161
 Jeremia 31:33; 2: 221
 Jeremia 36:7; 2: 167
 Jeremia 51:39; 2: 769
 Jeremia 51:57; 2: 769
 Ezechiël 3:17; 2: 107
 Ezechiël 7:19; 2: 601
 Ezechiël 16:44; 2: 201
 Ezechiël 18:31; 2: 769; 3: 356
 Ezechiël 18:33; 2: 762
 Ezechiël 21:26; 2: 246 320

Daniël 3; 2: 423
Daniël 12:2; 2: 762; 3: 244
Amos; 2: 175
Amos 4:11; 2: 173
Jona 2:5-6; 2: 337
Jona 2:6-7; 2: 337
Jona 4:6; 2: 228
Zacharia 5:9; 2: 127
Zacharia 12:1; 2: 722

DE APOCRIEFE BOEKEN

3 Ezra 4:20-21; 2: 675
3 Ezra 4:29-31; 3: 422
3 Ezra 4:22; 2: 486
3 Ezra 4:28; 3: 264
3 Ezra 4:31; 2: 486 493
Judith 10-13; 2: 272
Judith 13-15; 2: 342

NIEUWE TESTAMENT

Mattheus; 2: 356
Mattheus 3:10; 2: 669
Mattheus 3:11; 2: 336
Mattheus 4:4; 2: 308
Mattheus 4:24; 2: 350
Mattheus 5:3; 2: 324 331
Mattheus 5:6; 2: 348
Mattheus 5:45; 336
Mattheus 6:13; 2: 483
Mattheus 6:19-21; 2: 566
Mattheus 6:23; 2: 267; 3: 212
Mattheus 6:33; 2: 633
Mattheus 7:1; 2: 202
Mattheus 7:6; 2: 127
Mattheus 7:7; 2: 191
Mattheus 7:13; 2: 273
Mattheus 7:14; 2: 361
Mattheus 7:19; 2: 669
Mattheus 7:24; 2: 455
Mattheus 8:1-4; 2: 350
Mattheus 8:26; 2: 350
Mattheus 8:28-34; 2: 350
Mattheus 8:30-33; 2: 127
Mattheus 9:1-8; 2: 350
Mattheus 9:12; 2: 511
Mattheus 9:18-26; 2: 350
Mattheus 9:27-31; 2: 350
Mattheus 9:32-38; 2: 350

Wijsheid 14:31; 2: 717
Wijsheid 16:13; 2: 524
Ecclesiasticus [= Jezus Sirach]; 2: 56
Ecclesiasticus 3:24; 2: 397
Ecclesiasticus 3:26; 2: 236
Ecclesiasticus 6:8; 2: 477
Ecclesiasticus 6 [= 6:8]; 3: 226
Ecclesiasticus 6:24-25; 2: 314
Ecclesiasticus 6:30; 2: 314
Ecclesiasticus 11:4; 2: 529
Ecclesiasticus 11:14; 2: 442
Ecclesiasticus 15:17; 2: 173
Ecclesiasticus 21:28; 2: 399
Ecclesiasticus 21:28-29; 2: 405
Ecclesiasticus 32:16; 2: 409
Ecclesiasticus 37:1; 2: 478
Ecclesiasticus 37:3; 2: 478
Ecclesiasticus 38:22; 2: 738
Ecclesiasticus 41:4; 2: 277

Mattheus 10:16; 2: 579
Mattheus 11:5; 2: 350
Mattheus 11:12; 2: 762 769
Mattheus 11:16; 2: 130; 3: 420
Mattheus 11:25; 2: 471
Mattheus 11:28; 2: 524
Mattheus 11:28-29; 2: 489
Mattheus 12:20; 2: 356
Mattheus 12:22; 2: 350
Mattheus 12:22-32; 2: 521
Mattheus 12:34; 2: 455
Mattheus 13:20-21; 2: 483
Mattheus 13:25; 2: 577
Mattheus 13:31-32; 2: 129
Mattheus 13:33; 2: 128
Mattheus 14:13-21; 2: 350
Mattheus 14:27; 2: 713
Mattheus 15:30-31; 2: 350
Mattheus 17:20; 2: 129
Mattheus 19:5; 2: 58 673
Mattheus 19:7 [= 19:5]; 3: 239
Mattheus 19:13-14; 2: 350
Mattheus 20:29-34; 2: 350
Mattheus 21:14; 2: 350
Mattheus 21:18-22; 2: 350
Mattheus 23:3; 2: 458
Mattheus 23:12; 2: 246
Mattheus 23:27; 2: 732

Mattheus 23:37; 2: 628
 Mattheus 24:43-44; 2: 129
 Mattheus 26:41; 2: 339 576 581; 3: 233
 Marcus 1:21-28; 2: 350
 Marcus 1:40-45; 2: 350
 Marcus 2:1-13; 2: 350
 Marcus 3:20-29; 521
 Marcus 4; 2: 483
 Marcus 4:30-32; 2: 129
 Marcus 4:39; 2: 350
 Marcus 6:5; 2: 350
 Marcus 6:30-44; 2: 350
 Marcus 7:37; 2: 350
 Marcus 8:22-26; 2: 350
 Marcus 8:34; 2: 361
 Marcus 9:14-29; 2: 350
 Marcus 10:46-52; 2: 350
 Marcus 11:12-26; 2: 350
 Lucas 1:52; 2: 320
 Lucas 2:29; 2: 283
 Lucas 3:9; 2: 669
 Lucas 3:16; 2: 336
 Lucas 4:4; 2: 308
 Lucas 4:23; 2: 246
 Lucas 4:25; 2: 349
 Lucas 4:33-37; 2: 350
 Lucas 5:12-16; 2: 350
 Lucas 5:17-26; 2: 350
 Lucas 6:7; 2: 455
 Lucas 6:20; 2: 324
 Lucas 6:37; 2: 202
 Lucas 6:45; 2: 455
 Lucas 7:22; 2: 350
 Lucas 7:32; 2: 130; 3: 420
 Lucas 8:24; 2: 350
 Lucas 9:6; 2: 350
 Lucas 9:12-17; 2: 350
 Lucas 9:62; 2: 360
 Lucas 10:18; 2: 583
 Lucas 11:4; 2: 483
 Lucas 11:9; 2: 191; 3: 207
 Lucas 11:14; 2: 350
 Lucas 11:34-35; 2: 267
 Lucas 11:35; 2: 267
 Lucas 12:20; 2: 499
 Lucas 13:6-9; 2: 350
 Lucas 13:19; 2: 129
 Lucas 13:20-21; 2: 128
 Lucas 13:24; 2: 361
 Lucas 13:34; 2: 628
 Lucas 14:11; 2: 246
 Lucas 14:16; 2: 674
 Lucas 14:16-20; 2: 680
 Lucas 14:20; 2: 680
 Lucas 15:11-24; 2: 699
 Lucas 16:16; 2: 769
 Lucas 17:6; 2: 129
 Lucas 17:11-19; 2: 350
 Lucas 18:14; 2: 246
 Lucas 19:9; 2: 729
 Johannes; 2: 44
 Johannes 1:4-5; 2: 351
 Johannes 2:1-12; 2: 350
 Johannes 3:8; 2: 487
 Johannes 3:19; 2: 343
 Johannes 3:20; 2: 342
 Johannes 4:13; 3: 234
 Johannes 4:13-14; 2: 595
 Johannes 5:1-15; 2: 350
 Johannes 5:24; 2: 646
 Johannes 5:28-29; 2: 763
 Johannes 6:1-15; 2: 350
 Johannes 6:35; 2: 595; 3: 234
 Johannes 7:24; 2: 734; 3: 243
 Johannes 8:1-11; 2: 480
 Johannes 8:12; 2: 336 351; 3: 217
 Johannes 8:34; 2: 326; 3: 216
 Johannes 9; 2: 350
 Johannes 11:1-46; 2: 350
 Johannes 12:24-25; 2: 751
 Johannes 14:6; 2: 724
 Johannes 18:36; 2: 419
 Johannes 20:12; 2: 769
 Handelingen 1:7; 3: 221
 Handelingen 2:37-38; 2: 587
 Handelingen 5:1-8; 2: 350
 Handelingen 9:1-9; 2: 263
 Handelingen 10:11-13; 2: 126
 Handelingen 11:18; 2: 126
 Handelingen 13:6-12; 2: 350
 Handelingen 13-28; 2: 263
 Handelingen 15:26; 2: 130
 Handelingen 17:25; 3: 220
 Handelingen 17:27-28; 2: 386
 Handelingen 17:28; 3: 394
 Handelingen 18:25; 2: 187

Handelingen 19:34-35; 2: 548
 Handelingen 19:35; 2: 541
 Handelingen 20:28; 2: 769
 Handelingen 26:14; 2: 167
 Handelingen 27:22; 2: 713
 Handelingen 27:25; 2: 713
 Handelingen 27:36; 2: 713
 Romeinen; 2: 44 588
 Romeinen 2:21; 2: 453; 3: 224
 Romeinen 6:6; 2: 761
 Romeinen 6:20; 2: 313; 3: 215
 Romeinen 6:22; 2: 313 729; 3: 215
 Romeinen 7:5; 2: 356
 Romeinen 7:22-23; 2: 431
 Romeinen 7:24; 2: 397
 Romeinen 7:24-25; 2: 520
 Romeinen 7:24 [= 7:24-25]; 3: 229
 Romeinen 8:14; 2: 125
 Romeinen 8:28; 2: 511
 Romeinen 8:35; 2: 723
 Romeinen 12:2; 2: 130 161 174
 Romeinen 12:3; 2: 396
 Romeinen 12:5; 3: 395
 Romeinen 12:11; 2: 488
 Romeinen 12:12; 2: 161
 Romeinen 12:15; 2: 643-644 651
 Romeinen 13:10; 2: 592
 Romeinen 13:12; 2: 343
 Romeinen 14:17; 2: 653
 1 Corinthiërs; 2: 23 44
 1 Corinthiërs 1:18; 2: 409
 1 Corinthiërs 1:23; 2: 263
 1 Corinthiërs 5:7; 2: 128
 1 Corinthiërs 7:1; 2: 626
 1 Corinthiërs 7:2; 2: 620 626
 1 Corinthiërs 7:5; 2: 207; 3: 208
 1 Corinthiërs 7:9; 2: 44 619-620 626; 3: 236
 1 Corinthiërs 7:22; 2: 320
 1 Corinthiërs 7:31; 2: 419; 3: 222
 1 Corinthiërs 7:34; 2: 620
 1 Corinthiërs 7:36-39; 2: 676
 1 Corinthiërs 8:2; 2: 236
 1 Corinthiërs 12:12; 3: 395
 1 Corinthiërs 12:27; 3: 395
 1 Corinthiërs 13:4-5; 2: 197
 1 Corinthiërs 13:7; 2: 197
 1 Corinthiërs 13:11; 2: 166; 3: 11 404
 1 Corinthiërs 15; 2: 278
 1 Corinthiërs 15:9; 2: 263
 1 Corinthiërs 15:36-44; 2: 756
 1 Corinthiërs 15:40-58; 2: 278
 1 Corinthiërs 15:49; 2: 729
 1 Corinthiërs 15:55; 2: 462
 1 Corinthiërs 15:54 [= 15:55]; 3: 225
 1 Corinthiërs 15:55-58; 2: 694
 2 Corinthiërs; 2: 44
 2 Corinthiërs 2:7; 2: 659; 3: 238
 2 Corinthiërs 2:10-11; 2: 659-660
 2 Corinthiërs 2:16; 2: 409; 3: 221
 2 Corinthiërs 3:2-3; 2: 221
 2 Corinthiërs 3:3; 2: 222
 2 Corinthiërs 3:17; 2: 314
 2 Corinthiërs 4:11; 2: 729
 2 Corinthiërs 4:17-18; 2: 645
 2 Corinthiërs 5:15-17; 2: 130
 2 Corinthiërs 5:17; 2: 761-762 769
 2 Corinthiërs 6:4; 2: 161
 2 Corinthiërs 6:15; 2: 659
 2 Corinthiërs 7:1; 2: 587
 2 Corinthiërs 7:9; 2: 587
 2 Corinthiërs 7:10; 2: 587; 3: 233 356
 2 Corinthiërs 7:11; 2: 587
 2 Corinthiërs 10:5; 2: 161
 2 Corinthiërs 11:3; 2: 557
 2 Corinthiërs 11:14-15; 2: 632
 2 Corinthiërs 11:14 [= 11:14-15]; 3: 236
 2 Corinthiërs 13:5; 2: 588
 Galatiërs 1:13-23; 2: 263
 Galatiërs 4:19; 2: 221; 3: 209
 Galatiërs 5:13; 2: 430; 3: 223
 Galatiërs 5:26; 2: 430
 Galatiërs 6:9; 2: 686; 3: 239
 Galatiërs 6:14; 2: 566
 Efeziërs 2:2; 2: 581 583
 Efeziërs 4:13; 2: 222
 Efeziërs 4:15; 2: 229
 Efeziërs 4:22-24; 2: 762
 Efeziërs 4:23; 2: 161
 Efeziërs 5:6; 2: 112
 Efeziërs 5:11; 2: 343
 Efeziërs 5:28; 2: 674
 Efeziërs 5:30; 3: 395
 Efeziërs 5:31; 2: 58 620 674
 Efeziërs 6:11; 2: 557
 Efeziërs 6:11-13; 2: 561
 Efeziërs 6:12; 2: 583
 Efeziërs 16:11-13; 2: 558

Filippensen 1:23; 2: 276 283 463 472;
 3: 213
 Filippensen 1:19; 2: 223
 Filippensen 2:3; 2: 430
 Filippensen 2:12; 2: 587-588
 Filippensen 2:13; 2: 180
 Filippensen 2:15; 2: 419
 Filippensen 3:2; 2: 127 601
 Filippensen 3:6; 2: 263
 Filippensen 3:14; 2: 687
 Filippensen 3:18-19; 2: 543
 Filippensen 3:19 [= 3:18-19]; 3: 230
 Filippensen 3:20; 2: 612
 Filippensen 4:8; 2: 112
 Kolossensen 3:4-5; 2: 729
 Kolossensen 3:9; 2: 764
 1 Thessalonicensen 4:3-4; 2: 209
 1 Thessalonicensen 4:12; 2: 343
 1 Thessalonicensen 5:19; 2: 278
 1 Timotheus 1:18; 2: 524
 1 Timotheus 2:2-3; 2: 130
 1 Timotheus 2:9; 2: 529
 1 Timotheus 5:9 [= 2:9]; 3: 230
 1 Timotheus 2:11-12; 2: 713
 1 Timotheus 3:5-6; 2: 612
 1 Timotheus 5; 2: 578
 1 Timotheus 5:13; 2: 582 718
 1 Timotheus 6:3-11; 2: 125
 1 Timotheus 6:6; 2: 700
 1 Timotheus 6:7; 2: 748; 3: 243
 1 Timotheus 6:8; 2: 299 701; 3: 214
 1 Timotheus 6:12; 2: 524
 2 Timotheus 2:5; 3: 218
 2 Timotheus 2:5-6; 2: 44 362-363
 2 Timotheus 2:26; 2: 606; 3: 235
 2 Timotheus 3:15-16; 2: 464
 2 Timotheus 4:7; 2: 524
 2 Timotheus 4:16-17; 2: 520
 Titus 2:11-12; 2: 670
 Hebreëen; 2: 568
 Hebreëen 6:19; 2: 167
 Hebreëen 10:22; 2: 524 724
 Hebreëen 10:36; 2: 161
 Hebreëen 12:7-8; 2: 566
 Hebreëen 12:8 [= 12:7-8]; 3: 232
 Hebreëen 12:10; 2: 256
 Hebreëen 12:16; 2: 632
 Hebreëen 13:4; 2: 216 622
 Hebreëen 13:5; 2: 700
 Hebreëen 13:14; 2: 612
 Hebreëen 13:15; 2: 187
 Jacobus 1:9-10; 2: 510
 Jacobus 1:9 [= 1:9-10]; 3: 228
 Jacobus 1:12; 2: 256 520; 3: 211
 Jacobus 1:17; 2: 387
 Jacobus 4:6; 2: 246
 Jacobus 4:10; 2: 246
 Jacobus 5:16; 2: 186
 Jacobus 5:17-20; 2: 350
 1 Petrus 2:15; 2: 455
 1 Petrus 3:3; 2: 529
 1 Petrus 3:7-8; 2: 216
 1 Petrus 4:2; 2: 118; 3: 392
 1 Petrus 4:3; 2: 118
 1 Petrus 4:8; 2: 196 202; 3: 208
 1 Petrus 5:2; 2: 430
 1 Petrus 5:5; 2: 245
 Petrus 1:5 [= 1 Petrus 5:5]; 3: 211
 1 Petrus 5:6; 2: 245 251
 1 Petrus 5:6-9; 2: 128
 1 Petrus 5:8; 2: 556; 3: 231
 2 Petrus 2:22; 2: 127
 1 Johannes 1:4-6; 2: 588
 1 Johannes 2:2; 2: 724
 1 Johannes 2:17; 2: 373
 1 Johannes 3:9; 3: 242
 1 Johannes 3:18; 2: 455
 1 Johannes 4:6-7; 2: 588
 1 Johannes 4:10; 2: 724
 1 Johannes 5:18; 2: 577
 Openbaring; 2: 613 689
 Openbaring 1:8; 2: 722
 Openbaring 2:10; 2: 257
 Openbaring 2:23; 2: 130
 Openbaring 3:5; 2: 769
 Openbaring 5:5; 2: 128
 Openbaring 6:11; 2: 769
 Openbaring 16:14-15; 2: 129
 Openbaring 20:1-2; 2: 129
 Openbaring 20:2; 2: 272
 Openbaring 20:4; 2: 723
 Openbaring 20:6; 2: 729
 Openbaring 21:4; 2: 769
 Openbaring 21:5; 2: 761 769; 3: 244
 Openbaring 21:6; 2: 722
 Openbaring 22:5; 2: 356
 Openbaring 22:13; 2: 722
 Openbaring 22:15; 2: 601

3 Register van namen en titels

In dit register van namen en titels staan achter de cijfers 1: 2: en 3: respectievelijk de verwijzingen naar de pagina's in deel 1, 2 en 3. Opgenomen zijn namen van personen, personen en hun werken, titels, verwijzingen naar God en de klassieke goden. Alleen de door Cats genoemde personen zijn kort toegelicht. Variante spellingen staan achter de namen. Niet opgenomen zijn de afzonderlijke uitgaven van de *Sinne- en minnebeelden*; zij worden ter sprake gebracht in hoofdstuk 2.3.

Abed-Nego	<i>De natura animalium</i> , III, 11; 2: 550
2: 423	<i>De natura animalium</i> , III, 16; 2: 550
Abraham, aartsvader, gehuwd met Sara	<i>De natura animalium</i> , IV, 10; 2: 124 535-536
1: 39; 2: 159-160	<i>De natura animalium</i> , VI, 57; 2: 607
Absalom, derde zoon van David	<i>De natura animalium</i> , VII, 44; 2: 124 535-536
1: 148; 2: 373	<i>De natura animalium</i> , VIII, 25; 2: 550
Abstemius (Laurentius)	<i>De natura animalium</i> , IX, 58; 2: 691
2: 558	<i>De natura animalium</i> , XI, 19; 2: 755
Achilles	<i>De natura animalium</i> , XII, 15; 2: 550
2: 63 254 261; 3: 399	<i>De natura animalium</i> , XIII, 18; 2: 312
<i>Acht-en-dertig konstige zinnebeelden</i>	<i>De natura animalium</i> , XVI, 2; 2: 312
2: 273	<i>De natura animalium</i> , XVII, 6; 2: 691
Acis, herder, beminde de nereïde Galatea	<i>Varia historia</i> , VIII, 15; 2: 469
1: 211; 2: 497 502	<i>Varia historia</i> , XIII, 33; 2: 740
Acrisius	Aelius Lampridius, Latijns geschiedschrijver (4e eeuw)
2: 390	1: 122-123; 2: 325-326 328
Acteon, jager uit Boeotië, bespiedde de badende Diana	<i>Scriptores historiae Augustae</i> ("Severus Alexander"), LII, 3; 2: 331
1: 199; 2: 474	Aelius Seianus
Adam, eerste mens zoals beschreven in <i>Genesis</i>	2: 248
2: 30 152 157 162 250	Aelius Spartianus
Addison	2: 45
2: 192	<i>Scriptores historiae Augustae</i> , V, 11; 2: 215
Adonis, jongeling, bemind door Venus	Aelius Verus
1: 16; 2: 38; 3: 392	2: 215
Aegistus (of Aegisthus), naam bij Ovidius	Aemilius (Paulus Aemilius Veronensis), historicus uit Verona (?-1529)
1: 253; 2: 575 580	2: 378; 3: 362
Aelianus (Claudius), Grieks schrijvende Romein (ca. 175-235)	<i>De rebus gestis francorum</i> , VIII, 2: 372
2: 545; 3: 359	Aeneas, Trojaanse held, zoon van Anchises en Venus
<i>De natura animalium</i> ; 2: 237 750	
<i>De natura animalium</i> , I, 32; 2: 343	
<i>De natura animalium</i> , I, 45; 2: 240	

- 1: 93 325; 2: 266 272 342 401 494 524
720
- Aeolus
2: 404
- Aerssens (C.)
2: 108 111; 3: 15 19
- Aertsen (Pieter)
'De kannekijker'; 2: 260
'Keukenstilleven met Christus en de
overspelige vrouw'; 2: 480
- Aeschines (van Athene), politicus
Contra Ctesiphontem, III, 158; 2: 355
- Aeschylus
2: 211
De vuurdragende Prometheus; 2: 210
- Aesculapius
2: 457
- Aesopus, fabeldichter (6e eeuw v. Chr.)
1: 332; 2: 61 200 203 217 329 333 434
523 550 599 635 638-639 702 714 733
740
- Afranius
2: 407 412
- Africanus, naam bij Martialis
1: 266; 2: 594
- Agamemnon, legendarische koning van
Mycene
2: 293 580
- Agathias
3: 362
- Agathius, bijgenaamd Scholasticus
2: 565
Historiarum libri quinque; 2: 571
Historiarum libri quinque, III, 12-13; 2:
572
- Agathocles, tiran van Syracuse (360/361-
289 v. Chr.)
1: 248-249; 2: 565 571; 3: 362
- Agrippa (Postumus)
2: 307
- Albertinus (Aegidius)
2: 199
Hirnschleiffer; 2: 180 203 636 642
- Albertus Magnus
De animalibus libri XXVI; 2: 768
- Alceus
2: 602
- Alciato (Andrea), Italiaans rechtsgeleerde,
humanist en emblematicus (1492-1550)
1: 23 128 158; 2: 48 68 70 140-141 273
280 331 340-341 395 402 444 492 590
612 757; 3: 357 362 364 376 380 395
397
Emblematum liber; 2: 60 80 120 125 290
398 653 697 715 741; 3: 333
Emblemata, XI; 2: 403
Emblemata, XXXVII; 2: 613
Emblemata, CVI; 2: 334
Emblemata, CXVII; 2: 168 704
- Alcibiades
2: 60 89 122-123 164; 3: 388
- Alcippe (of Archippe), echtgenote van
Sophocles
1: 313; 2: 697 704
- Alcmene
3: 400
- Aldrovandi (Ulyssis)
2: 771
De animalibus insectis libri VII; 2: 765
De piscibus libri II; 2: 343
- Alemán (Mateo)
Guzmán de Alfarache; 2: 579 583
Guzmán de Alfarache, I, 2, 4; 2: 584
Guzmán de Alfarache, II, I, 8; 2: 579
Ortografía Castellana; 2: 579
- Alessandro VI, zie Alexander
- Alexander, Alessandro VI, Rodrigo Bor-
gia (1431-1503); bisschop en paus van
1492-1503
1: 218-219; 2: 509-510 514-515; 3: 360
- Alexander de Grote, koning van Macedo-
nië (336?-323 v. Chr.)
1: 297; 2: 658 666; 3: 360
- Bucephalus, het paard van Alexander;
1: 345; 2: 760
- Allart (Johannes)
3: 54-55
- Alphaeus, riviergod
2: 421
- Alsted (Johannes Heinrich)
Encyclopaedia septem tomis distincta; 3:
366
- Amantius (Bartholomaeus)
Flores celebriorum sententiarum; 3: 361
- Ambrosius, Latijns kerkvader en bis-
schop (340-397)

- 1: 64-65 118-119 245; 2: 54 58 61 208-210 215 314-315 398 402 425 490 495 556-558 561 627-628 744; 3: 362-363
De Ioseph, IV, 5, 20; 2: 320
De sacramento regenerationis vel de philosophia; 2: 215
De virginitate; 1: 157 172
De virginitate, XI, 66; 2: 394
De virginitate, XVII, 108; 2: 419
Expositio Psalmi CXVIII, XX, 31; 2: 454
- Amman (Jost)
 2: 573
- Ammianus Marcellinus
 2: 545
Rerum gestarum libri qui supersunt, XXI, 15, 19; 2: 550
Rerum gestarum libri qui supersunt, XXV, 4, 2; 2: 166
- Ammon, zie Amnon
- Amnon (Ammon), zoon van David en Ahinoam, halfbroer van Thamar
 1: 129 139; 2: 336 342 359 365; 3: 357
- Amor, zie Cupido
- Amoris divini et humani antipathia*
 2: 71 189 200 211 224-225 248 259 263 270 292 303-304 317 329 352 376 399-400 434-435 492 502 580 598-599 601 610 649 727
Amoris divini et humani effectus
 2: 71
- Amphiaraios, legendarische ziener
 2: 558
- Amphitryo
 2: 145; 3: 400
- Amyot (Jacques)
 2: 366 424 547
- Amythaon
 2: 753
- Anacharsis
 2: 609
- Anacreon*
 2: 135; 3: 410
- Ananias
 2: 350
- Anaxagoras (van Clazomenae), Grieks wijsgeer, astronoom en mathematicus (ca. 500-428 v. Chr.)
 1: 165; 2: 388 408 413-414
- Anchises, vader van Aeneas
 2: 524
- Andromache
 2: 675 680
- Aneau (Barthélemy)
 2: 60 80 126 204 211; 3: 359 376-377 381
Imagination poetique (Picta poesis); 2: 210 217 636 642 752
- Anthologia Graeca (Anthologia Palatina)*
 2: 80 270 341 380 403 449 622; 3: 357
- Anthologia Latina*
 2: 165
- Antigonus van Carystus
Historiarum mirabilium collectanea; 2: 550
- Antiochus
 2: 282
- Antiochus VIII (Grypus)
 2: 536
- Antiochus Cyzicenus
 2: 536
- Antiphilos
 2: 449
- Antisthenes
 2: 190 328 331
- Antonides van der Goes (Johannes)
De Ystroom; 3: 364
- Antonii (Johannes)
 3: 350
- Antonius (Marcus), Romeins staatsman en veldheer (83-30 v. Chr.)
 1: 129; 2: 336 342 469
- Apame
 3: 422
- Aphrodite, zie Venus
- Apollo (Phoebus Apollo), Griekse (zonne)god en god van de muzische kunsten
 1: 79 127 187 343; 2: 84 141 144 243 248 334 340 451 758; 3: 46 49 204 398 400
Apollo of Ghesangh der Musen
 2: 137
- Apollodorus
 2: 493
- Apuleius (Lucius), Latijns schrijver en redenaar (125-175)
 1: 153 163 272-273; 2: 385 407 605
Apologia, VIII; 2: 550

- Apologia*, XII; 2: 412
Apologia, XIX; 2: 447 612
Apologia, LV, 1; 2: 202 457
Florida, II; 2: 625
Metamorphosen, IV, 28 - VI, 24; 2: 771
Metamorphosen, V, 18; 2: 232
Metamorphosen, IX, 1, 19; 2: 391
- Aratus
Phaenomena; 2: 213
- Arcerius (Joannes)
1: 26; 2: 27-28 144; 3: 25 400
- Arcerius (Joannes), zoon van Johannes
- Arcerius Theodoretus
2: 144-145
- Arcerius (Joannes), zoon van Paulus
- Arcerius
2: 144
- Arcerius (Johannes), zoon van Joannes
- Arcerius
2: 145
- Arcerius (Paulus)
2: 145
- Arcerius Theodoretus (Johannes)
2: 144
- Archilochus
2: 558 562
- Arentsen (Egbert), zie Arnoldus
- Arentsz. (Pieter)
3: 370
- Aresi (Paolo)
Imprese sacre con triplicati discorsi; 2: 584
695
*Liber de SS. papis, episcopis, religionum
fundatoribus*; 2: 580 689
- Arethusa
2: 421
- Arienszoon (Jacob)
3: 356
- Arion
2: 141; 3: 398
- Ariosto
2: 538
- Aristides
2: 753
- Aristodemus
2: 391
- Aristophanes
2: 753
- Aristoteles, Grieks filosoof (384-322 v.
Chr.)
1: 164 232 338; 2: 45 54 66 216 224 282
388 408-409 411 482 529 535 545 718
747-748 766 770; 3: 355 359
De caelo, II, 3 (286 A); 2: 388
De caelo, II, 9; 2: 654
Ethica Eudemia, I, 5, 14; 2: 413
Ethica Nicomachea, I; 1: 55
Ethica Nicomachea, I, 8 (1098 B); 2:
413
Ethica Nicomachea, I, 8, 10 (1099 A); 2:
194
Ethica Nicomachea, I, 10, 4-5 (1100 A);
2: 201
Ethica Nicomachea, VIII, 3, 1-3 (1156 A);
2: 754
Ethica Nicomachea, VIII, 9 (1160 A); 2:
536
Ethica Nicomachea, X, 8 (1178 A - 1179
A); 2: 413
De generatione animalium, II, 7, 35 (746
B); 2: 550
De historia animalium; 2: 237 340 579
765
De historia animalium, II, 11 (503); 2:
305
De historia animalium, V, 19 (551 A - 551
B); 2: 771
De historia animalium, V, 27 (555 A-B);
2: 607
De historia animalium, V, 30 (556 B); 2:
305
De historia animalium, V, 33 (558 A); 2:
691
De historia animalium, VI, 23 (577 A-B);
2: 692
De historia animalium, VIII, 2 (591 B 1);
2: 345
De historia animalium, VIII, 3, 4; 2: 343
De historia animalium, VIII, 12 (597 B);
2: 319
De historia animalium, VIII, 19 (602 A
12); 2: 345
De historia animalium, IX, 6 (612 A); 2:
550 561
De historia animalium, IX, 8 (613 B); 2:
550

- De historia animalium*, IX, 13 (CXLIII-CXLVII); 2: 241
- De historia animalium*, IX, 37 (620 B); 2: 448
- De historia animalium*, IX, 39 (622 B); 2: 583
- Metaphysica*, XII, 2: 388
- Metaphysica*, XII, 7; 2: 392
- De mirabilibus auscultationibus*, VII, 2: 550
- Physica*, VII (242 A); 2: 392
- Politica*, I, 3, 22 (1258a36); 2: 201
- Problemata*, XXX, 1 (954 A); 3: 417
- Rhetorica*, I, 9, 13; 2: 413
- Rhetorica*, II, 1: 200
- Rhetorica*, II, 12, 3-4; 2: 476
- Pseudo-Aristoteles
- De mundo*, 400 B; 2: 623
- Pet. Armil. lib. 8
- 1: 146
- Arnisaecus (Henning)
- 3: 363
- De iure connubiorum*; 2: 65
- De iure connubiorum*, I, 7, 67; 2: 624-625
- De iure connubiorum*, II, 4, 1; 2: 534
- De iure connubiorum*, III, 7, 11; 2: 481
- De iure connubiorum*, VI, 5, 5; 2: 707
- De iure connubiorum*, VI, 5, 23; 2: 715
- Arnoldus (Egbertus Arnoldus van Nunspeet, of Egbert Arentsen)
- 2: 16; 3: 45 414
- Arsaces
- 2: 320
- Artemis
- 2: 421; 3: 398
- Atalante, legendarische dochter van koning Schoeneus
- 1: 286-287; 2: 633 638
- Atropos
- 2: 167
- Attalus
- 2: 597
- Augurellus (Giovanni Aurelio Augurello), alchemist en Italiaans dichter (ca. 1440-1537)
- 1: 225; 2: 519-520
- Chrysopoeia libri III*; 2: 523
- Augustinus, Latijns kerkvader en bischop (354-430)
- 1: 82-83 118 190 221 227 244-245 334-335 348; 2: 54 58 120 175 180 192 215 246 257-258 320 331 380 391 400-401 452-453 458-459 490 496 510-512 521 529 557 736 743 754 770; 3: 264 363
- De civitate dei*; 2: 512
- De civitate dei*, I, 8; 2: 511 662
- De civitate dei*, IV, 1: 124
- De civitate dei*, IV, 3; 2: 326
- De civitate dei*, IV, 4, 25; 2: 666
- De civitate dei*, V, 8; 2: 390
- De civitate dei*, XXI, 5 en 7; 2: 670
- De civitate dei*, XLI, 8; 1: 220
- Confessiones*; 1: 178; 2: 433 684
- Confessiones*, I, 1; 2: 494 691
- Confessiones*, VI, 11, 19; 2: 431
- Confessiones*, VIII, 6, 15; 2: 431
- Contra Julianum pelagianum*, II, 7, 20; 2: 215
- De ecclesiasticis dogmatibus liber gennadio tributus*, XLVIII (al. 81); 2: 561
- Enchiridion*, XXIII, 91; 2: 763
- Ennarationes in Psalmos*, XXI, 1: 88
- Ennarationes in Psalmos*, XXI, 2, 4; 2: 257
- Ennarationes in Psalmum CXVIII*, IV; 2: 495
- Epistulae*, CXVIII, 3, 22; 2: 250
- In epistulam Joannis ad Parthos*, IX, 4, 2; 3: 422
- In epistulam Joannis ad Parthos*, IX, 4, 4; 2: 524
- Homiliae quinquaginta*; 2: 612
- Homiliae quinquaginta*, 3; 1: 274; 2: 606
- In Iohannis evangelium tractatus CXXIV*; 2: 342
- In Iohannis evangelium tractatus CXXIV*, XXI, 9; 3: 395
- In Matthaeum 27*; 1: 148; 2: 373
- Meditationes*, XXIX; 1: 154; 2: 387
- De natura et gratia*; 1: 340; 2: 749
- De ordine*, II, 3: 265
- De ordine*, II, 16 (44); 2: 406; 3: 422
- Quaestiones evangelicorum*; 2: 380
- Sermo*, VIII, 2; 2: 180
- Sermo*, XIII, 3; 2: 180
- Sermo*, XLVI, 27; 2: 735
- Sermo*, CXXVIII, 3, 5; 2: 314

- Sermo*, CLXIX (XI, 13); 2: 179
Sermo, CCLXIII; 2: 294
De sermone domini in monte libros duos, II, 2, 5; 2: 744
Sermones ('De verbis apostoli', 15); 1: 47; 2: 174
Tractatus in Iohannis, CVI; 1: 130
Tractatus in Iohannis, CVI, 6; 2: 337
- Pseudo-Augustinus
 2: 380
De obedientia et humilitate sermo; 2: 612
- Augustus (Gaius Julius Caesar Octavianus), Romeins keizer (63 v. Chr.-14 n. Chr.), zie ook Octavianus
 1: 188-189; 2: 319 452-453 620
- Ausonius (Decimus Magnus), Latijns dichter en docent in de welsprekendheid (ca. 310-ca. 395)
 1: 207 217 307; 2: 488 513 538 651 691 715; 3: 363
Epigrammata, XXII; 2: 508
Epigrammata, XL; 2: 684
Epigrammata, LVI; 2: 508
Sententiae septem sapientum, III, 65-66; 2: 494
Sententiae septem sapientum, X, 215-216; 2: 494
- Babrius
 2: 638
- Bacchus, god van de wijn
 1: 244; 2: 530 556 753
- Baerle (Suzanne van)
 2: 653
- Baïf
 1: 43; 2: 171
- Baïf (Jean Antoine de), Frans dichter (1532-1589)
 2: 178 227 230 585
- Baïf (Lazare de), Frans dichter (1496?-1547)
 2: 178 446
- Bailliu (Pieter), of Bailieu
 'Allemode school'; 2: 466
- Balbinus, naam bij Horatius
 1: 55; 2: 194
- Baldini (Bernardino)
 2: 727
- Balthasar
 1: 238; 2: 543
- Baptista, zie Johannes de Doper
- Bargagli (Scipione)
 2: 60 329 351 539; 3: 359
Dell' imprese; 2: 291 316 333
- Barlaeus (Caspar)
 2: 366-367 545-546
- Bartas (Guillaume Salluste du)
 1: 28; 2: 146-147 547 552 622 730
- Bartholomaeus (Heilige)
 2: 169 375
- Bartiens (A.)
 3: 35
- Bartius (Petrus)
 2: 492
- Basilius van Caesarea, Grieks kerkvader (ca. 330-379)
 1: 124-125 161; 2: 54 327 344 404
Adversus Eunomium, V, 2; 2: 397
Homilia in divites, 58 C; 2: 332
Homiliae IX in Hexaemeron; 2: 764
Homiliae IX in Hexaemeron, VIII, 8; 2: 770
Sermo ('De peccato'), VII, 511 C; 2: 332
- Bast (Pieter)
 2: 493
- Bastingius
 2: 215
- Batseba
 2: 273
- Baudartius (Willem)
Apophthegmata christiana; 2: 62 166 470 515 666-667; 3: 360 394
- Baudius (Dominicus), of Dominique
 Bauldier (1561-1613), pseudoniem: Latinus Pacatus
 2: 54 580
Dissertatiuncula super induciis belli Belgici;
 1: 254; 2: 575
- Baudoin (J.)
 2: 60
- Becon (Thomas)
The sicke mannes salve; 2: 472
- Beek (firma Van de)
 3: 415
- Bellarmino (Roberto)
 2: 191

- Bellay (Joachim du)
2: 50 192 414
L'Olive, x; 2: 573
- Bellona, godin van de oorlog
1: 296; 2: 140 203 658 664
- Belon (Pierre)
2: 736
La nature & diversité des poissons; 2: 344 552
- Beque der schrijffkonste*, zie Van Overbeke
- Berchorius (Petrus)
Reductorium morale; 2: 128
- Bergbo (Skogekär)
2: 563
- Bergh (Herman van den)
3: 342
- Bernardus van Clairvaux, Frans kerkle-
raar en kloosterstichter (1090-1153)
1: 52 112 256-257; 2: 54 58 189 308 356
362 421 577-578 589-592 645 652; 3:
362-363
Ad clericos de conversione, XXI, 37; 2: 423
De consideratione ad Eugeniam papam, 11,
13, 22; 2: 582
Epistulae, CXIII, 5; 1: 116; 2: 313
Epistulae, CXIV, 1; 2: 653
*Meditationes devotissimae ad humanae condi-
tionis cognitionem*, III, 7 (322); 2: 729
*Meditationes devotissimae ad humanae condi-
tionis cognitionem*, IX; 2: 582
In navitate sancti Ioannis Baptistae, 11; 3:
395
De septem donis spiritus sancti, 5; 2: 356
Sermones; 1: 142 169; 2: 417 622
Sermones, VII; 1: 136
Sermones in Psalmum 'Qui habitat', 9, 5;
2: 349
Sermones in Psalmum 'Qui habitat', 17, 3-
4; 2: 367
Sermones in quadragesima, 4, 4; 2: 186
Sermones super cantica canticorum; 1: 262
291-292; 2: 367 588
Sermones super cantica canticorum, 15, 3, 6;
2: 645
Sermones super cantica canticorum, 37, 6
(1403); 2: 592
Sermones super cantica canticorum, 49; 1:
290
Sermones super cantica canticorum, 49, 3, 7;
2: 644-645
- Beroaldus (Philippus), humanist uit
Bologna (1453-1505)
1: 277 290 343; 2: 651 767
Carmen de duobus amantibus; 2: 643
*Oratio habita in principio enarrationis Pro-
pertii continens laudes amoris*; 2: 617 759
- Besold(e) (Christophe), of Besoldus,
rechtsgeleerde en Duits historicus (1577-
1638)
2: 54 178
Axiomata philosophiae christianae; 1: 44;
2: 171
- Beuckelaer (Joachim)
2: 231
'Groentemarkt'; 2: 225
- Beust (Joachim von), Duits jurist en pro-
fessor in de rechten te Wittenberg (1522-
1597)
2: 54 678
Tractatus de iure connubiorum et dotium; 2:
678
Tractatus de sponsalibus et matrimoniis,
LXVI; 1: 302; 2: 672 678
- Beverwijck (Johan van)
2: 216 271 301 342 344 718
Heelconste; 2: 567
Schat der gesontheyt; 2: 27 114 219 309
348 449 471; 3: 341 421 424
Schat der ongesontheyt; 2: 117 250-251
567
*Van de uitnemendbeydt des vrouwelijcken
geslachts*; 2: 713
- Beyle (Pauline)
2: 62
- Beza (Theodore)
2: 25 57
Icones; 3: 339 344
- Bias
2: 331-332
- Bilderdijk (Willem)
3: 373 416
- Billy de Prunay (Jacobus de), of Billius
Prunaeus, abt van St. Michel in l'Hermitage
(1535-1581)
Anthologia sacra; 1: 115; 2: 312 318
- Bion van Borysthenes, leerling van

- Theophrastus en Xenocrates, filosoof en humoristisch schrijver (ca. 300 v. Chr)
1: 76-77; 2: 236-237 240-241
- Blaeu, zie Jansz (Willem Jansz Blaeu)
- Bles (David Joseph)
2: 617 623
'Verzint eer ge bemint'; 2: 212
- Bloemaert (Abraham)
2: 225 344 756
- Bloemaert (Hendrick)
2: 231
- Blom (Johannes)
3: 342
- Boccaccio (Giovanni)
2: 655
Decamerone, v, 1; 2: 767
Teseida, vii, 50, 1; 2: 656
- Bocchi (Achille)
Symbolicarum quaestionum de universo genere; 2: 737 745
- Bodecheer Benningh (Johan)
'Verschil tusschen Galathea en Cupido'; 2: 738
Leydsche oorlofdaghen; 2: 745
- Boeckhorst (Jan)
2: 376 382; 3: 367
- Boethius (Anicius Manlius Torquatus Severinus), Romeins staatsman, wijsgeer en dichter (ca. 480-524)
1: 80; 2: 308 650 731; 3: 360 362
De consolatione philosophiae, 11; 1: 308
De consolatione philosophiae, 11, prosa IV, 10-11; 2: 685
De consolatione philosophiae, 11, prosa IV, 53; 3: 419
De consolatione philosophiae, 11, v, 44; 2: 300
De consolatione philosophiae, 111, v; 2: 249
De consolatione philosophiae, 111, 1x; 2: 392
De consolatione philosophiae, 1v, 11, 1 en 4-5; 2: 244
- Boëthius à Bolswert
2: 730-731
- Boitet (Reinier)
2: 629
- Bol
3: 31
- Bol (Cornelis)
3: 410
- Bol (Jan)
3: 410
- Bol (Quirijn)
3: 410
- Bolte (Johannes)
2: 188
- Bolton
2: 215
- Bonaventura
2: 651
- Bonhomme (M.)
3: 376
- Bonifacius viii
Liber sectus decretalium, v, 12, 5, regula 8; 2: 355
- Boom (Jacob Reyerszoon)
2: 375
- Booth van Wesel (Dominicus)
2: 148
- Borch (Gerard ter)
2: 592
- Borch (Gesina ter)
2: 548
- Borcht (Johannes van der), zie a Castro
- Borcht (Pieter van der)
2: 466
- Boreel (Anna)
2: 151
- Boreel (Johan)
2: 139
- Borgia (Cesare), hertog van Valentinois, kardinaal van Valenza, genaamd 'Il Valentino' (1475-1507)
1: 218-219; 2: 510 514-515
- Boria (Juan de)
2: 60 737; 3: 359
Empresas morales; 2: 505 546 551 610 745
- Bormeester (A.)
Infidelitas, ofte ontrouwe dienstmaagt; 2: 380
- Bosch (J.)
2: 19 101; 3: 58
- Bosch (Jeroen)
'De verloren zoon'; 2: 755
- Bosch (Wilhelmus)

- 2: 16
- Bosio (A.)
2: 16
- Both (Maerten de), of Bot
2: 16; 3: 43 334
- Both (Adriaen Jansz de)
2: 16
- Bourgoingne (Antoon van), of Antonius a Burgundia
2: 316; 3: 369
Ghebrecken der tonghe (Linguae vitia & remedia); 2: 72 189 225 232 238 321 547
- Boutatts (G.)
2: 459
- Bradford (John), Engels protestants martelaar (1515?-1555)
1: 226; 2: 520 524
Een dialogue, oft t'samensprekinghe vanden staet van een christen mensche; 2: 524
- Brandt (M. Jz.)
3: 331
- Brant (Sebastian)
2: 120 199
Narrenschiff; 2: 695
- Braun
2: 368
- Bredero (Gerbrand Adriaensz.)
1: 20; 2: 107 135 137 139 260 370 477 491 602 622; 3: 204 397 410
Alle de spelen; 2: 107
'Boerengezelschap'; 3: 343
Griane; 2: 137
Groot lied-boeck; 2: 21 434
Klucht van de molenaer; 2: 294
Lucelle; 2: 287
Moortje; 2: 140 335 394 730 755
Voor-reden vande Sotheyt; 2: 147
'Wat dat de wereld is'; 2: 722
- Brekelenkam (Quiringh of Quirijn Gerritsz van)
'De aderlating'; 2: 322
'De linnennaaiers'; 2: 589
'De muizeval'; 2: 296
'De visschraper'; 2: 416
- Bremden (Daniël van)
3: 347
- Brest van Kempen
3: 415
- Brey (Jacobus Adriani), zie Cats
- Brisson
2: 241
- Brouërius van Nidek (Mattheus)
Zederyke zinnebeelden der tonge; 2: 221 255
- Bruck (Jacobus à)
Emblemata moralia & bellica; 2: 252 355
- Brueghel (Jan), de Oude (of Bruegel)
2: 26 35
- Brueghel (Pieter), de Oude (of Bruegel)
2: 260 330 636 641; 3: 342
'De alchemist'; 2: 501
'Gula'; 2: 635
'De konijnejacht'; 2: 506
'Strijd van vasten en vastenavond'; 2: 164
'Triomf van de Dood'; 2: 689
'De volkstelling van Bethlehem'; 2: 260
'De wijze en de dwaze maagden'; 2: 260
- Brueghel (Pieter), de Jonge (of Bruegel)
3: 348
- Bruggen (Gerard ter)
Verlichtery kunst-boeck; 2: 41
- Brune (Jan de), de Jonge
3: 374
Wetsteen der vernuften; 2: 74 285
- Brune (Johan de), de Oude
2: 86 116 216 302 371 622; 3: 381
Bancket-werck van goede gedagten; 2: 64 309 447 499 605; 3: 333
Emblemata of zinne-werck; 2: 21 40 99 122 176 209 248 295 309 513 544 628 652 766; 3: 348 360 377 384
Nieuwe wyn in oude le'er-zacken; 2: 64 361 455
Proverbia, of, de spreucken van Salomon; 3: 356
- Brunellus (Gregorius)
2: 169
- Bruno (Giordano)
Dialoghi metafisici, v; 3: 388
- Bry (Theodor de)
Emblemata secularia; 2: 279 295 459 501 609 682
- Bucephalus, zie Alexander de Grote
- Buchanan (George), Schots humanist en

- toneelschrijver (1506-1582)
 1: 154; 2: 391
Psalmorum Davidis paraphrasis, CIII; 2:
 387
- Budé (Guillaume)
 3: 389
- Buffon
 2: 241
- Bullinger
 3: 356
- Burg (Hermanus van den)
Verzameling van uitgekorene zin-spreuken;
 2: 73
- Burgundia, zie Van Bourgoingne
- Burmania (Georgius a)
 2: 153
- Busken Huët (Conrad)
 3: 373
- Buys (J.)
 3: 55
- Buys (Willem)
 3: 53 386
- Buysero (D.)
De bruiloft van Kloris en Roosje; 2: 679
- Buytewech (Willem)
 2: 592
 'Deftige vrijage'; 2: 610
- C. Maiores de Baptis.*
 1: 18 260; 2: 134 586; 3: 395
- Caesar (Gaius Julius), Romeins veldheer
 en staatsman (ca. 100-44 v. Chr.)
 1: 45 146-147; 2: 172 175 179 372; 3:
 354
De bello Alexandrino, 25, 4; 2: 379
- Calderón
 2: 380
- Callimachus
 3: 420
- Calliope
 3: 398
- Calraet (Abraham van)
 2: 382
- Calvo (Francesco)
 2: 70
- Calvijn (Johannes)
 2: 16 58 187 210 215 299 414 465 582
 626 713 718 751 765; 3: 363
- Institutio christianae religionis*; 2: 65 621
Institutio christianae religionis, I, XV, 3; 2:
 723
Institutio christianae religionis, II, II, 11;
 2: 250
Institutio christianae religionis, II, II, 27;
 2: 179
Institutio christianae religionis, II, VIII,
 41; 2: 168
Institutio christianae religionis, II, VIII,
 43; 2: 215 626
Institutio christianae religionis, II, XVI, 1;
 2: 652
Institutio christianae religionis, III; 2: 130
Institutio christianae religionis, III, IX, 4;
 2: 723
Institutio christianae religionis, III, IX, 5;
 2: 469
Institutio christianae religionis, IV, XII, 28;
 2: 627
Institutio christianae religionis, IV, XIII, 3;
 2: 168
Institutio christianae religionis, IV, XIX,
 34; 2: 168
- Camden (William)
Remains concerning Britain; 2: 231
- Camena
 2: 144
- Camerarius (Joachim)
 2: 60-62 68 82 199 339-340 551 563 695
 737 745 770; 3: 362 366 373
*Symbolorum & emblematum ex animalibus
 quadrupedibus*; 2: 203 269 328 500 546
 552 714
*Symbolorum & emblematum ex aquatilibus
 et reptilibus*; 2: 343 345 444 449 689
*Symbolorum & emblematum ex re herba-
 ria*; 2: 250 539 751
*Symbolorum & emblematum ex volatilibus
 et insectis*; 2: 238 316 609 764
- Camerarius (Juan Philippus)
Operae horum subcisivarum; 2: 505
- Camilli (Camillo)
Imprese illustri di diversi; 2: 250 648 654
 726
- Campagne (H.C.A.)
 2: 19; 3: 56
- Campen (Jacob van)

- ‘Portret van Constantijn Huygens en Suzanne van Baerle’; 2: 653
- Canens
2: 237
- Canova
‘Amor en Psyche’; 2: 771
- Capaccio (Giulio Cesare)
2: 60
Delle imprese trattato; 2: 203 322 333 449 517 538 546
- Capellanus (Andreas)
De amore, I, III, 1; 2: 365
- Caraffa (Giampetro)
2: 120
- Cardanus (Hieronymus), Italiaans medicus, wiskundige en wijsgeer (1501-1576)
2: 54 61 68 82 250 252-253 646 650; 3: 359
De subtilitate; 2: 247; 3: 362
De subtilitate, II; 1: 277; 2: 616 622
De subtilitate, VIII; 1: 289
De subtilitate, XVIII; 2: 643
- Cartari (Vincenzo)
Imagini delli dei de gl’antichi; 2: 280 284 423 426 671
- Casado del Alisal
2: 667
- Cassandra
2: 580
- Cassiodorus (Flavius Magnus Aurelius Senator), Romeins staatsman en schrijver (ca. 480-ca. 575)
1: 293; 2: 472 588 592; 3: 362
Expositio psalmodum; 1: 196; 2: 463
De institutione divinarum litterarum; 2: 653
- Cassius Dio Cocceianus, Grieks geschiedschrijver (ca. 155-235)
1: 147 183 309; 2: 372 379 441 686; 3: 360
Historia Romana; 2: 447
Historia Romana, XXXVI, XXXV, 1; 2: 692
Historia Romana, XLVIII, XXIV, 27; 2: 342
Historia Romana, XLIX, 32; 2: 342
Historia Romana, I, 5; 2: 342
Historia Romana, LII, XXXV, 4; 2: 447
- Castalius
2: 572
- Castelein (Matthijs de)
Diversche liedekens; 2: 230
- Castiglione (Baldassar)
Het boek van de hoveling; 2: 455
Het boek van de hoveling, II, 1-3; 2: 299
Het boek van de hoveling, IV, 6; 2: 667
Het boek van de hoveling, IV, 46; 2: 458
Het boek van de hoveling, IV, 49; 2: 168
- Castor
2: 446
- Castro (Johannes à), of Jean van der Borcht
De onghemaskerde liefde des hemels; 2: 456
Zedighe sinne-beelden; 2: 72 248
Catechismus romanus
3: 395
- Cato, Marcus Porcius Cato Uticensis, maior (234-149)
1: 25 325; 2: 142 271 343; 3: 360 399
Dicta Catonis; 2: 42
[*Ethica Ludulphi*]; 3: 396
- Cats (Jacob), ook als I.F. (= Iacobus Felinus), Iacobus Felisius en Iacobus Adriani Brey
passim
Aenmerckinghe op de tegenwoordige steertsterre; 2: 436 686 761; 3: 354 357
Alle de wercken (1655); 2: 16-17 19 40 79 93-94 610 681; 3: 38 193 335
‘Argumentum Phyllis & Anna’; 2: 110; 3: 26
Disputatio de actionibus; 3: 399
Emblemata moralia et aeconomica; 2: 70 95 110 124 352 475 626 642; 3: 26-29 48 347 380
‘Galathee ofte harder minne-klachte’; 2: 110; 3: 26-27 41 49-50 52-53 334 347
Hof-gedachten; 2: 85 284 629; 3: 378
Houwelyck (1625); 2: 17 20 37-38 48 61 89 109-111 167 180 182 230 259 318 386 424 467 532 619 622 628 675-676 680 714; 3: 30-31 55 334-335 344 347 351 376 380 386 409
Invallende gedachten; 2: 85; 3: 378
Klagende maeghden (1633); 2: 7 102 177 211 292 364 376 400 533 599 738; 3: 49-

- 50 52-53 286
Maechden-plicht / Maeghden-plicht / Officium puellarum (1618); 2: 8-9 15-17 26 28 65 68 73 86 95 108 138 146 148-149 151 169 259 357 444-445 449 482 531-532 585 614 620-621 626 628 665 680 683 730; 3: 14 17 19 21 23 34-35 37-38 41-43 45 331-333 335 346 360 364 372 380 384
Proteus ofte minne-beelden verandert in sinne-beelden (1627); passim
Self-stryt (1620); 2: 9 16-17 40 110 147 150; 3: 17 19 21 23 26-28 30-31 33-35 37 41-43 45 49-50 52-53 334 364 384
Silenus Alcibiadis sive Proteus (1618); passim
Sinne-beeld ... des christelijcken self-stryts; 3: 23 27 34 45
Sinne- en minnebeelden; passim
Sinnreiche Wercke und Gedichte; 2: 19
Slaapeloose nachten; 3: 51
‘Het Spaens heydinnetje’; 2: 232 248 350 404 516 527 597
Spiegel van den ouden ende nieuwen tijdt (1632); 2: 17 27 37-38 40 45 62 85 87 89 116-117 121 152 159 167-168 176 193 195 201 203 212 227 232 239 249 252 256 272 280-282 284 295 301 306 331 360 366 370 377 389 399 401-402 432 434 437 451 464 467 477 482-483 502 517 533-535 538 548 563-564 570 573 576 582 611 614 617 623-624 653 665 695 706 716 753 767; 3: 48 58 334 341 343-345 347 349 360-361 363 375-376 379-382
Tachtig-jarighe bedenckingen; 2: 407 466
Tooneel van de mannelijcke achtbaerheyt (1622); 2: 9 17 110; 3: 17 19 21 23 26-27 30-31 33-35 37 41-43 45 49-50 52-53 55 334
Twee en tachtig-jarig leeven; 2: 8 118 516 629; 3: 51 355 399
('s Werelts begin, midden, eynde, besloten in den) Trou-ringh (1637); 2: 17 248 343 740 746; 3: 51 347 363 393 740 746
Cats (Elisabeth Cats-van Valckenburgh), zie Van Valckenburgh
Cats (Salome) 2: 153
Catullus, Romeins dichter (1e eeuw v. Chr.)
1: 24 289; 2: 49 74 142 402-403 532 643 651; 3: 350
Carmina; 3: 398
Carmina, 11, 1-6; 2: 446
Carmina, L, 14-15; 2: 741
Carmina, LXI; 2: 680
Carmina, LXII, 39-48; 2: 531
Carmina, LXVI, 125-128; 2: 446
Carmina, LXXXVI; 2: 740
Carmina, LXXXVI, 4; 2: 715
Caures (Jean des)
Œuvres morales; 3: 361
Caussin (Nicolas)
De symbolica Aegyptiorum sapientia; 2: 735
Cebes 2: 463
Ceres 3: 48
Cham, zoon van Noach 3: 339
Chariclea, naam bij Heliodorus 1: 140; 2: 359 366
Charon 2: 283; 3: 258
Chaucer (Geoffrey)
Canterbury tales; 2: 506
Cheiron (Chiron), wijze centaur, onderwezen door Apollo en Artemis 1: 79; 2: 243
Chimon 2: 767
Chion 2: 588
Christus (Jezus, Heere Jezus, Servator, de Zaligmaker, de Waarheid)
1: 12-14 17 40-41 59 70 100-101 130-131 136-137 143 196 203 250 262 293 298-299 305 310 328-329 340 346-348; 2: 54 115 123 128-130 133 161 198 222-223 228-229 262 276 278 294 320 322 326 336-338 342 349 351 355-356 362 402 419 458 463 471 478-479 490 513 520 566 572 582 588-589 595 640 645 659-660 663 670 680 687 694 720 723-

- 724 729 749-751 757 762-763 765; 3:
257 259 389 395 420 422
- Chrysostomus, Grieks kerkvader en
patriarch van Constantinopel (ca. ca. 344-
407)
1: 40 50 253 280-281 322; 2: 54 167 572
620-621 712 717 742; 3: 363
Commentariorum in evangelium Matthaei;
1: 100
Commentariorum in evangelium Matthaei
(‘Ex cap. XIX, homilia XXXII’); 2: 627
Commentariorum in evangelium Matthaei
(‘Ex cap. XXI, homilia XL’); 2: 574
De compunctione; 1: 190
De compunctione, 1, 10; 2: 454
Homiliae de inventione crucis; 2: 627
*In epistolam Pauli ad Corinthos postero-
riorem, homiliae XXX, XII*; 2: 160
In Matthaenum homiliae, IV, 9; 2: 273
In Matthaenum homiliae, XXV, ex cap. 10,
28; 2: 277
In Matthaenum homiliae, XLII, ex cap. 22,
32; 2: 184
*De verbis Essaiae vidi Dominum sedentem
in throno excelso*; 2: 197
- Cicero (Marcus Tullius Cicero), Romeins
staatsman, redenaar en schrijver (106-43
v. Chr.)
1: 99 123 199 205 207 219 242-243 266-
267 278-279; 2: 45 51-52 54 61 276 278-
280 325-326 328 332 475 479 488 509
523 547 555 560 595 618; 3: 354-355
360 364
Academica; II, XXIX, 95; 2: 664
In M. Antonium oratio philippica, II,
XXVII, 65; 2: 740
De amicitia, XVII, 64; 2: 483
Pro M. Caelio oratio; 1: 109 241
Pro M. Caelio oratio, XVIII (42); 2: 554
Pro M. Caelio oratio, XIX (44); 2: 297
In L. Calpurnium Pisonem oratio, I, I; 2:
625
De divinatione, II, XIV, 33; 2: 654
Epistulae ad familiares, IV, IX, 2; 2: 494
Epistulae ad familiares, VI, XI, 2; 2: 600
Epistulae ad Quintum fratrem, I, I, V
(15); 2: 560 727
Epistulae ad Atticum, VII, VII, 7; 2: 435
- De finibus bonorum et malorum*, II,
XXVIII, 91; 2: 308
De finibus bonorum et malorum, IV, VII
(18); 2: 482
De finibus bonorum et malorum, IV, 72; 2:
282
De finibus bonorum et malorum, V, 89; 2:
282
De legibus, I, VI (19); 3: 339
De natura deorum; 2: 613
De natura deorum, I, 35; 2: 194
De officiis, I, V (15); 3: 339
De officiis, I, XIII (41); 2: 560
De oratore; 2: 66
De oratore, I, X, 40; 2: 743
De oratore, I, LIII, 227-228; 2: 743
De oratore, III; 1: 224
De oratore, III, II (7); 2: 519
De oratore, III, XLII (167); 3: 364
Paradoxa stoicorum, 8; 2: 331
Paradoxa stoicorum, 35-36; 2: 486
Paradoxa stoicorum, 51-52; 2: 332
De republica, III, XIV (24); 2: 666
De republica, III, 40; 2: 308
De senectute; 1: 98; 2: 283
De senectute, XIV, 47; 2: 166
De senectute, XIX, 71; 2: 276 282
Pro Sexto Roscio Amerino, XL, 116; 2:
515
Pro Sulla, XXVIII, 79; 2: 766
Tusculanae disputationes, I, XXXIV-XXXV
(83-85); 2: 470
Tusculanae disputationes, I, XXXVIII (91);
2: 470
Tusculanae disputationes, III, XI, 25; 2:
613
Tusculanae disputationes, IV, 16; 2: 652
Tusculanae disputationes, IV, XXXIII (70);
2: 482
Tusculanae disputationes, IV, XXXV (75);
2: 193
Tusculanae disputationes, V, (61); 2: 249
Tusculanae disputationes, V, XXII (63); 3:
339
- Cipelli Egnazio (Giovanni Battista)
*De exemplis illustrium virorum Venetae
civitatis*, VII, II; 2: 505
- Circe

- 2: 237
- Claudianus (Claudius), Latijns dichter
(4e-5e eeuw n. Chr.)
1: 265 344; 2: 54 366 453 599 768; 3:
360
Carmina, I, 40-41; 2: 425
Carmina, I, 42-43a en 48-49a; 2: 741
In Eutropium, I, III; 2: 166
In Eutropium, I, 181; 2: 760
De nuptiis Honori Augusti; 1: 140
De nuptiis Honori Augusti, IV, 7-10; 2:
359
*Panegyricus de quarto consulatu Honorii
Augusti*, 248, 250-251a en 252b-254; 2:
594
*Panegyricus de quarto consulatu Honorii
Augusti*, 300-301; 2: 458
- Clemens van Alexandrië
Paedagogus, II, x; 2: 771
- Clenell (Luke)
2: 473
- Cleon
2: 692
- Cleopatra, Egyptische koningin, minna-
res van Caesar en Antonius (?-30 v. Chr.)
1: 129; 2: 336 342 536 639
- Clotho
2: 167
- Clutius (Theodorus)
Van de byen; 2: 242
- Clytaemnestra
2: 446 580
- Cock (Hieronymus)
2: 641
- Codde (Pieter)
2: 303
'Jonge man met een pijp'; 2: 311
'De terugkeer der jagers'; 2: 551
- Cohen (Gebroeders E. en M.)
3: 415
- Collings (A.)
3: 336
- Columbus (Samuel)
Orde-Sköttsel; 2: 297 394
- Columella (Lucius Iunius Moderatus)
De re rustica, I, VI, 3; 2: 320
De re rustica, IV, XIV, 3; 2: 539
De re rustica, XI, III, 63; 2: 766
- Comes (Natalis), of Natale Conti
Mythologiae sive explicationis fabularum;
2: 126
- Comicorum Graecorum sententiae*
2: 366
- Comicorum Latinorum sententiae*
2: 215; 3: 366
- Coninckx (S.M.)
2: 638
- Conscience (Hendrik)
3: 373
- Cool (P.)
2: 507
- Coomans (Johanna)
3: 40 42 44-45 378
- Coornhert (Dirck Volckertsz)
2: 66 370 591
'De dwaasheid van twist' (naar Thi-
baut); 2: 436
'De dwaasheid van zinnelijke begeerte'
(naar Thibaut); 2: 436
*Recht ghebruyck ende misbruyck van
tydlycke have*; 2: 655; 3: 358
Zedekunst dat is wellevenskunste; 2: 215
578 732; 3: 381
- Cornelis (Geertruidt)
2: 150
- Cornelisdr (Cathalina)
2: 146
- Corpus iuris civilis*, zie Justinianus
- Corrozet (Gillis)
2: 60 178; 3: 359
Hecatographie; 2: 411 559 598 663; 3:
367
- Cosmo
2: 546
- Costalius (Petrus), of Pierre Coustau
2: 60 210; 3: 359
Pegma (Le pegme); 2: 211 218 609 614
648 662 665 670
- Coster (Samuel)
2: 331
Isabella; 2: 137
- Cotton (J.)
Salomons prophetie; 2: 150
- Coustau, zie Costalius
- Covarrubias Orozco (Sebastián de)
2: 199 738; 3: 338 359

- Emblemas morales*; 2: 60 123 175 203
210 217 241 316 329 459 492 745; 3:
390
- Cramer (Daniel)
Octoginta emblemata moralia nova; 2: 335
405 459
- Cranach (Lucas), de Jongere
'Caritas'; 2: 280
- Crescenzi (Piero de)
In commodum ruralium; 2: 294
- Croesus, laatste koning van Lydië
1: 148; 2: 373 591
- Cupido (Amor, de gevleugelde god, het
(minne)wicht, de lekker, Venus kind,
Venus wicht, Venus zoon, wrede jongen)
1: 3 10-11 15-16 19-22 43 55 62 79 109
115 193 205 217 241 283 325 337 343;
2: 12 23 26-27 38-39 41 59 71 78-81 83
107-108 114-115 119-120 125 132 135
137-138 140 142 148 152 170-171 178
180 193 205 230 234 247 253 258-259
263-264 268-270 273-274 278 280 291
295-297 303 310 329 341 350 381 383
389 428 433-434 446 455-456 459 467
486 490 507-508 512-513 532 553 574
580 582-583 611 614 626 630 647 671
676-677 682 719 726 746 758 763 767
771; 3: 9 11 20 28 32 36 39 51 202-204
245-246 340-341 345 347 358 392 412
- Curtius (Quintus Curtius Rufus), Latijns
schrijver (waarschijnlijk 1e eeuw n. Chr.)
1: 255 333 345; 2: 54 576 734 760
Historiarum Alexandri magni Macedonis,
VII, VIII, 15; 2: 581
Historiarum Alexandri magni Macedonis,
VIII, IV, 24; 2: 768
Historiarum Alexandri magni Macedonis,
X, I, 6; 2: 742
- Custos (Raphael)
2: 731
- Cypraeus (Paulus), of Coppersmit, Deens
geleerde en diplomaat (1536-1609)
2: 54 62 365-366 469 534 651 674 704;
3: 360
De connubiorum iure, 1: 140; 2: 65 190
513 673; 3: 362
De connubiorum iure, v; 1: 302; 2: 678
De connubiorum iure, v, § 3, 12; 2: 691
- De connubiorum iure*, v, § 10, 6; 2: 359
De connubiorum iure, v, § 12, 3; 2: 678
De connubiorum iure, VII; 1: 289
De connubiorum iure, VII, § 7, 2; 2: 643
De connubiorum iure, IX; 1: 313
De connubiorum iure, IX, § 8, 6-7; 2: 696
De connubiorum iure, XIII, § 75, 5; 2: 624
- Cyprianus (Thasius Caecilius Cyprianus)
De bono pudicitiae, 11; 2: 537
Epistulae, LXXIII, 9; 2: 435
De habitu virginum, 12; 2: 537
- Cyrus
3: 420
- Daamen (D.A.)
3: 58
- Dale (Jan van den)
3: 334
- Dalen (Cornelis van), de Oude
3: 401
- Dalen (Daniel van den)
3: 48
- Dalida (Dalila / Delila), Filistijnse vrouw,
minnares van Samson (Simson)
1: 129; 2: 265 336 342
- Damme (Andries van)
3: 48
- Damocles, hoveling van Dionysius van
Syracuse (4e eeuw v. Chr.)
1: 81; 2: 244 249
- Danaë, moeder van Perseus bij Zeus
1: 151; 2: 384 390
- Daniël, profeet
1: 13
- Dans (Johan van)
2: 448
- Dante Alighieri
La divina commedia, X, 124-126; 2: 762
- Daphne, nimf, dochter van de riviergod
Peneus
1: 187; 2: 451
- Darius
3: 249
- Datheen (Petrus)
3: 357
- Davent (L.)
2: 280
- David, koning van Israël, opvolger van

- Saul
1: 94-95 310 340-341; 2: 268 273 342
686-687 693 749 755
- David (Johannes)
2: 69
Christeliicken waersegher; 2: 188 203 272
559
Duodecim specula deum; 2: 203
- De la Perrière, zie Perrière
- Decker (Paulus Geleynssen)
3: 46
- Delff (Willem Jacobsz)
3: 50 414
- Delila, zie Dalida
- Delrio (Martinus Antonius), of Del Rio /
- Debrio, jurist en historicus, jezuïet (1551-1608)
2: 54 502; 3: 363
Disquisitionum magicarum, 1, v; 1: 212;
2: 498
Disquisitionum magicarum, 1, v, 4; 2: 523
- Demetrius
2: 693
- Demetrius, zeerover
2: 666
- Demetrius, zilversmid
1: 236; 2: 541 548
- Democritus, natuurfilosoof en moralist
uit Abdera (ca. 460-ca. 370)
1: 43 317; 2: 170 176-177 182 700 706
- Demosthenes
1: 17; 2: 54 66 133
- Dene (Eduard de)
2: 635-636; 3: 358 377
De warachtighe fabulen der dieren; 2: 60
122 199 217 307 381 444 562-563 569
599 634 697; 3: 387
- Dentatus (M. Curius)
2: 308
- Derudder (G.)
2: 50
- Despèches
2: 280
- Deus, zie God
- Deyster (Hendrik van der)
3: 54 386
- Deyster (Jacobus van den)
3: 342
- Deyster (Jan van der)
3: 52 386
- Deyster (Wed. en zoon van Jan van der)
3: 386
- Diana (Artemis), godin van de jacht; zij
veranderde Acteon in een hert
1: 199; 2: 474-475
- Diana van Efeze
2: 541 548
- Dido, legendarische stichteres en konin-
gin van Carthago, verliefd op Aeneas
1: 93 128-129 325; 2: 249 266 272 336
342 720
- Didymus van Alexandrië
2: 404
- Diederichs (Gebroeders)
3: 55
- Diepenbeek (A. van)
2: 72
- Dietrich (F.)
2: 329
- Digesta*, deel van het *Corpus iuris civilis*.
Zie ook Justinianus
1: 303; 2: 65 354 673 675
Digesta, 1, 2, 1; 2: 214
Digesta, 1, 3, 24; 2: 586
Digesta, 11, 14, 27, 2; 2: 347
Digesta, XLVI, 3, 80; 2: 742
Digesta, XLVIII, 2, 7, 3; 2: 355
Digesta, L, 17, 35; 2: 742
Digesta, LXI, 1, 26, 1; 2: 679
- Dillherr (Johann Michael)
Himmel und Erden, 2: 72 200 225 248
270 304 580
- Dinothius (R.)
*De rebus et factis memorabilibus loci commu-
nis historici*; 3: 361 365
- Dio, zie Cassius Dio
- Diodorus Siculus
Bibliotheca, 1, LXIII, 3; 2: 734
Bibliotheca, 1, LXIV, 14; 2: 740
- Diogenes van Sinope, cynisch filosoof
(ca. 404-ca. 323 v. Chr.)
1: 253 274-275; 2: 575 607 613
- Diogenes Laertius, biograaf (eind 2e,
begin 3e eeuw n. Chr.)
1: 122 218; 2: 45 509 514; 3: 360
De vitis philosophorum; 2: 61 609

- De vitis philosophorum*, I, 58; 2: 615
De vitis philosophorum, I, 59; 2: 665
De vitis philosophorum, I, 79-80; 3: 420
De vitis philosophorum, I, 88; 2: 331
De vitis philosophorum, II, 8; 2: 414
De vitis philosophorum, II, 15; 2: 414
De vitis philosophorum, II, 69; 2: 611
De vitis philosophorum, II, 86; 2: 470
De vitis philosophorum, II, 115; 2: 331
De vitis philosophorum, IV, 7; I: 76; 2: 236
De vitis philosophorum, IV, 50; 2: 240
De vitis philosophorum, VI, 1; 2: 53
De vitis philosophorum, VI, 6; 2: 325
De vitis philosophorum, VI, 23; 2: 613
De vitis philosophorum, VI, 51; 2: 575
De vitis philosophorum, VII, 5; 2: 179
De vitis philosophorum, VIII, 27; 2: 414
De vitis philosophorum, X, 6; 2: 414
De vitis philosophorum, X, 11; 2: 414
De vitis philosophorum, X, 136 en 139-154; 2: 414
Dion
3: 420
Dione, moeder van Venus (soms aan haar gelijkgesteld)
2: 142 423 664 766; 3: 399
Dionysius, tiran van Syracuse (405-367 v. Chr.), of diens zoon die in 367 zijn vader opvolgde
1: 81; 2: 244 249
Dionysius van Halicarnassus, zie Halicarnassus
Pseudo-Dionysius de Areopagiet
2: 436
Dionysus
3: 388
Dodonaeus (R.)
2: 119 422-423
Cruydt-boeck; 2: 224 307 415 423 479 484 522
Dolce, zie Pittoni
Dolet (Stephan)
Phrases et formulae linguae latinae elegantiores; 3: 361
Doomer (Lambert)
‘Herder en herderin’; 2: 225
Donne (John)
2: 427
‘The extasie’; 2: 676
Doreslaer (Abraham a)
3: 357
Doricha, courtesane
2: 739
Doris
2: 335 419 425
Dorp (Martin)
3: 389
Dou (Gerard)
‘Jonge vrouw aan de kaptafel met kamenierster’; 2: 317
‘Keukeninterieur met meisje en kind’; 2: 481
‘Meisje dat uien hakt’; 2: 481
‘Meisje met muizeval’; 2: 296
‘Meisje met papegaai’; 2: 317
Douza (Janus), of Dousa
3: 410
Halcedonia; 2: 192
Drexelius (J.)
2: 16
Drummond of Hawthorden (William)
2: 654
Drusius
2: 61
Drusus (Marcus Livius Drusus)
2: 338 343
Dryden
2: 74
Dürer (Albrecht)
2: 641
Duikerius (Joannes)
2: 536
Echo, bergnimf uit Boeotië
1: 49-52; 2: 182-184 186-191 237 435;
3: 365
Eembd (G. van der)
2: 218
Elger (Willem den)
2: 71 570 573 580 599 610 649; 3: 369
Ongemaskerde liefde des hemels; 3: 369
Zinne-beelden der liefde; 2: 200 211 225 248 259 292 304 352 376 435 459 492 502
Elias (Elia), de profheet

- 1 136-137; 2: 349-350
 Elisa (Elisaeus), leerling van de profeet
 Elias
 1: 136-137; 2: 349-350
 Ellemeet, zie De Jonge van Ellemeet
 Elymas (Bar-Jezus), profeet
 1: 136-137; 2: 349-350
 Elzevier (Daniel)
 3: 337
 Emanuel (A.)
 3: 415
 Empedocles
 3: 394
 Engelbert II van Nassau (Graaf)
 2: 750
 Engelgrave (H.)
 2: 764; 3: 370
Caeleste Pantheon, sive caelum novum; 2:
 225 539
Caelum empyreum in festa et gesta sanctorum; 2: 72 259 738
Lux evangelica; 2: 189 376 765; 3: 377
 Ennius
 2: 194 483
 Eos, godin van de dageraad
 2: 581
 Epictetus, Grieks stoïcijns filosoof (55-ca.
 135 n. Chr.)
 1: 45 98-99 152-153 267; 2: 45 53 61
 123 129 172 174 182 276 278 280 282-
 283 385 468 595
Diatribae, II, 1, 14-17; 2: 463
Diatribae, IV, VIII, 35-40; 2: 282
Encheiridion, 39; 2: 600
Encheiridion, 43; 2: 178
Le manuel d'Épictète; 1: 98 152-153; 2:
 385
 Epicurus, Grieks filosoof (341-270 v.
 Chr.)
 1: 165; 2: 283 308 408 414 706
 Erasmus (Desiderius), Nederlands huma-
 nist (1469-1536)
 1: 49 64; 2: 45 89 122 190 192 208 251
 306 398 414 552 571 603 638 741; 3:
 354 356 358 363 390-391 397
Adagia; 2: 42 61-62 66 112 123 126 194
 201 203 207 214 287 301 309 331 403
 424 446 468 483 515 582 588 590 610
 635 637 640 718 740 747 753 756; 3:
 349 364 388 394 418
Apophtegmata; 1: 158; 2: 61 66 165
 240 395 615 625 706 720; 3: 360 364-
 365
Apophtegmata, v; 1: 325
De civilitate morum puerilium; 2: 61
Colloquia familiaria; 2: 61 377 524 705
Concio de puero Jesu; 2: 459
Dialogus Ciceronianus; 2: 355
*Ecclesiastes libri I-II (= De ratione concio-
 nandi)*; 3: 394
Enchiridion militis christiani; 3: 389
Institutio christiani matrimonii; 2: 61 183
 216
Institutio principis christiani; 2: 631
Lingua, sive de linguae usu atque abusu; 2:
 666
*Moriae encomium, id est Stultitiae laus (Lof-
 der zottheid)*; 2: 123; 3: 389
De on-ervaren krijgshman; 3: 389
Parabola; 2: 52 66-67 179 187 193 210
 213-214 216 229 239-240 247 249 265
 272 293 352 355 379 413 424 448 458
 468 494 514 534 549 564 572 600-601
 612 663 692 699 716 740 752-753; 3:
 364-365 423
De rerum copia libro II; 2: 203; 3: 364
Sileni Alcibiadis, of schijn bedriegt; 2:
 123; 3: 388-390
 Erinyen, wraakgodinnen uit de onderwe-
 reld
 1: 296; 2: 664
 Ernstiger
Raisebuch; 2: 368
 Eros
 2: 168
 Erpenius (Thomas)
Proverbiorum Arabicorum centuriae duae;
 3: 376
 Erven (Gilles van der)
 2: 56
 Erynië
 2: 658
 Es (G.A. van)
 2: 101
 Esaias, de profeet Jesaja
 1: 131; 2: 337-338

- Estius (Wilhelmus)
2: 202; 3: 357
- Euridice
2: 390
- Eurimachus (Eurymachus), dong naar de hand van Penelope
1: 165; 2: 408 413
- Euripides, Grieks tragediedichter (ca. 485-406 v. Chr.)
1: 43 56-57; 2: 196 678
Andromache, 619-623; 2: 195
Fragmenta ('Danae'); 3: 265
Fragmenta ('Danae'), 317 (411); 3: 423
Hécube; 2: 178 446
Medea, 627-631; 2: 170
- Eva, door God aan Adam geschonken vrouw
1: 244; 2: 30 152 157 162 250
- Everdingen (Cesar van)
2: 231
- Eyb (Albertus)
Preciosa haec grammatica; 3: 361
- Ezau (Edom), zoon van Izaäk en Rebekka, broer van Jakob
1: 286; 2: 632
- Ezechiël, profeet
1: 13 347; 2: 762
- F. (I.), zie Cats
- Fabri (A.)
Diversarum nationum ornatus; 3: 344
- Fabritius Luscinius (Gaius)
2: 271
- Faërnus
Centum fabulae ex antiquis auctoribus selectae; 2: 638
- Fanden (Halvor Andersen)
2: 70 376
- Farlie (Robert)
2: 20
- Farnaby (Thomas)
Index poeticus; 2: 87
- Faunus, getrouwd met de nimf Symaethis; vader van de herder Acis
1: 211; 2: 497
- Feith (Rhijnvis)
2: 17-18; 3: 54-55
- Felinus (Jacobus), zie Cats
- Felisius (Jacobus), zie Cats
- Fernand (F.J.)
3: 54
- Festus (Sextus Pompeius)
2: 45
De verborum significatione quae supersunt cum Pauli epitome; 2: 522
- Feuille (Daniel de la)
2: 72
- Ficino (Marsilio)
2: 392
- Flamen (A.)
Devises et emblesmes d'amour, moralisez; 2: 200 703
- Flaubert (Gustave)
2: 382
- Flavius Josephus, zie Josephus
- Flinck (Govert)
'Landschap met een obelisk'; 2: 739
- Fockens (M.)
Klucht van Dronkken Hansje; 2: 428
- Fontaine (Jean de la)
2: 638
- Fracastoro
Syphilis sive Morbus Gallicus; 2: 377
- Fraet (Frans)
2: 608 768
- Francq van Berkhey (J. Le)
Natuurlyke historie van Holland; 2: 69 376; 3: 344
- Franssoon (J.)
Giertje Wouters; 2: 437 637
- Fraunce (Abraham)
2: 67-68
- Fregoso (Ottaviano)
2: 455
- Freitag (Arnoldus)
Mythologica ethica; 2: 129
- Freytag (H.)
2: 70
- Friedrich (Caspar David)
'Melancholic'; 2: 584
- Frisch
2: 241
- Fuhrmann (G.L.)
Testudo Gallo-Germanica; 2: 181
- Furmer (Bernard)
De rerum usu et abusu; 2: 655

- Furnius (Petrus)
2: 592
'Cornelia, moeder der Gracchen'; 2: 260
- Galatea, nereïde, werd bemind door de herder Acis
1: 211; 2: 497 502
- Galba, de redenaar en consul Servius Sulpicius Galba (144 v. Chr.); óf Servius Sulpicius Galba, opvolger van Nero en in 68-69 Romeins keizer
1: 334; 2: 735 743
- Galle (Jan)
'Arachne'; 2: 260
- Galle (Cornelis),
2: 295 369 449 772
- Galle (Cornelis), de Jonge
2: 502
- Galle (Philips), naar Brueghel
'De alchemist'; 2: 501
'De wijze en de dwaze maagden'; 2: 260
- Gallus (Gaius Cornelius), Latijns dichter en politicus (ca. 70-ca 28 v. Chr.)
1: 38 62; 2: 164-165
Elegiarum libellus, I; 2: 158-159
Elegiarum libellus, II; 2: 206
- Pseudo-Gallus
Pseudo-Gallus, I, 104; 2: 165
- Garzia di Toledo (Don)
2: 726
- Gatty (Margaret)
2: 73 317 492 522
- Geber, alchemist (vóór 800); inspireerde zich op arabische bronnen
1: 212-213 225; 2: 498 503 519
Summa perfectionis, VI, 61va-62ra; 2: 503
Summa perfectionis, VI, 61vb; 2: 503 523
- Gellius (Aulus)
Noctium Atticarum; 2: 241; 3: 361
Noctium Atticarum, I, IX, 8; 2: 214
Noctium Atticarum, XIII, XVIII; 2: 523
Noctium Atticarum, XVII, V; 2: 214
- Georgius van Trebizonde
2: 404
- Gersdorff (Hans von)
Feldtbuch der Wundartznei; 2: 567
- Geryon
2: 145; 3: 400
- Geschier (Petrus), of Gheschier
2: 552; 3: 369
- Gesner (Conrad)
2: 35 124 241 415
Historia animalium libri III; 2: 237 320
445 550; 3: 359
Nomenclator aquatilium animantium; 3: 359
Thierbuch; 2: 193 505 550 562 689
Volkommenes Fisch-buch; 2: 339 410
Gesta Romanorum
2: 61 249 613
Geuzen-liedboek
2: 360
- Gezelle (Guido)
2: 367; 3: 381
- Gheyn (Catharina de), of Catarina van Gein
1: 4; 2: 109 111
- Gheyn (Jacob de)
2: 111 691
'Allegorie van de vanitas'; 2: 756
- Gheyn (Jacob Jansz de)
2: 111
- Gideon, één van de Richteren
1: 185; 2: 443 448
- Gilbert (William)
De magnete; 2: 724-725 730
- Gillis (Marcus Antonius)
2: 29 116
- Gillis (Pieter)
2: 66
- Giovio (Paolo)
1: 12; 2: 37 59 127; 3: 348
Dialogo dell' imprese militari et amorose;
2: 42 126 726
- Giraldus (L. G.), of Gyraldus
De deis gentium; 2: 273 280
- Glauber (Johann Rudolf)
2: 72
- Glossa corp. Gallic.
1: 229
- Goch, (J. van)
1: 4; 2: 111; 3: 387
- God (Deus, (Godt de) Heer(e), Vader,

- Schepper, Jahweh
 1: 5 8-17 21 37 40-41 46-47 51-53 64-65
 69-71 77 81-83 86-89 100-101 112-113
 118 129-131 136 141-143 151-155 159-
 161 165-167 172-173 178 184-185 197
 203 206-209 215 219-221 225-227 238-
 239 248-251 256-257 261-262 267-269
 274-275 277 280-281 283 286 292-293
 299 304-305 311 315-316 322-323 326-
 329 334-335 340-341 343 347-348; 2: 25
 36-37 49 57-58 71 77 85 88-89 125-127
 129-131 133 142 146 152 157 161-162
 168 173-175 180 185-186 208 216 222
 224 228-229 245-247 255 257-258 279
 300 302 313-314 316 320 335-337 339
 348-349 351 355-356 362 366 385-389
 392 397-398 400-401 404 408-410 415
 419-420 431 442-444 448 456 465 471
 478 480 482 488-489 491 493 510-511
 520 557 565 567 569 578 587-589 596
 607 620 629-630 633-634 645-647 660
 662 670 675 680 686 688 693-694 698
 700 707 712 720-726 729 735-736 745
 749 755 759 762-763 765; 3: 258-259
 379 389 412 422
- Goeree (J.)
 3: 48
- Goltzius (Hendrick)
 2: 344; 3: 411
 'Annunciatie'; 2: 260
- Gomarus
 2: 355
- Goodwin (George)
 2: 147
*Automachi, or the self-conflict of a Chris-
 tian*; 2: 147
- Gorka (John)
 2: 1
- Goropius Becanus (Joannes)
 2: 744
- Goulart (Simon)
 2: 648
- Gracián
 2: 380
- Greaves (John)
De Pyramidographia; 2: 736
- Gregoras (Nikephoros)
Byzantinae historiae, v, 132; 2: 379
- Gregorius I (Gregorius de Grote), Latijns
 kerkvader en paus (ca. 549-604)
 1: 262; 2: 54 58 556 558 572 588 592
 595 626 669; 3: 362
Homiliae in Hiezechibelem prophetam, 11,
 VII, 19; 2: 595
In librum primum regum, v, 12; 2: 707
Moralia in Iob; 1: 250 266 292
Moralia in Iob, v, 1, 1; 2: 567
Moralia in Iob, v, XVI, 33; 2: 591
Moralia in Iob, XIV, 1; 2: 298
Moralia in Iob, XIV, XIII, 2; 2: 561
Moralia in Iob, XXIV, VI, 10; 2: 646
Moralia in Iob, XXIV, XI, 27; 2: 660
Moralia in Iob, XXVI, 1; 2: 280
Moralia in Iob, XXIX, 1; 2: 244
Moralia in Iob, XXIX, XXII, 45; 2: 557
Regulae pastoralis, III, XXVII (81); 2:
 619
- Gregorius IX
Decretalen (Corpus iuris canonici), III; 3:
 395
Decretalen (Corpus iuris canonici), v, XLI,
 1; 2: 742
- Gregorius van Nyssa, Grieks kerkvader
 (ca. 335-394)
 2: 635
De professione christiana; 2: 640
- Grenier (Pasquier)
 2: 502
- Groenenbergh (I.I.)
 3: 46
- Groot (Wed. van Gysbert de)
 3: 48
- Groot (Hugo de), of Hugo Grotius
 2: 138 148; 3: 397
Apologie; 2: 107
- Gruterus (Johannes), of Jan de Gruytere,
 Nederlands humanist en jurist (1560-
 1627)
 2: 120 165 330 378 457 497 733; 3: 421
Enchiridion; 2: 523
Florilegium ethico-politicum; 1: 37
Florilegium ethico-politicum, III, 5; 1: 37;
 2: 64 158 164; 3: 361
Polyanthea; 2: 17 68
- Gryphius (Andreas)
Cardenio und Celinde; 2: 538

- Dissertationes funebres*; 3: 338
- Guarini (Battista)
2: 218
Il pastor fido; 2: 211
- Guédron (Pierre)
2: 570
- Gueroult (Guillaume)
Le premier livre des emblemes; 2: 609
- Guicciardini (Francesco), Italiaans
politicus en geschiedschrijver (1521-
1589)
1: 183 218 237 242-243; 2: 181 441 509-
510 521 542 555
Storia d'Italia, I, XVI; 2: 549
Storia d'Italia, IV; I: 224
Storia d'Italia, IV, II; 2: 519
Storia d'Italia, IV, VI; 2: 447
Storia d'Italia, VI, III; 2: 514
Storia d'Italia, VI, VI; 2: 560
- Gunne (A. ter)
3: 55
- Haechtanus (Laurentius)
Parvus mundi (Mikrokósmos); 2: 121 151;
3: 377
- Haemstede (Françoise van)
3: 350
- Hagna, naam bij Horatius
1: 55; 2: 194
- Halicarnassus (Dionysius van), Grieks
geschiedschrijver en retor (werkzaam 30-
8 v. Chr.), Cats noemt hem ook Dion
1: 248-249 254-255; 2: 565 571 576; 3:
360
- Hall (Joseph)
Occasional meditations; 2: 573-574 614
- Halma (François)
3: 48
- Halvor Søn (Samuel)
2: 269-270 376 580
- Hamerste (Rombout)
3: 331
- Hannibal, Carthaags staatsman en veld-
heer (247-183 v. Chr.)
1: 116; 2: 271 313
- Harduwijn (Justus de)
2: 723; 3: 352
De weerlicke liefden tot Roose-mond; 2:
187 192 223 356 405 491 568 585 608
- Harms (W.)
2: 70
- Harpocrates van Pharos
2: 395 403
- Harsdörffer (G.P.)
Frauenzimmer Gesprächspiele; 2: 400
- Harvey (Christopher)
Schola cordis; 2: 691
- Hasebroek (Anthony)
3: 48
- Heckscher (W.S.)
2: 42
- Heekeren (Jan van)
3: 48
- Heekeren (Wed. van Jan van)
3: 51
- Heemskerck (Maerten van)
2: 737
'Portret van een vrouw aan het spinne-
wiel'; 3: 343
'De scholier'; 2: 459
- d'Heere (Lucas)
3: 387
Den hof en boomgaerd der poë sien; 2: 193
'De kunsten in oorlogstijd'; 2: 135
- Heerman (Franciscus)
Guldene annotatiën; 2: 320 379 391 470
494 515 572 666
- Hegesias van Cyrene (Peisithanatus),
hoofd van de wijsgerige school der cyre-
naïci (begin 3e eeuw v. Chr.)
1: 196-197; 2: 464 470
- Heinsius (Daniel), Nederlands filoloog en
dichter (1580-1655)
1: 20 23 109 151 176 201 331; 2: 27-28
46 54 69 71 82-83 136 138-141 146 148
258 269 292 295 316 433 477 483 677
738; 3: 8 11 16-18 22 24 29 203 350 352
358 364 370 397-398 400-401 410
Het ambacht van Cupido; 2: 136 141 512
*Dissertatio epistolica, an viro literato
ducenda sit uxor, et qualis?*; 2: 482-483
Elegiarum libri III, III, VIII; 2: 297
Elegiarum libri III, IV, III; 2: 429
Elegiarum libri III, IV, IV; 2: 732
Elegiarum libri III, IV, XI; 1: 295; 2: 384
657

- Emblemata amatoria*; 2: 23 59 138 141 273 297
Lof-sanck van Christus; 3: 398
Monobiblos, 11; 1: 85
Monobiblos, XI; 2: 254
Nederduytsche poemata; 2: 9 136 138 143 148 258 263 298 306 321 437 616 677 682 745; 3: 347
Quaeris quid sit amor?; 2: 59 136 138 141 291 294 315 321 676 682 704 745 752 757; 3: 378 410
Heinsius (Nicolaas)
2: 66
Hekabe
2: 680
Hektor (Hector), aanvoerder van de Trojanen
1: 304-305; 2: 674-675 680
Helena
2: 446
Heliodorus van Emessa (3e of 4e eeuw n. Chr.)
1: 140; 2: 74 359 366
Aethiopica, VI, VIII, 6; 2: 365
Hellen (Hans van der)
2: 9-11 108-110 150; 3: 7 14-15 19 23 332 384
Helmes (Henry)
2: 225 230
Helst (Bartholomeus van der)
2: 649 751
'Portret van Abraham del Court en Maria Keerssegieter'; 2: 513
Hendrik (W.A.E.), prins der Nederlanden
3: 335
Henoeh (Enoch), een van de voorvaderen in *Genesis*
1: 148; 2: 373
Hera
2: 187
Heraclitus
2: 176
Hercules, held, zoon van Zeus en Alcmena
1: 175; 2: 261 600 767; 3: 17 400
Hermaphroditus
2: 677
Hermes
2: 515 677
Hermes Trismegistus (Thoth), (gefin-geerde) godsdienstige schrijver uit Egypte (1e eeuw n. Chr.)
1: 154-155 166-167; 2: 45 388 391-392 410
Corpus Hermeticum, 11; 1: 154
Corpus Hermeticum, 11, 3; 2: 387
Corpus Hermeticum, V, 2-5; 2: 392
Corpus Hermeticum, X, 4; 2: 392
Corpus Hermeticum, XIV, 7; 2: 415
Herodes
2: 752
Herodianus
2: 504
Herodotus, Grieks geschiedschrijver (5e eeuw v. Chr.)
1: 199; 2: 168 475 479 545 690 736-737 740; 3: 362
Historiae; 1: 199
Historiae, 1, 8; 2: 475
Historiae, 1, 10; 2: 481
Historiae, 1, 32; 2: 591
Historiae, 1, 105; 2: 152
Historiae, 1, 131; 2: 152
Historiae, 11, 8; 2: 739
Historiae, 11, 68; 2: 550 691
Historiae, 11, 78; 2: 470
Historiae, 11, 124; 2: 739 744
Historiae, 11, 128; 2: 739
Historiae, 11, 134-135; 2: 733
Historiae, VII, 50; 2: 367
Herteln (Zacharias)
3: 337
Hesiodus, dichter uit Boeotië (waarschijnlijk ná Homerus)
1: 61
Opera et dies, 265; 2: 293
Opera et dies, 700-701; 2: 205
Theogonie, 188-207; 2: 151
Hesius (Guillaume), of Willem van Hees
3: 370
Emblemata sacra de fide, spe, charitate; 2: 72 351-352 399-400
Heuvel (Dirck van)
2: 15; 3: 38
Heijden (Jean van der)

- 3: 335
 Heijden-Rogier (P.E. van de)
 2: 39
 Heyblocq (Jacob)
 2: 389
 Heyns (Zacharias)
 2: 547 573 647
Deuchden-schole; 3: 334 397
Emblemata; 2: 13 40 107 309 328 339
 392 610 727
Voorbeelsels der oude wyse; 2: 536 715
 Heywood (T.)
The hierarchie of the blessed angels; 2: 73
 177 189 389 400 435 467 559 663 766;
 3: 372
Pleasant dialogues and drama's; 3: 372
 Hieronymus, Latijns kerkvader, bijbel-
 exegeet en bijbelvertaler (ca. 347-419)
 1: 59 235 239 279 349; 2: 54 57 188 198
 209 215 332 398 421 544-545 601 618-
 619 693 763
Adversus Iovinianum, 1, 30; 1: 64
Adversus Iovinianum, 1, 49 (318); 2: 207
 541
Commentariorum in Ezechielem, III, VIII,
 7 (85); 2: 625
Epistula ad Demetrias; 1: 310
*Epistula ad matrem et filiam in Gallia
 commorantes*, CXVII, 6; 2: 423
Epistula ad Salvinam; 1: 157
Epistula ad Salvinam, LXXIX, 5; 2: 423
Epistula ad Salvinam, LXXIX, 8; 2: 394
Epistula ad Simplicianum; 1: 124; 2: 327
Epistulae, III, 5; 1: 169; 2: 417
Epistulae, XXXIX (179); 2: 470
Epistulae, LIV, 13 (290); 2: 202
Epistulae, LXIX, 9 (423); 2: 550
Epistulae, CXXV, II (939); 2: 577
Pelagii ad Demetriadem epistola, I, XXVII;
 2: 687
Sermones; 1: 256
 Hilarius van Poitiers, exegeet en dogmati-
 cus (ca. 315-367)
 1: 155; 2: 54 387-388 404 490 495
De trinitate; 1: 161
De trinitate, VII, 39; 2: 392
De trinitate, IX, 72; 2: 392 397
 Hippocrates van Cos, Grieks arts,
 grondlegger van de wetenschappelijke
 geneeskunde (ca. 460-370 v. Chr.)
 1: 146-147; 2: 372 379; 3: 365
Epistula ad Damegetum; 2: 378
 Hippomenes, zoon van Macareus en
 Merope, getrouwd met Atalante
 1: 286-287; 2: 633 638
 Hiskia, koning van Juda
 1: 310; 2: 686-687
 Hobius (Jacob), of Hobickse
 1: 33; 2: 28 151-152; 3: 8 16 18 22 25
 34 36 40 42 44 50 53 397 402
 'Visscher-praetie'; 2: 153
 Hoefnagel (Joris)
 2: 624 764
 Hofdijk (W.J.)
 2: 19; 3: 56 415
 Hoffer (Adriaen), of Adrianus Hofferus
 1: 25; 2: 27-28 30 49 141 143 150-151
 153 625; 3: 24 332 353 398-400
Nederduytsche poemata; 3: 342
Proteus, sive disticha synonyma; 2: 143; 3:
 390
 Hoffer (Rochus Adriaensz)
 2: 143
 Hollenboom (Lijsbeth Jans)
 2: 153
 Holofernes, Assyrisch veldheer, onthoofd
 door Judith
 1: 93 129; 2: 266 336 342
 Holtzwardt (Mathias)
Emblematum Tyrocinia; 2: 316 470 513
 Homburg (E.C.)
 2: 297
Schimpff- und Ernsthaeffte Clio; 2: 72 177
 189 211 304-305 445 456 727
 Homerus, Grieks dichter (8e eeuw v.
 Chr.)
 1: 304-305 343; 2: 342 457 482 674; 3:
 363 390
Ilias; 2: 63 675
Ilias, V, 370; 2: 766
Ilias, VI, 208; 2: 202
Ilias, VI, 429-430; 2: 680
Ilias, VI, 450-455; 2: 680
Ilias, X, 482; 2: 767
Ilias, XV, 262; 2: 767
Odyssee; 3: 392

- Odyssee*, I, 399; 2: 413
Odyssee, IV, 364; 2: 126
Odyssee, VIII, 261-366; 2: 136
Odyssee, VIII, 363; 2: 637
Odyssee, IX, 82-104; 2: 341
Odyssee, XII, 39; 2: 613
Odyssee, XIX, 232-234; 2: 481
Odyssee, XXII, 88; 2: 413
Hondius (Hendrik)
2: 18
Hondius (Petrus)
2: 184
Hondius (Willem)
3: 347
Honorius
Gemma animae, I, CXLIV; 2: 495
Hooch (Pieter de)
'Paar bij een papegaaiekooi'; 2: 404
Hooft (Pieter Cornelisz.)
1: 20; 2: 27 48 83 138 316 320 357 365
510 545-546 551 622 725; 3: 203 352
359 370 396 410
Emblemata amatoria; 2: 9 23 59 80 137
219 285 292 315 334 351 383 388 512
573 628 653 726 758; 3: 358
Geeraerd van Velsen; 2: 423
Granida; 2: 137
*Rampzaeligheden der verheffing van den
huisse Medicis*; 2: 515
Schijnheiligh; 2: 305
Hoogstraten (Frans van)
*De schoole der wereld, geopent in CXL vlie-
gende bedenkingen*; 2: 570 614
Horapollo
2: 203 344 647; 3: 357 359
Hieroglyphica; 2: 42 550
Horatius (Quintus Horatius Flaccus),
Latijns dichter (65-8 v. Chr.)
1: 24 55 69 230 284 314 320; 2: 45 54
120 142 201 213 228 244 288 318-319
341 362 380 424 534 610 631 637 678
691 712; 3: 350 355 399
Ars poetica; 1: 116
Ars poetica, 4; 2: 274
Ars poetica, 40a-39b; 3: 353
Ars poetica, 138; 2: 239
Ars poetica, 139; 2: 240
Ars poetica, 161-165; 2: 293
Ars poetica, 304-305; 2: 455
Ars poetica, 343; 2: 112; 3: 398
Ars poetica, 412-415; 2: 312
Ars poetica, 445-449; 3: 398
Epistulae, I, X, 24; 2: 354
Epistulae, I, X, 24-25; 2: 631
Epistulae, I, X, 39-41; 2: 293
Epistulae, I, X, 41; 3: 419
Epistulae, I, XI, 27; 2: 330
Epistulae, I, XIV, 43; 2: 249; 3: 418
Epistulae, I, XVI, 1; 62
Epistulae, I, XVI, 50-51; 2: 206
Epistulae, I, XVIII, 29; 2: 768
Epistulae, I, XVIII, 69-70; 2: 190
Epistulae, I, XVIII, 89-90; 2: 710
Epistulae, II, II, 8; 2: 232
Epistulae, II, II, 175-178; 2: 698
Epoden, IV; 2: 632
Epoden, IV, 6; 2: 637
Epoden, XVII, 5; 2: 436
Ode, I, I, 25-26; 2: 367
Ode, I, IV, 13; 2: 277 684
Ode, I, XIII; 1: 301
Ode, I, XIII, 17-20; 2: 671
Ode, I, XX, 10; 2: 319
Ode, I, XXXVI; 2: 704
Ode, I, XXXVI, 14; 2: 402
Ode, I, XXXVII; 2: 704
Ode, I, XXXVII, 5-6; 2: 504
Ode, II, V; 1: 97
Ode, II, V, 9-10, 13, 15-16; 2: 275
Ode, II, VI, 19; 2: 319
Ode, II, XIV; 1: 314
Ode, II, XIV, 25-28; 2: 697
Ode, III, I, 17; 2: 249
Ode, III, I, 43; 2: 319
Ode, III, III, 7-8; 2: 717
Ode, III, XXIV; 1: 308
Ode, III, XXIV, 62-64; 2: 685
Ode, III, XXIV, 64; 3: 351
Ode, III, XXX; 3: 399
Ode, IV, I, 3; 3: 414
Ode, IV, I, 4-8; 2: 527
Ode, IV, VII, 16; 2: 391
Ode, IV, XII, 27; 2: 130
Saturae, I, I; 1: 170
Saturae, I, I, 23-27; 2: 116
Saturae, I, I, 86-87; 2: 418

- Saturae*, I, III; I: 188
Saturae, I, III, 25-27; 2: 452
Saturae, I, III, 39-40; 2: 194
Saturae, I, VI, 22; 2: 560
Saturae, II, III, 186; 2: 560
Saturae, II, III, 265-267; 2: 690
Saturae, II, VI, 114; 2: 523
 Horozco y Covarrubias (Juan)
 2: 60
Emblemas morales; 2: 210 269 305
 Horst (J. (van))
 'Broker Vrouw'; 2: 480
 Horst (Nicolaes van der)
 2: 502
 Houbraken (Arnold)
Stichtelyke zinnebeelden; 2: 515 615
 Hout (Van den)
 3: 336
 Houwaert (Jan Baptist)
 2: 285 3: 367
Pegasides pleyn; 2: 107 190 204
 Hubrechtse (Hobick)
 2: 153
 Hugo (Herman)
Pia desideria; 2: 71 321 399 405 723 726
 Hugo van St. Viktor
 2: 490 495
 Hulsius (Bartholomaeus)
 2: 168
Emblemata sacra; 2: 252
 Husson (Pieter)
 3: 51
 Huygens (Constantijn)
 2: 10 48-50 148-149 398 458 495 582
 611 625 653 745; 3: 352-353 362
Kostelick mal; 2: 64; 3: 19
 'Lijck-troost'; 2: 228
 'De vervoering'; 2: 676
Voor-bout; 3: 19
 Huys (Frans)
 3: 342
 Huyssen van Cattendijck (Johannes)
 2: 40
 Hymenaeus (Hymen), Griekse huwelijks-
 god
 I: 304; 2: 280 673-674 680
 Hyrrhadius
 3: 420
 Iadmon
 2: 733
 Idomene
 2: 753
 Ifigenia
 2: 767
The Illustrated London News
 2: 344
 Inachus
 2: 217
Incogniti scriptoris nova poemata
 2: 180 481; 3: 334
 Innocentius III, Lotario di Segni, paus
 (1160-1216)
 I: 238; 2: 549
De contemptu mundi, II, XVIII; 2: 543
 Iolaüs
 2: 600
 Ion van Chius
 2: 558 562
 Iopas
 2: 700 705
 Isabella, aartshertogin
 3: 358
 Isidorus Hispalensis (Isidorus van
 Sevilla), theoloog, aartsbisschop en ency-
 clopedist (ca. 560-636)
 I: 280-281
Etymologiarum sive originum libri XX; 2:
 662; 3: 419
Etymologiarum sive originum libri XX, IV,
 IX, 7; 2: 250
Etymologiarum sive originum libri XX, X;
 2: 365
Etymologiarum sive originum libri XX,
 XIII, 13, 10; 2: 670
De summo bono; 2: 401
De summo bono, I, XV; 2: 406
De summo bono, II, 40; 2: 627
De summo bono, III, I; 2: 202
De summo bono, III, 29; 2: 478
 Iunius (Hadrianus)
 2: 379 737; 3: 366
Batavia; 3: 399
Emblemata; 2: 414 713 745
Nomenclator; 3: 399
 Iunius (Franciscus)
 2: 57; 3: 357

- Iustinus (Marcus Iunianus), geschied-
schrijver
2: 536
- Iuventius Celsus (P.)
2: 591
- Jabir ibn Haiyan
2: 503
- Jacobi (Heymen)
*Gheneuchelijcke, eerlijcke ende profijtelijcke
propoosten exempelen ende fabulen*; 2: 505;
3: 387
- Jacobsz (Anthoni), zie Lootsman
- Jacobsz (Theunis)
2: 16; 3: 45 335
- Jacobsevangelië*
2: 168
- Jafeth, zoon van Noach
3: 339
- Jager (A. de)
3: 56
- Jagger (Mick)
2: 392
- Jakob (Jacob, Israël), zoon van Izaäk en
Rebekka, aartsvader
1: 88 115; 2: 257 263 312
- Jansdr (Jacomijntje)
2: 151
- Janssen, A.
De leermeester der zeden; 2: 73 304 399-
400 599
- Jansz (Broer Jansz)
2: 16; 3: 335
- Jansz, of Janssen (Willem Jansz Blaeu, of
Blaeuw)
2: 9-11 108-109 113 364; 3: 13-17 19 21
23 332-333 338 358 386
Tweevoudigh onderwijs; 2: 719
- Jesaja, zie Esaias
- Jencht-spieghel*
2: 78
- Jezus, zie Christus
- Job, hoofdpersoon van het gelijknamige
oudtestamentische boek
1: 131 203; 2: 337 343 478 480; 3: 338
- Jode (Gerardt)
2: 151
- Johannes, evangelist
1: 13 329; 2: 399 723
- Johannes de Doper
1: 238 299; 2: 543 660 669
- Jolinck (Jan Dirrecksen)
2: 729
- Jona, profeet
1: 69; 2: 221 228
- Jonathan, zoon van koning Saul, vriend
van David
1: 185; 2: 118 443 448
- Jong (D. de)
3: 329
- Jonge (Magdalena de)
2: 143
- Jonge van Ellemeet (W.C.M. de)
3: 27 35 38 56 332 409
- Jonston (J.), of Johnstone
2: 16
- Jordaens (Jacob)
'Een jonge vrouw met een oude man
en een papegaai'; 2: 323
'Zelfportret met echtgenote en dochter
Elizabeth'; 2: 323
- Joseph (Jozef), zoon van aartsvader
Jacob
1: 88-89; 2: 257 423
- Josephus (Flavius), Joods historicus
(37/38-100 n. Chr.)
1: 51 100 248; 2: 185 278 565
Bellum Iudaicum, 1, 77; 2: 191
Bellum Iudaicum, 1, 374; 2: 572
Bellum Iudaicum, 111, 365; 2: 283
- Jozef, zie Joseph
- Jozef, echtgenoot van Maria
2: 589
- Jozua (zoon van Nun), opvolger van
Mozes
1: 310; 2: 686-687
- Judith, zij onthoofdt Holofernes
1: 93 129; 2: 266 272 336 342
- Juliana (L.E.M.W.), koningin der Neder-
landen
3: 335
- Jupiter (Zeus), opperste der Griekse
goden
1: 151 296; 2: 187 200 329 384 390 446
515 657 661 663-664 670 714 766; 3:
400

- Justinianus (Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus), Byzantijns keizer (van 527-565), de Grote genoemd (482-565). Het *Corpus iuris civilis* staat ook bekend als *Codex Iustinianus. Institutiones*. Zie verder *Digesta*
 3: 338
Institutiones; 2: 721; 3: 404
Corpus iuris civilis ('Voorrede'); 2: 24
Corpus iuris civilis, II, IV, pr.; 2: 394
Corpus iuris civilis, V, XXXVII, 28; 2: 591
Corpus iuris civilis, VI, LVIII, 12; 2: 704
Corpus iuris civilis ('Ad legem Iuliam Maiestatis'); 1: 327
Corpus iuris civilis ('Ad legem Iuliam Maiestatis'), VIII, 6, 2; 2: 728
- Juvenalis (Decimus Iunius Iuvenalis), zijn werk werd rond 110-130 n. Chr. uitgegeven
 1: 86 134; 2: 45 54 61 224 228 258 326 328 331 351 354 465
Saturae; 2: 228
Saturae, I, 73-74; 2: 366
Saturae, II, 8; 2: 742
Saturae, III, 173-178; 2: 473
Saturae, IV; 1: 56
Saturae, VI; 1: 254
Saturae, VI, 292-293; 2: 575
Saturae, VI, 471-473; 2: 255
Saturae, X, 22; 2: 331
Saturae, X, 52-56; 2: 182
Saturae, X, 53; 2: 469
Saturae, XIII, 219-221; 2: 728
Saturae, XIII, 221-222; 2: 728
Saturae, XIII, 239-240; 2: 347
Saturae, XIV; 1: 69
Saturae, XIV, 4-5; 2: 195
Saturae, XIV, 31; 2: 195
Saturae, XIV, 44-45; 2: 221
Saturae, XIV, 47-48; 2: 221
Saturae, XIV, 109; 2: 215
- Kaiser (Johan Wilhelm)
 2: 19 343 456 690; 3: 56-58 336-337
- Kate (J.J.L. ten)
 2: 532
- Kempe (Liele)
 2: 153
- Keuning (J.)
 2: 729
- Keijns (Jacob)
 3: 342
- Kiechel
 2: 368
- Kiliaen (Cornelis)
 2: 598 602
Etymologicum teutonicae linguae; 3: 399
- Kircher (Athanasius)
Musurgia universalis; 2: 189
Sphinx mystagoga; 2: 735
- Kok (J.H.)
 3: 58
- Krul (Jan Harmensz.)
 2: 74 285; 3: 342
- Kruseman (A.C.)
 3: 336
- Kruijff (Jan de)
 3: 55
- L. 24. ff. de ll.*
 1: 260
- Lachesis
 2: 167
- Lactantius (Lucius Caecilius Firmanus), christelijk schrijver (ca. 250-ca. 320 v. Chr.)
 1: 260-261; 2: 586-587
Divinae institutiones, II, IV; 3: 417
De iustitia, V, 1; 2: 591
- Laen (Galenus van der)
 3: 350
- Laërtes
 2: 664
- Laertius, zie Diogenes Laertius
- Lalage, naam bij Horatius
 1: 97; 2: 275 281
- Lamsvelt (Johannes van)
 3: 49 342
- Lancel (Hendrick)
Gedichten van verscheidene poëten; 2: 150 228
- Landriano (Francesco Conte)
 2: 422
- Langius (Josephus)
 2: 68; 3: 362 365
Polyanthea nova; 2: 61 63-64 67 164-165 178 190-191 201-202 213-216 228-229

- 240 249-251 262 270-271 282-283 293
306-308 318 332 341-342 353-355 366-
367 378-379 390-391 402-403 406 412-
413 424-425 435-436 446-448 457-458
468-470 481-483 494 504-505 514-515
523-524 534 536-537 548-550 552 560-
561 571-572 580-582 590-592 599-601
612 623 625-627 637-638 651-653 664-
667 669 678 691-692 698 705-706 717
727-729 740 752-754 767-770; 3: 354
362-363 365 394 417-420 423
- Lansman (Jacob)
3: 342
- Laodamia, echtgenote van Protesilaüs
2: 353
- La Perrière, zie Perrière
- Latini (Bruno)
2: 124
- Laurensz (Hendrick)
2: 20; 3: 26
- Lebey de Batilly (Denis), of Dionysius
- Lebeus Batillius
2: 60 282 466; 3: 359 366
Emblemata; 2: 269 279 317 422 474
- Lebeus Batillius, zie Lebey de Battily
- Leda, bemind door Zeus
1: 181; 2: 446
- Lefèvre d'Étaples (Jacques)
2: 392
- Leighton (John)
2: 20; 3: 337 339
- Lenep (Jacques van)
2: 72
- Leotychidas, zoon van Menares, Leo-
tychidas II, koning van Sparta
1: 206; 2: 487
- Lepidus
2: 666
- Ley (Jan Hendrick Jarichs)
3: 348
- Ley (M.F.H. van der), inkleurder
2: 34 41-42; 3: 27 342
- Leyden (Lucas van)
2: 649
- Libanius
2: 652
- Libavius (Andreas), of Libau, Duits arts
en scheikundige (ca. 1550-1616)
1: 291; 2: 644 652
Poemata; 2: 652
- Lier (Joost van), of Justus Lyraeus /
Liraeus
1: 27; 2: 27-28 145-146; 3: 8 16 18 22
25 353 400
- Liere (Joost van)
2: 146
- Liesvelt (Jacob)
2: 207; 3: 356
- Linden (Jan van der)
2: 152
- Linnaeus
2: 241
- Lipsius (Justus), of Joost Lips, Neder-
lands humanist en wijsgeer (1547-1606)
2: 38 54 62 65 68 82 86 89 176 178 271
306-307 437 535
De constantia; 2: 65 426 490
De constantia, 1; 1: 236
De constantia, 1, 2; 2: 332
De constantia, 1, 6; 2: 421
De constantia, 1, 8; 2: 541
De constantia, 1, 9; 2: 433 652
De constantia, 1, 13; 2: 623
De constantia, 1, 14; 2: 389
De constantia, 1, 16; 3: 418-419
De constantia, 11, 5; 2: 366
De constantia, 11, 8; 2: 331
De constantia, 11, 14; 2: 246 261
De constantia, 11, 16; 2: 591
De constantia, 11, 24; 2: 743
Epistulae; 2: 62
*Epistularum selectarum centuria prima ad
Belgas*; 2: 181; 3: 264
Politicorum, sive civilis doctrinae libri sex;
2: 62 64
Politicorum, sive civilis doctrinae libri sex,
I, 10; 2: 241
Politicorum, sive civilis doctrinae libri sex,
III; 1: 110
Politicorum, sive civilis doctrinae libri sex,
III, XI; 2: 298
Politicorum, sive civilis doctrinae libri sex,
III, XI, 97; 2: 425
Politicorum, sive civilis doctrinae libri sex,
IV, IX; 2: 528
Politicorum, sive civilis doctrinae libri sex,

- v, XVI; 1: 92; 2: 266
Politicorum, sive civilis doctrinae libri sex,
v, XVIII; 2: 378
Politicorum, sive civilis doctrinae libri sex,
VI; 1: 230
- Livia Augusta (Livia Drusilla), vrouw
van Augustus Octavianus, die haar ver-
hief tot Iulia Augusta (58 v. Chr.-29 n.
Chr.)
1: 277; 2: 616 620-621 623-624 627
- Livius Andronicus
3: 400
- Livius (Titus), Romeins historicus (ca. 59
v. Chr.-ca. 17 n. Chr.)
1: 92 183 224 242 255 279; 2: 45 54 441
519 560 576 618 625; 3: 360
Ab urbe condita, I, L, 3; 2: 251
Ab urbe condita, I, LVII-LVIII; 2: 342
Ab urbe condita, II, XLIII, 10; 2: 447
Ab urbe condita, IV, XLIV, II; 2: 537
625
Ab urbe condita, XXI, XLIII, 11; 2: 581
Ab urbe condita, XXII, III, 14; 2: 523
Ab urbe condita, XXV, XVIII, 3; 2: 266
Ab urbe condita, XXVIII, XLII, 7; 2: 555
Ab urbe condita, XXXVI, VII, 20-21; 2:
319
- Lohenstein (Daniel Casper von)
2: 211
- Lomazzo (G.P.)
Trattato dell' arte de la pittura; 2: 229
- Lombardus (Petrus)
Liber sententiarum; 3: 361
- Longman Green Longman and Roberts
3: 337
- Lootsman (Anthoni Jacobsz)
3: 35
- Lorenzetti (Pietro)
'Triomf van de Dood'; 2: 689
- Lot, neef van Abraham, vlucht uit Sodom
1: 46; 2: 25 173; 3: 36
Lot van wijsbeyd
2: 212 330
- Loyens (Hubert)
3: 367
- Lucanus (Marcus Annaeus), Latijns dichter
(39-65). Zijn *De bello civili* wordt ook
aangeduid als *Pharsalia*
1: 231 338; 2: 45 53 462
De bello civili, IV, 373-374; 2: 549
De bello civili, VII, 104-105; 2: 468
De bello civili, VIII, 1: 230; 2: 531
De bello civili, VIII, 485-487; 2: 535
De bello civili, VIII, 486-487; 2: 528
De bello civili, VIII, 493; 2: 307
De bello civili, VIII, 503b-505; 2: 536
De bello civili, VIII, 535; 2: 536 747
- Lucarini (Alcibiade)
2: 648 654
- Lucianus van Samosata, Grieks schrijver
(120-180)
2: 61 66 241 635
Apologia, 5; 2: 639
Piscator, 36; 2: 639
- Lucilius (Gaius)
Saturae, XIX, 2 (557 M); 2: 166
- Lucretia, vrouw van Tarquinius Collati-
nus
1: 129; 2: 336 342
- Lucretius (Titus Lucretius Carus),
Romeins dichter (94-55 v. Chr.)
1: 278 331; 2: 25 54 247 338 341 353
356 433 622 727; 3: 46 361
De rerum natura; 2: 119 432 661
De rerum natura, I, 1: 127
De rerum natura, I, 1; 2: 715
De rerum natura, I, 1-23; 2: 27; 3: 414
De rerum natura, I, 2-5; 2: 334
De rerum natura, I, 17; 2: 334
De rerum natura, I, 19-20; 2: 334
De rerum natura, I, 935-941; 3: 393
De rerum natura, I, 937-938; 3: 393
De rerum natura, III, 55; 2: 548
De rerum natura, IV; 1: 145 223 325; 2:
523; 3: 265
De rerum natura, IV, 1061-1062; 2: 720
De rerum natura, IV, 1063-1064; 2: 346
De rerum natura, IV, 1073-1075; 3: 423
De rerum natura, IV, 1076-1077; 2: 518
De rerum natura, IV, 1097-1099; 2: 617
De rerum natura, IV, 1131-1134; 2: 370
De rerum natura, IV, 1278-1282; 2: 732
De rerum natura, V, 1137; 2: 535
De rerum natura, V, 1198-1203; 3: 339
De rerum natura, VI, 1: 133
De rerum natura, VI, 229-232; 2: 252

- De rerum natura*, VI, 879-905; 2: 669
- Luiken (Jan), of Luyken
Beschouwing der wereld; 2: 427
Spiegel van het menselyk bedryf; 2: 259
- Lullus (Raymundus), of Ramon Llull, Spaans schrijver en missionaris (ca. 1232/1235-1316)
 1: 213; 2: 280 498 504
- Lupset (Thomas)
The waye of dyenge well; 2: 472
- Luther (Maarten)
 2: 120 380
- Luyt (Jacob of Jacques Frederiksz)
 1: 30; 2: 27-28 77 149; 3: 9 17-18 22 25 40 42 44 50 53 401
- Lycosthenes (Conradus), eigenlijke naam: Conrad Wolffhart
 2: 61 67 379 514; 3: 360 365
- Lycurgus
 2: 224-226 228
- Lydus, naam bij Plautus
 1: 189; 2: 453 458
- Lyraeus, zie Van Lier
- Maarten (Sint)
 2: 238
- Macedo
 2: 241
- Machiavelli (Niccolò), Italiaans politicus en schrijver (1469-1527)
 1: 219 333; 2: 54 509-510 734
Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio, II, XXX (14); 2: 742
Il principe; 2: 631
Il principe, VIII; 2: 514
Il principe, XVIII (1 en 3); 2: 515
Il principe, XXIII; 2: 307
- Macrobius (Ambrosius Theodosius), Latijns geleerde en schrijver (begin 5e eeuw n. Chr.)
 2: 673; 3: 357 363
Commentarii Ciceronis Somnium Scipionis, I, 10, 16; 2: 249
Commentarii Ciceronis Somnium Scipionis, II, 3; 2: 654
Saturnalia; 2: 678
Saturnalia, I, XV; 1: 302-303
Saturnalia, I, XV, 22; 2: 672
- Saturnalia*, I, XXIV, 12; 2: 214
- Saturnalia*, II, IV, 29; 2: 319
- Saturnalia*, III, XV, 7; 2: 340
- Maes (G.)
 2: 459
- Maes (Nicolaes)
 'Meisje, bezig met haar naaiwerk'; 2: 589
- Mallone (Edmund)
 2: 74
- Mander (Karel van)
 2: 66 231 730 737
 'Cartouche met narrenkovel'; 2: 436
Uitbeeldinge der figueren; 2: 309 312 516 532 628 717
Uitlegging over de Metamorphosis; 2: 126; 3: 390
- Manilius
Astronomica, IV, 16; 3: 421
- Mannich (Johann)
Sacra emblemata; 2: 654
- Mantuanus (Baptista Spagnoli Mantuanus), Italiaans Neolatijns dichter van Spaanse afkomst (1447-1516)
 1: 91; 2: 270
Adolescentia seu bucolica, Ecloga 1; 2: 265
- Maria, echtgenote van Jozef
 2: 589
- Marot (Clément)
 2: 50 330
- Mars, god van de oorlog
 1: 20 75; 2: 136 235 238; 3: 392 396
- Martialis (Marcus Valerius), Romeins epigrammendichter (40-104 n. Chr.)
 1: 127 158; 2: 45 48 61 82 255 301 306 334 338-339 341 402 457 465 600; 3: 359 361
Epigrammata, I, 32; 2: 651
Epigrammata, I, 112; 2: 395
Epigrammata, II, 12, 4; 2: 261
Epigrammata, III, 44, 6; 2: 638
Epigrammata, III, 95; 2: 319
Epigrammata, IV, 5, 7; 2: 309
Epigrammata, XI, 56, 16; 2: 167
Epigrammata, XII; 1: 266
Epigrammata, XII, 10; 2: 594
Epigrammata, XIII, 80; 2: 340
Epigrammata, XIV, 73; 2: 319

- Epigrammata*, XIV, 176; 2: 472
- Massys, zie Metsijs
- Matham (Adriaen Jacobsz.)
3: 347
- Matham (Jacob)
2: 480
- Matham (Theodor)
3: 347
- Mattheus, evangelist
2: 634 677
- Matthieu (Pierre), Frans historicus en dichter (1563-1621)
1: 297; 2: 658; 3: 361
Histoire de France; 2: 664
- Maurer (Christoph)
XL emblemata miscella nova; 2: 610
- Maurits, prins van Oranje en stadhouder
2: 40
- Maximiliaan I, aartshertog van Oostenrijk, Duits keizer (1459-1519)
1: 143; 2: 362 368
- Maximus, zie Valerius Maximus
- May-gift van de verscheyde vogelen*, zie Schoenmaker
- May-vogel (Jacob Coenraedsz.)
2: 74
Vermaekelijcke bruylofts-kroon; 3: 378
- Medici (Piero de), zoon van Lorenzo il Magnifico, na vernederend accoord met Karel VIII uit Florence verjaagd (1471-1503)
1: 218-219; 2: 509 514-515
- Meek'ren (Job van)
2: 389 393
- Meerman (Willem)
Comoedia vetus of bootsmans praetje; 2: 719
- Meertens (P.J.)
2: 87
- Meisner (Daniel)
2: 60
Politica; 2: 169 310
Thesaurus philo-politicus; 2: 163 303 310
- Melampus, legendarische zoon van Amythaon en Idomene, ziener en wonderarts
1: 338-339; 2: 747-748 753-754
- Meleager van Gadara
2: 622
- Meliboeus
2: 700 705
- Melia
2: 217
- Memling (Hans)
'Johannesretabel'; 3: 338
- Menander, Attisch comedieschrijver (342/341-292 v. Chr.)
1: 284
Gnomai monostichoi; 2: 631
- Menedemus van Eretria (ca. 340-ca. 265)
1: 74-75; 2: 235 240
- Mercurus (Johann)
2: 572; 3: 357
- Mercurius
3: 46 51
- Mesach
2: 423
- Mesigerus (Hieronymus)
Paroemiologia polyglottos; 3: 361
- Metius (A.)
Astronomische ende geographische onderwysinghe; 2: 729
- Metsu (Gabriel)
'Het geschenk van de jager'; 2: 551
- Metsijs (Quinten), of Massys
'Allegorie van de dwaasheid'; 2: 436
- Meulman (I.S.)
3: 332
- Meurier (Gabriel), of Meurerius
Grand dictionnaire François-Flamen; 2: 103
Trésor des sentences dorees, et argentees; 2: 44; 3: 349
- Mexia (Pero)
Silva de varia lección; 3: 361
- Michaelius (Johannes)
3: 39
- Michault (Pierre)
La danse des aveugles; 2: 689 695
- Michelangelo
2: 473
- Michelspracher (Steffan)
Cabala, Spiegel der Kunst und Natur; 2: 501
- Mieden (A.V.D. of A. v.d.)
3: 54 386
- Miereveld (Michiel van)

- 3: 50 57 414
- Mieris (Frans van), de Oude
2: 400 649
'De ontsnappende vogel'; 2: 398
- Mieris (Willem van)
3: 367
'De dode muis'; 2: 296
'De ontsnappende vogel'; 2: 398
- Mignault (Claude)
2: 120 280 341
- Minerva, godin van de wijsheid en kennis, beschermster van kunsten, wetenschappen en handwerken
1: 141 218; 2: 366 509
- Mirabellius (Nannus)
3: 362
- Mithridates. vi Eupater Dionysus (111-63 v. Chr.)
1: 117; 2: 313 320
- Moerman (Jan)
3: 377
De cleyn werelt 2: 121 151
- Moiren, schikgodinnen
2: 167
- Molinaeus (Carolus)
2: 516
- Molinaeus (Petrus), of Pierre du Moulin, Frans calvinistisch geleerde en predikant (1568-1658)
1: 220-221; 2: 54 511-512 516
- Molradus
De matrimonio; 2: 678
- Monicks (C.)
3: 45
- Montaigne (Michel Eyquem de), Frans schrijver (1533-1592)
1: 236; 2: 53-55 65 89 414 590 611; 3: 355 361 363
Essais; 2: 62; 3: 360
Essais, 1, 111; 2: 201
Essais, 1, XI; 2: 548
Essais, 1, XIV; 2: 378 447
Essais, 1, XX; 2: 65 470 472 542 755
Essais, 1, XXV; 2: 241; 3: 363
Essais, 1, XXVI; 2: 706; 3: 355 363
Essais, 1, XXX; 2: 216
Essais, 1, XLVIII; 2: 768
Essais, 1, LV; 2: 261
- Essais*, 11, 11; 3: 417
Essais, 11, 111; 2: 167
Essais, 11, V; 2: 293
Essais, 11, X; 3: 355
Essais, 11, XII; 2: 320 535 547 567; 3: 355
Essais, 11, XXV; 2: 435
Essais, 11, XXXIII; 2: 342
Essais, 111, 1; 2: 413
Essais, 111, 11; 2: 167 343; 3: 379
Essais, 111, IV; 2: 202 471 664; 3: 394
Essais, 111, V; 1: 259 271; 2: 65 116 164-165 196 585 604; 3: 341 364 391-392
Essais, 111, VIII; 3: 418 420
Essais, 111, IX; 2: 249 743
Essais, 111, XII; 3: 363 382
Essais, 111, XIII; 2: 282
- Montanus (Arias)
2: 57 743; 3: 357
- Montenay (Georgette de)
Emblemes, ou devises chretiennes (Monumenta emblematum christianorum); 2: 148 351 389; 3: 358
- Moreelse (Paulus)
'Portret van een meisje'; 3: 343
- Moryson (Fynes)
An itinerary; 3: 344
- Moschus, Grieks dichter (2e eeuw v. Chr.)
3: 246 416
Idylle, VIII, 4-5; 2: 425
- Mostart (David)
2: 403
- Mosyn (M.)
3: 45
- Moucheron (Balthazar de)
2: 8
- Mouffet (Thomas)
Insectorum sive minimorum animalium theatrum; 2: 765 771-772
- Mozes, leider bij de uittocht uit Egypte
1: 136-137 334-335; 2: 349 735-736
- Muller (Frederik)
2: 623; 3: 332
- Muret (Marc-Antoine), of Muretus
Variarum lectionum libri XV; 3: 421
- Musaeus

- 2: 264
Mutsaers (Charlotte)
Circus van de geest 2: 117
Muylwijck (Catharina van)
3: 331
Mylius (W.)
De veldgesangen van Thyrsis; 2: 495-496
- Nabuzardam of Nabuzardan, overste van de lijfwachten en knecht van koning Nebukadnezar II
1: 238; 2: 543 549
Narcissus
2: 187 435
Naso, zie Ovidius
Nathan
2: 273
Nautes
2: 494
Nebukadnezar II
2: 423 549
Neckham (Alexander)
2: 199
Neefs (J.)
2: 72
Neer (Eglon Hendrik van der)
‘Twee jongens met een vogelkooi’; 2: 400
Neiloxenus
2: 702
Nepos (Cornelius)
Liber de excellentibus ducibus exterarum gentium, VIII, II, 3; 2: 581
Neptunus
2: 417
Netscher (Caspar)
‘Meisje met papagaai’; 2: 317
Nicander
2: 293
Nieuwen ieucht spiegel
2: 78
Den nieuwen lust-hof
3: 397
Nieuwhoff (Walraad)
3: 415
Nilus van Ancyra, oudchristelijk Grieks auteur (?-na 426)
1: 83; 2: 246
- Capita Paraenetica*; 2: 251 272
Capita Paraenetica, 44 en 68; 2: 267
Epistolae, II, 203; 2: 251
Sententiae; 1: 94; 2: 251 272
Noach, zoon van Lamech, ontkomt aan de zondvloed door middel van een ark
2: 25; 3: 36 339
Nolpe (Pieter)
2: 751
Nonius Marcellus
2: 166 666
De compendiosa doctrina libri XX; 2: 239
Noorderwiel (Hendrik)
‘De huwelijksfuik’; 2: 681
Noort (Pieter van)
‘De tamme spreekw’; 2: 404
Noot (Jan van der)
2: 152 488; 3: 333 352
Het bosken; 2: 585
Nijhoff (M.)
3: 27 332
Nyenborch (Jan van)
2: 74
De weeck-wercken der ghedenckwaerdighe historien; 2: 179; 3: 254
Variarum lectionum selecta; 2: 652
- O. (E. van)
2: 19; 3: 58
Oceanus
2: 420-421
Ochternelt (Jacob)
‘De oestermaaltijd’; 2: 448
Ockerss. (Joost)
2: 14 108-109 247 681; 3: 28 33 334 386 409
Octavianus, cognomen van de latere keizer Augustus; zie ook Augustus
1: 148; 2: 342 373
Odysseus, legendarische Griekse held, getrouwd met Penelope
1: 164; 2: 341 408 413 664
Offelen, H. van
Devises et emblemes anciennes et modernes;
2: 72 200 218 225 492 727
Offermans (Josua)
3: 39
Ogier (G.)

- De seven hoofd-sonden*; 2: 639
- Oorloge (J.)
2: 40
- Oosaen (Aert Dircksz)
3: 342
- Oostanen (Jacob Corneliszoon van)
2: 381
- Openhertighe herten*
2: 72 291 295 364 445 448
- Oppianus
Halientica, II, 253-389; 2: 343
- Ormizd (Ahura Mazda)
2: 561
- Orpheus
2: 141 248; 3: 398
- Ostade (Adriaen van)
'De visvrouw'; 2: 416
- Oudin (César)
Refranos o proverbios Españoles; 3: 361
- Overbeke (Abraham van)
Beque der schrijfkonste; 2: 40; 3: 332
- Overbeke (Aernout van)
Anecdota sive historiae jocosae; 2: 295
- Ovidius (Publius Ovidius Naso),
Romeins dichter (43 v. Chr.-17 n. Chr.)
1: 24 44 103 121 133 175 182 205 223
247 253 259 279 331 337; 2: 45 49 54 74
84 142 165 268 270 292 316 327 356 362
390 404 412 457 474 493 570 578 580
618 623 637 663; 3: 265 338 350 355
358 361 363
Amores, XIX; 1: 217
Amores, I, II, 10; 2: 171 320
Amores, I, IX, 4b; 2: 534
Amores, I, XI, 18; 2: 625
Amores, I, XV, 34; 2: 742
Amores, II, VI, 23; 2: 318
Amores, II, XIV, 24-25; 2: 282
Amores, II, XIV, 25; 2: 281
Amores, II, XIX; 1: 151
Amores, II, XIX, 3; 2: 508
Amores, II, XIX, 27-28; 2: 384
Amores, II, XIX, 36; 2: 508
Amores, III, VII, 15; 2: 766
Amores, III, IX, 8; 2: 670
Ars amatoria; 2: 54 84; 3: 398
Ars amatoria, I; 1: 49 163 271
Ars amatoria, I, 3-4; 2: 407
- Ars amatoria*, I, 160; 2: 281
Ars amatoria, I, 277-278; 2: 190
Ars amatoria, I, 387-389; 2: 604
Ars amatoria, I, 459; 3: 378
Ars amatoria, I, 669-670; 2: 365
Ars amatoria, I, 707-708; 2: 183
Ars amatoria, I, 709; 2: 190
Ars amatoria, II, 1-8; 2: 239
Ars amatoria, II, 13-14; 2: 441
Ars amatoria, II, 107-108; 2: 732
Ars amatoria, II, 107b; 2: 767
Ars amatoria, II, 155b; 2: 482
Ars amatoria, II, 202; 2: 487
Ars amatoria, II, 229; 2: 333
Ars amatoria, II, 233-234; 2: 611
Ars amatoria, II, 271-272; 2: 696
Ars amatoria, II, 272; 2: 165
Ars amatoria, II, 495; 3: 378
Ars amatoria, II, 515; 2: 377
Ars amatoria, II, 607; 2: 467
Ars amatoria, II, 733; 3: 378
Ars amatoria, III; 1: 74
Ars amatoria, III, 77; 2: 769
Ars amatoria, III, 674; 2: 234
Epistulae ex Ponto, IV, II, 35; 2: 191
Epistulae ex Ponto, IV, III; 1: 146
Epistulae ex Ponto, IV, III, 57-58; 2: 372
Epistulae ex Ponto, IV, XV, 31; 2: 599
Fasti, I, 74; 2: 190
Fasti, II, 761-852; 2: 342
Heroides; 2: 398
Heroides, III, 51; 2: 680
Heroides, III, 114; 2: 166
Heroides, IV, 13-14; 2: 239
Heroides, V, 21-30; 2: 230
Heroides, V, 149; 3: 423
Heroides, VIII, 94; 2: 678
Heroides, XI, 33-34; 2: 404
Heroides, XI, 113; 2: 678
Heroides, XVII, 234; 2: 518
Heroides, XX, 183; 2: 369
Metamorphosen; 2: 237
Metamorphosen, I; 1: 187
Metamorphosen, I, 85; 3: 418
Metamorphosen, I, 273; 2: 705
Metamorphosen, I, 468-471; 2: 178
Metamorphosen, I, 468-474; 2: 451
Metamorphosen, I, 530; 2: 451

- Metamorphosen*, II, II; 2: 341
Metamorphosen, II, 251; 2: 742
Metamorphosen, II, 269; 2: 341
Metamorphosen, II, 778; 2: 652
Metamorphosen, II, 781-782a; 2: 286
Metamorphosen, II, 846-847; 2: 265
Metamorphosen, III, I; 91 175
Metamorphosen, III, 143-252; 2: 474
Metamorphosen, III, 339-510; 2: 187
Metamorphosen, III, 368-369; 2: 191
Metamorphosen, III, 395-397; 2: 428
Metamorphosen, III, 462; 2: 745
Metamorphosen, IV, 68; 2: 651
Metamorphosen, IV, 167-189; 2: 136
Metamorphosen, IV, 373-379; 2: 677
Metamorphosen, V, 359-384; 2: 583
Metamorphosen, V, 365-372a; 3: 341
Metamorphosen, V, 572-641; 2: 421
Metamorphosen, VI, 472; 3: 418
Metamorphosen, VIII, 731-737; 2: 126
Metamorphosen, X; 1: 307
Metamorphosen, X, 252; 3: 394
Metamorphosen, X, 264; 2: 353
Metamorphosen, X, 377; 2: 684
Metamorphosen, X, 560-680; 2: 638
Metamorphosen, XI, 353-354; 2: 229
Metamorphosen, XI, 596; 2: 229
Metamorphosen, XIII; 1: 211
Metamorphosen, XIII, 750-752; 2: 497
Metamorphosen, XIII, 755-758; 2: 497
Metamorphosen, XIII, 803b; 2: 769
Metamorphosen, XIV, 321-397; 2: 241
Metamorphosen, XIV, 442; 2: 401
Metamorphosen, XV, 183-185; 3: 419
Remedia amoris; 2: 84 258 350 352; 3: 398
Remedia amoris, I; 1: 85 235
Remedia amoris, II; 1: 200 283
Remedia amoris, 17-19; 2: 548
Remedia amoris, 19-20; 2: 541
Remedia amoris, 23-24; 2: 541
Remedia amoris, 43-44; 2: 254
Remedia amoris, 47-48; 2: 254
Remedia amoris, 91-92; 2: 272
Remedia amoris, 131; 3: 419
Remedia amoris, 136-140; 2: 582
Remedia amoris, 144; 2: 752
Remedia amoris, 161-162; 2: 575
Remedia amoris, 213-214; 2: 323
Remedia amoris, 233; 2: 585
Remedia amoris, 659; 2: 476
Remedia amoris, 663-668; 2: 630
Remedia amoris, 713; 2: 196
Remedia amoris, 723-734; 2: 353
Remedia amoris, 733-734; 2: 346
Remedia amoris, 749; 2: 746
Remedia amoris, 753; 2: 656
Remedia amoris, 785-787; 2: 429
Remedia amoris, 797-800; 2: 484
Tristia, II, 279-280; 2: 227
Tristia, III, IV, 25-26; 2: 705
Tristia, IV, I, 33-34; 2: 564
P. (I.)
3: 29
Pacuvius
2: 236 241
Pallades
2: 341 380
Pallas Athene
2: 141; 3: 46 48 204 398
Pallavicini (M.), of Parravicini
3: 370
Devises & emblemes d'amour, anciennes & modernes; 2: 72 340 422 445 522 559 690
Pan, veld- bos- en herdersgod, zoon van Hermes
1: 61-63; 2: 30 61 191 204-207 217 527 662; 3: 49 251 286 365
Panchatantra
2: 714
Panneels (Josijntje)
2: 150
Paradin (Claude)
Devises heroïques (Princeliïcke deviïsen); 2: 203 357 615 670 744 751
Paris
2: 561
Parmenides
2: 388
Parmentier (P.)
3: 415
Le Parnasse des poëtes français
2: 178
Parravicini, zie Pallavicini
Passchier van Wesbusch (C.)

- Haerlemsche duyn-vreucht*; 2: 533
- Passe (Chrispijn de), de Oude
2: 269 295 364 738 742
'Aqua'; 2: 411
'Concordia'; 2: 654
Liber Genesis; 3: 339
- Passe (Chrispijn de Passe), de Jonge
2: 707
- Passe (Magdalena de)
2: 738
- Passe (Willem de)
2: 513
- Paulinus van Nola
2: 216
- Paulus (Iulius), Romeins jurist (3e eeuw n. Chr.); zie ook *Digesta*
1: 134
Gesta; 2: 45 354
- Paulus van Tarsus, apostel (ca. 10-67 n. Chr.)
1: 5 12 17 65 88-89 100-101 131 136-137 220-221 245 256-257 274-275 280-281 293 317; 2: 56 126 133 179 209 257 263 278 338 349-350 397 495 511-512 548 561 578 582 589 607 612 620-621 646-647 701 713 764
- Pausanias, Grieks geograaf, historicus en archeoloog (2e eeuw n. Chr.)
1: 153; 2: 385 391; 3: 357
Descriptio Graeciae, VI, XXV, 1; 2: 717
Descriptio Graeciae, IX, 6; 2: 390
- Pauwels (A.)
2: 72
- Pedersen (C.)
2: 716
- Pelagius
2: 693
- Peleus
3: 399
- Pels (Eduardo)
3: 335
- Penelope, echtgenote van Odysseus
1: 164 295; 2: 264 408 413 656 664
- Peneus, riviergod, vader van de nimf Daphne
1: 187; 2: 451
- Peppijn
2: 504
- Periander, tiran van Corinthe (ca. 627-587, of ca. 590-550 v. Chr.)
1: 207; 2: 488 494
- Perkins (William), Engels protestants theoloog (1558-1602)
2: 54 215
A golden chain, or the description of theology; 2: 263
Declaratio quarundam spiritualium desertionum; 1: 88; 2: 257
Opera theologica; 2: 262
- Perrière (Guillaume de la)
2: 60 168 199 768; 3: 357-359
La morosophie; 2: 357 533 682 751; 3: 388
Le theatre des bons engins (Tpalays der gheleerden ingienen); 2: 203 317 608-609 614 677 751-752
- Pers (Dirck Pietersz)
2: 60 121 151 309 545; 3: 338 379
Bacchus wonder-werken; 2: 302
Bellerophon, of lust tot wysheyd; 2: 59 78 117 306 709 718; 3: 363 390
- Persius (Aulus Persius Flaccus), Latijns satirisch dichter (34-62 n. Chr.)
2: 45 560
Saturae, I, 1; 2: 504
Saturae, I, 121; 3: 417
Saturae, II, 61; 2: 638
Saturae, III, 40; 2: 249
Saturae, V; 1: 242
Saturae, V, 116-117; 2: 555
- Persijn (R.)
2: 367
- Peter de Grote
2: 73
- Petrarca (Francesco), Italiaans dichter en humanist (1304-1374)
2: 270 357 422 495 585; 3: 358
De remediis utriusque Fortunae, I; 1: 61
De remediis utriusque Fortunae, I, 69; 2: 205
Rime, 266; 2: 321
Trionfi; 2: 17 689
- Petronius (Gaius Petronius (Arbiter)), Latijns schrijver (eerste eeuw n. Chr.)
1: 236; 2: 45 374 412; 3: 361 410
Satyricon, 80; 2: 380 548

- Satyricon*, 128; 2: 164
- Petrus, apostel
1: 12 136-137 262; 2: 126 349-350 412
490 587-588
- Peutemans (Leonard)
1: 32; 2: 28 150-153; 3: 8 16 18 22 25
34 36 40 42 44 49 53 397 400-402
- Phaedrus
Fabels, 1, 27, 10; 2: 402
Fabels, 11, 5, 1; 2: 240
- Phidias
2: 713 717
- Philieil (Vasquin)
2: 127
- Philippus van Macedonië, vader van
Alexander de Grote (382-336 v. Chr.), of
Philips II
1: 196-197; 2: 463-464 469; 3: 360
- Philo
De animalibus; 2: 613
- Philo van Alexandrië (Philo Iudaeus),
filosoof en theoloog (ca. 25/20 v. Chr.-ca.
45/50 n. Chr.)
1: 256-257; 2: 577-578
De opificio mundi, 73; 2: 581
- Philostratus (Flavius)
Het leven van Apollonius van Tyana, 1, 13;
2: 166
Het leven van Apollonius van Tyana, 11,
14; 2: 639
Imagines, 1, 6; 2: 280
Imagines, 11, 14; 2: 423
- Philotheus (pseudoniem van Karl
Ludwig von der Pfalz)
Symbola christiana; 2: 422
- Philoxenus
2: 458
- Phoebus, zie Apollo
- Phoedrus, persoon in Plato's *Symposium*
1: 343
- Phoenix, opvoeder en raadsman van
Achilles
3: 399
- Phoroneus
2: 217
- Photinus, voorzitter van de ministerraad
aan het hof van Ptolemaeus XII, of Pothi-
nus
1: 231; 2: 528 535
- Physiologus (Physiologus Graecus)*
2: 237-238 241 316 556; 3: 357 359
- Picinelli (Filippo)
Mundus symbolicus; 3: 366-367 737
- Pico della Mirandola (Giovanni)
2: 126; 3: 389
- Picus
2: 237
- Pierides
2: 142 354
- Pieros
2: 354; 3: 399
- Pietersz. (Pieter)
'Visverkoopster'; 2: 416
- Pighius
2: 368
- Pigot (Richard)
2: 20; 3: 337
- Piscator (Johannes)
2: 57; 3: 357
Aphorismi doctrinae christianae; 2: 187;
3: 363
- Pistoclerus
2: 458
- Pittacus (van Lesbos)
2: 214; 3: 420
- Pittoni (Battista) en Lodovico Dolce
*Imprese nobili et ingeniose di diversi prin-
cipi*; 2: 563 731 745
- Plantijn (Christoffel)
2: 116
- Plasse (Cornelis van der)
2: 434
- Plato, Grieks filosoof (427 of 429-347 v.
Chr.)
1: 142-143 170 207 219 260-261 343; 2:
54 122-123 129 190 282 284 362 380 388
391 400-401 418 469 488 509-510 586-
587 651 705 767; 3: 338 388
Alcibiades I, 126 C - 127 D; 2: 515
Apologia Socratis, 21 C - 22 A; 2: 240
Apologia Socratis, 19 B; 2: 406
Georgias, 524 E; 2: 249
Nomoi ('Leges'), V, 728 C; 2: 293
Nomoi ('Leges'), V, 731 E; 2: 273
Nomoi ('Leges'), VI: 1: 289
Nomoi ('Leges'), VI, 751 E; 2: 360

- Nomoi* ('Leges'), VI, 757 A; 2: 643
Nomoi ('Leges'), X, 895 B; 2: 392
Nomoi ('Leges'), XII, 966 E; 2: 392
Phaedo, 77 E; 2: 463
Phaedo, 111-114 (60-62); 2: 524
Phaedrus, 237 C; 2: 591
Politeia ('Respublica'); 2: 515
Politeia ('Respublica'), I, III, 329 C; 2: 166
Politeia ('Respublica'), II, 365 C; 2: 367
Politeia ('Respublica'), V, 462 C; 2: 424
Politeia ('Respublica'), VI, 497 D; 2: 367
Politeia ('Respublica'), X; 2: 654
Politeia ('Respublica'), X, 604 C; 2: 494
Protagoras, 322 C; 2: 515
Symposium; 2: 89 122
Symposium, 179 A-B (VI); 2: 758
Symposium, 192 D - 193 D (XV-XVI); 2: 168
Symposium, 215 A-B (XXXII); 3: 388
Symposium, 221 D - 222 A (XXXVII); 3: 388
Timaeus, XIII; 1: 316; 2: 700 705
Plautinus, naam bij Beroaldus
1: 343; 2: 759
Plautus (Titus Maccius), Latijns blijspel-
dichter (ca. 250-184 v. Chr.)
1: 43 140 188-189; 2: 54 345 409 444
447 452 457 740 767; 3: 10 338, 361
Bacchides, 193; 2: 622
Bacchides, 408-410; 2: 458
Bacchides, 1088; 2: 366
Cistellaria, 69; 2: 170
Curculio, 53; 2: 352
Curculio, 55; 2: 360
Mostellaria, 273; 2: 261
Poenulus; 1: 332
Poenulus, 332; 2: 503
Poenulus, 844; 2: 733
Rudens, 402; 3: 418
Trinummus; 1: 69 103 181 241; 2: 560
Trinummus, 30-31; 2: 221
Trinummus, 236-239; 2: 286
Trinummus, 240; 2: 554
Trinummus, 244-247; 2: 440
Trinummus, 253; 2: 440
Trinummus, 363; 2: 413
Trinummus, 843-844; 2: 202
Truculentus; 1: 188
Truculentus, 159; 2: 452
Plemp (Cornelis)
Emblemata; 2: 414
Plinius (Gaius Plinius Secundus) maior,
Romeins geleerde en schrijver (ca. 23-79)
1: 189 229 285; 2: 61 67 82 89 191 229
238 241 247 250 265 351 371 410 452-
453 500 526 530 545-547 550 579 615
627 631-632 662 683 689 698 702-703
737 740 746 765 770; 3: 354 357 359
Naturalis historia; 2: 38 52 54 66 68 237
269 661 750
Naturalis historia, II, LII (137); 2: 252
Naturalis historia, II, CVI (225); 2: 426
Naturalis historia, II, CVI (228); 2: 669
Naturalis historia, II, CXI (239); 2: 357
Naturalis historia, III, V (67); 2: 251
Naturalis historia, IV, XII (80); 2: 457
Naturalis historia, VI, XIV (33-34); 2:
457
Naturalis historia, VIII, II (5); 2: 320
Naturalis historia, VIII, V; 1: 235
Naturalis historia, VIII, XI (54); 2: 273
Naturalis historia, VIII, XXV; 1: 235
307; 2: 540 684
Naturalis historia, VIII, XXV (66); 2: 638
Naturalis historia, VIII, XXXVII (89); 2:
690
Naturalis historia, VIII, XXXVII (90); 2:
540
Naturalis historia, VIII, XXXVIII (94);
2: 690
Naturalis historia, VIII, XLII (103); 2:
755
Naturalis historia, VIII, LXIV (154); 2:
768
Naturalis historia, VIII, LXVIII (168); 2:
692
Naturalis historia, VIII, LXXX (216); 2:
193; 3: 377
Naturalis historia, VIII, LXXXI (218); 2:
505
Naturalis historia, IX, XII (37); 2: 711
Naturalis historia, IX, XXI (54); 2: 443
Naturalis historia, IX, XXII (35); 2: 343
Naturalis historia, IX, XXVIII (79-85); 2:

- 608
Naturalis historia, IX, XXX (65); 2: 704
Naturalis historia, IX, XXXIX (76); 2: 340
Naturalis historia, IX, LXVII (144); 2: 448
Naturalis historia, IX, LXX (155); 2: 415
Naturalis historia, IX, LXXIX (169); 2: 344
Naturalis historia, X, XX (40-41); 2: 241
Naturalis historia, X, LI (102); 2: 550
Naturalis historia, X, LVIII (117); 2: 319
Naturalis historia, X, LX (121); 2: 319
Naturalis historia, X, LXXVI (154); 2: 621
Naturalis historia, X, XCIII (199); 3: 377
Naturalis historia, X, XCV (206); 2: 583
Naturalis historia, XI, VIII (18); 2: 526
534
Naturalis historia, XI, XXIII (70); 2: 611
Naturalis historia, XI, XXVIII (79-85); 2: 583
Naturalis historia, XI, XXXII (93-94); 2: 305
Naturalis historia, XI, XXXVII (112); 2: 766 771
Naturalis historia, XI, XXXIX (114); 2: 757
Naturalis historia, XI, XLI (117-118); 2: 759
Naturalis historia, XI, LXXII (118); 2: 718
Naturalis historia, XI, LXXII (188); 2: 305
Naturalis historia, XI, LXXXVII (215); 2: 708
Naturalis historia, XI, LXXXIX (220); 2: 718
Naturalis historia, XIII, XXVII (88); 2: 251
Naturalis historia, XVI, LXVI (172); 2: 708
Naturalis historia, XVII, XXXVII (229); 2: 766
Naturalis historia, XVIII, LXXXI (354); 2: 457
Naturalis historia, XVIII, LXXXIV (357); 2: 213
Naturalis historia, XVIII, LXXXVII (362-364); 2: 214
Naturalis historia, XVIII, LXXXVIII (364); 2: 213
Naturalis historia, XIX, XIX (50); 2: 251
Naturalis historia, XIX, XXXII (101); 2: 483
Naturalis historia, XIX, LIII (169); 2: 251
Naturalis historia, XIX, LVII (177); 2: 766
Naturalis historia, XXVII, XXVIII (49); 3: 393
Naturalis historia, XXIX, XXVII (84 en 87); 2: 583
Naturalis historia, XXXI, 2: 514
Naturalis historia, XXXI, II, 1: 218; 2: 509
Naturalis historia, XXXI, XIX (27-28); 2: 514
Naturalis historia, XXXI, XXX (55); 2: 426
Naturalis historia, XXXII, XXI (64-65); 2: 449
Naturalis historia, XXXIII, XXI (66); 2: 742
Naturalis historia, XXXIV, XIII (29); 2: 251
Naturalis historia, XXXV, V (15); 2: 229
Naturalis historia, XXXV, XI (29); 2: 229
Naturalis historia, XXXVI, XVI (76); 2: 739 745
Naturalis historia, XXXVI, XVII (82); 2: 733
Naturalis historia, XXXVI, XXV (126-127); 2: 730
Naturalis historia, XXXVI, XXXIII (99); 2: 187
Plinius (Gaius Plinius Secundus), minor, Romeins consul en procurator (ca. 61/62-ca. 113)
1: 285; 3: 365
Panegyricus, 88, 2; 2: 637
Plotinus
Enneaden, VI, 8, 15, 1; 2: 767
Plutarchus van Chaeronea, Grieks biograaf en essayist (ca. 46-na 120 n. Chr.)
1: 67 92-93 105 133 193 235 241 279

- 338; 2: 54 61 63 67-68 82 89 211 227
240 266 288 290 293 354 371 413 424
467 540 545-547 550 558 610 618 622
625 702 713; 3: 265 354-356 359 361
364
Moralia; 1: 193-194; 2: 52 54 61 66
210; 3: 365
Moralia ('De Alexandri magni fortuna
aut virtute'), 330 B; 2: 716
Moralia ('De Alexandri magni fortuna
aut virtute'), 337 C; 2: 612
Moralia ('De amicorum multitudine'),
94 A-B; 2: 747
Moralia ('Apophthegmata Laconica');
1: 206
Moralia ('Apophthegmata Laconica'),
1, 224 D; 2: 487
Moralia ('Bellone an pace clariores fue-
rint Atheniensis'), 346 F; 2: 116
Moralia ('De capienda ex inimicis utili-
tate'), 86 D; 2: 413
Moralia ('De capienda ex inimicis utili-
tate'), 86 F; 2: 216
Moralia ('De capienda ex inimicis utili-
tate'), 87 A; 2: 179
Moralia ('Coniugalia praecepta'); 1:
170; 2: 421
Moralia ('Coniugalia praecepta'), 138
D; 2: 285
Moralia ('Coniugalia praecepta'), 138 E-
F; 2: 271
Moralia ('Coniugalia praecepta'), 141
A; 2: 249
Moralia ('Coniugalia praecepta'), 142
D; 2: 717
Moralia ('Coniugalia praecepta'), 142 F;
2: 418
Moralia ('Coniugalia praecepta'), 144
D; 2: 539
Moralia ('Consolatio ad Apollonium'),
112 E-F; 2: 494
Moralia ('Consolatio ad uxorem'), 611
F; 2: 352
Moralia ('De exilio'), 600 E; 2: 460
Moralia ('De exilio'), 603 D; 2: 179
Moralia ('Fragmenta. De amore'), 137;
2: 220 346
Moralia ('Fragmenta. De amore'), 138;
2: 177 216 554
Moralia ('De garrulitate'), 502 E; 2: 239
Moralia ('Isis et Osiris'), 352 C-D; 2:
744
Moralia ('Isis et Osiris'), 362 F; 2: 708
Moralia ('Isis et Osiris'), 378 C; 2: 403
Moralia ('Isis et Osiris'), 381 E; 2: 717
Moralia ('De liberis educandis'); 1:
104; 2: 150
Moralia ('De liberis educandis'), 3 B; 2:
224
Moralia ('De liberis educandis'), 6 F; 2:
355
Moralia ('De liberis educandis'), 10 F;
2: 403
Moralia ('De liberis educandis'), 12 E-
13 A; 2: 514
Moralia ('De liberis educandis'), 19 F;
2: 287
Moralia ('Non posse suaviter vivi
secundum Epicurum'), 1090 C; 2: 379
Moralia ('Praecepta gerendae reipubli-
cae'), 800 F; 2: 343
Moralia ('Quaestiones convivales'), 682
E; 2: 379
Moralia ('Quaestiones naturales'), 36;
2: 539
Moralia ('Quaestiones Romanae'), 279
F; 2: 285
Moralia ('Quomodo adolenscens poetas
audire debeat'), 18 A; 2: 116
Moralia ('Quomodo adolenscens poetas
audire debeat'), 30 D; 2: 413
Moralia ('Quomodo adulator ab amico
internoscatur'), 49 C-D; 2: 752
Moralia ('Quomodo adulator ab amico
internoscatur'), 73 D; 2: 564
Moralia ('Quomodo quis suos in virtute
sentiat profectus'), 81 F; 2: 240; 3: 423
Moralia ('De recta ratione audiendi');
1: 55
Moralia ('De recta ratione audiendi'),
37 D-E; 2: 293
Moralia ('De recta ratione audiendi'),
41 F; 2: 179
Moralia ('De recta ratione audiendi'),
45 A; 2: 194
Moralia ('Regum et imperatorum

- apophthegmata'), 185 (13); 2: 572
Moralia ('Regum et imperatorum apophthegmata'), 195 A; 2: 271
Moralia ('De se ipsum citra invidiam laudando'), 541 E; 2: 572
Moralia ('Septem sapientium convivium'), 150 E-F; 2: 708
Moralia ('De sera numinis vindicta'), 553 F; 2: 293
Moralia ('De sollertia animalium'), 962 E (4); 2: 547
Moralia ('De sollertia animalium'), 966 F-967 A; 2: 607-608
Moralia ('De sollertia animalium'), 971 E-F; 2: 562
Moralia ('De sollertia animalium'), 972 B; 2: 124
Moralia ('De sollertia animalium'), 973 B-C; 2: 320
Moralia ('De sollertia animalium'), 980 D-E (31); 2: 550
Moralia ('De tranquillitate animi'), 467 A; 2: 494
Moralia ('De tranquillitate animi'), 467 C; 2: 179
Moralia ('De tranquillitate animi'), 467 D; 2: 179
Moralia ('De tranquillitate animi'), 469 D; 2: 600
Moralia ('De tranquillitate animi'), 470 B; 2: 600
Moralia ('Vitae decem oratorum, VIII'), 848 A-B; 3: 394
Vitae; 2: 54 61 74
Vitae, 121 A (18); 2: 572
Vitae ('Aemilius Paulus'), v, 1-2; 2: 249
Vitae ('Antonius'), LXVI (946), 2: 164
Vitae ('Antonius'), X-LXXXVII; 2: 342
Vitae ('Antonius'), XXIX; 2: 342
Vitae ('Caius Marius'), XVI, 2 (414); 2: 461
Vitae ('Cato Maior'), IX, 5 (341); 2: 164 727
Vitae ('Numa'), X, 1-2 (67); 2: 625
Vitae ('Solon'), V (81); 2: 614
Vitae ('Solon'), XVII; 2: 591
Vitae ('Solon'), XX, 3; 2: 285
Vitae ('Sulla'), XXXVI; 2: 757
Poirters (Adriaen)
2; 74 195 499 760; 3: 367
Af-beeldinghe van d'eerste eeuw der Societeyt Iesu; 2: 765
Het masker vande wereldt afgetrocken; 2: 121-122 485; 3: 369 373
De politycke kuyper onses tijds
2: 124
Poliziano
2: 538
Pollux
2: 446
Polus (Matthaeus), of Matthew Poole
Synopsis criticorum aliorumque Sacrae Scripturae interpretum et commentatorum;
2: 57
Polybius, Grieks geschiedschrijver (ca. 200-ca. 120 v. Chr.)
1: 225 297; 2: 519-520 658-659 663 668
Historiae, v, 26, 12-13; 2: 665
Historiae, x; 1: 73
Historiae, x, 47, 11; 2: 233
Polydeuces
2: 446
Polyphemus, cycloop
2: 502
Pompeius (Cnaeus Pompeius Magnus), Romeins legeraanvoerder en politicus (106-48 v. Chr.)
1: 231; 2: 528 535
Pompeius Trogus, Romeins historicus ten tijde van keizer Augustus (ca. tweede helft 1e eeuw v. Chr.-ca. eerste helft 1e n. Chr.)
1: 231; 2: 528
Epitoma historiarum Philippicarum, v, 1, 11; 2: 536
Pomponius Gauricus
2: 165
Pomponius (Sextus)
2: 742
Pomponius Mela
De chorographia libri tres; 2: 662
De chorographia libri tres, II, III, 43; 2: 670
De chorographia libri tres, III, VIII, 72; 2: 306

- Poppaeus Sabinus, zie Sabinus
- Porphyrus
De abstinentia, IV, 20; 2: 179
- Posthumia (Postumia), een Vestaalse maagd
 1: 278-279; 2: 537 618 625; 3: 363
- Pot (Hendrick)
 'Vanitas'; 2: 181
- Potgieter
 3: 373
- Potifar
 2: 423
- Potter (Dirc)
 3: 367
- Potter (Paulus)
 'Portret van een witte stier'; 2: 381
- Potter (David de)
 2: 211
- De Pours (Elisabeth van de Venne-de Pours)
 2: 225; 3: 345
- Priamus, laatste koning van Troje
 1: 305; 2: 674 680
- Primaticcio
 2: 280
- Prince (Adriaan)
 3: 415
- Prins (Han)
 3: 58
- Priscianus
Periegesis; 2: 662 670
- Procopius
 3: 361 750
- Prometheus, titan, zoon van Iapetus
 1: 61; 2: 204 210 212
- Propertius (Sextus), Romeins elegieëndichter (ca. 54/47-ca. 16 v. Chr.)
 2: 270 412
Elegiae, I, XI, 23; 2: 680
Elegiae, I, XVIII, 2; 2: 230
Elegiae, I, XXX, 1; 1: 121
Elegiae, II; 2: 330
Elegiae, II, VIII, 7; 3: 408
Elegiae, II, XXX, 1-2 en 7-8; 2: 324
Elegiae, III, IX, 7; 2: 413
- Proteus
 2: 89 108 125-126; 3: 390
- Prudentius (Aurelius)
 2: 490
Carmina, I, 234-244; 2: 495
- Psyche
 2: 232 771
- Ptolemaeus VII
 2: 536
- Ptolomaeus XII of XIII, Dionysos I Auletis, koning van Egypte (80-58 en 55-51 v. Chr.)
 1: 231; 2: 528 535
- Publilius Syrus (1e eeuw v. Chr.). Sommige sententies stonden in de zeventiende eeuw nog op naam van Seneca, afkomstig uit *De moribus*
 2: 45 483 768
Sententiae; 2: 202 239
Sententiae, 29; 2: 526
Sententiae, 51; 2: 504
Sententiae, 198; 2: 447
Sententiae, 203; 2: 760
Sententiae, 219; 2: 378; 3: 418
Sententiae, 294; 2: 581
Sententiae, A 23; 3: 418
Sententiae, T 5; 3: 418
- Puget de la Serre (J.)
De spiegel, die niet vleid (Le miroir qui ne flate point); 2: 470 502
- Putte (Isaak van der)
 3: 51
- Pygmalion
 2: 353
- Pyrrhus
 2: 271
- Pythagoras van Samos, Grieks filosoof (ca. 582-na 500 v. Chr.)
 1: 165 316-317; 2: 408 413 647 654 700 705-706
- Queboren (Christijn van den), of Queborn
 3: 347
- Quintilianus (Marcus Fabius Quintilianus), Romeins redenaar en leraar der wel-sprekendheid (2e helft, 1e eeuw n. Chr.)
 1: 159; 2: 45 52
Institutio oratoria; 2: 647
Institutio oratoria, I, X, 12; 2: 654
Institutio oratoria, XI, III, 31; 2: 396

- Pseudo-Quintilianus
Declamationes; 2: 272
- Quintijn (G.J.)
De Hollandsche Lys; 3: 409
Les quinze joies de mariage
 2: 294
- Rabelais (François), Frans schrijver (ca. 1494-1553)
 2: 121-122 124 414; 3: 338
Cinquième-livre; 2: 741
Gargantua; 2: 123; 3: 390
Tiers-livre; 2: 741
- Rachel, dochter van Laban, vrouw van Jakob
 1: 115; 2: 312
- Raderus (Matthaeus)
 2: 48
- Rafaël
 'School van Athene'; 3: 388
- Ramirus (koning Ramiro II) van Aragon (?-1154)
 1: 297; 2: 658 666-667; 3: 360
- Rammaseyn (Pieter Jansz), of Petrus Rammazenus
 2: 15-16; 3: 41-43
- Rastamutha
 2: 714
- Ratelband (Johannes)
 3: 48 51
- Ravesteyn (A. van)
 3: 55
- Ravesteijn (J. van)
 2: 364
- Reusner (Nicolas)
 2: 199 603
Emblemata; 2: 203 214 742
- Reve (Gerard)
Het Boek Van Violet En Dood; 2: 76
- Revers (J.P.)
 3: 57
- Revius (Jacobus)
 2: 645
 'Scheppinge'; 2: 648
Over-ysselsche sangen en dichten; 3: 396
- Reynolds (Sir Josuah)
 2: 74; 3: 15
- Rhodiginus (Caelius)
Lectiones antiquae; 3: 361
- Rhodopis (Rodophis), uit Thracië afkomstige courtesane
 1: 331-332; 2: 732-733 737 739-740; 3: 365
- Ricciardi (Antonio)
Commentaria symbolica; 2: 707 744
- Richter (Gregorius)
Axiomata historiae eaque politica; 2: 62
Axiomata oeconomica; 2: 62
- Ridderus (Franciscus)
Nuttige tiidkorter voor reizende en andere luiden; 2: 769
- Riebeek (Jan van)
Dagbregister; 2: 152
- Ripa (Cesare)
Iconologia; 2: 21 60 124-125 127 129 135 151 167-168 180 185 189 192 197 202 217 246 264 271 277 289 307-308 312 331 341 344-345 361 363 391-392 396 416 420 423 431-432 488 496-497 506 519 521-522 529 541 544-545 555 578 588 590 595 601 606 610 614 621 633 645 647 653 695 698-699 711 714 718 722 724 727 736 743 750 759; 3: 338-340 359 378 414
- Robert (Annaeus), 16de-eeuws advocaat voor het parlement te Parijs
 2: 54 398 402 479 481 516; 3: 363
Rerum iudicatarum libri IIII; 2: 65
Rerum iudicatarum libri IIII, II, XI, I; 1: 157; 2: 394
Rerum iudicatarum libri IIII, IV, X; 1: 199; 2: 215 474-475
- Robert (Johannes)
 2: 54
- Roda (Anthonis de), of De Rode
 1: 4; 2: 111; 3: 386
- Rodenburgh (Th.)
 2: 192
Trouwen Batavier; 2: 218
Eglentiers poëtens borst-weringh; 2: 230 241-242
- Rodophis, zie Rhodopis
- Roelands (David)
 2: 40
- Roelants (H.A.M.)
 2: 19; 3: 57 415

- Roemer Visscher, zie Visscher
- Roemers (Anna), zie Visscher
- Roghman (Roghmans)
2: 592
- Rollenhagen (Gabriel)
2: 310 328 653 738 745; 3: 359
Nucleus emblematum selectissimorum; 2:
214 242 328 573 647 681 695 756; 3:
375
Selectorum emblematum, centuria secunda;
2: 252 332 352 424 599
- Rollin
2: 63
- Roman (Zacharias)
2: 9
- Romulus
3: 420
- Rondelet (Guillaume)
L'histoire entiere des poissons; 2: 339 410
412 415 547; 3: 359
- Ronsard (Pierre de)
2: 50 62 178 315 380; 3: 361
- Roovere (Anthonis de)
2: 715
- Roubergen (Frederik van)
2: 534; 3: 331
- Roville (Guillaume)
2: 80; 3: 333 375 395
- Ruellius
2: 231
- Ruscelli (Girolamo)
Le imprese illustri; 2: 422 726
Rutland-psalter
2: 635
- Ruyssaert (Huybert)
2: 111
- Rijsssele (Colijn van)
2: 603
- Saavedra Fajardo (Diego de)
2: 247 252 726
- Sabidius
2: 651
- Sabinus (Poppaeus)
2: 548-549
- Sadrach
2: 423
- Saenredam (Jan)
2: 756
- Saffira, echtgenote van Ananias
2: 350
- Saint-Gelais (Mellin de), Frans dichter
(1491-1558)
1: 121
Oeuvres poëtiques ('Alliance de pere'); 2:
324
- Saladinus of Saladin (Yousouf Salah al-
Din), sultan van Egypte en van Syrië
(1138-1193)
1: 214-215; 2: 499 502 504
- Salisbury (Johannes van)
Policraticus; 2: 380
- Sallieth (B.M. de)
3: 415
- Sallieth (M. (de))
2: 329; 3: 55
- Sallustius (Gaius Sallustius Crispus),
Romeins geschiedschrijver (86-36 v. Chr.)
1: 81; 2: 63 244 307 561
Bellum Iugurthinum; 1: 296
Bellum Iugurthinum, CXIII, 1; 2: 658
Epistula ad Caesarem, I, 7, 1; 2: 249
Epistula ad Caesarem, II, 10, 4; 2: 250
Epistula ad Caesarem, II, 13, 5; 2: 250
Historiarum reliquae, IV, 69, 4; 2: 320
- Salmacis
2: 677
- Salomo (Salomon), koning over Juda en
Israel, opvolger van David. Ook aange-
duid als Sapiens, Sapiens Hebraeus, en de
(Hebreeuwse) wijze
1: 13 39 59 141 148 159 184-185 215
250-251 256-257 267 315 323 339 345;
2: 54 66 159-160 167 198 202 360 373
396 443-444 448 500 567-568 577-578
582 595 699 712 748; 3: 356
- Sambucus (Joannes)
2: 116 321 563; 3: 358
Emblemata; 2: 29 316 725 743 768
- Samson (Simson), rechter in Israël,
bemint Dalila (Delila)
1: 91 129 148; 2: 265 336 342 373
- Sand (George)
2: 382
- Sandrart (Joachim von)
2: 367

- ‘Februari’; 2: 551
- Sannazaro
2: 126 202
- Sappho
2: 739
- Sara, de vrouw van aartsvader Abraham
1: 39; 2: 159-160 166
- Sarragon (Johannes)
3: 400-401
- Sartorius (Joannes)
2: 360
Adagia; 2: 158 453 542; 3: 349
- Saturnus
2: 237
- Saul
2: 118
- Saverij (Salomon)
2: 309; 3: 335
- Savery (Roelant)
2: 26; 3: 344
- Savry (Jacobus)
2: 18; 3: 47 382
- Saxe (J.G.)
2: 192
- Saxo Grammaticus, Deens geschiedschrijver (ca. 1150-1206)
Gesta Danorum; 2: 716
Gesta Danorum, 1; 1: 319
Gesta Danorum, 1, VIII, 24-25; 2: 709
- Scaevola
2: 62
- Scaliger (Julius Caesar)
2: 403
Poetices libri septem; 2: 47
- Scaliger (Josephus Justus), Frans humanist van Italiaanse afkomst (1540-1609)
1: 161; 2: 146
Iambi gnomici, 21; 2: 397
- Scève (Maurice)
2: 50 622
Délie, object de plus haut vertu; 2: 295 491 614
- Schaep (Jan)
2: 74
- Schalcken (Godfried)
3: 367
‘De nutteloze les’; 2: 398
‘De bedreigde maagdelijkheid’; 2: 398
- Schelf (Joh.)
3: 31
- Schellinks (W.)
2: 533; 3: 331
- Schillemans / Schellemans (François), of Schelemans / Schilemans
2: 22 25 40 112; 3: 8
‘Allegorie op het einde van het Bestand’; 2: 40
‘Gezicht op Middelburg’; 2: 493
‘Het schip van staat’; 2: 40
- Schipper (Jan Jacobsz)
2: 16-18 67 93; 3: 45-47 335 342 373 382 394
Ariane; 3: 335
- Schlegel (H.)
Natuurlijke historie van Nederland; 2: 410
- Schöne (A.)
2: 43
- Schoeneus
2: 638
- Schoenmaker (Hendrick Albertsz)
3: 417
May-gift van de verscheide vogelen; 2: 322; 3: 254
- Scholz (B.F.)
2: 36-37
- Schonaeus (Cornelis), of Cornelis van Schoon, Nederlands Neolatijs toneelschrijver en humanist (1541-1611)
1: 349
Lucubrationum liber (‘Liber epigrammatum’), III; 2: 763
- Schongauer (Martin)
2: 26
- Schoonenburg (Antoni)
3: 49
- Schoonhovius (Florentius)
2: 701-702; 3: 366
Emblemata, partim moralia, partim etiam civilia; 2: 200 203-204 506 614 639 707; 3: 376
- Schotte (Apollonius)
2: 153
- Schut (P.)
2: 40
Scoperos satyra ofte Thyrsis minne-wit
2: 449; 3: 374

- Scriptores historiae Augustae*, zie ook Aelius Lampridius en Aelius Spartianus
 'De vita Hadriani', xxiii, 14; 2: 534
 'Aelius Verus', v, 11; 2: 535
- Scrивerius (Petrus)
 2: 143
- Secundus (Janus)
 2: 192 573; 3: 410
- Selectae e veteri Testamento et e profanis scriptoribus historiae*
 3: 361
- Selectae e veteris*
 2: 63
- Sem, zoon van Noach
 3: 339
- Seneca (Lucius Annaeus), Seneca pater (rhetor), schrijver en vader van de gelijknamige filosoof (ca. 55 v. Chr.-ca. 40 n. Chr.)
 1: 278; 2: 618; 3: 363
Controversiae, 5, 6; 2: 215
Controversiae, 6, 8 (264 M); 2: 618
Declamationes; 2: 624
- Seneca (Lucius Annaeus), schrijver van tragedies, redevoeringen en filosofische werken (14 v. Chr.-65 n. Chr.). Zie ook onder Publilius Syrus
 1: 58 63-64 69 81 86-87 105 147 152-153 194-195 207 233 255 267 273 308 315 327 338-339 344; 2: 23 45 49 53-54 61 66-67 82 196-198 206-207 209 224-227 229 240 244-245 256 258 288 293 299 306-307 331 372-373 378-380 385 390 420 433 435 447 462 465 474 487 521 530 575-576 581 595 599-601 605 608 637 664 721 746 748; 3: 11 265 355 361 365 367 417-418
Agamemnon; 1: 254 272 296
Agamemnon, 79-86; 2: 658
Agamemnon, 97-103a; 2: 605
Agamemnon, 101; 3: 418
Agamemnon, 130; 2: 228
Agamemnon, 799; 2: 575
De beneficiis, 11, 1X; 2: 202
De beneficiis, 11, XIII; 2: 251
De beneficiis, 11, XIV, 5; 2: 166
De beneficiis, 111, XXI, 3; 2: 201
De beneficiis, VI, XXI, 3; 2: 390
- De consolatione ad Helviam matrem*, VI, 6; 2: 600
De constantia sapientis, V, 1; 3: 395
De constantia sapientis, V, 11; 2: 465
Epistulae morales; 2: 54 88; 3: 360
Epistulae morales, 1, 2; 1: 182 266; 2: 441
Epistulae morales, 11, 6; 2: 594
Epistulae morales, 1V, 2; 2: 232; 3: 418
Epistulae morales, VII, 3; 2: 371
Epistulae morales, 1X, 12; 2: 754
Epistulae morales, 1X, 18; 2: 331
Epistulae morales, X, 10; 2: 447
Epistulae morales, XIII, 4; 2: 468
Epistulae morales, XIV, 2; 2: 537
Epistulae morales, XIV, 6; 2: 271
Epistulae morales, XIV, 9; 2: 331
Epistulae morales, XVI, 7; 2: 706
Epistulae morales, XVI, 8; 2: 308
Epistulae morales, XVII, 6; 2: 581
Epistulae morales, XVIII, 15; 2: 357
Epistulae morales, XIX, 1; 265
Epistulae morales, XIX, 6; 2: 594
Epistulae morales, XXIV, 13; 2: 465
Epistulae morales, XXIV, 22-23; 2: 283
Epistulae morales, XXVI; 1: 100
Epistulae morales, XXVI, 4; 2: 277
Epistulae morales, XXVII, 2; 2: 727
Epistulae morales, XXVIII, 1; 146
Epistulae morales, XXVIII, 1-2; 2: 330
Epistulae morales, XXVIII, 1-3; 3: 422
Epistulae morales, XXXVII, 3; 2: 390
Epistulae morales, XXXIX, 4; 2: 612
Epistulae morales, XL, 5; 2: 425
Epistulae morales, XLIII, 4-5; 2: 721
Epistulae morales, XLVII, 2; 2: 308
Epistulae morales, L, 2; 3: 417
Epistulae morales, L, 3-4; 2: 429
Epistulae morales, LI; 1: 176
Epistulae morales, LI, 1; 3: 404
Epistulae morales, LIII, 8; 3: 392
Epistulae morales, LIV, 7; 2: 385
Epistulae morales, LVIII, 1; 176
Epistulae morales, LX, 3; 2: 308
Epistulae morales, LXI, 3; 2: 494
Epistulae morales, LXIII, 12; 2: 220
Epistulae morales, LXIX, 3; 2: 353
Epistulae morales, LXXII, 8; 2: 597

- Epistulae morales*, LXXIV, 5; 2: 468
Epistulae morales, LXXIV, 33; 2: 468
Epistulae morales, LXXXI, 28; 3: 419
Epistulae morales, LXXXI, 28-31; 2: 494
Epistulae morales, LXXXIV, 3-7; 2: 414
Epistulae morales, LXXXV, 8; 2: 262
Epistulae morales, XCI, 6; 2: 705
Epistulae morales, XCIV, 28; 2: 367
Epistulae morales, XCVI, 1; 326
Epistulae morales, XCVII, 15; 2: 728
Epistulae morales, XCVII, 16; 2: 727
Epistulae morales, CIV, 17; 2: 330
Epistulae morales, CV, 4; 2: 250
Epistulae morales, CV, 8; 2: 728
Epistulae morales, CVII, 9; 2: 391
Epistulae morales, CVII, 11; 2: 390
Epistulae morales, CXIII, 20; 2: 403
Epistulae morales, CXV, 16; 2: 447
Epistulae morales, CXVII, 8; 2: 457
Epistulae morales, CXVIII, 12; 2: 282
Epistulae morales, CXX, 14; 2: 601
Epistulae morales, CXXII, 7; 2: 215
Epistulae morales, CXXIII, 6; 2: 429
Fragmenta; 2; 215; 3: 417
Hercules furens, 188-190; 2: 355; 3: 420
Hercules furens, 205; 2: 355
Hercules furens, 588; 2: 570
Hippolytus ('Phaedra'); 1: 50 67 283
Hippolytus, 199-201; 2: 630
Hippolytus, 215; 2: 685
Hippolytus, 279-282; 2: 220
Hippolytus, 334-338; 2: 27
Hippolytus, 348-353a; 2: 27
Hippolytus, 876; 2: 184
Hippolytus, 907-908; 2: 201
Hippolytus, 960; 2: 355
Hippolytus, 982; 2: 307
De ira, II, XI, 2; 2: 465
De ira, II, XXIV, 2; 2: 214
De ira, II, XXIX, 4; 2: 202
Medea, 85; 2: 638
Medea, 863; 2: 270
De moribus / Proverbia (Pseudo-Seneca),
later toegeschreven aan Publilius Syrus,
Sententiae; 1: 229; 2: 202 221 239 250
514 534 768
Octavia; 1: 200 307 337
Octavia, 189-191; 2: 476
Octavia, 192; 2: 684
Octavia, 561-565; 2: 746
Oedipus; 1: 152
Oedipus, 980-984; 2: 385
De providentia; 2: 514
Thyestes; 1: 110
Thyestes, 391-397; 2: 298
De tranquillitate animi; 1: 44 122 193
272
De tranquillitate animi, VIII, 4; 2: 325
De tranquillitate animi, VIII, 9; 2: 325
605
De tranquillitate animi, IX, 3; 2: 605
De tranquillitate animi, X, 1; 2: 171
De tranquillitate animi, X, 4; 2: 171 461
De tranquillitate animi, X, 5; 2: 461
De tranquillitate animi, XI, 9; 2: 379
De tranquillitate animi, XIII, 2; 2: 605
De tranquillitate animi, XIV, 3; 2: 179
De tranquillitate animi, XIV, 10; 2: 241
De tranquillitate animi, XV, 2; 2: 182
De tranquillitate animi, XVII, 10; 3: 417
Troades, 336; 2: 293
Sententiae auctorum gravissimorum et prae-
stantissimorum
3: 366
Sententiae sive loci communes utriusque iuris
2: 65 354-355 591 742
Sententiae veterum poetarum per locos commu-
nes digestae
2: 366 3: 366
Senus (Willem van)
3: 55
Servius
2: 212 249 341 669
Serwouters (Pieter)
2: 682
Severus, mogelijk zijn: Marcus Aurelius
Alexander Severus, Romeins keizer van
222-235; en Lucius Septimus Severus,
Romeins keizer van 193-211
1: 214; 2: 499 504-505; 3: 420
Seydel (Johannes)
2: 695
Shakespeare (William)
2: 380 730
As you like it, III-2; 230
The first part of King Henry VI; 2: 740

- Shipton (Samuel)
3: 15
- Sibmacher (Johan)
2: 589
- Sicardus van Cremona
Mitræle, I, IV; 2: 495
- Sidney (Robert)
2: 40
- Siegenbeek (M.)
3: 56
- Silenus
3: 388
- Silius Italicus (Tiberius Catius Asconius),
Latijns dichter (1e eeuw n. Chr.)
2: 566
Punica, I, 250b-251; 2: 436
Punica, III, 134; 3: 420
Punica, VII, 89; 2: 572
- Simeon, profetische grijsaard uit het
evangelie van Lucas
1: 100-101; 2: 278
- Simeoni (Gabriele)
Le imprese heroiche et morali; 2: 670 740
768
- Simonides van Ceos
2: 116
- Six van Chandelier (Joannes)
2: 74 168
- Sluperius (J.)
Omnium fere gentium; 2: 32
- Sluyter (D.J.)
3: 56
- Sluyter (Willem)
3: 367
- Smilde (H.)
2: 140
- Smit (W.A.P.)
2: 50-51
- Snaphaen (Abraham)
'Jonge vrouw met muizeval'; 2: 296
481
- Snyders (Mich.)
2: 71; 3: 367
- Sobek
2: 694
- Socrates, Grieks filosoof (469/470-399 v.
Chr.)
1: 165 279; 2: 54 89-90 122-124 129 164
- 240 249 406 408 414 463 469 482 618-
619 625; 3: 363 388-390 422
- Soet (Jan)
Maagden-baak; 2: 537
- Solinus (C. Iulius)
Collectanea rerum memorabilium; 2: 199
203 545 661
Collectanea rerum memorabilium, 7, 2-3;
2: 669
Collectanea rerum memorabilium, 32, 25;
2: 550
Collectanea rerum memorabilium, 52, 45;
2: 319
- Solon
2: 201 280 285 591 609 665 756
- Someren (Johan van)
2: 74
- Someren (Wed. A. van)
3: 48
- Sophocles, Grieks treurspeldichter (ca.
496-406 v. Chr.)
1: 39 313; 2: 159 166-167 697 704
- Sorgh (H. Maartensz)
'De reuk'; 2: 485
- Soto (Hernando de)
2: 352
- Spenser (Edmund)
2: 739
Colin clouts come home againe; 2: 223
- Spiegel (H.L.)
2: 120 306 360 370 591 622
Hert-spiegel; 3: 381
- Spinniker (Adriaan)
Leerzaame zinnebeelden; 2: 474
- Sprankhuisen (Dionysius), of Spranck-
huysen
Alle de stichtelijke werken; 2: 468
Geestelycke triumphe; 2: 471-472
Opuscula practica; 2: 720
- Starter (J.J.)
2: 296
Friesche lust-hof; 2: 362; 3: 397
*Steek-boeckken, ofte 't Vermaek der jeug-
delijker herten*; 2: 291
- Statius (Publius Papinius Statius)
2: 49
Achilleidos, I, 547; 2: 523
Silvae, II, I, 8; 2: 638

- Silvae*, II, IV, 29; 2: 319
- Steelink (W.)
2: 623
- Steen (Jan)
2: 74-75 448 707
'Meisje biedt een oude man botten aan'; 2: 702
'Ongelijke liefde'; 3: 367
'De papegaaienkooi'; 2: 317
- Stella (Jacques)
2: 466 473
- Stendhal (pseudoniem van Marie Henri Beyle)
2: 62-63
- Stephanus van Bourbon
Tractatus de septem donis Spiritus Sancti;
2: 505
- Stephanus van Byzantium
De urbis et populis; 2: 664
- Stiernhielm (Georg)
Hercules; 2: 382 357 615
Öfverskrifter; 2: 194 450
- Stilpo
2: 331
- Stobaeus (Johannes), Grieks geleerde (begin 5e eeuw n. Chr.)
1: 50 159; 2: 184-185 396; 3: 362
Anthologia; 2: 42
Anthologia, IV, 20, 69; 2: 227 354
Anthologia, IV, 21, 25; 2: 560
De garrulitate sermo, XXXIIII; 2: 190
Sententiae ('De foelicitate'), sermo CI;
2: 706
Sententiae ('Nuptialia praecepta'), sermo LXXII; 2: 537
- Stock (Andries Jacobsz.)
3: 347
- Stoer (Jacob)
2: 57
- Stothard (Thomas)
2: 473
- Strabo, Grieks geograaf (ca. 64 v. Chr.-ca. 20 n. Chr.)
2: 35 339 344 736 740; 3: 359
Geographica; 2: 339 500
Geographica, II, 2, 1; 2: 612
Geographica, II, 6, 2; 2: 612
Geographica, III, 2, 6 (144); 2: 505
- Geographica*, III, 2, 7 (144); 2: 344
Geographica, VI, 2, (267); 2: 366
Geographica, XVII, 1, 30; 2: 739
Geographica, XVII, 1, 32-33; 2: 739
Geographica, XVII, 1, 33; 2: 735
- Stradanus (Johannes)
2: 525
Vermis sericus; 2: 772
- Styn (P.)
3: 54 386
- Stijp (Geertie)
2: 145
- Suada
3: 398
- Suerendonk (P. van)
2: 40
- Suetonius, Gaius Suetonius Tranquillus (ca. 70 n. Chr.-ná 121 n. Chr.)
2: 627
De vita Caesarum, I, LIX; 2: 179
De vita Caesarum, III, LXI, 6; 2: 239
De vita Caesarum, V, VIII, 1; 2: 239
De vita Caesarum, VII-IX; 2: 743
De vita Caesarum, XIV, 2; 2: 621
- Sulla Felix
2: 752
- Swaef (Hans de)
2: 150
- Swaef (Johannes de)
2: 150
- Swaef (Samuel de)
1: 31; 2: 27-28 40 149-150; 3: 9 17-18
22 25 40 42 44 50 53 401
Gedichten van verscheijde poëten; 2: 150
228
Over de opvoeding van kinderen; 2: 150
Proef-stuck van de schryf-konste; 2: 150
Salomons prophetie; 2: 150
- Swaen (Michiel de)
2: 74
- Sweerts (Franciscus)
Epitaphia ioco-seria; 2: 117 166
- Sweerts (Hieronymus)
De biecht der getroude; 3: 374
De tien vermakelikheden des houwelyks; 2: 290
- Swelinck (Jan Gerritsz.), en de initialen J.S.

- 1: 5; 2: 12-13 27 40-41 112 157 170 182
193 204 219 232 242 254 264 274 285
296 311 323 339 345 358 369 383 393
416 428 439 450 460 474 485 496 517
537 540 553 563 574 584 593 603 610
616 629 642 656 671 683 696 708 719
731 745 758; 3: 24 347 374 404-405
- Sylvester (Josuah)
1: 28; 2: 27-28 146-147; 3: 8 16 18 22
25 32 268 353 401
Du Bartas his Divine weeks and works, 2:
147
Tobacco battered and the pipes shattered; 2:
309
- Symaethis, nimf bemind door de herder
Acis
1: 211; 2: 497
- Symbola et emblemata*
2: 73
- Symphosii veteris poetae elegantissimi erudita
iuxta ac arguta & festiva aenigmata* 2: 188
- Symson (M.A.)
Heptameron, the seven dayes; 2: 654
- Tacitus, Romeins geschiedschrijver (ca.
55-ca. 115/120 n. Chr.)
1: 63 79 87 92-93 111 237 243 297 333;
2: 45 54 206 249 256 258 266 271 299
542-543 555 658 666 734
Agricola, 39; 2: 262
Agricola, 40, 4; 2: 537
Annales, 1, 11; 2: 214
Annales, 1, LXXX; 2: 549
Annales, 111; 1: 110; 2: 298
Annales, 111, xxx; 2: 307 561
Annales, 1V, 1; 2: 243
Annales, 1V, xx; 2: 665
Annales, VI, 1; 1: 80
Annales, VI, VI; 2: 244
Annales, VI, xxxix; 2: 548
Annales, xv, LII; 2: 272
Germania; 1: 92
Germania, 29, 2; 3: 399
Germania, 43; 2: 265
Historiae, I-XLIX; 2: 743
Historiae, 1, VII; 2: 271
Historiae, 1, xxx; 2: 742
Historiae, 1, LXIV; 2: 307
- Historiae*, 1V, LXIII; 2: 271
Historiae, v, 11; 2: 693
- Taffin
2: 215 718
- Tamar (Thamar), dochter van koning
David, zuster van Absolom, halfzuster
van Amnon
1: 129 139; 2: 336 342 359
- Tarquinius (L. Tarquinius Superbus),
zevende en laatste koning van Rome (534-
510 v. Chr.)
1: 83; 2: 246 251
- Tarquinius Collatinus
2: 342
- Tarquinius (Sextus), vergrijpt zich aan
Lucretia
1: 129; 2: 336 342
- Tasso (Torquato)
La Gerusalemme liberata, Canto XVI, 14;
2: 532
- Taurellus (Nicolaus)
2: 683 716
Emblemata physico-ethica; 2: 61 321 533
573 677; 3: 390
- Teelinck (Suzanna)
2: 143
- Teelinck (Willem)
2: 107 150
- Telephus, zoon van Hercules
2: 261
- Terentius (Publius Afer), Latijns blijspel-
dichter (190-158 v. Chr.)
1: 49; 2: 45 54 215 239 444; 3: 355
Adelphoe; 1: 104
Adelphoe, 693-694; 2: 183
Adelphoe, 867; 2: 287
Andria, 34; 2: 214
Andria, 295; 2: 680
Andria, 971; 2: 239
Eunuchus; 1: 181 295
Eunuchus; 143; 2: 201
Eunuchus, 813; 2: 657
Eunuchus, 930-933; 2: 440
Eunuchus, 940; 2: 440
Heautontimoroumenos; 1: 248
Heautontimoroumenos, 199; 2: 565; 3:
419
Heautontimoroumenos, 314; 2: 366

- Heautontimoroumenos*, 365; 3: 419
Hecyra; 1: 206
Hecyra, 608; 2: 487
Tertullianus (Quintus Septimus Florens),
oudchristelijk schrijver (ca. 160-ca. 240)
1: 97 326; 2: 258 280 729
De anima, 41; 2: 721 727
De cultu feminarum; 1: 86
De cultu feminarum, 11, 5; 2: 255
Ad martyras; 1: 328
Ad martyras, 2, 9-10; 2: 723
De virginibus velandis, XI, 5; 2: 275
Tethys
2: 421
Thamar, zie Tamar
Theagenes, naam bij Heliodorus
1: 140; 2: 359 365-366
Themis
2: 140; 3: 397
Themistocles
2: 572
Theocritus
2: 341; 3: 398
Bucolica; 1: 24; 2: 142
Epigrammata; 2: 136
Idyllen; 2: 136 230; 3: 398
Idyllen, XVIII, 47; 2: 230
Theodoretus, bisschop van Cyrus in Syrië
(ca. 393-ca. 460)
1: 164; 2: 413; 3: 361
Haereticarum fabularum compendium; 2:
408
Theon van Alexandrië (Aelius)
2: 166
Theophrastus, Grieks filosoof, afkomstig
van Lesbos (ca. 370-ca. 286)
1: 233; 2: 66 537
Fragmenta, CLVII; 2: 529
Thetys
2: 140
Thevet (André)
2: 736
Thibaut (Willem)
‘De dwaasheid van twist’; 2: 436
‘De dwaasheid van zinnelijke
begeerte’; 2: 436
Thieme (W.J.)
3: 415
Thol (Pieter van)
3: 48 51
Thomas van Aquino
2: 393
Questiones quodlibetales, VII, art. 14; 2:
128
Summa theologiae, 1a, 1, 9, 3; 3: 379
Thriveri, zie Triver
Thronus (*Tronus*) *Cupidinis*
2: 9 23 108 137 297 356 481; 3: 340 358
377 386
Thucydides, Grieks geschiedschrijver (ca.
455-ca. 400 v. Chr.)
1: 309; 2: 685-686
De Peloponnesische oorlog, III, 1: 237; 2:
542
De Peloponnesische oorlog, III, 37; 2: 549
De Peloponnesische oorlog, III, 39; 2: 692
Thulden (Theodoor van)
‘Harmonie en het huwelijk’; 2: 647
Tiberius (Claudius Nero), echtgenoot van
Iulia Augusta
2: 621 627
Tiberius (Claudius Nero), zoon van Iulia
Augusta
2: 621
Tiberius (Julius Caesar Augustus),
tweede Romeinse keizer, opvolger van
Augustus (42 v. Chr.-37 n. Chr.)
1: 237; 2: 542 549 666
Tibullus (Albius), Latijns elegieëndichter
(ca. 50-19 v. Chr.)
1: 175; 2: 74 271 390
Elegia, I, VIII, 30; 2: 166
Elegia, II, IV, 3-4; 2: 428
Tiraqueau (André)
De legibus connubialibus et iure maritali; 3:
363
Tiras (Jacobus)
2: 751
Tol (Dominicus van)
‘Kinderen met een muizeval’; 2: 296
Tremellius (Immanuel)
2: 57 202 212 435 601 743 770; 3: 357
Trismegistus, zie Hermes
Triver., *Serm. 2. in Esaiam*
1: 58; 2: 202
Trutius (Antonius)

- 2: 516
- Tryphaena (Thryhaina), dochter van Ptolemaeus VII
2: 536 637
- Tryphoena (Triphoena, Typhaena)
2: 529 629 637
- Tullius
2: 483
- Turnus Herdonius
2: 251
- Turpilius (Sextus Turpilius), Romeins komediedichter
2: 209
Fragmenta ('Demiurgus'); 2: 215
- Tuyl Cornelisdr (Maria van)
3: 386
- Tijdloos (Julius Jurriens)
2: 15; 3: 35 410
- Tijl (uitgeverij en erven J.J.)
2: 19; 3: 56 336-337
- Typhon (Set), godheid
2: 702
- Typotius (Jacobus)
2: 45 641
Symbola divina et humana; 2: 758
- Udemans (C.)
2: 74
- Udemans (G.)
2: 143
- Ulpianus
2: 54
- Ulvild, dochter van Deense koning, naam bij Saxo Grammaticus
1: 319; 2: 709
- Uranus
2: 152
- Uria, de Hethiet
2: 273
- Utrechts zang-prieeltjen*
3: 346
- Uytwerf (Hermanus)
3: 51
- Uzza
2: 396
- Vaenius, zie Van Veen
- Vair (Guillaume du Vair of Duvair), Frans redenaar, moralist en wijsgeer (1556-1621)
1: 98; 2: 45 276 280 282
La philosophie morale des stoïques, avec le manuel d'Épictète; 1: 98 152-153; 2: 282 385 390
- Valckenborch (Lucas van)
'Marktsce' ('Winter'); 2: 484
'Vismarkt' ('Winter'); 2: 484
- Valckenburgh (Elisabeth van), of Valkenburg
2: 225; 3: 345 355
- Valens (Fabius Valens)
2: 307
- Valentiner, zie Cesare Borgia
- Valeriano Bolzani (G.P.), of Valerianus
Hieroglyphica; 2: 124 280 284 333 550 718 744
- Valerius (Adriaen)
Nederlandsche gedenck-clanck; 2: 135
- Valerius Flaccus
Argonautica, VI, 148-149; 2: 638
- Valerius Maximus, Romeins historicus ten tijde van keizer Tiberius (begin 1e eeuw n. Chr.)
1: 159 338 345; 2: 396 748 760; 3: 361
Factorum et dictorum memorabilium libri novem; 2: 61
Factorum et dictorum memorabilium libri novem, II, II, 1; 2: 403
Factorum et dictorum memorabilium libri novem, IV, III, ext. 2; 2: 166
Factorum et dictorum memorabilium libri novem, IV, III, 5; 2: 308
Factorum et dictorum memorabilium libri novem, IV, VII; 2: 754
Factorum et dictorum memorabilium libri novem, VII, II, 3; 2: 331
Factorum et dictorum memorabilium libri novem, VII, II, 14; 2: 615
Factorum et dictorum memorabilium libri novem, VII, IV, ext. 1; 2: 571
Factorum et dictorum memorabilium libri novem, IX, V, 4, ext. 3; 2: 768
- Varez de Castro
2: 579
- Varro (Marcus Terentius), Romeins geleerde en dichter (116-27 v. Chr.)

- 1: 74; 2: 239
Saturarum Menippearum, 311 ('Modius', VIII); 2: 234; 3: 417
- Vecellio (C.)
Habiti antichi, et moderni di tutto il mondo;
 2: 32
- Veen (Otto van), of Vaenius
 2: 27 62 83 118 135 241 356 399 676-677 725; 3: 352 360 370 376 386
Amoris divini emblemata; 2: 59 71 263; 3: 340
Amorum emblemata; 2: 27 59 71 108 193 201 227 230 238-239 242 261 263 270 272 329-330 350 353-354 357 367 377-378 423 433 483 506 513 516 538 592 599 611 682 726 767; 3: 358 397 410
Emblemata; 3: 358
Q. Horatii Flacci emblemata (Emblemata Horatiana); 2: 59 228 231 249 293 331 424 613 768; 3: 355 363 372
- Veen (Jan van der)
Raadtselen, nyt gebeelt met z'in-rijke nyt leggingen; 2: 479
- Vegetius (Flavius Vegetius Renatus), Romeins schrijver (4e eeuw n. Chr.)
De re militari, III, prologus; 1: 163; 2: 407
- Velde (Jan van de)
 2: 364 648
- Velleius Paterculus (ca. 20 v. Chr.-ca. 31 n. Chr.)
Historia romana, II, XIV, 3; 2: 343
- Venne (Adriaen van de)
 1: 4; 2: 9-13 15 22 25 27 29-31 35 37-41 60 88 93 107-109 112 150 157 162 170 176 225 247 260 292 295 330 339 369 411-412 434 438 445-446 480 484 493 513 559 564 570 583 589 598 613 634 636 642 681 752 765; 3: 8 28 32 35 47-48 58 331 334 338 341 343-345 359 386 404 416
 'Allegorie op het sluiten van het Twaalfjarig Bestand'; 2: 134; 3: 345
 'Al te bot'; 2: 459
 'Gezicht op de haven van Middelburg'; 3: 338
Hollandsche sinne-droom; 2: 309 573
 'Lente'; 2: 284
- 'Middelburchse lauwer-hof'; 2: 149; 3: 409
Sinne-vonck; 3: 347
(Tafereel van de) Belacchende werelt; 2: 117 165 369 415 425 439 493 506 611 684; 3: 340 346 352 360 375
Tafereel van sinne-mal; 2: 28 115 134 164 493
 'Ijsvermaak op de stadsvest nabij de Noordpoort te Middelburg'; 2: 486
- Venne (Elisabeth van de), zie De Pours
- Venne (Jan Pietersz. van de)
 1: 4; 2: 10-11 28 109-111 493; 3: 23 48
 'Het panorama van Vlissingen'; 2: 323 329
- Venus (Aphrodite), godin der liefde (soms gelijkgesteld aan haar moeder Dione)
 1: 16 20 22 43 61-62 93 97 115 127 145 169 187 193 205 230 232 235 241 253 271 337 343; 2: 23 26-27 38 71 116 125 134-136 142 151-152 170 174 176 180 205 210 232 259 268-269 280-281 284 334 338 340 370 396 399 423 433 467 516 532 540 554 574 585 603 608 611 614 637 653 677 713-714 732 752-753 758 763 766; 3: 202-205 246 392-393 398 414
Venus minne-giftjens; 2: 570
- Vergilius (Publius Vergilius Maro), Latijns dichter (70-19 v. Chr.)
 1: 37 56 79 93 97 128-129 206 213 248; 2: 45 49 53-54 230 249 266 327 330 336 341 377 498 676 702; 3: 26 341 350 355 408
Aeneis, I, 118; 2: 341
Aeneis, I, 588-589; 2: 272
Aeneis, I, 599; 2: 503
Aeneis, I, 720; 2: 341
Aeneis, I, 740-741; 2: 705
Aeneis, II, 200b; 2: 591
Aeneis, II, 307; 2: 664
Aeneis, III, 407; 2: 191
Aeneis, III, 466; 2: 669
Aeneis, IV; 1: 325; 2: 272 720
Aeneis, IV, 23; 2: 424; 3: 392
Aeneis, IV, 65-66; 2: 636
Aeneis, IV, 65-67; 2: 243

- Aeneis*, IV, 66b-67; 2: 158
Aeneis, IV, 68-69; 2: 335
Aeneis, IV, 69b-73; 2: 342
Aeneis, IV, 73; 2: 332
Aeneis, IV, 83; 2: 727
Aeneis, IV, 86-89; 2: 335
Aeneis, V, 709; 2: 487
Aeneis, V, 822; 2: 341
Aeneis, VI, 853; 2: 524
Aeneis, VII, 1; 2: 401
Aeneis, VIII, 53b; 2: 678
Aeneis, VIII, 481-488; 2: 715
Aeneis, IX, 641; 3: 35
Aeneis, X, 284; 2: 367
Aeneis, X, 501-502; 2: 565
Aeneis, XI; 2: 58
Aeneis, XI, 355-356; 2: 680
Eclogae; 2: 425
Eclogae, 1; 2: 705
Eclogae, 1, 6; 3: 7
Eclogae, 1, 6-10; 2: 503
Eclogae, 1, 22; 2: 195
Eclogae, 11; 2: 591
Eclogae, 111; 2: 591 705
Eclogae, 111, 60; 3: 379
Eclogae, 111, 78; 2: 223
Eclogae, v; 2: 705
Eclogae, vi; 3: 388
Eclogae, vi, 42; 2: 212
Eclogae, vii; 2: 705
Eclogae, viii, 41; 2: 272
Eclogae, viii, 109; 2: 239
Eclogae, x; 2: 59 739
Eclogae, x, 4-5; 2: 425
Eclogae, x, 41; 2: 230
Eclogae, x, 52-54; 2: 230
Eclogae, x, 54; 2: 223
Eclogae, x, 69; 2: 269
Eclogae, xi; 2: 739
Georgica, 1, 23; 2: 229
Georgica, 1, 201-203; 2: 693
Georgica, 111, 100; 2: 165
Georgica, 111, 242-244a; 2: 27; 3: 46
Georgica, 111, 267; 2: 275
Georgica, IV, 5; 2: 229
Georgica, IV, 197-199; 2: 539
Georgica, IV, 387ev; 3: 390
Georgica, IV, 426; 2: 229
Pseudo-Vergilius (*Appendix Vergiliana*)
Dirae, 41, 89 en 95; 2: 401
Lydia; 2: 401
Vermeer (Johannes)
‘Vrouw die een luit stemt’; 2: 649
Verrepaecus (S.)
Institutionum scholasticarum libri tres; 3: 361
Verryke (E.)
2: 422
Zederyke zinnebeelden; 2: 427
Vers. vulgar.
1: 73; 2: 233
Verscheide Nederduytsche gedichten; 2: 148
Vertot
2: 62-63
Veselaers (Susanna)
3: 342
Vespasianus (Titus Flavius), keizer
2: 24; 3: 338
Vesta
1: 233 278-279; 2: 530 618
Vett (Adriaen)
3: 47
Vetustissimorum et sapientiss. comicorum
3: 366
Vianen (I. van)
3: 48
Victor (Sextus Aurelius), Romeins schrijver (2e helft, 4e eeuw n. Chr.)
Epitome de Caesaribus; 1: 188
Epitome de Caesaribus, 1, 5; 2: 452 457
Victors (Jan)
2: 371 382; 3: 367
‘De optocht met de prijsos’; 2: 376
Vida (Marcus Hieronymus)
2: 765 770
De bombyce; 2: 771
La Vie van Enkhuizen (Catharina)
3: 386
Vier nieuwe tafelspeelen
2: 506
Vilers (Phillippe de), kloosternaam:
Ludovicus van Leuven
2: 71; 3: 368
Villava (Juan Francesco de)
2: 82
Empresas espirituales y morales; 2: 60

- 175-176 199 615
 Vincentius van Beauvais
 2: 199 504
 Vinck (Andries), of Vink
 2: 364; 3: 342
 Vinckboons (David)
 2: 30 456; 3: 342
 Vinkeles (Reinier)
 3: 55
 Visscher (Claes Jansz)
 2: 456 496 677
 'Afbeeldinghe van 't Nederlants
 Bestandt'; 3: 396
 'T'Arminiaens kapproen'; 2: 492
 Visscher (Evert), of Visser
 3: 49 52
 Visscher (Jan), of Visser
 3: 49
 Visscher (L.G.)
 3: 353
 Visscher (Anna Roemers)
 1: 29; 2: 27-28 140 147-148 151 228 333
 356 363 393 492 731; 3: 8 16 18 20 22
 25 29 40 42 44 50 53 204 401
 Visscher (Pieter Roemer)
 2: 36 59 69 82 86 117 168 352 364; 3:
 204 352
Sinnepoppen; 2: 9 59 80 85 117 122 127
 148 180 214 235 242 291 302-303 309-
 310 329-330 332 339 357 361 363 389
 405 491 513 517 559 564 569-570 649
 726; 3: 339 344-345
 Visscher (Wed. van Barend)
 3: 50
 Visser (Jan)
 3: 49
 Visserus (Jacobus)
 3: 31
 Vivere (Adriaen van de)
 2: 110
 Vivere (Jacob van de)
 2: 9 110-111
 Viverius (Jacobus)
De wintersche avonden; 2: 704
 Vives (Juan Luis), of Joannes Lodovicus,
 Spaans humanist, Neolatijs schrijver
 (1492-1540)
 1: 201; 2: 126 357 476; 3: 356 361
De officio mariti; 2: 65
De officio mariti ('De accessu ad coniu-
 gium'), 11; 2: 680
De officio mariti ('De eligenda uxore');
 2: 179; 3: 363
De officio mariti ('De eligenda uxore'),
 1; 2: 482 625
De officio mariti, 1X; 2: 483
 Vivianus (Johannes), of Jean Vivien
 2: 176 181
 Vlacq (Adriaan)
Arithmetica logarithmica; 3: 334
 Vliet (Johannes van)
 3: 28
 Vloten (Johannes van)
 2: 19 303 343 556 690 697; 3: 56 337
 350 354
 Voetius (Gisbertus)
Proeve van de cracht der godtsalicheyt; 2:
 180
 Voigtländer (Gabriel)
Erster Theil allerhand Oden unnd Lieder;
 2: 134
 Volusius, naam bij Catullus
 1: 289; 2: 643 651
 Vondel (Joost van den)
 2: 53 60 116 217 380 539 635-636; 3:
 351-352 358 397
Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste;
 2: 53
Den gulden winckel; 2: 59 80 85 121 151
 231 249 264 613 684; 3: 350 377 379
 381 394
Gebroeders; 2: 693
Het lof der zeevaart; 2: 729
Samson of heilige wraeck; 2: 433
*Stryd of kamp tusschen kuyscheyd en geyl-
 beyd*; 2: 150
Vorsteliicke warande der dieren; 2: 59 203
 240 293 307 374 381 444 559 569 603
 632 634
 Vos (Jan)
 3: 401
 Vos (Maarten de)
 2: 411 506 738; 3: 339 501
 Vossius
 2: 146
 Vrancx (Sebastian)

- Satirs vergelding*; 2: 218
- Vreeswyk (Goossen van)
 2: 72-73 211 225 238 248 270 281 329
 340 352 422 456 492 533 547 559 570
 580 590 599 610 649 663 690 715 738
 752 766; 3: 370-371
De goude leeuw of den asijn der wysen; 3:
 371
De groene leeuw, of het licht der filosofhen;
 3: 371
De roode leeuw, of het sout der filosofhen;
 2: 280; 3: 370
*Vervolg van 't cabinet der mineralen, of de
 goude son der filosofhen*; 3: 371 703
- Vries (M. de)
 3: 56
- Vulcanus
 2: 136
- Waesberghe (firma Janssonius van)
 3: 337-338
- Waesberge (Johannes Janssonius van)
 3: 371
- Waesberge (Pieter van)
 1: 4; 2: 11-13 26 107 109 111 339 610;
 3: 23-24 386
- Wandelaar (J.)
 3: 51 414
- Wassenaer (J.H.V.)
 3: 53 386
- Water (J. en Wilhem vande)
 3: 48
- Wechthlin (Johannes)
 2: 567
- Weddepohl (C.)
 3: 55
- Werff (Adriaen van der)
 'Jongen met een muizeval'; 2: 296
- Westerbaen (Jacob)
 2: 49-50; 3: 353
- Westrheene (Tobias van)
 3: 374
Jan Steen, historisch-romantische schetsen;
 2: 74
- Whitney (Geoffrey)
 2: 332; 3: 364
A choice of emblems; 2: 321 496 718 730
- Wiering (Thomas von Wierings Erben)
 3: 337
- Wierix (Antonic (ca. 1552-1614?); Hiero-
 nymus (ca. 1553?-1619); of Johan (ca.
 1549-na 1615))
 3: 339
- Wilhelmina (H.P.M.), koningin der
 Nederlanden
 3: 335
- Willem III (W.A.P.F.L), koning der
 Nederlanden
 3: 335
- Wirth (H.F.)
 3: 373
- Wirth (K.-A.)
 2: 42
- Witsen (Nicolaes)
 2: 424
- Witsen Geysbeek (P.G.)
 3: 55
*Het leven en de verdiensten van Jacob Cats in
 gesprekken*; 3: 374 415
- Wittewrongel (Petrus)
 2: 215 718
Oeconomia christiana; 2: 601 676
- Woestijne (Karel van de)
 3: 351
- Wolterink (W.)
 2: 19; 3: 57
- Wttewael (Joachim)
 2: 592
- Wijbrants (Sander), of Wybrantz
 2: 364; 3: 342
- Wijngaert (Willem Jansz.)
 3: 335
- Xenophanes
 2: 388
- Xenophon van Colophon, Grieks filosoof
 en geschiedschrijver (ca. 570-ca. 480 v.
 Chr.)
 1: 129 345; 2: 66 181 335-336 391 718
 760
Cyropaedia, v, 1, 16; 2: 177
Cyropaedia, viii, iv, 14; 2: 768
Oeconomicus, xii, 14; 2: 341
- Yñiguez de Lequerica (Herederos Juan)
 2: 579

- Zacheus, overste van de tollenaars in Jericho
 1: 329; 2: 723-724 729
- Zeeusche nachtegaal*
 2: 28 110 138 143 149 151 153 493; 3: 35 378 400-402
- Zeno van Kiton, Grieks filosoof en stichter van de stoïcijnse school (342/325-279/263 v. Chr.)
 1: 45; 2: 172 175 179 332
- Zenobius
 2: 558 562
- Zeus, zie Jupiter
- Zevecote (Jacob van)
 2: 148 204 707
- Zincgreff (Julius Wilhelm)
 2: 168 247 310
Emblematum ethico-politicorum centuria;
 2: 252
- Zoilus, Grieks sofist en retor (285-247)
 1: 188; 2: 452 457
- Zomerén (Koos van)
 2: 449
- Zonaras (Johannes), Byzantijns kerkelijk schrijver (?-ca. 1130)
 1: 183; 2: 441
Épitome historioón; 2: 447
- Zurcher (A.)
 3: 55 415
- Zypper (Oswald)
 2: 368

Register op onderwerpen en thema's in de tekst van Cats (deel 1)

Hieronder volgen de belangrijkste onderwerpen en thema's die Cats in zijn *Sinne- en minnebeelden* ter sprake brengt. De centrale beeldmotieven staan in klein-kapitaal. Naar volledigheid kon niet worden gestreefd. Zo zijn begrippen die door het gehele boek voorkomen, zoals christen, deugd, geloof, godsdienst(igheid), jongen (jongeling), lezer, liefde (min), man, meisje (maagd), mens, minnaar, vroomheid, vrouw etcetera, niet in dit register opgenomen. Sommige onderwerpen liggen dicht bij elkaar en vormen hier één lemma; die begrippen zijn tussen haakjes genoemd.

AAL 36	beek 295-298
aal (paling) 37-40	beeld (beeltenis) 81 328-329 331
aanpak (beleid) 43-46 163-167 182 194 207	beer 122
298-299	begeerte, zie wellust
aanpassen 207	bekering 46-47 262
aantrekkingskracht 325-329	belang, algemeen 236-237
AAP 54 282 318	beleid, zie aanpak
aap (apin) 55-58 117 283-286 319-323	beloning 214-215 238
aard (van de mens) 34 284-285 319-323	beproevingen 88-89 116-117
aas 139-141 181 245	berouw 199-200
afgunst 290-291	beschouwingen 14
alchemie 211-213	beweging 151-155
alchemist 211-213 224-225	bezit 122 272-273 314-317 332-333 346
ALPHEUS 168	binnenkant 80-81 193-194
Alpheus 169-173	blauwtje 193
angst (vrees) 92-93 115-116 118-119 193-	blik (lonk) 187 279 283
197 248-249 254 261-263 322-323 326-327	BLIKSEM 78
apothekerspot 10 14	bliksem 79-82 189 248-249 322-323
APPEL 96	BLINDDOEK 90
appel 97-100	blindheid 55
appel, gouden 286-287	bloed 45 298-299
arbeider 113	bloedzuiger 45
arend 141	bloem 164-165 229-232
ark 159-160 190-191	BLUSSEN 246
armoede 112-113 122 212-213 266 268-269	blussen 247-250
337-338 345	boei 175-178
arts 16 41 79 88 124-125 220 227 247 250	boek 128 207
340	boer 113
Athene 134-135	bok 56 164
	bondgenootschap 230-231
bedelaar 345	bont 344
bedenkingen 7-9 13	BOOM 66 72 96 300
bedrog 9-10 16 86 218-219 224 236-237	boom 67-70 73-76 248-249 301-304
241-245 298-299 333	BOOT 150

boot 151-154
 BORDUREN 84
 borduren 85-88
 BRANDHOUT 42
 brandhout 43-46
 brasem, zie zeebrasem
 broer 304
 BRON 294
 bron 218
 brood 112-113 265-268
 bruid 200 278 302-303
 bruidsschat 171 331
 buidel 82
 buit (prooi) 139 182-184 211-214 223-226
 241-245 253-256 266 271
 buitenkant 80-81 193 331-335
 burger 16
 BIJ 228
 bij 45 62-63 106-107 164-166 229-232 271
 273
 bijbel 12-13 17 155 166-167 274-275 347
 bijl 145-149 188

 calander 338
 celibaat 280-281
 COCON 342
 CUPIDO 1 84 90 96 108
 Cupido, zie register van namen

 dansen 283-286
 dapperheid 140-141 271 343
 dief 13
 dienstbaarheid 205
 dier 172-173
 dier, wild 164-165
 distel 313-314
 dochter 56 171 183 268-269 277-278
 DODONA 294
 Dodona 295-298
 DOEDELZAKSPELER 282
 dolfijn 127-128
 domheid 74-75
 DOOD 306 336
 dood (graf) 39 46 99-101 148 160 194-197
 215-215 217-221 219-221 225-226 242 277
 295 307-310 313-316 319 322-323 337-341
 343-348
 doosje 157-160

 draad (garen) 259-261
 droom, zie inbeelding
 duiker 63
 duivel 13 94-95 203 226-227 238 244-245
 256-257 274 286-287 298-299 322-323 328
 drift 10
 druif 11 97
 duif 56
 duisternis 131 208 241 296 343
 durf 140
 dwaasheid 15 158-159 166 175-178 182
 235 260 273 319 344-345
 dwang, zie tucht

 eer (eergevoel, eerzucht) 178-179 184 189
 208-209 233 286-287 308-309 332-333 338-
 339 344
 ECHO 48
 echo 49-52
 echtgenoot 63-65 200-201 232 277-278
 301-305
 echtgenote 49 63-65 277-278 232 284 301-
 305 345
 EI 276
 ei 219 277-280
 EEND 222
 eend 224
 eenvoud 110-113
 EGEL 240
 egel 45 241-244
 Egyptenaren 196-197
 eigenbelang 236-237
 eigenliefde 55-56 74-75
 eik 74
 ekster 117
 embleem, zie zinnebeeld
 ENTEN 300
 erfgenaam 214-215 314 332
 erving 57
 ETEN 264
 eten 235-239 265-268 345-346
 ezel 12 17 56 285
 ezelin 309
 EZELSBOT(FLUIT) 312
 ezelsbot(fluit) 313-316

 FAKKEL 294
 fakkel 43 128-129 133 136 295-298 337

- filosofen 316-317
 fluit (zie ook ezelsbot) 145-146 148
 Fransen 183
 FRET 210
 fret 211-214
 Fortuna, zie lot
 fouten, zie gebreken
 fruit 97-100
- garen, zie draad
 gebed 51-53 152-153
 gebreken (fouten, kwaad, ondeugd) 7 55
 57 68-69 86-87 124-125 134-135 166-167
 188-189 206 218-221 237 241 266 284-285
 298-299 309-310
 geduld, zie lijdzaamheid
 geest (gemoed, ziel) 3 16 21 37 47 62-63
 88-89 106-107 112-113 117-118 121 124-
 125 133 135-136 160 171-173 178 194 205-
 208 220-221 226 233 235 238-239 244-245
 248 255 261 265 273-274 277 292-293 310-
 311 315-316 321-323 335 337 339-341
 Geest Gods 46-47 69 326
 Geest, Heilige 12 261-262 293 311 348
 geestigheden 17
 geilheid 63
 geit 165
 geld 159 183-184 211 236 266 308 313 332
 GELOOF I
 geluk, zie voorspoed
 gelijkenis 13-14
 gemeenschap van goederen 170-171
 gemoed, zie geest
 genade Gods 12 14 46-47 70-71 88 136-
 137 172-173 184-185 203 262
 geneesdrank 10 13 16
 geneeskruid 10
 gezang 85-89 177 227 247
 genot, zie wellust
 geschenk 19
 gevangenschap 103-107 115-119 139-142
 160 181-184
 geweten 16 124-125 137 262-263 299 311
 321-323 326-327
 gewoonte 176-177 284-285 346
 gezondheid 146-147 238-239 250
 gier 166-167 214-215
 gierigheid 214 266-267 308 314
- gildeos, zie os
 goddeloze 124-125 149 219-220 226-227
 267-268 298 321-323 348
 godzaligheid 12 70-71 118-119 347-348
 goud 212-213 224-225
 gouddraad 85-88
 goudkoninkje, zie trochilus
 graf, zie dood
 groei 67-71 307-310
 gulzigheid (vraatzucht) 113 238-239 244
 265-266
- haai 184
 haas 56 111
 haat 57
 hagedis 112
 harder (overvlieger) 184-185
 hart 69 80 85 88 94 129 134 151 160 184
 188 206-207 226 232-233 244-245 256-257
 261 265 268 273-274 279 284 289 292-293
 304 325-329 334 339-341
 hart, hoekig 308
 hartstochten 8 11 15-16 64-65 118-119 145
 201 253
 hel 225-226 249
 hemel (hemelse vaderland) 11 14 44 51-53
 82-83 94-95 159 185 203 219 226 249 267-
 269 274-275 286-287 310-311 328 335 340-
 341 346-347
 herder 13 314-316
 hert 182-183
 hinde 124-125 129
 hinderlaag, zie val
 hoer (hoererij) 63-65 181 271 280-281 284
 315 332
 hof 109-111 115 295-297 316
 Holland 20
 hommelmel 232
 HOND 222 264
 hond 12 56 224 226 265-268
 honing 45 229-230
 hoogmoed 82-83 206 255 344-345
 hoop 137-138 193 223-225 286
 horzel 271-272 274
 hoveling 9 110-111 344
 HUIS 336
 huis 131 302-305 316 337-340
 huishouden 320-321 345

- huurhuis 268-269 339
 huwelijk 57 62 64-65 97 104-105 140 170-171 183 200-201 278 281 301-305 307 320-321
 huwelijk, ongelijk 313 319
 huwelijksfeest 302-303

 inbeelding (droom) 92-93 193-197 223-224
 indiaan 3
 ingetogenheid 86 93-94 199-201 272
 INSECTEN 270
 insecten 271-274 337-340
 inspanningen 73-77 142-143 183 214-215 223-225 238 250 310-311 315

 JACHT 210 222 240 252
 jacht 103-106 143 181-184 211-214 223-226 243
 jacobs ladder 94-95
 JAGER 210
 jager 243 286-287
 jeugd 8 11 14-17 19-21 38 85 98 104 116 229 241 302 320-321
 jodendom 13
 Jona 69
 JONGEN(S) 174 186 192
 jonkvrouwen, Zeeuwse 19
 jurist 187

 KAARS 132
 kaars 133-136
 karakter 57
 kastijding 87-89
 kat 278
 kennis 76-77 175 260-261
 kerk 283
 ketterij 166-167
 KIKKER 216
 kikker 217-220 284
 kind 9 15-16 19 68-69 193-195 250-251 267 301 303 314-315 320-321
 kind Gods 12 172
 kinderloosheid 214-215 268-269
 kinderspel 14 17 267
 kleding 232-233 256-257 278-279 334-335 344 346-347
 knecht 345

 koe 59 164
 koelheid 169 187 217 295
 komedie 148-149 236
 KOMPAS 324
 kompasnaald 208-209 325-328
 koning, zie vorst
 KONIJN 210
 konijn 214-211
 KOOI 114
 kooplieden 124-125
 kraanvogel 12
 krekkel 109-112
 KROKODIL 234 306
 krokodil 235-238 307-310
 KUIKEN 276
 kuiken 219 277-280
 kuisheid, zie maagdelijkheid
 kwaad, zie gebreken
 kwikzilver 225

 Laatste Oordeel 147 340-341 348
 lafheid 140-141
 lamp 62
 LAMPREI 126
 lamprei (murene) 127-130
 lancet 16
 last 121-125
 laster 50-51 58-59 188-189 203
 ledigheid 128-129 141 253-257 310-311
 leed, zie pijn
 LEEUW 90
 leeuw 13 91-94 111 255
 leeuwepid 285
 legpenning, zie rekensteentje
 lemmer 79-82
 leraar 190-191
 letters 67-69
 leven 46 100-101 143 151 179 190-191 196 214-215 217-221 277 319 322-323 339-340 343-348
 leven, eeuwige 292-293 329 348
 levendigheid 320
 lever 148
 lichaam (vlees) 16 37 80 88-89 98-101 106-107 113 118 124-125 136 145 160 166-167 170-172 178 220-221 229 233 238 268-269 274 279 292-293 304 307 313 319 325 328 331 337-341 343 347

licht 131 136 296 343
 LINDEBOOM 66
 lindeboom 67-70
 linnen 85-88 259-261 334-335
 list, zie val
 loop van het menselijk leven 8 11 34
 losbandigheid 104-105
 lot (Fortuna) 40 45 116-117 141 146-147
 152-153 206-207 221 224 230-231 248 255
 266 272 285 291 296-297 338 344-345
 LUIS 336
 luis 337-340
 LUIT 288
 luit 289-292
 lijdzaamheid (geduld) 40-41 44 58 61-62
 69 82-83 100 117 152-153 206-207 249-250

 maagdelijkheid (kuisheid, schaamte,
 zedigheid) 9 140 157 169 199 232-233 241
 265 278-281 319-320 332-333
 maagdenwerk 259
 macht 80-81 147 183 205 319 333
 MAGNEET 324
 magneet (zeilsteen) 325-328
 malligheid 8 39
 MAN 48 78 108 150 210 282 288 300 312
 336
 manier van schrijven 8 12
 markt (jaarmarkt) 316-317 320
 MASKER 192
 masker (boeman) 193-196
 matig(heid) 12 239 265-266 272-273 346
 MATROOS 108 150
 matroos 151
 MEEUW 180
 meeuw 181-184
 melancholie (zwaarmoedigheid) 45 208-
 209 319
 mens, oude 346-347
 mensenkind 3 244-245
 MES 36 186
 mes 146 227
 metaal, zie staal
 mier 62-63 153
 minnebeeld 8-9
 misdaad 68-69 326-327
 modder 130 284 346
 moeder(schap) 56 211 277-281 301-305

 mol 213
 molensteen 256
 moor 3
 moord 218 326-327
 moraal(filosofie) 15 45
 morgengave 303
 MOSSEL 180
 mossel (oester) 62-63 181-184
 mosterdzaad 14 16
 mug 7 154-155 271 273-274 322
 MUIS 102 138 240 336
 muis 103-106 241-244 337-340
 mul (zeemvis), 314-315
 muntstuk 82 327
 murene, zie lamprei
 mus 181
 muur, zwakke 230-231 337-340

 NAAIEN 258
 naaien 259-261
 naaktheid 199-200
 NAALD 258
 naald 85-88 259-261
 naastenliefde 58 290-291
 nachtuil 313
 NAR 174
 nar 175-177
 nederigheid (onderworpenheid) 40 52 82-
 83 118-119 155 201 232 248 334-335
 nieuwsgierigheid 157-160
 NOOT 282
 noot 283-286
 nut 231 338
 Nijl 235-238 307 310

 oester, zie mossel
 olifant 11 117 231
 onbestendigheid 205-209
 onbetrouwbaarheid 218-219
 onderworpenheid, zie nederigheid
 ondeugd, zie gebreken
 ongedierte 337-340
 ongetrouwheid 268-269
 oog 91-94 187 191 199-202 279
 ooievaar 12
 oor 191
 oordeel 190 193-194 259-261 333-334
 oorlog 20

ootmoed 11
oppotter 314-315
oprechtheid 9 334-335
opstanding 348
opvoeding 68-69
OS (GILDEOS) 144
os (gildeos) 12 81 145-148 165
ouderdom 8 11 16 38 98 229 302 308 313-316
ouders 56-57 97 105 301-305
oven 247-250
overmoed 248-249
overspel 64-65 253
overvlieger, zie harder
overwinnen 91-95

PAAR 1 36 42 162 198 216 258 276 300
paard 7 81 116 153 345
paardehaar 81
paling, zie aal
PAN 60
pan 61-64
PAPEGAAI 114
papegaai 115-118
pasteibakker 86-87
PATRIJS 234
patrijs (veldhoen) 235-238
peer 97-99
peper 10
PIETERMAN 162
pieterman 163-166
PIRAMIDE 330
piramide 331-334
plant 172-173
plicht 11
plukken 97-100
poel 217 235
POMPOEN 66
pompoen 67-68 74-75 319
poolster 208-209
portret 133 327
posities, hoge 80-81 188 296-297 309 344
prinses 16
prooi, zie buit
Proteus 5-6 12
pijn (leed) 44 79 106-107 142 146 163-166 207 227 247 249 259 340

raaf 224
raap 112
RAT 138
rat 105 139-141
razernij (der liefde) 37 43 55 67 79 121 181 307
rechtmatigheid 10-11
RECHTVAARDIGHEID 1
rechtvaardigheid 12 203 334-335 340
rede (verstand) 3 176-177 193-194 273
reis 321
rekenschap 190-191
rekensteentje (legpenning) 297
rietstengel 322
rivier 169-173
rog 184
ROKEN 108
romp 343-346
rood 347
roof 139
rook 109-112 223
ROOS 216 228
roos 49 145-148 194-195 229-232
ROTS 150
rots 151-154
rups 343-348
rust 122 154-155 196 206-208 226 268 310 315
rijkdom 112-113 122-123 170-171 179 182-184 208-209 214-215 236 266 268-269 273 286-287 308-309 314 332-333 339 344-345

salamander 109-112
Salamis 134-135
satijn 85-88
schaamte, zie maagdelijkheid
schaduw 17
schede 79-80
schelpdieren 130
scherpen 187-190
schilderij 70
SCHILDPAD 120 318
schildpad 121-125 319-323
SCHILLEN 198
schillen 199-202
schip 195 277
schoen 80-81

school 105
 school der liefde 259
 schoonheid 229 241 331 334
 schoonzoon 278
 schorpioen 243
 schors 10
 schot 325-327
 SCHRIFT 66
 Scythië 274-275
Silenus Alcibiadis 10 16
 slaap 348
 slaapkamer 157
 SLACHTER 144
 slachter 145 147
 SLANG 252
 slang 13 94-95 244 253-256 347
 slavin 345
 slinger 194-195
 SLIJPSTEEN 186
 slijpsteen (wetsteen) 187-202
 smid 247-250
 SMIDSE 246
 smidse 213 247-250
 snaar 289-292
 Sodom 46
 sonnet (klinkdicht) 9
 SPECHT 72
 specht 73-76
 speelbord 207
 SPEELLIEDEN 144
 spek 103-106 139-141
 SPEL 192 240
 spel 7 15 43 235 241-242 265 267 271 337
 SPIN 252 270
 spin 62-63 165-166 253-256 271-274 337-339
 SPINNEWEB 270
 spinneweb 178 271-274
 spons 16
 spreken 115-117 159 191 233 279 346
 STAAL 246
 staal (metaal, ijzer) 79-80 187-190 247-250 256-257 325-328
 staart 7
 staat 230-231 236-237
 stam 301-304
 standbeeld 273
 standvastigheid 16 206-209
 status 184-185 309
 steen 62
 steen der wijzen 224-225
 stekelrog 184
 stem 49-53
 STEMMEN 288
 stemmen (van instrument) 289-292
 sterven 98-99 195-197 214-215 217-221 247 295 337-341
 stier 146 149 165-167
 stilstaan 151-154
 storm 62-63 189 248-249
 straf 106-107
 strik, zie val
 STRO 288
 stro 289-292
 STRODRAAD 174
 strodraad 175-178
 stroom (stroming) 169-173
 STROOM(GOD) 168
 strop 235
 studenten 74-75
 tabak 109-112
 tabakspijp 109-111
 tak 301-304
 tand(pijn) 106-107 235-238
 tarbot 184
 tegenslag (tegenspoed) 44 88 116-117 146 149 152-153 194-195 202-203 206-207 226 248-249 272 290-291 338-339 345
 tevredenheid 112-113 123 266-268 315
 thijm 45
 tiran 80-81 238 319
 tondel 133-134
 toneel 148-149 236
 toonhoogte 289-292
 toorn Gods 82-83 249
 TOREN 204
 torenhaan, zie weerhaan
 tortelduif 12
 traagheid 319-320
 traan 199-202
 tragedie 148-149
 trekken 151-154
 TROCHILUS 234
 trochilus (goudkoninkje) 235-238
 Troje 305

trommel 145 148
 troost 117 137 209 226 261 335 339-341
 trots 75-76 146 155 344
 trouw 218-219
 trouwen 49 56 62 200-201 277-281 301-305 313 320-321 345
 tucht (dwang) 116-117 152
 tijd 68-70
 tijger(in) 286-287

 UI 198
 ui 199-203
 uil 56
 uiterlijk 57 80-81 86 346

 vaardigheid 163-166
 vader 56 171 250-251 269 278 301-305 314
 VAL 102 138 210 240 270
 val (hinderlaag, list, strik) 139-142 211-214 241-244 254-255 271 274-275 286-287 298-299
 valk 56
 varken, zie zwijn
 vee 104-105 176-177
 veerdienst 134-135
 veldhoen, zie patrijs
 verdorvenheid 13
 vergankelijkheid, zie ijdelheid
 vergif 13 164 166 218-219 255-256
 verkwisting 177 314-315
 verleiding 233 256-257 274-275 280 286-287 298-299
 vermakelijkheid 7
 vernieuwing 346-348
 verstand, zie rede
 vertrouwen 219
 verzadiging 267-269
 verzoek 49 64
 verzoeking 256-257
 Vestaalse maagd 233 278-279
 vink 157-158
 VIS 126 162 168
 vis 103 163-166 170 184-185 245 314-315
 VISSER 162
 visser 163 245
 vlam 133-136 169 280 283 295-298 343
 vleier 338
 vleermuis 131

 vlees, zie lichaam
 vlieg 7 166-167 271-272 274 338
 VLINDER 342
 vlinder 229 343-348
 Vlissingen 313
 vlo 154-155 337-338
 vloeken 203
 vlucht 121-125 195-196 211 217 295
 voedsel 112-113 163-166 235-239 265-268 314-315
 VOEDSTER 156
 voedster 16 157 160
 VOGEL 156 234
 vogel 100-101 115-118 157-160 164-165 181-184 194-195 223-224 235-239 245 255 271
 vogelvanger 243 245
 volk 176-177 188 211 237 338-339
 volwassenheid 8 11 16
 vonk 133-136
 voorbeeld 190-191
 voordeel (winst) 164 178-179 211-213 237 242 266-267 286 338-339
 voorspoed (geluk(zaligheid)) 116-117 141 146-147 164-165 182 196-197 202 213 220-221 231 248-250 256 290-291 309 328-329 345-348
 vooruitgang 70-71
 voorzichtigheid 61-63 116 237 254-255 272
 voorzienigheid 153 267-268
 vorst (koning) 230-231 245 267 284-285 296-297 309 327 334 345
 vos 111 122 242-243
 vraatzucht, zie gulzigheid
 vrees, zie angst
 vrees des Heeren 227 262 274 292 298
 vreugde 44-45 106 115 118-119 133 145-146 148-149 163-164 166-167 193 208-209 211 241 249 259 267-268 290-293 295 313 316-317 337 340 345-348
 vriendschap 87 110-111 202 217-219 231 236 290-291 305 338-340 346
 VROUW 84 156 294
 vrijgelatene 285
 vrijheid 104-105 115-118 124 139 193 238 267
 VUUR 60

vuur 3 43 61-64 79 82 127-129 133-136
 145 169-170 187 200-201 235 247-248 295-
 296 307 320 337 343
 vuursteen 133-134
 vuurijzer 11
 vijandschap 218-219 245 253-255

 waan 46 73-74 86 92-93 273-274 331-335
 walvis 3 128
 wandtapijt 81
 wanhoop 262
 wapenrusting Gods 245
 warmte 217 219-220 295
 water 155 169-173 247-250 256-257 295-
 298
 waterpas 11
 weelde, zie wellust
 weg ter zaligheid 287 346-348
 wellust (begeerte, genot, lust, weelde) 64-
 65 93 101 106 112-113 119 123 145 148
 169 173 178-179 200 208-209 232 235 238-
 239 244 265-266 279-281 296 317 320
 wereld 12 148-149 154-155 158 163 171-
 172 176 178-179 196-197 207-209 236 238
 249-250 253 255 272-275 298 316-317 328
 334-335 339-340
 wetsteen, zie slijpsteen
 wil 46-47 207 248-249
 wil, goddelijke 16
 WIND 204
 wind 205-208 266
 WINDHAAN 204
 windhaan (torenhaan) 205-208
 winst, zie voordeel
 wispelturigheid 205-206
 wit 347
 woede 87
 wol 334-335
 wolf 267
 WOLKENHAND 36 66 132 186 192 246 264
 282 324
 wond 67 79 85-87 124-125 133 227 259
 woord 46-47
 worm 63 113 155 338-339 343-348
 wormkruid 9
 wijn 7 145-146 171 233 239 244
 wijsheid 74-76 116 123 158-159 161 182
 188-189 213 225 239 316

 ijdelheid (vergankelijkheid) 9 16 178-179
 207 224 332 340-341
 ijzer, zie staal

 zaad 172-173
 zeden 3 21
 zedenleer 17
 zedigheid, zie maagdelijkheid
 zee 127-130 163-165 169-173 195 225
 zeebrasem (brasem) 314
 zeehond 130
 Zeeland 20-21
 zeelui 109-112 184-185
 zeemvis, zie mul
 zeerover 297
 zeeuws 19
 Zeeuwen 20-21
 zelfmoord 196-197 235
 zeug 12 284
 ziekte 145 177 220-221 247 250-251 339-
 340
 ziel, zie geest
 zinnebeeld (embleem) 7-8 12-13 15
 zinnen 14
 Zoar 46
 ZON 126 252 276 342
 zon 165 231 277
 zondaar (zonde) 58 70-71 93-95 106 118-
 119 123-125 135-137 190-191 226-227 244-
 245 248-249 256-257 274 280 322-323 326-
 328
 zondvloed 190-191
 zonnestilstand 310
 zonnestralen 11 127-130 155 173 255-256
 343
 zoon 250-251 268-269 314
 zorgeloosheid 254-255
 zorgen 123
 zuurdesem 13
 ZWAARD 78
 zwaard 79-82 117 235 297
 zwaarmoedigheid, zie melancholie
 zwaluw 12
 zwart 347
 zwijgen 158-159 191
 zwijn (varken) 164-165
 zijde 85-88 344

Inhoud

I	BIBLIOGRAFIE	I
	Overzicht van de verschillende Nederlandstalige edities van <i>Cats' Sinne- en minnebeelden</i> , als afzonderlijke uitgaven en als onderdeel van de verzamelde werken (genummerd B.I-B.46)	3
I	Beschrijving van de edities van <i>Cats' Sinne- en minnebeelden</i>	4
2	Lijst van afkortingen	5
3	Beknopt chronologisch overzicht van de verschillende edities	6
4	De edities	7
II	ILLUSTRATIES	59
I	Illustraties in het tekstdeel	61
2	Illustraties bij de inleiding en de preliminaria	61
3	Illustraties bij de emblemen	61
4	Illustraties bij de bibliografie	71
5	Herkomst van de foto's	74
III	BIJLAGEN	191
I	Lijst van tekstcorrecties, toegepast op <i>Proteus</i> uit 1627	193
	1.1 Voorwerk	193
	1.2 De emblemen	194
	1.3 Plaatsen waarbij een afbrekingsteken in deze editie samenvalt met een koppeltteken in <i>Proteus</i>	201
2	De teksten in <i>Silenus</i> uit 1618 die niet in <i>Proteus</i> uit 1627 terugkomen	202
	A Aen de Zeeusche Ionck-vrouwen	202
	B De emblemen	206
	C De losse gedichten	245
	I Orbis Atlas Amor est	245
	II Cupido wech-ghelooopen, ende verloren	246
	III Harders-liet	247
	IV Kinder-spel gheduyt tot sinne-beelden, ende leere der zeden	254
	V Sommighe stichtelijcke bedenckinghen	258
	VI Inleydinghe totte leere der seden. Aen alle roock-eters, tabackblasers, lief-hebbers der ydelheyt	260
	2.1 Lijst van tekstcorrecties, toegepast op de teksten in <i>Silenus</i> uit 1618	261
	2.2 Verschillen in motto's, citaten en de gedichten binnen het proza tussen de tweede editie van <i>Silenus</i> (1618) en <i>Proteus</i> (1627)	263
525	INHOUD	

I	Verschillen in de motto's	263
II	Verschillen in de citaten	264
III	Verschillen tussen de Nederlandse verzen binnen de prozastukken	266
IV	Overige verschillen	267
3	De Engelse vertalingen van de amoureuze gedichten, opgenomen achter <i>Proteus</i> (1627)	268
3.1	Lijst van tekstcorrecties, toegepast op de Engelse gedichten	282
4	Enkele tekstvarianten in Jacob Cats' <i>Klagende maeghden</i> uit 1633	286
IV	GERAADPLEEGDE LITERATUUR	289
	Lijst van gebruikte afkortingen	291
	Literatuuropgave	291
V	NOTEN	329
I	Noten bij de inleiding	331
1.1	Noten bij de ontstaans- en drukgeschiedenis van de bundel	331
1.2	Noten bij het voorwerk en de onderdelen binnen de emblemen	338
1.3	Noten bij de bronnen en hun verwerking	356
1.4	Noten bij de karakterisering van de bundel	374
1.5	Noten bij de verantwoording	382
2	Noten bij de preliminaria	386
3	Noten bij de bibliografie	403
4	Noten bij de bijlagen	416
4.1	Noten bij bijlage 2	416
4.2	Noten bij bijlage 2.1	421
4.3	Noten bij bijlage 2.2	422
4.4	Noten bij bijlage 4	424
VI	SUMMARY	425
VII	REGISTERS	431
I	Register op de motto's	433
1.1	De Latijnse motto's	433
1.2	De Nederlandse motto's	437
1.3	De Franse motto's	441
2	Register van bijbelplaatsen	446
2.1	Bijbelplaatsen in het tekstdeel	446
2.2	Bijbelplaatsen in deel 2 en 3	451
3	Register op namen en titels	458
4	Register op onderwerpen en thema's in de tekst van Cats (deel 1)	516
526	INHOUD	

